कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विक्रम सवंत)	Additional Particulars / Remark
महाभारत शांतिपर्व	निळकंठ	पुराण	पूर्ण	–	5/14	156	संस्कृत	कागद	18	61		

M-3048

॥ अथ श्रीमहाभारते शांतिपर्व प्रारभ्यते ॥

शांति पर्व

श्रीगणेशायनमः श्रीमद्गोपालमानम्यश्रीलक्ष्मणपदानुगः नीलकंठोभावदीपंकुरुतेशांतिपर्वणि ॥ १ ॥ यत्साधनेषुरुच्यर्थमितिहासोयमीरितः धर्मार्थकाममोक्षास्तेसम्यगत्रनिरूपिताः ॥ २ ॥ धर्मादित्रयमर्थकामकरणप्रीत्यर्थमित्यल्पकोधीशुद्धिक्रतुजीवनार्थकतयामुक्त्यर्थमित्युत्तमाः एतत्पांडवधार्तराष्ट्रचरितव्याख्यामिषाद्दर्शितंयेनासौनिजवाक्यजातहृदयंमह्यंददात्वादरात् ॥ ३ ॥ तत्रतावच्छांतौराजधर्मापद्धर्ममोक्षधर्माख्याःकांडास्त्रयःक्रमेणविश्वस्यापन्नस्यविरक्तस्यचोपकारकास्तेष्वभ्यर्हितत्वात्प्राथम्यंराजधर्माणां राजशब्दार्थश्चात्रप्रकरणाद्राजारंजनकाम्ययेतिवक्ष्यमाणनिर्वचनानुसारेणसमानप्रकरणेसर्वारंजयतिप्रजाइतिमनूक्तेरथातोनृपतेर्धर्मंवक्ष्यामिहितकाम्ययेतिवृद्धपराशरेणापिसर्ववर्णसाधारणनृपतिशब्दप्रयोगाच्चयःप्रजारंजनंकरोतिसएवबोध्यः सचक्षत्रियोऽक्षत्रियोवाउत्थानेनसदापुत्रेत्यादिनावक्ष्यमाणानुत्थानादीन्धर्माननुतिष्ठेत् तत्रापियःकामलोभादिहीनोत्यंतनिर्विण्णःकेवलंप्रजापालनजंधर्ममात्रंकामयतेसएवराज्यार्हइतियुधिष्ठिरोदाहरणेनप्रथमंनिरूपयति कृतोदकास्तेसुहृदामित्यादिनानमोधर्मायमहतेइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन कृतोदकाःकृतप्रेततर्पणाः सुहृदामित्यनेनैवदुर्योधनादीनामपिग्रहणं मरणांतानिवैराणीतिन्यायेनतेषामपिइदानींसुहृत्त्वात् ॥ १ ॥ तत्रगंगातीरे पुराद्बहिर्मा

श्रीगणेशायनमः नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच कृतोदकास्तेसुहृदांसर्वेषांपांडुनंदनाः ॥ विदुरोधृतराष्ट्रश्चसर्वाश्चभरतस्त्रियः ॥ १ ॥ तत्रतेसुमहात्मानोन्यवसन्पांडुनंदनाः ॥ शौचंनिर्वर्तयिष्यंतोमासमात्रंबहिःपुरात् ॥ २ ॥ कृतोदकंतुराजानंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ अभिजग्मुर्महात्मानःसिद्धाब्रह्मर्षिसत्तमाः ॥ ३ ॥ द्वैपायनोनारदश्चदेवलश्चमहानृषिः ॥ देवस्थानश्चकण्वश्चतेषांशिष्याश्चसत्तमाः ॥ ॥ ४ ॥ अन्येचवेदविद्वांसःकृतप्रज्ञाद्विजातयः ॥ गृहस्थाःस्नातकाःसंतोददृशुःकुरुसत्तमं ॥ ५ ॥ तेभिगम्यमहात्मानःपूजिताश्चयथाविधि ॥ आसनेषुमहार्हेषुविविशुस्तेमहर्षयः ॥ ६ ॥ प्रतिगृह्यततःपूजांतत्कालसदृशींतदा ॥ पर्युपासन्यथान्यायंपरिवार्ययुधिष्ठिरं ॥ ७ ॥ पुण्येभागीरथीतीरेशोकव्याकुलचेतसं ॥ आश्वासयंतोराजानंविप्राःशतसहस्रशः ॥ ८ ॥ नारदस्त्वब्रवीत्कालेधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ संभाष्यमुनिभिःसार्धंकृष्णद्वैपायनादिभिः ॥ ९ ॥

समात्रवासस्यप्रयोजनंतुयत्किंचिच्छद्मयुद्धंकृतंतज्जन्यदोषनिर्हरणेनशुद्धिसंपादनं तदेतदुक्तंशौचंनिर्वर्तयिष्यंतइति नत्वत्रशावाशौचशुद्धिर्मासमात्रेणेतिविवक्षितं दशाहाच्छुध्यतेविप्रोद्वादशाहेनभूपतिः वैश्यःपंचदशाहेनशूद्रोमासेनशुध्यतीतिमनुवाक्यविरोधात् नचैतेशूद्रायेनमासमाशौचंकुर्युः किंचउद्यतैराहवेशस्त्रैःक्षत्रधर्महतस्यच सद्यःसंतिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिरिति संग्रामहतानांसपिंडाःसद्यएवशुध्यंतिइत्युक्तंमनुना तेनद्वादशाहमपिनैषामाशौचंमासस्तुदूरतोनिरस्तइतिप्रतीयते यद्वासौप्तिकेपशुवद्धतानांसुहृदांद्वादशाहमाशौचमस्तितेनयुद्धदिनेषुअष्टादशाहपर्यंतंप्रत्यहमाशौचप्राप्तिःसद्यःशुद्धिश्चअंत्यदिनेप्राप्तस्याशौचस्यद्वादशाहेननिवृत्तिरितिमासंशौचसंपादनोक्तिर्युज्यते ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वेदविद्वांसोवेदार्थविदः कृतप्रज्ञाः वेदोक्ताचारनिष्ठाः स्नातकाब्रह्मचारिणः संतःअभयदक्षिणाप्रदाःसंन्यासिनः ॥ ५ ॥ तेराज्ञाभिगम्यप्रत्युपगम्यनमस्कारादिनापूर्वंपूजिताःसंतःआसनेषुविविशुरितिसंबंधः ॥ ६ ॥ पूजामर्घादिकांपरिवार्यपर्युपासन् परितउपविष्टवंतः तङभावआर्षः ॥ ७ ॥ आश्वासयंतःहेतौशतृप्रत्ययः आश्वासनार्थंपर्युपासन्नित्यर्थः ॥ ८ ॥ कालेवसरेसंभाष्यऐकमत्यंकृत्वाब्रवीत् ॥ ९ ॥

भवतइतिषष्ठ्यंतपाठेपूर्वमधर्मेणाक्रांतासतीयमवनिरिदानींत्वद्बलेनमाधवबलसहायेनधर्मेणकर्त्राजिता युवाभ्यांखलनाशेकृतेसतिधर्मःप्रादुरभूदित्यर्थः ॥ १० ॥ दिष्ट्याभाग्येन कच्चिदितिकामप्रवेदने अने नकर्मणातवमोदंसुहृत्प्रीणनंविशोकत्वंचकामयमानस्त्वांपृच्छामीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ किंनुवक्ष्यतीति वधूःकनिष्ठभ्रातृभार्यात्वात्स्नुषाभूता वार्ष्णेयीसुभद्रामेमांप्रतिकिंनुवक्ष्यतिराज्य लोभेनत्वयामत्पुत्रोघातितइतिवक्ष्यत्येवेतिभावः तथामधुसूदनंहरिंइतःद्वारकांप्रतिगतंसंतंप्रति वासिनीअस्मज्जयश्रवणोत्सुकाद्वारका द्वारकावासिजनसमूहः किंनुवक्ष्यतीतिसंबंधः खलहंत्रास्व जनपीडापहं

भवताबाहुवीर्येणप्रसादान्माधवस्यच ॥ जितेयमवनिःकृत्स्नाधर्मेणचयुधिष्ठिर ॥ १० ॥ दिष्ट्यामुक्तस्तुसंग्रामादस्माल्लोकभयंकरात् ॥ क्षत्रधर्मरतश्चापिक च्चिन्मोदसिपांडव ॥ ११ ॥ कच्चिच्चनिहतामित्रःप्रीणासिसुहृदोनृप ॥ कच्चिच्छ्रियमिमांप्राप्यनत्वांशोकःप्रबाधते ॥ १२ ॥ युधिष्ठिरउवाच विजितेयं महीकृत्स्नाकृष्णबाहुबलाश्रयात् ॥ ब्राह्मणानांप्रसादेनभीमार्जुनबलेनच ॥ १३ ॥ इदंममहद्दुःखंवर्ततेहृदिनित्यदा ॥ कृत्वाज्ञातिक्षयमिमंमहांतंलोभकारि तं ॥ १४ ॥ सौभद्रंद्रौपदेयांश्चघातयित्वासुतान्प्रियान् ॥ जयोयमजयाकारोभगवन्प्रतिभातिमे ॥ १५॥ किंनुवक्ष्यतिवार्ष्णेयीवधूर्मेमधुसूदनं ॥ द्वारकावासि नीकृष्णमितःप्रतिगतंहरिं ॥ १६॥ द्रौपदीहतपुत्रेयंकृपणाहतबांधवा॥ अस्मत्प्रियहितेयुक्ताभूयःपीडयतीवमां॥ १७॥ इदमन्यत्तुभगवन्यत्त्वांवक्ष्यामिनारद ॥ मंत्रसंवरणेनास्मिकुंत्यादुःखेनयोजितः ॥ १८ ॥ यःसनागायुतबलोलोकेऽप्रतिरथोरणे ॥ सिंहखेलगतिर्धीमान्घृणीदातायतव्रतः॥ १९॥ आश्रयोधार्तराष्ट्रा णांमानीतीक्ष्णपराक्रमः ॥ अमर्षीनित्यसंरंभीक्षेप्तास्माकंरणेरणे ॥ २०॥ शीघ्रास्त्रश्चित्रयोधीचकृतीचाद्भुतविक्रमः॥ गूढोत्पन्नःसुतःकुंत्याभ्रातास्माकमसौ किल ॥ २१ ॥ तोयकर्मणितंकुंतीकथयामाससूर्यजं ॥ पुत्रंसर्वगुणोपेतमवकीर्णंजलेपुरा ॥ २२ ॥ मंजूषायांसमाधायगंगास्रोतस्यमज्जयत् ॥ यंसूतपुत्रंलो कोयंराधेयंचाभ्यमन्यत ॥ २३ ॥ सज्येष्ठपुत्रःकुंत्यावैभ्रातास्माकंचमातृजः ॥ अजानतामयाभ्रात्राराज्यलुब्धेनघातितः ॥ २४ ॥ तन्मेदहतिगात्राणितूलरा शिमिवानलः ॥ नहितंवेदपार्थोपिभ्रातरंश्वेतवाहनः ॥ २५ ॥ नाहंनभीमोनयमौसत्वस्मान्वेदसुव्रतः ॥ गताकिलपृथातस्यसकाशमितिनःश्रुतं ॥ २६॥

त्राईश्वरेणत्वयासाधुःस्वीयःसौभद्रःकथंघातितइतिवक्ष्यत्येवेतिभावः एतच्चकृष्णस्यमधुसूदनंहरिमितिविशेषणद्वयसामर्थ्यादेवलभ्यते ॥ १६ ॥ यतोहतपुत्राहतबांधवाऽतःकृपणादीनातिदुःखिताइत्यर्थः प्रियंसु खकरंहितंपथ्यंप्रियंचतद्धितंचतस्मिन्नर्थेयुक्तासन्नद्धा ॥ १७॥ मंत्रसंवरणेनगूढोत्पन्नस्यास्मद्भ्रातुःकर्णस्याप्रकाशेन ॥ १८ ॥ तदेवाहत्रिभिः यःसइति सिंहस्येवखेलोयुद्धक्रीडागतिर्गमनंचयस्यसतथा घृणी दयालुः ॥ १९ ॥ अमर्षीपरोत्कर्षासहिष्णुः नित्यसंरंभीसदाक्रोधवान् ॥ २० ॥ २१ ॥ पुत्रंस्वस्येतिशेषः अवकीर्णंत्यक्तं ॥ २२ ॥ २३ ॥ मातृजः मातृसंबंधेन ॥ २४ ॥ श्वेतवाहनोर्जुनः ॥ २५ ॥ २६ ॥

पांडववत्त्वंचपुत्रोममेत्यब्रवीदितिशेषःकामोभिलषितं ॥ २७ ॥ मातरिमातरंप्रतिअवोचत्कर्णइतिशेषः नःअस्माभिःश्रुतं ॥ २८ ॥ २९ ॥ नृशंसत्वंसंकटेमित्रत्यागान्निर्दयत्वंकृतघ्नत्वमुपकर्तृष्वपकारित्वं चप्रसिद्धमित्यतोनार्यत्वमेवस्पष्टीकरोतिभीतइति विजयमर्जुनं ॥ ३० ॥ पृथुलवक्षसंकपाटवक्षसं ॥ ३१ ॥ वेपमानांअर्जुननाशभीत्या ॥ ३२ ॥ विषह्यान्वशगान् ॥ ३३ ॥ पुत्रगृद्धिनीपुत्रलोभवती ॥ ३४ ॥

अस्माकंशमकामावैत्वंचपुत्रोममेत्यथ ॥ पृथायानकृतःकामस्तेनचापिमहात्मना ॥ २७ ॥ अपिपश्चादिदंमातर्यवोचदितिनःश्रुतं ॥ नहिशक्ष्याम्यहंत्यक्तुंनृपंदुर्योधनंरणे ॥ २८ ॥ अनार्यत्वंनृशंसत्वंकृतघ्नत्वंचमेभवेत् ॥ युधिष्ठिरेणसंधिंहियदिकुर्यांमतेतव ॥ २९ ॥ भीतोरणेश्वेतवाहादितिमांमंस्यतेजनः ॥ सोऽहंनिर्जित्यसमरेविजयंसहकेशवं ॥ ३० ॥ संधास्येधर्मपुत्रेणपश्चादितिचसोब्रवीत् ॥ तमुवाचकिलपृथापुनःपृथुलवक्षसं ॥ ३१ ॥ चतुर्णामभयंदेहिकामंयुध्यस्वफाल्गुनं ॥ सोऽब्रवीन्मातरंधीमान्वेपमानांकृतांजलिः ॥ ३२ ॥ प्राप्तान्विषह्यांश्चतुरोनहनिष्यामितेसुतान् ॥ पंचैवहिसुतादेविभविष्यंतितवध्रुवाः ॥ ३३ ॥ सार्जुनावाहतेकर्णेसकर्णावाहतेऽर्जुने ॥ तंपुत्रगृद्धिनीभूयोमातापुत्रमथाब्रवीत् ॥ ३४ ॥ भ्रातॄणांस्वस्तिकुर्वीथायेषांस्वस्तिचिकीर्षसि ॥ एवमुक्त्वाकिलपृथाविसृज्योपययौगृहान् ॥ ३५ ॥ सोर्जुनेनहतोवीरोभ्रात्राभ्रातासहोदरः ॥ नचैवविवृतोमंत्रःपृथायास्तस्यवाविभो ॥ ३६ ॥ अथशूरोमहेष्वासःपार्थेनाजौनिपातितः ॥ अहंत्वज्ञासिषंपश्चात्स्वसोदर्यंद्विजोत्तम ॥ ३७ ॥ पूर्वजंभ्रातरंकर्णंपृथायावचनात्प्रभो ॥ तेनमेदूयतेतीव्रंहृदयंभ्रातृघातिनः ॥ ३८ ॥ कर्णार्जुनसहायोहंजयेयमपिवासवं ॥ सभायांक्लिश्यमानस्यधार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ॥ ३९ ॥ सहसोत्पतितःक्रोधःकर्णंदृष्ट्वाप्रशाम्यति ॥ यदाह्यस्यगिरोरूक्षाःशृणोमिकटुकोदयाः ॥ ४० ॥ सभायांगदतोद्यूतेदुर्योधनहितैषिणः ॥ तदानश्यतिमेरोषःपादौतस्यनिरीक्ष्यह ॥ ४१ ॥ कुंत्याहिसदृशौपादौकर्णस्येतिमतिर्मम ॥ सादृश्यहेतुमन्विच्छन्पृथायास्तस्यचैवह ॥ ४२ ॥ कारणंनाधिगच्छामिकथंचिदपिचिंतयन् ॥ कथंनुतस्यसंग्रामेपृथिवीचक्रमग्रसत् ॥ ४३ ॥ कथंनुशप्तोभ्राताम एतत्त्वंवक्तुमिहार्हसि ॥ श्रोतुमिच्छामिभगवंस्त्वत्तःसर्वंयथातथं ॥ भवान्हिसर्वविद्विद्वान्लोकेवेदकृताकृतं ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिकर्णाभिज्ञानेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच सएवमुक्तस्तुमुनिर्नारदोवदतांवरः ॥ कथयामासतत्सर्वंयथाशप्तःससूतजः ॥ १ ॥

विसृज्यकर्णमितिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ दूयतेउपतप्यते ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कारणंसादृश्यहेतोस्तज्जन्यत्वस्यज्ञापकं कथंनुइत्यद्भुतप्रश्ने चक्रंरथचक्रं ॥ ४३ ॥ सर्वविस्त्वेहेतुःविद्वानितिआत्मज्ञइत्यर्थः अतएवकृतंकार्यंअकृतंकारणंचवेदजानाति ॥ ४४ ॥ इतिशांतिपर्वणि॰रा॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ सएवमिति उक्तःपृष्टः ॥ १ ॥

कर्णार्जुनसहायोहंजयेयमपिवासवमित्युक्तमनुमोदते एवमेतदिति ॥ २ ॥ तर्हिकिमर्थंदेवैरनयोर्वैरमुत्पादितमित्याशंक्याह गुह्यमिति ॥ ३ ॥ क्षत्रमिति संघर्षजननोवैराग्न्युद्दीपकः कन्यागर्भोदेवैःक्षत्रस्यस्व र्गमनायनिर्मितइत्यर्थः ॥ ४ ॥ चकारअधीतवान् अंगिरसांश्रेष्ठात् द्रोणात् ॥५॥६॥७॥ दैवाच्चापिस्वभावतइति दैवाद्देवानांसंकल्पात्पूर्वोक्तात् स्वभावतः वीर्याधिकोनीचकुलोदुःसंगेनसमेधितः महाजनैः

नारदउवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ नकर्णार्जुनयोःकिंचिदविषह्यंभवेद्रणे ॥२॥ गुह्यमेतत्तुदेवानांकथयिष्यामितेनघ ॥ तन्निबोधमहाबा होयथावृत्तमिदंपुरा ॥ ३ ॥ क्षत्रंस्वर्गंकथंगच्छेच्छस्त्रपूतमितिप्रभो ॥ संघर्षजननस्तस्मात्कन्यागर्भोविनिर्मितः ॥ ४ ॥ सबालस्तेजसायुक्तःसूतपुत्रत्वमाग तः ॥ चकारांगिरसःश्रेष्ठाद्धनुर्वेदंगुरोस्तदा ॥ ५ ॥ सबलंभीमसेनस्यफाल्गुनस्यचलाघवं ॥ बुद्धिंचतवराजेंद्रयमयोर्विनयंतदा ॥ ६ ॥ सख्यंचवासुदेवेनबा ल्येगांडीवधन्वनः ॥ प्रजानामनुरागंचचिंतयानोव्यदह्यत ॥ ७ ॥ ससख्यमकरोद्बाल्येराज्ञादुर्योधनेनच ॥ युष्माभिर्नित्यसंद्विष्टोदैवाच्चापिस्वभावतः ॥ ८ ॥ वी र्याधिकमथालक्ष्यधनुर्वेदेधनंजयं ॥ द्रोणंरहस्युपागम्यकर्णोवचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ ब्रह्मास्त्रंवेत्तुमिच्छामिसरहस्यनिवर्तनं ॥ अर्जुनेनसमंचाहंयुध्येयमितिमेम तिः ॥ १० ॥ समःशिष्येषुवःस्नेहःपुत्रेचैवतथाध्रुवं ॥ त्वत्प्रसादान्नमांब्रूयुरकृतास्त्रंविचक्षणाः ॥ ११ ॥ द्रोणस्तथोक्तःकर्णेनसापेक्षःफाल्गुनंप्रति ॥ दौरात्म्यंचैव कर्णस्यविदित्वातमुवाचह ॥ १२ ॥ ब्रह्मास्त्रंब्राह्मणोविद्याद्यथावच्चरितव्रतः ॥ क्षत्रियोवातपस्वीयोनान्योविद्यात्कथंचन ॥ १३ ॥ इत्युक्तोंगिरसांश्रेष्ठमामंत्र्यप्र तिपूज्यच ॥ जगामसहसारामंमहेंद्रंपर्वतंप्रति ॥ १४ ॥ सतुराममुपागम्यशिरसाभिप्रणम्यच ॥ ब्राह्मणोभार्गवोस्मीतिगौरवेणाभ्यगच्छत ॥ १५ ॥ रामस्तंप्र तिजग्राहपृष्ट्वागोत्रादिसर्वशः ॥ उष्यतांस्वागतंचेतिप्रीतिमांश्चाभवद्भृशं ॥ १६ ॥ तत्रकर्णस्यवसतोमहेंद्रेस्वर्गसन्निभे ॥ गंधर्वैराक्षसैर्यक्षैर्देवैश्चासीत्समाग मः ॥ १७ ॥ सतत्रेष्वस्त्रमकरोद्भृगुश्रेष्ठाद्यथाविधि ॥ प्रियश्चाभवदत्यर्थंदेवदानवरक्षसां ॥ १८ ॥ सकदाचित्समुद्रांतेविचरन्नाश्रमांतिके ॥ एकःखड्गधनुष्पा णिःपरिचक्रामसूर्यजः ॥ १९ ॥ सोऽग्निहोत्रप्रसक्तस्यकस्यचिद्ब्रह्मवादिनः ॥ जघानाज्ञानतःपार्थहोमधेनुंयदृच्छया ॥ २० ॥ तदज्ञानकृतंमत्वाब्राह्मणायन्य वेदयत् ॥ कर्णःप्रसादयंश्चैनमिदमित्यब्रवीद्वचः ॥ २१ ॥ अबुद्धिपूर्वंभगवन्धेनुरेषाहतातव ॥ मयातत्रप्रसादंचकुरुष्वेतिपुनःपुनः ॥ २२ ॥

स्पर्धमानोहंतिराष्ट्रंसराजकमितिश्लोकोक्तात् ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मास्त्रमिति रहस्यंतत्प्रसादनविधिःनिवर्तनमुपसंहारः ताभ्यांसहितंसरहस्यनिवर्तनं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ब्रह्मास्त्रमिति त्वंतुब्रह्मक्षत्रेतरत्वान्नविद्यार्ह इत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ गुरुरेवपितेत्यभिसंधायाहंब्राह्मणोभार्गवोऽस्मीति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ समुद्रांतेदक्षिणसमुद्रसमीपे ॥ १९ ॥ होमधेनुंकर्णपर्वोक्तदिशावत्सवधएवात्रधेनुवधोज्ञेयः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥२४॥२५ ॥२६॥२७ ॥ मेव्याहृतमितिशेषः अव्याहृतमनुक्तंतद्वदन्यथेत्यर्थः नेदमव्याहृतमितिपाठःसुगमः केवलंतूष्णींयथास्यात्तथायत्तेकार्यंतद्गासमाचरेत्यन्वयः॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिशांति
पर्वणिरा॰नैलकंठीयेभारतभा॰द्वितीयोऽध्यायः॥२॥ ॥३॥ कर्णस्येति प्रश्रयेणेतिपाठेऽनुरागेण दमेनइंद्रियजयेन ॥१॥ कृत्स्नंसरहस्यंनतुमंत्रमात्रं अखिलंअंगप्रत्यंगदेवताराधनसहितं अव्यग्रंयथा

तंसविप्रोब्रवीत्क्रुद्धोवाचानिर्भर्त्सयन्निव॥ दुराचारवधार्हस्त्वंफलंप्राप्नुहिदुर्मते॥२३॥ येनविस्पर्धसेनित्यंयदर्थंघटसेऽनिशं॥ युध्यतस्तेनतेपापभूमिश्चक्रंग्र
सिष्यति॥ २४॥ ततश्चक्रेमहीग्रस्तेमूर्धानंतेविचेतसः॥ पातयिष्यतिविक्रम्यशत्रुर्गच्छनराधम॥ २५॥ यथेयंगौर्हतामूढप्रमत्तेनत्वयामम ॥ प्रमत्तस्यतथा
रातिःशिरस्तेपातयिष्यति॥ २६॥ शप्तःप्रसादयामासकर्णस्तंद्विजसत्तमं॥ गोभिर्धनैश्चरत्नैश्चसचैनंपुनरब्रवीत्॥ २७॥ नहिमेऽव्याहृतंकुर्यात्सर्वलोकोपिके
वलं॥ गच्छवातिष्ठवायद्वाकार्यंतेतत्समाचर॥ २८॥ इत्युक्तोब्राह्मणेनाथकर्णोदैन्यादधोमुखः॥ राममभ्यगमद्भीतस्तदेवमनसास्मरन्॥ २९॥ इतिश्रीमहा
भारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनप॰कर्णशापोनामद्वितीयोऽध्यायः॥२॥ ॥३॥ नारदउवाच कर्णस्यबाहुवीर्येणप्रणयेनदमेनच॥ तुतोष
भृगुशार्दूलोगुरुशुश्रूषयातथा॥१॥ तस्मैसविधिवत्कृत्स्नंब्रह्मास्त्रंसनिवर्तनं॥ प्रोवाचाखिलमव्यग्रंतपस्वीतत्तपस्विने॥२॥ विदितास्त्रस्ततःकर्णोरममाणोश्रमे
भृगोः॥ चकारवैधनुर्वेदेयत्नमद्भुतविक्रमः॥३॥ ततःकदाचिद्रामस्तुचरन्नाश्रममंतिकात्॥ कर्णेनसहितोधीमानुपवासेनकर्शितः॥४॥ सुष्वापजामदग्न्यस्तु
विश्रंभोत्पन्नसौहृदः॥ कर्णस्योत्संगआधायशिरःक्लांतमनागुरुः॥ ५॥ अथकृमिःश्लेष्ममेदोमांसशोणितभोजनः॥ दारुणोदारुणस्पर्शःकर्णस्याभ्याशमा
गतः॥६॥ सतस्योरुमथासाद्यबिभेदरुधिराशनः॥ नचैनमशकत्क्षेप्तुंहंतुंवापिगुरोर्भयात्॥७॥ संदश्यमानस्तुतथाकृमिणातेनभारत॥ गुरोःप्रबोधनाशंकीत
मुपैक्षतसूर्यजः॥८॥ कर्णस्तुवेदनांधैर्यादसह्यांविनिगृह्यतां॥ अकंपयन्नव्यथयन्धारयामासभार्गवं॥९॥यदास्यरुधिरेणांगंपरिस्पृष्टंभृगूद्वहः॥तदाबुध्यतते
जस्वीसंत्रस्तश्चेदमब्रवीत्॥ १०॥ अहोस्म्यशुचितांप्राप्तःकिमिदंक्रियतेत्वया॥ कथयस्वभयंत्यक्त्वायाथातथ्यमिदंमम॥ ११॥ तस्यकर्णस्तदाचष्टकृमिणा
परिभक्षणं॥ ददर्शरामस्तंचापिकृमिंसूकरसन्निभं॥ १२॥ अष्टपादंतीक्ष्णदंष्ट्रंसूचीभिरिवसंवृतं॥ रोमभिःसन्निरुद्धांगमलर्कंनामनामतः॥ १३॥

स्यात्तथातपस्वीएकाग्रचित्तः ॥ २ ॥ अश्रमेश्रमवर्जितेआश्रमेइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ विश्रंभोविश्वासः ॥ ५ ॥ ६ ॥ क्षेप्तुंदूरीकर्तुं भयात्निद्राभंगभयात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सूची
भिरिवतीक्ष्णैरोमभिःसंवृतं सन्निरुद्धांगंत्रासेनसंकुचितांगं नामप्रसिद्धं नामतोनाम्ना ॥ १३ ॥

अस्त्रजिशोणिते ॥ १४ ॥ विश्वरूपःकामरूपी करालवान् भीषणरूपवान् मेघवाहनोमेघोपरिस्थः ॥१५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥ देवयुगेसत्ययुगे ॥१९॥२०॥२१॥२२॥ नकुशलंअभद्रं ॥२३॥२४॥ कामयात्वरसेन ॥ २५ ॥ ब्रह्मक्षत्रयोरंतरेअन्यत्रजातं तदेवाह सूतंमांविद्धीति ॥ २६ ॥ २७ ॥ कथंतर्हिब्राह्मणोभार्गवोऽस्मीतिमिथ्यावचनंत्वयोक्तमित्यतआह पितागुरुरिति॥ २८ ॥ २९ ॥ तस्मादि

सद्दष्टमात्रोरामेणकृमिःप्राणानवासृजत् ॥ तस्मिन्नेवास्रजिक्लिन्नस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १४ ॥ ततोंतरिक्षेददृशेविश्वरूपःकरालवान् ॥ राक्षसोलोहितग्रीवः कृष्णांगोमेघवाहनः ॥ १५ ॥ सरामंप्रांजलिर्भूत्वाबभाषेपूर्णमानसः ॥ स्वस्तितेभृगुशार्दूलगमिष्येहंयथागतम् ॥ १६॥ मोक्षितोनरकादस्माद्भवतामुनिसत्तम ॥ भद्रंतवास्तुवंदेत्वांप्रियंमेभवताकृतं ॥ १७॥ तमुवाचमहाबाहुर्जामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ कस्त्वंकस्माच्चनरकंप्रतिपन्नोब्रवीहितत् ॥ १८ ॥ सोब्रवीदहमासंप्राक्दंशोनाममहासुरः ॥ पुरादेवयुगेतातभृगोस्तुल्यवयाइव ॥ १९॥ सोऽहंभृगोःसुदयितांभार्यामपहरंबलात् ॥ महर्षेरभिशापेनकृमिभूतोऽपतंभुवि ॥ २०॥ अब्रवीद्धिसमांक्रुद्धस्तवपूर्वपितामहः ॥ मूत्रश्लेष्माशनःपापनिरयंप्रतिपत्स्यसे ॥ २१ ॥ शापस्यांतोभवेद्ब्रह्मन्नित्येवंतमथाब्रुवं ॥ भविताभार्गवाद्रामादितिमामब्रवीद्भृगुः ॥ २२ ॥ सोहमेनांगतिंप्राप्तोयथानकुशलंतथा ॥ त्वयासाधोसमागम्यविमुक्तःपापयोनितः ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वानमस्कृत्यययौरामंमहासुरः ॥ रामःकर्णंचसक्रोधमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २४ ॥ अतिदुःखमिदंमूढनजातुब्राह्मणःसहेत् ॥ क्षत्रियस्यैवतेधैर्यंकामयासत्यमुच्यतां ॥ २५ ॥ तमुवाचततःकर्णःशापाद्भीतःप्रसादयन् ॥ ब्रह्मक्षत्रांतरेजातंसूतंमांविद्धिभार्गव ॥ २६ ॥ राधेयःकर्णइतिमांप्रवदंतिजनाभुवि ॥ प्रसादंकुरुमेब्रह्मन्नस्त्रलुब्धस्यभार्गव ॥ २७॥ पितागुरुर्नसंदेहोवेदविद्याप्रदःप्रभुः ॥ अतोभार्गवइत्युक्तंमयागोत्रंतवांतिके ॥ २८ ॥ तमुवाचभृगुश्रेष्ठःसरोषःप्रदहन्निव ॥ भूमौनिपतितंदीनंवेपमानंकृतांजलिं ॥ २९ ॥ यस्मान्मिथ्योपचरितोत्यस्त्रलोभादिहत्वया ॥ तस्मादेतन्नतेमूढब्रह्मास्त्रंप्रतिभास्यति ॥ ३० ॥ अन्यत्रवधकालात्तेसदृशेनसमीयुषः ॥ अब्राह्मणेनहिब्रह्मध्रुवंतिष्ठेत्कदाचन ॥ ३१ ॥ गच्छेदानींनतेस्थानमनृतस्येहविद्यते ॥ नत्वयासदृशोयुद्धेभविताक्षत्रियोभुवि ॥ ३२ ॥ एवमुक्तःसरामेणन्यायेनोपजगामह ॥ दुर्योधनमुपागम्यकृतास्त्रोस्मीतिचाब्रवीत् ॥ ३३ ॥ इतिश्रीम०शांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिकर्णास्त्रप्राप्तिर्नामतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

ति हेमूढेतेतववधकालादन्यत्रब्रह्मास्त्रंनप्रतिभास्यतीतिन किंतुवधकालएवनप्रतिभास्यति कालांतरेतुप्रतिभास्यत्येवेत्यर्थइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ३० ॥ सदृशेऽर्जुनादौशूरेतेपुरतःस्थितेसमीयुषःयुध्यमानस्य समित्याजिसमिद्युधइतिसंपूर्वस्यइणोयुद्धार्थत्वदर्शनात् ध्रुवंमरणावधिनतिष्ठेद्ब्रह्मब्रह्मास्त्रं ॥३१॥३२ ॥ न्यायेनाभिवंदनादिपूर्वकंउपजगाम इष्टदेशमितिशेषः ॥ इतिशांति०रा०नै०भा०तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

कर्णस्तुसमवाप्यैवमित्यध्यायःस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ विषयेदेशे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वर्षवरःषंढः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥१७॥१८॥१९॥ व्यपेयुः

नारदउवाच कर्णस्तुसमवाप्यैवमस्त्रंभार्गवनंदनात् ॥ दुर्योधनेनसहितोमुमुदेभरतर्षभ ॥ १ ॥ ततःकदाचिद्राजानःसमाजग्मुःस्वयंवरे ॥ कलिंगविषयेराजन्राज्ञश्चित्रांगदस्यच ॥ २ ॥ श्रीमद्राजपुरंनामनगरंतत्रभारत ॥ राजानःशतशस्तत्रकन्यार्थेसमुपागमन् ॥ ३ ॥ श्रुत्वादुर्योधनस्तत्रसमेतान्सर्वपार्थिवान् ॥ रथेनकांचनांगेनकर्णेनसहितोययौ ॥ ४ ॥ ततःस्वयंवरेतस्मिन्संप्रवृत्तेमहोत्सवे ॥ समाजग्मुर्नृपतयःकन्यार्थेनृपसत्तम ॥ ५ ॥ शिशुपालोजरासंधोभीष्मकोवक्रएवच ॥ कपोतरोमानीलश्चरुक्मीचदृढविक्रमः ॥ ६ ॥ सृगालश्चमहाराजःस्त्रीराज्याधिपतिश्चयः ॥ अशोकःशतधन्वाचभोजोवीरश्चनामतः ॥ ७ ॥ एतेचान्येचबहवोदक्षिणांदिशमाश्रिताः ॥ म्लेच्छाचार्याश्चराजानःप्राच्योदीच्यास्तथैवच ॥ ८ ॥ कांचनांगदिनःसर्वेशुद्धजांबूनदप्रभाः ॥ सर्वेभास्वरदेहाश्चव्याघ्राइवबलोत्कटाः ॥ ९ ॥ ततःसमुपविष्टेषुतेषुराजसुभारत ॥ विवेशरंगंसाकन्याधात्रीवर्षवरान्विता ॥ १० ॥ ततःसंश्राव्यमाणेषुराज्ञांनामसुभारत ॥ अत्यक्रामद्धार्तराष्ट्रंसाकन्यावरवर्णिनी ॥ ११ ॥ दुर्योधनस्तुकौरव्योनामर्षयतलंघनं ॥ प्रत्यषेधच्चतांकन्यामसत्कृत्यनराधिपान् ॥ १२ ॥ सवीर्यमदमत्तत्वाद्भीष्मद्रोणावुपाश्रितः ॥ रथमारोप्यतांकन्यामाजहारनराधिपः ॥ १३ ॥ तमन्वगाद्रथीखड्गीबद्धगोधांगुलित्रवान् ॥ कर्णःशस्त्रभृतांश्रेष्ठःपृष्ठतःपुरुषर्षभ ॥ १४ ॥ ततोविमर्दःसुमहान्राज्ञामासीद्युयुत्सतां ॥ सन्नह्यतांतनुत्राणिरथान्योजयतामपि ॥ १५ ॥ तेभ्यधावंतसंक्रुद्धाःकर्णदुर्योधनावुभौ ॥ शरवर्षाणिमुंचंतोमेघाःपर्वतयोरिव ॥ १६ ॥ कर्णस्तेषामापततामेकैकेनशरेणह ॥ धनूंषिचशरव्रातान्पातयामासभूतले ॥ १७ ॥ ततोविधनुषःकांश्चित्कांश्चिदुद्यतकार्मुकान् ॥ कांश्चिच्चोद्वहतोबाणान्रथशक्तिगदास्तथा ॥ १८ ॥ लाघवाद्व्याकुलीकृत्यकर्णःप्रहरतांवरः ॥ हतसूतांश्चभूयिष्ठानवजिग्येनराधिपान् ॥ १९ ॥ तेस्वयंवाहयंतोश्वान्पाहिपाहीतिवादिनः ॥ व्यपेयुस्तेरणंहित्वाराजानोभग्नमानसाः ॥ २० ॥ दुर्योधनस्तुकर्णेनपाल्यमानोभ्ययात्तदा ॥ हृष्टःकन्यामुपादायनगरंनागसाह्वयं ॥ २१ ॥ इतिश्रीम० शांति० राजधर्मानुशासनप० दुर्योधनस्यस्वयंवरेकन्याहरणंनामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ नारदउवाच आविष्कृतबलंकर्णंश्रुत्वाराजासमागधः ॥ आह्वयद्द्वैरथेनाजौजरासंधोमहीपतिः ॥ १ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंदिव्यास्त्रविदुषोर्द्वयोः ॥ युधिनानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षतोः ॥ २ ॥

व्यपगताः ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिशांतिप० रा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ आविष्कृतेति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ बाहुकंटकयुद्धेनबाहुकंटकंकेतकपत्रंतद्वद्यत्रबलिनादुर्बलस्यशरीरंपाट्यते तद्वाहुकंटकंनामयुद्धं यथोक्तं एकांजंघांपदाक्रम्यपरामुद्यम्यपाट्यते केतकीपत्रवच्छत्रुर्युद्धंतद्वाहुकंटकमिति जरासंध स्यसंबंधीयोदेहस्तस्यसंधिविभेद ॥ ४ ॥ विकारंपाटनरूपं ॥५॥६॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥११॥ रथस्यार्धानुकीर्तनात् शल्याच्चतेजोवधादितिसंबंधः ॥१२॥१३॥१४॥१५॥ इतिशांतिप० रा० नै० भा०

क्षीणबाणौविधनुषौभग्नखड्गौमहींगतौ ॥ बाहुभिःसमसज्जेतामुभावपिबलान्वितौ ॥ ३ ॥ बाहुकंटकयुद्धेनतस्यकर्णोथयुध्यतः ॥ विभेदसंधिंदेहस्यजरया श्लेषितस्यहि ॥ ४ ॥ सविकारंशरीरस्यदृष्ट्वानृपतिरात्मनः ॥ प्रीतोऽस्मीत्यब्रवीत्कर्णंवैरमुत्सृज्यदूरतः ॥ ५ ॥ प्रीत्याददौसकर्णायमालिनींनगरीमथ ॥ अंगेषु नरशार्दूलसराजासीत्सपत्नजित् ॥ ६ ॥ पालयामासचंपांचकर्णःपरबलार्दनः ॥ दुर्योधनस्यानुमतेतवापिविदितंतथा ॥ ७ ॥ एवंशस्त्रप्रतापेनप्रथितःसोभव क्षितौ ॥ त्वद्धितार्थंसुरेंद्रेणभिक्षितोवर्मकुंडले ॥ ८ ॥ सदिव्येसहजेप्रादात्कुंडलेपरमार्चिते ॥ सहजंकवचंचापिमोहितोदेवमायया ॥ ९ ॥ विमुक्तःकुंडलाभ्यां चसहजेनचवर्मणा ॥ निहतोविजयेनाजौवासुदेवस्यपश्यतः ॥ १० ॥ ब्राह्मणस्याभिशापेनरामस्यचमहात्मनः ॥ कुंत्याश्चवरदानेनमाययाचशतक्रतोः ॥ ॥ ११ ॥ भीष्मावमानात्संख्यायांरथस्यार्धानुकीर्तनात् ॥ शल्यात्तेजोवधाच्चापिवासुदेवनयेनच ॥ १२ ॥ रुद्रस्यदेवराजस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ कुबेरद्रोण योश्चैवकृपस्यचमहात्मनः ॥ १३ ॥ अस्त्राणिदिव्यान्यादाययुधिगांडीवधन्वना ॥ हतोवैकर्तनःकर्णोदिवाकरसमद्युतिः ॥ १४ ॥ एवंशप्तस्तवभ्राताबहुभिश्चा पिवंचितः ॥ नशोच्यःपुरुषव्याघ्रयुद्धेननिधनंगतः ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राज० कर्णवीर्यकथनंनामपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥

वैशंपायनउवाच एतावदुक्त्वादेवर्षिर्विरराम सनारदः ॥ युधिष्ठिरस्तुराजर्षिर्दध्यौशोकपरिप्लुतः ॥ १ ॥ तंदीनमनसंवीरंशोकोपहतमातुरं ॥ निःश्वसंतंयथा नागंपर्यश्रुनयनंतथा ॥ २ ॥ कुंतीशोकपरीतांगीदुःखोपहतचेतना ॥ अब्रवीन्मधुराभाषाकालेवचनमर्थवत् ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोनैनंशोचितुमर्हसि ॥ ज हिशोकंमहाप्राज्ञश्रृणुचेदंवचोमम ॥ ४ ॥ यातितःसमयापूर्वंभ्रात्र्यंज्ञापयितुंतव ॥ भास्करेणचदेवेनपित्राधर्मभृतांवरः ॥ ५ ॥ यद्वाच्यंहितकामेनसुहृदाहि तमिच्छता ॥ तथादिवाकरेणोक्तःस्वप्नांतेममचाग्रतः ॥ ६ ॥ नचैनमशकद्भानुरहंवास्नेहकारणैः ॥ पुराप्रत्यनुनेतुंवानेतुंवाप्येकतांत्वया ॥ ७ ॥

पंचमोऽध्यायः ॥५॥ ॥छ॥ एतावदुक्त्वेति दध्यौभ्रातृवधजंदोषंचिंतितवान् ॥१॥ पर्यश्रुनयनं परितोश्रुव्याप्तनयनं ॥ २ ॥ मधुराआभाषाभाषणंयस्याःसातथा ॥३॥ एनंकर्णं ॥४॥ यातितःप्रवर्तितः तवतुभ्यंभ्रात्र्यंभ्रातुःकर्मकनिष्ठानांपरिपालनंज्ञापयितुंत्वयासौभ्रात्रंयुधिष्ठिरादिभ्यःप्रदर्शनीयमित्यभ्यर्थितइति ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रत्यनुनेतुंशमयितुं ॥ ७ ॥

कालपरीतःमृत्युग्रस्तः उद्धरणेशत्रूणांनिःशेषनाशेनोन्मूलने ॥८॥९॥१०॥११॥ सराजेति कर्मणिषष्ठ्यौ उद्विग्नहृदयः उद्विग्नचेतनोबभूव ध्यायतीवलेलायतीवेतिश्रुतेर्बुद्धौध्यायंत्यांचेतनोपिध्यायतीवे त्यादिरर्थः॥१२॥निर्वेदंराज्यादौवैराग्यं ॥१३॥ इतिशांतिप० रा० नै० भा० षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ ॥७॥ युधिष्ठिरइति॥१॥ दुःखंदेहेंद्रियादीनांतापःशोकस्तत्कृतंवैकल्यंताभ्यामाविष्टोव्याप्तःकर्शितःकृशीकृतः ॥२॥ यत्यदिभैक्ष्यमाचीर्णंस्यात्तर्हिज्ञातिवधाज्जातादुर्गतिर्नप्राप्तास्यादित्यर्थः लिङ्निमित्तेलृङ्क्रियातिपत्तौ ॥३॥ यतोवयंवृत्तार्थाःसंक्षिप्तपुरुषार्थाज्ञातिवधेनहतभाग्याःस्मततोहेतोर्नःअस्माकममित्राः

ततःकालपरीतःसवैरस्योद्धरणेरतः॥ प्रतीपकारीयुष्माकमितिचोपेक्षितोमया॥८॥ इत्युक्तोधर्मराजस्तुमात्राबाष्पाकुलेक्षणः॥ उवाचवाक्यंधर्मात्माशोक व्याकुलितेंद्रियः॥९॥ भवत्यागूढमंत्रत्वात्पीडितोऽस्मीत्युवाचतां॥१०॥ शशापचमहातेजाःसर्वलोकेषुयोषितः॥ नगुह्यंधारयिष्यंतीत्येवंदुःखसमन्वितः ॥११॥ सराजापुत्रपौत्राणांसंबंधिसुहृदांतदा॥ स्मरन्नुद्विग्नहृदयोबभूवोद्विग्नचेतनः॥१२॥ ततःशोकपरीतात्मासधूमइवपावकः॥ निर्वेदमगमद्धीमान्रा जासंतापपीडितः॥१३॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिस्त्रीशापेषष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच युधिष्ठिर स्तुधर्मात्माशोकव्याकुलचेतनः॥शुशोचदुःखसंतप्तःस्मृत्वाकर्णंमहारथं॥१॥आविष्टोदुःखशोकाभ्यांनिःश्वसंश्चपुनःपुनः॥दृष्ट्वार्जुनमुवाचेदंवचनंशोकक र्शितः॥२॥ युधिष्ठिरउवाच यद्भैक्ष्यमाचरिष्यामवृष्ण्यंधकपुरेवयं॥ ज्ञातीन्निष्पुरुषान्कृत्वानेमांप्राप्स्यामदुर्गतिं॥३॥ अमित्रानःसमृद्धार्थावृत्तार्थाः कुरवःकिल॥ आत्मानमात्मनाहत्वाकिंधर्मफलमाप्नुमः॥४॥ धिगस्तुक्षात्रमाचारंधिगस्तुबलपौरुषं॥ धिगस्त्वमर्षंयेनेमामापदंगमितावयं॥५॥ साधुक्ष मादमःशौचंवैराग्यंचाथमत्सरः॥ अहिंसासत्यवचनंनित्यानिवनचारिणां॥६॥वयंतुलोभान्मोहाच्चदंभंमानंचसंश्रिताः॥ इमामवस्थांसंप्राप्ताराज्यलाभबु भुत्सया॥७॥ त्रैलोक्यस्यापिराज्येननास्मान्कश्चित्प्रहर्षयेत्॥ बांधवान्निहतान्दृष्ट्वापृथिव्यांविजयैषिणः॥८॥ तेवयंपृथिवीहेतोरवध्यान्पृथिवीश्वरान्॥ संप रित्यज्यजीवामोहीनार्थाहतबांधवाः॥९॥ आमिषेगृध्यमानानामशुभंवैशुनामिव॥ आमिषंचैवनोहीष्टमामिषस्यविवर्जनं॥१०॥

समृद्धार्थाइत्यर्थः ज्ञातिवधो प्यस्माकंधर्मवधएवेत्याशक्याह आत्मानमिति धर्मफलंयशःस्वर्गेंकिंआप्नुमःउभयमपिनास्तीत्यर्थः॥४॥ सत्यपिशास्त्रदृष्टेफलेबीभत्सत्वान्निंद्यएवायंधर्मइत्याह धिगिति बलंसहायादि पौरुषंपराक्रमः अमर्षःक्रोधः येनआचारादिना आपदंशोकं॥५॥ तर्हिकोधर्मःश्रेष्ठइत्यतआह साध्विति क्षमादिकमेवश्रेष्ठमित्यर्थः॥६॥७॥ ननुयुद्धेजयश्चेद्राज्यलाभोमृत्युश्चेत्स्वर्गलाभइत्युभयलोकहितंयुद्धमित्याशंक्या द्यंनिरस्यति त्रैलोक्यस्येति॥८॥९॥ हीनार्थत्वमेवाह आमिषमिति आमिषेराज्यनिमित्तेअशुभंज्ञातिद्रोहाख्यं शुनामिवइतरेषांभवतिनोहिअस्माकंतुआमिषंचआमिषस्यविवर्जनंचेतिद्वयमपीष्टं॥१०॥

एतदेवविभजते नपृथिव्येति पृथिव्यादेरामिषस्यवर्जनंइष्टंबंधुरूपंत्वामिषमिष्टमेव बंधूनामर्थेसर्वंत्याज्यमित्यर्थः ॥ ११ ॥ कामेति मृत्युयानंमृत्युमार्गं युद्धेमृतानांस्वर्गोऽपिनास्तिकिंतुकामाद्याक्रांतत्वान्नरकएवास्तीत्यर्थः॥१२॥एवंहितृणांपापहतानांनरकंचोपपाद्यहतसंबंधिनांशोकंचव्युत्पादयति बहुकल्याणेत्यादिना॥१३॥व्रतानिगौरीव्रतादीनि कौतुकानिदुर्गोत्सवादीनि मंगलानिलक्ष्मीनारायणशिलादीनि॥ १४ ॥१५॥१६॥१७॥ अनपहायअपरित्यज्य अनवदायेतिपाठेअपरिशोध्य पितृभ्यइतिषष्ठ्यर्थेचतुर्थी॥१८॥ यदैषामिति अर्जुनेनसहवदन्नपिसन्निहितांमातरमुक्तार्थसंवादायसंबोधयति हेअंबेति पितरौमातापितरौगांधारीधृतराष्ट्रौयदैवजातकामौतदैवतेनृपादुर्योधनप्रभृतयोहताः ॥ १९ ॥ संयुक्ताइति कामोर्थस्याभिलाषः मन्युस्तदलाभेदैन्यं क्रोधःकामप्रतिबंधेसत्यत्युत्तप्तता हर्षोलाभेसति

नपृथिव्यासकलयानसुवर्णस्यराशिभिः॥ नगवाश्वेनसर्वेणतेत्याज्यायइमेहताः॥११॥ काममन्युपरीतास्तेक्रोधहर्षसमन्विताः॥ मृत्युयानंसमारुह्यगतावैवस्वतक्षयं॥१२॥ बहुकल्याणसंयुक्तानिच्छंतिपितरःसुतान्॥ तपसाब्रह्मचर्येणसत्येनचतितिक्षया॥१३॥ उपवासैस्तथेज्याभिर्व्रतकौतुकमंगलैः॥ लभंते मातरोगर्भान्मासान्दशचबिभ्रति॥ १४॥ यदिस्वस्तिप्रजायंतेजाताजीवंतिवायदि॥ संभाविताजातबलास्तेदद्युर्यदिनःसुखं ॥ १५ ॥ इहचामुत्रचैवेतिकृपणाःफलहेतवः॥ तासामयंसमुद्योगोनिर्वृत्तःकेवलोफलः॥ १६॥ यदासांनिहताःपुत्रायुवानोमृष्टकुंडलाः॥ १७॥ अभुक्त्वापार्थिवान्भोगानृणान्यनपहायच॥ पितृभ्योदेवताभ्यश्चगतावैवस्वतक्षयं॥१८॥ यदैषामंबपितरौजातकामावुभावपि ॥ संजातधनरत्नेषुतदैवनिहतानृपाः ॥ १९॥ संयुक्ताःकाममन्युभ्यांक्रोधहर्षासमंजसाः॥ नतेजयफलंकिंचिद्भोक्तारोजातुकर्हिचित् ॥ २०॥ पंचालानांकुरूणांचहताएवहियेहताः ॥ नचेत्सर्वानयंलोकःपश्येत्स्वेनैवकर्मणा॥२१॥ वयमेवास्यलोकस्यविनाशेकारणंस्मृताः॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्रेषुतत्सर्वंप्रतिपत्स्यति॥२२॥ सदैवनिकृतिप्रज्ञोद्वेष्टामायोपजीवनः॥ मिथ्याविनीतःसततमस्मास्वनपकारिषु॥ २३॥ नसकामावयंतेचनचास्माभिर्नतैर्जितं॥ नतैर्भुक्तेयमवनिर्नार्योगीतवादितं॥ २४॥

अत्युत्फुल्लताते:असमंजसाः ह्रस्वपाठेऽसमंजसइतिसकारांतःशब्दः विषमायेपुरुषास्तेजयफलंभूमेःस्वर्गस्यवाजयेनयत्फलंतन्नभोक्तारोनभोक्ष्यंतिजातुकदाचित्जीवनेमरणेवाकर्हिचित्कचिद्देशेइहपरत्रवा॥२०॥ननुयेहतास्तेस्वर्गंभोक्ष्यंत्येवेत्याशंक्याह पंचालानामिति येहतास्तेहताएवनतुस्वर्गंगताः कामाद्युपेतत्वादित्युक्तहेतोः एवंनचेदपहंतास्वेनैवकर्मणानिमित्तेनस्वर्गतांस्तान्पश्येन्नचपश्यतीतिलोकायतमतमाश्रित्योक्तं ॥२१॥ तत्सर्वंविनाशकारणत्वं प्रतिपत्स्यतिपर्यवस्यति वयंराज्यलोभाद्विनाशेअवांतरकारणंमुख्यंकारणंतुअस्मद्राज्यापहाराद्धार्तराष्ट्राएवेतिभावः॥२२॥ तदेवाह सदैवेत्यादिना निकृतिर्वंचनंतन्निष्ठैवप्रज्ञायस्येतिनिकृतिप्रज्ञः माययाकपटद्यूतादिनोपजीवनंयस्यसतथा मिथ्याविनीतश्चधृतराष्ट्रएवात्रग्राह्यः सर्वमूलत्वात्॥२३॥ युध्यतांलोकद्वयनाशमुपपाद्योपसंहरत्यर्धेन नसकामाइति॥२४॥

श्रुतवतांपंडितानां रत्नानीत्यादौमुक्तानीत्यादिर्यथालिंगंशेषः ॥ २५ ॥ तत्रहेतुरस्मदिति हरिणःपांडुरः॥२६॥२७॥ तथागतःबुद्धमुनिःक्षणिकबुद्धिरितियावत् यथाहंअनवस्थितबुद्धिस्तथाधृतराष्ट्रोपीत्यर्थः ॥ २८ ॥ एतत्फलमाह अनियम्येति ॥२९ ॥ प्रक्षिप्यगतइतिशेषः ॥३०॥ युयुत्सुर्योद्धुकामः वाक्यमस्मद्द्वेषेणपांडवानष्टाइत्येवंरूपं ॥ ३१ ॥ तदेवार्थतआह आत्मनइति दुर्योधनेप्युपचारादात्मपदप्रयोगः आत्मनोदुर्योधनस्य॥३२ प्रग्रहंदृढबंधनं गतःप्राप्तः नोऽस्माभिः ॥३३ ॥ अवध्यानामवध्यकल्पानांभीष्मादीनांगुरुत्वाद्वावधानर्हाणां ॥३४॥ विषयःआमिषं ॥३५॥ नोस्माकंसर्वेषांमन्युःक्रोधस्तान्हत्वा विगतः मांत्वेकंशोकोरुंधयति रुणद्धि रोधयतिइतिवक्तव्येरुंधयतीतिप्रयोगोवक्तुर्वैक्लव्यंसूचयति कल्याणेनोपकारेण ॥ ३६ ॥ निवृत्त्यात्यागेन ॥३७॥ एतेषुत्यागमेवप्रशंसति त्यागवानिति श्रुतिस्त्यागेनैके

नामात्यसुहृदांवाक्यंनचश्रुतवतांश्रुतं॥ नरत्नानिपरार्ध्यानिनभूर्नद्रविणागमः ॥ २५॥ अस्मद्द्वेषेणसंतप्तःसुखंनस्मेहविंदति॥ ऋद्धिमस्मासुतांदृष्ट्वाविव र्णोहरिणःकृशः॥ २६॥ धृतराष्ट्रश्चनृपतिःसौबलेननिवेदितः॥तंपितापुत्रगृद्धित्वादनुमेनेनयेस्थितः ॥ २७॥ अनपेक्ष्यैवपितरंगांगेयंविदुरंतथा॥ असंशयं क्षयंराजायथैवाहंतथागतः॥२८॥अनियम्याशुचिंलुब्धंपुत्रंकामवशानुगं॥ यशसःपतितोदीप्ताद्घातयित्वासहोदरान्॥२९॥इमौहिवृद्धौशोकाग्नौप्रक्षिप्यस सुयोधनः॥ अस्मत्प्रद्वेषसंयुक्तःपापबुद्धिःसदैवह ॥ ३०॥ कोहिबंधुःकुलीनःसंस्तथाब्रूयात्सुहृज्जने ॥ यथासाववदद्वाक्यंयुयुत्सुःकृष्णसन्निधौ ॥ ३१ ॥ आ त्मनोहिवयंदोषाद्विनष्टाःशाश्वतीःसमाः ॥ प्रदहंतोदिशःसर्वाभास्वराइवतेजसा ॥ ३२ ॥ सोस्माकंवैरपुरुषोदुर्मतिःप्रग्रहंगतः ॥ दुर्योधनकृतेह्येतत्कुलंनो विनिपातितं॥ ३३॥ अवध्यानांवधंकृत्वालोकेप्राप्ताःस्मवाच्यतां॥ कुलस्यास्यांतकरणंदुर्मतिंपापपूरुषं ॥ ३४॥ राजाराष्ट्रेश्वरंकृत्वाधृतराष्ट्रोद्यशोचति॥ह ताःशूराःकृतंपापंविषयःस्वोविनाशितः॥ ३५॥ हत्वानोविगतोमन्युःशोकोमांरुंधयत्ययं॥ धनंजयकृतंपापंकल्याणेनोपहन्यते॥३६॥ ख्यापनेनानुतापेनदा नेनतपसापिवा॥ निवृत्त्यातीर्थगमनाच्छ्रुतिस्मृतिजपेनवा ॥ ३७॥ त्यागवांश्चपुनःपापंनालंकर्तुमितिश्रुतिः ॥त्यागवान्जन्ममरणेनाप्नोतीतिश्रुतिर्यदा॥ ॥ ३८॥ प्राप्तवर्त्माकृतमतिर्ब्रह्मसंपद्यतेतदा॥ सधनंजयनिर्द्वंद्वोमुनिर्ज्ञानसमन्वितः॥३९॥ वनमामंत्र्यवःसर्वान्गमिष्यामिपरंतप॥ नहिकृत्स्नतमोधर्मःश क्यःप्राप्तुमितिश्रुतिः॥ ४०॥

अमृतत्वमानशुरिति यदायदाह ॥३८॥ तस्मात्प्राप्तवर्त्मालब्धयोगमार्गः कृतमतिःश्रवणमननादिनाअहंब्रह्मास्मीतिनिश्चितबुद्धिः ब्रह्मअखंडानंदं संपद्यतेऐ क्येनप्राप्नोति सइति एवंत्यागफलंजानन्नहंनिर्द्वंद्वःपरिग्रहशून्यः मुनिर्ध्याननिष्ठः ज्ञानेनब्रह्मात्मैक्यविषयेणसमन्वितोभवितुमिच्छुः ॥ ३९ ॥ समन्वितःसन्नेवावनंगमिष्यामि कृत्स्नोधर्मःयोगेनात्मदर्शनं य दाहयाज्ञवल्क्यः इज्याचारदमोहिंसादानस्वाध्यायकर्मणां अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमिति कृत्स्नतमोधर्मस्तुपार्यंतिकंजीवन्मुक्तिसुखं ॥ ४० ॥

परिग्रहवतागृहस्थेनप्राप्तुंशक्यं एतेनयाज्ञवल्क्यादिवत्स्वस्यापिविद्वत्संन्यासेधिकारोदर्शितः परिग्रहसत्त्वेदोषमाह मयेति परिग्रहात्पापकरणंततश्च जन्मादिहेतोर्मोहस्यपुनःप्राप्तिरित्यर्थः अत्रश्रुतिः तत्त्वेवभ यंविदुषोमन्वानस्य तदेवब्रह्मभयहेतुर्विदुषोप्यमन्वानस्यध्यानशून्यस्येतिश्रुत्यर्थः फलितमाह सइति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ गमिष्यामिनिर्विक्षेपेणध्यानसिद्ध्यर्थं क्वचिदिति अज्ञातदेशत्वंदर्शितं ॥ ४३॥४४॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥८॥ अथार्जुनःदृढोयुक्तिशक्त्युपेतौवादपराक्रमौउक्तिविक्रमौयस्यसतथा ॥ १ ॥ २ ॥ अमानुषमितिच्छेदः ॥ ३ ॥ दुःखंस्वजनवधात् कृच्छ्रंपरवीरजयात् वैक्लव्यंमौढ्यंधर्मलब्धस्यत्यागादित्याह शत्रूनिति शत्रून्शातयितॄन्परान्हत्वाप्रविनाश्यशत्रून्शातयितव्यान्स्वीयान्हत्वाघातयित्वेतिचद्वयोरेकेनवाक्येनसंग्रहः ॥ ४ ॥ क्लीबस्यस्वीयव

परिग्रहवतातन्मेप्रत्यक्ष्यमरिसूदन ॥ मयानिस्तृष्टंपापंहिपरिग्रहमभीप्सता ॥ ४१ ॥ जन्मक्षयनिमित्तंचप्राप्तुंशक्यमितिश्रुतिः ॥ सपरिग्रहमुत्सृज्यकृत्स्नंराज्यंसुखानिच ॥ ४२ ॥ गमिष्यामिविनिर्मुक्तोविशोकोनिर्ममःक्वचित् ॥ प्रशाधित्वमिमामुर्वीक्षेमांनिहतकंटकां ॥ ४३ ॥ नममार्थोस्तिराज्येनभोगैर्वाकुरुनंदन ॥ एतावदुक्त्वावचनंकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ उपारमत्ततःपार्थःकनीयानभ्यभाषत ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनप० युधिष्ठिरपरिदेवनं नामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥८॥ वैशंपायनउवाच अथार्जुनउवाचेदमधिक्षिप्तइवाक्षमी ॥ अभिनीततरंवाक्यंदृढवादपराक्रमः ॥ १ ॥ दर्शयन्नैंद्रिरात्मानमुग्रमुग्रपराक्रमः ॥ स्मयमानोमहातेजाःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ २ ॥ अर्जुनउवाच अहोदुःखमहोकृच्छ्रमहोवैक्लव्यमुत्तमं ॥ यत्कृत्वाऽमानुषंकर्मत्यजेथाःश्रियमुत्तमां ॥ ३ ॥ शत्रून्हत्वामहींलब्ध्वास्वधर्मेणोपपादितां ॥ एवंविधंकथंसर्वंत्यजेथाबुद्धिलाघवात् ॥ ४ ॥ क्लीबस्यहिकुतोराज्यंदीर्घसूत्रस्यवापुनः ॥ किमर्थंचमहीपालानवधीःक्रोधमूर्छितः ॥ ५ ॥ योत्याजिजीविषेद्भैक्ष्यंकर्मणानैवकस्यचित् ॥ समारंभान्बुभूषेतहतस्वस्तिरकिंचनः ॥ सर्वलोकेषुविख्यातोनपुत्रपशुसंहितः ॥ ६ ॥ कापालींनृपपापिष्ठांवृत्तिमासाद्यजीवतः ॥ संत्यज्यराज्यमृद्धंतेलोकोयंकिंवदिष्यति ॥ ७ ॥

धेकातरस्य दीर्घसूत्रस्यपरवधेअलसस्य एवंचेन्महीपालान्उभयपक्षीयान्किमर्थमवधीःअतोपिक्लीबोसीत्यर्थः ॥ ५ ॥ एतदेवस्पष्टयति योहीति सार्धश्लोकोवाक्यं हिप्रसिद्धं यःपुमान्हतस्वस्तिर्नष्टकल्याणः अकिंचनोदरिद्रः अतएवक्रमात्सर्वलोकेषुनविख्यातः पुत्रपशुसंहितःपुत्रादिभिराश्लिष्टश्चनभवति सभैक्ष्यंआजिजीविषेत्उपजीवितुमिच्छेत् सकर्मणापौरुषेणकस्यचिदपिपरस्य समारभ्यंतइतिसमारंभाअर्थास्तान्वैनबुभूषेतनैवप्राप्तुमिच्छेत् त्वंतुप्राप्तकल्याणः संपन्नःख्यातःपुत्राद्याक्लिष्टश्चपौरुषेणार्थाँल्लब्ध्वाभैक्ष्येणजीवितुमिच्छसीतिविपर्यस्तबुद्धिरसीतिभावः ॥ ६ ॥ कापालींभिक्षापात्रवतीमिमांवृत्तिंजीविकामासाद्यराज्यंसंत्यज्यजीवतस्तेइतिसंबंधः ॥ ७ ॥

सर्वारंभान्सर्वार्थान्धर्मादीन् प्राकृतवत् मूढवत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ धर्महानिंच्युत्पादयति यदीति अस्माकंराज्येअनधिकारात् अधिकारिणस्त्वैवधर्मलोपजंकिल्बिषंभवतीत्यर्थः ॥१०॥ अर्थस्तुधर्मादीनांच
तुर्णामपिमूलमितिसर्वथासनत्याज्यइत्याह आकिंचन्यमित्यादिना आकिंचन्यंमुनीनांचराज्यादप्यधिकंमतमितियद्वाक्यंतदुद्दिश्यनहुषोराजाअधनतामिहधिगस्त्वितिअब्रवीत् अधनेधनाभावेनिमित्ते
सतिअगस्त्यशापात्सर्पीभावदशायां नृशंसंनिर्दयंभीमसेनादिमनुष्यग्रासरूपंकर्मकृत्वादारिद्र्यंपापहेतुत्वान्निंदितवानित्यर्थः ॥ ११ ॥ एतदपिऋषीणामेवोचितंनराज्ञामित्याह अश्वस्तनमिति वयमेवास्यलो

सर्वारंभान्समुत्सृज्यहतस्वस्तिरकिंचनः ॥ कस्मादाशंससेभैक्ष्यंकर्तुंप्राकृतवत्प्रभो ॥ ८ ॥ अस्मिन्राजकुलेजातोजित्वाकृत्स्नांवसुंधरां ॥ धर्मार्थावखिलौहित्वा
वनंमौढ्यात्प्रतिष्ठसे ॥ ९ ॥ यदीमानिहवींषीहविमथिष्यंत्यसाधवः ॥ भवताविप्रहीणानिप्राप्तंत्वामेवकिल्बिषं ॥ १० ॥ आकिंचन्यंमुनीनांचइतिवैनहुषोब्रवी
त् ॥ कृत्वानृशंसंह्यधनेधिगस्त्वधनतामिह ॥ ११ ॥ अश्वस्तनमृषीणांहिविद्यतेवेदतद्भवान् ॥ यंत्विमंधर्ममित्याहुर्धनादेषप्रवर्तते ॥ १२ ॥ धर्मंसंहरतेतस्यध
नंहरतियस्यसः ॥ ह्रियमाणेधनेराजन्वयंकस्यक्षमेमहि ॥ १३ ॥ अभिशस्तंप्रपश्यंतिदरिद्रंपार्श्वतःस्थितं ॥ दरिद्रंपातकंलोकेनतच्छंसितुमर्हति ॥ १४ ॥ प
तितःशोच्यतेराजन्निर्धनश्चापिशोच्यते ॥ विशेषंनाधिगच्छामिपतितस्याधनस्यच ॥ १५ ॥ अर्थेभ्योहिविवृद्धेभ्यःसंभृतेभ्यस्ततस्ततः ॥ क्रियाःसर्वाःप्रवर्तंते
पर्वतेभ्यइवापगाः ॥ १६ ॥ अर्थाद्धर्मश्चकामश्चस्वर्गश्चैवनराधिप ॥ प्राणयात्रापिलोकस्यविनाह्यर्थंनसिध्यति ॥ १७ ॥ अर्थेनहिविहीनस्यपुरुषस्याल्पमेध
सः ॥ विच्छिद्यंतेक्रियाःसर्वाग्रीष्मेकुसरितोयथा ॥ १८ ॥ यस्यार्थास्तस्यमित्राणियस्यार्थास्तस्यबांधवाः ॥ यस्यार्थाःसपुमान्लोकेयस्यार्थाःसचपंडितः ॥ १९ ॥
अधनेनार्थकामेननार्थःशक्योविधित्सितुं ॥ अर्थैरर्थानिबध्यंतेगजैरिवमहागजाः ॥ २० ॥ धर्मःकामश्चस्वर्गश्चहर्षःक्रोधःश्रुतंदमः ॥ अर्थादेतानिसर्वाणिप्र
वर्तंतेनराधिप ॥ २१ ॥ धनात्कुलंप्रभवतिधनाद्धर्मःप्रवर्धते ॥ नाधनस्यास्त्ययंलोकोनपरःपुरुषोत्तम ॥ २२ ॥ नाधनोधर्मकृत्यानियथावदनुतिष्ठति ॥ धना
द्धिधर्मःस्रवतिशैलादभिनदीयथा ॥ २३ ॥ यःकृशार्थःकृशगवःकृशभृत्यःकृशातिथिः ॥ सवैराजन्कृशोनामनशरीरकृशःकृशः ॥ २४ ॥ अवेक्षस्वयथान्या
यंपश्यदेवासुरंयथा ॥ राजन्किमन्यज्ज्ञातीनांवधादृध्यंतिदेवताः ॥ २५ ॥ नचेद्धर्तव्यमन्यस्यकथंतद्धर्ममारभेत् ॥ एतावानेववेदेषुनिश्चयःकविभिःकृतः ॥ २६ ॥

कस्यविनाशेकारणंस्मृताइतियदुक्तंतत्राह यंत्विममित्यादि ॥ १२ ॥ वयंक्षत्रियाःकस्यभ्रातुःपितुर्वाअपराधंक्षमेमहिनकस्यापीत्यर्थः ॥ १३ ॥ क्षमायांदोषमाह अभिशस्तमिति अभिशस्तवदित्यर्थः शं
सितुंप्रशंसितुं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्राणेति मुमुक्षूणांप्राणयात्राप्यर्थाधीनेतिमोक्षोप्यर्थादेवभवतीत्याशयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कृशार्थःक्षीणार्थः ॥ २४ ॥ यत्तूक्तंज्ञाती
नांपरस्परंयुद्धेहतानांहंतॄणांचश्रेयोनास्तीतितच्छिष्टाचारदर्शनेनदूषयति अवेक्षस्वेत्यादिना ॥ २५ ॥ अन्यस्यपरस्यधनंचेन्नहर्तव्यंतर्हिराजाकथंधर्ममाचरेत् तस्यवृत्त्यंतराभावान्नकथंचिदित्यर्थः ॥ २६ ॥

आहार्यंस्वधर्मेणार्जनीयं तस्यचप्रयोजनंयष्टव्यमित्युक्तं ॥ २७॥२८ ॥२९॥ ननुपरद्रव्यापहारेदोषोस्तीत्याशंक्याह कृत्स्नामिति यद्देवधनंराजानोऽन्यतःपरस्मादाददतेतद्देवतेषांश्रेयःश्रेयस्करंअन्यथाअं
नपकृतंअपकारवर्जितंधनंराज्ञांनास्त्येवेत्यर्थः यज्ञार्थंपशुबीजादिवधादिवपरद्रव्यापहारादपिराज्ञांनदोषोस्तीतिभावः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ निरुच्यतेउत्कृष्टत्वेनकीर्त्यते स्यंदंतिप्रस्रवंति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ किं
चपरवित्तापहारोस्यपरोद्धरणार्थंएवेत्याह येषामिति येषांमांडलिकानांप्रजादीनांचद्रव्यापहर्ताराजायजतेतेसर्वेतदवभृथेपूताभवंतीत्यन्वयः ॥ ३५॥ विश्वरूपइति ब्रह्मणेब्राह्मणमालभतइत्यादिशास्त्रात् ब्रा
ह्मणादीनांभूतानांचस्वदेहस्यचहोमःयज्ञार्थंक्रियते तत्रकियान्द्रव्यापहारइतिभावः ॥ ३६ ॥ एवमनादिरनंतश्चायंयज्ञियःपंथाइत्याह शाश्वतइति दाशरथःएकःपशुःद्वौपत्नीयजमानौत्रयोवेदाश्चत्वार

अध्येतव्यात्रयीनित्यंभवितव्यंविपश्चिता ॥ सर्वथाधनमाहार्यंयष्टव्यंचापियत्नतः॥ २७॥ द्रोहाद्देवैरवाप्तानिदिविस्थानानिसर्वशः॥ द्रोहात्किमन्यज्ज्ञातीनांगृ
ध्यंतेयेनदेवताः॥ २८ ॥ इतिदेवाव्यवसितावेदवादाश्चशाश्वताः॥ अधीयंतेध्यापयंतेयजंतेयाजयंतिच ॥ २९ ॥ कृत्स्नंतदेवतच्छ्रेयोयदप्याददतेन्यतः॥ नप
श्यामोनपकृतंधनंकिंचित्क्वचिद्वयं॥ ३० ॥ एवमेवहिराजानोयजंतिपृथिवीमिमां॥ जित्वाममेयंब्रुवतेपुत्राइवपितुर्धनं॥ ३१ ॥ राजर्षयोपितेस्वर्ग्याधर्मोह्ये
षांनिरुच्यते॥ यथैवपूर्णादुदधेःस्यंदंत्यापोदिशोदश॥ ३२ ॥ एवंराजकुलाद्वित्तंपृथिवींप्रतितिष्ठति॥ आसीदियंदिलीपस्यनृगस्यनहुषस्यच॥ ३३॥ अंबरी
षस्यमांधातुःपृथिवीसात्वयिस्थिता॥ सत्वांद्रव्यमयोयज्ञःसंप्राप्तःसर्वदक्षिणः॥ ३४ ॥ तंचेन्नयजसेराजन्प्राप्तस्त्वंराज्यकिल्बिषं ॥ येषांराजाश्वमेधेनयजते
दक्षिणावता॥ ३५ ॥ उपेत्यतस्यावभृथेपूताःसर्वेभवंतिते॥ विश्वरूपोमहादेवःसर्वमेधेमहामखे॥ जुहावसर्वभूतानितथैवात्मानमात्मना ॥ ३६ ॥ शाश्वतोऽ
यंभूतिपथोनास्यंतमनुशुश्रुम॥ महान्दाशरथःपंथामाराजन्कुपथंगमः ॥ ३७॥ इ॰ म॰ शां॰ रा॰ अर्जुनवाक्येअष्टमोऽध्यायः॥८॥ ॥९॥ युधिष्ठिरउ
वाच मुहूर्तंतावदेकाग्रोमनःश्रोत्रेंतरात्मनि॥ धारयन्नपितच्छ्रुत्वारोचेतवचनंमम॥ १ ॥ साधुगम्यमहंमार्गंनजातुत्वत्कृतेपुनः॥ गच्छेयंतद्गमिष्यामिहि
त्वाग्राम्यसुखान्युत॥ २ ॥ क्षेम्यश्चैकाकिनागम्यःपंथाकोस्तीतिपृच्छमां ॥ अथवानेच्छसिप्रष्टुमपृच्छन्नपिमेशृणु ॥ ३ ॥ हित्वाग्राम्यसुखाचारंतप्यमानो
महत्तपः॥ अरण्येफलमूलाशीचरिष्यामिमृगैःसह ॥ ४ ॥

ऋत्विजइतिदशरथाश्चप्रचरंतियस्मिन्सदशरथःसएवदाशरथः ॥ ३७॥ इतिशांप॰रा॰नै॰भा॰अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
मुहूर्तमिति त्वमपिमदुक्तंनिवृत्तिमार्गमपिश्रुत्वामुहूर्तमंतरात्मनिहृदयपुंडरीकेमनः श्रोत्रेबाह्याभ्यंतरकरणेधारयन् स्थिरीकुर्वंस्तावदादौएकाग्रोभवेतिशेषः पश्चान्ममवचनंतुभ्यंरोचेतत्वद्रुचयेभवेत् अंतर्मुखस्यै
वनिवृत्तिमार्गइष्टोनबहिर्मुखस्येतिभावः श्रोत्रेंतरितिसंधिरार्षः ॥ १ ॥ साध्विति उतअपिग्राम्यसुखानिहित्वासाधुगम्यंमार्गंगच्छेयंनपुनस्त्वत्कृतेजातुतत्राज्यंगमिष्यामिस्वीकरिष्यामि ॥ २॥ राज्यमेवसा
धुगम्योमार्गइतिचेत्तत्राह क्षेम्यइति ॥ ३ ॥ तत्रतावद्वनस्थधर्माननुष्ठास्यामीत्याह हित्वेत्यादिना ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पेशलान्‌रम्यान्‌ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यतेर्धर्मानुष्ठानंप्रतिजानीतेऽथवेति ॥१२॥१३॥१४॥ आत्मारामः योगेनात्मन्येवरममाणः प्रसन्नात्माशुद्धसत्वः केनचिन्निमित्तेनसंविदंसंवादमकुर्वाणः कृत्याभावात्‌ ॥१५॥ चतुर्विधान्‌ जंगमस्यजरायुजांडजस्वेदजभेदेनत्रैविध्यात्‌ स्वधर्मस्थाः प्राणभृतइंद्रियपोषकाश्चप्रजाःप्रतिसमइत्यन्वयः ॥१६॥१७॥ केनचिन्मार्गेण ॥१८॥ एवंयत्याश्रमधर्मानुक्त्वाऽत्याश्रमधर्ममाह ऋजुरिति कामक्रोधादिशून्यः प्रणिहितोंतर्मुखः त्रस्यतीतित्रसंभयादिधर्मकंलिंगशरीरं मरणकालेत्रैवतिष्ठतीतिस्थावरंस्थूलशरीरंतयोर्वर्जकः स्थूलसूक्ष्मशरीराभिमानशून्यइ

जुह्वानोग्निंयथाकालमुभौकालावुपस्पृशन्‌॥ कृशःपरिमिताहारश्चर्मचीरजटाधरः ॥ ५ ॥ शीतवातातपसहःक्षुत्पिपासाश्रमक्षमः ॥ तपसाविधिदृष्टेनशरीरमुपशोषयन्‌॥ ६ ॥ मनःकर्णसुखानित्यंशृण्वन्नुच्चावचागिरः॥ मुदितानामरण्येषुवसतांमृगपक्षिणां ॥ ७ ॥ आजिघ्रन्पेशलान्‌गंधान्फुल्लानांवृक्षवीरुधां॥ नानारूपान्वनेपश्यन्‌रमणीयान्वनौकसः॥८॥ वानप्रस्थजनस्यापिदर्शनंकुलवासिनां॥ नाप्रियाण्याचरिष्यामिकिंपुर्ग्रामवासिनां॥९॥ एकांतशीलीविस्त्रब्धःकपक्वेनवर्तयन्‌॥ पितॄन्देवांश्चवन्येनवाग्भिरद्भिश्चतर्पयन्‌ ॥ १० ॥ एवमारण्यशास्त्राणामुग्रमुग्रतरंविधिं ॥ सेवमानःप्रतीक्षिष्येदेहस्यास्यसमापनं॥ ॥ ११ ॥ अथवैकोहमेकाहमेकैकस्मिन्वनस्पतौ॥ चरन्भैक्ष्यंमुनिर्मुंडःक्षपयिष्येकलेवरं॥ १२ ॥ पांसुभिःसमभिच्छन्नःशून्यागारप्रतिश्रयः॥ वृक्षमूलनिकेतोवात्यक्तसर्वप्रियाप्रियः॥ १३ ॥ नशोचन्नप्रहृष्यंश्चतुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः॥ निराशीर्निर्ममोभूत्वानिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः ॥ १४ ॥ आत्मारामःप्रसन्नात्माजडांधवधिराकृतिः ॥ अकुर्वाणःपरैःकांचित्संविदंजातुकैरपि ॥ १५ ॥ जंगमाजंगमान्सर्वानविहिंसंश्चतुर्विधान्‌॥ प्रजाःसर्वाःस्वधर्मस्थाःसमःप्राणभृतःप्रति॥ ॥ १६ ॥ नचाप्यवहसन्कंचिन्नकुर्वन्भ्रुकुटीःक्वचित्‌॥ प्रसन्नवदनोनित्यंसर्वेंद्रियसुसंयतः ॥ १७ ॥ अपृच्छन्कस्यचिन्मार्गंप्रव्रजन्नेवकेनचित्‌॥ नदेशंनदिशंकांचिद्गंतुमिच्छन्विशेषतः ॥ १८ ॥ गमनेनिरपेक्षश्चपश्चादनवलोकयन्‌॥ ऋजुःप्रणिहितोगच्छंस्त्रसस्थावरवर्जकः॥ १९ ॥ स्वभावस्तुप्रयात्यग्रेप्रभवंत्यशनान्यपि॥ द्वंद्वानिचविरुद्धानितानिसर्वाण्यचिंतयन्‌॥ २० ॥ अल्पंवास्वादुवाभोज्यंपूर्वालाभेनजातुचित्‌॥ अन्येष्वपिचरँल्लाभमलाभेसमपूरयन्‌॥ २१ ॥

त्यर्थः ॥ १९ ॥ एवंरूपस्यकथंदेहयात्रानिर्वाहइत्याशंक्याह स्वभावइति स्वभावःदेहादीनांपूर्वसंस्कारःकटवेष्टनवत्‌ प्रारब्धकर्मोपस्थापितदेहनिर्वाहार्थमग्रेव्रजतिपुरस्कृतोभवति नन्वेवंसुषुमावपियात्रास्यादित्याशंक्याह प्रभवंत्यशनान्यपीति यथाप्रसुप्तःशिशुस्तनंपिबतिसंस्कारदार्ढ्यात्‌ एवंदेहद्वयाभिमानहीनोहमपिभोजनादिकंकरिष्यामीत्यर्थः द्वंद्वादिषुयानिविरुद्धान्यपमानाल्पभोज्यादीनितान्यचिंतयन्‌ ॥ २० ॥ पूर्वालाभेनपूर्वस्मिन्गृहेऽलाभेनहेतुनाजातुकदाचित्‌ अन्येष्वपिगृहेषुलाभंलब्धमन्नंचरन्‌ भक्षयन्‌ ॥ २१ ॥

भैक्ष्यकालमाह विधूमेइति गृहेइतिशेषः ॥ २२ ॥ त्रीन्गृहान् ॥ २३ ॥ जिजीविषुवद्धनादिसंग्रहं मुमूर्षुवदन्नादित्यागं ॥ २४ ॥वासीतक्षायुधंतया ॥ २५ ॥ याइति निमेषोन्मेषाशनपानादिशारीरनिर्वा
हमात्रकर्मस्ववस्थितइत्यर्थः ॥२६ ॥ तेष्वपिकर्मसुअसक्तः अपरित्यक्तःनित्यंवशीकृतःसंकल्पोमनःक्रियायेन दृढमनाइत्यर्थः नास्तिपरित्यक्तःसंकल्पोयस्मादन्यइतिवा सुनिर्णिक्तात्मकल्मषः सम्यक्दूरी
कृतधीमलः ॥ २७ ॥ वागुराःस्नेहपाशान् ॥ २८ ॥ चिकीर्षितमाहवीतरागइति ॥ २९ ॥ एकेमूढाःकार्यकारणसंश्लिष्टंस्वसुखेननिमित्तभूतेनसंलग्नंस्त्र्यादिकंबिभ्रति आत्मोपकारकत्वेनपुष्णंति तथाचश्रु

विधूमेन्यस्तमुसलेव्यंगारेभुक्तवज्जने ॥ अतीतपात्रसंचारेकालेविगतभिक्षुके ॥ २२ ॥ एककालंचरन्भैक्ष्यंत्रीनथद्वेचपंचवा ॥ स्नेहपाशंविमुच्याहंचरिष्या
मिमहीमिमां ॥ २३ ॥ अलाभेसतिवालाभेसमदर्शीमहातपाः ॥ नजिजीविषुवत्किंचिन्नमुमूर्षुवदाचरन् ॥ २४ ॥ जीवितंमरणंचैवनाभिनंदन्नचद्विषन् ॥ वा
स्यैकंतक्षतोबाहुंचंदनेनैकमुक्षतः ॥ नाकल्याणंनकल्याणंचिंतयन्नुभयोस्तयोः ॥ २५ ॥ याःकाश्चिज्जीवताशक्याःकर्तुमभ्युदयक्रियाः ॥ सर्वास्ताःसमभि
त्यज्यनिमेषादिव्यवस्थितः ॥ २६ ॥ तेषुनित्यमसक्तश्चत्यक्तसर्वेंद्रियक्रियः ॥ अपरित्यक्तसंकल्पःसुनिर्णिक्तात्मकल्मषः ॥ २७ ॥ विमुक्तःसर्वसंगेभ्योव्यती
तःसर्ववागुराः ॥ नवशेकस्यचित्तिष्ठन्सधर्मामातरिश्वनः ॥ २८ ॥ वीतरागश्चरन्नेवंतुष्टिंप्राप्स्यामिशाश्वतीं ॥ तृष्णयाहिमहत्पापमज्ञानादस्मिकारितः ॥ २९ ॥
कुशलाकुशलान्येकेकृत्वाकर्माणिमानवाः ॥ कार्यकारणसंश्लिष्टंस्वजनंनामबिभ्रति ॥ ३० ॥ आयुषोंतेप्रहायेदंक्षीणप्राणंकलेवरं ॥ प्रतिगृह्णातितत्पापंक
र्तुःकर्मफलंहितत् ॥ ३१ ॥ एवंसंसारचक्रेस्मिन्व्याविद्धेरथचक्रवत् ॥ समेतिभूतग्रामोयंभूतग्रामेणकार्यवान् ॥ ३२ ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिरभिद्रुतं ॥
अपारमिवचास्वस्थंसंसारंत्यजतःसुखं ॥ ३३ ॥ दिवःपतत्सुदेवेषुस्थानेभ्यश्चमहर्षिषु ॥ कोहिनामभवेनार्थीभवेत्कारणतत्त्ववित् ॥ ३४ ॥ कृत्वाहिविविधंकर्मतत्त
द्विविधलक्षणं ॥ पार्थिवैर्नृपतिःस्वल्पैःकारणैरेवबध्यते ॥ ३५ ॥ तस्मात्प्रज्ञामृतमिदंचिरान्मांप्रत्युपस्थितं ॥ तत्प्राप्यप्रार्थयेस्थानमव्ययंशाश्वतंध्रुवं ॥ ३६ ॥

तिः नवाअरेपत्युःकामायपतिःप्रियोभवत्यात्मनस्तुकामायपतिःप्रियोभवतीति ॥ ३० ॥ अनात्मीयेष्वात्मीयबुद्ध्यातत्पोषणार्थंकृतंकर्मतुमरणांतेपिनमुंचतीत्याह आयुषइति ॥ ३१ ॥ व्याविद्धेभ्राम्यमा
णे समेतिसंयोगमेति ॥ ३२ ॥ अस्वस्थमात्मनिअध्यासंविनारज्ज्वांभुजंगवदविद्यमानं ॥ ३३ ॥ ऐहिकार्थानांत्यागेसुखमुक्त्वामुष्मिकाणामपित्यागेतदस्तीत्याह दिवइति भवेनस्वर्गैश्वर्येण कारणमविद्यातस्या
स्तत्त्वंदुःखमयत्वंतद्वित् ॥ ३४ ॥ कृत्वाहीतिविविधंसामाद्युपायवत्विविधलक्षणंनानाविधकपटादिरूपंकर्मकृत्वास्वल्पैःपार्थिवैःक्षुद्रराजभिर्नृपतिर्महाराजोबध्यते कारणैःस्वापमानादिभिर्हेतुभिः बहवो
मिलित्वाएकंमहांतंघ्नंतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ यस्माद्दुःखमयंक्षयिष्णुचऐश्वर्यंतस्मात् स्थानंमोक्षं अव्ययमपक्षयशून्यं शाश्वतंअनादि ध्रुवंसदैकरूपं ॥ ३६ ॥

संस्थापयिष्यामि समापयिष्यामि ॥३७॥ इतिशांतिपर्वणिरा० नै० भारत० नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ॐ॥ श्रोत्रियस्यवेदपाठकस्यमंदत्वादेवाविपश्चितः अर्थज्ञानशून्यस्य अनुवाकेननित्यपाठेनहतानष्टा॥१॥ आलस्यएवनतुपरमार्थेकृतचित्तस्यतव ॥ २॥ त्वदंतरेत्वत्तोन्यत्र॥३॥४॥५॥ प्राणस्यप्राणवतोबलिष्ठस्यइदंसर्वंअन्नमिवान्नंभोग्यं वीरभोग्यावसुंधरेतिस्मृतेः अतएवतस्यैवभोजनंभुज्यतेपाल्यतेइतिव्युत्प त्त्यापालनीयमिदं यद्यप्येतत्प्राणोपासनाप्रकरणेश्रुतंतथापिसर्वस्यात्मार्थत्वमित्यंशेनसाम्यादुदाहृतं ॥६॥७॥ हतास्माभिरितिसंधिरार्षः तान्धर्मेणहत्वानिघ्नन्त्वंराज्यंभुंक्ष्व हंतेरन्येभ्योपिदृश्यतइतिक्वनिप्

एतयासंततंधृत्याचरन्नेवंप्रकारया ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिरभिद्रुतं ॥ देहंसंस्थापयिष्यामिनिर्भयंमार्गमास्थितः ॥ ३७॥ इतिश्रीमहाभारतेशांति पर्वणिराजधर्मानुशासनप० युधिष्ठिरवाक्येनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ॐ॥ भीमउवाच श्रोत्रियस्येवतेराजन्मंदकस्याविपश्चितः॥ अनुवाकहताबुद्धिर्नै षतत्त्वार्थदर्शिनी ॥१॥ आलस्येकृतचित्तस्यराजधर्मानसूयतः॥ विनाशेधार्तराष्ट्राणांकिंफलंभरतर्षभ ॥ २ ॥ क्षमानुकंपाकारुण्यमानृशंस्यंनविद्यते ॥ क्षात्र माचरतोमार्गमपिबंधोस्त्वदंतरे ॥ ३ ॥ यदीमांभवतोबुद्धिंविद्यामवयमीदृशीं ॥ शस्त्रंनैवग्रहीष्यामोनवधिष्यामकंचन ॥ ४ ॥ भैक्ष्यमेवाचरिष्यामशरीरस्या विमोक्षणात् ॥ नचेदंदारुणंयुद्धमभविष्यन्महीक्षितां ॥ ५ ॥ प्राणस्यान्नमिदंसर्वमितिवैकवयोविदुः ॥ स्थावरंजंगमंचैवसर्वंप्राणस्यभोजनं ॥ ६ ॥ आददा नस्यचेद्राज्यंयेकेचित्परिपंथिनः ॥ हंतव्यास्तइतिप्राज्ञाःक्षत्रधर्मविदोविदुः ॥७॥ तेसदोषाहतास्माभीराज्यस्यपरिपंथिनः ॥ तान्हत्वाभुंक्ष्वधर्मेणयुधिष्ठिरम हीमिमां ॥ ८ ॥ यथाहिपुरुषःखात्वाकूपमप्राप्यचोदकं ॥ पंकदिग्धोनिवर्तेतकर्मेदंनस्तथोपमं ॥ ९ ॥ यथारुह्यमहावृक्षमपहृत्यततोमधु ॥ अप्राप्यनिधनंग च्छेत्कर्मेदंनस्तथोपमं ॥ १० ॥ यथामहांतमध्वानमाशयापुरुषःपतन् ॥ सनिराशोनिवर्तेतकर्मैतन्नस्तथोपमं ॥ ११ ॥ यथाशत्रून्घातयित्वापुरुषःकु रुनंदन ॥ आत्मानंघातयेत्पश्चात्कर्मेदंनस्तथोपमं ॥ १२ ॥ यथान्नंक्षुधितोलब्ध्वानभुंजीयाद्यदृच्छया ॥ कामीवकामिनींलब्ध्वाकर्मेदंनस्तथोपमं ॥ १३ ॥ वय मेवात्रगर्ह्याहियद्वयंमंदचेतसं ॥ त्वांराजन्ननुगच्छामोज्येष्ठोयमितिभारत ॥ १४ ॥ वयंहिबाहुबलिनःकृतविद्यामनस्विनः ॥ क्लीबस्यवाक्येतिष्ठामोयथैवा शक्तयस्तथा ॥ १५ ॥ अगतीकगतीनस्मान्नष्टार्थानर्थसिद्धये ॥ कथंवैनानुपश्येयुर्जनाःपश्यतयादृशं ॥ १६ ॥

अनुनासिकलोपःह्रस्वस्येतितुक् ॥८॥ तथातेनप्रकारेणउपमीयतइतितथोपमं ॥९॥१०॥ पतन्गच्छन्॥११॥१२॥१३ ॥ १४ ॥ अशक्तयःशक्तिहीनाः ॥ १५ ॥ अगतीकगतीननाथरक्षकान्दैर्घ्यमार्षं ईदृशानपिनष्टार्थान् दृष्ट्वाजनाइतरेऽपिअर्थसिद्धयेकथंनानुपश्येयुरपितुआलोचयेयुरेव एतन्यादृशंममवचनंतादृशंपश्यत युक्तमयुक्तंवेतिपरीक्षयेतत्यर्थः समर्थैःस्वार्थसिद्ध्यर्थंयतितव्यमेवेतिभावः १६॥

ननुसंन्यासएवनःश्रेयानित्युक्तंततआह आपदिति व्यंसितेनदुर्गतिंप्रापितेन ॥ १७॥ इहक्षत्रयोनौत्यागंचरन्भैक्ष्यंमुनिर्मुंडइत्युक्तविधंसंन्यासंनपरिचक्षतेनप्रशंसंतितत्रहेतुः धर्मेति मुखजानामयंधर्मोवैष्णवं लिंगधारणं बाहुजातोरुजातानांनायंधर्मोविधीयतइतिस्मृतेः क्षत्रियस्यमौंड्यादिकंनिषिद्धंतस्याचरणेधर्मव्यतिक्रमोस्त्येवेतिभावः॥ १८॥ ननुहिंस्रोयंक्षात्रधर्मोनिंद्यएवेत्याशंक्याह कथमिति हिंसार्थमुत्पन्ना हिंस्रयोनौजाताः हिंसैकजीवनास्तदेवतस्यैवहिंस्रधर्मस्यनिंदांकथंभाषेयुः कथंवातत्रधातातस्यधर्मस्यस्रष्टानगर्ह्यतेननिंद्यते धातृविहितत्वात्सहजत्वाच्चनासौधर्मोनिंद्यइत्यर्थः यदाहभगवान् सदोषमपि कौंतेयसहजंकर्मनत्यजेदिति ॥ १९॥ कथंतर्हिजाबालोपनिषदिअथपरिव्राट्मुंडोविवर्णवासाइत्युपक्रम्यभरतरैवतकप्रभृतयोनुन्मत्ताउन्मत्तवदाचरंतइतिभरतादीनांक्षत्रियाणांमौंड्यमुन्मत्तचर्याचश्रूयतेइत्याशंक्याह श्रियेति ऋचःसामानियजूंषिसाहिश्रीरमृतासतामितिश्रुतेः श्रियात्रय्याविद्ययाविहीनैः अधनैर्लक्ष्म्याचहीनैः इदमनृतंसंप्रवर्तितं वेदयतीतिवेदोविधिस्तस्यवादोर्थवादस्तत्संबंधिविज्ञानंसंन्या

आपत्कालेहिसंन्यासःकर्तव्यइतिशिष्यते॥ जरयाभिपरीतेनशत्रुभिर्व्यंसितेनवा॥ १७॥ तस्मादिहकृतप्रज्ञास्त्यागंनपरिचक्षते॥ धर्मव्यतिक्रमंचैवमन्यंतेसूक्ष्मदर्शिनः॥ १८॥ कथंतस्मात्समुत्पन्नास्तन्निष्ठास्तदुपाश्रयाः॥ तदेवनिंदांभाषेयुर्धातातत्रनगर्ह्यते॥ १९॥ श्रियाविहीनैरधनैर्नास्तिकैःसंप्रवर्तितं॥ वेदवादस्यविज्ञानंसत्याभासमिवानृतं॥ २०॥ शक्यंतुमौनमास्थायबिभ्रतात्मानमात्मना॥ धर्मच्छद्मसमास्थायच्यवितुंनतुजीवितुं॥ २१॥ शक्यंपुनररण्येषुसुखमेकेनजीवितुं॥ अबिभ्रतापुत्रपौत्रान्देवर्षीनतिथीन्पितॄन्॥ २२॥ नेमेमृगाःस्वर्गजितोनवराहानपक्षिणः॥ अथान्येनप्रकारेणपुण्यमाहुर्नतेजनाः॥ २३॥ यदिसंन्यासतःसिद्धिंराजाकश्चिदवाप्नुयात्॥ पर्वताश्चद्रुमाश्चैवक्षिप्रंसिद्धिमवाप्नुयुः॥ २४॥ एतेहिनित्यसंन्यासादृश्यंतेनिरुपद्रवाः॥ अपरिग्रहवंतश्चसततंब्रह्मचारिणः॥ २५॥ अथचेदात्मभाग्येषुनान्येषांसिद्धिमश्नुते॥ तस्मात्कर्मैवकर्तव्यंनास्तिसिद्धिरकर्मणः॥ २६॥

सविधिस्तुत्यर्थंभरतादिकीर्तनंप्रजापतिवपोत्खननवदर्थवादोनतुतावतामौंड्येक्षत्रियस्याधिकारःसिध्यतीतिभावः॥ २० ॥ यत्तुऋजुःप्रणिहितोगच्छन्नित्यत्याश्रमउक्तस्तंदूषयति शक्यंत्विति आत्मानंदेहमात्मनास्वेनैवबिभ्रतानिश्चलंस्थापयताधर्मच्छद्मकपटयोगंआस्थायच्यवितुंमर्तुमेवशक्यंनजीवितुं केवलंप्रणिधानेनशरीरनाशोभवेदित्यर्थः ॥ २१ ॥ यत्तुस्वभावस्तुव्रजत्ययेइतिसुप्तबालकस्तनपानवद्देहयात्रासिद्धिरुक्तातांदूषयतिद्वाभ्यां शक्यंपुनरिति पुत्राद्यभरणेनपशुसाम्येनचतत्रापिदोषोऽस्तीत्यर्थः ॥ २२ ॥ अथेत्यतःशब्दार्थे तंएकचरंअन्येनप्रकारेणएकचर्यांविनानपुण्यंश्रेयांसमाहुः साचमृगेप्यस्तीतिनतयोर्विशेषइतिभावः ॥२३॥ संन्यासयुक्तमेकाकित्वमपिनिरस्यतिद्वाभ्यां यदीति ॥ २४ ॥ २५ ॥ ननुपश्वादयःकर्मयोनयोनभवंतिकिंतुपूर्वकृतमेवतेभुंजते अहंतुकर्माधि कृतःस्वप्रयत्नेनध्रुवंपदंप्राप्स्यामीतिचेत्तत्राह अथचेदिति आत्मभाग्येषुस्वसंपत्सुअन्येषांसिद्धिपरकर्मार्जितंफलंनाश्नुतेकिंतुस्वकर्मार्जितमेवाश्नुते तर्हिकर्मैवकुर्वित्यर्थः सिद्धिर्मोक्षः ॥ २६ ॥

ननुमुमुक्षूणांदेहभरणव्यतिरिक्तंकर्मनापेक्षितमित्यतआह औदकाइति उदकेभवाःमीनादयःसृष्टयःस्थावरास्तेषामपिआत्मैवदेहएवभर्तव्योनान्यइतितेपिमुच्येरन् ॥२७॥ लोकदृष्ट्यापिकर्मैवकर्तव्यमित्याह अवेक्षस्वेति ॥ २८ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारभा०दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥११॥ एवंसंन्यासःश्रेयानितिधर्मस्यपक्षोगार्हस्थ्यंश्रेयइतिभीमस्यपक्षस्तत्रआद्यस्यश्रैष्ठ्यंमत्वानधिकारिकृतसंन्यासापेक्षयागार्हस्थ्यमेवश्रेयइत्याख्यायिकामुखेनसमर्थयन्नर्जुनउवाच अत्रैवेत्यादिना ॥१॥ प्रवव्रजुः पुनर्गृहंप्रतिनगंतव्यमितिप्रकर्षेणगताइत्यर्थः ॥२॥३॥ विघसाशिभिःमहायज्ञावशिष्टभोजिभिः ॥४॥

औदकाःसृष्टयश्चैवजंतवःसिद्धिमाप्नुयुः ॥ तेषामात्मैवभर्तव्योनान्यःकश्चनविद्यते ॥ २७॥ अवेक्षस्वयथास्वैःस्वैःकर्मभिर्व्यापृतंजगत् ॥ तस्मात्कर्मैवकर्तव्यंनास्तिसिद्धिरकर्मणः ॥ २८॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥११॥ अर्जुनउवाच अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ तापसैःसहसंवादंशक्रस्यभरतर्षभ ॥ १ ॥ केचिद्गृहान्परित्यज्यवनमभ्यागमन्द्विजाः ॥ अजातश्मश्रवोमंदाःकुलेजाताःप्रवव्रजुः ॥ ॥ २ ॥ धर्मोयमितिमन्वानाःसमृद्धाब्रह्मचारिणः ॥ त्यक्त्वाभ्रातॄन्पितॄंश्चैवतानिंद्रोन्वकृपायत ॥ ३ ॥ तानाबभाषेभगवान्पक्षीभूत्वाहिरण्मयः ॥ सुदुष्करंमनुष्यैश्चयत्कृतंविघसाशिभिः ॥ ४ ॥ पुण्यंभवतिकर्मैदंप्रशस्तंचैवजीवितं ॥ सिद्धार्थास्तेगतिंमुख्यांप्राप्ताधर्मपरायणाः ॥ ५॥ ऋषयऊचुः अहोबतायंशकुनिर्विघसाशान्प्रशंसति ॥ अस्मान्नूनमयंशास्तिवयंचविघसाशिनः ॥ ६॥ शकुनिरुवाच नाहंयुष्मान्प्रशंसामिपंकदिग्धान्रजस्वलान् ॥ उच्छिष्टभोजिनोमंदानन्येवैविघसाशिनः ॥ ७॥ ऋषयऊचुः इदंश्रेयःपरमितिवयमेवाभ्युपास्महे ॥ शकुनेब्रूहियच्छ्रेयोभृशंतेश्रद्दधामहे ॥ ८॥ शकुनिरुवाच यदिमांनाभिशंकध्वंविभज्यात्मानमात्मना ॥ ततोहंवःप्रवक्ष्यामियाथातथ्यंहितंवचः ॥ ९ ॥ ऋषयऊचुः शृणुमस्तेवचस्तातपंथानोविदितास्तव ॥ नियोगेचैवधर्मात्मन्स्थातुमिच्छामशाधिनः ॥ १० ॥ शकुनिरुवाच चतुष्पदांगौःप्रवरालोहानांकांचनंवरं ॥ शब्दानांप्रवरोमंत्रोब्राह्मणोद्विपदांवरः ॥ ॥ ११ ॥ मंत्रोयंजातकर्मादिर्ब्राह्मणस्यविधीयते ॥ जीवतोऽपियथाकालंश्मशाननिधनादिभिः ॥ १२ ॥

॥ ५॥ शास्तिज्ञापयति विगतोघसोन्नंयस्यतदन्नंविघसंशीर्णतृणपर्णफलादिकंतददनशीलास्तुवयमेवातोविघसाशिनःश्रेयांसःस्मइतिमेनिरेइत्यर्थः ॥६॥ पंकदिग्धान्रजस्वलानित्यागंतुकस्वाभाविकदोषयुक्तत्वमुक्तंक्रमेण उच्छिष्टभोजिनइति प्रायेणशीर्णतृणपर्णफलानिमृगकीटपक्ष्युच्छिष्टानिभवंतितद्भोजिनोमंदान्मूढान् ॥७॥ तेतववचइतिशेषः ॥८॥ श्रद्दधानोन्योवक्तात्मात्माशंकितान्योमंतात्मेतीत्यात्मन्येवायंविभागोविषमभागद्वयं यदिधूर्तानभविष्यतेत्यर्थः ॥ ९ ॥ पंथानःश्रेयोमार्गाः ॥ १० ॥ ११ ॥ मंत्रोमंत्रोक्तसंस्कारः श्मशानेतिपदंयतिनिधनव्यावृत्त्यर्थं ॥२॥

कर्माणिस्वर्ग्यः पंथाइतिनचेत्तर्हिकथंमेमत्समक्षंमदर्थंवाकर्माणिचक्रिरेप्राज्ञः स्वर्गार्थिनइतिशेषः अतस्तानिस्वर्ग्याण्येवेतिभावः मंत्रसिद्धानि मंत्रैःप्रकाशितानि॥ १ ३॥आत्मानमिति दृढवादीदृढनिश्चयः पुमा
न्यथात्मानंइतिएति गुणाभावआर्षः यद्देवतारूपंजानीतेअयमहमस्मिसांबशिवइति तथैवेहलोकेशास्त्रेवासिद्धिस्तत्तद्देवतातादात्म्यरूपाइष्यते तंयथायथोपासतेतथेतःप्रेत्यभवतीतिश्रुतेः अथागमोयांयांदेव
तांनिराहतस्यास्तस्यास्ताद्भाव्यमनुभवतीतिस्मृतेश्च तत्रकतिप्रकारासिद्धिरित्यतआह मासेति माघादिभिर्मासैः शुक्लैरर्धमासैःशिशिरादिभिर्ऋतुभिश्चआदित्यमार्गप्राप्तिरूपाएकासिद्धिःक्रममुक्तिस्थानभूतब्र
ह्मलोकावाप्तिफला तथाश्रावणादिभिर्मासैः कृष्णैरर्धमासैःवर्षादिभिर्ऋतुभिः शशिमार्गप्राप्तिरूपाद्वितीयासिद्धिःपुनरावृत्तिस्थानभूतस्वर्गलोकावाप्तिफला तथामार्गद्वयानपेक्षाआध्यात्मिकमाधिभौतिकंवा
विमुक्तमुपासीनानांदेहांतेतारकब्रह्मावाप्तिरूपातृतीयासद्योमुक्तिफला तथाचश्रुतयः सएतान्ब्रह्मगमयतिनसपुनरावर्ततेइति तथाएतमेवाध्वानंपुनर्निवर्ततइतितथात्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्म
व्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतीतिचक्रमेणज्ञेयाः ॥ १ ४ ॥ ईहंतइति तदिदंआदित्यशशितारकात्मकंसिद्धित्रयंकर्मसंज्ञितंकर्मफलत्वेनाभिहितंईहंतेकामयंतेसर्वभूतानि तस्मात्कर्माधिकारस्थानंगार्ह

**कर्माणिवैदिकान्यस्यस्वर्ग्यःपंथास्त्वनुत्तमः॥ कथंमेसर्वकर्माणिमंत्रसिद्धानिचक्रिरे॥ १ ३॥ आत्मानंदृढवादीतितथासिद्धिरिहेष्यते॥ मासार्धमासाऋतव
आदित्यशशितारकं॥ १ ४॥ ईहंतेसर्वभूतानितदिदंकर्मसंज्ञितं॥ सिद्धिक्षेत्रमिदंपुण्यमयमेवाश्रमोमहान्॥ १ ५॥ अथयेकर्मनिंदंतोमनुष्याःकापथंगताः॥
मूढानामर्थहीनानांतेषामेनस्तुविद्यते॥ १ ६॥ देववंशान्पितृवंशान्ब्रह्मवंशांश्चशाश्वतान्॥ संत्यज्यमूढावर्ततेततोयांत्यश्रुतीपथं॥ १ ७॥ एतद्वोस्तुतपोयुक्तं
दद्रामीत्यृषिचोदितं॥ तस्मात्तत्तद्व्यवस्थानंतपस्वितपउच्यते॥ १ ८॥**

स्थ्यमेवसिद्धिक्षेत्रंपुण्यश्चायमाश्रमोमहांश्च॥ १ ५॥अन्यथादोषमाह अथेति निंदंतःनिंदांकृत्वाकापथंत्वदुक्तंत्यागमार्गंयेगतास्तेषांएनःपापंविद्यते॥ १ ६॥ आदित्यशशितारकाख्यसिद्धित्रयानादरेदुर्गतिमाह
देवेति वंशइववंशोर्चिरादिपर्वोपेतत्वान्मार्गः देववंशोदेवयानमार्गः तथापितृवंशःपितृयानमार्गः ब्रह्मवंशोब्रह्मावाप्तिमार्गः तत्प्राप्त्युपायबहुत्वात्प्रत्येकंबहुवचनं एषांत्यागेनअश्रुतीपथंक्षुद्रदंदशूकादियोनियां
ति श्रुतीतिदैर्घ्यमार्षं ॥ १ ७॥ एतत्कर्मवोयुष्माकमस्तु तच्चतपोयुक्तंउपासनायुक्तं उपासनाचात्रद्विविधा अध्यात्मंअधियज्ञंच तत्रयज्ञांगेऽश्वाद्यौविराड्दृष्टिरूपावाअश्वस्यमेधस्यशिरइत्यादिनाविहितांत्या
आद्यात्वविमुक्तोपासनासोविमुक्तउपास्यइत्युपक्रम्यकतमच्चास्यस्थानंभ्रुवोर्घ्राणस्यचयःसंधिरित्यादिनाविहिता एतेनद्विविधाप्युपासनाकर्मसमुच्चितैवकर्तव्येतिदर्शितं किंभूतंएतत्कर्मददामीतिऋषिणामंत्रे
णचोदितं तथाचेंद्रवाक्यंकर्मकांडे देहिमेददामितइति देवतोद्देशेनद्रव्यत्यागरूपंदानंकुरुतुभ्यंचाहंपुत्रपशुवर्गादिकंफलंदास्यामीतिमंत्रार्थः यस्मादेवंतस्मात्तत्तत्तत्रतत्रमार्गव्यवस्थानंनिष्ठापूर्विकास्थितिस्त
देवतपस्विनांतपउच्यतेनान्यत्कायशोषणादि ॥ १८ ॥

देवेति अंगोपास्तियुक्तंवाकेवलंवा विमुक्तोपास्तियुक्तंवादेववंशादिशब्दोपलक्षितं कर्मगुरोश्वर्यांपरिचर्यांसंविभज्यपरस्पराविरोधेनदिननाडीविभागेननित्यंक्रियमाणंदुष्करंदुःसाध्यमुच्यतेविद्वद्भिः इत्थमेव कर्तव्यमितिभावः ॥ १९ ॥ एतदेवपरकृत्याद्रढयति देवाइति ॥ २० ॥ तपःकर्मैवप्रजानांमूलमतःश्रेष्ठं यतःअनेनच्छांदोग्यदृष्टेनकुटुंबविधिनाकुटुंबेशुचौदेशेस्वाध्यायमधीयानइत्यादिनायस्मिन्गृहस्थकर्मणि सर्वंप्रतिष्ठितं तथाचसूत्रंकृत्स्नभावात्तुगृहिणोपसंहारइति सर्वेषामाश्रमाणांधर्मागृहेएवसंतिनत्वन्यत्रेतिहेतोश्छांदोग्येकुटुंबइत्यादिश्रुत्यागृहिणैवविद्योपसंहारःकृतइतिसूत्रार्थः॥ २१ ॥व्रतंब्रह्मचर्याद्युपेतमध्य यनंमध्यमंचतद्रहितंयज्ञादिचतपःशब्देनोच्यते ॥ २२ ॥ तयोर्द्वितीयंस्तौति दुराधर्षेति ॥ २३ ॥ विघसाशिपदंव्याचष्टे सायमितिसार्धेन ॥ २४ ॥ अनुपस्कृताःनिःसंशयाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ ततइति तेतरुणाः संन्या

देववंशान्ब्रह्मवंशान्पितृवंशांश्वशाश्वतान् ॥ संविभज्यगुरोश्वर्यांतद्वैदुष्करमुच्यते ॥ १९ ॥ देवावैदुष्करंकृत्वाविभूतिंपरमांगताः ॥ तस्माद्गार्हस्थ्यमुद्वोढुंदु ष्करंप्रब्रवीमिवः ॥ २० ॥ तपःश्रेष्ठंप्रजानांहिमूलमेतन्नसंशयः ॥ कुटुंबविधिनानेनयस्मिन्सर्वंप्रतिष्ठितं ॥ २१ ॥ एतद्विदुस्तपोविप्राद्वंद्वातीताविमत्सराः ॥ त स्माद्व्रतंमध्यमंतुलोकेषुतपउच्यते ॥ २२ ॥ दुराधर्षंपदंचैवगच्छंतिविघसाशिनः ॥ सायंप्रातर्विभज्यान्नंस्वकुटुंबेयथाविधि ॥ २३ ॥ दत्वातिथिभ्योदेवेभ्यःपितृ भ्यःस्वजनायच ॥ अवशिष्टानियेश्नंतितानाहुर्विघसाशिनः ॥ २४ ॥ तस्मात्स्वधर्ममास्थायसुव्रताःसत्यवादिनः ॥ लोकस्यगुरवोभूत्वातेभवंत्यनुपस्कृताः ॥ ॥ २५ ॥ त्रिदिवंप्राप्यशक्रस्यस्वर्गलोकेविमत्सराः ॥ वसंतिशाश्वतान्वर्षान्जनादुष्करकारिणः ॥ २६ ॥ अर्जुनउवाच ततस्तेतद्वचःश्रुत्वाधर्मार्थसहितं हितं ॥ उत्सृज्यनास्तीतिगतागार्हस्थ्यंसमुपाश्रिताः ॥ २७ ॥ तस्मात्त्वमपिसर्वज्ञधैर्यमालंब्यशाश्वतं ॥ प्रशाधिपृथिवींकृत्स्नांहतामित्रांनरोत्तम ॥ २८ ॥ इति श्रीमहाभारतेशांतिप० राजधर्मानुशासनप० अर्जुनवाक्येऋषिशकुनिसंवादकथनेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच अर्जुनस्यवचःश्रुत्वा नकुलोवाक्यमब्रवीत् ॥ राजानमभिसंप्रेक्ष्यसर्वधर्मभृतांवरं ॥ १ ॥ अनुरुध्यमहाप्राज्ञोभ्रातुश्चित्तमरिंदम ॥ व्यूढोरस्कोमहाबाहुस्ताम्रास्योमितभाषिता ॥ ॥ २ ॥ नकुलउवाच विशाखयूपेदेवानांसर्वेषामग्नयश्चिताः ॥ तस्माद्विद्धिमहाराजदेवाःकर्मफलेस्थिताः ॥ ३ ॥

सचिकीर्षवः उत्सृज्यनास्तीतिगताः आश्रमांतरेसिद्धिर्नास्तीतितदुत्सृज्यगताइतियोज्यं ॥ २७ ॥ फलितमाह तस्मादिति ॥ २८ ॥ इतिशां० रा० नै० भारतभा० एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥
एवमर्जुनवाक्यात्कर्मणामवश्यकर्तव्यत्वेसिद्धेसंगंकर्तृत्वाभिमानंफलाशांचत्यक्त्वातानिकर्तव्यानीतिनकुलवाक्येनप्रतिपादयिष्यन्नारभते अर्जुनस्येत्यादि ॥ १ ॥ ताम्रास्यःदुःखेनविवर्णमुखः ॥ २ ॥ वि शाखयूपेक्षेत्रविशेषेदेवानांदेवैः अग्नयःअग्निस्थापनार्थानिस्थंडिलानिचिताइष्टकाभीरचिताअद्यापिदृश्यंते तेनदेवत्वमपिकर्मफलमेवेत्यर्थः कर्मणापितृलोकोविद्ययादेवलोकइतिश्रुतेश्चयनाश्रितविद्याब लात्ब्रह्मलोकंगतायेतेत्रदेवाः तथाऽग्नेःकेवलकर्मणास्वर्लोकंगतायेतेत्रपितरइतिबोध्यं ॥ ३ ॥

अनास्तिकानामास्तिक्यशून्यानामपि पाठांतरेस्पष्टार्थः प्राणदाष्टष्टिद्वाराअन्नप्रदाः अन्नंहप्राणइतिश्रुतेः विधिअग्निंवाअकामयतेत्यादिअग्न्यादिभावस्यकर्मसाध्यत्वज्ञापकं ॥ ४ ॥ वेदवादःअपविद्धस्य
क्तोयेस्तान् ॥ ५ ॥ देवयानेनमार्गेण पृष्ठमुपरिभागंब्रह्मलोकमित्यर्थः अयंगृहाश्रमः सर्वानाश्रमान् अतिअतिक्रांतःतेभ्यःश्रेष्ठइत्यर्थः ॥६॥ तान्ब्राह्मणान्गत्वानिबोधबुध्यस्व अवास्तृजन्समार्पयन् ॥७॥
कृतात्माजितचित्तः अहंममाभिमानशून्यइत्यर्थः सत्यागीसात्विकइतिशेषः ॥८॥ सुखादानंगार्हस्थ्यसुखभोगं ऊर्ध्वंवनादौप्रतिष्ठितोनिष्ठावान्सन्यःआत्मत्यागीदेहत्यागीसतामसोमतः अनधीत्यद्विजोवेदा
ननुत्पाद्यसुतानपि अनिच्छाशक्तितोयज्ञैर्मोक्षमिच्छन्पतत्यधइतिमनूक्त्यनभिज्ञत्वात्तामसोयंत्यागीतिभावः ॥ ९ ॥ परिपतन्भिक्षार्थंपर्यटन् यतोऽपाचकः योगीनिरुद्धसर्ववृत्तिःभिक्षुकइति याज्ञाधर्मा

अनास्तिकानांभूतानांप्राणदाःपितरश्चये ॥ तेपिकर्मैवकुर्वंतिविधिंसंप्रेक्ष्यपार्थिव ॥ ४ ॥ वेदवादापविद्धांस्तुतान्विद्धिभृशनास्तिकान् ॥ नहिवेदोक्तमुत्सृज्य विप्रःसर्वेषुकर्मसु ॥ ५ ॥ देवयानेननाकस्यपृष्ठमाप्नोतिभारत ॥ अत्याश्रमानयंसर्वानित्याहुर्वेदनिश्चयाः ॥ ६ ॥ ब्राह्मणाःश्रुतिसंपन्नास्तान्निबोधनराधिप ॥ वित्तानिधर्मलब्धानिक्रतुमुख्येष्ववास्तृजन् ॥ ७ ॥ कृतात्मासमहाराजसवैत्यागीस्मृतोनरः ॥ ८ ॥ अनवेक्ष्यसुखादानंतथैवोर्ध्वंप्रतिष्ठितः ॥ आत्मत्यागीमहाराजसत्यागीतामसोमतः ॥ ९ ॥ अनिकेतःपरिपतन्वृक्षमूलाश्रयोमुनिः ॥ अपाचकःसदायोगीसत्यागीपार्थभिक्षुकः ॥ १० ॥ क्रोधहर्षावनादृत्यपैशुन्यंचविशेषतः ॥ विप्रोवेदानधीतेयःसत्यागीपार्थउच्यते ॥ ११ ॥ आश्रमांस्तुलयासर्वान्धृतानाहुर्मनीषिणः ॥ एकतश्चत्रयोराजन्गृहस्थाश्रमएकतः ॥ १२ ॥ समीक्ष्यतुलयापार्थकामंस्वर्गंचभारत ॥ अयंपंथामहर्षीणामियंलोकविदांगतिः ॥ १३ ॥ इतियःकुरुतेभावंसत्यागीभरतर्षभ ॥ नयःपरित्यज्यगृहान्वनमेतिविमूढवत् ॥ ॥ १४ ॥ यदाकामान्समीक्षेतधर्मवैतंसिकोनरः ॥ अथैनंमृत्युपाशेनकंठेबध्नातिमृत्युराट् ॥ १५ ॥ अभिमानकृतंकर्मनैतत्फलवदुच्यते ॥ त्यागयुक्तंमहाराजसर्वमेवमहाफलं ॥ १६ ॥ शमोदमस्तथाधैर्यंसत्यंशौचमथार्जवं ॥ यज्ञोधृतिश्चधर्मश्चनित्यमार्षोविधिःस्मृतः ॥ १७ ॥

ब्राह्मणःस्मृतः सोयंब्राह्मणकल्पोधर्मःशुभोपिप्रजापरिपालनक्लेशार्हेणक्षत्रियेणआश्रितइतिराजसत्वाद्दोषमूल तथाचश्रुतिः यदावैक्षत्रियायपापंभवतिब्राह्मणकल्पोस्यप्रजायामाजायतेइतिमाभूवंयाचकोभि
क्षुकः ॥ १० ॥ संन्यस्येत्सर्वकर्माणिवेदंतुनपरित्यजेत् नियतोवेदमभ्यस्यन्पुत्रैश्वर्येसुखंवसेदितिमनूक्तंवेदन्यासमकृत्वाभ्रातृराज्येनिवत्स्यामीत्याशंक्याह क्रोधेति विप्रइत्यनेनायमपिधर्मोब्राह्मणस्यैवविहितो
धिकारादितिदर्शितं तेनायंत्यागोराजसएवपूर्ववदितिसिद्धं ॥ ११ ॥ १२ समीक्ष्येति आश्रमांतरेस्वर्गएवास्तिनकामः गार्हस्थ्येतूभयमस्तीतिअयमेवमार्गोगतिश्चेत्यर्थः ॥ १३ ॥ इतीति आवश्यकमेवेदंममे
तिभावंकृत्वायःसंगफलेप्सारहितःकरोतिसत्यागीनान्यइत्यर्थः ॥ १४ ॥ वनेपिकामस्मरणंचेत्पतत्येवेत्याह यदेति धर्मवैतंसिकोधर्मध्वजी ॥ १५ ॥ अभिमानःकर्ताहमित्येवंरूपस्तेनकृतंकर्मफलवन्नगति
प्रदंन त्यागयुक्तंअभिमानत्यागोपेतं ॥ १६ ॥ आर्षःऋषीणांहितः ॥ १७ ॥

अत्रगार्हस्थ्ये ॥ १८ ॥ इहविधौ प्रस्तुतस्यनिष्ठावतः ॥१९॥२०॥२१॥ तच्चकर्मगृहस्थाश्रमिणोविरोधकंनिगडवद्विशेषेणरोधकं॥२२॥एतत्त्यागेदोषमाह तदिति ॥२३॥अपरेयोगिनः महायज्ञानितिबहुव चनंवितर्कविचाराद्यवांतरयोगभेदापेक्षं २४ ॥ २५॥ त्रिष्वपियज्ञेष्वाद्योतीतकालः उपस्थितंमध्यममुल्लंघ्यांत्यस्यवार्तांकुर्वतस्तेनास्तिक्यंस्पष्टमित्याह सइति॥२६॥ पूर्ववेदसंन्यासेपितवाधिकारोनास्तीत्यु

पितृदेवातिथिकृतेसमारंभोत्रशस्यते॥ अत्रैवहिमहाराजत्रिवर्गःकेवलंफलं॥ १८॥ एतस्मिन्वर्तमानस्यविधावप्रतिषेधिते ॥ त्यागिनःप्रस्तुतस्येहनोच्छित्तिर्विद्यतेक्वचित्॥१९॥असृजद्धिप्रजाराजन्प्रजापतिरकल्मषः॥मांयक्ष्यंतीतिधर्मात्मायज्ञैर्विविधदक्षिणैः॥२०॥वीरुधश्चैववृक्षांश्चयज्ञार्थंवैतथौषधीः॥पशूंश्चैवतथामेध्यान्यज्ञार्थानिहवींषिच॥ २१ ॥ गृहस्थाश्रमिणस्तच्चयज्ञकर्मविरोधकं॥ तस्माद्गार्हस्थ्यमेवेहदुष्करंदुर्लभंतथा॥ २२ ॥ तत्संप्राप्यगृहस्थायेपशुधान्यधनान्विताः॥ नयजंतेमहाराजशाश्वतंतेषुकिल्बिषं॥२३॥स्वाध्याययज्ञाऋषयोज्ञानयज्ञास्तथापरे॥ अथापरेमहायज्ञान्मनस्येववितन्वते॥२४॥एवंमनःसमाधानंमार्गमातिष्ठतोनृप॥ द्विजातेर्ब्रह्मभूतस्यस्पृहयंतिदिवौकसः॥२५॥ सरत्नानिविचित्राणिसंहृतानिततस्ततः॥ मखेष्वनभिसंत्यज्यनास्तिक्यमभिजल्पसि॥ २६॥ कुटुंबमास्थितेत्यागंनपश्यामिनराधिप॥ राजसूयाश्वमेधेषुसर्वमेधेषुवापुनः॥ २७॥ येचान्येक्रतवस्तातब्राह्मणैरभिपूजिताः॥ तैर्यजस्वमहीपालशक्रोदेवपतिर्यथा॥ २८॥ राज्ञःप्रमाददोषेणदस्युभिःपरिमुष्यतां ॥ अशरण्यःप्रजानांयःसराजाकलिरुच्यते॥ २९॥ अश्वान्गाश्चैवदासीश्चकरेणूश्चस्वलंकृताः॥ ग्रामान्जनपदांश्चैवक्षेत्राणिचगृहाणिच ॥ ३० ॥ अप्रदायद्विजातिभ्योमात्सर्याविष्टचेतसः॥ वयंतेराजकलयोभविष्यामविशांपते॥ ३१॥ अदातारोशरण्याश्चराजकिल्बिषभागिनः॥दोषाणामेवभोक्तारोनसुखानांकदाचन॥ ३२॥ अनिष्ट्वाचमहायज्ञैरकृत्वाचपितृस्वधां॥ तीर्थेष्वनभिसंप्लुत्यप्रव्रजिष्यसिचेत्प्रभो॥ ३३ ॥ छिन्नाभ्रमिवगंतासिविलयंमारुतेरितं ॥ लोकयोरुभयोर्भ्रष्टोह्यंतरालेव्यवस्थितः ॥ ३४ ॥ अंतर्बहिश्चयत्किंचिन्मनोव्यासंगकारकं॥ परित्यज्यभवेत्त्यागीनहित्वाप्रतितिष्ठति ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्वर्तमानस्यविधावप्रतिषेधिते॥ ब्राह्मणस्यमहाराजनोच्छित्तिर्विद्यतेक्वचित्॥ ३६॥

क्तं इदानींवेदसंन्यासएवनसंभवतीत्यर्थेनाह कुटुंबमिति कुत्रतर्हित्यागंपश्यसीत्यतआह राजसूयेति ॥ २७ ॥ फलितमाह येचेति॥ २८ ॥प्रमादोराज्याकरणं परिमुष्यतांलुप्यमानानां॥ २९ ॥ ३० ॥ मात्सर्यंबंधुद्रोहः दानाभावेनकलिस्वरूपाएववयंजाताइत्यर्थः॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अंतरालेपिशाचयोनौ ॥ ३४ ॥ अंतर्व्यासंगःअहंज्ञातादाताकर्ताहर्ताइत्यादिरात्मपूजा बहिर्व्यासंगःपुत्रपश्वादिपूजा तयोःकारकंमूलंअहंकारममकारौत्यक्त्वैवत्यागीभवेन्नतुयोगृहंहित्वाप्रतितिष्ठतिसइत्यर्थः॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारभा०द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥छ॥ नबाह्यमिति अहंकारममकारौत्यक्तव्याविल्युक्तं तत्राद्यत्यागेसर्वव्यवहारोच्छेदः स्यादितिममकारएवत्याज्यइत्येतदर्थमध्यायआरभ्यते तत्रद्रव्यंममकारास्पदंद्विविधंबाह्यंव्यावहारिकं शारीरंशरीरेभवंमनःकल्पितंच यथोक्तं घटौमृन्मयधीमयाविति तथाचश्रुतिर्विदुषोविदेहकैवल्यकालेबाह्यद्रव्यस्यस्वकारणेलयंदर्शयति गताःकलाःपचंदशप्रतिष्ठाइति कलाःप्राणमनःप्रभृतयःप्रतिष्ठाःउपादानकारणानिप्रतिगताः तथाइमाःशोडसकलाःपुरुषायणाःपुरुषंप्राप्यास्तंयंतीतिमनःकल्पितानांकलानांपुरुषेलयंदर्शयति अतःशारीरमेव द्रव्यंबंधनमूलंनबाह्यमिति बाह्यत्यागोव्यर्थः शारीरद्रव्यत्यागेपिमनश्चांचल्यात्पुनरुपादानेसिद्धिर्नभवतीतिनवेत्यनेनउक्तं तेनदृढत्यागएवसिद्धिकृदित्युक्तं अक्षरयोजनास्पष्टा ॥ १॥२॥३॥ ममेतिस्वीकारः

निहत्यशत्रूंस्तरसासमृद्धान्शक्रोयथादैत्यबलानिसंख्ये ॥ कःपार्थशोचेन्निरतःस्वधर्मेपूर्वैःस्मृतेपार्थिवशिष्टजुष्टे ॥ ३७ ॥ क्षात्रेणधर्मेणपराक्रमेणजित्वा महींमंत्रविद्भ्यःप्रदाय ॥ नाकस्यपृष्ठेसिनरेंद्रगंतानशोचितव्यंभवताद्यपार्थ ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिनकुलवाक्ये द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ सहदेवउवाच नबाह्यंद्रव्यमुत्सृज्यसिद्धिर्भवतिभारत ॥ शारीरंद्रव्यमुत्सृज्यसिद्धिर्भवतिवानवा ॥ १ ॥ बाह्यद्रव्यविमुक्तस्यशारीरेष्वनुगृध्यतः ॥ योधर्मोयत्सुखंवास्याद्द्विषतांतत्तथास्तुनः ॥ २ ॥ शारीरंद्रव्यमुत्सृज्यपृथिवीमनुशासतः ॥ योधर्मोयत्सुखंवास्यात्सुहृदांतत्तथास्तुनः ॥ ३ ॥ द्व्यक्षरस्तुभवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरंब्रह्मशाश्वतं ॥ ममेतिचभवेन्मृत्युर्नममेतिचशाश्वतं ॥ ४ ॥ ब्रह्ममृत्यूततोराजन्नात्मन्येवसमाश्रितौ ॥ अदृश्यमानौभूतानियोधयेतामसंशयं ॥ ५ ॥ अविनाशोस्यसत्वस्यनियतोयदिभारत ॥ हत्वाशरीरंभूतानांनहिंसाप्रतिपत्स्यते ॥ ६ ॥ अथापिचसहोत्पत्तिःसत्वस्यप्रलयस्तथा ॥ नष्टेशरीरेनष्टंस्याद्वृथाचस्यात्क्रियापथः ॥ ७ ॥ तस्मादेकांतमुत्सृज्यपूर्वैःपूर्वतरैश्चयः ॥ पंथानिषेवितःसद्भिःसनिषेव्योविजानता ॥ ८ ॥ लब्ध्वापिपृथिवींकृत्स्नांसहस्थावरजंगमां ॥ नभुङ्क्तेयोनृपःसम्यङ्निष्फलंतस्यजीवितं ॥ ९ ॥ अथवावसतोराजन्वनेवन्येनजीवतः ॥ द्रव्येषुयस्यममतामृत्योरास्येसवर्तते ॥ १० ॥

नममेतिपरित्यागश्चएतौमृत्यूशाश्वतौसंसारमोक्षयोर्मूलेइत्यर्थः ॥ ४ ॥ अत्मनिबुद्धौ भूतानिशास्त्रकर्तॄन् तथाचकेचित्कर्तात्मानित्यइतिकेचिदनित्यइति ॥ ५ ॥ तत्राद्येदोषाभावमाह अविनाशइति ॥ ६ ॥ सत्वस्यकर्तृत्वधर्मवत्याबुद्धेः ॥ ७ ॥ द्वितीयेकृतहानादिदोषइत्याह तस्मादिति यस्मात्कर्तुरनाशेमोक्षाभावोनाशेदेहात्मवादप्रसंगस्तस्मादेकांतंअन्यतरंनिश्चयंत्यक्त्वाप्राचांपंथास्तन्मिथ्यात्वपक्षएवादर्तव्यः तेनकल्पितस्यशारीरद्रव्यस्यस्वामस्येवत्यागोयुज्यतइत्याशयेनवाह तस्मादिति ॥ ८ ॥ निष्फलंबाह्यद्रव्यत्यागंकृत्वांतरद्रव्यत्यागमकुर्वन्मूढएवेत्याहद्वाभ्यां लब्ध्वापीति ॥ ९ ॥ १० ॥

तर्हुभयद्रव्यत्यागःश्रेयानित्याशंक्याह बाह्येति भूतानांबाह्यमाभ्यंतरंचयद्द्रव्यंतत्सर्वंस्वभावंस्वस्यप्रत्यगात्मनःभावंसत्तांपश्यजानीहि तदात्मव्यतिरिक्तंनास्तीत्यर्थः तथाचश्रुतिः आत्मैवेदंसर्वमिति येतुपुमांसस्त
दात्मरूपंभूतंनित्यसिद्धंपश्यंति वृत्तमितिपाठेपिसएवार्थः तेमहतोभयात्उभयद्रव्यसंगजात्संसारान्मुच्यंतेकल्पितस्यमरीचिकोदकस्येवमनस्येवत्यागःकर्तव्योनस्वरूपतस्तस्यनित्यनिवृत्तत्वादितिभावः

बाह्यांतरंचभूतानांस्वभावंपश्यभारत ॥येतुपश्यंतितद्भूतंमुच्यंतेतेमहाभयात्॥ ११ ॥ भवान्पिताभवान्माताभवान्भ्राताभवान्गुरुः॥ दुःखप्रलापानार्तस्य तन्मेत्वंक्षंतुमर्हसि॥ १२॥ तथ्यंवायदिवाऽतथ्यंयन्मयैतत्प्रभाषितं ॥ तद्विद्धिपृथिवीपालभक्त्याभरतसत्तम ॥ १३॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० सहदेववाक्येत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच अव्याहरतिकौंतेयेधर्मराजेयुधिष्ठिरे॥ भ्रातॄणांब्रुवतांतांस्तान्विविधान्वेदनिश्चयान्॥ १ ॥महाभिजनसंपन्नाश्रीमत्यायतलोचना ॥ अभ्यभाषतराजेंद्रद्रौपदीयोषितांवरा ॥ २॥ आसीनमृषभंराज्ञांभ्रातृभिःपरिवारितं ॥ सिंहशार्दूलसदृशैर्वारणैरिवयूथपं॥ ३॥ अभिमानवतीनित्यंविशेषेणयुधिष्ठिरे॥ लालितासततंराज्ञाधर्मज्ञाधर्मदर्शिनी ॥ ४॥ आमंत्र्यविपुलश्रोणीसाम्नापरमवल्गुना॥ भर्तारमभिसंप्रेक्ष्यततोवचनमब्रवीत्॥ ५॥ द्रौपद्युवाच इमेतेभ्रातरःपार्थशुष्यंतेस्तोककाइव॥ वावाश्यमानास्तिष्ठंतिनचैनानभिनंदसे॥ ६ ॥ नंदयैतान्महाराजमत्तानिवमहाद्विपान्॥ उपपन्नेनवाक्येनसततंदुःखभागिनः॥ ७॥ कथंद्वैतवनेराजन्पूर्वमुक्तातथावचः॥ भ्रातॄनेतान्स्मसहितान्शीतवातातपार्दितान्॥ ८॥ वयंदुर्योधनंहत्वामृधेभोक्ष्याममेदिनीं॥ संपूर्णांसर्वकामानामाहवेविजयैषिणः॥ ९॥ विरथांश्चरथान्कृत्वानिहत्यचमहागजान्॥ संस्तीर्यचरथैर्भूमिंससादिभिररिंदमाः॥ १०॥ यजतांविविधैर्यज्ञैःसमृद्धैराप्तदक्षिणैः॥ वनवासकृतंदुःखंभविष्यतिसुखायवः ॥ ११॥ इत्येतानेवमुक्त्वात्वंस्वयंधर्मभृतांवर॥ कथमद्यपुनर्वीरविनिहंसिमनांसिनः॥ १२॥ नक्लीबोवसुधांभुंक्तेनक्लीबोधनमश्नुते॥ नक्लीबस्यगृहेपुत्रामत्स्याःपंकइवासते॥ १३॥ नादंडःक्षत्रियोभातिनादंडोभूमिमश्नुते ॥ नादंडस्यप्रजाराज्ञःसुखंविंदंतिभारत ॥ १४॥ मित्रतासर्वभूतेषुदानमध्ययनंतपः॥ ब्राह्मणस्यैवधर्मःस्यान्नराज्ञोराजसत्तम॥ ॥ १५॥ असतांप्रतिषेधश्चसतांचपरिपालनं॥ एषराज्ञांपरोधर्मःसमरेचापलायनं ॥ १६॥

॥ ११ ॥ १२॥ भक्त्यैवभाषितंनतुज्ञानगर्वेण ॥ १३॥

इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३॥ ॥७॥ अव्याहरति वक्तव्याभावान्नतुक्रोधान्मौर्ख्याद्वा ॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ साम्नासांत्ववादेन वल्गुनारमणीयेन ॥ ५ ॥ स्तोककाश्चातकाः वावाश्यमानाःपुनःपुनःक्रंदंतः ॥ ६॥ उपपन्नेनयुक्तियुक्तेन ॥ ७॥ ८॥ सर्वकामानांसर्वैरर्थैः ॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ क्लीबःअधीरः ॥ १३॥ १४॥ १५॥ प्रतिषेधोदंडःराज्यान्निर्वासनंवा ॥ १६॥

दानंआदानंचते ॥ १७॥ संकोचेनयाञ्जया ॥ १८॥ त्रिभिरंगैःतिसृभिःशक्तिभिः ताश्चप्रभुशक्तिर्मंत्रशक्तिरुत्साहशक्तिस्ताभिरनुत्तमंश्रेष्ठं॥ १९॥ २०॥ २१॥ अधरेणपश्चिमतः ॥ २२ ॥ क्रौंचद्वीपादिवशीकर

यस्मिन्क्षमाचक्रोधश्चदानादानेभयाभये ॥ निग्रहानुग्रहौचोभौसवैधर्मविदुच्यते ॥ १७॥ नश्रुतेननदानेननसांत्वेननचेज्यया ॥ त्वयेयंपृथिवीलब्धानसंकोचेनचाप्युत ॥ १८॥ यत्तद्बलममित्राणांतथावीर्यसमुद्यतं ॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नंत्रिभिरंगैरनुत्तमं ॥ १९ ॥ रक्षितंद्रोणकर्णाभ्यामश्वत्थाम्नाकृपेणच ॥ तत्त्वयानिहतंवीरतस्माद्भुंक्ष्ववसुंधरां ॥ २० ॥ जंबूद्वीपोमहाराजनानाजनपदैर्युतः ॥ त्वयापुरुषशार्दूलदंडेनमृदितःप्रभो ॥ २१ ॥ जंबूद्वीपेनसदृशःक्रौंचद्वीपोनराधिप ॥ अधरेणमहामेरोर्दंडेनमृदितस्त्वया ॥ २२ ॥ क्रौंचद्वीपेनसदृशःशाकद्वीपोनराधिप ॥ पूर्वेणतुमहामेरोर्दंडेनमृदितस्त्वया ॥ २३ ॥ उत्तरेणमहामेरोःशाकद्वीपेनसंमितः ॥ भद्राश्वःपुरुषव्याघ्रदंडेनमृदितस्त्वया ॥ २४ ॥ द्वीपाश्चसांतरद्वीपानानाजनपदाश्रयाः ॥ विगाह्यसागरंवीरदंडेनमृदितास्त्वया ॥ २५ ॥ एतान्यप्रतिमेयानिकृत्वाकर्माणिभारत ॥ नप्रीयसेमहाराजपूज्यमानोद्विजातिभिः ॥ २६॥ सत्वंभ्रातॄनिमान्दृष्ट्वाप्रतिनंदस्वभारत ॥ ऋषभानिवसंमत्तान्गजेंद्रानूर्जितानिव ॥ २७॥ अमरप्रतिमाःसर्वेशत्रुसाहाःपरंतपाः ॥ एकोपिहिसुखायैषांममस्यादितिमेमतिः ॥ २८॥ किंपुनःपुरुषव्याघ्रपतयोमेनरर्षभाः ॥ समस्तानींद्रियाणीवशरीरस्यविचेष्टने ॥ २९॥ अनृतंनाब्रवीच्छ्वश्रूःसर्वज्ञासर्वदर्शिनी ॥ युधिष्ठिरस्त्वांपांचालिसुखेधास्यत्यनुत्तमे ॥ ३० ॥ हत्वाराजसहस्राणिबहून्याशुपराक्रमः ॥ तद्व्यर्थंसंप्रपश्यामिमोहात्तवजनाधिप ॥ ३१ ॥ येषामुन्मत्तकोज्येष्ठःसर्वेतेप्यनुसारिणः ॥ तवोन्मादान्महाराजसोन्मादाःसर्वपांडवाः ॥ ३२ ॥ यदिहिस्युरनुन्मत्ताभ्रातरस्तेनराधिप ॥ बध्वात्वांनास्तिकैःसार्धंप्रशासेयुर्वसुंधरां ॥ ३३ ॥ कुरुतेमूढएवंहियःश्रेयोनाधिगच्छति ॥ धूपैरंजनयोगैश्चनस्यकर्मभिरेवच ॥ ३४ ॥ भेषजैःसचिकित्स्यःस्याद्यउन्मार्गेणगच्छति ॥ साहंसर्वाधमालोकेस्त्रीणांभरतसत्तम ॥ ३५॥ तथाविनिकृतापुत्रैर्याहमिच्छामिजीवितुं ॥ एतेषांयतमानानांनमेऽद्यवचनंमृषा ॥ ३६॥ त्वंतुसर्वांमहींत्यक्त्वाकुरुषेस्वयमापदं ॥ यथास्तांसंमतौराज्ञांपृथिव्यांराजसत्तम ॥ ३७॥ मांधाताचांबरीषश्चतथाराजन्विराजसे ॥ प्रशाधिपृथिवींदेवींप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ ३८ ॥ सपर्वतवनद्वीपांमाराजन्विमनाभव ॥ यजस्वविविधैर्यज्ञैर्युध्यस्वारीन्प्रयच्छच ॥ धनानिभोगान्वासांसिद्विजातिभ्योनृपोत्तम ॥ ३९ ॥ इति०शां०रा०द्रौपदीवाक्येचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४॥ ७॥

णंसिद्धद्वाराराजसूये ॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ॥ ३२॥ ३३नस्यकर्मनासाद्वाराभेषजग्रहणं नष्टेतिपाठेनष्टाःप्रेताःतद्बाधानिवृत्त्यर्थैःरक्षाबंधनादिभिःकर्मभिः॥ ३४॥ ३५॥ एतेषांएताननादृत्य॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ इ०शां०रा०नै०भा०चतुर्दशोऽध्यायः १४

याज्ञसेन्यावचइति॥ १॥ नादंडःक्षत्रियोभातीतिद्रौपद्युक्तिमुपबृंहयति दंडइति ॥२॥३॥ उपाधत्स्वदंडमितिशेषः लौकिकंभावंलोकव्यवहारंपश्यस्वपश्य यद्वाशोभनश्चासावलौकिकश्चतंभावंशास्त्रैकगम्यमा
नंदात्मानमंतर्दृष्ट्यापश्यबहिश्चदंडमुपाधत्स्व तेनसहदेवोक्तोऽर्थःप्रदर्शितोभवति ॥ ४ ॥ ५ ॥ सांसिद्धिकेपशुवत्दंडार्हस्वभावे ॥ ६ ॥ ७ ॥ दंडशब्दार्थमाह यस्मादिति दमयतिताडनादिना दंडयतिवित्त

वैशंपायनउवाच याज्ञसेन्यावचःश्रुत्वापुनरेवार्जुनोब्रवीत् ॥ अनुमान्यमहाबाहुंज्येष्ठंभ्रातरमच्युतं ॥ १ ॥ अर्जुनउवाच दंडःशास्तिप्रजाःसर्वादंडएवाभिरक्षति॥दंडःसुप्तेषुजागर्तिदंडंधर्मंविदुर्बुधाः ॥ २ ॥ दंडःसंरक्षतेधर्मंतथैवार्थंजनाधिप॥ कामंसंरक्षतेदंडस्त्रिवर्गोदंडउच्यते॥ ३॥ दंडेनरक्ष्यतेधान्यंधनंदंडेनरक्ष्यते॥ एवंविद्वन्नुपाधत्स्वभावंपश्यस्वलौकिकं॥ ४॥ राजदंडभयादेकेपापाःपापंनकुर्वते॥ यमदंडभयादेकेपरलोकभयादपि॥५॥ परस्परभयादेकेपापाःपापंनकुर्वते॥ एवंसांसिद्धिकेलोकेसर्वंदंडेप्रतिष्ठितं ॥ ६॥ दंडस्यैवभयादेकेनखादंतिपरस्परं॥ अंधेतमसिमज्जेयुर्यदिदंडोनपालयेत्॥ ७॥ यस्माद्दांतान्दमयत्यशिष्टान्दंडयत्यपि॥ दमनाद्दंडनाच्चैवतस्माद्दंडंविदुर्बुधाः॥ ८॥ वाचादंडोब्राह्मणानांक्षत्रियाणांभुजार्पणं॥ दानदंडाःस्मृतावैश्यानिर्दंडःशूद्रउच्यते॥ ९ ॥ असंमोहायमर्त्यानामर्थसंरक्षणायच ॥ मर्यादास्थापितालोकेदंडसंज्ञाविशांपते॥ १० ॥ यत्रश्यामोलोहिताक्षोदंडश्चरतिसूद्यतः॥ प्रजास्तत्रनमुह्यंतेनेताचेत्साधुपश्यति ॥ ११ ॥ ब्रह्मचारीगृहस्थश्चवानप्रस्थश्चभिक्षुकः॥ दंडस्यैवभयादेतेमनुष्यावर्त्मनिस्थिताः॥ १२॥ नाभीतोयजतेराजन्नाभीतोदातुमिच्छति॥ नाभीतःपुरुषःकश्चित्समयेस्थातुमिच्छति॥ १३॥ नाच्छित्वापरमर्माणिनाकृत्वाकर्मदुष्करं॥ नाहत्वामत्स्यघातीवप्राप्नोतिमहतींश्रियं॥ ॥ १४॥ नाघ्नतःकीर्तिरस्तीहनवित्तंनपुनःप्रजाः॥ इंद्रोवृत्रवधेनैवमहेंद्रःसमपद्यत॥ १५॥ यएवदेवाहंतारस्तांल्लोकोर्चयतेभृशं॥ हंतारुद्रस्तथास्कंदःशक्रोग्निर्वरुणोयमः॥ १६॥ हंताकालस्तथावायुर्मृत्युर्वैश्रवणोरविः॥ वसवोमरुतःसाध्याविश्वेदेवाश्चभारत॥ १७॥ एतान्देवान्नमस्यंतिप्रतापप्रणताजनाः॥ नब्रह्माणंनधातारंनपूषाणंकथंचन ॥ १८॥ मध्यस्थान्सर्वभूतेषुदांतान्शमपरायणान्॥ जयंतेमानवाःकेचित्प्रशांताःसर्वकर्मसु ॥ १९॥ नहिपश्यामिजीवंतंलोकेकंचिदहिंसया॥ सत्वैःसत्वाहिजीवंतिदुर्बलैर्बलवत्तराः॥ २०॥

मपहरति ॥ ८ ॥ भुज्यतइतिभुजंभक्तंतन्मात्रार्पणंवेतनप्रदानमित्यर्थः दानंराज्ञे
द्रव्यार्पणं निर्दंडःदास्यमेवकारयेन्नत्वस्यदंडोस्ति शूद्रंतुकारयेद्दास्यमितिमनूक्तेः एतच्चाल्पापराधेज्ञेयं॥ ९ ॥ १० ॥ श्यामःदृढाभिघातेनदंड्यस्यांध्यजनकत्वात् लोहिताक्षोदंडयितुःक्रोधातिशयात् सूद्यतः
सुतरामुद्यतः साधुयथापराधं ॥११॥१२॥१३॥ महतींइंद्रलोकादिं मत्स्यघातीवेत्यनपकारिणामपिवधःकार्यइत्यत्रदृष्टांतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

व्यालमृगश्चित्रव्याघ्रः ॥ २१ ॥ २२ ॥ यथास्त्रष्टः शौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यमित्यायुक्तस्वभावः क्षत्रियः स्त्रष्टोसिधात्रा ॥ २३ ॥ विनीतौअपनीतौक्रोधहर्षौयैस्ते मंदाःक्षत्रियाः ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्कंधपर्ययः देहस्यविपर्ययः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ततोदंडयुक्तानीतिर्दंडनीतिस्तस्यांप्रणीतायांप्रवर्तितायां ॥ २९ ॥ अभक्ष्यन् भक्षयेयुः ॥ ३० ॥ संतर्जिताःफूत्कारेण ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ भोगायपालनाय मर्या

नकुलोमूषिकानत्तिबिडालोनकुलंतथा ॥ बिडालमत्तिश्वाराजन्श्वानंव्यालमृगस्तथा ॥ २१ ॥ तानत्तिपुरुषःसर्वान्पश्यकालोयथागतः ॥ प्राणस्यान्नमिदं सर्वंजंगमंस्थावरंचयत् ॥ २२ ॥ विधानंदैवविहितंतत्रविद्वान्नमुह्यति ॥ यथास्त्रष्टोसिराजेंद्रतथाभवितुमर्हसि ॥ २३ ॥ विनीतक्रोधहर्षाहिमंदावनमुपाश्रिताः ॥ विनावधंनकुर्वंतितापसाःप्राणयापनं ॥ २४ ॥ उदकेबहवःप्राणाःपृथिव्यांचफलेषुच ॥ नचकश्चिन्नतान्हंतिकिमन्यत्प्राणयापनात् ॥ २५ ॥ सूक्ष्मयोनीनिभूतानितर्कगम्यानिकानिचित् ॥ पक्ष्मणोपिनिपातेनयेषांस्यात्स्कंधपर्ययः ॥ २६ ॥ ग्रामान्निष्क्रम्यमुनयोविगतक्रोधमत्सराः ॥ वनेकुटुंबधर्माणोदृश्यंते परिमोहिताः ॥ २७ ॥ भूमिंभित्वौषधीश्छित्वावृक्षादीनंडजान्पशून् ॥ मनुष्यास्तन्वतेयज्ञांस्तेस्वर्गंप्राप्नुवंतिच ॥ २८ ॥ दंडनीत्यांप्रणीतायांसर्वेसिद्ध्यंत्युपक्रमाः ॥ कौंतेयसर्वभूतानांतत्रमेनास्तिसंशयः ॥ २९ ॥ दंडश्चेन्नभवेल्लोकेविनश्येयुरिमाःप्रजाः ॥ जलेमत्स्यानिवाभक्ष्यन्दुर्बलान्बलवत्तराः ॥ ३० ॥ सत्यंचेदंब्रह्मणापूर्वमुक्तंदंडःप्रजारक्षतिसाधुनीतः ॥ पश्याग्नयश्चप्रतिशाम्यभीताःसंतर्जितादंडभयाज्ज्वलंति ॥ ३१ ॥ अंधंतमइवेदंस्यान्नप्राज्ञायतकिंचन ॥ दंडश्चेन्नभवेल्लोकेविभजन्साध्वसाधुनी ॥ ३२ ॥ येपिसंभिन्नमर्यादानास्तिकावेदनिंदकाः ॥ तेपिभोगायकल्पंतेदंडेनाशुनिपीडिताः ॥ ३३ ॥ सर्वोदंडजितोलोकोदुर्लभोहिशुचिर्जनः ॥ दंडस्यहिभयाद्भीतोभोगायैवप्रवर्तते ॥ ३४ ॥ चातुर्वर्ण्यप्रमोदायसुनीतिनयनायच ॥ दंडोविधात्राविहितोधर्मार्थौभुविरक्षितुं ॥ ३५ ॥ यदिदंडान्नबिभ्येयुर्वयांसिश्वापदानिच ॥ अद्युःपशून्मनुष्यांश्चयज्ञार्थानिहवींषिच ॥ ३६ ॥ नब्रह्मचार्यधीयीतकल्याणींनदुहेतगां ॥ नकन्योद्वहनंगच्छेद्यदिदंडोनपालयेत् ॥ ३७ ॥ विष्वग्लोपःप्रवर्तेतभिद्येरन्सर्वसेतवः ॥ ममत्वंनप्रजानीयुर्यदिदंडोनपालयेत् ॥ ३८ ॥ नसंवत्सरसत्राणितिष्ठेयुरकुतोभयाः ॥ विधिवद्दक्षिणावंतियदिदंडोनपालयेत् ॥ ३९ ॥ चरेयुर्नाश्रमंधर्मंयथोक्तंविधिमाश्रिताः ॥ नविद्यांप्राप्नुयात्कश्चिद्यदिदंडोनपालयेत् ॥ ४० ॥

दायाइतिशेषः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सुनीतिनयनायविनयप्रापणाय ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कल्याणींअपत्यवतींनदुहेतलोकः उद्वहनंनगच्छेत् किंतुव्यभिचरेदेव ॥ ३७ ॥ विष्वग्लोपःसर्वोच्छेदः सेतवोमर्यादाः ममत्वंपरिच्छिन्नंनजानीयुः सर्वःसर्वत्रममत्वंकुर्यादित्यर्थः ॥ ३८ ॥ तिष्ठेयुरनुतिष्ठेयुः ॥ ३९ ॥ आश्रिताआश्रमिणः ॥ ४० ॥

॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥ गोष्ठप्रविष्टव्याघ्रादेरहिंसागवामेवहिंसाभवति अतएतयोर्मध्येधर्मस्यपरिग्रहआर्तत्राणंश्रेयान् ॥४९॥५०॥ मस्तकंभिंदंतिशृंगवद्भिर्माभूदिति नस्तकानिति पाठेनासिकाः ॥५१॥ जर्जरीकृतेदंडेन तदभावेभारवहनादिकार्यंनस्यादतःपुराणमेवधर्ममाचर नत्वत्रप्रवाहायातंहिंसादिदोषमवेक्षस्वेतिभावः ॥५२॥५३॥ मन्युःदैन्यं ॥५४॥ आततायीशस्त्रपाणिः मन्युः

नचोष्ट्रानबलीवर्दानाश्वाश्वतरगर्दभाः ॥ युक्तावहेयुर्यानानियदिदंडोनपालयेत् ॥ ४१ ॥ नप्रेष्यावचनंकुर्युर्नबालाजातुकर्हिचित् ॥ नतिष्ठेद्युवतीधर्मेयदि दंडोनपालयेत् ॥ ४२ ॥ दंडेस्थिताःप्रजाःसर्वाभयंदंडेविदुर्बुधाः ॥ दंडेस्वर्गोमनुष्याणांलोकोयंसुप्रतिष्ठितः ॥ ४३ ॥ नतत्रकूटंपापंवावंचनावापिदृश्यते ॥ यत्र दंडःसुविहितश्चरत्यरिविनाशनः ॥ ४४ ॥ हविःश्वाप्रलिहेद्दृष्ट्वादंडश्चेन्नोद्यतोभवेत् ॥ हरेत्काकःपुरोडाशंयदिदंडोनपालयेत् ॥ ४५ ॥ यदीदंधर्मतोराज्यंविहि तंयद्यधर्मतः ॥ कार्यस्तत्रनशोकोवैभुंक्ष्वभोगान्यजस्वच ॥ ४६ ॥ सुखेनधर्मंश्रीमंतश्चरंतिशुचिवाससः ॥ संवर्षतःफलैर्दानैर्भुंजानाश्चान्नमुत्तमं ॥ ४७ ॥ अर्थेसर्वेसमारंभाःसमायत्तानसंशयः ॥ सचदंडेसमायत्तःपश्यदंडस्यगौरवं ॥ ४८ ॥ लोकयात्रार्थमेवेहधर्मप्रवचनंकृतं ॥ अहिंसासाधुहिंसेतिश्रेयान्धर्म परिग्रहः ॥ ४९ ॥ नात्यंतंगुणवत्किंचिन्नचाप्यत्यंतनिर्गुणं ॥ उभयंसर्वकार्येषुदृश्यतेसाध्वसाधुवा ॥ ५० ॥ पशूनांवृषणंछित्वाततोभिंदंतिमस्तकं ॥ वहंतिबह वोभारान्बध्नंतिदमयंतिच ॥ ५१ ॥ एवंपर्याकुलेलोकेवितथैर्जर्जरीकृते ॥ तैस्तैर्न्यायैर्महाराजपुराणंधर्ममाचर ॥ ५२ ॥ यजदेहिप्रजारक्षधर्मंसमनुपालय ॥ अमित्राञ्जहिकौंतेयमित्राणिपरिपालय ॥ ५३ ॥ माचतेनिघ्नतःशत्रून्मन्युर्भवतुपार्थिव ॥ नतत्रकिल्बिषंकिंचित्कर्तुर्भवतिभारत ॥ ५४ ॥ आततायीहियो हन्यादाततायिनमागतं ॥ नतेनभ्रूणहासस्यान्मन्युस्तंमन्युमार्छति ॥ ५५ ॥ अवध्यःसर्वभूतानामंतरात्मानसंशयः ॥ अवध्येचात्मनिकथंवध्योभवतिकस्य चित् ॥ ५६ ॥ यथाहिपुरुषःशालांपुनःसंप्रविशेन्नवां ॥ एवंजीवःशरीराणितानितानिप्रपद्यते ॥ ५७ ॥ देहान्पुराणानुत्सृज्यनवान्संप्रतिपद्यते ॥ एवंमृत्युमुखं प्राहुर्जनायेतत्त्वदर्शिनः ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजधर्मानुशासनप० अर्जुनवाक्येपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच अर्जुनस्यवचःश्रुत्वाभीमसेनोत्यमर्षणः ॥ धैर्यमास्थायतेजस्वीज्येष्ठंभ्रातरमब्रवीत् ॥ १ ॥

क्रोधः मन्युंक्रोधमार्छति आसर्वतःऋच्छति प्राप्नोति मन्युःकर्तानाहंकर्तेतिश्रुतेस्तत्रनभ्रूणहाभवतीत्यर्थः ॥५५॥ वस्तुतस्त्ववध्यएवआत्मादेहस्तुशालावदनात्मा तेनदेहेनदेहेनिहतेनात्माहंतावावध्योवेत्याह अ वध्यइत्यादिना ॥५६॥५७॥५८॥ इतिशां० रा० नै० भा० पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥७॥ अर्जुनस्येति ननुदेहश्चेच्छालातुल्यस्तर्हितत्पीडयाकःपीड्यतेइत्याशंक्यमनएवपीड्यतेनात्मेतिवक्तुमयमध्यायः ॥ १ ॥

नचशक्रुमः कर्तुमितिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आयत्यामुत्तरकाले तदात्वेवर्तमानकालेअगतिर्दुर्मार्गः गतिःसन्मार्गः ॥ ६ ॥ राज्यंप्रतिहेतुं राज्यंकर्तुंयुक्तिं ॥ ७ ॥ देहमनसोर्दुःखाश्रयैनत्वा त्वेतिज्ञात्वासुखेनराज्यंकर्तव्यमितितात्पर्यं निर्द्वंद्वंशरीरंविनाव्याधिर्नास्तिमनोविनाआधिर्नास्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शीतोष्णेकफपित्ते वायुर्वातः ॥ ११ ॥ विधानंचिकित्सा उष्णेनद्रव्येण ॥

॥ १५॥ १२

राजन्विदितधर्मोसिनतेस्त्यविदितंक्वचित्॥ उपशिक्षामतेवृत्तंसदैवनचशक्नुमः॥ २॥ नवक्ष्यामिनवक्ष्यामीत्येवंमेमनसिस्थितं॥ अतिदुःखात्तुवक्ष्यामितन्निबोधजनाधिप॥ ३॥ भवतःसंप्रमोहेनसर्वसंशयितंकृतं॥ विक्लवत्वंचनःप्राप्तमबलत्वंतथैवच॥४॥ कथंहिराजालोकस्यसर्वशास्त्रविशारदः॥ मोहमापद्यसेदैन्याद्यथाकापुरुषस्तथा॥ ५॥ अगतिश्चगतिश्चैवलोकस्यविदितातव॥ आयत्यांचतदात्वेचनतेस्त्यविदितंप्रभो॥ ६॥ एवंगतेमहाराजराज्यंप्रतिजनाधिप॥ हेतुमत्रप्रवक्ष्यामितमिहैकमनाःशृणु॥ ७॥ द्विविधोजायतेव्याधिःशारीरोमानसस्तथा॥ परस्परंतयोर्जन्मनिर्द्वंद्वंनोपलभ्यते॥८॥ शारीराज्जायतेव्याधिर्मानसोनात्रसंशयः॥ मानसाज्जायतेवापिशारीरइतिनिश्चयः॥ ९॥ शारीरंमानसंदुःखंयोतीतमनुशोचति॥ दुःखेनलभतेदुःखंद्वावनर्थौचविंदति॥ ॥ १०॥ शीतोष्णेचैववायुश्चत्रयःशारीरजागुणाः॥ तेषांगुणानांसाम्यंयत्तदाहुःस्वस्थलक्षणं॥ ११॥ तेषामन्यतमोद्रेकेविधानमुपदिश्यते॥ उष्णेनबाध्यतेशीतंशीतेनोष्णंप्रबाध्यते॥ १२॥ सत्वंरजस्तमइतिमानसाःस्युस्त्रयोगुणाः॥ तेषांगुणानांसाम्यंयत्तदाहुःस्वस्थलक्षणं॥ १३॥ तेषामन्यतमोत्सेकेविधानमुपदिश्यते॥ हर्षेणबाध्यतेशोकोहर्षःशोकेनबाध्यते॥ १४॥ कश्चित्सुखेवर्तमानोदुःखस्यस्मर्तुमिच्छति॥ कश्चिद्दुःखेवर्तमानःसुखस्यस्मर्तुमिच्छति॥ १५॥ सत्वंनदुःखीदुःखस्यनसुखीचसुखस्यवा॥ नदुःखीसुखजातस्यनसुखीदुःखजस्यवा॥ १६॥ स्मर्तुमिच्छसिकौरव्यदिष्टंहिबलवत्तरं॥ अथवातेस्वभावोयंयेनपार्थिवक्लिश्यसे॥ १७॥दृष्ट्वासभागतांकृष्णामेकवस्त्रांरजस्वलां॥ मिषतांपांडुपुत्राणांनतस्यस्मर्तुमर्हसि॥ १८॥ प्रव्राजनंचनगरादजिनैश्चविवासनं॥ महारण्यनिवासश्चनतस्यस्मर्तुमर्हसि॥ १९॥ जटासुरात्परिक्लेशंचित्रसेनेनचाहवं॥ सैंधवाच्चपरिक्लेशंकथंविस्मृतवानसि॥ २०॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कश्चिदिति कश्चिन्मूढोदिव्यरूप्यादिसुखकालेनष्टंपुत्रादिस्मरन्शोकेनहर्षंबाधते कश्चिद्दुःखकालेऽतीतंसुखंस्मरन्हर्षेणशोकंबाधते इदमुभयंदेहाद्यभिमानविषयं ॥ १५ ॥ त्वंतुशरीरमानसाभ्यामन्यःकालत्रयेपिनदुःखीनवासुखी अतस्तदुभयमस्मरणानर्हत्वात्सुखकालेदुःखंदुःखकालेसुखंवास्मर्तुंनार्हसि अथापिचेत्स्मरसितर्हिदैवमेवबलीयइत्याहसार्धेन सइति ॥ १६ ॥ अथतेतवदेहादिसंघातममानिनःस्वभावएवेतिचेत्किंद्रौपदीक्लेशादिकंदुःखंनस्मर्तुमर्हसिअपितुअर्हस्येवेत्याह अथवेत्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥२१॥ यच्चयथाचतेद्रोणभीष्माभ्यांआत्मतुल्याभ्यांसहयुद्धमासीत्तत्तथातेतवचात्मसमेनमनसाएकेनयोद्धव्यंउपस्थितमितियोजना द्रोणादिवन्मनोपित्वत्तोन्यदित्याशयः एकेननिर्विकल्पावस्थेनआत्मनामनोनाशोभवतीत्यर्थः ॥२२॥२३॥ तस्मिन्मनसिवासनातंतुसंतानरूपेअनिर्जितेसतिदेहांतरेपिपूर्वसंस्कारात्तवयुध्यतस्तस्ययुद्धप्राप्तिरनिवार्येत्याह तस्मिन्निति ॥२४॥ तस्मादिति यस्मादेवंतस्मादद्यैवस्वकर्मभिर्यमाद्यष्टांगैर्व्यक्तंस्थूलशरीरंत्यक्त्वाअव्यक्तरूपस्यमनसःपरंशत्रुभूतंऐकात्म्यंगंतव्यंप्राप्तव्यं अतोयुध्यस्व मनोजयार्थंसन्नद्धोभवेत्यर्थः ॥२५॥ तस्मिन्मनसि कामवस्थां अवाच्यामित्यर्थः एतन्मनः

पुनरज्ञातचर्यायांकीचकेनपदावधं ॥ द्रौपद्याराजपुत्र्याश्चकथंविस्मृतवानसि॥ २१ ॥ यच्चतेद्रोणभीष्माभ्यांयुद्धमासीदरिंदम ॥ मनसैकेनयोद्धव्यंतत्तेयुद्धमुपस्थितं ॥ २२ ॥ यत्रनास्तिशरैःकार्यंनमित्रैर्नचबंधुभिः ॥ आत्मनैकेनयोद्धव्यंतत्तेयुद्धमुपस्थितं ॥ २३ ॥ तस्मिन्ननिर्जितेयुद्धेप्राणान्यदिविमोक्ष्यसे ॥ अन्यंदेहंसमास्थायततस्तैरपियोत्स्यसे ॥२४॥ तस्मादद्यैवगंतव्यंयुद्धस्वभरतर्षभ॥ परमव्यक्तरूपस्यव्यक्तंत्यक्त्वास्वकर्मभिः ॥२५॥ तस्मिन्ननिर्जितेयुद्धेकामवस्थांगमिष्यसि ॥ एतज्जित्वामहाराजकृतकृत्योभविष्यसि ॥ २६ ॥ एतांबुद्धिंविनिश्चित्यभूतानामागतिंगतिं ॥ पितृपैतामहेवृत्तेशाधिराज्यंयथोचितं ॥ ॥ २७॥ दिष्ट्यादुर्योधनःपापोनिहतःसानुगोयुधि ॥ द्रौपद्याःकेशपाशस्यदिष्ट्यात्वंपदवींगतः ॥ २८॥ यजस्ववाजिमेधेनविधिवद्दक्षिणावता ॥ वयंतेकिंकराःपार्थवासुदेवश्चवीर्यवान् ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिभीमवाक्येषोडशोऽध्यायः ॥१६॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच असंतोषःप्रमादश्चमदोरागोप्रशांतता ॥ बलंमोहोभिमानश्चाप्युद्वेगश्चैवसर्वशः ॥ १ ॥ एभिःपाप्मभिराविष्टोराज्यंत्वमभिकांक्षसे ॥ निरामिषोविनिर्मुक्तःप्रशांतःसुसुखीभव ॥ २॥ यइमामखिलांभूमिंशिष्यादेकोमहीपतिः ॥ तस्याप्युदरमेकंवैकिमिदंत्वंप्रशंससि ॥ ३ ॥ नाह्नापूरयितुंशक्यांनमासैर्भरतर्षभ ॥ अपूर्यांपूरयन्निच्छामायुषापिनशक्नुयात् ॥ ४॥ यथेद्धःप्रज्वलत्यग्निरसमिद्धःप्रशाम्यति ॥ अल्पाहारतयात्वग्निंशमयौदर्यमुत्थितं ॥ ५॥

॥ २६ ॥ एतांमनोदेहाभ्यामन्यश्चात्मेत्येवंरूपां भूतानामागतिंगतिंचमनसातादात्म्येनकृतामवेक्ष्यतदपहायहर्षशोकविमुक्तःसन्राज्यंकुर्वित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिशांतिपर्वणि राज० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ असंतोषइति मनस्तादात्म्यंत्यक्त्वाहर्षविषादशून्योराज्यंयज्ञांश्चकुर्वित्युक्तं तत्रत्यागोवाङ्मात्रेणनभवति किंतुमनोनिरोधेनसचसंतोषैकाप्यविनयवैराग्यशांतिधैर्यविवेकाहंकारत्यागानुद्वेगादिनासाध्यः राज्यंत्वसंतोषादिमताकर्तव्यमतोराज्याकांक्षीत्वथापांडित्यंमाकुरुकिंतुराज्यंत्यक्त्वासंतोषादिनिष्ठएवभवेतिश्लोकद्वयार्थः ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ इद्धः प्रदीप्तः ॥ ५ ॥

श्रेयसापरलोकजयेनैवपृथिवीजिताभवतीतितेतवजितंजयएवास्तीतिभावः ॥ ६ ॥ अबलास्तपःकृशाः ॥ ७ ॥ अलब्धलाभोयोगःलब्धसंरक्षणंक्षेमस्तदुभयंधर्माधर्मात्मकसंसाररूपत्वान्महद्भयंतस्मान्मु च्यस्वमुक्तोभव ॥ ८ ॥ एकेति व्याघ्रइवस्वार्थपरएवराजातोबध्यते पारार्थ्यंत्वस्यानुषंगिकंनमोचयितुंक्षममितिभावः ॥ ९ ॥ विषयानिति बहिरर्थास्त्यक्ताशांतःसंन्यासीसन्नबध्यतइत्युक्तं तनूबु द्ध्यंतरंबुद्धेर्विपर्ययोयथातथापश्यजानीहि ॥ १० ॥ एवंचेत्पत्राहारादिकंमुनयोनकुर्युरितिद्वयोःश्लोकयोर्भावः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ मनसैवत्यागःकार्यइत्येतन्निरस्यति निरामिषाइति अतआत्मा

आत्मोदरकृतेप्राज्ञःकरोतिविघसंबहु ॥ जयोदरंपृथिव्यातेश्रेयोनिर्जितयाजितं ॥ ६ ॥ मानुषान्कामभोगांस्त्वमैश्वर्यंचप्रशंससि ॥ अभोगिनोबलाश्चैवयां तिस्थानमनुत्तमं ॥ ७ ॥ योगःक्षेमश्चराष्ट्रस्यधर्माधर्मौत्वयिस्थितौ ॥ मुच्यस्वमहतोभारात्त्यागमेवाभिसंश्रय ॥ ८ ॥ एकोदरकृतेव्याघ्रःकरोतिविघसंबहु ॥ त मन्येप्युपजीवंतिमंदालोभवशामृगाः ॥ ९ ॥ विषयान्प्रतिसंगृह्यसंन्यासंकुर्वतेयदि ॥ नचतुष्यंतिराजानःपश्यबुद्ध्यंतरंयथा ॥ १० ॥ पत्राहारैरश्मकुट्टैर्दंतोलू खलिकैस्तथा ॥ अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्चतैरयंनरकोजितः ॥ ११ ॥ यस्त्विमांवसुधांकृत्स्नांप्रशासेदखिलांनृपः ॥ तुल्याश्मकांचनोयश्चसकृतार्थोनपार्थिवः ॥ १२ ॥ संकल्पेषुनिरारंभोनिराशोनिर्ममोभव ॥ अशोकंस्थानमातिष्ठइहचामुत्रचाव्ययं ॥ १३ ॥ निरामिषानशोचंतिशोचसित्वंकिमामिषं ॥ परित्यज्यामिषंसर्वं मृषावादात्प्रमोक्ष्यसे ॥ १४ ॥ पंथानौपितृयानश्चदेवयानश्चविश्रुतौ ॥ ईजानाःपितृयानेनदेवयानेनमोक्षिणः ॥ १५ ॥ तपसाब्रह्मचर्येणस्वाध्यायेनमहर्षयः ॥ विमुच्यदेहांस्तेयांतिमृत्योरविषयंगताः ॥ १६ ॥ आमिषंबंधनंलोकेकर्मेहोक्तंतथामिषं ॥ ताभ्यांविमुक्तःपापाभ्यांपदमाप्नोतितत्परं ॥ १७ ॥ अपिगाथांपुरा गीतांजनकेनवदंत्युत ॥ निर्द्वंद्वेनविमुक्तेनमोक्षंसमनुपश्यता ॥ १८ ॥ अनंतंबतमेवित्तंयस्यमेनास्तिकिंचन ॥ मिथिलायांप्रदीप्तायांनमेदह्यतिकिंचन ॥ १९ ॥ प्रज्ञाप्रासादमारुह्यअशोच्यान्शोचतोजनान् ॥ जगतीस्थानिवाद्रिस्थोमंदबुद्धिर्नचेक्षते ॥ २० ॥ दृश्यंपश्यतियःपश्यन्सचक्षुष्मान्सबुद्धिमान् ॥ अज्ञातानां चविज्ञानात्संबोधाद्बुद्धिरुच्यते ॥ २१ ॥

नंत्यागीतिवदन्मृषावादीभवसीत्यर्थः ॥ १४ ॥ ईजानाः वर्णाश्रमाद्यभिमानिनः गताइतिशेषः मोक्षिणः निःसंगाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ बंधनंराज्यसंगः ताभ्यामामिषाभ्यां ॥ १७ ॥ यत्तुपितृपैतामहंराज्यमित्युक्तंतत्रापिस्वस्यासंगंदर्शयति अपिगाथामिति ॥ १८ ॥ १९ ॥ यत्तूक्तंदिष्ट्यादुर्योधनोहतइतितत्राह प्रज्ञेति मंदत्वादेवप्रज्ञाप्रासाद मारोढुमशक्तः अशोच्यान्स्वर्गतान्दुर्योधनादीन्शोचतस्तद्दारादीन्नपश्यसि परदुःखेनसुखीभवन्मूर्खोसीतिभावः ॥ २० ॥ कस्तर्हिबुद्धिमानित्यतआह दृश्यमिति दृश्यंद्रष्टुंयोग्यंकर्तव्यमकर्तव्यंच अज्ञा तंज्ञापयति तस्यकर्तव्यत्वमकर्तव्यत्वंवासंबोधयतिसम्यङ्निश्चाययतिसाबुद्धिस्तद्वान्बुद्धिमान् ॥ २१ ॥

यत्तुएतांबुद्धिंविनिश्चित्येत्युक्तंतत्राह यइति यस्तुवैद्यानांविद्यावतांवाचंविजानाति नतुतदर्थंसत्वादृशोबहुमानंइयात् गुरूनप्युपदेष्टुंयोग्यमात्मानंमन्यतेनतुतत्त्वंविंदति ॥२२॥ कस्तर्हितत्त्वंविंदतीत्यतआह य देति यदायस्मिन्कालेभूतानांवियदादीनांपृथग्भावंनानात्वंएकस्थंएकस्मिन्नात्मनिपर्यवसन्नंविलीनमितियावत् घटशरावादीनामिवमृन्मात्रमनुपश्यतिशास्त्राचार्योपदेशमनुध्यानेनसाक्षात्करोति तथाततएक स्मादेवविस्तारंउत्पत्तिंचपश्यतितदाब्रह्मसंपद्यतेतत्त्वंविंदति ॥ २३ ॥ तेबुद्धिमंतस्तांगतिंब्रह्मसंपत्तियांतिनत्वादृशाविद्वांसःशास्त्रमात्राभिज्ञाः यतोल्पचेतसः मंदबुद्धयोबहिर्मुखाइत्यर्थः कथंतर्हिबुद्धिमंतोभवंती

यस्तुवाचंविजानातिबहुमानमियात्सवै ॥ ब्रह्मभावप्रपन्नानांवैद्यानांभावितात्मनां ॥ २२ ॥ यदाभूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ॥ ततएवचविस्तारंब्रह्मसं पद्यतेतदा ॥ २३ ॥ तेजनास्तांगतिंयांतिनाविद्वांसोल्पचेतसः ॥ नाबुद्धयोनातपसःसर्वंबुद्धौप्रतिष्ठितं ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानु० युधिष्ठिरवाक्येसप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥ वैशंपायनउवाच तूष्णींभूतंतुराजानंपुनरेवार्जुनोब्रवीत् ॥ संतप्तःशोकदुःखाभ्यांराजवाक्शल्यपीडितः ॥१॥ अर्जुनउवाच कथयंतिपुरावृत्तमितिहासमिमंजनाः ॥ विदेहराज्ञःसंवादंभार्ययासहभारत ॥ २ ॥ उत्सृज्यराज्यंभिक्षार्थंकृतबुद्धिंनरेश्वरं ॥ विदेहराजमहि षीदुःखितायदभाषत ॥ ३ ॥ धनान्यपत्यंदाराश्चरत्नानिविविधानिच ॥ पंथानंपावकंहित्वाजनकोमौढ्यमास्थितः ॥ ४ ॥ तंददर्शप्रियाभार्याभैक्ष्यवृत्तिमकिं चनं ॥ धानामुष्टिमुपासीनंनिरीहंगतमत्सरं ॥ ५ ॥ तमुवाचसमागत्यभर्तारमकुतोभयं ॥ क्रुद्धामनस्विनीभार्याविविक्तेहेतुमद्वचः ॥ ६ ॥ कथमुत्सृज्यराज्यंस्वं धनधान्यसमन्वितं ॥ कापालींवृत्तिमास्थायधानामुष्टिर्नतेवरः ॥ ७ ॥ प्रतिज्ञातेन्यथाराजन्विचेष्टाचान्यथातव ॥ यद्राज्यंमहदुत्सृज्यस्वल्पेतुष्यसिपार्थिव ॥ ॥ ८ ॥ नैतेनातिथयोराजन्देवर्षिपितरस्तथा ॥ अद्यशक्यास्त्वयाभर्तुंमोघस्तेयंपरिश्रमः ॥ ९ ॥ देवतातिथिभिश्चैवपितृभिश्चैवपार्थिव ॥ सर्वैरेतैःपरित्यक्तःप रिव्रजसिनिष्क्रियः ॥ १० ॥ यस्त्वंत्रैविद्यवृद्धानांब्राह्मणानांसहस्रशः ॥ भर्ताभूत्वाचलोकस्यसोद्यतैर्भृतिमिच्छसि ॥ ११ ॥ श्रियंहित्वाप्रदीप्तांत्वंश्ववत्संप्रति वीक्ष्यसे ॥ अपुत्राजननीतेद्यकौसल्याचापतिस्त्वया ॥ १२ ॥ अमीचधर्मकामास्त्वांक्षत्रियाःपर्युपासते ॥ त्वदाशामभिकांक्षंतःकृपणाःफलहेतुकाः ॥ १३ ॥

त्यतआह नाबुद्धयोनातपसइति येअतपसोनतेअबुद्धयोन तपसैवबुद्धिःप्राप्यतइत्यर्थः ॥२४॥ इतिशां०रा०नै०भा०सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥७॥ तूष्णींभूतमिति ॥१॥ बुद्ध्यर्थंतपोनुष्ठातुंवनमेवश्रेयइत्यु क्तंतत्रकर्मणैवहिसंसिद्धिमास्थिताजनकादयइतिउक्तेगृहेपिचित्तशुद्धिकरंयज्ञादिकंतपोस्तीत्याख्यायिकामुखेनप्रतिपादयिष्यन्नर्जुनउवाच कथयंतीति ॥२॥३॥ पावकंयज्ञादिद्वाराशोधकं ॥४॥ धानाभृष्ट यवाःनिरीहंवितृष्णं ॥ ५ ॥ हेतुमत्युक्तियुक्तं ॥ ६ ॥ नतेवरः नतेत्वयावरणीयः ॥ ७ ॥ प्रतिज्ञासर्वंसंगंत्यक्ष्यामीत्येवंरूपास्वल्पेनापिकुंडिकादिसंग्रहेणनष्टेत्यर्थः ॥८॥ एतेनधानामुष्टिना ॥ ९ ॥ यतोनिष्क्रियः अतोदेवतादिभिःपरित्यक्तःसन्नेवपरिव्रजसि ॥ १० ॥ भृतिंस्वोदरभरणं ॥ ११ ॥ १२ ॥ फलहेतुकाःफलार्थिनः ॥ १३ ॥

परतंत्रेषु अदृष्टाधीनेषु ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ निपीयतेस्मिन्स्वेच्छयागोभिर्जलमितिनिपानंआहावः कूपोपांतस्थक्षुद्रजलाशयइतियावत् तद्वद्भूत्वा तथाआढ्यःफलवान् पक्षिणामाश्रयश्चभूत्वाअन्यानूउदरार्थंकथंपर्युपाससे ॥ १७ ॥ हस्तिनमपिन्यासैःसर्वकर्मत्यागैरुपेतंक्रव्यादामांसादाःखादंति अनर्थकंसर्वपुरुषार्थहीनं ॥ १८ ॥ यइमामिति त्रिविष्टब्धंत्रिदंडं ॥ १९ ॥ अवसीयसे अध्यवस्यसि अनेनधानामुष्टिनासर्वंराज्यादिकंसमं संगित्वाविशेषात् ॥२०॥ इहार्थइतिजीवनार्थंबाह्यमप्यर्थंत्यक्तुमशक्तःकथमांतरान्देहेंद्रियादींस्त्यक्ष्यसि तथाचसर्वसंगत्यागप्रतिज्ञाव्यर्थैवकिंतर्हिसर्वसंगत्यागरूपमतआह कावेति देहेंद्रियमनोबुद्धिविषयाणांत्यागेशुद्धचिन्मात्रस्यतवाहंचतादृशीका ममत्वंचकः नह्यसंगचिन्मात्रयोर्द्वयोःपरस्परसंबंधोस्तिभेदकोपाधेरभावात् एवंसतिमयिकश्चतेनुग्रहोनकश्चिदित्यर्थः ॥

तांश्चत्वंविफलान्कुर्वन्कंनुलोकंगमिष्यसि ॥ राजन्संशयितेमोक्षेपरतंत्रेषुदेहिषु ॥ १४ ॥ नैवतेस्तिपरोलोकोनापरःपापकर्मणः ॥ धर्म्यान्दारान्परित्यज्ययस्त्वमिच्छसिजीवितुं ॥ १५॥ स्रजोगंधानलंकारान्वासांसिविविधानिच ॥ किमर्थमभिसंत्यज्यपरिव्रजसिनिष्क्रियः ॥ १६॥ निपानंसर्वभूतानांभूत्वात्वंपावनंमहत् ॥ आढ्योवनस्पतिर्भूत्वासोन्यांस्त्वंपर्युपाससे ॥ १७॥ खादंतिहस्तिनंन्यासैःक्रव्यादाबहवोप्युत ॥ बहवःकृमयश्चैवकिंपुनस्त्वामनर्थकं ॥ १८ ॥ यइमांकुंडिकांभिंद्यात्त्रिविष्टब्धंचयोहरेत् ॥ वासश्चापिहरेत्तस्मिन्कथंतेमानसंभवेत् ॥ १९ ॥ यस्त्वयंसर्वमुत्सृज्यधानामुष्टेरनुग्रहः ॥ यदानेनसमंसर्वंकिमिदंत्व्यवसीयसे ॥ २० ॥ धानामुष्टेरिहार्थश्चेत्प्रतिज्ञातेविनश्यति ॥ कावाहंतवकोमेत्वंकश्चतेमय्यनुग्रहः ॥ २१ ॥ प्रशाधिपृथिवींराजन्यदितेनुग्रहोभवेत् ॥ प्रासादंशयनंयानंवासांस्याभरणानिच ॥ २२ ॥ श्रियाविहीनैरधनैस्त्यक्तमित्रैरकिंचनैः ॥ सौखिकैःसंभृतानर्थान्यःसंत्यजतिकिंनुतत् ॥ २३॥ योत्यंतंप्रतिगृह्णीयाद्यश्चदद्यात्सदैवहि ॥ तयोस्त्वमंतरंविद्धिश्रेयांस्ताभ्यांकउच्यते ॥ २४ ॥ सदैवयाचमानेषुतथादंभान्वितेषुच ॥ एतेषुदक्षिणादत्तादावाग्नाविवदुर्हुतं ॥ २५ ॥ जातवेदायथाराजन्नादग्ध्वैवोपशाम्यति ॥ सदैवयाचमानोहितथाशाम्यतिवैद्विजः ॥ २६ ॥ सतांवैददतोन्नंचलोकेस्मिन्प्रकृतिर्ध्रुवा ॥ नचेद्राजाभवेद्दाताकुतःस्युर्मोक्षकांक्षिणः ॥ २७॥ अन्नाद्गृहस्थालोकेस्मिन्भिक्षवस्ततएवच ॥ अन्नात्प्राणःप्रभवतिअन्नदःप्राणदोभवेत् ॥ २८ ॥ गृहस्थेभ्योपिनिर्मुक्तागृहस्थानेवसंश्रिताः ॥ प्रभवंचप्रतिष्ठांचदांताविंदंतआसते ॥ २९ ॥

॥ २१ ॥ एवमसंगस्यतवराज्यंकुर्वतोयथाकथंचित्प्रारब्धकर्मावसानपर्यंतंदेहं धारयतः कुंडिकाद्यपेक्षयाराज्यमेवमंगलमनुग्राहकमित्याह प्रशाधीत्यादिना ॥ २२ ॥ सौखिकैःपरमसुखार्थिभिःसंन्यासिभिः संभृतानर्थान्कुंडिकादीन्वीक्ष्ययःस्वयमपितथाकरोतिसकिंनुतद्राज्यादिकंत्यजति अपितुनैवत्यजति किंतूचितंपरिग्रहंत्यक्त्वादैवोपहतत्वादनुचितंपरिग्रहांतरमेवकरोतीत्यसंगत्वमस्यदुर्लभमित्यर्थः ॥ २३ ॥ एतदेवाह यइति ॥ २४ ॥ सदैवयाचमानःपरिव्राट् ॥ २५॥ सचक्लेशान्दग्ध्वैवोपशाम्यतिअग्निवदित्याह जातेति ॥ २६ ॥ एतच्चगृहस्थाधीनमित्याह सतामिति सतांसंन्यासिनांप्रकृतिर्जीवनं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ऋजुत्वमेवाह असक्तइति ॥ ३१ ॥ दानार्थंदानंप्राप्तुंसिताबद्धाः पाशैःमठोमेभूयाच्छिष्योमेभूयान्मानोमेभूयादित्यादिभिः आमिषंधनंमठपुस्तकाद्यर्थं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अनिष्कषायेरागादि दोषवर्जनाभावे ॥ ३४ ॥ साधून्निष्कषायान् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिशांतिपर्वणिरा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

त्यागान्नभिक्षुकंविद्यान्नमौढ्यान्नचयाचनात् ॥ ऋजुस्तुयोर्थंत्यजतिनसुखंविद्धिभिक्षुकं ॥ ३० ॥ असक्तःशक्तवद्गच्छन्निःसंगोमुक्तबंधनः ॥ समःशत्रौच मित्रेचसवैमुक्तोमहीपते ॥ ३१ ॥ परिव्रजंतिदानार्थंमुंडाःकाषायवाससः ॥ सिताबहुविधैःपाशैःसंचिन्वंतोवृथामिषं ॥ ३२ ॥ त्रयींचनामवार्तांचत्यक्त्वापु त्रान्व्रजंतिये ॥ त्रिविष्टब्धंचवासश्चप्रतिगृह्णंत्यबुद्धयः ॥ ३३ ॥ अनिष्कषायेकाषायमीहार्थमितिविद्धितं ॥ धर्मध्वजानांमुंडानांवृत्त्यर्थमितिमेमतिः ॥ ३४ ॥ काषायैरजिनैश्चीरैर्नग्नान्मुंडान्जटाधरान् ॥ बिभ्रत्साधून्महाराजजयलोकान्जितेंद्रियः ॥ ३५ ॥ अग्न्याधेयानिगुर्वर्थंक्रतूनपिसुदक्षिणान् ॥ ददात्यहरहःपूर्वं कोनुधर्मरतस्ततः ॥ ३६ ॥ अर्जुनउवाच तत्त्वज्ञोजनकोराजालोकेस्मिन्निति गीयते ॥ सोप्यासीन्मोहसंपन्नोमामोहवशमन्वगाः ॥ ३७ ॥ एवंधर्ममनुक्रां ताःसदादानतपःपराः ॥ आनृशंस्यगुणोपेताःकामक्रोधविवर्जिताः ॥ ३८ ॥ प्रजानांपालनेयुक्तादानमुत्तममास्थिताः ॥ इष्टान्लोकानवाप्स्यामोगुरुवृद्धोप चायिनः ॥ ३९ ॥ देवतातिथिभूतानांनिर्वपंतोयथाविधि ॥ स्थानमिष्टमवाप्स्यामोब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० अर्जुनवाक्येअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच वेदाहंतातशास्त्राणिअपराणिपराणिच ॥ उभयंवेदवचनंकुरुकर्मत्यजेति च ॥ १ ॥ आकुलानिचशास्त्राणिहेतुभिश्चिंतितानिच ॥ निश्चयश्चैवयोमंत्रेवेदाहंतंयथाविधि ॥ २ ॥ त्वंतुकेवलमस्त्रज्ञोवीरव्रतसमन्वितः ॥ शास्त्रार्थंतत्त्वतोगं तुंनसमर्थःकथंचन ॥ ३ ॥ शास्त्रार्थसूक्ष्मदर्शीयोधर्मनिश्चयकोविदः ॥ तेनाप्येवंनवाच्योहंयदिधर्मंप्रपश्यसि ॥ ४ ॥ भ्रातृसौहृदमास्थाययदुक्तंवचनंत्वया ॥ न्याय्यंयुक्तंचकौंतेयप्रीतोहंतेनतेर्जुन ॥ ५ ॥ युद्धधर्मेषुसर्वेषुक्रियाणांनैपुणेषुच ॥ नत्वयासदृशःकश्चित्त्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ ६ ॥

अंतःसंगंत्यक्त्वाबहिःकर्मकुर्वित्युक्तंदूषयन्युधिष्ठिरउवाच वेदेति अपराणिधर्मशास्त्राणि पराणिब्रह्मशास्त्राणि कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाइतित्यजतैवहितज्ज्ञेयमितिकुरुकर्मत्यजेतिचशास्त्रद्वयं वेदजाने ॥ १ ॥ तयोर्निश्चयमप्यहंवेद विविदिषंतियज्ञेनदानेनेत्यादिश्रुतेरात्मवेदनेच्छापर्यंतंकर्मविषयः ॥ २ ॥ एतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंतीतिइच्छोत्तरंप्रव्रज्येतिकर्मतत्त्यागश्रुत्योर्व्यवस्थामजानं स्त्वंमूर्खोसीत्याह त्वंत्वित्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

धर्मधर्मप्रतिपादकं तत्रविषयेदुष्प्रतरंदुःखगाहं ॥ ७ ॥ ८ ॥ कस्तर्हिनिश्चयइत्यतआह तपइति अविधिरनिर्देश्यंब्रह्म ॥ ९ ॥ १० ॥ एतेषुतपोविभजते तपइति ॥ ११ ॥ अरण्यइति अतिजघन्यंतपो पिधनाज्ज्यायः किमुतत्त्यागविधिरितिभावः ॥ १२॥ त्यागमाह उत्तरेणेति ॥ १३॥ श्मशानानीति क्रियावतांजन्ममरणसंबंधोदुर्वारइतित्यागएवकर्तव्यइतिदर्शितं ॥ १४॥ अविधिमाह अनिर्देश्येति गतिर्मोक्षः प्रत्यगानंदरूपः तस्माद्धेतोस्तल्लाभायेत्यर्थः योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः सः प्रधानंचतदिष्टश्चप्रधानेष्टः योगेनैवब्रह्मप्राप्यतेनान्यथेत्यर्थः यदाहदक्षः स्वसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखंयथा अयोगीनैवजानातिजात्यंधोवैयथाघटमिति सतुदुःखंप्रवेदितुंतुभ्यंज्ञापयितुंअशक्यस्तवतत्रानधिकारादित्यर्थः ॥ १५ ॥ अपिर्वार्थे इहवासारोस्तीहवेति एवमिहवाऽसारइहवेति शास्त्राणिआलोक्यकवयःसारमुपादाया

धर्मसूक्ष्मतरंवाच्यंतत्रदुष्प्रतरंत्वया ॥ धनंजयनमेबुद्धिमभिशंकितुमर्हसि ॥ ७ ॥ युद्धशास्त्रविदेवत्वंनवृद्धाःसेवितास्त्वया ॥ संक्षिप्तविस्तरविदांनतेषांवेत्सि निश्चयं ॥ ८ ॥ तपस्त्यागोविधिरितिनिश्चयस्त्वेषधीमतां ॥ परस्परंज्यायएषांयेषांनैश्रेयसीमतिः ॥ ९ ॥ यस्त्वेतन्मन्यसेपार्थनज्यायोस्तिधनादिति ॥ तत्रतेवर्तयिष्यामियथानैतत्प्रधानतः ॥ १० ॥ तपःस्वाध्यायशीलाहिदृश्यंतेधार्मिकाजनाः ॥ ऋषयस्तपसायुक्तायेषांलोकाःसनातनाः ॥ ११ ॥ अजातशत्रवोधीरास्तथान्येवनवासिनः ॥ अरण्येबहवश्चैवस्वाध्यायेनदिवंगताः ॥ १२॥ उत्तरेणतुपंथानमार्याविषयनिग्रहात् ॥ अबुद्धिजंतमस्त्यक्त्वालोकांस्त्यागवतांगताः ॥ १३॥ दक्षिणेनतुपंथानंयंभास्वंतंप्रचक्षते ॥ एतेक्रियावतांलोकायेश्मशानानिभेजिरे ॥ १४ ॥ अनिर्देश्यागतिःसातुयांप्रपश्यंतिमोक्षिणः ॥ तस्माद्योगःप्रधानेष्टःसतुदुःखंप्रवेदितुं ॥ १५॥ अनुस्मृत्यतुशास्त्राणिकवयःसमवस्थिताः ॥ अपीहस्यादपीहस्यात्सारासारदिदृक्षया ॥ १६॥ वेदवादानतिक्रम्यशास्त्राण्यारण्यकानिच ॥ विपाट्यकदलीस्तंभंसारंददृशिरेनते ॥ १७॥ अथैकांतव्युदासेनशरीरेपांचभौतिके ॥ इच्छाद्वेषसमायुक्तमात्मानंप्राहुरिंगितैः ॥ १८॥ अग्राह्यंचक्षुषासूक्ष्ममनिर्देश्यंचतद्गिरा ॥ कर्महेतुपुरस्कारंभूतेषुपरिवर्तते ॥ १९ ॥ कल्याणगोचरंकृत्वामनस्तृष्णांनिगृह्यच ॥ कर्मसंततिमुत्सृज्यस्यान्निरालंबनःसुखी ॥ ॥ २० ॥ अस्मिन्नेवंसूक्ष्मगम्येमार्गेसद्भिर्निषेविते ॥ कथमर्थमनर्थाढ्यमर्जुनत्वंप्रशंससि ॥ २१ ॥

सारंपरित्यज्यसमवस्थिताःसम्यक्निश्चयवंतोजाताइत्यर्थः ॥ १६ ॥आरण्यकानिवेदांतान् ॥ १७॥एकांतंजनवर्जितंतद्व्युदासेनतत्त्यागेनकेचिच्छरीरेस्थितमात्मानंइच्छादिमंतंप्राहुः ममेदंभूयादित्यादिभिरिंगितैर्लिंगैः ॥ १८॥ एवंपरमतमुपन्यस्यसिद्धांतमाह अग्राह्यमिति चक्षुषासमनस्कैश्चक्षुरादिभिरग्राह्यंयतःसूक्ष्मंगिरावाऽनिर्देश्यं कर्महेतुरविद्यातयैवपुरस्कारोब्राह्मणोहंगृहस्थोहमितिचक्षुर्वाग्गोचरत्वंयस्यतत्सूक्ष्ममेवविपरिवर्तते जीवरूपेणास्तीत्यर्थः ॥ १९ ॥ कल्याणगोचरंआत्मोन्मुखं निरालंबनः निरहंकारः ॥ २० ॥ सूक्ष्मगम्येसूक्ष्मयाबुद्ध्यागम्ये सद्भिश्चनिषेवितेंतरहंकारत्यागरूपेसतिकथंबाह्यतमान् अर्थान्उपादेयत्वेनप्रशंससि ॥ २१ ॥

पूर्वशास्त्रविदः कर्मकांडविदोपिएवमर्थमनर्थत्वेनपश्यंति किमुतज्ञानिनः ॥२२॥ दुरावर्ताः दुःखेनापिसिद्धांतंग्राहयितुमशक्याः दृढः पूर्वःप्राग्भावीयःसंस्कारोयेषांतेदृढपूर्वे बहुव्रीहावप्यार्षीसर्वनामता ॥ ॥ २३ ॥ २४ ॥ हेपार्थ यत्यान्लौकिकानप्यर्थान्वयंविजानीमस्तान्इतरःकोज्ञातुमर्हति नकोपियथा एवंप्राज्ञाअपिअस्माकमन्येषांचदुर्ज्ञेयाइत्यर्थः ॥ २५ ॥ महद्वैराग्यं महत्परंब्रह्म तत्त्ववित् तपआदीनामेव ॥ २६ ॥ इतिशांतिप० रा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ अस्मिन्वाक्यांतरेवक्तेत्यादिनादंडएवहिराजेंद्रक्षत्रधर्मोनमुंडनमित्यंतेनग्रंथेनात्मविविदिषोत्पत्तेःपूर्वंकर्माणिकर्तव्यानिपश्चात्त्याज्यानीतियुधिष्ठिरमतंब्राह्मणविषयंनतुक्षत्रियविषयमितिप्रतिपाद्यते वाक्यांतरेवाक्यावसरे अभिनीततरंयुक्तिमत्तरं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ चतुष्पदीचतुराश्रमी

पूर्वशास्त्रविदोप्येवंजनाःपश्यंतिभारत ॥ क्रियासुनिरतानित्यंदानेयज्ञेचकर्मणि ॥ २२ ॥ भवंतिसुदुरावर्ताहेतुमंतोपिपंडिताः ॥ दृढपूर्वस्मृतामूढानैतदस्तीतिवादिनः ॥ २३ ॥ अनृतस्यावमंतारोवक्तारोजनसंसदि ॥ चरंतिवसुधांकृत्स्नांवावदूकाबहुश्रुताः ॥ २४ ॥ पार्थयान्नविजानीमःकस्तान्ज्ञातुमिहार्हति ॥ एवंप्राज्ञाःश्रुताश्चापिमहांतःशास्त्रवित्तमाः ॥ २५ ॥ तपसामहदाप्नोतिबुद्ध्यावैविंदतेमहत् ॥ त्यागेनसुखमाप्नोतिसदाकौंतेयतत्त्ववित् ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० युधिष्ठिरवाक्येएकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अस्मिन्वाक्यांतरेवक्तादेवस्थानोमहातपाः ॥ अभिनीततरंवाक्यमित्युवाचयुधिष्ठिरं ॥ १ ॥ देवस्थानउवाच यद्वचःफाल्गुनेनोक्तंनज्यायोस्तिधनादिति ॥ अत्रतेवर्तयिष्यामितदेकांतमनाःशृणु ॥ ॥ २ ॥ अजातशत्रोधर्मेणकृत्स्नातेवसुधाजिता ॥ तांजित्वाचवृथाराजन्नपरित्यक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ चतुष्पदीहिनिःश्रेणीब्रह्मण्येवप्रतिष्ठिता ॥ तांक्रमेणमहाबाहोयथावज्जयपार्थिव ॥ ४ ॥ तस्मात्पार्थमहायज्ञैर्यजस्वबहुदक्षिणैः ॥ स्वाध्याययज्ञाऋषयोज्ञानयज्ञास्तथापरे ॥ ५ ॥ कर्मनिष्ठांश्चबुध्येथास्तपोनिष्ठांश्चपार्थिव ॥ वैखानसानांकौंतेयवचनंश्रूयतेयथा ॥ ६ ॥ ईहेतधनहेतोर्यस्तस्यानीहागरीयसी ॥ भूयान्दोषोहिवर्धेतयस्तंधर्ममुपाश्रयेत् ॥ ७ ॥ कृत्स्नंचधनसंहारंकुर्वंतिविधिकारणात् ॥ आत्मानंदूषितोबुद्ध्याभ्रूणहत्यांनबुध्यते ॥ ८ ॥ अनर्हतेयद्ददातिनददातियदर्हते ॥ अर्हानर्हापरिज्ञानाद्दानधर्मोपिदुष्करः ॥ ९ ॥

॥ ४ ॥ तामेवाह स्वाध्यायेति क्रमाद्ब्रह्मचारियतिगृहस्थवानप्रस्थान्बुध्यस्वेत्यर्थः ॥ ५ ॥ वैखानसानांहैरण्यगर्भाणां ॥ ६ ॥ धनंहेतुःकारणंयस्यतस्ययज्ञादेःयज्ञाद्यर्थं ईहेतधनंतस्यानीहैवगरीयसी प्रक्षालनाद्धिपंकस्यदूरादस्पर्शनंवरमितिन्यायात्तमिमंपरधर्मंयःक्षत्रियउपाश्रयेत सदूष्येतेत्याह भूयानिति ॥ ७ ॥ चोहेतौ यस्माद्विधिकारणात् यज्ञार्थंधनसंहारंधनसंचयं आत्मानमिति बुद्ध्यादूषितआत्मानंदेहंतद्वत्प्रियंधनंवा अनर्हतेअयोग्यायकर्मणेसमर्पयतियोग्यायचन सःआत्मद्रोहजांभ्रूणहत्यांनबुध्यतेसार्धः ॥ ८ ॥ दानधर्मःशुद्धिधर्मः दैपृशोधनेइत्यस्यरूपं पक्षेस्पष्टोर्थः ॥ ९ ॥

यज्ञोद्दिष्ट यज्ञार्थमेवआज्ञप्तोवेदेन यज्ञसृष्टइतिपाठेयज्ञार्थमेवसृष्टः अनंतरःसन्निहितः यज्ञादेवसर्वकामावाप्तिर्भवतीतिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ भांडमुपकरणंपात्रादि ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिशांति पर्वणिरा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥७॥ अत्रैव क्षत्रियस्यवैखानसधर्माश्रयणंदोषःपालनयागदानादिकंगुणइत्यस्मिन्नर्थेएव ॥ १ ॥ असंतुष्टोहिराजाप्रजाःपीडयत्यतःसंतोषमेवस्तौति संतोषइति सातुष्टिः ॥ २ ॥ सम्यक्प्रतितिष्ठतियेनतदाह यदेति यदाप्रसीदतितदातुष्टिःप्रतितिष्ठतीतिसंबंधः कदाप्रसीदति यदाकामान्जायदादिविषयान्संहरते आत्मनिप्रविलापयति तदात्मज्योतिःस्वयंज्योतिरात्मास्वात्मन्येवस्वस्वरूपे एवप्रसीदति द्रष्टृदर्शनेनदृश्यादिभेददर्शनरूपंमलंत्यजति ॥ ३ ॥ नबिभेति द्वितीयाभावात् अस्मान्नबिभ्यति अस्यनिष्क्रियत्वात् समाधौव्यु

यज्ञायस्रष्टानिधनानिधात्रायज्ञोद्दिष्टःपुरुषोरक्षिताच ॥ तस्मात्सर्वंयज्ञएवोपयोज्यंधनंततोनंतरएवकामः ॥ १० ॥ यज्ञैरिंद्रोविविधैरन्नवद्भिर्देवान्सर्वानभ्ययाद्भूरितेजाः ॥ तेनेंद्रत्वंप्राप्यविभ्राजतेसौतस्माद्यज्ञेसर्वमेवोपयोज्यं ॥ ११ ॥ महादेवःसर्वयज्ञेमहात्माहुत्वात्मानंदेवदेवोबभूव ॥ विश्वान्लोकान्व्याप्यविष्टभ्यकीर्त्याविराजतेद्युतिमान्कृत्तिवासाः ॥ १२ ॥ आविक्षितःपार्थिवोसौमरुत्तोवृद्ध्याशक्रंयोऽजयद्देवराजं ॥ यज्ञेयस्यश्रीःस्वयंसन्निविष्टायस्मिन्भांडंकांचनंसर्वमासीत् ॥ १३ ॥ हरिश्चंद्रःपार्थिवेंद्रश्श्रुतस्तेयज्ञैरिष्ट्वापुण्यभाग्वीतशोकः ॥ ऋद्ध्याशक्रंयोऽजयन्मानुषःसंस्तस्माद्यज्ञेसर्वमेवोपयोज्यं ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहा० शांतिपर्वणिराज० देवस्थानवाक्येविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ देवस्थानउवाच अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ इंद्रेणसमयेपृष्टोयदुवाचबृहस्पतिः ॥ १ ॥ संतोषोवैस्वर्गतमःसंतोषःपरमंसुखं ॥ तुष्टेर्नकिंचित्परतःसासम्यक्प्रतितिष्ठति ॥ २ ॥ यदासंहरतेकामान्कूर्मोंगानीवसर्वशः ॥ तदात्मज्योतिरचिरात्स्वात्मन्येवप्रसीदति ॥ ३ ॥ नबिभेतियदाचायंयदाचास्मान्नबिभ्यति ॥ कामद्वेषौचजयतितदात्मानंचपश्यति ॥ ४ ॥ यदासौसर्वभूतानांनद्रुह्यतिनकांक्षति ॥ कर्मणामनसावाचाब्रह्मसंपद्यतेतदा ॥ ५ ॥ एवंकौंतेयभूतानितंतंधर्मंतथातथा ॥ तदात्मनाप्रपश्यंतितस्माद्बुध्यस्वभारत ॥ ६ ॥ अन्येसामप्रशंसंतिव्यायाममपरेजनाः ॥ नैकंनचापरेकेचिदुभयंचतथापरे ॥ ७ ॥

त्थानेतु कामक्रोधौजयति ॥ ४ ॥ यदाकाले ॥ ५ ॥ एवमिति भूतानिअधिकारिजीवाः यथायथायेनयेनप्रकारेण यद्यत्कर्मयज्ञादिकंवासगुणोपासनंनिर्गुणोपासनंवासांगंव्यंगंवाकरोतितत्तत्कर्मतथा तथातेनतेनप्रकारेणफलात्मनाआविर्भूतंआत्मनास्वानुभवेनपश्यंति एतेनतंयथायथोपासतेतथेतःप्रेत्यभवतीतिश्रुतेरर्थोदर्शितः तस्मात्सर्वेभ्योभूतेभ्योभयंददद्भयं विंदत्यभयंददभयंविंदतीतिबुध्यस्व सम्यक्प्रजापालनेनत्वमप्यभयंप्रामुहीतिभावः ॥ ६ ॥ अन्यइति सामप्रीतिं व्यायामंयत्नं अपरेएकंध्यानंनप्रशंसंतिइतिन अपितुप्रशंसंत्येव उभयंसामव्यायामौएकस्यैवअवस्थाभेदेनप्रशंसंति अपरेतथैवप्रशंसंति प्रागुपात्तमेकंज्ञेयं ॥ ७ ॥

पंचाप्येतान्पक्षान्विटणोति यज्ञेतित्रिभिः यज्ञसंन्यासदानैर्दैवसर्वभूतविप्राणांप्रीतिर्भवति प्रतिग्रहंप्रजाभ्योयजमानेभ्योवाद्रव्यादानंव्यायामरूपंमंदाःप्रशंसंति ॥ ८ ॥ सर्वपरित्यागेनत्वेकंकेचित् राज्यमेके इत्यादिपादत्रयेणस्रामव्यायामौएकस्यैवाह ॥ ९ ॥ अंत्यंपक्षमाह केचिदेकांतशीलिनः ॥ १० ॥ सिद्धांतमाह अद्रोहेणेति ॥ ११ ॥ प्रजनंपुत्रोत्पादनं प्रधानंचासौइष्टश्चेतिसमासस्तं ॥ १२ ॥ १३ ॥

यज्ञमेवप्रशंसंतिसंन्यासमपरेजनाः ॥ दानमेकेप्रशंसंतिकेचिच्चैवप्रतिग्रहं ॥ ८ ॥ केचित्सर्वंपरित्यज्यतूष्णींध्यायंतआसते ॥ राज्यमेकेप्रशंसंतिप्रजानांपरिपालनं ॥ ९ ॥ हत्वाछित्वाचभित्वाचकेचिदेकांतशीलिनः ॥ एतत्सर्वंसमालोक्यबुधानामेषनिश्चयः ॥ १० ॥ अद्रोहेणैवभूतानांयोधर्मःससतांमतः ॥ अद्रोहः सत्यवचनंसंविभागोदयादमः ॥ ११ ॥ प्रजनंस्वेषुदारेषुमार्दवंह्रीरचापलं ॥ एवंधर्मंप्रधानेष्टंमनुःस्वायंभुवोब्रवीत् ॥ १२ ॥ तस्मादेतत्प्रयत्नेनकौंतेयप्रतिपालय ॥ योहिराज्येस्थितःशश्वद्वशीतुल्यप्रियाप्रियः ॥ १३ ॥ क्षत्रियोयज्ञशिष्टाशीराजाशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ असाधुनिग्रहरतःसाधूनांप्रग्रहेरतः ॥ १४ ॥ धर्मवर्त्मनिसंस्थाप्यप्रजावर्तेतधर्मतः ॥ पुत्रसंक्रामितश्रीश्चवनेवन्येनवर्तयन् ॥ १५ ॥ विधिनाश्रावणेनैवकुर्यात्कर्माण्यतंद्रितः ॥ यएवंवर्ततेराजन्सराजाधर्मनिश्चितः ॥ १६ ॥ तस्यायंचपरश्चैवलोकःस्यात्सफलोदयः ॥ निर्वाणंहिसुदुष्प्राप्यंबहुविघ्नंचमेमतं ॥ १७ ॥ एवंधर्ममनुक्रांताःसत्यदानतपःपराः ॥ आनृशंस्यगुणैर्युक्ताःकामक्रोधविवर्जिताः ॥ १८ ॥ प्रजानांपालनेयुक्ताधर्ममुत्तममास्थिताः ॥ गोब्राह्मणार्थेयुध्यंतःप्राप्तागतिमनुत्तमां ॥ १९ ॥ एवंरुद्राःसवसवस्तथादित्याःपरंतप ॥ साध्याराजर्षिसंघाश्चधर्ममेतंसमाश्रिताः ॥ अप्रमत्तास्ततःस्वर्गंप्राप्ताःपुण्यैःस्वकर्मभिः ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० देवस्थानवाक्येएकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अस्मिन्नेवांतरेवाक्यंपुनरेवार्जुनोब्रवीत् ॥ निर्विण्णमनसंज्येष्ठमिदंभ्रातरमच्युतं ॥ १ ॥ क्षत्रधर्मेणधर्मज्ञप्राप्यराज्यंसुदुर्लभं ॥ जित्वाचारीन्नरश्रेष्ठतप्यतेकिंभृशंभवान् ॥ २ ॥ क्षत्रियाणांमहाराजसंग्रामेनिधनंमतं ॥ विशिष्टंबहुभिर्यज्ञैःक्षत्रधर्ममनुस्मर ॥ ३ ॥ ब्राह्मणानांतपस्त्यागःप्रेत्यधर्मविधिःस्मृतः ॥ क्षत्रियाणांचनिधनंसंग्रामेविहितंप्रभो ॥ ४ ॥ क्षात्रधर्मोमहारौद्रःशस्त्रनित्यइतिस्मृतः ॥ वधश्चभरतश्रेष्ठकालेशस्त्रेणसंयुगे ॥ ५ ॥ ब्राह्मणस्यापिचेद्राजन्क्षत्रधर्मेणवर्ततः ॥ प्रशस्तंजीवितंलोकेक्षत्रंहिब्रह्मसंभवं ॥ ६ ॥ नत्यागोनपुनर्यज्ञोनतपोमनुजेश्वर ॥ क्षत्रियस्यविधीयंतेनपरस्वोपजीवनं ॥ ७ ॥

प्रग्रहेसंग्रहे ॥ १४ ॥ १५ ॥ श्रावणेनशास्त्रश्रवणाद्विहितेन ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ अस्मिन्निति अच्युतंधर्मात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ त्यागःसंन्यासः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ यज्ञआत्मयज्ञः समाधिरितियावत् ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ दंशितःसन्नद्धः विजयंधर्मसंहितमितिपाठेप्रशंसंतिइत्यध्याहारः ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्मणःकश्यपस्य नवतीर्नवदशाधिकंशताष्टकं ॥ ११ ॥ इंद्रत्वंऐश्वर्यं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिशां०

सभवान्सर्वधर्मज्ञोधर्मात्माभरतर्षभ ॥ राजामनीषीनिपुणोलोकेदृष्टपरावरः ॥ ८ ॥ त्यक्त्वासंतापजंशोकंदंशितोभवकर्मणि ॥ क्षत्रियस्यविशेषेणहृदयंवज्रसन्निभं ॥ ९ ॥ जित्वारीन्क्षत्रधर्मेणप्राप्यराज्यमकंटकं ॥ विजितात्मामनुष्येंद्रयज्ञदानपरोभव ॥ १० ॥ इंद्रोवैब्रह्मणःपुत्रःक्षत्रियःकर्मणाभवत् ॥ ज्ञातीनांपापवृत्तीनांजघाननवतीर्नव ॥ ११ ॥ तच्चास्यकर्मपूज्यंचप्रशस्यंचविशांपते ॥ तेनेंद्रत्वंसमापेदेदेवानामितिनःश्रुतं ॥ १२ ॥ सत्वंयज्ञैर्महाराजयजस्वबहुदक्षिणैः ॥ यथैवेंद्रोमनुष्येंद्रचिरायविगतज्वरः ॥ १३ ॥ मात्वमेवंगतेकिंचिच्छोचेथाःक्षत्रियर्षभ ॥ गतास्तेक्षत्रधर्मेणशस्त्रपूताःपरांगतिं ॥ १४ ॥ भवितव्यंतथातच्चयद्वृत्तंभरतर्षभ ॥ दिष्टंहिराजशार्दूलनशक्यमतिवर्तितुं ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० अर्जुनवाक्येद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुकौंतेयोगुडाकेशेनपांडवः ॥ नोवाचकिंचित्कौरव्यस्ततोद्वैपायनोब्रवीत् ॥ १ ॥ व्यासउवाच बीभत्सोर्वचनंसौम्यसत्यमेतद्युधिष्ठिर ॥ शास्त्रदृष्टःपरोधर्मःस्थितोगार्हस्थ्यमाश्रितः ॥ २ ॥ स्वधर्मंचरधर्मज्ञयथाशास्त्रंयथाविधि ॥ नहिगार्हस्थ्यमुत्सृज्यतवारण्यंविधीयते ॥ ३ ॥ गृहस्थंहिसदादेवाःपितरोतिथयस्तथा ॥ भृत्याश्चैवोपजीवंतितान्भरस्वमहीपते ॥ ४ ॥ वयांसिपशवश्चैवभूतानिचजनाधिप ॥ गृहस्थैरेवधार्यंतेतस्माच्छ्रेष्ठोगृहाश्रमी ॥ ५ ॥ सोयंचतुर्णामेतेषामाश्रमाणांदुराचरः ॥ तंचराद्यविधिंपार्थदुश्चरंदुर्बलेंद्रियैः ॥ ६ ॥ वेदज्ञानंचतेकृत्स्नंतपश्चाचरितंमहत् ॥ पितृपैतामहंराज्यंधुर्यवद्वोढुमर्हसि ॥ ७ ॥ तपोयज्ञस्तथाविद्याभैक्ष्यमिंद्रियसंयमः ॥ ध्यानमेकांतशीलत्वंतुष्टिर्ज्ञानंचशक्तितः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणानांमहाराजचेष्टासंसिद्धिकारिका ॥ क्षत्रियाणांतुवक्ष्यामितवापिविदितंपुनः ॥ ९ ॥ यज्ञोविद्यासमुत्थानमसंतोषःश्रियंप्रति ॥ दंडधारणमुग्रत्वंप्रजानांपरिपालनं ॥ १० ॥ वेदज्ञानंतथाकृत्स्नंतपःसुचरितंतथा ॥ द्रविणोपार्जनंभूरिपात्रेचप्रतिपादनं ॥ ११ ॥ एतानिराज्ञांकर्माणिसुकृतानिविशांपते ॥ इमंलोकममुंचैवसाधयंतीतिनःश्रुतं ॥ १२ ॥ एषांज्यायस्तुकौंतेयदंडधारणमुच्यते ॥ बलंहिक्षत्रियेनित्यंबलेदंडःसमाहितः ॥ १३ ॥

रा० नै० भारतभा० द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ एवमुक्तइति ॥ १ ॥ गार्हस्थ्यंगृहस्थस्यायंगार्हस्थ्यस्तं ॥ २ ॥ तवक्षत्रियत्वात् अरण्यंसंन्यासः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ दुर्बलानिजितानिचतानिइंद्रियाणितैः ॥ ६ ॥ ७ ॥ विद्याआत्मनोसंगत्वज्ञानं ज्ञानंशास्त्रविषयं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४॥ बिलशयान्मूषिकान् अप्रवासिनंगृहादिसंगिनं ॥१५॥१६॥१७॥१८॥ बाहुदांनदीमनुतत्समीपे ॥१९॥२०॥२१॥ विस्रब्धोममैवैतानीतिनिश्चयवान् ॥२२॥२३॥२४॥ इदंभक्षणंकृतं ॥ २५॥

एताविद्याःक्षत्रियाणांराजन्संसिद्धिकारिकाः ॥ अपिगाथामिमांचापिबृहस्पतिरगायत ॥ १४ ॥ भूमिरेतौनिगिरतिसर्पोबिलशयानिव ॥ राजानंचाविरो
द्धारंब्राह्मणंचाप्रवासिनं ॥ १५ ॥ सुद्युम्नश्चापिराजर्षिःश्रूयतेदंडधारणात् ॥ प्राप्तवान्परमांसिद्धिंदक्षःप्राचेतसोयथा ॥१६॥ युधिष्ठिरउवाच भगवन्क
र्मणाकेनसुद्युम्नोवसुधाधिपः ॥ संसिद्धिंपरमांप्राप्तःश्रोतुमिच्छामितंनृपं ॥ १७॥ व्यासउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ शंखश्चलिखि
तश्चास्तांभ्रातरौसंशितव्रतौ ॥ १८ ॥ तयोरावसथावास्तांरमणीयौपृथक्पृथक् ॥ नित्यंपुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतौबाहुदामनु ॥ १९ ॥ ततःकदाचिल्लिखितःशंखस्या
श्रममागतः ॥ यदृच्छयाथशंखोपिनिष्क्रांतोभवदाश्रमात् ॥ २० ॥ सोपिगम्याश्रमंभ्रातुःशंखस्यलिखितस्तदा ॥ फलानिपातयामाससम्यक्परिणतान्युत ॥
॥ २१ ॥ तान्युपादायविस्रब्धोभक्षयामाससद्विजः ॥ तस्मिंश्चभक्षयत्येवशंखोप्याश्रममागतः ॥ २२ ॥ भक्षयंतंतुतंदृष्ट्वाशंखोभ्रातरमब्रवीत् ॥ कुतःफलान्य
वाप्तानिहेतुनाकेनखादसि ॥ २३ ॥ सोब्रवीद्भ्रातरंज्येष्ठमुपस्पृत्याभिवाद्यच ॥ इतएवगृहीतानिमयेतिप्रहसन्निव ॥ २४ ॥ तमब्रवीत्तथाशंखस्तीव्ररोषसमन्वि
तः ॥ स्तेयंत्वयाकृतमिदंफलान्याददतास्वयं ॥ २५॥ गच्छराजानमासाद्यस्वकर्मकथयस्ववै ॥ अदत्तादानमेवंहिकृतंपार्थिवसत्तम ॥ २६॥ स्तेनंमांत्वंविदित्वा
चस्वधर्ममनुपालय ॥ शीघ्रंधारयचौरस्यममदंडंनराधिप ॥ २७॥ इत्युक्तस्तस्यवचनात्सुद्युम्नंसनराधिपं ॥ अभ्यगच्छन्महाबाहोलिखितःसंशितव्रतः ॥ २८॥ सु
द्युम्नस्त्वंतपालेभ्यःश्रुत्वालिखितमागतं ॥ अभ्यगच्छत्सहामात्यःपद्भ्यामेवजनेश्वरः ॥ २९॥ तमब्रवीत्समागम्यसराजाधर्मवित्तमं ॥ किमागमनमाचक्ष्वभग
वन्कृतमेवतत् ॥ ३० ॥ एवमुक्तःसविप्रर्षिःसुद्युम्नमिदमब्रवीत् ॥ प्रतिश्रुत्यकरिष्येतिश्रुत्वातत्कर्तुमर्हसि ॥ ३१ ॥ अनिसृष्टानिगुरुणाफलानिमनुजर्षभ ॥ भ
क्षितानिमहाराजतत्रमांशाधिमाचिरं ॥ ३२॥ सुद्युम्नउवाच प्रमाणंचेन्मतोराजाभवतोदंडधारणे ॥ अनुज्ञायामपितथाहेतुःस्याद्ब्राह्मणर्षभ ॥ ३३ ॥
सभवानभ्यनुज्ञातःशुचिकर्मामहाव्रतः ॥ ब्रूहिकामानतोन्यांस्त्वंकरिष्यामिहितेवचः ॥ ३४॥

हेपार्थिवसत्तम मयाअदत्तादानंकृतमिति अस्मैराज्ञेकथयस्वेतिसंबंधः ॥२६॥२७॥२८ ॥ अंतपालेभ्यः द्वारपालेभ्यः॥२९॥३०॥ करिष्यइतिसंधिरार्षः ॥ ३१ ॥ अनिसृष्टान्यदत्तानि गुरुणाज्येष्ठभ्रा
त्रा ॥ ३२ ॥ यथादंडधारणेराजाप्रमाणंतथाऽनुज्ञायांहेतुःप्रमाणं ॥ ३३ ॥ शुचिकर्मामदनुज्ञयैवशोधितदोषः श्रुतकर्मेतिपाठे श्रावितकर्मा कीर्तनेनापिदोषोनश्यतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ममर्मांमयावानदूषयसे तेत्वया निष्कृतिः प्रायश्चित्तं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उदकस्यार्थंप्रयोजनंआचमनादि कर्तुमितिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

व्यासउवाच संछंद्यमानोब्रह्मर्षिःपार्थिवेनमहात्मना ॥ नान्यंसवरयामासतस्माद्दंडादृतेवरं ॥ ३५ ॥ ततःसपृथिवीपालोलिखितस्यमहात्मनः ॥ करौप्रच्छेदयामासधृतदंडोजगामसः ॥ ३६ ॥ सगत्वाभ्रातरंशंखमार्तरूपोब्रवीदिदं ॥ धृतदंडस्यदुर्बुद्धेर्भवांस्तत्क्षंतुमर्हति ॥ ३७ ॥ शंखउवाच नकुप्येतवधर्मज्ञनत्वंदूषयसेमम ॥ धर्मस्तुतेव्यतिक्रांतस्ततस्तेनिष्कृतिःकृता ॥ ३८ ॥ त्वंगत्वाबाहुदांशीघ्रंतर्पयस्वयथाविधि ॥ देवानृषीन्पितृंश्चैवमाचाधर्मेमनःकृथाः ॥ ३९ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशंखस्यलिखितस्तदा ॥ अवगाह्यापगांपुण्यामुदकार्थंप्रचक्रमे ॥ ४० ॥ प्रादुरास्तांततस्तस्यकरौजलजसन्निभौ ॥ ततःसविस्मितोभ्रातुर्दर्शयामासतौकरौ ॥ ४१ ॥ ततस्तमब्रवीच्छंखस्तपसेदंकृतंमया ॥ माचतेत्रविशंकाभूद्दैवमत्रविधीयते ॥ ४२ ॥ लिखितउवाच किंतुनाहंत्वयापूतःपूर्वमेवमहाद्युते ॥ यस्यतेतपसोवीर्यमीदृशंद्विजसत्तम ॥ ४३ ॥ शंखउवाच एवमेतन्मयाकार्यंनाहंदंडधरस्तव ॥ सचपूतोनरपतिस्त्वंचापिपितृभिःसह ॥ ४४ ॥ व्यासउवाच सराजापांडवश्रेष्ठश्रेयान्वैतेनकर्मणा ॥ प्राप्तवान्परमांसिद्धिंदक्षःप्राचेतसोयथा ॥ ४५ ॥ एषधर्मःक्षत्रियाणांप्रजानांपरिपालनं ॥ उत्पथोन्योमहाराजमास्मशोकेमनःकृथाः ॥ ४६ ॥ भ्रातुरस्यहितंवाक्यंशृणुधर्मज्ञसत्तम ॥ दंडएवहिराजेंद्रक्षत्रधर्मोनमुंडनं ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० व्यासवाक्येत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच पुनरेवमहर्षिस्तंकृष्णद्वैपायनोमुनिः ॥ अजातशत्रुंकौंतेयमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ अरण्येवसतांतातभ्रातृणांतेमनस्विनां ॥ मनोरथामहाराजयेतत्रासन्युधिष्ठिर ॥ २ ॥ तानिमेभरतश्रेष्ठप्राप्नुवंतुमहारथाः ॥ प्रशाधिपृथिवींपार्थययातिरिवनाहुषः ॥ ३ ॥ अरण्येदुःखवसतिरनुभूतातपस्विभिः ॥ दुःखस्यांतेनरव्याघ्रसुखान्यनुभवंतुवै ॥ ४ ॥ धर्ममर्थंचकामंचभ्रातृभिःसहभारत ॥ अनुभूयततःपश्चात्प्रस्थातासिविशांपते ॥ ५ ॥ अर्थिनांचपितॄणांचदेवतानांचभारत ॥ आनृण्यंगच्छकौंतेयतत्सर्वंचकरिष्यति ॥ ६ ॥ सर्वमेधाश्वमेधाभ्यांयजस्वकुरुनंदन ॥ ततःपश्चान्महाराजगमिष्यसिपरांगतिं ॥ ७ ॥ भ्रातृंश्चसर्वान्क्रतुभिःसंयोज्यबहुदक्षिणैः ॥ संप्राप्तःकीर्तिमतुलांपांडवेयभविष्यसि ॥ ८ ॥

आख्यायिकातात्पर्यमाह दंडइति ॥ ४७ ॥ इतिशांतिपर्वणिरा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ पुनरेवेति ॥ १ ॥ स्वधर्मइति राज्यंकर्तव्यमित्युक्तंभ्रात्रादीनामानृण्यार्थमपितत्कर्तव्यमित्याह अरण्यइत्यादिना ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

वचनंहिंसाप्रधानःक्षत्रधर्मोमेमास्त्वित्येवंरूपं हेकुरुसत्तम ॥ ९ ॥ आददानस्यपरस्वापहर्तुः समानधर्मःअविषमोधर्मस्तत्रकुशलाःस्थापयंति अवश्यकर्तव्यतयाव्यवस्थापयंतिहेनरेश्वर नरेश्वरमितिपाठांत
रेविजयादिकंकर्तुमितिशेषः ॥ १०॥ मर्षयतेदस्यूनपिनहंति एनसातज्जेनपापेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ आतिष्ठन्निितिच्छेदः धर्मशास्त्राणांनिग्रहादतिलंघनाज्जातादधर्माद्भीतोऽश्यवते तानिअनुरुध्यन्नपेतभीश्चभव
ति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ गांवाचंमिमीतेविचारयंतितेगोमिनोब्रह्मकर्मकांडार्थविदोब्राह्मणाः गोमंतोवा धनिनोवैश्याः ॥१७॥१८॥ स्तब्धोमान्यानमानयन् अभ्यसूयकोगुणेषुदोषदृष्टिः ॥१९॥

विघ्नस्तेपुरुषव्याघ्रवचनंकुरुसत्तम ॥ शृणुष्वैवंयथाकुर्वन्नधर्माच्यवसेनृप ॥ ९ ॥ आददानस्यविजयंविग्रहंचयुधिष्ठिर ॥ समानधर्मकुशलाःस्थापयंतिनरे
श्वर ॥ १० ॥ देशकालप्रतीक्षीयोदस्यून्मर्षयतेनृपः ॥ शास्त्रजांबुद्धिमास्थाययुज्यतेनैनसाहिसः ॥ ११ ॥ आदायबलिषड्भागंयोराष्ट्रंनाभिरक्षति ॥ प्रतिगृह्णा
तितत्पापंचतुर्थांशेनभूमिपः ॥ १२ ॥ निबोधचयथातिष्ठन्धर्मान्नच्यवतेनृपः ॥ निग्रहाद्धर्मशास्त्राणामनुरुध्यन्नपेतभीः ॥ १३ ॥ कामक्रोधावनादृत्यपितेव
समदर्शनः ॥ शास्त्रजांबुद्धिमास्थाययुज्यतेनैनसाहिसः ॥ १४ ॥ दैवेनाभ्याहतोराजाकर्मकालेमहाद्युते ॥ नसाधयतियत्कर्मनतत्राहुरतिक्रमं ॥ १५ ॥ तरसा
बुद्धिपूर्वंवानिग्राह्याएवशत्रवः ॥ पापैःसहनसंदध्याद्राज्यंपुण्यंचकारयेत् ॥ १६ ॥ शूराश्चार्याश्चसत्कार्याविद्वांसश्चयुधिष्ठिर ॥ गोमिनोधनिनश्चैवपरिपाल्या
विशेषतः ॥ १७ ॥ व्यवहारेषुधर्मेषुयोक्तव्याश्चबहुश्रुताः ॥ गुणयुक्तेपिनैकस्मिन्विश्वसेतविचक्षणः ॥ १८ ॥ अरक्षितादुर्विनीतोमानीस्तब्धोभ्यसूयकः ॥ ए
नसायुज्यतेराजादुर्दांतइतिचोच्यते ॥ १९ ॥ येरक्ष्यमाणाहीयंतेदैवेनाभ्याहतानृप ॥ तस्करैश्चापिहीयंतेसर्वंतद्राजकिल्बिषं ॥ २० ॥ सुमंत्रितेसुनीतेचसर्वत
श्चोपपादिते ॥ पौरुषेकर्मणिकृतेनास्त्यधर्मोयुधिष्ठिर ॥ २१ ॥ विच्छिद्यंतेसमारब्धाःसिद्ध्यंतेचापिदैवतः ॥ कृतेपुरुषकारेतुनैनःस्पृशतिपार्थिवं ॥ २२ ॥ अत्र
तेराजशार्दूलवर्तयिष्येकथामिमां ॥ यद्वृत्तंपूर्वंराजर्षेर्हयग्रीवस्यपांडव ॥ २३ ॥ शत्रून्हत्वाहतस्याजौशूरस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ असहायस्यसंग्रामेनिर्जितस्ययु
धिष्ठिर ॥ २४ ॥ यत्कर्मवैनिग्रहेशात्रवाणांयोगश्चाग्र्यःपालनेमानवानां ॥ कृत्वाकर्मप्राप्यकीर्तिंसयुद्धाद्वाजिग्रीवोमोदतेस्वर्गलोके ॥ २५ ॥ संत्यक्तात्मासम
रेष्वाततायीशस्त्रैश्छिन्नोदस्युभिर्वध्यमानः ॥ अश्वग्रीवःकर्मशीलोमहात्मासंसिद्धार्थोमोदतेस्वर्गलोके ॥ २६ ॥

येजनाःदैवेनअवर्षणादिना ॥ २० ॥ मंत्रनीतिसहायाद्युपेतेपुरुषकारेकृतेपियदिजनाहीयंतेम्रियंतेवातर्हिराज्ञोऽधर्मोनास्तीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शत्रून्हत्वाप्राप्य ततःशत्रोःसकाशादाजौहतस्य
वधंप्राप्तस्य तत्रहेतुरसहायस्येति ॥ २४ ॥ यत्कर्मकर्तव्यंतत्कर्मकृत्वेतिसंबंधः ॥ २५ ॥ २६ ॥

कामजःक्रोधः युद्धमूलभूतोऽग्निः चातुर्होत्रंब्रह्माद्याःऋत्विजश्चतुरश्चत्वारः ॥ २७ ॥ २८ ॥ संत्यक्तात्मात्यक्ताहंकारः ॥ २९ ॥ योगःक्रियायामुत्साहोन्यासाअभिमानत्यागास्तैर्युक्तादैवीं सिद्धिंयज्ञादि
क्रियामन्यदीयांमानुषींचसिद्धिंदंडनीतिंमहींचपालयित्वेतियोजना स्वयंचयज्ञशीलः ॥३०॥ मानुषंलोकमितिसंबंधः तनुत्यजांप्रयागादौ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिशां०रा०नै०भारतभाव०

धनुर्यूपोरशनाज्याशरःस्रुक्स्रुवःखड्गोरुधिरंयत्रचाज्यं ॥ रथोवेदीकामजोयुद्धमग्निश्चातुर्होत्रंचतुरोवाजिमुख्याः ॥ २७॥ हुत्वातस्मिन्यज्ञवह्नावथारीन्पापा
न्मुक्तोराजसिंहस्तरस्वी ॥ प्राणान्हुत्वाचावभृथेरणेसवाजिग्रीवोमोदतेदेवलोके ॥ २८ ॥ राष्ट्रंरक्षन्बुद्धिपूर्वंनयेनसंत्यक्तात्मायज्ञशीलोमहात्मा ॥ सर्वांल्लोका
न्व्याप्यकीर्त्यामनस्वीवाजिग्रीवोमोदतेदेवलोके ॥ २९ ॥ दैवींसिद्धिंमानुषींदंडनीतिंयोगन्यासैःपालयित्वामहींच ॥ तस्माद्राजाधर्मशीलोमहात्मावाजिग्री
वोमोदतेदेवलोके ॥ ३० ॥ विद्वांस्त्यागीश्रद्दधानःकृतज्ञस्त्यक्त्वालोकंमानुषंकर्मकृत्वा ॥ मेधाविनांविदुषांसंमतानांतनुत्यजांलोकमाक्रम्यराजा ॥ ३१ ॥ स
म्यग्वेदान्प्राप्यशास्त्राण्यधीत्यसम्यग्राज्यंपालयित्वामहात्मा ॥ चातुर्वर्ण्यंस्थापयित्वास्वधर्मेवाजिग्रीवोमोदतेदेवलोके ॥ ३२ ॥ जित्वासंग्रामान्पालयित्वाप्र
जाश्चसोमंपीत्वातर्पयित्वाद्विजाग्र्यान् ॥ युक्त्यादंडंधारयित्वाप्रजानांयुद्धेक्षीणेमोदतेदेवलोके ॥ ३३ ॥ वृत्तंयस्यश्लाघनीयंमनुष्याःसंतोविद्वांसोर्हयंत्यर्ह
णीयं ॥ स्वर्गंजित्वावीरलोकानवाप्यसिद्धिंप्राप्तःपुण्यकीर्तिर्महात्मा ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिव्यासवाक्येचतुर्विंश
तितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच द्वैपायनवचःश्रुत्वाकुपितेचधनंजये ॥ व्यासमामंत्र्यकौंतेयःप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ युधिष्ठि
रउवाच नपार्थिवमिदंराज्यंनभोगाश्चपृथग्विधाः ॥ प्रीणयंतिमनोमेद्यशोकोमांरुंधयत्ययं ॥ २ ॥ श्रुत्वावीरविहीनानामपुत्राणांचयोषितां ॥ परिदेवय
मानानांशांतिंनोपलभेमुने ॥ ३ ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंव्यासोयोगविदांवरः ॥ युधिष्ठिरंमहाप्राज्ञोधर्मज्ञोवेदपारगः ॥ ४ ॥ व्यासउवाच नकर्मणालभ्य
तेचेज्ययावानाप्यस्तिदातापुरुषस्यकश्चित् ॥ पर्याययोगाद्विहितंविधात्राकालेनसर्वंलभतेमनुष्यः ॥ ५ ॥ नबुद्धिशास्त्राध्ययनेनशक्यंप्राप्तुंविशेषंमनुजैरका
ले ॥ मूर्खोपिचाप्नोतिकदाचिदर्थान्कालोहिकार्यंप्रतिनिर्विशेषः ॥ ६ ॥

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ द्वैपायनेति कुपितेराज्यकारणात् ॥ १ ॥ रुंधयति शोकोपहतोगुरूणांबंधूनांवावाक्यंनशृणोतीतिभावः ॥ २ ॥ वीरविहीनानांपतिहीनानां ॥ ३ ॥ ४ ॥ नलभ्यतेवी
रोहतवीराभिर्वीरपत्नीभिरित्यर्थः नापिताभ्यःकश्चित्पतिंदातुंसमर्थोस्तीत्यर्थः कालेनलभतेनत्वकालेऽतस्तासांपतिलाभकालोतीतइतिनताःशोच्याः ॥ ५ ॥ विशेषंविगतंशेषंअस्यास्तितत्विशेषंपुत्रादिकं ॥ ६ ॥

दद॑तिददते ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अस्तंगिरिंभानुरभ्युपैति ॥ १२ ॥ सेनजितापुत्रशोककृतदुःखार्तेन ॥ १३ ॥ पर्यायःकालगतिः ॥ १४ ॥ नहिनस्तिनहन्यतेहननस्यकर्ताकर्मवानभवति ते नकर्त्रात्मवादोदेहात्मवादश्चतार्किकलोकायतिकमतौक्रमेणनिरस्तौ ॥ १५ ॥ कश्चित्तार्किकः अपरःसांख्यः स्वभावतःचित्सत्तातः भूतानांदेहाद्याकाराणां प्रभवाप्ययौउत्पत्तिनाशौनियतौ आत्मान कर्तानाप्यकर्ताकिंतुस्वसत्तामात्रेणमहाह्रदतरंगाणांमरीचयइवभूतानामुत्पत्तिविनाशयोर्हेतुरितिभावः ॥ १६ ॥ मौढ्यात्ध्यायन्नेवापचितिंप्रतीकारंचरेन्नत्वध्यायन् ॥ १७ ॥ शोच्यान्शोकाक्रांतान्वा

नाभूतिकालेषुफलंदद॑तिशिल्पानिमंत्राश्चतथौषधानि ॥ तान्येवकालेनसमाहितानिसिद्ध्यंतिवर्द्धंतिचभूतिकाले॥७॥ कालेनशीघ्राःप्रवहंतिवाताःकालेनवृष्टिर्जलदानुपैति ॥ कालेनपद्मोत्पलवज्जलंचकालेनपुष्यंतिवनेषुवृक्षाः॥८॥कालेनकृष्णाश्चसिताश्चरात्र्यःकालेनचंद्रःपरिपूर्णबिंबः॥नाकालतःपुष्पफलंद्रुमाणांनाकालवेगाःसरितोवहंति ॥ ९ ॥ नाकालमत्ताःखगपन्नगाश्चमृगद्विपाःशैलमृगाश्चलोके॥ नाकालतस्त्रीषुभवंतिगर्भानायांत्यकालेशिशिरोष्णवर्षाः ॥ १० ॥ नाकालतोम्रियतेजायतेवानाकालतोव्याहरतेचबालः॥ नाकालतोयौवनमभ्युपैतिनाकालतोरोहतिबीजमुप्तं ॥ ११ ॥ नाकालतोभानुरुपैतियोगंनाकालतोस्तंगिरिमभ्युपैति ॥ नाकालतोवर्धतेहीयतेचचंद्रःसमुद्रोपिमहोर्मिमाली ॥ १२ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ गीतंराज्ञासेनजितादुःखार्तेनयुधिष्ठिर॥ १३ ॥ सर्वानेवैषपर्यायोमर्त्यान्स्पृशतिदुःसहः॥ कालेनपरिपक्वाहिम्रियंतेसर्वपार्थिवाः॥ १४॥ घ्नंतिचान्यान्नरान्राजंस्तानप्यन्येतथानराः॥ संज्ञैषालौकिकीराजन्नहिनस्तिनहन्यते ॥ १५॥ हंतीतिमन्यतेकश्चिन्नहंतीत्यपिचापरः॥ स्वभावतस्तुनियतौभूतानांप्रभवाप्ययौ॥ १६ ॥ नष्टेधनेवादारेवापुत्रेपितरिवामृते॥ अहोदुःखमितिध्यायन्दुःखस्यापचितिंचरेत्॥ १७ ॥ सकिंशोचसिमूढःसन्शोच्यान्किमनुशोचसि ॥ यस्यदुःखेषुदुःखानिभयेषुचभयान्यपि॥ १८॥ आत्मापिचायंनममसर्वापिपृथिवीमम ॥ यथाममतथान्येषामितिपश्यन्नमुह्यति॥ १९ ॥ शोकस्थानसहस्राणिहर्षस्थानशतानिच ॥ दिवसेदिवसेमूढमाविशंतिनपंडितं॥ २० ॥ एवमेतानिकालेनप्रियद्वेष्याणिभागशः॥ जीवेषुपरिवर्तंतेदुःखानिचसुखानिच ॥ २१ ॥

लविधवयादुहित्रातुल्यान् दुःखेषुशोकजेषुमनस्तापेषु दुःखानिशिरस्ताडनादीनि दुःखादेर्द्विगुणीकरणंमूढकार्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ मोहनिवृत्तेरवधिमाह आत्मेति अयंव्यावहारिकआत्माअहंप्रत्ययविषयः सोपिममस्वरूपंन मत्तःपृथग्भूतत्वात् सर्वापृथिवीतिसर्वप्रपंचोपलक्षणं सर्वंवाममैवस्वरूपं यथाहंसर्वस्मादन्यःसर्वात्माचतथान्येपीत्याह यथेति एवमद्वैतात्मतत्त्वंपश्यन्नमुह्यतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः तरतिशोकमात्मविदिति ॥ १९ ॥ २० ॥ यानिप्रियाणितान्येवकालेदुःखानिभवंति यानिद्वेष्याणितान्येवसुखानि तस्माद्वातजडस्यताडनमिवसर्वंदुःखमेवमोहात्सुखवद्विभातीत्यर्थः ॥ २१ ॥

तृष्णयायार्तिरनवस्थितचित्ततातज्जंदुःखं दुःखस्यार्तिर्विनाशस्तज्जंसुखं ॥ २२ ॥ संततेयंसुखदुःखधाराइत्यंतंस्याज्यैवेत्याह सुखस्येत्यादिना ॥ २३ ॥ २४ ॥ दुःखमूर्छितः दुःखेनवर्धितः एकांगमपि सर्पदष्टांगुष्ठवत्त्यजेत्किमुतवाह्यंराज्यादीतिभावः ॥ २५ ॥ हृदयेनशोकमूलेन ॥ २६ ॥ प्रियंआचरन्कुर्वन्केनहेतुनाकथंकेनप्रकारेणकस्यसंबंधीतिज्ञास्यसि ॥ २७ ॥ मूढतमाः प्रसुप्तनरवज्जडाः बुद्धेः

दुःखमेवास्तिनसुखंतस्मात्तदुपलभ्यते ॥ तृष्णार्तिप्रभवंदुःखंदुःखार्तिप्रभवंसुखं ॥ २२ ॥ सुखस्यानंतरंदुःखंदुःखस्यानंतरंसुखं ॥ ननित्यंलभतेदुःखंननित्यंलभतेसुखं ॥ २३ ॥ सुखमेवहिदुःखांतंकदाचिद्दुःखतःसुखं ॥ तस्मादेतद्द्वयंजह्याद्यइच्छेच्छाश्वतंसुखं ॥ २४ ॥ सुखांतप्रभवंदुःखंदुःखांतप्रभवंसुखं ॥ यन्निमित्तोभवेच्छोकस्तापोवादुःखमूर्छितः ॥ आयासोवापियन्मूलस्तदेकांगमपित्यजेत् ॥ २५ ॥ सुखंवायदिवादुःखंप्रियंवायदिवाऽप्रियं ॥ प्राप्तंप्राप्तमुपासीतहृदयेनापराजितः ॥ २६ ॥ ईषदप्यंगदाराणांपुत्राणामाचरन्प्रियं ॥ ततोज्ञास्यसिकःकस्यकेनवाकथमेवच ॥ २७ ॥ येचमूढतमालोकेयेचबुद्धेःपरंगताः ॥ तएवसुखमेधंतेमध्यमःक्लिश्यतेजनः ॥ २८ ॥ इत्यब्रवीन्महाप्राज्ञोयुधिष्ठिरससेनजित् ॥ परावरज्ञोलोकस्यधर्मवित्सुखदुःखवित् ॥ २९ ॥ येनदुःखेनयोदुःखीनसजातुसुखीभवेत् ॥ दुःखानांहिक्षयोनास्तिजायतेह्यपरात्परं ॥ ३० ॥ सुखंचदुःखंचभवाभवौचलाभालाभौमरणंजीवितंच ॥ पर्यायतःसर्वमवाप्नुवंतितस्माद्धीरोनैवहृष्येन्नशोचेत् ॥ ३१ ॥ दीक्षांराज्ञःसंयुगेयुद्धमाहुर्योगंराज्येदंडनीत्यांचसम्यक् ॥ वित्तत्यागोदक्षिणानांचयज्ञेसम्यग्दानंपावनानीतिविद्यात् ॥ ३२ ॥ रक्षन्राज्यंबुद्धिपूर्वंनयेनसंत्यक्तात्मायज्ञशीलोमहात्मा ॥ सर्वान्लोकान्धर्मदृष्ट्याचरंश्चाप्यूर्ध्वंदेहान्मोदतेदेवलोके ॥ ३३ ॥ जित्वासंग्रामान्पालयित्वाचराष्ट्रंसोमंपीत्वावर्धयित्वाप्रजाश्च ॥ युक्त्यादंडंधारयित्वाप्रजानांयुद्धेक्षीणोमोदतेदेवलोके ॥ ३४ ॥ सम्यग्वेदान्प्राप्यशास्त्राण्यधीत्यसम्यग्राज्यंपालयित्वाचराजा ॥ चातुर्वर्ण्यंस्थापयित्वास्वधर्मेपूतात्मावैमोदतेदेवलोके ॥ ३५ ॥ यस्यवृत्तंनमस्यंतिस्वर्गस्थस्यापिमानवाः ॥ पौरजानपदामात्याःसराजाराजसत्तमः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजध०सेनजिदुपाख्यानेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अस्मिन्नेवप्रकरणेधनंजयमुदारधीः ॥ अभिनीततरंवाक्यमित्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ यदेतन्मन्यसेपार्थनज्यायोस्तिधनादिति ॥ नस्वर्गोनसुखंनार्थोनिर्धनस्येतितन्मृषा ॥ २ ॥

परंब्रह्मगताःप्राप्ताः अतस्त्वमधमस्तुनभवसिमध्यमोपिमाभूरित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ येनतृष्णादिनिमित्तेन ॥ ३० ॥ भवाभवौ ऐश्वर्यानैश्वर्ये ॥ ३१ ॥ दीक्षामिति राज्ञोयागयोगसंन्यासस्थानीयाः युद्धंपालनं क्रतौवित्तत्यागश्चेतितान्येवास्यपावनानीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ संत्यक्तात्मानिरहंकारः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भा०पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ अस्मिन्नेवेति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ समयंअध्ययनसंप्रदायस्याविच्छेदं आश्रिताआश्रमिणः ब्रह्मचारिणइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ कार्याणिराजकार्याणि प्रतिष्ठाप्यानितद्वचसानुष्ठेयानीत्यर्थः तथाहि धर्माधर्मनिर्णयार्थंपर्षदमुपक्रम्यएको
वाध्यात्मवित्तमइतिस्मरंति पर्षत्त्वेनवरणीयइतिशेषः कव्यानीतिपाठेपित्र्याणिहवींषिज्ञाननिष्ठेभ्यएवदेयानीत्यर्थः ज्ञाननिष्ठेषुकव्यानिप्रतिपाद्यानिइत्येववैखानसानांवानप्रस्थानांवचनं ॥ ६ ॥ अजादयो
वालखिल्यवदृषीणांगणविशेषाः ॥ ७ ॥ ८ ॥ एतान्द्युरूपान् क्रियावतांकर्मिणां ॥ ९ ॥ उत्तरेणउत्तरतः स्थितं ॥ १० ॥ गतिद्वयादप्यधिकमाह संतोषइति संतोषः परंवैराग्यं परमंसुखं कैवल्यं ॥ ११ ॥ सातुष्टिः

स्वाध्याययज्ञसंसिद्धादृश्यंतेबहवोजनाः ॥ तपोरताश्चमुनयोयेषांलोकाःसनातनाः ॥ ३ ॥ ऋषीणांसमयंशश्वद्येरक्षंतिधनंजय ॥ आश्रिताःसर्वधर्मज्ञादेवा
स्तान्ब्राह्मणान्विदुः ॥ ४ ॥ स्वाध्यायनिष्ठान्हिऋषीन्ज्ञाननिष्ठांस्तथापरान् ॥ बुद्ध्येथाःसंततंचापिधर्मनिष्ठान्धनंजय ॥ ५ ॥ ज्ञाननिष्ठेषुकार्याणिप्रतिष्ठाप्या
निपांडव ॥ वैखानसानांवचनंयथानोविदितंप्रभो ॥ ६ ॥ अजाश्चपृश्नयश्चैवसिकताश्चैवभारत ॥ अरुणाःकेतवश्चैवस्वाध्यायेनदिवंगताः ॥ ७ ॥ अवाप्यैता
निकर्माणिवेदोक्तानिधनंजय ॥ दानमध्ययनंयज्ञोनिग्रहश्चैवदुर्ग्रहः ॥ ८ ॥ दक्षिणेनचपंथानमर्यम्णोयेदिवंगताः ॥ एतान्क्रियावतांलोकानुक्तवान्पूर्वमप्य
हं ॥ ९ ॥ उत्तरेणतुपंथानंनियमाद्यंप्रपश्यसि ॥ एतेयागवतांलोकाभांतिपार्थसनातनाः ॥ १० ॥ तत्रोत्तरांगतिंपार्थप्रशंसंतिपुराविदः ॥ संतोषोवैस्वर्गतमःसंतो
षःपरमंसुखं ॥ ११ ॥ तुष्टेर्नकिंचित्परमंसासम्यक्प्रतितिष्ठति ॥ विनीतक्रोधहर्षस्यसततंसिद्धिरुत्तमा ॥ १२ ॥ अत्राप्युदाहरंतीमांगाथांगीतांययातिना ॥ यो
भिप्रेत्याहरेत्कामान्कूर्मोंगानीवसर्वशः ॥ १३ ॥ यदाचायंनबिभेतियदाचास्मान्नबिभ्यति ॥ यदानेच्छतिनद्वेष्टिब्रह्मसंपद्यतेतदा ॥ १४ ॥ यदानभावंकुरुते
सर्वभूतेषुपापकं ॥ कर्मणामनसावाचाब्रह्मसंपद्यतेतदा ॥ १५ ॥ विनीतमानमोहश्चबहुसंगविवर्जितः ॥ तदात्मज्योतिषःसाधोर्निर्वाणमुपपद्यते ॥ १६ ॥ इदंतु
शृणुमेपार्थब्रुवतःसंयतेंद्रियः ॥ धर्ममन्येवृत्तमन्येधनमीहंतिचापरे ॥ १७ ॥ धनहेतोर्यईहेततस्यानीहागरियसी ॥ भूयान्दोषोहिवित्तस्ययश्चधर्मस्तदाश्रयः ॥
॥ १८ ॥ प्रत्यक्षमनुपश्यामित्वमपिद्रष्टुमर्हसि ॥ वर्जनंवर्जनीयानामीहमानेनदुष्करं ॥ १९ ॥ येवित्तमभिपद्यंतेसम्यक्त्वंतेषुदुर्लभं ॥ द्रुह्यतःप्रैतितत्प्राहुःप्रति
कूलंयथातथं ॥ २० ॥

परमवैराग्याभिधाउत्तमासिद्धिः विनीतक्रोधहर्षस्यक्रोधादिजयिनः सम्यक्प्रतितिष्ठति इतरस्यतुनेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ आत्मज्योतिषः आत्मज्ञस्य
निर्वाणंमोक्षः ॥ १६ ॥ वृत्तंशीलं ईहंतिईहंते ॥ १७ ॥ धनहेतोः धर्माय वित्तस्यार्जनेइतिशेषः तदाश्रयोधर्मोयज्ञादिस्तस्मिन्नपिभूयान्दोषोस्ति ॥ १८ ॥ ईहमानेनधनार्थिना ॥ १९ ॥ सम्यक्त्वंसाधुक
र्मद्रुह्यतः द्रोहयुक्तानेवतद्धनंप्रैतिनत्वद्रोहानितिप्राहुः हिंसांविनाधनप्राप्तिर्नास्तीत्यर्थः प्राप्तमपियथायथंसर्वथाप्रतिकूलंनानाभयहेतुत्वात् ॥ २० ॥

संभिन्नवृत्तः संकीर्णस्वभावः वीतंगतंभाविशोकजंभयंयस्मात्सवीतशोकभयः अल्पेनधनेनहेतुनातृषितः तृष्णावान्सन्द्रुह्यन्तेनद्रोहेणजायमानांब्रह्महत्यांनबुध्यते लोभीअल्पार्थेपिब्रह्महत्यांअर्जयतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ दुर्लभंधनंप्राप्यानुकूलेभ्योपिभृत्येभ्योदत्वादस्युभयादिवभृशमनुप्यतइतिसंबंधः वित्तव्ययेमहद्दुःखंभवतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ देवस्वं तथा त्रैवार्षिकाधिकान्नोयःसहिसोमंपिबेद्विजः प्राक्सौमिकीःक्रियाःकुर्याद्यस्यान्नंवार्षिकंभवेदितिस्मृतेरल्पमपिसंचितंधनंदेवस्वमेव तदपिउपसंगृह्यदेवेभ्योऽदत्वैवनतेनतावतापिसुखीभवेत्किंतुलाभाल्लोभःप्रवर्ततइतिन्यायेनतृष्णाधिक्याद्दुःखमेवानुभव

यस्तुसंभिन्नवृत्तःस्याद्वीतशोकभयोनरः ॥ अल्पेनतृषितोद्रुह्यन्भ्रूणहत्यांनबुध्यते ॥ २१ ॥ दुष्यंत्याददतोभृत्यानित्यंदस्युभयादिव ॥ दुर्लभंचधनंप्राप्यभृशंदत्वानुतप्यते ॥ २२ ॥ अधनःकस्यकिंवाच्योविमुक्तःसर्वशःसुखी ॥ देवस्वमुपगृह्यैवधनेननसुखीभवेत् ॥ २३ ॥ तत्रगाथांयज्ञगीतांकीर्तयंतिपुराविदः ॥ त्रयीमुपाश्रितांलोकेयज्ञसंस्तरकारिकां ॥ २४ ॥ यज्ञायसृष्टानिधनानिधात्रायज्ञायसृष्टःपुरुषोरक्षिताच ॥ तस्मात्सर्वंयज्ञएवोपयोज्यंधनंनकामायहितंप्रशस्तं ॥ २५ ॥ एतत्स्वार्थेचकौंतेयधनंधनवतांवर ॥ धातादद्दातिमर्त्येभ्योयज्ञार्थमितिविद्धितत् ॥ २६ ॥ तस्माद्बुध्यंतिपुरुषानहितत्कस्यचित्ध्रुवं ॥ श्रद्दधानस्ततोलोकोदद्याच्चैवयजेतच ॥ २७ ॥ लब्धस्यत्यागमित्याहुर्नभोगंनचसंक्षयं ॥ तस्यकिंसंचयेनार्थःकार्येज्यायसितिष्ठति ॥ २८ ॥ येस्वधर्मादपेतेभ्यःप्रयच्छंत्यल्पबुद्धयः ॥ शतंवर्षाणितेप्रेत्यपुरीषंभुंजतेजनाः ॥ २९ ॥ अनर्हतेयद्ददातिनददातियदर्हते ॥ अर्हानर्हापरिज्ञानाद्दानधर्मोपिदुष्करः ॥ ३० ॥ लब्धानामपिवित्तानांबोद्धव्यौद्वावतिक्रमौ ॥ अपात्रेप्रतिपत्तिश्चपात्रेचाप्रतिपादनं ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणियुधिष्ठिरवाक्येषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ युधिष्ठिरउवाच अभिमन्यौहतेबालेद्रौपद्यास्तनयेषुच ॥ धृष्टद्युम्नेविराटेचद्रुपदेचमहीपतौ ॥ १ ॥ वृषसेनेचधर्मज्ञेधृष्टकेतौतुपार्थिवे ॥ तथान्येषुनरेंद्रेषुनानादेश्येषुसंयुगे ॥ २ ॥ नचमुंचतिमांशोकोज्ञातिघातिनमातुरं ॥ राज्यकामुकमत्युग्रंस्ववंशोच्छेदकारिणं ॥ ३ ॥ यस्यांकेक्रीडमानेनमयावैपरिवर्तितं ॥ समयाराज्यलुब्धेनगांगेयोयुधिपातितः ॥ ४ ॥ यदाह्येनंविघूर्णतमपश्यंपार्थसायकैः ॥ कंपमानंयथावज्रैःप्रेक्ष्यमाणंशिखंडिना ॥ ५ ॥

तीत्यर्थः ॥ २३ ॥ गाथांवैदिकजनेयज्ञप्रतिष्ठाकरीं ॥ २४ ॥ तामाह यज्ञायेति ॥ २५ ॥ एतद्धनंस्वार्थे चायज्ञार्थेपि ॥ २६ ॥ तस्मादिति धनस्वाम्यंतस्यापिनास्तीत्यर्थः तथाचश्रुतिः मागृधःकस्यस्विद्धनमिति फलितमाह श्रद्दधानइति ॥ २७ ॥ इत्याहुःप्रशस्तमाहुरित्यर्थः कार्येत्यागरूपे ॥ २८ ॥ अपात्रेधनंनदेयमित्याह यइति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ अभिमन्याविति ॥ १ ॥ वृषसेनेकर्णे पाठांतरेवसुषेणोपिसएव ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ पररथारुजंपररथानांपीडकं ॥ ७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ आमर्शयन् निश्चिन्वन् ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ अतिवेलमत्यर्थं

जीर्णंसिंहमिवप्रांशुंनरसिंहंपितामहं॥ कीर्यमाणंशरैर्दृष्ट्वाभृशंमेव्यथितंमनः॥ ६॥ प्राङ्मुखंसीदमानंचरथेपररथारुजं॥ घूर्णमानंयथाशैलंतदामेकश्मलो भवत्॥ ७॥ यःसबाणधनुष्पाणिर्योधयामासभार्गवं॥ बहून्यहानिकौरव्यःकुरुक्षेत्रेमहामृधे ॥८॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंवाराणस्यांनदीसुतः ॥ कन्यार्थमाह्व यद्वीरोरथेनैकेनसंयुगे॥ ९॥ येनचोग्रायुधोराजाचक्रवर्तीदुरासदः॥ दग्धश्चास्त्रप्रतापेनसमयायुधिघातितः ॥ १०॥ स्वयंमृत्युंरक्षमाणःपांचाल्यंयःशिखं डिनं॥ नबाणैःपातयामाससोर्जुनेननिपातितः॥ ११॥ यदैनंपतितंभूमावपश्यंरुधिरोक्षितं ॥ तदेवाविशदत्युग्रोज्वरोमांमुनिसत्तम॥ १२॥ येनसंवर्धिता बालायेनस्मपरिरक्षिताः॥ समयाराज्यलुब्धेनपापेनगुरुघातिना॥ अल्पकालस्यराज्यस्यकृतेमूढेनघातितः॥ १३॥ आचार्यश्चमहेष्वासःसर्वपार्थिवपूजितः॥ अभिगम्यरणेमिथ्यापापेनोक्तःसुतंप्रति॥ १४॥ तन्मेदहतिगात्राणियन्मांगुरुरभाषत॥ सत्यमाख्याहिराजंस्त्वंयदिजीवतिमेसुतः॥ १५॥ सत्यमामर्षयन् विप्रोमयितत्परिपृष्टवान्॥ कुंजरंचांतरंकृत्वामिथ्योपचरितंमया॥ १६॥ सुभृशंराज्यलुब्धेनपापेनगुरुघातिना॥ सत्यकंचुकमुन्मुच्यमयासगुरुराहवे॥ १७॥ अश्वत्थामाहतइतिनिरुक्तःकुंजरेहते॥ कांल्लोकांस्तुगमिष्यामिकृत्वाकर्मसुदुष्करं॥ १८॥ अघातयंचयत्कर्णंसमरेष्वपलायिनं॥ १९॥ ज्येष्ठभ्रातरमत्युग्रं कोमत्तःपापकृत्तमः॥ अभिमन्युंचयद्बालंजातंसिंहमिवाद्रिषु॥ २०॥ प्रावेशयमहंलुब्धोवाहिनींद्रोणपालितां॥ तदाप्रभृतिबीभत्सुंनशक्नोमिनिरीक्षितुं॥ ॥ २१॥ कृष्णंचपुंडरीकाक्षंकिल्बिषीभ्रूणहायथा॥ द्रौपदींचापिदुःखार्तांपंचपुत्रैर्विनाकृतां॥ २२॥ शोचामिपृथिवींहीनांपंचभिःपर्वतैरिव॥ सोहमागस्क रःपापःपृथिवीनाशकारकः॥ २३॥ आसीनएवमेवेदंशोषयिष्येकलेवरं॥ प्रायोपविष्टंजानीध्वमथमांगुरुघातिनं॥ २४॥ जातिष्वन्यास्वपियथानभवेयंकु लांतकृत्॥ नभोक्ष्येनचपानीयमुपभोक्ष्येकथंचन॥॥ २५॥ शोषयिष्येप्रियान्प्राणानिहस्थोहंतपोधनाः॥ यथेष्टंगम्यतांकाममनुजानेप्रसाद्यवः॥ २६॥ सर्वे मामनुजानीतत्यक्ष्यामीदंकलेवरं॥ वैशंपायनउवाच तमेवंवादिनंपार्थंबंधुशोकेनविह्वलं॥ २७॥ मैवमित्यब्रवीद्व्यासोनिगृह्यमुनिसत्तमः॥ २८॥ व्यासउवाच अतिवेलंमहाराजनशोकंकर्तुमर्हसि॥ पुनरुक्तंतुवक्ष्यामिदिष्टमेतदितिप्रभो॥ २९॥ संयोगाविप्रयोगांताजातानांप्राणिनांध्रुवं॥ बुद्बुदाइ वतोयेषुभवंतिनभवंतिच॥ ३०॥ सर्वेक्षयांतानिचयाःपतनांताःसमुच्छ्रयाः॥ संयोगाविप्रयोगांतामरणांतंहिजीवितं॥ ३१॥ ॥२९॥३०॥३१॥

आलस्यंतत्कालेसुखमपिदुःखांतं दाक्ष्यंतत्कालेदुःखमपिसुखोदयं भूतिः अणिमादिः ॥ ३२॥३३ ॥ अतएवकर्मभ्यएवकर्मणांत्यागेत्वंनेशःनप्रभुः ॥ ३४ ॥ इ०रा०नै०भा०सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७॥
ज्ञातीति अभ्युत्सिसृक्षतः त्यक्तुमिच्छतः ॥ १॥ २॥ ३॥ कल्याणमिच्छतासुखादिकंकथंप्रतिपत्तव्यंकेनप्रकारेणइष्टत्वेनअनिष्टत्वेनउदासीनत्वेनवाज्ञातव्यं ॥ ४ ॥ आत्मानंदेहं उत्पन्नमनुअनंतरंअव्यवधानेनैव
देहस्वभावप्राप्तेसुखादौहर्षविषादौनकुर्वीत किंतुउदासीनैवेतिभावः ॥ ५॥ ६॥ प्रसिच्यतेक्लिन्नंश्लथंभवतीत्यर्थः ॥ ७॥ भोगान्भोग्यार्थान्धनादीन्विसृज्यभोगेननटनर्तकादिद्वाराव्ययीकृत्यआदानंचौर्यंसाधु

सुखंदुःखांतमालस्यंदाक्ष्यंदुःखंसुखोदयं ॥ भूतिःश्रीर्ह्रीर्धृतिःकीर्तिर्दक्षेवसति नालसे ॥ ३२॥ नालंसुखायसुहृदोनालंदुःखायशत्रवः ॥ नचप्रज्ञालमर्थेभ्यो नसुखेभ्योप्यलंधनं ॥ ३३ ॥ यथास्रष्टोसिकौंतेयधात्राकर्मसुतत्कुरु ॥ अतएवहिसिद्धिस्तेनेशस्त्वंकर्मणांनृप ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०रा०व्यासवाक्येसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७॥ ॥ ६१ ॥ वैशंपायनउवाच ज्ञातिशोकाभितप्तस्यप्राणानभ्युत्सिसृक्षतः ॥ ज्येष्ठस्यपांडुपुत्रस्यव्यासःशोकमपानुदत् ॥ १ ॥ व्यासउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ अश्मगीतंनरव्याघ्रतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ २॥ अश्मानंब्राह्मणंप्राज्ञंवैदेहोजनको नृपः ॥ संशयंपरिपप्रच्छदुःखशोकसमन्वितः ॥ ३ ॥ जनकउवाच आगमेयदिवापायेज्ञातीनांद्रविणस्यच ॥ नरेणप्रतिपत्तव्यंकल्याणंकथमिच्छता ॥ ४॥ अश्मोवाच उत्पन्नमिममात्मानंनरस्यानंतरंततः ॥ तानितान्यनुवर्ततेदुःखानिचसुखानिच ॥ ५ ॥ तेषामन्यतरापत्तौयद्यदेवोपपद्यते ॥ तदस्य चेतनामाशुहरत्यभ्रमिवानिलः ॥ ६ ॥ अभिजातोस्मिसिद्धोस्मिनास्मिकेवलमानुषः ॥ इत्येभिर्हेतुभिस्तस्यत्रिभिश्चित्तंप्रसिच्यते ॥ ७॥ संप्रसक्तमनाभोगान्विसृज्यपितृसंचितान् ॥ परिक्षीणःपरस्वानामादानंसाधुमन्यते ॥ ८ ॥ तमतिक्रांतमर्यादमाददानमसांप्रतं ॥ प्रतिषेधंतिराजानोलुब्धामृगमिवेषुभिः ॥ ॥ ९ ॥ येचविंशतिवर्षावात्रिंशद्वर्षाश्चमानवाः ॥ परेणतेवर्षशतान्नभविष्यंतिपार्थिव ॥ १० ॥ तेषांपरमदुःखानांबुद्ध्याभैषज्यमाचरेत् ॥ सर्वप्राणभृतांवृत्तंप्रेक्षमाणस्ततस्ततः ॥ ११ ॥ मानसानांपुनर्योनिर्दुःखानांचित्तविभ्रमः ॥ अनिष्टोपनिपातोवातृतीयंनोपपद्यते ॥ १२ ॥

हितं ॥ ८ ॥ असांप्रतमयुक्तंतथास्यात्तथाइषुभिःप्रतिषेधंतिघ्नंतीत्यर्थः लुब्धाव्याधाः ॥ ९ ॥ येचोरास्तेपरेणविंशत्यादिवर्षादूर्ध्वंवर्षशतात्शतवर्षपर्यंतंनभविष्यंतिनजीविष्यंति चौर्यप्रसक्ताः सद्यएवमार्यंत इत्यर्थः ॥ १० ॥ तेषांदारिद्र्योत्थानांभैषज्यंप्रतीकारंतमेवाहसर्वैति दुःखेदुःखाधिकान्पश्येत्सुखेपश्येत्सुखाधिकान् आत्मानंहर्षशोकाभ्यांशत्रुभ्यामिवनार्पयेदितिभावः ॥ ११ ॥ विभ्रमोविपर्यासः अनिष्टेपीष्टबुद्धिरिष्टेचानिष्टबुद्धिरिति अनिष्टंपुत्रशोकादितत्प्राप्तिर्वा ॥ १२ ॥

संस्पर्शजानिविषयसंगजानि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्राप्तव्यंभोक्तव्यं ॥ १६ ॥ तेऽर्थाजरादयःपदार्थाः ततोन्यथाऽजरत्वादिरूपेणयेमनुष्यस्यकांक्षिताइष्टाः ॥ १७ ॥ विधानमदृष्टं ॥ १८ ॥ प्राप्तिर्लाभो व्यायामःश्रमः अलाभइतियावत् तयोर्योगः प्रतिष्ठितंविधानमित्यनुषज्यते ॥ १९ ॥ गंधेति फलस्थागंधादयोनिवर्तंते पूर्वेपूर्वे उत्तरेउत्तरे उपयांति तथैवसुखादीनि अप्रत्याख्येयानि अनुसृत्यवर्ततेविद्वान्

एवमेतानिदुःखानितानितानीहमानवं ॥ विविधान्युपवर्ततेतथासंस्पर्शजान्यपि ॥ १३ ॥ जरामृत्यूहिभूतानांखादितारौवृकाविव ॥ बलिनांदुर्बलानांचह्स्वानांमहतामपि ॥ १४ ॥ नकश्चिज्जात्वतिक्रामेज्जरामृत्यूहिमानवः ॥ अपिसागरपर्यंतांविजित्येमांवसुंधरां ॥ १५ ॥ सुखंवायदिवादुःखंभूतानांपर्युपस्थितं ॥ प्राप्तव्यमवशैःसर्वंपरिहारोनविद्यते ॥ १६ ॥ पूर्वेवयसिमध्येवाप्युत्तरेवानराधिप ॥ अवर्जनीयास्तेर्थावैकांक्षितायेततोन्यथा ॥ १७ ॥ अप्रियैःसहसंयोगोविप्रयोगश्चसुप्रियैः ॥ अर्थानर्थौसुखंदुःखंविधानमनुवर्तते ॥ १८ ॥ प्रादुर्भावश्चभूतानांदेहत्यागस्तथैवच ॥ प्राप्तिर्व्यायामयोगश्चसर्वमेतत्प्रतिष्ठितं ॥ १९ ॥ गंधवर्णरसस्पर्शानिवर्ततेस्वभावतः ॥ तथैवसुखदुःखानिविधानमनुवर्तते ॥ २० ॥ आसनंशयनंयानमुत्थानंपानभोजनं ॥ नियतंसर्वभूतानांकालेनैवभवत्युत ॥ २१ ॥ वैद्याश्चाप्यातुराःसंतिबलवंतश्चदुर्बलाः ॥ श्रीमंतश्चापरेषण्ढाविचित्रःकालपर्ययः ॥ २२ ॥ कुलेजन्मतथावीर्यमारोग्यंरूपमेवच ॥ सौभाग्यमुपभोगश्चभवितव्येनलभ्यते ॥ २३ ॥ संतिपुत्राःसुबहवोदरिद्राणामनिच्छतां ॥ नास्तिपुत्रःसमृद्धानांविचित्रंविधिचेष्टितं ॥ २४ ॥ व्याधिरग्निर्जलंशस्त्रंबुभुक्षाश्वापदोविषं ॥ ज्वरश्चमरणंजंतोरुच्चाच्चपतनंतथा ॥ २५ ॥ निर्माणेयस्ययद्दिष्टंतेनगच्छतिसेतुना ॥ दृश्यतेनाप्यतिक्रामन्ननिष्क्रांतोथवापुनः ॥ दृश्यतेचाप्यतिक्रामन्ननिग्राह्योथवापुनः ॥ २६ ॥ दृश्यतेहियुवैवेहविनश्यन्वसुमान्नरः ॥ दरिद्रश्चपरिक्लिष्टःशतवर्षोजरान्वितः ॥ २७ ॥ अकिंचनाश्चदृश्यंतेपुरुषाश्चिरजीविनः ॥ समृद्धेचकुलेजाताविनश्यंतिपतंगवत् ॥ २८ ॥ प्रायेणश्रीमतांलोकेभोक्तुंशक्तिर्नविद्यते ॥ काष्ठान्यपिहिजीर्यंतेदरिद्राणांचसर्वशः ॥ २९ ॥ अहमेतत्करोमीतिमन्यतेकालनोदितः ॥ यद्यदिष्टमसंतोषाद्दुरात्मापापमाचरेत् ॥ ३० ॥ मृगयाक्षाःस्त्रियःपानंप्रसंगानिंदिताबुधैः ॥ दृश्यंतेपुरुषाश्चात्रसंप्रयुक्ताबहुश्रुताः ॥ ३१ ॥ इतिकालेनसर्वार्थानीप्सितानीप्सितानिह ॥ स्पृशंतिसर्वभूतानिनिमित्तंनोपलभ्यते ॥ ३२ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ बुभुक्षाः क्षुत्प्रभृतयः ॥ २५ ॥ निर्माणेऽदृष्टे सेतुनाकर्ममर्यादयाअतिक्रामन्नतिपापीअनिष्क्रांतोनदृश्यतेकिंतुपापेनसद्योबध्यतएव कश्चित्तुनिग्राह्योनभवतीत्यपिदृश्यते ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रसंगायुद्धविवादादयः अत्रमृगयादौ ॥ ३१ ॥ इहनिमित्तंनोपलभामहे किंतुअदृष्टनिमित्तमेवतदित्यर्थः ॥ ३२ ॥

यथावाय्वादिरीशकृतत्वादविनाश्यएवंदुःखमपीत्याह वायुमित्यादिना ॥ ३३ ॥ ३४ ॥३५॥ ३६ ॥ उपस्थिताः सेविताः कालोमृत्युः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ पथिमार्गेअन्यैरिवेहदारादिभिःसंगतंज्ञेयं॥३९॥ स्थापयेद्विचारेइतिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ एवमिष्टवियोगेशोकोनकार्यइत्युक्त्वाऽमुत्रनरकपातभयादपिशोकोनकार्यइत्याह नदृष्टपूर्वमित्यादिना आगमैकगम्यःपरलोकःआगमेचयुद्धेशत्रुघातिनांसनश्यती

वायुमाकाशमग्निंचचंद्रादित्यावहःक्षये॥ ज्योतींषिसरितःशैलान्कःकरोतिबिभर्तिच ॥ ३३ ॥ शीतमुष्णंतथावर्षंकालेनपरिवर्तते॥ एवमेवमनुष्याणांसुखदुःखेनरर्षभ॥ ३४ ॥ नौषधानिनमंत्राश्चनहोमानपुनर्जपाः॥ त्रायंतेमृत्युनोपेतंजरयाचापिमानवं ॥ ३५॥ यथाकाष्ठंचकाष्ठंचसमेयातांमहोदधौ॥ समेत्यचव्यपेयातांतद्वद्भूतसमागमः॥ ३६ ॥ येचैवपुरुषास्त्रीभिर्गीतवाद्यैरुपस्थिताः॥ येचानाथाःपरान्नादाःकालस्तेषुसमक्रियः॥ ३७॥ मातापितृसहस्राणिपुत्रदारशतानिच॥ संसारेष्वनुभूतानिकस्यतेकस्यवावयं॥ ३८॥ नैवास्यकश्चिद्भवितानायंभवतिकस्यचित्॥ पथिसंगतमेवेदंदारबंधुसुहृज्जनैः॥ ३९॥ क्वासेक्वचगमिष्यामिकोन्वहंकिमिहास्थितः॥ कस्मात्किमनुशोचेयमित्येवंस्थापयेन्मनः॥४०॥ अनित्येप्रियसंवासेसंसारेचक्रवद्गतौ॥ पथिसंगतमेवैतद्भ्रातामातापितासखा॥ ४१ ॥ नदृष्टपूर्वंप्रत्यक्षंपरलोकंविदुर्बुधाः॥ आगमांस्त्वनतिक्रम्यश्रद्धातव्यंबुभूषता ॥४२॥ कुर्वीतपितृदैवत्यंधर्म्याणिचसमाचरेत्॥ यजेच्चविद्वान्विधिवत्त्रिवर्गंचाप्युपाचरेत्॥ ४३॥ सन्निमज्जेज्जगदिदंगंभीरेकालसागरे॥ जरामृत्युमहाग्राहेनकश्चिदवबुध्यते॥ ४४॥ आयुर्वेदमधीयानाःकेवलंसपरिग्रहाः॥ दृश्यंतेबहवोवैद्याव्याधिभिःसमभिप्लुताः॥ ४५॥ तेपिबंतःकषायांश्चसर्पींषिविविधानिच ॥ नमृत्युमतिवर्तंतेवेलामिवमहोदधिः॥ ४६॥ रसायनविदश्चैवसुप्रयुक्तरसायनाः॥ दृश्यंतेजरयाभग्नानगानागैरिवोत्तमैः॥४७॥ तथैवतपसोपेताःस्वाध्यायाभ्यसनेरताः॥ दातारोयज्ञशीलाश्चनतरंतिजरांतकौ॥ ४८॥ नह्यहानिनिवर्तंतेनमासानपुनःसमाः॥ जातानांसर्वभूतानांनपक्षानपुनःक्षपाः॥४९॥ सोयंविपुलमध्वानंकालेनध्रुवमध्रुवः॥ नरोऽवशःसमभ्येतिसर्वभूतनिषेवितं॥५०॥ देहोवाजीवतोभ्येतिजीवोवाभ्येतिदेहतः॥ पथिसंगममभ्येतिदारैरन्यैश्चबंधुभिः॥ ५१ ॥ नायमत्यंतसंवासोलभ्यतेजातुकेनचित्॥ अपिस्वेनशरीरेणकिमुतान्येनकेनचित्॥ ५२॥ क्वनुतेद्यपिताराजन्क्वनुतेद्यपितामहाः॥ नत्वंपश्यसितानद्यनत्वांपश्यंतितेनघ॥५३॥

तिनदृष्टमतोदृथैवतेशोकइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ धर्म्याणिधर्मावहानि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नागाःगजाःउत्तमैर्बलिष्ठैः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अध्वानंसंसारमार्गं अवशइतिच्छेदः ॥ ५० ॥ अभ्येतिआविर्भवति नित्यात्मपक्षेजीवाद्देहोत्पत्तिरनित्यात्मपक्षेदेहाज्जीवोत्पत्तिर्वाभवतु सर्वथादारादिसंगमःपांथसंगमतुल्यएवेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ संवासःसहावस्थानं ॥ ५२ ॥५३॥

॥५४॥ प्रजायेतपुत्रादीनुत्पादयेत् आनृण्याद्धेतोः ॥५५॥ प्रजनेप्रजोत्पादनेत्हृदयव्यलीकंहृत्स्थंअप्रियंशोकमन्तंवा ममत्वाद्यध्यासंमुक्त्वास्वर्गंइमंचलोकंपरंपरमात्मानंवाआराधयेत् ॥५६॥ समंरागद्वेष
वर्जंयथास्यात्तथाधर्मंचरतः ॥५७॥५८॥ हेअच्युतेतिस्वधर्मान्नच्युतोसीत्यर्थः तेत्वया ॥५९॥ इतिशां० रा० नै० भारत० अष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥ ॥ॐ॥ अव्याहरति हेत्वभावेपिशोकोबाधतेइतिवि

नचैवपुरुषोद्रष्टास्वर्गस्यनरकस्यच ॥ आगमस्तुसतांचक्षुर्नृपतेतमिहाचर ॥ ५४ ॥ चरितब्रह्मचर्योहिप्रजायेतयजेतच ॥ पितृदेवमनुष्याणामानृण्यादनसूय
कः ॥ ५५ ॥ सयज्ञशीलःप्रजनेनिविष्टःप्राग्ब्रह्मचारीप्रविविक्तचक्षुः ॥ आराधयेत्स्वर्गमिमंचलोकंपरंचमुक्त्वाहृदयव्यलीकं ॥ ५६ ॥ समंहिधर्मंचरतोनृपस्य
द्रव्याणिचाभ्याहरतोयथावत् ॥ प्रवृत्तधर्मस्ययशोभिवर्धतेसर्वेषुलोकेषुचराचरेषु ॥ ५७ ॥ इत्येवमाज्ञायविदेहराजोवाक्यंसमग्रंपरिपूर्णहेतु ॥ अश्मानमामं
त्र्यविशुद्धबुद्धिर्ययौगृहंस्वंप्रतिशांतशोकः ॥ ५८ ॥ तथात्वमप्यच्युतमुंचशोकमुत्तिष्ठशक्रोपमहर्षमेहि ॥ क्षात्रेणधर्मेणमहीजितातेतांभुंक्ष्वकुंतीसुतमावमं
स्थाः ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिव्यासवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ॐ॥ वैशंपायनउवाच अव्याहरतिरा
जेंद्रेधर्मपुत्रेयुधिष्ठिरे ॥ गुडाकेशोहृषीकेशमभ्यभाषतपांडवः ॥ १ ॥ अर्जुनउवाच ज्ञातिशोकाभिसंतप्तोधर्मपुत्रःपरंतपः ॥ एषशोकार्णवेमग्नस्तमा
श्वासयमाधव ॥ २ ॥ सर्वेस्मतेसंशयिताःपुनरेवजनार्दन ॥ अस्यशोकंमहाबाहोप्रणाशयितुमर्हसि ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुगोविंदोवि
जयेनमहात्मना ॥ पर्यवर्ततराजानंपुंडरीकेक्षणोच्युतः ॥ ४ ॥ अनतिक्रमणीयोहिधर्मराजस्यकेशवः ॥ बाल्यात्प्रभृतिगोविंदःप्रीत्याचाभ्यधिकोर्जुनात् ॥ ५ ॥
संप्रगृह्यमहाबाहुर्भुजंचंदनभूषितं ॥ शैलस्तंभोपमंशौरिरुवाचाभिविनोदयन् ॥ ६ ॥ शुशुभेवदनंतस्यसुदंष्ट्रंचारुलोचनं ॥ व्याकोशमिवविस्पष्टंपद्मंसूर्यइ
वोदिते ॥ ७ ॥ वासुदेवउवाच माकृथाःपुरुषव्याघ्रशोकंत्वंगात्रशोषणं ॥ नहितेसुलभाभूयोयेहतास्मिन्रणाजिरे ॥ ८ ॥ स्वप्नलब्धायथालाभावितथाः
प्रतिबोधने ॥ एवंतेक्षत्रियाराजन्येव्यतीतामहारणे ॥ ९ ॥ सर्वेप्यभिमुखाःशूराविजितारणशोभिनः ॥ नैषांकश्चित्पृष्ठतोवापलायन्वापिपातितः ॥ १० ॥ सर्वे
त्यक्त्वात्मनःप्राणान्युद्ध्वावीरामहामृधे ॥ शस्त्रपूतादिवंप्राप्तानताञ्छोचितुमर्हसि ॥ ११ ॥ क्षत्रधर्मरताःशूरावेदवेदांगपारगाः ॥ प्राप्तावीरगतिंपुण्यांतान्नशो
चितुमर्हसि ॥ १२ ॥ मृतान्महानुभावांस्त्वंश्रुत्वैवपृथिवीपतीन् ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ १३ ॥ स्मयात्मौनमास्थिते ॥ १ ॥ २ ॥ तेवयं ॥ ३ ॥ पर्यवर्ततअभिमुखो
भूत् ॥ ४ ॥ ५ ॥ भुजंराज्ञः संप्रगृह्यहस्तेधृत्वा ॥ ६ ॥ व्याकोशंविकसितं ॥ ७ ॥ हताः अस्मिन्संधिरार्षः लाभाः अर्थाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ मृतान्महानुभावान्श्रुत्वातान्बंधून्शोचितुंनार्हसीतिसंबंधः ॥ १३ ॥

सृंजयस्यपुत्रःसहदेवस्तस्यशोकेनार्तं सहदेवायसांर्जयायेतिब्राह्मणात् ॥ १४॥ अविमुक्ताइतिमरणेपिसुखादेर्वियोगोनास्तीतिप्रायोपवेशनंव्यर्थमितिभावः महाभाग्यंमाहात्म्यं ॥ १५॥ १६॥ १७॥ उपादानंउपादातुंश्रोतुंयोग्यं ॥ १८॥ ईयुः प्रत्यक्षमागतवंतः ॥ १९॥ यागंमाकुर्विितिप्रत्याचष्टप्रत्याख्यातवान् ॥ २०॥ २१॥ मरुतःपरिवेष्टारोमरुत्तस्यावसन्गृहेआविक्षितस्यकामप्रेर्विश्वेदेवाःसभासदइतिश्रुतेरर्थं

सृंजयंपुत्रशोकार्तंयथायंनारदोब्रवीत् ॥ सुखदुःखैरहंत्वंचप्रजाःसर्वाश्चसृंजय ॥ १४ ॥ अविमुक्तामरिष्यामस्तत्रकापरिदेवना ॥ महाभाग्यंपुराराज्ञांकीर्त्यमानंमयाशृणु ॥ १५ ॥ गच्छावधानंनृपतेततोदुःखंप्रहास्यसि ॥ मृतान्महानुभावांस्त्वंश्रुत्वैवपृथिवीपतीन् ॥ १६ ॥ शममानयसंतापंशृणुविस्तरशश्चमे ॥ क्रूरग्रहाभिशमनमायुर्वर्धनमुत्तमं ॥ १७ ॥ अग्रिमाणांक्षितिभुजामुपादानंमनोहरं ॥ आविक्षितंमरुत्तंचमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ १८ ॥ यस्यसेंद्राःसवरुणाबृहस्पतिपुरोगमाः ॥ देवाविश्वसृजोराज्ञोयज्ञमीयुर्महात्मनः ॥ १९ ॥ यःस्पर्धयाजयच्छक्रंदेवराजंपुरंदरं ॥ शक्रप्रियैषीयंविद्वान्प्रत्याचष्टबृहस्पतिः ॥ २० ॥ संवर्तोयाजयामासयवीयान्सबृहस्पतेः ॥ यस्मिन्प्रशासतिमहींनृपतौराजसत्तम ॥ अकृष्टपच्यापृथिवीविबभौचैत्यमालिनी ॥ २१ ॥ आविक्षितस्यवैसत्रेविश्वेदेवाःसभासदः ॥ मरुतःपरिवेष्टारःसाध्याश्चासन्महात्मनः ॥ २२ ॥ मरुद्गणामरुत्तस्ययत्सोममपिबंस्ततः ॥ देवान्मनुष्यान्गंधर्वानत्यरिच्यंतदक्षिणाः ॥ २३ ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ २४ ॥ सुहोत्रंचैवातिथिनंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यस्मिन्हिरण्यंववृषेमघवापरिवत्सरं ॥ २५ ॥ सत्यनामावसुमतीयंप्राप्यासीज्जनाधिपं ॥ हिरण्यमवहन्नद्यस्तस्मिन्जनपदेश्वरे ॥ २६ ॥ कूर्मान्कर्कटकान्नक्रान्मकराञ्छिशुकानपि ॥ नदीष्वपातयद्राजन्मघवालोकपूजितः ॥ २७ ॥ हिरण्यान्पातितान्दृष्ट्वामत्स्यान्मकरकच्छपान् ॥ सहस्रशोथशतशस्ततोऽस्मयदथोतिथिः ॥ २८ ॥ तद्धिरण्यमपर्यंतमावृतंकुरुजांगले ॥ ईजानोवितथेयज्ञेब्राह्मणेभ्यःसमार्पयत् ॥ २९ ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ ३० ॥ अदक्षिणमयज्वानंचेत्यसंशाम्यमाशुचः ॥ अंगंबृहद्रथंचैवमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ ३१ ॥ यःसहस्रंसहस्राणांश्वेतानश्वानवासृजत् ॥ सहस्रंचसहस्राणांकन्याहेमपरिष्कृताः ॥ ३२ ॥ ईजानोविततेयज्ञेदक्षिणामत्यकालयत् ॥ यःसहस्रंसहस्राणांगजानामतिपद्मिनां ॥ ३३ ॥

दर्शयति आविक्षितस्येति ॥ २२ ॥ अत्यरिच्यंतएभ्योयाःदक्षिणादत्तास्तास्तैर्वोढुमशक्याजाताइत्यर्थः ॥ २३ ॥ चतुर्भद्रतरः चत्वारिधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याख्यानिभद्राणियस्मिन्सचतुर्भद्रःत्वयाअवधिभूतेनत्वत्तोतिशयेनचतुर्भद्रइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ चेत्यचेतनावान्भवजानीहीत्यर्थः संशाम्यज्ञात्वाशांतोभवेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ अवासृजत्यज्ञार्थमुत्सृष्टवान् ॥ ३२ ॥ अत्यकालयत् दत्तवान् ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सप्तसु अग्निष्टोमअत्यग्निष्टोमउक्थ्यःषोडशीवाजपेयोतिरात्रोप्तोर्याम इतिसप्तसोमसंस्थास्तासु ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥४६॥४७॥

ईजानोवितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् ॥ शतंशतसहस्राणि वृषाणां हेममालिनां ॥ ३४॥ गवांसहस्रानुचरं दक्षिणामत्यकालयत् ॥ अंगस्ययजमानस्यतदा विष्णुपदे गिरौ ॥ ३५ ॥ अमाद्यदिंद्रःसोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ यस्ययज्ञेषु राजेंद्र शतसंख्येषु वैपुरा ॥ ३६॥ देवान्मनुष्यान्गंधर्वानत्यरिच्यंत दक्षिणाः ॥ न जातोजनितानान्यःपुमान्यःसंप्रदास्यति ॥ ३७॥ यदंगःप्रददौवित्तंसोमसंस्थासु सप्तसु ॥ सचेन्ममारस्रंजय चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ ३८ ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमा पुत्रमनुतप्यथाः ॥ शिबिमौशीनरंचैवमृतंस्रंजयशुश्रुम ॥३९॥ यइमांपृथिवींसर्वांचर्मवत्समवेष्टयत् ॥ महतारथघोषेण पृथिवीमनुनादयन् ॥ ४०॥ एकच्छत्रांमहींचक्रे जैत्रेणैकरथेनयः ॥ यावदस्यगवाश्वंस्यादारण्यैःपशुभिःसह ॥ ४१॥ तावतीःप्रददौगाःसशिबिरौशीनरोध्वरे ॥ नवोढारंधुरंतस्यकंचिन्मेनेप्रजापतिः ॥ ४२ ॥ नभूतंनभविष्यंचसर्वराजसुस्रंजय ॥ अन्यत्रौशीनराच्छैब्याद्राजर्षेरिंद्रविक्रमात् ॥ ४३॥ अदक्षिणमयज्वानंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ सचेन्ममारस्रंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ ४४ ॥ भरतंचैवदौष्यंतिंमृतंस्रंजयशुश्रुम ॥ शाकुंतलंमहात्मानंभूरिद्रविणसंचयं ॥ ४५॥ योबध्वात्रिशतंचाश्वान्देवेभ्योयमुनामनु ॥ सरस्वतींविंशतिंचगंगामनुचतुर्दश ॥ ४६॥ अश्वमेधसहस्रेणराजसूयशतेनच ॥ इष्टवान्समहातेजादौष्यंतिर्भरतःपुरा ॥ ४७॥ भरतस्यमहत्कर्मसर्वराजसुपार्थिवाः ॥ खंमर्त्याइवबाहुभ्यांनानुगंतुमशक्नुवन् ॥४८॥ परंसहस्राद्योबद्वान्हयान्वेदींवितत्यच ॥ सहस्रंयत्रपद्मानांकण्वायभरतोददौ ॥ ४९ ॥ सचेन्ममारस्रंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ ५० ॥ रामंदाशरथिंचैवमृतंस्रंजयशुश्रुम ॥ योन्वकंपतवैनित्यंप्रजाःपुत्रानिवौरसान् ॥५१॥ विधवायस्यविषयेनानाथाःकाश्चनाभवन् ॥ सदैवासीत्पितृसमोरामोराज्यंयदन्वशात् ॥ ५२ ॥ कालवर्षीचपर्जन्यःसस्यानिसमपादयत् ॥ नित्यंसुभिक्षमेवासीद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ ५३॥ प्राणिनोनाप्सुमज्जंतिनान्यथापावकोदहत् ॥ रुजाभयंनतत्रासीद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ ५४॥ आसन्वर्षसहस्रिण्यस्तथावर्षसहस्रकाः ॥ अरोगाःसर्वसिद्धार्थारामेराज्यंप्रशासति ॥ ५५॥

भरतस्यमहाकर्मनपूर्वैर्नापरेजनाः दिवंमर्त्यइवहस्ताभ्यांनोदापुःपंचमानवाइतिश्रुतेरर्थंसंगृह्णाति भरतस्येति ॥ ४८॥ बद्वान्हयानितिपाठः बद्वंसंख्याविशेषःअर्बुदपर्यायः यस्मिन्सहस्रंब्राह्मणाबद्वशोगाविभेजिरेइतिश्रुतेः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ वर्षसहस्रिण्यःस्त्रियः वर्षसहस्रकाःपुरुषाः ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ द्रोणदुघाःद्रोणपरिमितंक्षीरंदुहंतिताः द्रोणःकलशइत्येके ॥ ५८ ॥ जारूथ्यान्स्तुत्यान् त्रिगुणदक्षिणानित्यन्ये निरर्गलान् अवारितद्वारान् ॥ ५९ ॥ ६०॥ ६१ ॥६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥
॥६५ ॥ चतुर्युजः चतुरश्वाः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ उपव्हरेसमीपे अंकेऊरौनिषसादआसांचक्रे तस्माद्योगात्साउर्वशीऊरावासोयस्याःसाइतियोगात् ऊर्वसीत्यपेक्षितेव्हस्वत्वंवर्णविपर्ययश्चपृषोदरादित्वात्ज्ञेयः

नान्योन्येनविवादोभूत्स्त्रीणामपिकुतोनृणां ॥ धर्मनित्याःप्रजाश्चासन्रामेराज्यंप्रशासति ॥ ५६ ॥ संतुष्टाःसर्वसिद्धार्थानिर्भयाःस्वैरचारिणः ॥ नराःसत्यव्रताश्चासन्रामेराज्यंप्रशासति ॥५७॥ नित्यपुष्पफलाश्चैवपादपानिरुपद्रवाः ॥ सर्वाद्रोणदुघागावोरामेराज्यंप्रशासति ॥५८॥ सचतुर्दशवर्षाणिवनेप्रोष्यमहातपाः ॥ दशाश्वमेधान्जारूथ्यानाजहारनिरर्गलान्॥५९॥ युवाश्यामोलोहिताक्षोमातंगइवयूथपः॥आजानुबाहुःसुमुखःसिंहस्कंधोमहाभुजः॥६०॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच॥ अयोध्याधिपतिर्भूत्वारामोराज्यमकारयत् ॥६१॥ सचेन्ममारस्टंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया॥पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥६२॥ भगीरथंचराजानंमृतंस्टंजयशुश्रुम ॥ यस्येंद्रोविततेयज्ञेसोमंपीत्वामदोत्कटः॥ ६३ ॥ असुराणांसहस्राणिबहूनिसुरसत्तमः ॥ अजयद्बाहुवीर्येणभगवान्पाकशासनः ॥ ६४ ॥ यःसहस्रंसहस्राणांकन्याहेमविभूषिताः ॥ ईजानोविततेयज्ञेदक्षिणामत्यकालयत् ॥ ६५ ॥ सर्वारथगताःकन्यारथाःसर्वेचतुर्युजः ॥ शतंशतंरथेनागाःपद्मिनोहेममालिनः ॥ ६६ ॥ सहस्रमश्वाएकैकंहस्तिनंपृष्ठतोन्वयुः ॥ गवांसहस्रमश्वेश्वेसहस्रंगव्यजाविकं ॥ ६७॥ उपव्हरेनिवसतोयस्यांकेनिषसादह ॥ गंगाभागीरथीतस्मादुर्वशीचाभवत्पुरा ॥ ६८ ॥ भूरिदक्षिणमिक्ष्वाकुंयजमानंभगीरथं ॥ त्रिलोकपथगागंगादुहितृत्वमुपेयुषी ॥ ६९ ॥ सचेन्ममारस्टंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ ७० ॥ दिलीपंचमहात्मानंमृतंस्टंजयशुश्रुम ॥ यस्यकर्माणिभूरीणिकथयंतिद्विजातयः ॥ ७१ ॥ यइमांवसुसंपूर्णांवसुधांवसुधाधिपः ॥ददौतस्मिन्महायज्ञेब्राह्मणेभ्यःसमाहितः ॥ ७२ ॥ यस्येहयजमानस्ययज्ञेयज्ञेपुरोहितः ॥ सहस्रंवारणान्हैमान्दक्षिणामत्यकालयत् ॥ ७३ ॥ यस्ययज्ञेमहानासीद्यूपःश्रीमान्हिरण्मयः ॥ तंदेवाःकर्मकुर्वाणाःशक्रज्येष्ठाउपाश्रयन् ॥ ७४ ॥ चषालेयस्यसौवर्णेतस्मिन्यूपेहिरण्मये ॥ ननृतुर्देवगंधर्वाःषट्सहस्राणिसप्तधा ॥ ७५ ॥ अवादयत्तत्रवीणांमध्येविश्वावसुःस्वयं ॥ सर्वभूतान्यमन्यंतममवादयतीत्ययं ॥ ७६ ॥ एतद्राज्ञोदिलीपस्यराजानोनानुचक्रिरे॥ यस्येभाहेमसंछन्नाःपथिमत्ताःस्मशेरते ॥ ७७॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ सप्तधासप्तस्वरानुसारेणावादयदितिसंबंधः ॥७५॥ ममपुरतइतिशेषः मांलक्षीकृत्येत्यर्थः॥७६॥७७॥

शतधन्वानंशतंअनंतान्सहतेधनुर्यस्यतंशतधन्वानं मध्यमपदलोपीसमासः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥८०॥८१ ॥ पृषदाज्यंदधिमिश्रमाज्यंकस्यचिदर्थेपुत्रोत्पादनायनिर्मितंतद्युवनाश्वेनपीतंतत्रेतोरुधिरयोगंविनापि
तदुदरेगर्भोभवत् सपितुःपार्श्वंभित्वानिःसारितोदेवैरित्याख्यायिकार्थोत्रसूचितः ॥ ८२॥८३॥८४॥८५॥ अन्हाएकेनशतंपलानिव्यवर्धत द्वादशसमोद्वादशवर्षतुल्यः द्वादशशतंपलतुलितोवाभवत् एतावाने

राजानंशतधन्वानंदिलीपंसत्यवादिनं॥ येपश्यन्सुमहात्मानंतेपिस्वर्गजितोनराः॥७८॥त्रयःशब्दानजीर्यंतेदिलीपस्यनिवेशने॥ स्वाध्यायघोषोज्याघोषोदी
यतामितिवैत्रयः॥ ७९ ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः॥ ८० ॥ मांधातारंयौवनाश्वंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यंदेवा
मरुतोगर्भंपितुःपार्श्वादपाहरन्॥ ८१ ॥ सम्वृद्धोयुवनाश्वस्यजठरेयोमहात्मनः॥ पृषदाज्योद्भवःश्रीमांस्त्रिलोकविजयीनृपः॥ ८२ ॥ यंदृष्ट्वापितुरुत्संगेशयानं
देवरूपिणं॥ अन्योन्यमब्रुवन्देवाःकमयंधास्यतीतिवै ॥ ८३ ॥ मामेवधास्यतीत्येवंमिंद्रोथाभ्युपपद्यत॥ मांधातेतिततस्तस्यनामचक्रेशतक्रतुः ॥ ८४॥ तत
स्तुपयसोधारांपुष्टिहेतोर्महात्मनः॥ तस्यास्येयौवनाश्वस्यपाणिरिंद्रस्यचास्रवत्॥ ८५॥ तंपिबन्पाणिमिंद्रस्यशतमन्हाव्यवर्धत॥ सआसीद्द्वादशसमोद्वादशा
हेनपार्थिवः॥ ८६॥ तमिमंपृथिवीसर्वाएकान्हासमपद्यत॥ धर्मात्मानंमहात्मानंशूरमिंद्रसमंयुधि॥ ८७॥ यश्चांगारंतुनृपतिंमरुत्तमसितंगयं॥ अंगंबृहद्रथं
चैवमांधातासमरेजयत्॥ ८८॥ यौवनाश्वोयदांगारंसमरेप्रत्ययुध्यत॥ विस्फारैर्धनुषोदेवाद्यौरभेदीतिमेनिरे॥८९॥ यत्रसूर्यउदेतिस्मयत्रचप्रतितिष्ठति॥
सर्वंतद्यौवनाश्वस्यमांधातुःक्षेत्रमुच्यते॥ ९० ॥ अश्वमेधशतेनेष्ट्वाराजसूयशतेनच॥ अददद्रोहितान्मत्स्यान्ब्राह्मणेभ्योविशांपते॥ ९१ ॥ हैरण्यान्योजनो
त्सेधानायतान्दशयोजनं॥ अतिरिक्तान्द्विजातिभ्योव्यभजंस्त्वितरेजनाः॥ ९२॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः
॥ ९३॥ ययातिंनाहुषंचैवमृतंसृंजयशुश्रुम॥ यइमांपृथिवींकृत्स्नांविजित्यसहसागरां॥ ९४॥ शम्यापातेनाभ्यतीयाद्वेदीभिश्चित्रयन्महीम्॥ ईजानःक्रतुभि
र्मुख्यैःपर्यगच्छद्वसुंधरां॥ ९५॥ इष्ट्वाक्रतुसहस्रेणवाजपेयशतेनच ॥ तर्पयामासविप्रेंद्रांस्त्रिभिःकांचनपर्वतैः ॥ ९६॥ व्यूढेनासुरयुद्धेनहत्वादैतेयदानवा
न्॥ व्यभजत्पृथिवींकृत्स्नांययातिर्नहुषात्मजः॥ ९७॥ अंत्येषुपुत्रान्निक्षिप्ययदुद्रुह्युपुरोगमान्॥ पूरुंराज्येभिषिच्याथसदारःप्राविशद्वनं॥ ९८॥

वप्रायेणपक्कस्यपुरुषस्यभारोभवति ॥८६॥८७॥८८॥ अभेदिभिन्ना ॥८९॥९०॥ मत्स्यान्हैरण्यानितिसंबंधः ॥ ९१॥९२॥९३॥९४॥ शम्यास्थूलबुध्नःकाष्ठदंडःसबलवताक्षिप्तोयावद्दूरंपतेत्तावान्देशः
शम्यापातः तावतांतरेणपुरःपुरोयज्ञवेदींकुर्वाणोवसुंधरांपर्यगच्छत् परित्यज्यसमुद्रतीरंप्राप्तइत्यर्थः ॥ ९५॥९६ ॥ व्यभजत्पुत्रेभ्योदत्तवान् ॥९७॥ यदुर्द्रुह्युरनुस्तुर्वसुश्चतान्यदुद्रुह्युपुरोगमान्॥ ९८ ॥

॥ ९९ ॥ १०० ॥ याजिनांयज्वनांराज्ञांसहस्रंब्राह्मणेभ्यः ब्राह्मणानामातिथ्यार्थंअयुतयोजितवान् नृपान्दास्येयोजितवानित्यर्थः ॥ १०१ ॥ दक्षिणाः दाक्ष्ययुक्ताः ॥ १०२ ॥ सर्वैराजानोंबरीषयज्ञेषुविप्रदा स्यंकुर्वाणाअश्वमेधफलभागित्वात्तद्याजिनःसंतः अंबरीषमाहात्म्याद्दक्षिणायनं अनुपश्चात् अयुर्गताः उत्तरायणमार्गेणहिरण्यगर्भलोकंप्राप्ताइत्यर्थः ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ शाशबिंदवाः शशबिं

सचेन्ममारस्ंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ ९९ ॥ अंबरीषंचनाभागंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यंप्रजावव्रिरेपुण्यंगोप्तारंनृपसत्तमं ॥ १०० ॥ यःसहस्रंसहस्राणांराज्ञामयुतयाजिनां ॥ ईजानोविततेयज्ञेब्राह्मणेभ्यःसुसंहितः ॥ १०१ ॥ नैतत्पूर्वेजनाश्चक्रुर्नकरिष्यंतिचापरे ॥ इत्यंबरीषंनाभागिमन्वमोदंतदक्षिणाः ॥ १०२ ॥ शतंराजसहस्राणिशतंराजशतानिच ॥ सर्वेश्वमेधैरीजानास्तेन्वयुर्दक्षिणायनं ॥ १०३ ॥ सचेन्ममारस्ंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ १०४ ॥ शशबिंदुंचैत्ररथंमृतंशुश्रुमसृंजय ॥ यस्यभार्यासहस्राणांशतमासीन्महात्मनः ॥ १०५ ॥ सहस्रंतुसहस्राणांयस्यासन्शाशबिंदवाः ॥ हिरण्यकवचाःसर्वेसर्वेचोत्तमधन्विनः ॥ १०६ ॥ शतंकन्याराजपुत्रमेकैकंपृथगन्वयुः ॥ कन्यांकन्यांशतंनागानागंनागंशतंरथाः ॥ १०७ ॥ रथेरथेशतंचाश्वादेशजाहेममालिनः ॥ अश्वेअश्वेशतंगावोगवांतद्वदजाविकं ॥ १०८ ॥ एतद्धनमपर्यंतमश्वमेधेमहामखे ॥ शशबिंदुर्महाराजब्राह्मणेभ्यःसमार्पयत् ॥ १०९ ॥ सचेन्ममारस्ंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ ११० ॥ गयंचामूर्तरयसंमृतंशुश्रुमसृंजय ॥ यःसवर्षशतंराजाहुतशिष्टाशनोभवत् ॥ १११ ॥ यस्मैवह्निर्वरंप्रादात्ततोवव्रेवरान्गयः ॥ ददतोयोक्षयंवित्तंधर्मेश्रद्धाचवर्धतां ॥ ११२ ॥ मनोमेरमतांसत्येत्वत्प्रसादाद्धुताशन ॥ लेभेचकामांस्तान्सर्वान्पावकादितिनःश्रुतं ॥ ११३ ॥ दर्शेचपूर्णमासेचचातुर्मास्येपुनःपुनः ॥ अयजद्धयमेधेनसहस्रंपरिवत्सरान् ॥ ११४ ॥ शतंगवांसहस्राणिशतमश्वतराणिच ॥ उत्थायोत्थायवैप्रादात्सहस्रंपरिवत्सरान् ॥ ११५ ॥ तर्पयामाससोमेनदेवान्वित्तैर्द्विजानपि ॥ पितॄन्स्वधाभिःकामैश्चस्त्रियःसपुरुषर्षभ ॥ ११६ ॥ सौवर्णांपृथिवींकृत्वादशव्यामांद्विरायतां ॥ दक्षिणामददद्राजावाजिमेधेमहाक्रतौ ॥ ११७ ॥ यावत्यःसिकताराजन्गंगायांपुरुषर्षभ ॥ तावतीरेवगाःप्रादादामूर्तरयसोगयः ॥ ११८ ॥ सचेन्ममारस्ंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ ११९ ॥

दोःपुत्राः ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ १११ ॥ ददतोदानंकुर्वतः अयःसुवर्णंतदेववित्तंअक्षयंसत् वर्धतां मेक्षयमितिपाठस्त्वनार्षः ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ व्यामंव्यायतहस्तप्रमाणंपंचहस्तोन्मितं दशव्यामांपंचाशद्धस्तविस्तारांद्विरायतांशतहस्तदीर्घां ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥

॥ १२० ॥ १२१ ॥ उपातिष्ठंतपितृकार्येमांनियोजयमांनियोजयेति ॥ १२२ ॥ तेषांमारितानांपशूनांचर्मराशेः उत्क्लेदात्सारद्रवात् ॥ १२३ ॥ तुभ्यमिति निष्कंनिष्कशतं शतंतुभ्यंशतंतुभ्यमितिस्मैव
प्रताम्यतीतिमंत्रवर्णात् तुभ्यंनिष्कशतंददामीतिक्रोशंत्येवद्विजाः नतुकश्चिद्गृह्णाति ॥ १२४ ॥ सहस्रंतुभ्यमित्युक्त्वातुब्राह्मणान्प्रतिग्रहीतॄन्प्रपद्यतेप्राप्नोति ॥ १२५ ॥ पिठराणिविततमुखानिदारुपात्राणि

रंतिदेवंचसांकृत्यंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ सम्यगाराध्ययःशक्राद्वरंलेभेमहातपाः ॥ १२० ॥ अन्नंचनोबहुभवेदतिथींश्चलभेमहि ॥ श्रद्धाचनोमाव्यगमन्माचयाचिष्मकंचन ॥ १२१ ॥ उपातिष्ठंतपशवःस्वयंतंसंशितव्रतं ॥ ग्राम्यारण्यामहात्मानंरंतिदेवंयशस्विनं ॥ १२२ ॥ महानदीचर्मराशेरुत्क्लेदात्सस्रुजेयतः ॥ ततश्चर्मण्वतीत्येवंविख्यातासामहानदी ॥ १२३ ॥ ब्राह्मणेभ्योददौनिष्कान्सदसिप्रततेनृपः ॥ तुभ्यंनिष्कंतुभ्यंनिष्कमितिक्रोशंतिवैद्विजाः ॥ १२४ ॥ सहस्रंतुभ्यमित्युक्त्वाब्राह्मणान्संप्रपद्यते ॥ अन्वाहार्योपकरणंद्रव्योपकरणंचयत् ॥ १२५ ॥ घटाःपात्र्यःकटाहानिस्थाल्यश्चपिठराणिच ॥ नासीत्किंचिदसौवर्णंरंतिदेवस्यधीमतः ॥ १२६ ॥ सांकृतेरंतिदेवस्ययांरात्रिमवसन्गृहे ॥ आलभ्यंतशतंगावःसहस्राणिचविंशतिः ॥ १२७ ॥ तत्रस्मसूदाःक्रोशंतिसुमृष्टमणिकुंडलाः ॥ सूपंभूयिष्ठमश्नीध्वंनाद्यमांसंयथापुरा ॥ १२८ ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ १२९ ॥ सगरंचमहात्मानंमृतंशुश्रुमसृंजय ॥ ऐक्ष्वाकंपुरुषव्याघ्रमतिमानुषविक्रमं ॥ १३० ॥ षष्टिःपुत्रसहस्राणियंयांतमनुजग्मिरे ॥ नक्षत्रराजंवर्षांतेव्यभ्रेज्योतिर्गणाइव ॥ १३१ ॥ एकच्छत्रामहीयस्यप्रतापादभवत्पुरा ॥ योश्वमेधसहस्रेणतर्पयामासदेवताः ॥ १३२ ॥ यःप्रादात्कनकस्तंभंप्रासादंसर्वकांचनं ॥ पूर्णंपद्मदलाक्षीणांस्त्रीणांशयनसंकुलं ॥ १३३ ॥ द्विजातिभ्योनुरूपेभ्यःकामांश्चविविधान्बहून् ॥ यस्यादेशेनतद्वित्तंव्यभजंतद्विजातयः ॥ १३४ ॥ खानयामासयःकोपात्पृथिवींसागरांकितां ॥ यस्यनाम्नासमुद्रश्चसागरत्वमुपागतः ॥ १३५ ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ १३६ ॥ राजानंचपृथुंवैन्यंमृतंशुश्रुमसृंजय ॥ यमभ्यषिंचन्संभूयमहारण्येमहर्षयः ॥ १३७ ॥ प्रथयिष्यतिवैलोकान्पृथुरित्येवशब्दितः ॥ क्षताद्योवैत्रायतीतिसतस्मात्क्षत्रियःस्मृतः ॥ १३८ ॥ पृथुंवैन्यंप्रजादृष्ट्वारक्ताःस्मेतियदब्रुवन् ॥ ततोराजेतिनामास्यअनुरागादजायत ॥ १३९ ॥

॥ १२६ ॥ १२७ ॥ नाद्यमांसंपशुमात्रोपयोगस्यप्रागुक्तत्वात् ॥ १२८ ॥ १२९ ॥ ऐक्ष्वाकंइक्ष्वाकुवंशजं ॥ १३० ॥ १३१ ॥ १३२ ॥ १३३ ॥ आदेशेनआज्ञयातद्वित्तंस्वर्णप्रासादरूपं ॥ १३४ ॥
॥ १३५ ॥ १३६ ॥ वैन्यंवेनपुत्रं महारण्येदंडकारण्ये ॥ १३७ ॥ १३८ ॥ १३९ ॥

पुटकेपुटकेपत्रेपत्रेइतिप्राश्चः ॥ १४० ॥ १४१ ॥ १४२ ॥ त्रिनलोत्सेधान् नल्वःकिष्कुचतुःशतमितिपाठंप्रकल्प्यव्याख्यायते प्राचीनैः वस्तुतस्तुनलइत्यत्रच्छांदसोवर्णलोपः ॥ १४३ ॥ १४४ ॥ विप्रलप्तं

अकृष्टपच्यापृथिवीपुटकेपुटकेमधु ॥ सर्वाद्रोणदुघागावोवैन्यस्यासन्प्रशासतः ॥ १४० ॥ अरोगाःसर्वसिद्धार्थामनुष्याअकुतोभयाः ॥ यथाभिकाममवसन् क्षेत्रेषुचगृहेषुच ॥ १४१ ॥ आपस्तस्तंभिरेचास्यसमुद्रमभियास्यतः ॥ सरितश्चानुदीर्यंतध्वजभंगश्चनाभवत् ॥ १४२ ॥ हैरण्यांस्त्रिनलोत्सेधान्पर्वतानेकविंशतिं ॥ ब्राह्मणेभ्योददौराजायोश्वमेधेमहामखे ॥ १४३ ॥ सचेन्ममारस्रृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरश्चैवमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ १४४ ॥ किंवातूष्णींध्यायसेस्रृंजयत्वंनमेराजन्वाचमिमांश्रृणोषि ॥ नचेन्मोघंविप्रलप्तंममेदंपथ्यंमुमूर्षोरिवसुप्रयुक्तं ॥ १४५ ॥ स्रृंजयउवाच श्रृणोमितेनारदवाचमेनांविचित्रार्थांस्रजमिवपुण्यगंधां ॥ राजर्षीणांपुण्यकृतांमहात्मनांकीर्त्यायुक्तानांशोकनिर्नाशनार्थां ॥ १४६ ॥ नतेमोघंविप्रलप्तंमहर्षेदृष्ट्वैवाहंनारदत्वांविशोकः ॥ शुश्रूषेतेवचनंब्रह्मवादिन्नतेतृप्याम्यमृतस्येवपानात् ॥ १४७ ॥ अमोघदर्शिन्ममचेत्प्रसादंसंतापदग्धस्यविभोप्रकुर्याः ॥ सुतस्यसंजीवनमद्यमेस्यात्तवप्रसादात्सुतसंगमश्च ॥ १४८ ॥ नारदउवाच यस्तेपुत्रोगमितोयंविजातःस्वर्णष्ठीवीयमदात्पर्वतस्ते ॥ पुनस्तुतेपुत्रमहंददामिहिरण्यनाभंवर्षसहस्रिणंच ॥ १४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०रा०षोडशराजोपाख्यानेएकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच सकथंकांचनष्ठीवीस्रृंजयस्यसुतोभवत् ॥ पर्वतेनकिमर्थंवादत्तस्तेनममारच ॥ १ ॥ यदावर्षसहस्रायुस्तदाभवतिमानवः ॥ कथमप्राप्तकौमारःस्रृंजयस्यसुतोमृतः ॥ २ ॥ उताहोनाममात्रंवैसुवर्णष्ठीविनोभवत् ॥ कथंवाकांचनष्ठीवीत्येतदिच्छामिवेदितुं ॥ ३ ॥ श्रीकृष्णउवाच अत्रतेवर्णयिष्यामियथावृत्तंजनेश्वर ॥ नारदःपर्वतश्चैवद्वावृषीलोकसत्तमौ ॥ ४ ॥ मातुलोभागिनेयश्चदेवलोकादिहागतौ ॥ विहर्तुकामौसंप्रीत्यामानुषेषुपुराविभो ॥ ५ ॥ हविःपवित्रभोज्येनदेवभोज्येनचैवहि ॥ नारदोमातुलश्चैवभागिनेयश्चपर्वतः ॥ ६ ॥ तावुभौतपसोपेताववनीतलचारिणौ ॥ भुंजानौमानुषान्भोगान्यथावत्पर्यधावतां ॥ ७ ॥ प्रीतिमंतौमुदायुक्तौसमयंचैवचक्रतुः ॥ योभवेद्धृदिसंकल्पःशुभोवायदिवाऽशुभः ॥ ८ ॥ अन्योन्यस्यचआख्येयोमृषाशापोन्यथाभवेत् ॥ तौतथेतिप्रतिज्ञायमहर्षीलोकपूजितौ ॥ ९ ॥

विप्रलपितं ॥ १४५ ॥ १४६ ॥ विशोकोजातइतिशेषः ॥ १४७ ॥ १४८ ॥ गमितःमृतः विजातःगुणवान् ॥ १४९ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभा०एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ हविःपवित्रभोज्येनशाल्यन्नेनदेवभोज्येनघृतेनताभ्यांविहर्तुकामावितिसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ प्रगुणीभव अनुकूलोभव ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥ सुकुमारीनाम्ना सौम्यंउत्तमं ॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रवर्तंतंप्रवर्तमानं ॥ २२ ॥ तेत्वां ॥२३॥२४॥

सृंजयंश्वैत्यमभ्येत्यराजानमिदमूचतुः॥ आवांभवतिवत्स्यावःकंचित्कालंहितायते॥ १०॥ यथावत्पृथिवीपालआवयोःप्रगुणीभव॥ तथेतिकृत्वाराजातौस
त्कृत्योपचचारह॥ ११ ॥ ततःकदाचित्तौराजामहात्मानौतपोधनौ॥ अब्रवीत्परमप्रीतःसुतेयंवरवर्णिनी॥ १२॥ एकैवममकन्यैषायुवांपरिचरिष्यति॥ दर्श
नीयानवद्यांगीशीलवृत्तसमाहिता॥ १३॥ सुकुमारीकुमारीचपद्मकिंजल्कसुप्रभा॥ परमंसौम्यमित्युक्तंताभ्यांराजाशशासतां॥ १४॥ कन्येविप्रावुपचरदे
ववत्पितृवच्चह॥ सातुकन्यातथेत्युक्त्वापितरंधर्मचारिणी॥ १५॥ यथानिदेशंराज्ञस्तौसत्कृत्योपचचारह॥ तस्यास्तेनोपचारेणरूपेणाप्रतिमेनच॥ १६॥ नार
दंहृच्छयस्तूर्णंसहसैवाभ्यपद्यत॥ ववृधेहिततस्तस्यहृदिकामोमहात्मनः ॥ १७॥ यथाशुक्लस्यपक्षस्यप्रवृत्तौचंद्रमाःशनैः ॥ नचतंभागिनेयायपर्वतायमहा
त्मने॥१८॥ शशंसहृच्छयंतीव्रंव्रीडमानःसधर्मवित्॥ तपसाचेंगितैश्चैवपर्वतोथबुबोधतं॥१९॥ कामार्तंनारदंक्रुद्धःशशापैनंततोभृशं॥ कृत्वासमयमव्यग्रो
भवान्वैसहितोमया॥ २०॥ योभवेद्धृदिसंकल्पःशुभोवायदिवाशुभः॥ अन्योन्यस्यसआख्येयइतितद्वैमृषाकृतं ॥ २१॥ भवतावचनंब्रह्मंस्तस्माद्वेषशपाम्य
हं॥ नहिकामंप्रवर्तंतंभवानाचष्टमेपुरा॥ २२ ॥ सुकुमार्यांकुमार्यांतितस्माद्वेषशपाम्यहं ॥ ब्रह्मचारीगुरुर्यस्मात्तपस्वीब्राह्मणश्चसन्॥ २३॥ अकार्षीःसमय
भ्रंशमावाभ्यांयःकृतोमिथः॥ शप्स्येतस्मात्सुसंक्रुद्धोभवंतंतंनिबोधमे॥ २४॥ सुकुमारीचतेभार्याभविष्यतिनसंशयः॥ वानरंचैवतेरूपंविवाहात्प्रभृतिप्रभो
॥ २५॥ संद्रक्ष्यंतिनराश्चान्येस्वरूपेणविनाशनं॥ सतद्वाक्यंतुविज्ञायनारदःपर्वतंतथा॥ २६॥ अशपत्तमपिक्रोधाद्भागिनेयंसमातुलः॥ तपसाब्रह्मचर्येणस
त्येनचदमेनच॥ २७॥ युक्तोपिनित्यधर्मश्चनवैस्वर्गमवाप्स्यसि॥ तौतुशप्त्वाभृशंक्रुद्धौपरस्परममर्षणौ॥ २८॥ प्रतिजग्मतुरन्योन्यंक्रुद्धाविवगजोत्तमौ॥
पर्वतःपृथिवींकृत्स्नांविचचारमहामतिः॥२९॥ पूज्यमानोयथान्यायंतेजसास्वेनभारत॥ अथतामलभत्कन्यांनारदःसृंजयात्मजां॥३०॥ धर्मेणविप्रप्रवरःसु
कुमारीमनिंदितां॥ सातुकन्यायथाशापंनारदंतंददर्शह ॥ ३१ ॥ पाणिग्रहणमंत्राणांनियोगादेवनारदं ॥ सुकुमारीचदेवर्षिंवानरप्रतिमाननं॥ ३२॥ नैवा
वमन्यततदाप्रीतिमत्येवचाभवत्॥ उपतस्थेचभर्तारंनचान्यंमनसाप्यगात् ॥ ३३ ॥ देवंमुनिंवायक्षंवापतित्वेपतिवत्सला॥ ततःकदाचिद्भगवान्पर्वतोनुच
चारह॥ ३४॥ वनंविरहितंकिंचित्तत्रापश्यत्सनारदं॥ ततोभिवाद्यप्रोवाचनारदंपर्वतस्तदा॥ ३५॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४॥ इतिशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

भवान्प्रसादंकुरुतात्स्वर्गादेशायमेप्रभो ॥ तमुवाचततोदृष्ट्वापर्वतंनारदस्तथा ॥ ३६ ॥ कृतांजलिमुपासीनंदीनंदीनतरःस्वयं ॥ त्वयाहंप्रथमंशप्तोवानरस्त्वं भविष्यसि ॥ ३७ ॥ इत्युक्तेनमयापश्चाच्छप्तस्त्वमपिमत्सरात् ॥ अद्यप्रभृतिवैवासंस्वर्गेनावाप्स्यसीतिह ॥ ३८ ॥ तवनैतद्धिसदृशंपुत्रस्थानेहिमेभवान् ॥ निवर्तयेतांतौशापावन्योन्येनतदामुनी ॥ ३९ ॥ श्रीसमृद्धंतदादृष्ट्वानारदंदेवरूपिणं ॥ सुकुमारीप्रदुद्रावपरपत्यभिशंकया ॥ ४० ॥ तांपर्वतस्ततोदृष्ट्वाप्रद्रवंतीमनिंदितां ॥ अब्रवीत्तवभर्तैषनात्रकार्याविचारणा ॥ ४१ ॥ ऋषिःपरमधर्मात्मानारदोभगवान्प्रभुः ॥ तवैवाभेद्यहृदयोमातेभूदत्रसंशयः ॥ ४२ ॥ सानुनीताबहुविधंपर्वतेनमहात्मना ॥ शापदोषंचतंभर्तुःश्रुत्वाप्रकृतिमागता ॥ पर्वतोथययौस्वर्गंनारदोभ्यगमद्गृहान् ॥ ४३ ॥ वासुदेवउवाच प्रत्यक्षकर्तासर्वस्यनारदोभगवानृषिः ॥ एषवक्ष्यतितेपृष्टोयथावृत्तंनरोत्तम ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० रा० नारदपर्वतोपाख्यानेत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥७॥

वैशंपायनउवाच ततोराजापांडुसुतोनारदंप्रत्यभाषत ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिसुवर्णष्ठीविसंभवं ॥ १ ॥ एवमुक्तस्तुसमुनिर्धर्मराजेननारदः ॥ आचचक्षेयथावृत्तंसुवर्णष्ठीविनंप्रति ॥ २ ॥ नारदउवाच एवमेतन्महाबाहोयथायंकेशवोब्रवीत् ॥ कार्यस्यास्यतुयच्छेषंतत्तेवक्ष्यामिपृच्छतः ॥ ३ ॥ अहंचपर्वतश्चैवस्वस्रीयोमेमहामुनिः ॥ वस्तुकामावभिगतौसृंजयंजयतांवरं ॥ ४ ॥ तत्रावांपूजितौतेनविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ सर्वकामैःसुविहितौनिवसावोस्यवेश्मनि ॥ ५ ॥ व्यतिक्रांतासुवर्षासुसमयेगमनस्यच ॥ पर्वतोमामुवाचेदंकालेवचनमर्थवत् ॥ ६ ॥ आवामस्यनरेंद्रस्यगृहेपरमपूजितौ ॥ उषितौसमयेब्रह्मंस्तद्विचिंतयसांप्रतं ॥ ७ ॥ ततोहमब्रुवंराजन्पर्वतंशुभदर्शनं ॥ सर्वमेतत्त्वयिविभोभागिनेयोपपद्यते ॥ ८ ॥ वरेणच्छंद्यतांराजालभतांयद्यदिच्छति ॥ आवयोस्तपसासिद्धिंप्राप्नोतुयदिमन्यसे ॥ ९ ॥ ततआहूयराजानंसृंजयंजयतांवरं ॥ पर्वतोनुमतोवाक्यमुवाचकुरुपुंगव ॥ १० ॥ प्रीतौस्वोनृपसत्कारैर्भवदार्जवसंभृतैः ॥ आवाभ्यामभ्यनुज्ञातोवरंनृवरचिंतय ॥ ११ ॥ देवानामविहिंसायांनभवेन्मानुषक्षयं ॥ तद्गृहाणमहाराजपूजार्हौनौमतोभवान् ॥ १२ ॥ सृंजयउवाच प्रीतौभवंतौयदिमेकृतमेतावतामम ॥ एषएवपरोलाभोनिर्वृत्तोमेमहाफलः ॥ १३ ॥ तमेवंवादिनंभूयःपर्वतःप्रत्यभाषत ॥ वृणीष्वराजन्संकल्पंयत्तेहृदिचिरंस्थितं ॥ १४

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सांप्रतंकल्याणं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ देवानामिति येनदेवपीडामनुष्यक्षयश्चनभवतितत्तादृशंवरंगृहाणेतिभावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥१५॥ १६॥ १७॥ १८॥१९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥

सृंजयउवाच अभीप्सामिसुतंवीरंवीर्यवंतंदृढव्रतं ॥ आयुष्मंतंमहाभागंदेवराजसमद्युतिं ॥ १५॥ पर्वतउवाच भविष्यत्येषतेकामोनत्वायुष्मान्भ
विष्यति॥ देवराजाभिभूत्यर्थंसंकल्पोह्येषतेहृदि॥ १६॥ ख्यातःसुवर्णष्ठीवीतिपुत्रस्तवभविष्यति ॥ रक्ष्यश्चदेवराजात्सदेवराजसमद्युतिः॥ १७॥ तच्छ्रुत्वासृं
जयोवाक्यंपर्वतस्यमहात्मनः॥ प्रसादयामासतदानैतदेवंभवेदिति॥ १८॥ आयुष्मान्मेभवेत्पुत्रोभवतस्तपसामुने॥ नचतंपर्वतःकिंचिदुवाचेंद्रव्यपेक्षया॥
॥ १९॥ तमहंनृपतिंदीनमब्रुवन्पुनरेवच॥ स्मर्तव्योस्मिमहाराजदर्शयिष्यामितेसुतं॥ २०॥ अहंतेदयितंपुत्रंप्रेतराजवशंगतं ॥ पुनर्दास्यामितद्रूपंमाशुचःपृ
थिवीपते ॥ २१॥ एवमुक्त्वातुनृपतिंप्रयातौस्वोयथेप्सितं ॥ सृंजयश्चयथाकामंप्रविवेशस्वमंदिरं ॥ २२॥ सृंजयस्याथराजर्षेःकस्मिंश्चित्कालपर्यये ॥ ज
ज्ञेपुत्रोमहावीर्यस्तेजसाप्रज्वलन्निव॥ २३॥ ववृधेसयथाकालंसरसीवमहोत्पलं ॥ बभूवकांचनष्ठीवीयथार्थंनामतस्यतत् ॥ २४॥ तदद्भुततमंलोकेपप्रथेकु
रुसत्तम॥ बुबुधेतच्चदेवेंद्रोवरदानंमहर्षितः॥ २५॥ ततःस्वाभिभवाद्भीतोबृहस्पतिमतेस्थितः ॥ कुमारस्यांतरप्रेक्षीबभूवबलवृत्रहा॥ २६॥ चोदयामासतद्व
ज्रंदिव्यास्त्रंमूर्तिमत्स्थितं॥ व्याघ्रोभूत्वाजहीमंत्वंराजपुत्रमितिप्रभो॥ २७॥ प्रवृद्धःकिलवीर्येणमामेषोभिभविष्यति ॥ सृंजयस्यसुतोवज्रयथैनंपर्वतोब्रवी
त्॥ २८॥ एवमुक्तस्तुशक्रेणवज्रःपरपुरंजयः॥ कुमारमंतरप्रेक्षीनित्यमेवान्वपद्यत॥ २९॥ सृंजयोपिसुतंप्राप्यदेवराजसमद्युतिं॥ हृष्टःसांतःपुरोराजावन
नित्योबभूवह॥ ३०॥ ततोभागीरथीतीरेकदाचिन्निर्जनेवने॥ धात्रीद्वितीयोबालःसक्रीडार्थंपर्यधावत॥ ३१॥ पंचवर्षकदेशीयोबालोनागेंद्रविक्रमः॥ सहसो
त्पतितंव्याघ्रमाससादमहाबलं॥ ३२॥ सबालस्तेननिष्पिष्टोवेपमानोनृपात्मजः॥ व्यसुःपपातमेदिन्यांततोधात्रीविचुक्रुशे॥ ३३॥ हत्वातुराजपुत्रंसतत्रैवां
तरधीयत॥ शार्दूलोदेवराजस्यमाययांतर्हितस्तदा॥ ३४॥ धात्र्यास्तुनिनदंश्रुत्वारुदत्याःपरमार्तवत् ॥ अभ्यधावततंदेशंस्वयमेवमहीपतिः॥ ३५॥ सददर्श
शयानंतंगतासुंपीतशोणितं॥ कुमारंविगतानंदंनिशाकरमिवच्युतं॥३६॥ सतमुत्संगमारोप्यपरिपीडितमानसः॥ पुत्रंरुधिरसंसिक्तंपर्यदेवयदातुरः॥३७॥
ततस्तामातरस्तस्यरुदत्यःशोककर्शिताः ॥ अभ्यधावंततंदेशंयत्रराजासस्सृंजयः॥ ३८॥ ततःसराजासस्मारमामेवगतमानसः॥ तदाहंचिंतनंज्ञात्वागत
वांस्तस्यदर्शनं॥ ३९॥ मयैतानिचवाक्यानिश्रावितःशोकलालसः॥ यानितेयदुवीरेणकथितानिमहीपते॥ ४०॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतिशांतिपर्वणि रा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७॥ तूष्णींभूतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ तत्तस्माद्धर्ममनुतिष्ठस्व पदंपालयेतिचसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शातयीतमारयेत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ मेमांदहंतिल्हदयंपचंतिशरीरंशोषयंति ॥ ११ ॥ मयाबहवोघातिताइत्युक्तं तत्किंहननक्रियायांतवप्रयोज्यकर्तृ

संजीवितश्चापिपुनर्वासवानुमतेतदा ॥ भवितव्यंतथातच्चनतच्छक्यमतोन्यथा ॥ ४१ ॥ ततऊर्ध्वंकुमारस्तुस्वर्णष्ठीवीमहायशाः ॥ चित्तंप्रसादयामासपितुर्मातुश्चवीर्यवान् ॥ ४२ ॥ कारयामासराज्यंचपितरिस्वर्गतेनृप ॥ वर्षाणांशतमेकंचसहस्रंभीमविक्रमः ॥ ४३ ॥ ततईजेमहायज्ञैर्बहुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ तर्पयामासदेवांश्चपितृंश्चैवमहाद्युतिः ॥ ४४ ॥ उत्पाद्यचबहून्पुत्रान्कुलसंतानकारिणः ॥ कालेनमहताराजन्कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ४५ ॥ सत्वंराजेंद्रसंजातंशोकमेनंनिवर्तय ॥ यथात्वांकेशवःप्राहव्यासश्चसुमहातपाः ॥ ४६ ॥ पितृपैतामहंराज्यमास्थायधुरमुद्वह ॥ इष्ट्वापुण्यैर्महायज्ञैरिष्टंलोकमवाप्स्यसि ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारते शांतिप० रा० स्वर्णष्ठीविसंभवोपाख्यानेएकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच तूष्णींभूतंतुराजानंशोचमानंयुधिष्ठिरं ॥ तपस्वीधर्मतत्त्वज्ञःकृष्णद्वैपायनोब्रवीत् ॥ १ ॥ व्यासउवाच प्रजानांपालनंधर्मोराज्ञांराजीवलोचन ॥ धर्मःप्रमाणंलोकस्यनित्यंधर्मानुवर्तिनः ॥ २ ॥ अनुतिष्ठस्वतद्राजन्पितृपैतामहंपदं ॥ ब्राह्मणेषुतपोधर्मःसनित्योवेदनिश्चितः ॥ ३ ॥ तत्प्रमाणंब्राह्मणानांशाश्वतंभरतर्षभ ॥ तस्यधर्मस्यकृत्स्नस्यक्षत्रियःपरिरक्षिता ॥ ४ ॥ यःस्वयंप्रतिहंतिस्मशासनंविषयेरतः ॥ सबाहुभ्यांविनिग्राह्योलोकयात्राविघातकः ॥ ५ ॥ प्रमाणमप्रमाणंयःकुर्यान्मोहवशंगतः ॥ भृत्योवायदिवापुत्रस्तपस्वीवाथकश्चन ॥ ६ ॥ पापान्सर्वैरुपायैस्तान्नियच्छेच्छातयीतवा ॥ अतोन्यथावर्तमानोराजाप्राप्नोतिकिल्बिषं ॥ ७ ॥ धर्मंविनश्यमानंहियोनरक्षेत्सधर्महा ॥ तेत्वयाधर्महंतारोनिहताःसपदानुगाः ॥ ८ ॥ स्वधर्मेवर्तमानस्त्वंकिंनुशोचसिपांडव ॥ राजाहिहन्याद्दद्याच्चप्रजारक्षेच्चधर्मतः ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच न तेभिशंकेवचनंयद्ब्रवीषितपोधन ॥ अपरोक्षोहितेधर्मःसर्वधर्मविदांवर ॥ १० ॥ मयात्ववध्याबहवोघातिताराज्यकारणात् ॥ तानिकर्माणिमेब्रह्मन्दहंतिचपचंतिच ॥ ११ ॥ व्यासउवाच ईश्वरोवाभवेत्कर्तापुरुषोवापिभारत ॥ हठोवावर्ततेलोकेकर्मजंवाफलंस्मृतं ॥ १२ ॥ ईश्वरेणनियुक्तोहिसाध्वसाधुचभारत ॥ कुरुतेपुरुषःकर्मफलमीश्वरगामितत् ॥ १३ ॥ यथाहिपुरुषश्छिंद्याद्वृक्षंपरशुनावने ॥ छेत्तुरेवभवेत्पापंपरशोर्नकथंचन ॥ १४ ॥

त्वंप्रयोजककर्तृत्वंवावध्यस्यचकर्मत्वंवाप्राक्तनकर्मफलभोक्तृत्वंवेतिविकल्पानाहईश्वरइति ॥ १२ ॥ नाद्यइत्याह ईश्वरेणेति परशोरिवपरप्रयोज्यस्यतवहंतृत्वंनास्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥

परप्रयोज्योप्यहंपरशोःप्रयोक्तास्मि नतुपरशुवदचेतनोस्मीतिममपापसंबंधोस्त्येवेत्याहाथवेति प्राप्नुयात्परशोरुपादाता एवंतर्हियेनपरशोर्दंडःशस्त्रंपरशुश्चकृतःतमेवपापंकर्तृप्राप्नुयात्तस्यप्रथमप्रयोज्यत्वात् पुरुषेउपादातरितन्नविद्यतेतस्यजघन्यत्वात् ॥ १५ ॥ नचेति यदिचएतन्नेष्टं एतत्किं यत्अन्येनप्रहर्त्राकृतंपापंतस्यफलंशस्त्रकर्ताआप्नुयादिति तर्हिजघन्यप्रयोज्येत्वय्यपिपापाभावादीश्वरेएवतन्निवेशय ॥ १६ ॥ अथापीति यदापुरुषएवकर्तापरईश्वरोनास्तितस्मादपिहेतोस्त्वयाएतच्छुभमेवकृतं ॥ १७ ॥ यतःकश्चिदपिदिष्टंप्रतिअदृष्टस्यप्रतिकूलोभूत्वावश्यंभाविनःकर्मणःसकाशान्ननिवर्तते दैवस्यदुर्लंघ्यत्वादितिभावः ननुदिष्टमपिजन्मांतरीयःस्वस्यैवापराधइत्याशंक्याह दंडेति पूर्वपूर्वापराधस्यउत्तरोत्तरहेतुत्वमित्यनादित्वादिदानींतनस्यकर्तुर्नापराधोस्तीत्यतःप्राचीनकर्तादंडशस्त्रकृदिवनपर्यनुयोज्यइति

अथवातदुपादानात्प्राप्नुयात्कर्मणःफलं ॥ दंडशस्त्रकृतंपापंपुरुषेतन्नविद्यते ॥ १५ ॥ नचैतदिष्टंकौंतेययदन्येनकृतंफलं ॥ प्राप्नुयादितियस्माच्चईश्वरेतन्निवेशय ॥ १६ ॥ अथापिपुरुषःकर्ताकर्मणोःशुभपापयोः ॥ नपरोविद्यतेतस्मादेवमेतच्छुभंकृतं ॥ १७ ॥ नहिकश्चित्क्वचिद्राजन्दिष्टंप्रतिनिवर्तते ॥ दंडशस्त्रकृतंपापंपुरुषेतन्नविद्यते ॥ १८ ॥ यदिवामन्यसेराजन्हतमेकंप्रतिष्ठितं ॥ एवमप्यशुभंकर्मनभूतंनभविष्यति ॥ १९ ॥ अथाभिपत्तिर्लोकस्यकर्तव्यापुण्यपापयोः ॥ अभिपन्नमिदंलोकेराज्ञामुद्यतदंडनं ॥ २० ॥ तथापिलोकेकर्माणिसमावर्तंतिभारत ॥ शुभाशुभफलंचैतेप्राप्नुवंतीतिमेमतिः ॥ २१ ॥ एवमप्यशुभंकर्मकर्मणस्तत्फलात्मकं ॥ त्यजत्वंराजशार्दूलमैवंशोकेमनःकृथाः ॥ २२ ॥ स्वधर्मेवर्तमानस्यसापवादेपिभारत ॥ एवमात्मपरित्यागस्तवराजन्नशोभनः ॥ २३ ॥ विहितानिहिकौंतेयप्रायश्चित्तानिकर्मणां ॥ शरीरवांस्तानिकुर्यादशरीरःपराभवेत् ॥ २४ ॥ तद्राजन्जीवमानस्त्वंप्रायश्चित्तंकरिष्यसि ॥ प्रायश्चित्तमकृत्वातुप्रेत्यतप्तासिभारत ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिप्रायश्चित्तविधौद्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

भावः ॥ १८ ॥ तृतीयंपक्षंदूषयति प्रतिष्ठितंनिश्चितंयथास्यात्तथायदिपुरुषंहतंहननक्रियायाःकर्मीभूतमेवमन्यसेतर्हिस्वभाववादिनस्तेभूतभाव्यशुभाभावाद्वृथैवशोकइत्यर्थः ॥ १९ ॥ चतुर्थपक्षमाह अथेति पुण्यपापयोःसुखदुःखयोः अभिपत्तिरुपपत्तिः कर्तव्यासाचधर्माधर्मावंतरेणनघटतेतौचशास्त्रैकगम्याविितिचेद्राज्ञांउद्यतदंडनंउद्धृतदमनंलोकेशास्त्रेचोपपन्नतरमित्यर्थः ॥ २० ॥ अत्रशंकतेतथापीति यद्यप्येवंतथापिलोकेशास्यमानेकर्माणिशुभान्यशुभानिचसमापतंतिअवश्यंआयांतिफलंचप्रयच्छंतिअतोममप्रायोपवेशनमेववरमितिभावः ॥ २१ ॥ समाधत्तेएवमिति यस्मात्कर्मणःपापादशुभफलात्मकंपापप्रवृत्तिरूपंकर्मभवतितत्पापमूलंकर्मत्यज ॥ २२ ॥ सापवादेनिंद्येपिस्वधर्मेस्थितस्यतेआत्मत्यागोनोचितइत्यर्थः ॥ २३ ॥ ननुतथापिनिंद्यात्कर्मणःपापंभवतीत्याशंक्याह विहितानीति ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिशांतिप० रा० नैलकंठीयेभारतभा० द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

हताःपुत्राश्चेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अनंतकंप्रायश्चित्तैरप्यविनाश्यं ॥ ११॥ शरीराणीति ममतुतपएवप्रशस्तमितिनिश्चयोस्ति तथापिआश्रमाणांमध्येविशेषंश्रेष्ठं उक्तदोषनिवर्तनक्षमंआचक्ष्वेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कृतांतविधिःपरप्राणहरणंतेनसंयुक्ताः स्वापराधेनैवहताइत्यर्थः ॥ १५ ॥ वस्तुतस्तुतेषामपिस्वातंत्र्यंनास्तीत्याह नत्वमिति पर्यायधर्मेणमरण

युधिष्ठिरउवाच हताःपुत्राश्चपौत्राश्चभ्रातरःपितरस्तथा ॥ श्वशुरागुरवश्चैवमातुलाश्चपितामहाः ॥ १ ॥ क्षत्रियाश्चमहात्मानःसंबंधिसुहृदस्तथा॥ वयस्याभागिनेयाश्चज्ञातयश्चपितामह॥ २॥ बहवश्चमनुष्येंद्रानानादेशसमागताः॥ घातिताराज्यलुब्धेनमयैकेनपितामह॥ ३॥ तांस्तादृशानहंहत्वाधर्मनित्यान्महीक्षितः ॥ असकृत्सोमपान्वीरान्किंप्राप्स्यामितपोधन ॥ ४ ॥ दह्याम्यनिशमद्यापिचिंतयानःपुनःपुनः ॥ हीनांपार्थिवसिंहैस्तैःश्रीमद्भिःपृथिवीमिमां॥ ॥ ५॥ दृष्ट्वाज्ञातिवधंघोरंहतांश्चशतशःपरान्॥ कोटिशश्चनरानन्यान्परितप्येपितामह॥ ६ ॥ कानुतासांवरस्त्रीणामवस्थाद्यभविष्यति॥ विहीनानांतुतनयैःपतिभिर्भ्रातृभिस्तथा॥ ७॥ अस्मानंतकरान्घोरान्पांडवान्वृष्णिसंहतान्॥ आक्रोशंत्यःकृशादीनाःप्रपतिष्यंतिभूतले ॥ ८॥ अपश्यंत्यःपितॄन्भ्रातॄन्पतीन्पुत्रांश्चयोषितः॥ त्यक्त्वाप्राणान्स्त्रियःसर्वागमिष्यंतियमक्षयं॥ ९॥ वत्सलत्वाद्द्विजश्रेष्ठतत्रमेनास्तिसंशयः॥व्यक्तंसौक्ष्म्याच्चधर्मस्यप्राप्स्यामःस्त्रीवधंवयं॥ १०॥ यद्वयंसुहृदोहत्वाकृत्वापापमनंतकं॥ नरकेनिपतिष्यामोह्यधःशिरसएवह ॥ ११ ॥ शरीराणिविमोक्ष्यामस्तपसोग्रेणसत्तम ॥ आश्रमाणांविशेषंत्वमथाचक्ष्वपितामह॥ १२॥ वैशंपायनउवाच युधिष्ठिरस्यतद्वाक्यंश्रुत्वाद्वैपायनस्तदा॥ निरीक्ष्यनिपुणंबुद्ध्याऋषिःप्रोवाचपांडवं॥ १३ ॥ व्यासउवाच माविषादंकृथाराजन्क्षत्रधर्ममनुस्मरन्॥ स्वधर्मेणहताह्येतेक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ ॥ १४ ॥ कांक्षमाणाःश्रियंकृत्स्नांपृथिव्यांचमहद्यशः ॥ कृतांतविधिसंयुक्ताःकालेननिधनंगताः॥ १५॥ नत्वंहंतानभीमोयंनार्जुनोनयमावपि॥ कालःपर्यायधर्मेणप्राणानादत्तदेहिनां॥ १६॥नतस्यमातापितरौनानुग्राह्योहिकश्चन॥ कर्मसाक्षीप्रजानांयस्तेनकालेनसंहृताः॥ १७॥हेतुमात्रमिदंतस्यविहितंभरतर्षभ॥यद्धंतिभूतैर्भूतानितदस्मैरूपमैश्वरं॥ १८॥ कर्मसूत्रात्मकंविद्धिसाक्षिणंशुभपापयोः॥ सुखदुःखगुणोदर्ककालंकालफलप्रदं ॥ १९ ॥ तेषामपिमहाबाहोकर्माणिपरिचिंतय ॥ विनाशहेतुकानित्वंयैस्तेकालवशंगताः॥ २०॥

विधिनाआदत्तगृहीतवान् ॥ १६ ॥ १७॥ हेतुमात्रंनिमित्तमात्रंइदंयुद्धंतस्यतेनअस्मैअस्यऐश्वरंनियंतृत्वं ॥१८॥ कर्मैवसूत्रंबंधनंतदात्मकंतत्प्रधानं ईश्वरोपिकर्मानुसारेणफलंददन्नवैषम्यनैर्घृण्यदोषौभजतीत्यर्थः कालंकर्मापिकालएवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥

आत्मनइति शांतस्यापितवहिंस्रेकर्मणिप्रवृत्तिरितिकालस्यैवैतन्माहात्म्यमित्यर्थः ॥ २१॥ २२॥ पुरुषस्येति उत्पत्तिवद्विनाशोपियादृच्छिकएवेतिभावः ॥२३॥ व्यलीकंअनृतंचित्तवैतंसिकंचित्तबंधनंतदर्थंतन्निवृत्त्यर्थं मृषाभूतमपिहंतृत्वादिकंयदिसत्यमितिमन्यसेतर्हिप्रायश्चित्तंकुर्वित्यर्थः ॥ २४ ॥ यवीयसःयवीयांसः ॥२५॥ समुच्छ्रयोविरोधः ॥२६॥२७॥ संश्रिताःसन्नद्धाःसाह्यार्थंसाहाय्यार्थं ॥२८॥

आत्मनश्चविजानीहिनियतव्रतशासनं॥ यदात्वमीदृशंकर्मविधिनाक्रम्यकारितः॥ २१ ॥ त्वष्ट्रेवविहितंयंत्रंयथाचेष्टयितुर्वशे ॥ कर्मणाकालयुक्तेनतथेदंचेष्टतेजगत्॥ २२॥ पुरुषस्यहिदृष्ट्वेमामुत्पत्तिमनिमित्ततः॥ यदृच्छयाविनाशंचशोकहर्षावनर्थकौ॥२३॥व्यलीकमपियत्त्वत्रचित्तवैतंसिकंतव॥तदर्थमिष्यते राजन्प्रायश्चित्तंतदाचर॥ २४॥ इदंतुश्रूयतेपार्थयुद्धेदेवासुरेपुरा॥ असुराभ्रातरोज्येष्ठादेवाश्चापियवीयसः॥ २५॥ तेषामपिश्रीनिमित्तंमहानासीत्समुच्छ्रयः॥ युद्धंवर्षसहस्राणिद्वात्रिंशदभवत्किल॥ २६॥ एकार्णवांमहींकृत्वारुधिरेणपरिप्लुतां ॥ जघ्नुर्दैत्यांस्तथादेवास्त्रिदिवंचाभिलेभिरे॥ २७॥ तथैवपृथिवींलब्ध्वाब्राह्मणावेदपारगाः॥ संश्रितादानवानांवैसाह्यार्थंदर्पमोहिताः॥ २८॥ शालावृकाइतिख्यातास्त्रिषुलोकेषुभारत॥ अष्टाशीतिसहस्राणितेचापिविबुधैर्हताः॥ २९॥ धर्मव्युच्छित्तिमिच्छंतोयेऽधर्मस्यप्रवर्तकाः॥ हंतव्यास्तेदुरात्मानोदेवैर्दैत्याइवोल्बणाः ॥ ३०॥ एकंहत्वायदिकुलेशिष्टानांस्यादनामयं॥ कुलंहत्वाचराष्ट्रंचनतद्वृत्तोपघातकं॥ ३१॥ अधर्मरूपोधर्मोहिकश्चिदस्तिनराधिप॥ धर्मश्चाधर्मरूपोस्तितच्चज्ञेयंविपश्चिता॥ ३२॥ तस्मात्संस्तंभयात्मानंश्रुतवानसिपांडव॥ देवैःपूर्वगतंमार्गमनुयातोसिभारत॥ ३३॥ नहीदृशागमिष्यंतिनरकंपांडवर्षभ॥ भ्रातॄनाश्वासयैतांस्त्वंसुहृदश्चपरंतप॥ ३४॥ योहिपापसमारंभेकार्येतद्भावभावितः॥ कुर्वन्नपितथैवस्यात्कृत्वाचनिरपत्रपः॥ ३५॥ तस्मिंस्तत्कलुषंसर्वंसमाप्तमितिशब्दितं॥ प्रायश्चित्तंनतस्यास्तिह्रासोवापापकर्मणः॥ ३६॥ त्वंतुशुक्लाभिजातीयःपरदोषेणकारितः॥ अनिच्छमानःकर्मेदंकृत्वाचपरितप्यसे॥ ३७॥ अश्वमेधोमहायज्ञःप्रायश्चित्तमुदाहृतं॥ तमाहरमहाराजविपाप्मैवंभविष्यसि॥ ३८॥ मरुद्भिःसहजित्वारीन्भगवान्पाकशासनः॥ एकैकंक्रतुमाहृत्यशतकृत्वःशतक्रतुः॥ ३९॥ धूतपाप्माजितस्वर्गोलोकान्प्राप्यसुखोदयान्॥ मरुद्गणैर्वृतःशक्रःशुशुभेभासयन्दिशः॥ ४०॥

॥ २९ ॥ अधर्मस्येतिच्छेदः ॥ ३० ॥ राष्ट्रेऽनामयंस्यात्तर्हितत्एकस्यकुलस्यवाहननंतद्वृत्तोपघातकं धर्मनाशकंनभवति ॥ ३१ ॥ अधर्मरूपोधर्मवद्भातिधर्मः यथाशालावृकाख्यब्राह्मणवधः धर्मश्चाधर्मःयथाकर्णपर्वोक्तसत्यवादिनःचोरेभ्यःकार्पटिकमार्गप्रदिशतः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तद्भावभावितःपापभावनांगतः कुर्वन्पापमितिवर्तते ॥ ३५॥ तस्मिन्निति तस्यअपश्चात्तापिनोनिर्लज्जस्यप्रायश्चित्तंवातेनपापह्रासोवानास्तीत्यर्थः॥३६॥ परदोषेणदुर्योधनदोषेण ॥ ३७॥३८॥३९॥४०॥

महीयंतंमहीयमानं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ हतनाथानांस्त्रीणांशोकेनममदोषोनंतइत्युक्तंतत्राह तेषामिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ कामाःआशेरतेऽस्मिन्कामाशयः पूर्णकामइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥७॥ कानिकृत्वेति प्रायश्चित्तीयतेप्रायश्चित्तेऽधिक्रियते ॥ १ ॥ मिथ्यानुवर्तयन्कापथ्यंचरन् ॥ २ ॥ सूर्येणाभ्युदितः यस्मिन्शयानेसतिसूर्योभ्युदेतीत्यर्थः अभिनिर्मुक्तःयस्मिन्शयानेसतिसूर्योस्तंगच्छतीत्यर्थः अव्याधितंचेत्स्वपंतमादित्योभ्युदियादित्यादिस्मृत्युक्तप्रायश्चित्तंसकुर्यादित्यर्थः कुनखीश्यावदन्नितिच स्वर्णहारीतुकुनखीसु

स्वर्गेलोकेमहीयंतमप्सरोभिःशचीपतिं ॥ ऋषयःपर्युपासंतेदेवाश्चविबुधेश्वरं ॥४१॥ सेयंत्वामनुसंप्राप्ताविक्रमेणवसुंधरा ॥ निर्जिताश्चमहीपालाविक्रमेण त्वयानघ ॥४२॥ तेषांपुराणिराष्ट्राणिगत्वाराजन्सुहृद्वृतः ॥ भ्रातॄन्पुत्रांश्चपौत्रांश्चस्वेस्वेराज्येभिषेचय ॥४३॥ बालानपिचगर्भस्थान्सांत्वेनसमुदाचरन् ॥ रंजय प्रकृतीःसर्वाःपरिपाहिवसुंधरां ॥ ४४ ॥ कुमारोनास्तियेषांचकन्यास्तत्राभिषेचय ॥ कामाशयोहिस्त्रीवर्गःशोकमेवंप्रहास्यसि ॥ ४५ ॥ एवमाश्वासनंकृत्वा सर्वराष्ट्रेषुभारत ॥ यजस्ववाजिमेधेनयथेंद्रोविजयीपुरा ॥४६॥ अशोच्यास्तेमहात्मानःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ ॥ स्वकर्मभिर्गतानाशंकृतांतबलमोहिताः ॥४७॥ अवाप्तःक्षत्रधर्मस्तेराज्यंप्राप्तमकंटकं ॥ रक्षस्वधर्मंकौंतेयश्रेयान्यःप्रेत्यभारत ॥ ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० रा० प्रायश्चित्तीयोपाख्यानेत्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३३॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच कानिकृत्वेहकर्माणिप्रायश्चित्तीयतेनरः ॥ किंकृत्वामुच्यतेतत्रतन्मेब्रूहिपितामह ॥१॥ व्यासउवाच अकुर्वन्विहितंकर्मप्रतिषिद्धानिचाचरन् ॥ प्रायश्चित्तीयतेह्येवंनरोमिथ्यानुवर्तयन् ॥ २ ॥ सूर्येणाभ्युदितोयश्चब्रह्मचारीभवत्युत ॥ तथासूर्याभिनिर्मुक्तःकुनखीश्यावदन्नपि ॥ ३ ॥ परिवित्तिःपरिवेत्ताब्रह्मघ्नोयश्चकुत्सकः ॥ दिधिषूपपतिर्यःस्यादग्रेदिधिषुरेवच ॥ ४ ॥ अवकीर्णीभवेद्यश्चद्विजातिवधकस्तथा ॥ अतीर्थेब्राह्मणस्यागीतीर्थेचाप्रतिपादकः ॥५॥ ग्रामघातीचकौंतेयमांसस्यपरिविक्रयी ॥ यश्चाग्नीनपविध्येततथैवब्रह्मविक्रयी ॥६॥ गुरुस्त्रीवधकोयश्चपूर्वःपूर्वस्तुगर्हितः ॥ वृथापशुसमालंभीगृहदाहस्यकारकः ॥ ७॥ अनृतेनोपवर्तीचप्रतिरोद्धागुरोस्तथा ॥ एतान्येनांसिसर्वाणिव्युत्क्रांतसमयश्चयः ॥ ८॥

रापःश्यावदंतकइतिकर्मविपाकेजन्मांतरीयदोषवतापिसूर्यारुणसंवादादावुपदिष्टंप्रायश्चित्तंकर्तव्यमित्युक्तं ॥ ३ ॥ अनूढेज्येष्ठेऊढवान् कनिष्ठःपरिवेत्ता परिवित्तिःपूर्वजः ज्येष्ठायामनूढायांकनिष्ठामूढवान येदिधिषुः दिधिषूपपतिस्तुकनिष्ठाविवाहोत्तरंज्येष्ठामूढवान् ॥ ४ ॥ अवकीर्णीनष्टव्रतः अतीर्थेअपात्रे त्यागीदाता ॥ ५॥ ग्रामघातीसमूहहंता याजीतिपाठांतरं मांसस्येतिनृपश्वादेः अपविध्येतत्यजेत् ब्रह्मविक्रयीभृतकाध्यापकः राजविक्रयीतिपाठेसोमविक्रयी राजानमाप्यायतीत्यादौसोमेराजशब्दश्रवणात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ अभक्ष्यस्यलशुनादेः ॥ १० ॥ रसानांलवणगुडादीनां ॥ ११ ॥ नित्यदेयानिगोग्रासादीनि ॥ १२ ॥ दक्षिणानांप्रतिश्रुतानां ॥ १३॥ विवदतेधनाद्यर्थंपित्रासहकलहंकरोति अप्रजायन्धर्मपत्न्यां कालेमैथुनमकुर्वन् ॥ १४॥ इतरेणसंक्षेपेण ॥ १५॥ एतानिस्वधर्मस्यपरित्यागइत्यादीनिकर्माणिक्रियमाणानियेमानवाः उपजीवंतइतिशेषः॥ १६॥ जिघांसीहंतुमिच्छावान् इयात्गच्छेत् ॥ १७॥ मंत्रोमन्युरका र्षीन्नमोनमइत्यादिर्मन्यवेस्वाहेत्यंतः ॥ १८ ॥ मन्युःक्रोधः तन्मन्युंशत्रोःक्रोधंप्रति ऋच्छतिगच्छति क्रोधएवतंप्रतीपीभूयपरशरीरद्वाराहंतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ असाध्यरोगादिनाप्राणात्ययेउपस्थितेजीवना

अकार्याणितुवक्ष्यामियानितानिनिबोधमे ॥ लोकवेदविरुद्धानितान्येकाग्रमनाःशृणु ॥ ९॥ स्वधर्मस्यपरित्यागःपरधर्मस्यचक्रिया ॥ अयाज्ययाजनंचैवत थाऽभक्ष्यस्यभक्षणं ॥ १०॥ शरणागतसंत्यागोभृत्यस्याभरणंतथा ॥ रसानांविक्रयश्चापितिर्यग्योनिवधस्तथा॥ ११॥ आधानादीनिकर्माणिशक्तिमान्नकरो तियः ॥ अप्रयच्छंश्चसर्वाणिनित्यदेयानिभारत ॥ १२॥ दक्षिणानामदानंचब्राह्मणस्वाभिमर्शनं ॥ सर्वाण्येतान्यकार्याणिप्राहुर्धर्मविदोजनाः ॥ १३॥ पित्रा विवदतेपुत्रोयश्चस्याद्गुरुतल्पगः ॥ अप्रजायन्नरव्याघ्रभवत्यधार्मिकोनरः ॥ १४ ॥ उक्तान्येतानिकर्माणिविस्तरेणेतरेणच ॥ यानिकुर्वन्नकुर्वंश्चप्रायश्चित्ती यतेनरः ॥ १५ ॥ एतान्येवतुकर्माणिक्रियमाणानिमानवाः ॥ येषुयेषुनिमित्तेषुनलिप्यंतेऽथतान्शृणु ॥ १६॥ प्रगृह्यशस्त्रमायांतमपिवेदांतगंरणे ॥ जिघांसं तंजिघांसीयान्नतेनब्रह्महाभवेत् ॥ १७॥ इतिचाप्यत्रकौंतेयमंत्रोवेदेषुपठ्यते ॥ वेदप्रमाणविहितंधर्मंचप्रब्रवीमिते ॥ १८ ॥ अपेतंब्राह्मणंवृत्ताद्योहन्यादात तायिनं ॥ नतेनब्रह्महासस्यान्मन्युस्तन्मन्युमृच्छति ॥ १९ ॥ प्राणात्ययेतथाज्ञानादाचरन्मदिरामपि ॥ आदेशितोधर्मपरैःपुनःसंस्कारमर्हति ॥ २० ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातंकौंतेयाभक्ष्यभक्षणं ॥ प्रायश्चित्तविधानेनसर्वमेतेनशुध्यति ॥ २१ ॥ गुरुतल्पंहिगुर्वर्थंनदूषयतिमानवं ॥ उद्दालकःश्वेतकेतुंजनयामासशिष्यतः ॥ २२ ॥ स्तेयंकुर्वंश्चगुर्वर्थमापत्सुननिषिध्यते ॥ बहुशःकामकारेणनचेद्यःसंप्रवर्तते ॥ २३ ॥ अन्यत्रब्राह्मणस्वेभ्यआददानोनदुष्यति ॥ स्वयमप्राशितायश्च नसपापेनलिप्यते ॥ २४॥ प्राणत्राणेऽनृतंवाच्यमात्मनोवापरस्यच ॥ गुर्वर्थेस्त्रीषुचैवस्याद्विवाहकरणेषुच ॥ २५॥ नावर्ततेव्रतंस्वप्नेशुक्रमोक्षेकथंचन ॥ आज्य होमःसमिद्धेग्नौप्रायश्चित्तंविधीयते ॥ २६ ॥ पारिवित्त्यंतुपतितेनास्तिप्रव्रजितेतथा ॥ भिक्षितेपारदार्यंचतद्धर्मस्यनदूषकं ॥ २७॥

र्थंमदिरामपिआचरन्पिबन्धर्मपरैःचिकित्सकैः आदेशितउपदिष्टः ॥ २० ॥ २१ ॥ गुर्वर्थंगुर्वाज्ञया ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ व्रतंनावर्ततेपुनरुपनयनंनकर्तव्यमित्यर्थः आज्यहोमः पुनर्मामैत्विं द्रियमितिमंत्रेण ॥ २६ ॥ पतितेज्येष्ठभ्रातरि भिक्षितेधर्मार्थमपरितःसिंचेतिस्त्रियाप्रार्थितेसति ॥ २७ ॥

वृथाश्राद्धादिनिमित्तंविना संस्कारःपावित्र्यं योयजेताश्वमेधेनमासिमासिशतंसमाः मांसानिचनखादेतद्वयमेतत्समंस्मृतमितिस्मृतेः ॥ २८ ॥ तीर्थेसत्काराणामज्ञानादप्रतिपादनमपिनदूषकं ॥ २९ ॥ अप
चारिण्याःव्यभिचारिण्याः निष्कृतिःधिक्करणं दासीवत्अन्नाच्छादनमात्रेणदूरस्थापनं तयासहरतिभोजनादिवर्जनंचेत्यर्थः ॥ ३० ॥ सोमस्यतत्त्वंअनेनतृप्तादेवामनुष्यान्कामैरभिवर्षंतीतिलोकद्वयोपकारण
कोयंसोमइति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारत० चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ साधारणानिप्रायश्चित्तानितावदाह तपसेति तपसाकृच्छ्रचांद्रायणादिना कर्मणायज्ञादिना प्रदाने
नगवादीनां पुनातिशोधयति ॥ १ ॥ स्वकर्मकृद्दासादिरहितः ॥ २ ॥ कर्मब्रह्महत्यां ॥ ३ ॥ लक्ष्यइति कामकारविषयेविदुषांप्रायश्चित्तोपदेष्टॄणांआत्मनोवाइच्छयावैदुष्येसति अकामतस्त्वाह त्रिरित्यादि

वृथापशुसमालंभंनैवकुर्यान्नकारयेत् ॥ अनुग्रहःपशूनांहिसंस्कारोविधिनोदितः ॥ २८ ॥ अनर्हेब्राह्मणेदत्तमज्ञानात्तन्नदूषकं ॥ सत्काराणांतथातीर्थेनित्यं
वाप्रतिपादनं ॥ २९ ॥ स्त्रियास्तथापचारिण्यानिष्कृतिःस्याददूषिका ॥ अपिसापूयतेतेननतुभर्ताप्रदुष्यति ॥ ३० ॥ तत्त्वंज्ञात्वातुसोमस्यविक्रयःस्याददोषवा
न् ॥ असमर्थस्यभृत्यस्यविसर्गःस्याददोषवान् ॥ वनदाहोगवामर्थेक्रियमाणोनदूषकः ॥ ३१ ॥ उक्तान्येतानिकर्माणियानिकुर्वन्नदुष्यति ॥ प्रायश्चित्तानि
वक्ष्यामिविस्तरेणैवभारत ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिप्रायश्चित्तीयेचतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
व्यासउवाच तपसाकर्मणाचैवप्रदानेनचभारत ॥ पुनातिपापंपुरुषःपुनश्चेन्नप्रवर्तते ॥ १ ॥ एककालंतुभुंजीतचरन्भैक्ष्यंस्वकर्मकृत् ॥ कपालपाणिःखट्वां
गीब्रह्मचारीसदोत्थितः ॥ २ ॥ अनसूयुरधःशायीकर्मलोकेप्रकाशयन् ॥ पूर्णैर्द्वादशभिर्वर्षैर्ब्रह्महाविप्रमुच्यते ॥ ३ ॥ लक्ष्यःशस्त्रभृतांवास्याद्विदुषामिच्छयात्म
नः ॥ प्रास्येदात्मानमग्नौवासमिद्धेत्रिरवाक्शिराः ॥ ४ ॥ जपन्वान्यतमंवेदंयोजनानांशतंव्रजेत् ॥ सर्वस्वंवावेदविदेब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ५ ॥ धनंवाजीव
नायालंगृहंवासपरिच्छदं ॥ मुच्यतेब्रह्महत्यायागोप्तागोब्राह्मणस्यच ॥ ६ ॥ षड्भिर्वर्षैःकृच्छ्रभोजीब्रह्महापूयतेनरः ॥ मासेमासेसमश्नंस्तुत्रिभिर्वर्षैःप्रमुच्यते ॥
॥ ७ ॥ संवत्सरेणमासाशीपूयतेनात्रसंशयः ॥ तथैवोपवसन्राजन्स्वल्पेनापिप्रपूयते ॥ ८ ॥

ना ॥ ४ ॥ अवाक्शिराः यंकंचिद्वेदंजपन्योजनानांशतंत्रिर्व्रजेत्शतत्रययोजनंपद्चारेणतीर्थयात्रायांवेदंजपन्मुच्यतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ कृच्छ्रभोजीकृच्छ्ररीत्यासातत्येनभुंजानः त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्य
हमयाचितं त्र्यहंपरंचनाश्नीयादितिविधिनाएकैकःकृच्छ्रोद्वादशदिनात्मकोज्ञेयः मासेमासेइतितस्यैवातिदेशः सप्ताहंप्रातःसप्ताहंसायंसप्ताहमयाचितंसप्ताहमनशनंविषमेषुमासेषुसएवाष्टाहक्रमेणसमे
षुमासेषुप्रकारएवंवर्षत्रयमितिद्वितीयः ॥ ७ ॥ मासाशीति मासंसायंमासंप्रातर्मासमयाचितंमासमुपवासइतिक्रमेणवर्षंवानयेत् मासादधिकेनस्वल्पेनापिकालेनउपवसन्जलमात्रेणवर्तयन्मुच्यते ॥ ८ ॥

सर्वंपाप्मानंतरतितरतिब्रह्महत्यांयोश्वमेधेनयजतइतिश्रुतिः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कांबोजान्जात्यश्वान्कंबुदेशजान् ॥ १४ ॥ मनोरथंवांच्छितंगृहक्षेत्रादि ॥ १५ ॥ १६ ॥ मरुप्रपातेनिर्जलदेशेपर्वतापातनंमहाप्रस्थानंकेदारेहिमवदारोहणं ॥ १७ ॥ समितिंगच्छेदित्यस्यनिष्पापःसन्ब्राह्मणसभामारोढुंयोग्योभवतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ शेफंशिश्नं ॥ २० ॥ यत्ताःत्यक्ताहारविहाराः

क्रतुनाचाश्वमेधेनपूयतेनात्रसंशयः ॥ येचाप्यवभृथस्नाताःकेचिदेवंविधानराः ॥ ९ ॥ तेसर्वेधूतपाप्मानोभवंतीतिपराश्रुतिः ॥ ब्राह्मणार्थेहतोयुद्धेमुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ १० ॥ गवांशतसहस्रंतुपात्रेभ्यःप्रतिपादयेत् ॥ ब्रह्महाविप्रमुच्येतसर्वपापेभ्यएवच ॥ ११ ॥ कपिलानांसहस्राणियोदद्यात्पंचविंशतिं ॥ दोग्ध्रीणांसचपापेभ्यःसर्वेभ्योविप्रमुच्यते ॥ १२ ॥ गोसहस्रंसवत्सानांदोग्ध्रीणांप्राणसंशये ॥ साधुभ्योवैदरिद्रेभ्योदत्वामुच्येतकिल्बिषात् ॥ १३ ॥ शतंवैयस्तुकांबोजान्ब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छति ॥ नियतेभ्योमहीपालसचपापात्प्रमुच्यते ॥ १४ ॥ मनोरथंतुयोदद्यादेकस्माअपिभारत ॥ नकीर्तयेतदत्वायःसचपापात्प्रमुच्यते ॥ १५ ॥ सुरापानंसकृत्कृत्वायोग्निवर्णांसुरांपिबेत् ॥ सपावयत्यथात्मानमिहलोकेपरत्रच ॥ १६ ॥ मरुप्रपातंप्रपतन्ज्वलनंवासमाविशन् ॥ महाप्रस्थानमातिष्ठन्मुच्यतेसर्वकिल्बिषैः ॥ १७ ॥ बृहस्पतिसवेनेष्ट्वासुरापोब्राह्मणःपुनः ॥ समितिंब्राह्मणोगच्छेदितिवैब्रह्मणःश्रुतिः ॥ १८ ॥ भूमिप्रदानंकुर्याद्यःसुरांपीत्वाविमत्सरः ॥ पुनर्नचपिबेद्राजन्संस्कृतःसचशुध्यति ॥ १९ ॥ गुरुतल्पीशिलांतप्तामायसीमभिसंविशेत् ॥ अवकृत्यात्मनःशेफंप्रव्रजेदूर्ध्वदर्शनः ॥ २० ॥ शरीरस्यविमोक्षेणमुच्यतेकर्मणोशुभात् ॥ कर्मभ्योविप्रमुच्यंतेयत्ताःसंवत्सरंस्त्रियः ॥ २१ ॥ महाव्रतंचरेद्यस्तुदद्यात्सर्वस्वमेवतु ॥ गुर्वर्थेवाहतोयुद्धेसमुच्येत्कर्मणोशुभात् ॥ २२ ॥ अनृतेनोपवर्तीचेत्प्रतिरोद्धागुरोस्तथा ॥ उपाहृत्यप्रियंतस्मैतस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ २३ ॥ अवकीर्णिनिमित्तंतुब्रह्महत्याव्रतंचरेत् ॥ गोचर्मवासाःषण्मासांस्तथामुच्येतकिल्बिषात् ॥ २४ ॥ परदारापहारीतुपरस्यापहरन्वसु ॥ संवत्सरंव्रतीभूत्वातथामुच्येतकिल्बिषात् ॥ २५ ॥ धनंतुयस्यापहरेत्तस्मैदद्यात्समंवसु ॥ विविधेनाभ्युपायेनतदामुच्येतकिल्बिषात् ॥ २६ ॥ कृच्छ्राद्द्वादशरात्रेणसंयतात्माव्रतेस्थितः ॥ परिवेत्ताभवेत्पूतःपरिवित्तिस्तथैवच ॥ २७ ॥ निवेश्यंतुपुनस्तेनसदातारयतापितॄन् ॥ नतुस्त्रियाभवेद्दोषोनतुसातेनलिप्यते ॥ २८ ॥ भोजनंत्वंतराशुद्धंचातुर्मास्येविधीयते ॥ स्त्रियस्तेनप्रशुध्यंतिइतिधर्मविदोविदुः ॥ २९ ॥

युक्तेष्वेवपापेषुसत्सुमुच्यंते ॥ २१ ॥ महाव्रतंमासमात्रंजलस्यापित्यागः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कृच्छ्रादिति एतच्चज्येष्ठस्यापिदाराग्निहोत्रकरणानंतरंद्रष्टव्यं ॥ २७ ॥ तेनकनिष्ठेननिवेश्यंविवाहांतरंकर्तव्यं अन्यथाशुद्धिर्नास्तीत्यर्थः ॥ २८ ॥ अंतराभोजनंधारणापारणव्रतेनमासचतुष्टयकृतेनशुध्यंतिमहापापयोगे ॥ २९ ॥

अन्यत्रतुसकृत्व्यभिचारमात्रेमानसिकेवाआह स्त्रियइति ॥ ३० ॥ प्रसंगाद्भाजनशुद्धिमाह पादजेति शूद्रस्यउच्छिष्टंकांस्यंपात्रंतथातदेवगवाघ्रातंतथागंडूषपात्रंब्राह्मणस्यापिपूतानिदशभिः शोधनैःशुध्यं ति तानिचपंचगव्येनमृत्तोयैर्भस्मनाम्लेनवह्निनेति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विधीयतेपादःपादोपकृष्टइत्यर्थः वैश्यस्यद्विपादःशूद्रस्यपादमात्रः धर्मःशौचादिः प्रायश्चित्तादेरधिकस्यविधानात् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ एषइति भस्मसाहचर्याच्छ्रुद्रीयजपोप्यत्रद्रष्टव्यः यदाहवृद्धशातातपः मद्यंपीत्वागुरुदारांश्चगत्वास्तेयंकृत्वाब्रह्महत्यांचकृत्वा भस्मच्छन्नोभस्मशय्यांशयानोरुद्राध्यायीमुच्यतेसर्वपापैरिति पा

स्त्रियस्त्वाशंकिताःपापानोपगम्याविजानता॥ रजसातविशुध्यंतेभस्मनाभाजनंयथा ॥ ३० ॥ पादजोच्छिष्टकांस्यंयद्गवाघ्रातमथापिवा॥ गंडूषोच्छिष्टम पिवाविशुध्येद्दशभिस्तुतत् ॥ ३१ ॥ चतुष्पात्सकलोधर्मोब्राह्मणस्यविधीयते॥ पादावकृष्टोराजन्येतथाधर्मोविधीयते॥३२॥ तथावैश्येचशूद्रेचपादःपादोवि धीयते॥ विद्यादेवंविधेनैषांगुरुलाघवनिश्चयं॥ ३३ ॥ तिर्यग्योनिवधंकृत्वाद्रुमांश्छित्वेतरान्बहून् ॥ त्रिरात्रंवायुभक्षःस्यात्कर्मचप्रथयन्नरः॥ ३४ ॥ अग म्यागमनेराजन्प्रायश्चित्तंविधीयते ॥ आर्द्रवस्त्रेणषण्मासान्विहार्यंभस्मशायिना ॥३५॥ एषएवतुसर्वेषामकार्याणांविधिर्भवेत्॥ ब्रह्मणोक्तेनविधिनादृष्टांता गमहेतुभिः॥३६॥ सावित्रीमप्यधीयीतशुचौदेशेमिताशनः॥ अहिंसोमंदकोजल्पोमुच्यतेसर्वकिल्बिषैः॥३७॥ अहःसुसततंतिष्ठेदभ्याकाशंनिशांस्वपन्॥ त्रिरह्नित्रिर्निशायांचसवासाजलमाविशेत्॥ ३८॥ स्त्रीशूद्रंपतितंचापिनाभिभाषेद्व्रतान्वितः॥ पापान्यज्ञानतःकृत्वामुच्येदेवंव्रतोद्विजः ॥ ३९ ॥ शुभाशुभ फलंप्रेत्यलभतेभूतसाक्षिकं॥ अतिरिच्येतयोयत्रतत्कर्तालभतेफलं॥ ४० ॥ तस्माद्दानेनतपसाकर्मणाचफलंशुभं ॥ वर्धयेदशुभंकृत्वायथास्यादतिरेकवान् ॥ ४१ ॥ कुर्याच्छुभानिकर्माणिनिवर्तेत्पापकर्मणः॥ दद्यान्नित्यंचवित्तानितथामुच्येतकिल्बिषात्॥४२॥ अनुरूपंहिपापस्यप्रायश्चित्तमुदाहृतं॥ महापातक वर्जंतुप्रायश्चित्तंविधीयते॥ ४३॥ भक्ष्याभक्ष्येषुचान्येषुवाच्यावाच्येतथैवच॥ अज्ञानज्ञानयोराजन्विहितान्यनुजानतः॥ ४४॥

पानांगौरवलाघवानुसारेणदीक्षासंवत्सरंषण्मासंत्रिमासंमासंद्वादशाहमितियथायोग्यंज्ञेया तत्रयथाकूष्मांडहोमेयोयोनौरेतःसिंचतीतिपारदार्यप्रकृत्यवर्षमासचतुर्विंशतिरात्रद्वादशरात्रषड्रात्रत्रिरात्रपक्षाउ क्ताः यावदेनोदीक्षामुपैतीतिचपापानुसारित्वंदीक्षायांउक्तंतद्दृष्टांतेनसर्वत्रबोध्यं दृष्टांतभूतोयआगमस्तत्रोक्तैर्हेतुभिर्यावदेनइत्याद्यैः ॥ ३६॥ मंदइवमंदकः रागद्वेषमानापमानशून्यः अजल्पइतिच्छेदः॥३७॥ तिष्ठेदित्युपवेशनादेर्व्यावृत्तिः अभ्याकाशंनिरावरणेस्थंडिलादौ अहःसुइतिबहुवचनादिनापिपापानुसारेणऽवराणामह्नांगणनाकल्पनीया॥३८॥ ३९ ॥ यत्रपुण्येपापेवातिरिच्येतयोधिकोभवतिसइतरेणे तरदभिभूयातिरिक्तस्यफलंभुंक्तइत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ व्रतादिरूपंप्रायश्चित्तंमहापातकवर्जंज्ञेयं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० पंचत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ श्री ॥ किंभक्ष्यमिति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रजापतिमनुं ॥ ३ ॥ कथंकेनप्रकारेण अन्नमदनीयंकिंद्रव्यकंकर्तव्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥ व्यासोविस्तरः ॥ ५ ॥ अनादेशेविशेषतोऽनुक्तेदोषे यत्रदेशेतत्पराःजपादिपराःप्रायःबहुशःसंति सोपिगंगादिवत्पावनइत्यर्थः यत्रोपायाइतिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ ६ ॥ तथाजपादिवत् पुण्यानिएतानिवक्ष्यमाणानि धरणीभृतःपर्वताब्रह्मगिरिप्रभृतयः आदिपदात्सुवर्णस्नानादि अनादिष्टंप्रायश्चित्तंसामान्यमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ गर्वेणयुक्तोनभवेत् पूजांनावगणयेत्

जानतातुकृतंपापंगुरुसर्वंभवत्युत ॥ अज्ञानात्स्वल्पकोदोषःप्रायश्चित्तंविधीयते ॥ ४५ ॥ शक्यतेविधिनापापंयथोक्तेनव्यपोहितुं ॥ आस्तिकेश्रद्दधानेचविधिरेषविधीयते ॥ ४६ ॥ नास्तिकाश्रद्दधानेषुपुरुषेषुकदाचन ॥ दंभद्वेषप्रधानेषुविधिरेषनदृश्यते ॥ ४७ ॥ शिष्टाचारश्चशिष्टश्चधर्मोधर्मभृतांवर ॥ सेवितव्योनरव्याघ्रप्रेत्येहचसुखेप्सुना ॥ ४८ ॥ सराजन्मोक्ष्यसेपापात्तेनपूर्णेनहेतुना ॥ प्राणार्थंवाधनेनैषामथवानृपकर्मणा ॥ ४९ ॥ अथवातेघृणाकाचित्प्रायश्चित्तंचरिष्यसि ॥ मात्वेवानार्यजुष्टेनमन्युनानिधनंगमः ॥ ५० ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तोभगवताधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ चिंतयित्वामुहूर्तेनप्रत्युवाचतपोधनं ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० प्रायश्चित्तीयेपंचत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ श्री ॥ युधिष्ठिरउवाच किंभक्ष्यंचाप्यभक्ष्यंचकिंचदेयंप्रशस्यते ॥ किंचपात्रमपात्रंवातन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ व्यासउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ सिद्धानांचैवसंवादंमनोश्चैवप्रजापतेः ॥ २ ॥ ऋषयस्तुव्रतपराःसमागम्यपुराविभुं ॥ धर्मंपप्रच्छुरासीनमादिकालेप्रजापतिं ॥ ३ ॥ कथमन्नंकथंपात्रंदानमध्ययनंतपः ॥ कार्याकार्यंचयत्सर्वंशंसवैत्वंप्रजापते ॥ ४ ॥ तैरेवमुक्तोभगवान्मनुःस्वायंभुवोब्रवीत् ॥ शुश्रूषध्वंयथावृत्तंधर्मंव्याससमासतः ॥ ५ ॥ अनादेशेजपोहोमउपवासस्तथैवच ॥ आत्मज्ञानंपुण्यनद्योयत्रप्रायश्चतत्पराः ॥ ६ ॥ अनादिष्टंतथैतानिपुण्यानिधरणीभृतः ॥ सुवर्णप्राशनमपिरत्नादिस्नानमेवच ॥ ७ ॥ देवस्थानाभिगमनमाज्यप्राशनमेवच ॥ एतानिमेध्यंपुरुषंकुर्वत्याशुनसंशयः ॥ ८ ॥ नगर्वेणभवेत्प्राज्ञःकदाचिदपिमानवः ॥ दीर्घमायुरथेच्छन्हित्रिरात्रंचोष्णपोभवेत् ॥ ९ ॥ अदत्तस्यानुपादानंदानमध्ययनंतपः ॥ अहिंसासत्यमक्रोधइज्याधर्मस्यलक्षणं ॥ १० ॥ सएवधर्मःसोधर्मोदेशकालेप्रतिष्ठितः ॥ आदानमनृतंहिंसाधर्मोह्यावस्थिकःस्मृतः ॥ ११ ॥

त् अवगणनेतुत्रिरात्रंउष्णपोभवेदितितप्तकृच्छ्रंधर्मशास्त्रोक्तंकुर्यादित्यर्थः भवेदित्यत्रपिबेदितिपाठंप्रकल्प्यसुरामित्यध्याहृत्यसुरांनपिबेत् पानेतुउष्णपोभवेत्सुरामेवोष्णांकृत्वापिबेदितिकेचित् ॥ ९ ॥ तपउपवासादि ॥ १० ॥ आदानंस्तेयं आवस्थिकःअवस्थाविशेषेभवः प्राणात्ययादौअधर्मस्यापिस्तेयादेर्धर्मत्वंधर्मस्याप्यस्तेयादेरधर्मत्वमित्यर्थः ॥ ११ ॥

वैदिक्यौप्रवृत्त्यप्रवृत्तीमर्त्यत्वामृतत्वप्रदे लौकिक्यौतुतेशुभेचेत्शुभफलेअशुभेचेदशुभफलेइत्याहद्वाभ्यां द्विविधाविति ॥ १२ ॥ एतयोर्लौकिक्योः फलेअपिकारणानुरूपेइत्यर्थः ॥ १३ ॥ दैवयुक्तंशास्त्रीयंकर्म प्राणःजीवनं एतेषांचतुर्णामपेक्षापूर्वंयत्किंचित्क्रियतेतर्हिअशुभानांनीचानामपिपुंसांतस्यफलंशुभंभवति ॥ १४ ॥ ऊर्ध्वमिति सत्यपिसंदेहेयल्लोकविगानपरिहारार्थंकृतंनित्यादि यच्चकेवलंदृष्टार्थंकृतंयेनादितन्नोभयत्रापि ॥ १५ ॥ क्रोधादिनायन्मनसःप्रियमप्रियंकृतंतत्रदृष्टांतागमहेतुभिःपूर्वोक्तैर्यावदेनइत्याद्यैःप्रमाणैर्देहस्यशोषणंउपवासादिकंप्रायश्चित्तंकर्तव्यं औषधैर्हविष्याशनैः मंत्रैश्चपवित्र

द्विविधौचाप्युभावेतौधर्माधर्मौविजानतां ॥ अप्रवृत्तिःप्रवृत्तिश्चद्वैविध्यंलोकवेदयोः ॥ १२ ॥ अप्रवृत्तेरमर्त्यत्वंमर्त्यत्वंकर्मणःफलं ॥ अशुभस्याशुभंविद्याच्छुभस्यशुभमेवच ॥ एतयोश्चोभयोःस्यातांशुभाशुभतयातथा ॥ १३ ॥ दैवंचदैवसंयुक्तंप्राणश्चप्राणदश्चह ॥ अपेक्षापूर्वकरणादशुभानांशुभंफलं ॥ १४ ॥ ऊर्ध्वंभवतिसंदेहादिहदृष्टार्थमेवच ॥ अपेक्षापूर्वकरणात्प्रायश्चित्तंविधीयते ॥ १५ ॥ क्रोधमोहकृतेचैवदृष्टांतागमहेतुभिः ॥ शरीराणामुपक्लेशोमनसश्चप्रियाप्रिये ॥ तदौषधैश्चमंत्रैश्चप्रायश्चित्तैश्चशाम्यति ॥ १६ ॥ उपवासमेकरात्रंदंडोत्सर्गेनराधिपः ॥ विशुद्ध्येदात्मशुद्ध्यर्थंत्रिरात्रंतुपुरोहितः ॥ १७ ॥ क्षयंशोकंप्रकुर्वाणोनम्रियेतयदानरः ॥ शस्त्रादिभिरुपाविष्टस्त्रिरात्रंतत्रनिर्दिशेत् ॥ १८ ॥ जातिश्रेण्यधिवासानांकुलधर्मांश्चसर्वतः ॥ वर्जयंतिचयेधर्मंतेषांधर्मोनविद्यते ॥ ॥ १९ ॥ दशवावेदशास्त्रज्ञास्त्रयोवाधर्मपाठकाः ॥ यद्ब्रूयुःकार्यउत्पन्नेसधर्मोधर्मसंशये ॥ २० ॥ अनड्वान्मृत्तिकाचैवतथाक्षुद्रपिपीलिकाः ॥ श्लेष्मातकस्तथाविप्रैरभक्ष्यंविषमेवच ॥ २१ ॥ अभक्ष्याब्राह्मणैर्मत्स्याःशल्कैर्येवैविवर्जिताः ॥ चतुष्पात्कच्छपादन्योमंडूकाजलजाश्चये ॥ २२ ॥ भासाहंसाःसुपर्णाश्चचक्रवाकाःप्लवाबकाः ॥ काकोमद्गुश्चगृध्रश्चश्येनोलूकस्तथैवच ॥ २३ ॥ क्रव्यादादंष्ट्रिणःसर्वेचतुष्पात्पक्षिणश्चये ॥ येषांचोभयतोदंताश्चतुर्दंष्ट्राश्चसर्वशः ॥ २४ ॥ एडकाश्वखरोष्ट्रीणांसूतिकानांगवामपि ॥ मानुषीणांमृगीणांचनपिबेद्ब्राह्मणःपयः ॥ २५ ॥ प्रेतान्नंसूतिकान्नंचयच्चकिंचिदनिर्दशं ॥ अभोज्यंचाप्यपेयंचधेनोर्दुग्धमनिर्दशं ॥ २६ ॥ राजान्नंतेजआदत्तेशूद्रान्नंब्रह्मवर्चसं ॥ आयुःसुवर्णकारान्नमवीरायाश्चयोषितः ॥ २७ ॥

जपैः चादन्यदपि तीर्थाटनश्रमादिभिःतत्पापंशाम्यतीतिसार्धं ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्षयंपुत्रादिमरणनिमित्तंआत्मवधार्थंप्रवृत्तोनम्रियेतचेत्त्रिरात्रमुपवासंचरेत् ॥ १८ ॥ जातिर्ब्राह्मणत्वादिः श्रेणीगृहस्थादीनांपंक्तिः अधिवासःजन्मभूमिः जात्यादिधर्मांश्चयेवर्जयंतितेषांधर्मःप्रायश्चित्तादिस्वरूपोनविद्यते ॥ १९ ॥ पाठकाःशोधकाः विचारकाइतियावत् कार्येप्रायश्चित्तनिमित्तेदोषे ॥ २० ॥ अभक्ष्यानाहचतुर्भिःअनड्वानिति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ एडकामेषी सूतिकानामनिर्दशानां ॥ २५ ॥ अभोज्यंपायसाद्यंतर्गतं ॥ २६ ॥ अवीरायाःपतिपुत्रहीनायाः ॥ २७ ॥

इंद्रियंशुक्रंगणिकादित्रयाणामन्नं ॥ २८ ॥ दीक्षितस्य अग्नीषोमीयवपाहोमात्प्राकूनभोक्तव्यं कदर्यःधनव्ययभयाद्भोगत्यागहीनः ॥ २९ ॥ रक्षिणःग्रामपालकस्यसीमादिरक्षिणोवा ॥ ३० ॥ ३१ ॥
शेषितंकुटुंबायअदत्वात्मार्थंरक्षितं ॥ ३२ ॥ धानाःभृष्टयवाः करंभाःदधिसक्तवः सक्त्वादीनांविकाराः नष्टाःसक्त्वादयः कृसरंतिलमिश्रओदनः वृथाकृताःदेवताद्युद्देशंविनाकृताः ॥ ३३ ॥ चात्पेयाःपीयूषाद

विष्ठावार्धुषिकस्यान्नंगणिकान्नमथेंद्रियं ॥ मृष्यंतियेचोपपतिंस्त्रीजितान्नंचसर्वशः ॥ २८ ॥ दीक्षितस्यकदर्यस्यक्रतुविक्रयिकस्यच ॥ तक्ष्णश्चर्मावकर्तुश्चपुं
श्चल्यारजकस्यच ॥ २९ ॥ चिकित्सकस्ययच्चान्नमभोज्यंरक्षिणस्तथा ॥ गणग्रामाभिशस्तानांरंगस्त्रीजीविनांतथा ॥ ३० ॥ परिवित्तीनांपुंसांचबंदिद्यूतवि
दांतथा ॥ वामहस्ताहृतंचान्नंभक्तंपर्युषितंचयत् ॥ ३१ ॥ सुरानुगतमुच्छिष्टमभोज्यंशेषितंचयत् ॥ पिष्टस्यचेक्षुशाकानांविकाराःपयसस्तथा ॥ ३२ ॥ सक्तु
धानाकरंभाणांनोपभोग्याश्चिरस्थिताः ॥ पायसंकृसरंमांसमपूपाश्चवृथाकृताः ॥ ३३ ॥ अपेयाश्चाप्यभक्ष्याश्चब्राह्मणैर्गृहमेधिभिः ॥ देवानृषीन्मनुष्यांश्च
पितॄन्गृह्याश्चदेवताः ॥ ३४ ॥ पूजयित्वाततःपश्चाद्गृहस्थोभोक्तुमर्हति ॥ यथाप्रव्रजितोभिक्षुस्तथैवस्वेगृहेवसेत् ॥ ३५ ॥ एवंवृत्तःप्रियैर्दारैःसंवसन्धर्ममाप्नु
यात् ॥ नदद्यादघशसेदानंनभयान्नोपकारिणे ॥ ३६ ॥ ननृत्यगीतशीलेषुहासकेषुचधार्मिकः ॥ नमत्तेचैवनोन्मत्तेनस्तेनेनचकुत्सके ॥ ३७ ॥ नवाग्घीनेविव
र्णेवानांगहीनेनवामने ॥ नदुर्जनेदौष्कुलेवाव्रतैर्योवानसंस्कृतः ॥ ३८ ॥ नश्रोत्रियमृतेदानंब्राह्मणेब्रह्मवर्जिते ॥ असम्यक्चैवयद्दत्तमसम्यक्चप्रतिग्रहः ॥ उभ
यंस्यादनर्थायदातुरादातुरेवच ॥ ३९ ॥ यथाखदिरमालंब्यशिलांवाप्यर्णवंतरन् ॥ मज्जेतमज्जतस्तद्वद्दातायश्चप्रतिग्रही ॥ ४० ॥ काष्ठैरार्द्रैर्यथावह्निरुपस्ती
र्णोनदीप्यते ॥ तपःस्वाध्यायचारित्रैरेवंहीनःप्रतिग्रही ॥ ४१ ॥ कपालेयद्वदापःस्युःश्वदृतौचयथापयः ॥ आश्रयस्थानदोषेणवृत्तहीनेतथाश्रुतं ॥ ४२ ॥ निर्मं
त्रोनिर्व्रतोयःस्यादशास्त्रज्ञोनसूयकः ॥ अनुक्रोशात्प्रदातव्यंहीनेष्वव्रतिकेषुच ॥ ४३ ॥ नवैदेयमनुक्रोशाद्दीनार्तातुरकेष्वपि ॥ आप्ताचरितइत्येवधर्मइत्येववा
पुनः ॥ ४४ ॥ निष्कारणंस्मृतंदत्तंब्राह्मणेब्रह्मवर्जिते ॥ भवेदपात्रदोषेणनचात्रास्तिविचारणा ॥ ४५ ॥ यथादारुमयोहस्तीयथाचर्ममयोमृगः ॥ ब्राह्मणश्चान
धीयानस्त्रयस्तेनामबिभ्रति ॥ ४६ ॥ यथाषंढोऽफलःस्त्रीषुयथागौर्गविचाफला ॥ शकुनिर्वाप्यपक्षःस्यान्निर्मंत्रोब्राह्मणस्तथा ॥ ४७ ॥

यः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ हासकेषुपरिहासपरेषुभंडेषु ॥ ३७ ॥ वाग्घीनेमूकेमूर्खेवा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ श्वदृतौशुनकचर्ममयेकोशे ॥ ४२ ॥ अनसूयकःगुणेषुदोषारोपंकुर्वन् अनुक्रोशात्दयया ॥ ४३ ॥
आप्ताचरितःइष्टकारीतिबुध्याधर्मबुध्यावानिर्मंत्रेनदेयमित्याह नवाइति ॥ ४४ ॥ अत्रैवहेतुमाह निष्कारणमिति निष्कारणंनिष्फलं दोषेणयुक्तइतिशेषः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

निराकृतौमूर्खे ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिशांतिपर्वणिरा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ श्रोतुमिति ॥ १ ॥ २ ॥ भक्ष्याभक्ष्य

ग्रामधान्यंयथाशून्यंयथाकूपश्चनिर्जलः ॥ यथाहुतमनग्नौचतथैवस्यान्निराकृतौ ॥ ४८ ॥ देवतानांपितॄणांचहव्यकव्यविनाशकः ॥ शत्रुरर्थहरोमूर्खोनलोकान्प्राप्तुमर्हति ॥ ४९ ॥ एतत्तेकथितंसर्वंयथावृत्तंयुधिष्ठिर ॥ समासेनमहद्ध्येतच्छ्रोतव्यंभरतर्षभ ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० रा० व्यासवाक्येषट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच श्रोतुमिच्छामिभगवन्विस्तरेणमहामुने ॥ राजधर्मान्द्विजश्रेष्ठचातुर्वर्ण्यस्यचाखिलान् ॥ १ ॥ आपत्सुचयथानीतिःप्रणेतव्याद्विजोत्तम ॥ धर्म्यमालक्ष्यपंथानंविजयेयंकथंमहीं ॥ २ ॥ प्रायश्चित्तकथाह्येषाभक्ष्याभक्ष्यविवर्जिता ॥ कौतूहलानुप्रवणाहर्षंजनयतीवमे ॥ ३ ॥ धर्मचर्याचराज्यंचनित्यमेवविरुध्यते ॥ एवंमुह्यतिमेचेतश्चिंतयानस्यनित्यशः ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच तमुवाचमहाराजव्यासोवेदविदांवरः ॥ नारदंसमभिप्रेक्ष्यसर्वज्ञानांपुरातनं ॥ ५ ॥ श्रोतुमिच्छसिचेद्धर्मंनिखिलेननराधिप ॥ प्रैहिभीष्मंमहाबाहोवृद्धंकुरुपितामहं ॥ ६ ॥ सतेधर्मरहस्येषुसंशयान्मनसिस्थितान् ॥ छेत्ताभागीरथीपुत्रःसर्वज्ञःसर्वधर्मवित् ॥ ७ ॥ जनयामासयंदेवीदिव्यात्रिपथगानदी ॥ साक्षाद्ददर्शयोदेवान्सर्वानिंद्रपुरोगमान् ॥ ८ ॥ बृहस्पतिपुरोगांस्तुदेवर्षीनसकृत्प्रभुः ॥ तोषयित्वोपचारेणराजनीतिमधीतवान् ॥ ९ ॥ उशनावेदयच्छास्त्रंयच्चदेवगुरुर्द्विजः ॥ यच्चधर्मसवैयाख्यंप्राप्तवान्कुरुसत्तमः ॥ १० ॥ भार्गवाच्च्यवनाच्चापिवेदानंगोपबृंहितान् ॥ प्रतिपेदेमहाबाहुर्वसिष्ठाच्चरितव्रतः ॥ ११ ॥ पितामहसुतंज्येष्ठंकुमारंदीप्ततेजसं ॥ अध्यात्मगतितत्त्वज्ञमुपाशिक्षतयःपुरा ॥ १२ ॥ मार्कंडेयमुखात्कृत्स्नंयतिधर्ममवाप्तवान् ॥ रामादस्त्राणिशक्राच्चप्राप्तवान्पुरुषर्षभः ॥ १३ ॥ मृत्युरात्मेच्छयायस्यजातस्यमनुजेष्वपि ॥ तथानपत्यस्यसतःपुण्यलोकादिविश्रुताः ॥ १४ ॥ यस्यब्रह्मर्षयःपुण्यानित्यमासन्सभासदः ॥ यस्यनाविदितंकिंचिज्ज्ञानयज्ञेषुविद्यते ॥ १५ ॥ सतेवक्ष्यतिधर्मज्ञःसूक्ष्मधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ तमभ्येहिपुराप्राणान्सविमुंचतिधर्मवित् ॥ १६ ॥ एवमुक्तस्तुकौंतेयोदीर्घप्रज्ञोमहामतिः ॥ उवाचवदतांश्रेष्ठंव्यासंसत्यवतीसुतं ॥ १७ ॥ युधिष्ठिरउवाच वैशसंसुमहत्कृत्वाज्ञातीनांरोमहर्षणं ॥ आगस्कृत्सर्वलोकस्यपृथिवीनाशकारकः ॥ १८ ॥

विवर्जिताउपवासात्मिका कौतूहलेनप्रसंगेनअनुप्रवणाअभिमुखा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रैहिप्रयाहि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सवैयाख्यंव्याख्यासहितं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ विमुंचतिविमोक्ष्यतिततःपुरा ॥ १६ ॥ १७ ॥ वैशसंविनाशं ॥ १८ ॥

उपसंप्रष्टुंउपागत्यसम्यक्प्रष्टुं ॥१९॥२०॥२१॥ नाथमानाःयाचमानाः उपासतइत्युत्तरत्रापियोज्यं ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ विष्टरश्रवसाविष्णुना ॥२७॥ संतापंशारीरंतापं ॥२८॥ वाक्यानिवेदावयवाः निधिस्तदर्थविचारग्रंथोमीमांसा अन्यदपियत्श्रुतंश्रव्यंनीतिशास्त्रादितत्रविशारदःऊहापोहकुशलः व्यवस्यकर्तव्यमर्थंनिश्चित्य ॥ २९॥३०॥३१॥ ततइति गोभिर्बलीवर्दैः एतस्माल्लिंगाद्गम्यतेयुरप्रवेशेप्रथमंगोरथेनप्रवेष्टव्यमिति मंत्रलिंगादप्येतद्गम्यते संगोभिरांगिरसोनक्षमाणोभगइवेदर्यमणंनिनाय जनेमित्रोनदंपतीअनक्तिबृहस्पतेवाजयाशूँरिवाजौ अस्यार्थः हेबृहस्पतेबृहस्पतितुल्यहेपुरोहि

घातयित्वातमेवाजौछलेनाजिह्मयोधिनं ॥ उपसंप्रष्टुमर्हामितमहंकेनहेतुना ॥ १९ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तंनृपतिंश्रेष्ठंचातुर्वर्ण्यहितेप्सया ॥ पुनराहमहाबाहुर्यदुश्रेष्ठोमहामतिः ॥ २० ॥ वासुदेवउवाच नेदानीमतिनिर्बंधंशोकेत्वंकर्तुमर्हसि ॥ यदाहभगवान्व्यासस्तत्कुरुष्वनृपोत्तम ॥ २१ ॥ ब्राह्मणास्त्वांमहाबाहोभ्रातरश्चमहौजसः ॥ पर्जन्यमिवघर्मार्तानाथमानाउपासते ॥ २२ ॥ हतशिष्टाश्चराजानःकृत्स्नंचैवसमागतं ॥ चातुर्वर्ण्यंमहाराजराष्ट्रंतेकुरुजांगलं ॥ २३ ॥ प्रियार्थमपिचैतेषांब्राह्मणानांमहात्मनां ॥ नियोगादस्यचगुरोर्व्यासस्यामिततेजसः ॥ २४ ॥ सुहृदामस्मदादीनांद्रौपद्याश्चपरंतप ॥ कुरुप्रियममित्रघ्नलोकस्यचहितंकुरु ॥ २५ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसकृष्णेनराजाराजीवलोचनः ॥ हितार्थंसर्वलोकस्यसमुत्तस्थौमहामनाः ॥ २६ ॥ सोनुनीतोनरव्याघ्रविष्टरश्रवसास्वयं ॥ द्वैपायनेनचतथादेवस्थानेनजिष्णुना ॥ २७ ॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिरनुनीतोयुधिष्ठिरः ॥ व्यजहान्मानसंदुःखंसंतापंचमहायशाः ॥ २८ ॥ श्रुतवाक्यःश्रुतनिधिःश्रुतश्रव्यविशारदः ॥ व्यवस्यमनसःशांतिमगच्छत्पांडुनंदनः ॥ २९ ॥ सतैःपरिवृतोराजानक्षत्रैरिवचंद्रमाः ॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यस्वपुरंप्रविवेशह ॥ ३० ॥ प्रविविक्षुःसधर्मज्ञःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अर्चयामासदेवांश्चब्राह्मणांश्चसहस्रशः ॥ ३१ ॥ ततोनवंरथंशुभ्रंकंबलाजिनसंवृतं ॥ युक्तंषोडशभिर्गोभिःपांडुरैःशुभलक्षणैः ॥ ३२ ॥ मंत्रैरभ्यर्चितंपुण्यैस्तूयमानश्चबंदिभिः ॥ आरुरोहयथादेवःसोमोमृतमयंरथं ॥ ३३ ॥ जग्राहरश्मीन्कौंतेयोभीमोभीमपराक्रमः ॥ अर्जुनःपांडुरंछत्रंधारयामासभानुमत् ॥ ३४ ॥

त आंगिरसोबृहस्पतिः गोभिर्वृषैः रथमित्यर्थात् संनक्षमाणः रथस्यसंनहनंकरिष्यन् यकारलोपआर्षः अर्यमणंदेवंभगइवषड्विधमैश्वर्यमिवनिनायप्रापितवान् तत्रदृष्टांतः जनेइति नकारउपमार्थे यथाजनेलोकेमित्रःसखादंपतीअनक्तिअन्योन्यसंबद्धेसकरोतिएवंनगरगतामैश्वर्यलक्ष्मींपरिणेष्यन्गोरथेननगरंप्रवेशयेद्राजानंपुरोहितः एवंजयलक्ष्मींपरिणेष्यन्नश्वरथेनआजिंप्रविशेदित्याह वाजयेति आजौसंग्रामे अशूनश्वान् रथेयुंजन्वाजयगमययजमानंजयलक्ष्मींपरिणेतुमित्यर्थादनुषंजनीयं ॥ ३२ ॥ अमृतमयंदेवतामयं ॥ ३३ ॥३४ ॥

तारकास्ताराः तत्तुल्याश्छत्रप्रांतस्थमौक्तिकगुच्छाश्च ॥३५॥३६॥ यथादेहरथोभूतपंचकमयः एवंसोपिरथोभ्रातृपंचकयुक्तः ॥३७॥ युयुत्सुर्धृतराष्ट्रपुत्रः ॥३८॥३९॥ नरयानंतरवतरावाइतिम्लेछभाषा

ध्रियमाणंचतच्छत्रंपांडुरंरथमूर्धनि ॥ शुशुभेतारकाकीर्णंसितमभ्रमिवांबरे ॥ ३५ ॥ चामरव्यजनेत्वस्यवीरौजगृहतुस्तदा ॥ चंद्ररश्मिप्रभेशुभ्रेमाद्रीपुत्रावलंकृते ॥ ३६ ॥ तेपंचरथमास्थायभ्रातरःसमलंकृताः ॥ भूतानीवसमस्तानिराजन्ददृशिरेतदा ॥ ३७ ॥ आस्थायतुरथंशुभ्रंयुक्तमश्वैर्मनोजवैः ॥ अन्वयात्पृष्ठतोराजन्युयुत्सुःपांडवाग्रजं ॥ ३८ ॥ रथंहेममयंशुभ्रंशैब्यसुग्रीवयोजितं ॥ सहसात्यकिनाकृष्णःसमास्थायान्वयात्कुरून् ॥ ३९ ॥ नरयानेनतुज्येष्ठःपितापार्थस्यभारत ॥ अग्रतोधर्मराजस्यगांधारीसहितोययौ ॥ ४० ॥ कुरुस्त्रियश्चताःसर्वाःकुंतीकृष्णातथैवच ॥ यानैरुच्चावचैर्जग्मुर्विदुरेणपुरस्कृताः ॥ ४१ ॥ ततोरथाश्चबहुलानागाश्वसमलंकृताः ॥ पादाताश्चहयाश्चैवपृष्ठतःसमनुव्रजन् ॥ ४२ ॥ ततोवैतालिकैःसूतैर्मागधैश्चसुभाषितैः ॥ स्तूयमानोययौराजानगरंनागसाह्वयं ॥ ४३ ॥ तत्प्रयाणंमहाबाहोर्बभूवाप्रतिमंभुवि ॥ आकुलाकुलमुत्कृष्टंहृष्टपुष्टजनाकुलं ॥ ४४ ॥ अभियानेतुपार्थस्यनरैर्नगरवासिभिः ॥ नगरंराजमार्गाश्चयथावत्समलंकृताः ॥ ४५ ॥ पांडुरेणचमाल्येनपताकाभिश्चमेदिनी ॥ संस्कृतोराजमार्गोभूद्धूपनैश्चप्रधूपितः ॥ ४६ ॥ अथचूर्णैश्चगंधानांनानापुष्पप्रियंगुभिः ॥ माल्यदामभिरासक्तैराजवेश्माभिसंवृतं ॥ ४७ ॥ कुंभाश्चनगरद्वारिवारिपूर्णानवादृढाः ॥ सिताःसुमनसोगौराःस्थापितास्तत्रतत्रह ॥ ४८ ॥ यथास्वलंकृतंद्वारंनगरंपांडुनंदनः ॥ स्तूयमानःशुभैर्वाक्यैःप्रविवेशसुहृद्वृतः ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणियुधिष्ठिरप्रवेशेसप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच प्रवेशनेतुपार्थानांजनानांपुरवासिनां ॥ दिदृक्षूणांसहस्राणिसमाजग्मुःसहस्रशः ॥ १ ॥ सराजमार्गःशुशुभेसमलंकृतचत्वरः ॥ यथाचंद्रोदयेराजन्वर्धमानोमहोदधिः ॥ २ ॥ गृहाणिराजमार्गेषुरत्नवंतिमहांतिच ॥ प्राकंपंतीवभारेणस्त्रीणांपूर्णानिभारत ॥ ३ ॥ ताःशनैरिवसव्रीडंप्रशशंसुर्युधिष्ठिरं ॥ भीमसेनार्जुनौचैवमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ ४ ॥ धन्यात्वमसिपांचालियात्वंपुरुषसत्तमान् ॥ उपतिष्ठसिकल्याणिमहर्षीनिवगौतमी ॥ ५ ॥ तवकर्माण्यमोघानिव्रतचर्याचभाविनि ॥ इतिकृष्णांमहाराजप्रशशंसुस्तदास्त्रियः ॥ ६ ॥

यांप्रसिद्धंनतुशिबिका ॥४०॥४१॥४२॥४३॥ आकुलाकुलंअतिसंकुलं संमर्दवशात् ॥४४॥४५॥ माल्येनपुष्पसमूहेनमेदिनीसमलंकृतेत्यनुषज्यते धूपनैःअगरुप्रभृतिभिर्धूपद्रव्यैः ॥४६॥४७॥ सिताःचूर्णादिनाशुक्लीकृताः सुमनसःपुष्पाणि गौराःशुक्लाः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३७॥ ॥७॥ प्रवेशनेइति ॥१॥२॥ स्त्रीणांस्त्रीभिः ॥३॥४॥५॥६॥

॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ अभिरूपान्मंगलद्रव्यपाणीन् ॥ १५ ॥ १६॥१७॥ किमिच्छसि किमिच्छसीतिपृच्छद्भिर्भृत्यैर्विविधैर्गोवस्त्रादिद्रव्यैर्निमंत्रयद्भिरित्यर्थः ॥ १८ ॥ स्तब्ध्वाव्याप्य

प्रशंसावचनैस्तासांमिथःशब्दैश्चभारत॥प्रीतिजैश्चतदाशब्दैःपुरमासीत्समाकुलं॥७॥ तमतीत्ययथायुक्तंराजमार्गंयुधिष्ठिरः॥अलंकृतंशोभमानमुपायाद्राजवेश्मह॥ ८ ॥ ततःप्रकृतयःसर्वाःपौराजानपदास्तदा॥ ऊचुःकर्णसुखावाचःसमुपेत्यततस्ततः॥ ९॥ दिष्ट्याजयसिराजेंद्रशत्रूञ्छत्रुनिषूदन॥ दिष्ट्याराज्यंपुनःप्राप्तंधर्मेणचबलेनच॥१०॥ भवनस्त्वंमहाराजराजेहशरदांशतं॥ प्रजाःपालयधर्मेणयथेंद्रस्त्रिदिवंतथा॥११॥ एवंराजकुलद्वारिमंगलैरभिपूजितः॥आशीर्वादान्द्विजैरुक्तान्प्रतिगृह्यसमंततः॥ १२ ॥ प्रविश्यभवनंराजादेवराजगृहोपमं॥ श्रुद्वाविजयसंयुक्तंरथात्पश्चादवातरत्॥१३॥ प्रविश्याभ्यंतरंश्रीमान्दैवतान्यभिगम्यच॥ पूजयामासरत्नैश्चगंधमाल्यैश्चसर्वशः॥१४॥ निश्चक्रामततःश्रीमान्पुनरेवमहायशाः॥ददर्शब्राह्मणांश्चैवसोभिरूपानवस्थितान्॥१५॥ ससंवृतस्तदाविप्रैराशीर्वादविवक्षुभिः॥ शुशुभेविमलश्चंद्रस्तारागणवृतोयथा॥१६॥तांस्तुवैपूजयामासकौंतेयोविधिवद्द्विजान्॥धौम्यंगुरुंपुरस्कृत्यज्येष्ठंपितरमेवच॥१७॥ सुमनोमोदकैरत्नैर्हिरण्येनचभूरिणा॥ गोभिर्वस्त्रैश्चराजेंद्रविविधैश्चकिमिच्छकैः॥१८॥ ततःपुण्याहघोषोभूद्दिवंस्तब्ध्वेवभारत॥ सुहृदांप्रीतिजननःपुण्यःश्रुतिसुखावहः॥१९॥ हंसवद्विदुषांराजाद्विजानांतत्रभारतीं॥ शुश्रुवेवेदविदुषांपुष्कलार्थपदाक्षरां॥ २० ॥ ततोदुंदुभिनिर्घोषःशंखानांचमनोरमः॥ जयंप्रवदतांतत्रस्वनःप्रादुरभून्नृप॥ २१ ॥ निःशब्देचस्थितेतत्रततोविप्रजनेपुनः॥राजानंब्राह्मणच्छद्माचार्वाकोराक्षसोब्रवीत्॥ २२ ॥ तत्रदुर्योधनसखाभिक्षुरूपेणसंवृतः॥ साक्षःशिखीत्रिदंडीचधृष्टोविगतसाध्वसः॥ २३॥ वृतःसर्वैस्तथाविप्रैराशीर्वादविवक्षुभिः॥ परंसहस्रैराजेंद्रतपोनियमसंवृतैः॥ २४॥ सदुष्टःपापमाशंसुःपांडवानांमहात्मनां॥ अनामंत्र्यैवतान्विप्रांस्तमुवाचमहीपतिं॥ २५॥ चार्वाकउवाच इमेप्राहुर्द्विजाःसर्वेसमारोप्यवचोमयि॥ धिक्भवंतंकुनृपतिंज्ञातिघातिनमस्तुवै॥ २६॥ किंतेनस्याद्धिकौंतेयकृत्वेमंज्ञातिसंक्षयं॥ घातयित्वागुरूंश्चैवमृतंश्रेयोनजीवितं॥ २७॥ इतितेवैद्विजाःश्रुत्वातस्यदुष्टस्यरक्षसः॥ विव्यथुश्चुक्रुशुश्चैवतस्यवाक्यप्रधर्षिताः॥ २८ ॥ ततस्तेब्राह्मणाःसर्वेसचराजायुधिष्ठिरः॥ व्रीडिताःपरमोद्विग्नास्तूष्णीमासन्विशांपते॥ २९॥ युधिष्ठिरउवाच प्रसीदंतुभवंतोमेप्रणतस्याभियाचतः॥ प्रत्यासन्नव्यसनिनंनमांधिक्कर्तुमर्हथ॥३०॥

॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ २९ ॥ प्रत्यासन्नाःसमीपस्थाःव्यसनिनश्चिरदुःखिनोभ्रात्रादयोयस्यतं भ्रात्रादिदुःखपरिहारार्थंममेदंराज्यकरणंनतुस्वसुखार्थमित्यर्थः ॥३०॥

॥ ३१ ॥ जग्नुःज्ञातवंतः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिशांतिपर्वणिराज० नै० भारतभाव० अष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ॐ॥ ब्राह्मणाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥

वैशंपायनउवाच ततोराजन्ब्राह्मणास्तेसर्वएवविशांपते ॥ ऊचुर्नैतद्वचोस्माकंश्रीरस्तुतवपार्थिव ॥ ३१ ॥ जग्नुश्चैवमहात्मानस्ततस्तंज्ञानचक्षुषा ॥ ब्राह्मणावेदविद्वांसस्तपोभिर्विमलीकृताः॥ ३२॥ ब्राह्मणाऊचुः एषदुर्योधनसखाचार्वाकोनामराक्षसः॥ परिव्राजकरूपेण हितंतस्यचिकीर्षति॥ ३३॥ नवयंब्रूमधर्मात्मन्व्येतुतेभयमीदृशं॥ उपतिष्ठतुकल्याणंभवंतंभ्रातृभिःसह॥ ३४॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेब्राह्मणाःसर्वे हुंकारैःक्रोधमूर्छिताः॥ निर्भर्त्सयंतःशुचयोनिजघ्नुःपापराक्षसं॥ ३५ ॥ सपपातविनिर्दग्धस्तेजसाब्रह्मवादिनां ॥ महेंद्राशनिनिर्दग्धःपादपोंकुरवानिव ॥ ३६ ॥ पूजिताश्चययुर्विप्राराजानमभिनंद्यतं ॥ राजाचहर्षमापेदेपांडवःससुहृज्जनः ॥ ३७॥ इतिश्रीम० शांतिप० राजध० चार्वाकवधेअष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ॐ॥

वैशंपायन*उवाच तत*स्तत्रतुराजानंतिष्ठंतंभ्रातृभिःसह ॥ उवाचदेवकीपुत्रःसर्वदर्शीजनार्दनः ॥ १ ॥ वासुदेवउवाच ब्राह्मणास्तातलोकेस्मिन्नर्चनीयाःसदामम ॥ एतेभूमिचरादेवावाग्विषाःसुप्रसादकाः ॥ १ ॥ पुराकृतयुगेराजंश्चार्वाकोनामराक्षसः ॥ तपस्तेपेमहाबाहोबदर्यांबहुवार्षिकं ॥ २ ॥ वरेणच्छंद्यमानश्चब्रह्मणाचपुनःपुनः ॥ अभयंसर्वभूतेभ्योवरयामासभारत ॥ ३ ॥ द्विजावमानादन्यत्रप्रादाद्वरमनुत्तमं ॥ अभयंसर्वभूतेभ्योददौतस्मैजगत्पतिः ॥ ४ ॥ सतुलब्धवरःपापोदेवानमितविक्रमः ॥ राक्षसस्तापयामासतीव्रकर्मामहाबलः ॥ ५ ॥ ततोदेवाःसमेताश्चब्रह्माणमिदमब्रुवन् ॥ वधायरक्षसस्तस्यबलविप्रकृतास्तदा ॥ ६ ॥ तानुवाचततोदेवोविहितस्तत्रवैमया ॥ यथास्यभवितामृत्युरचिरेणेतिभारत ॥ ७ ॥ राजादुर्योधनोनामसखास्यभवितानृषु ॥ तस्यस्नेहावबद्धोसौब्राह्मणानवमंस्यते ॥ ८ ॥ तत्रैनंरुषिताविप्राविप्रकारप्रधर्षिताः ॥ धक्ष्यंतिवाग्बलाःपापंततोनाशंगमिष्यति ॥ ९ ॥ सएषनिहतःशेतेब्रह्मदंडेनराक्षसः ॥ चार्वाकोनृपतिश्रेष्ठमाशुचोभरतर्षभ ॥ १० ॥ हतास्तेक्षत्रधर्मेणज्ञातयस्तवपार्थिव ॥ स्वर्गताश्चमहात्मानोवीराःक्षत्रियपुंगवाः ॥ ११ ॥ सत्वमातिष्ठकार्याणिमातेभूत्ग्लानिरच्युत ॥ शत्रून्जहिप्रजारक्षद्विजांश्चपरिपूजय ॥ १२ ॥ इति० म० शां० रा० चार्वाकवरदानादिकथनेएकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ॐ ॥ वैशंपायनउवाच ततःकुंतीसुतोराजागतमन्युर्गतज्वरः ॥ कांचनेप्राङ्मुखोह्रष्टोन्यषीदत्परमासने ॥ १ ॥

॥ ६ ॥ विहितःमयाआज्ञप्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिशां० रा० नै० भा० एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ॐ॥ ततःकुंतीसुतइति गतमन्युर्वीतदैन्यः गतज्वरोवीतशोकः ॥ १ ॥

* क्षिप्तःश्लोकउवाचसहितः

निषीदतुरितिनिषेदतुरित्यर्थेआर्षं ॥ २ ॥ ३ ॥ दांतेगजदंतमये ॥४॥ सुधर्मादुर्योधनपुरोहितः ॥५॥६॥ स्वस्तिकान्सर्वतोभद्राद्यंकितानिदेवतापीठानि ॥७॥८॥ भांडंउपकरणं ॥ ९ ॥ औदुंबरास्ताम्रमयाः

तमेवाभिमुखौपीठेप्रदीप्तेकांचनेशुभे ॥ सात्यकिर्वासुदेवश्चनिषीदतुररिंदमौ ॥ २ ॥ मध्येकृत्वातुराजानंभीमसेनार्जुनावुभौ ॥ निषीदतुर्महात्मानौश्लक्ष्णयोर्मणिपीठयोः ॥ ३ ॥ दांतेसिंहासनेशुभ्रेजांबूनदविभूषिते ॥ पृथापिसहदेवेनसहास्तेनकुलेनच ॥ ४ ॥ सुधर्माविदुरोधौम्योधृतराष्ट्रश्चकौरवः ॥ निषेदुर्ज्वलनाकारेष्वासनेषुपृथक्पृथक् ॥ ५ ॥ युयुत्सुःसंजयश्चैवगांधारीचयशस्विनी ॥ धृतराष्ट्रोयतोराजाततःसर्वेसमाविशन् ॥ ६ ॥ तत्रोपविष्टोधर्मात्माश्वेताःसुमनसोऽस्पृशत् ॥ स्वस्तिकानक्षतान्भूमिंसुवर्णरजतंमणिं ॥ ७ ॥ ततःप्रकृतयःसर्वाःपुरस्कृत्यपुरोहितं ॥ ददृशुर्धर्मराजानमादायबहुमंगलं ॥ ८ ॥ पृथिवींचसुवर्णंचरत्नानिविविधानिच ॥ आभिषेचनिकंभांडंसर्वसंभारसंभृतं ॥ ९ ॥ कांचनौदुंबरास्तत्रराजताःपृथिवीमयाः ॥ पूर्णकुंभाःसुमनसोलाजाबर्हींषिगोरसं ॥ १० ॥ शमीपिप्पलपालाशसमिधोमधुसर्पिषी ॥ स्रुवऔदुंबरःशंखस्तथाहेमविभूषितः ॥ ११ ॥ दाशार्हेणाभ्यनुज्ञातस्तत्रधौम्यःपुरोहितः ॥ प्रागुदक्प्रवणेवेदींलक्षणेनोपलिख्यच ॥ १२ ॥ व्याघ्रचर्मोत्तरेशुक्लेसर्वतोभद्रआसने ॥ दृढपादप्रतिष्ठानेहुताशनसमत्विषि ॥ १३ ॥ उपवेश्यमहात्मानंकृष्णांचद्रुपदात्मजां ॥ जुहावपावकंधीमान्विधिमंत्रपुरस्कृतं ॥ १४ ॥ ततउत्थायदाशार्हःशंखमादायपूजितं ॥ अभ्यषिंचत्पतिंपृथ्व्याःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ १५ ॥ धृतराष्ट्रश्चराजर्षिःसर्वाःप्रकृतयस्तथा ॥ अनुज्ञातोथकृष्णेनभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ १६ ॥ पांचजन्याभिषिक्तश्चराजाऽमृतमुखोभवत् ॥ ततोनुवादयामासुःपणवानकदुंदुभीन् ॥ १७ ॥ धर्मराजोपितत्सर्वंप्रतिजग्राहधर्मतः ॥ पूजयामासतांश्चापिविधिवद्भूरिदक्षिणः ॥ १८ ॥ ततोनिष्कसहस्रेणब्राह्मणान्स्वस्तिवाचयन् ॥ वेदाध्ययनसंपन्नान्धृतिशीलसमन्वितान् ॥ १९ ॥ तेप्रीताब्राह्मणाराजन्स्वस्त्यूचुर्जयमेवच ॥ हंसाइववचनर्दंतःप्रशशंसुर्युधिष्ठिरं ॥ २० ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोदिष्ट्याजयसिपांडव ॥ दिष्ट्यास्वधर्मंप्राप्तोसिविक्रमेणमहाद्युते ॥ २१ ॥ दिष्ट्यागांडीवधन्वाचभीमसेनश्चपांडवः ॥ त्वंचापिकुशलीराजन्माद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ २२ ॥ मुक्तावीरक्षयात्तस्मात्संग्रामाद्विजितद्विषः ॥ क्षिप्रमुत्तरकार्याणिकुरुसर्वाणिभारत ॥ २३ ॥ ततःप्रत्यर्चितःसद्भिर्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ प्रतिपेदेमहद्राज्यंसुहृद्भिःसहभारत ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणियुधिष्ठिराभिषेकेचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥१०॥ उदुंबरकाष्ठमयःस्रुवः ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ अमृतमुखः अत्यंतंदर्शनीयः ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ इ०शां०रा०नै०भा० चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥

प्रकृतीनामिति तद्वाक्यंदिष्ट्याजयसीत्यादि अंतरंपश्चात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ यत्अस्यकार्यंतद्भवद्भिः कर्तव्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ राजानंधृतरा

वैशंपायनउवाच प्रकृतीनांचतद्वाक्यंदेशकालोपबृंहितं ॥ श्रुत्वायुधिष्ठिरोराजासोंतरंप्रत्यभाषत ॥ १ ॥ धन्याःपांडुसुतानूनंयेषांब्राह्मणपुंगवाः ॥ तथ्यान्वा प्यथवाऽतथ्यान्गुणानाहुःसमागताः ॥ २ ॥ अनुग्राह्यावयंनूनंभवतामितिमेमतिः ॥ यदेवंगुणसंपन्नानस्मान्ब्रूथविमत्सराः ॥ ३ ॥ धृतराष्ट्रोमहाराजःपिता मेदैवतंपरं ॥ शासनेस्यप्रियेचैवस्थेयंमत्प्रियकांक्षिभिः ॥ ४ ॥ एतदर्थंहिजीवामिकृत्वाज्ञातिवधंमहत् ॥ अस्यशुश्रूषणंकार्यंमयानित्यमतंद्रिणा ॥ ५ ॥ यदि चाहमनुग्राह्योभवतांसुहृदांतथा ॥ धृतराष्ट्रेयथापूर्वंवृत्तिंवर्तितुमर्हथ ॥ ६ ॥ एषनाथोहिजगतोभवतांचमयासह ॥ अस्यैवपृथिवीकृत्स्नापांडवाःसर्वएवच ॥ ॥ ७ ॥ एतन्मनसिकर्तव्यंभवद्भिर्वचनंमम ॥ अनुज्ञाप्याथतान्राजायथेष्टंगम्यतामिति ॥ ८ ॥ पौरजानपदान्सर्वान्विसृज्यकुरुनंदनः ॥ यौवराज्येनकौंतेयं भीमसेनमयोजयत् ॥ ९ ॥ मंत्रेचनिश्चयेचैवषाड्गुण्यस्यचचिंतने ॥ विदुरंबुद्धिसंपन्नंप्रीतिमान्ससमादिशत् ॥ १० ॥ कृताकृतपरिज्ञानेतथायव्ययचिंतने ॥ संजयंयोजयामासवृद्धंसर्वगुणैर्युतं ॥ ११ ॥ बलस्यपरिमाणेचभक्तवेतनयोस्तथा ॥ नकुलंव्यादिशद्राजाकर्मणांचान्ववेक्षणे ॥ १२ ॥ परचक्रोपरोधेचदुष्टानां चावमर्दने ॥ युधिष्ठिरोमहाराजफाल्गुनंव्यादिदेशह ॥ १३ ॥ द्विजानांदेवकार्येषुकार्येष्वन्येषुचैवह ॥ धौम्यंपुरोधसांश्रेष्ठंनित्यमेवसमादिशत् ॥ १४ ॥ सहदे वंसमीपस्थंनित्यमेवसमादिशत् ॥ तेनगोप्योहिनृपतिःसर्वावस्थोविशांपते ॥ १५ ॥ यान्यानमन्यद्योग्यांश्चयेषुयेष्विहकर्मसु ॥ तांस्तांस्तेष्वेवयुयुजेप्रीयमा णोमहीपतिः ॥ १६ ॥ विदुरंसंजयंचैवयुयुत्सुंचमहामतिं ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नोधर्मात्माधर्मवत्सलः ॥ १७ ॥ उत्थायोत्थायतत्कार्यमस्यराज्ञःपितुर्मम ॥ सर्वंभव द्भिःकर्तव्यमप्रमत्तैर्यथायथं ॥ १८ ॥ पौरजानपदानांचयानिकार्याणिसर्वशः ॥ राजानंसमनुज्ञाप्यतानिकर्माणिभागशः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशां तिपर्वणिराजधर्मानु० भीमादिकर्मनियोगेएकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजाज्ञातीनांयेहतायुधि ॥ श्राद्धानिकारयामासतेषांपृथगुदारधीः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रोददौराजापुत्राणामौर्ध्वदेहिकं ॥ सर्वकामगुणोपेतमन्नंगाश्चधनानिच ॥ २ ॥ रत्नानिचविचित्राणिम हार्हाणिमहायशाः ॥ युधिष्ठिरस्तुद्रोणस्यकर्णस्यचमहात्मनः ॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नाभिमन्युभ्यांहैडिंबस्यचरक्षसः ॥ विराटप्रभृतीनांचसुहृदामुपकारिणां ॥ ४ ॥

ष्ट्रं अनुज्ञाप्यतानिकार्याणिकर्तव्यानीत्यर्थः ॥ १९ ॥ इतिशांतिपर्वणिरा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ५ ॥ ततोयुधिष्ठिरइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ उद्दिश्येति सभाः धर्मशालाःतत्तन्नामांकितानिसभादीनिचक्रेइयममुकस्यसभाइयममुकस्यसभेति एतेनसभादिकरणात्संतानफलंलभ्यतेइतिगम्यते ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥
इतिशांतिपर्वणिरा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥७॥ अभिषिक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पुरुषंसर्वशरीरशायिनं सात्वतां उपासकानांपतिंपालकं ॥ ४ ॥
विश्वस्यसंभवोयोनिः ॥५॥ सप्तधा विष्णवाख्यआदित्योवामनश्चेतिद्वेधाअदित्यामेवजन्म ततोऽदितेरूपांतरेषुपृश्निप्रभृतिषुक्रमात्पृश्निगर्भः परशुरामः दाशरथीरामः यादवौरामकृष्णौचेति सर्वेषुगर्भेषुएकएव

द्रुपदद्रौपदेयानांद्रौपद्यासहितोददौ॥ब्राह्मणानांसहस्राणिपृथगेकैकमुद्दिशन्॥५॥धनैरत्नैश्चगोभिश्चवस्त्रैश्चसमतर्पयत्॥ येचान्येपृथिवीपालायेषांनास्तिसुहृज्जनः॥६॥ उद्दिश्योद्दिश्यतेषांचचक्रेराजौर्ध्वदेहिकं॥सभाःप्रपाश्चविविधास्तटाकानिचपांडवः॥७॥सुहृदांकारयामाससर्वेषामौर्ध्वदेहिकं॥सतेषामनृणोभूत्वागत्वालोकेष्ववाच्यतां॥८॥ कृतकृत्योभवद्राजाप्रजाधर्मेणपालयन्॥ धृतराष्ट्रंयथापूर्वंगांधारींविदुरंतथा॥९॥ सर्वांश्चकौरवान्मान्यान्भृत्यांश्चसमपूजयत्॥ याश्चतत्रस्त्रियःकाश्चिद्धतवीराहतात्मजाः॥१०॥ सर्वास्ताःकौरवोराजासंपूज्यापालयद्घृणी॥ दीनांधकृपणानांचगृहाच्छादनभोजनैः॥११॥ आनृशंस्यपरोराजाचकारानुग्रहंप्रभुः॥ सविजित्यमहींकृत्स्नामानृण्यंप्राप्यवैरिषु॥ निःसपत्नःसुखीराजाविजहारयुधिष्ठिरः॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० श्राद्धक्रियायांद्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥ ४२ ॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच अभिषिक्तोमहाप्राज्ञोराज्यंप्राप्ययुधिष्ठिरः॥ दाशार्हंपुंडरीकाक्षमुवाचप्रांजलिःशुचिः॥ १ ॥ तवकृष्णप्रसादेननयेनचबलेनच॥ बुद्ध्याचयदुशार्दूलतथाविक्रमणेनच ॥ २ ॥ पुनःप्राप्तमिदंराज्यंपितृपैतामहंमया॥ नमस्तेपुंडरीकाक्षपुनःपुनररिंदम॥ ३ ॥ त्वामेकमाहुःपुरुषंत्वामाहुःसात्वतांपतिं॥ नामभिस्त्वांबहुविधैस्तुवंतिप्रयताद्विजाः॥४॥ विश्वकर्मन्नमस्तेस्तुविश्वात्मन्विश्वसंभव॥ विष्णोजिष्णोहरेकृष्णवैकुंठपुरुषोत्तम॥५॥ अदित्याःसप्तधात्वंतुपुराणोगर्भतांगतः॥ पृश्निगर्भस्त्वमेवैकस्त्रियुगंत्वांवदंत्यपि॥६॥ शुचिश्रवाहृषीकेशोघृतार्चिर्हंसउच्यते॥ त्रिचक्षुःशंभुरेकस्त्वंविभुर्दामोदरोपिच॥ ७॥ वराहोग्निर्बृहद्भानुर्वृषभस्तार्क्ष्यलक्षणः॥ अनीकसाहःपुरुषःशिपिविष्टउरुक्रमः॥८॥

त्वंनतुप्रतिगर्भंभिन्नः त्रिषुवर्तमानाद्युगात्पूर्वेषुभवंत्रियुगं अन्येतुधर्मज्ञानेवैराग्यैश्वर्येश्रीयशसीचेतित्रीणियुग्मानितद्वंतमित्याहुः ॥ ६ ॥ शुचिश्रवाःपुण्यकीर्तिः घृतार्चिर्यज्ञेश्वरः हंसोब्रह्मणोपिगुरुः त्रीणिचक्षूंषिदर्शनसाधनानिश्रुत्यनुमानप्रत्यक्षाणियस्मिन् ॥ ७ ॥ बृहद्भानुःसूर्यः वृषभोधर्मः तार्क्ष्यलक्षणोगरुडध्वजः अनीकसाहःशत्रुसेनावमर्दी शिपिविष्टःसर्वशरीरांतःप्रविष्टः पुरुषःजीवः ॥ ८ ॥

वरिष्ठउत्तमः वाजसनिःअन्नप्रदः गुहःदेवसेनानीः संस्कृतोविप्रादिरूपः विकृतिःअनुलोमजविलोमजादिरूपः वृषःश्रेष्ठःपरिव्राडादिरूपः ॥ ९ ॥ कृष्णधर्मःयज्ञादिरूपः वृषाइंद्रस्तंदर्भाति स्तभ्नातीतिवृषदर्भइंद्रदर्पहंता वृषाकपिर्हरिहररूपी सिंधुःसमुद्रः विधर्मोनिर्गुणः त्रिककुप्कर्मयोग्यप्रागुदगैशानादिदिग्रूपः त्रिधामासूर्यचंद्राग्निप्रभः त्रिदिवात्च्युतोऽवतीर्णः ॥१॥० भूःसत्तारूपः अतिभूःअशरीरः ॥ ११ ॥

वरिष्ठउग्रसेनानीःसत्योवाजसनिर्गुहः ॥ अच्युतश्च्यावनोरीणांसंस्कृतोविकृतिर्वृषः ॥ ९ ॥ कृष्णधर्मस्त्वमेवादिर्वृषदर्भोवृषाकपिः ॥ सिंधुर्विधर्मस्त्रिककुब्त्रिधामात्रिदिवाच्युतः ॥ १० ॥ सम्राड्विराट्स्वराट्चैवसुरराजोभवोद्भवः ॥ विभूर्भूरतिभूःकृष्णःकृष्णवर्त्मात्वमेवच ॥ ११ ॥ स्विष्टकृद्भिषजावर्तःकपिलस्त्वंचवामनः ॥ यज्ञोध्रुवःपतंगश्चयज्ञसेनस्त्वमुच्यसे ॥ १२ ॥ शिखंडीनहुषोबभ्रुर्दिवस्पृक्त्वंपुनर्वसुः ॥ सुबभ्रूरुक्मयज्ञश्चसुषेणोदुंदुभिस्तथा ॥ १३ ॥ गभस्तिनेमिःश्रीपद्मःपुष्करःपुष्पधारणः ॥ ऋभुर्विभुःसर्वसूक्ष्मश्चारित्रंचैवपठ्यसे ॥ १४ ॥ अंभोनिधिस्त्वंब्रह्मात्वंपवित्रंधामधामवित् ॥ हिरण्यगर्भंत्वामाहुःस्वधास्वाहाचकेशवः ॥ १५ ॥ योनिस्त्वमस्यप्रलयश्चकृष्णत्वमेवेदंसृजसिविश्वमग्रे ॥ विश्वंचेदंत्वद्वशेविश्वयोनेनमोस्तुतेशार्ङ्गचक्रासिपाणे ॥ १६ ॥ एवंस्तुतोधर्मराजेनकृष्णःसभामध्येप्रीतिमान्पुष्कराक्षः ॥ तमभ्यनंदद्भारतंपुष्कलाभिर्वाग्भिर्ज्येष्ठंपांडवंयादवाग्र्यः ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिरा० वासुदेवस्तुतौत्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोविसर्जयामाससर्वाःप्रकृतयोनृपः ॥ विविशुश्चाभ्यनुज्ञातायथास्वानिगृहाणिते ॥ १ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाभीमंभीमपराक्रमं ॥ सांत्वयन्नब्रवीद्धीमानर्जुनंयमजौतथा ॥ २ ॥ शत्रुभिर्विविधैःशस्त्रैःक्षतदेहामहारणे ॥ श्रांताभवंतःसुभृशंतापिताःशोकमन्युभिः ॥ ३ ॥ अरण्येदुःखवसतीर्मत्कृतेभरतर्षभाः ॥ भवद्भिरनुभूताहियथाकुपुरुषैस्तथा ॥ ४ ॥ यथासुखंयथाजोषंजयोयमनुभूयतां ॥ विश्रांताँल्लब्धविज्ञानान्श्वःसमेतास्मिवःपुनः ॥ ५ ॥ ततोदुर्योधनगृहंप्रासादैरुपशोभितं ॥ बहुरत्नसमाकीर्णंदासीदाससमाकुलं ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातंभ्रात्रादत्तंवृकोदरः ॥ प्रतिपेदेमहाबाहुर्मंदिरंमघवानिव ॥ ७ ॥ यथादुर्योधनगृहंतथादुःशासनस्यतु ॥ प्रासादमालासंयुक्तंहेमतोरणभूषितं ॥ ८ ॥ दासीदाससुसंपूर्णंप्रभूतधनधान्यवत् ॥ प्रतिपेदेमहाबाहुरर्जुनोराजशासनात् ॥ ९ ॥ दुर्मर्षणस्यभवनंदुःशासनगृहाद्वरं ॥ कुबेरभवनप्रख्यंमणिहेमविभूषितं ॥ १० ॥

भिषजावर्तः भिषजौअश्विनौआवर्ततइत्यावर्तस्तयोःपितासूर्यः पतंगोगरुडः ॥ १२ ॥ बभ्रुर्महेश्वरः पुनर्वसुर्नक्षत्रभेदः सुबभ्रुःसुतरांपिंगलवर्णः ॥ १३ ॥ गभस्तिरर्कोनेमिःपरिधिर्यस्यसकालचक्ररूपः ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥७॥ ततइति विस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥१४॥१५॥१६॥ इतिशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥७॥ प्राप्येति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

नकुलायवरार्हायकर्शितायमहावने॥ददौप्रीतोमहाराजधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ११ ॥ दुर्मुखस्यचवेश्माग्र्यंश्रीमत्कनकभूषणं॥ पूर्णपद्मदलाक्षीणांस्त्रीणांशय
नसंकुलं॥ १२॥ प्रददौसहदेवायसंततंप्रियकारिणे॥मुमुदेतच्चलब्ध्वासौकैलासंधनदोयथा॥ १३॥ युयुत्सुर्विदुरश्चैवसंजयश्चविशांपते॥सुधर्माचैवधौम्यश्च
यथास्वान्जग्मुरालयान्॥ १४ ॥ सहसात्यकिनाशौरिरर्जुनस्यनिवेशनं॥ विवेशपुरुषव्याघ्रोव्याघ्रोगिरिगुहामिव॥ १५ ॥ तत्रभक्ष्यान्नपानैस्तेमुदिताःसुसु
खोषिताः॥ सुखप्रबुद्धाराजानमुपतस्थुर्युधिष्ठिरं॥ १६॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध०गृहविभागेचतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥ ४४ ॥ ॥७॥
जनमेजयउवाच प्राप्यराज्यंमहाबाहुर्धर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ यदन्यदकरोद्विप्रतन्मेवक्तुमिहार्हसि॥ १॥ भगवान्वाहृषीकेशस्त्रैलोक्यस्यपरोगुरुः॥ऋषेयदकरो
द्वीरस्तच्चव्याख्यातुमर्हसि॥ २॥ वैशंपायनउवाच श्रृणुतत्त्वेनराजेंद्रकीर्त्यमानंमयानघ॥ वासुदेवंपुरस्कृत्ययदकुर्वतपांडवाः॥ ३॥ प्राप्यराज्यंमहाराज
कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ चातुर्वर्ण्ययथायोग्यंस्वेस्वेस्थानेन्यवेशयत्॥ ४॥ ब्राह्मणानांसहस्रंचस्नातकानांमहात्मनां॥ सहस्रंनिष्कमेकैकंदापयामासपांडवः॥
॥ ५॥तथानुजीविनोभृत्यान्संश्रितानतिथीनपि॥ कामैःसंतर्पयामासकृपणांस्तर्ककानपि॥ ६॥ पुरोहितायधौम्यायप्रादादयुतशःसगाः॥ धनंसुवर्णंरजतं
वासांसिविविधान्यपि॥ ७॥ कृपायचमहाराजगुरुवृत्तिमवर्तत॥ विदुरायचराजासौपूजांचक्रेयतव्रतः॥ ८॥ भक्ष्यान्नपानैर्विविधैर्वासोभिःशयनासनैः॥
सर्वान्संतोषयामाससंश्रितान्ददतांवरः॥ ९॥ लब्धप्रशमनंकृत्वासराजाराजसत्तम॥ युयुत्सोर्धार्तराष्ट्रस्यपूजांचक्रेमहायशाः॥ १०॥ धृतराष्ट्रायतद्राज्यंगांधा
र्यैविदुरायच॥ निवेद्यसुस्थवद्राजासुखमास्तेयुधिष्ठिरः॥ ११॥ तथासर्वंसनगरंप्रसाद्यभरतर्षभ॥ वासुदेवंमहात्मानमभ्यगच्छत्कृतांजलिः॥ १२॥ ततो
महतिपर्यंकेमणिकांचनभूषिते॥ददर्शकृष्णमासीनंनीलमेघसमद्युतिं॥ १३॥जाज्वल्यमानंवपुषादिव्याभरणभूषितं॥ पीतकौशेयवसनंहेम्नेवोपगतंमणिं
॥ १४॥ कौस्तुभेनोरसिस्थेनमणिनाभिविराजितं॥ उद्यतेवोदयंशैलंसूर्येणाभिविराजितं॥ १५॥ नौपम्यंविद्यतेतस्यत्रिषुलोकेषुकिंचन॥ सोभिगम्यमहा
त्मानंविष्णुंपुरुषविग्रहं॥ १६॥ उवाचमधुरंराजास्मितपूर्वमिदंतदा॥ सुखेनतेनिशाकच्चिद्व्युष्टाबुद्धिमतांवर॥ १७॥

तर्ककान्प्राश्निकान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ लब्धप्रशमनं लब्धस्यधनादेःयथोचितमंशतःपात्रेसमर्पणेनशांतिकं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिशांतिपर्वणिराजध० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ किमिदमिति ॥ १ ॥ चतुर्थंजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिभ्यःपरं आलंब्य अपक्रांतः देहत्रयात् ॥२॥

कच्चिज्ज्ञानानिसर्वाणिप्रसन्नानितवाच्युत ॥ तथैवोपश्रितादेवीबुद्धिर्बुद्धिमतांवर ॥ १८ ॥ वयंराज्यमनुप्राप्ताःपृथिवीचवशेस्थिता ॥ तवप्रसादाद्भगवंस्त्रिलोकगतिविक्रम ॥ १९ ॥ जयंप्राप्तायशश्चाग्र्यंनचधर्मच्युतावयं ॥ तंतथाभाषमाणंतुधर्मराजमरिंदमं ॥ नोवाचभगवान्किंचिद्ध्यानमेवान्वपद्यत ॥ २० ॥ इति श्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानु० कृष्णंप्रतियुधिष्ठिरवाक्येपंचचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच किमिदंपरमाश्चर्यंध्यायस्यमितविक्रम ॥ कच्चिल्लोकत्रयस्यास्यस्वस्तिलोकपरायण ॥ १ ॥ चतुर्थंध्यानमार्गंत्वमालंब्यपुरुषर्षभ ॥ अपक्रांतोयतोदेवस्तेनमेविस्मितंमनः ॥ २ ॥ निगृहीतोहिवायुस्तेपंचकर्माशरीरगः ॥ इंद्रियाणिप्रसन्नानिमनसिस्थापितानिते ॥ ३ ॥ वाक्सत्वंचगोविंदबुद्धौसंवेशितानिते ॥ सर्वेचैवगुणादेवाःक्षेत्रज्ञेतेनिवेशिताः ॥ ४ ॥ नेंगंतितवरोमाणिस्थिराबुद्धिस्तथामनः ॥ काष्ठकुड्यशिलाभूतोनिरीहश्चासिमाधव ॥ ५ ॥ यथादीपोनिवातस्थोनिरिंगोज्वलतेपुनः ॥ तथासिभगवन्देवपाषाणइवनिश्चलः ॥ ६ ॥ यदिश्रोतुमिहार्हामिनरहस्यंचतेयदि ॥ छिंधिमेसंशयंदेवप्रपन्नायाभियाचते ॥ ७ ॥ त्वंहिकर्ताविकर्ताचक्षरंचैवाक्षरंचहि ॥ अनादिनिधनंचाद्यस्त्वमेवपुरुषोत्तम ॥ ८ ॥ त्वत्प्रपन्नायभक्तायशिरसाप्रणतायच ॥ ध्यानस्यास्ययथातत्त्वंब्रूहिधर्मभृतांवर ॥ ९ ॥ ततःस्वेगोचरेन्यस्यमनोबुद्धींद्रियाणिसः ॥ स्मितपूर्वमुवाचेदंभगवान्वासवानुजः ॥ १० ॥ वासुदेवउवाच शरतल्पगतोभीष्मःशाम्यन्निवहुताशनः ॥ मांध्यातिपुरुषव्याघ्रस्ततोमेतद्गतंमनः ॥ ११ ॥ यस्यज्यातलनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ नसेहेदेवराजोपितमस्मिमनसागतः ॥ १२ ॥ येनाभिजित्यतरसासमस्तंराजमंडलं ॥ ऊढास्तिस्रस्सुताःकन्यास्तमस्मिमनसागतः ॥ १३ ॥ त्रयोविंशतिरात्रंयोयोधयामासभार्गवं ॥ नचरामेणनिस्तीर्णस्तमस्मिमनसागतः ॥ १४ ॥ एकीकृत्येंद्रियग्रामंमनःसंयम्यमेधया ॥ शरणंमामुपागच्छत्ततोमेतद्गतंमनः ॥ १५ ॥ यंगंगागर्भविधिनाधारयामासपार्थिव ॥ वसिष्ठशिक्षितंताततमस्मिमनसागतः ॥ १६ ॥ दिव्यास्त्राणिमहातेजायोधारयतिबुद्धिमान् ॥ सांगांश्चचतुरोवेदांस्तमस्मिमनसागतः ॥ १७ ॥

पंचकर्माप्राणनादिकारी ॥ ३ ॥ सत्वंमनः वागुपलक्षितानींद्रियाणिचबुद्धौमहत्तत्त्वे गुणाःशब्दादिगुणभाजोदेवाःश्रोत्रादीनिइंद्रियाणि ॥ ४ ॥ नेंगंतिनकंपंतेनिरीहोनिश्चेष्टः ॥ ५ ॥ निरिंगः अचलः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गोचरेस्वेस्वेस्थाने ॥ १० ॥ ध्यातिध्यायति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥१९॥२०॥२१॥ चतस्रोविद्याःधर्मार्थकाममोक्षविद्याःसर्ववर्णसाधारणाः चातुर्होत्रंत्रैवर्णिकानांविशेषधर्मोयज्ञादिः ॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥२५॥२६॥ अनभिध्येयंअविचारणीयं ॥२७॥२८॥

रामस्यदयितंशिष्यंजामदग्न्यस्यपांडव ॥ आधारंसर्वविद्यानांतमस्मिमनसागतः ॥ १८ ॥ सहिभूतंभविष्यच्चभवच्चभरतर्षभ ॥ वेत्तिधर्मविदांश्रेष्ठंतमस्मिम नसागतः ॥ १९ ॥ तस्मिन्हिपुरुषव्याघ्रेकर्मभिःस्वैर्दिवंगते ॥ भविष्यतिमहीपार्थनष्टचंद्रेवशर्वरी ॥ २० ॥ तद्युधिष्ठिरगांगेयंभीष्मंभीमपराक्रमं ॥ अभिगम्यो पसंगृह्यपृच्छयत्तेमनोगतं ॥ २१ ॥ चातुर्विद्यंचातुर्होत्रंचातुराश्रम्यमेवच ॥ राजधर्मांश्चनिखिलान्पृच्छैनंपृथिवीपते ॥ २२ ॥ तस्मिन्नस्तमितेभीष्मेकौरवा णांधुरंधरे ॥ ज्ञानान्यस्तंगमिष्यंतितस्मात्त्वांचोदयाम्यहं ॥ २३ ॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवस्यतथ्यंवचनमुत्तमं ॥ साश्रुकंठःसधर्मज्ञोजनार्दनमुवाचह ॥ २४ ॥ यद्भ वानाहभीष्मस्यप्रभावंप्रतिमाधव ॥ तथातन्नात्रसंदेहोविद्यतेममिमाधव ॥ २५ ॥ महाभाग्यंचभीष्मस्यप्रभावश्चमहाद्युते ॥ श्रुतंमयाकथयतांब्राह्मणानांम हात्मनां ॥ २६ ॥ भवांश्चकर्तालोकानांयद्ब्रवीत्यरिसूदन ॥ तथातदनभिध्येयंवाक्यंयादवनंदन ॥ २७ ॥ यदित्वनुग्रहवतीबुद्धिस्तेमयिमाधव ॥ त्वामग्रतःपुर स्कृत्यभीष्मंयास्यामहेवयं ॥ २८ ॥ आवृत्तेभगवत्यर्केसहिलोकान्गमिष्यति ॥ त्वद्दर्शनंमहाबाहोतस्मादर्हतिकौरवः ॥ २९ ॥ तवचाद्यस्यदेवस्यक्षरस्यैवाक्षर स्यच ॥ दर्शनंत्वस्यलाभःस्यात्त्वंहिब्रह्ममयोनिधिः ॥ ३० ॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वैवंधर्मराजस्यवचनंमधुसूदनः ॥ पार्श्वस्थंसात्यकिंप्राहरथोमेयुज्य तामिति ॥ ३१ ॥ सात्यकिस्त्वाशुनिष्क्रम्यकेशवस्यसमीपतः ॥ दारुकंप्राहकृष्णस्ययुज्यतांरथइत्युत ॥ ३२ ॥ ससात्यकेराशुवचोनिशम्यरथोत्तमंकांचनभूषि तांगं ॥ मसारगल्वर्कमयैर्विभंगैर्विभूषितंहेमनिबद्धचक्रं ॥ ३३ ॥ दिवाकरांशुप्रभमाशुगामिनंविचित्रनानामणिभूषितांतरं ॥ नवोदितंसूर्यमिवप्रतापिनं विचित्रतार्क्ष्यध्वजिनंपताकिनं ॥ ३४ ॥ सुग्रीवशैब्यप्रमुखैर्वराश्वैर्मनोजवैःकांचनभूषितांगैः ॥ संयुक्तमावेदयदच्युतायकृतांजलिर्दारुकोराजसिंह ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिमहापुरुषस्तवेषट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥४७॥ जनमेजयउवाच शरतल्पेशयान स्तुभरतानांपितामहः ॥ कथमुत्सृष्टवान्देहंकंचयोगमधारयत् ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच शृणुष्वावहितोराजन्शुचिर्भूत्वासमाहितः ॥ भीष्मस्यकुरुशार्दू लदेहोत्सर्गंमहात्मनः ॥ २ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सइति मसारगल्वर्कमयैर्विभंगैः मसारोमरकतमणिः गलुश्चंद्रकांतः अर्कःसूर्यकांतः तन्मयैः विभंगैःविस्तरैः विटंकैरितिपाठेप क्ष्युपवेशनस्थानैः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥४७॥ ॥ ४७ ॥ शरतल्पेइति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ आरिराधयिषुः वस्तुतस्तत्त्वावधारणपूर्वकंध्यानमाराधनंतत्कर्तुमिच्छुः जिगदिषामिवक्तुमिच्छामि व्याससमासि

निवृत्तमात्रेत्वयनउत्तरेवैदिवाकरे ॥ समावेशयदात्मानमात्मन्येवसमाहितः ॥ ३ ॥ विकीर्णांशुरिवादित्योभीष्मःशरशतैश्चितः ॥ शुशुभेपरयालक्ष्म्यावृतो ब्राह्मणसत्तमैः ॥ ४ ॥ व्यासेनवेदविदुषानारदेनसुरर्षिणा ॥ देवस्थानेनवात्स्येनतथाश्मकसुमंतुना ॥ ५ ॥ तथाजैमिनिनाचैवपैलेनचमहात्मना ॥ शांडिल्य देवलाभ्यांचमैत्रेयेणचधीमता ॥ ६ ॥ असितेनवसिष्ठेनकौशिकेनमहात्मना ॥ हारीतलोमशाभ्यांचतथात्रेयेणधीमता ॥ ७ ॥ बृहस्पतिश्चशुक्रश्चच्यवनश्चम हामुनिः ॥ सनत्कुमारःकपिलोवाल्मीकिस्तुंबुरुःकुरुः ॥ ८ ॥ मौद्गल्योभार्गवोरामस्तृणबिंदुर्महामुनिः ॥ पिप्पलादोथवायुश्चसंवर्तःपुलहःकचः ॥ ९ ॥ काश्य पश्चपुलस्त्यश्चक्रतुर्दक्षःपराशरः ॥ मरीचिरंगिराःकाश्योगौतमोगालवोमुनिः ॥ १० ॥ धौम्योविभांडोमांडव्योधौम्रःकृष्णानुभौतिकः ॥ उलूकःपरमोविप्रोमा र्कंडेयोमहामुनिः ॥ ११ ॥ भास्करिःपूरणःकृष्णःसूतःपरमधार्मिकः ॥ एतैश्चान्यैर्मुनिगणैर्महाभागैर्महात्मभिः ॥ १२ ॥ श्रद्धादमशमोपेतैर्वृतश्चंद्रइवग्रहैः ॥ भी ष्मस्तुपुरुषव्याघ्रःकर्मणामनसागिरा ॥ १३ ॥ शरतल्पगतःकृष्णंप्रदध्यौप्रांजलिःशुचिः ॥ स्वरेणहृष्टपुष्टेनतुष्टावमधुसूदनं ॥ १४ ॥ योगेश्वरंपद्मनाभंविष्णुंजि ष्णुंजगत्पतिं ॥ कृतांजलिपुटोभूत्वावाग्विदांप्रवरःप्रभुः ॥ भीष्मःपरमधर्मात्मावासुदेवमथास्तुवत् ॥ १५ ॥ भीष्मउवाच आरिराधयिषुःकृष्णंवाचंजि गदिषामियां ॥ तयाव्याससमासिन्याप्रीयतांपुरुषोत्तमः ॥ १६ ॥ शुचिंशुचिपदंहंसंतत्पदंपरमेष्ठिनं ॥ मुक्तासर्वात्मनात्मानंतंप्रपद्येप्रजापतिं ॥ १७ ॥ अनाद्यं तंपरंब्रह्मनदेवानर्षयोविदुः ॥ एकोयंवेदभगवान्धातानारायणोहरिः ॥ १८ ॥ नारायणादृषिगणास्तथासिद्धमहोरगाः ॥ देवादेवर्षयश्चैवयंविदुःपरमव्ययं ॥ ॥ १९ ॥ देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ यंनजानंतिकोह्येषकुतोवाभगवानिति ॥ २० ॥ यस्मिन्विश्वानिभूतानितिष्ठंतिचविशंतिच ॥ गुणभूतानि भूतेशेसूत्रेमणिगणाइव ॥ २१ ॥ यस्मिन्नित्येततेतंतौदृढेस्रगिवतिष्ठति ॥ सदसद्ग्रथितंविश्वंविश्वांगेविश्वकर्मणि ॥ २२ ॥ हरिंसहस्रशिरसंसहस्रचरणेक्षणं ॥ सहस्रबाहुमुकुटंसहस्रवदनोज्ज्वलं ॥ २३ ॥ प्राहुर्नारायणंदेवंयंविश्वस्यपरायणं ॥ अणीयसामणीयांसंस्थविष्ठंचस्थवीयसां ॥ २४ ॥

न्याविस्तरसंक्षेपवत्या ॥ १६ ॥ तत्रसंक्षेपमाह शुचिमिति शुचिंस्वतःपरतोवादोषहीनं शुचिपदंतादृशमेवपदंप्राप्तिमार्गोयोगोयस्यतं हंसंसर्वातिगं तत्पदंतत्त्वमसीतिवाक्येतत्पदस्यार्थभूतंईश्वरं परमेष्ठिनंहिरण्य गर्भं आत्मानंदेहत्रयं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सदसत्कार्यकारणंचताभ्यांसूत्रांतर्यामिभ्यांग्रथितं विश्वंअंगेऽधिष्ठानभूतेयस्यतस्मिन् विश्वंकर्मयस्मात् कोह्येवान्यादितिश्रुतिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ वाकेषुमंत्रेषुसामान्यतः कर्मप्रकाशकेषु अनुवाकेषुमंत्रार्थविवरणभूतेषुब्राह्मणवाक्येषु निषत्सुकर्मांगाद्यवबद्धदेवतादिज्ञानवाक्येषु उपनिषत्सुकेवलात्मज्ञापकवाक्येषु गृणंतिध्यायंति सत्यंअबा
धितं सत्येषुअबाधितार्थेषु सामसुज्येष्ठसामादिषु ॥ २६ ॥ चतुर्भिर्नामभिःवासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धरूपैःक्रमाच्चतुरात्मानंब्रह्मजीवमनोहंकाररूपं सत्वस्थंबुद्धौअभिव्यक्तं सात्वतांभक्तानांपतिं ॥ २७॥
नित्यंतपःस्वधर्मःतत्यस्मिन् यद्वीत्यर्थंतत्तंसत्यत्यस्मादंगेषुचित्तेषुअनुतिष्ठतिउपतिष्ठति यश्चसर्वात्मातंप्रपद्येइतिसर्वेषांयच्छब्दसंबद्धानांप्रथमेनान्वयः ईश्वरार्थमनुष्ठितोधर्मःस्वचित्तशुद्धिद्वारास्वार्थएव

गरीयसांगरिष्ठंचश्रेष्ठंचश्रेयसामपि ॥ २५ ॥ यंवाकेष्वनुवाकेषुनिषत्सूपनिषत्सुच ॥ गृणंतिसत्यकर्माणंसत्यंसत्येषुसामसु ॥ २६ ॥ चतुर्भिश्चतुरात्मानंसत्व
स्थंसात्वतांपतिं ॥ यंदिव्यैर्देवमर्चंतिगुह्यैःपरमनामभिः ॥ २७ ॥ यस्मिन्नित्यंतपस्तत्तंयदंगेष्वनुतिष्ठति ॥ सर्वात्मासर्ववित्सर्वःसर्वज्ञःसर्वभावनः ॥ २८ ॥ यंदे
वंदेवकीदेवीवसुदेवादजीजनत् ॥ भौमस्यब्रह्मणोगुप्त्यैदीप्तमग्निमिवारणिः ॥ २९ ॥ यमनन्योव्यपेताशीरात्मानंवीतकल्मषं ॥ दृष्ट्यानंत्यायगोविंदंपश्यत्या
त्मानमात्मनि ॥ ३० ॥ अतिवाय्विंद्रकर्माणमतिसूर्यातितेजसं ॥ अतिबुद्धींद्रियात्मानंतंप्रपद्येप्रजापतिं ॥ ३१ ॥ पुराणेपुरुषंप्रोक्तंब्रह्मप्रोक्तंयुगादिषु ॥ क्षये
संकर्षणंप्रोक्तंतमुपास्यमुपास्महे ॥ ३२ ॥ यमेकंबहुधात्मानंप्रादुर्भूतमधोक्षजं ॥ नान्यभक्ताःक्रियावंतोजयंतेसर्वकामदं ॥ ३३ ॥ यमाहुर्जगतःकोशंयस्मि
न्संनिहिताःप्रजाः ॥ यस्मिँल्लोकाःस्फुरंतीमेजलेशकुनयोयथा ॥ ३४ ॥ ऋतमेकाक्षरंब्रह्मयत्तत्सदसतोःपरं ॥ अनादिमध्यपर्यंतंनदेवानर्षयोविदुः ॥ यंसुरा
सुरगंधर्वाःसिद्धाऋषिमहोरगाः ॥ ३५ ॥ प्रयतानित्यमर्चंतिपरमंदुःखभेषजं ॥ अनादिनिधनंदेवमात्मयोनिंसनातनं ॥ ३६ ॥ अप्रेक्ष्यमनभिज्ञेयंहरिंना
रायणंप्रभुं ॥ यंवैविश्वस्यकर्तारंजगतस्तस्थुषांपतिं ॥ वदंतिजगतोध्यक्षमक्षरंपरमंपदं ॥ ३७ ॥ हिरण्यवर्णंयंगर्भमदितेर्दैत्यनाशनं ॥ एकंद्वादशधाजज्ञेतस्मै
सूर्यात्मनेनमः ॥ ३८ ॥ शुक्लेदेवान्पितॄन्कृष्णेतर्पयत्यमृतेनयः ॥ यश्चराजाद्विजातीनांतस्मैसोमात्मनेनमः ॥ ३९ ॥ महतस्तमसःपारेपुरुषंह्यतितेजसं ॥ यंज्ञा
त्वामृत्युमत्येतितस्मैज्ञेयात्मनेनमः ॥ ४० ॥ यंबृहंतंबृहत्युक्थेयमग्नौयंमहाध्वरे ॥ यंविप्रसंघागायंतितस्मैवेदात्मनेनमः ॥ ४१ ॥

भवतीत्याश्चर्यमितिभावः ॥ २८ ॥
भौमंब्रह्मवेदाब्राह्मणायज्ञाश्च ॥ २९ ॥ अनन्यःत्यक्तभेदः आत्मानंप्रत्यंचमेव आत्मानंसर्वेश्वरंआत्मनिहार्दाकाशेदृष्ट्यासूक्ष्मबुध्या इह्वेतिपाठेयोगेन पश्यतिआनंत्यायमोक्षाय ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पुराणेअती
तकल्पादिविषयेपुरुषंपूर्णंसर्वमस्मिन्नतीतमस्त्येवेतियोगात्पुरुषइतिनाम युगादिषुयुगारंभेषुबृंहकत्वात्स्रष्टेरेनंब्रह्मेत्याहुः क्षयेसर्वस्यसम्यक्कर्षणादयंसंकर्षणइत्युक्तः ॥ ३२ ॥ बहुधाइंद्रादिदेवतारूपेण नान्यभ
क्ताःअनन्यभक्ताः ॥ ३३ ॥ शकुनयोहंसकारंडवाद्याः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ जज्ञेजनयामास ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अतितेजसंस्वयंज्योतिषं ज्ञेयात्मनेनतूपास्यात्मने ॥ ४० ॥ उक्थेबह्वृचाः अग्नौचयनेऽध्वर्यवः ॥ ४१ ॥

ऋग्यजुःसामान्येवधामानियस्यतं दशार्धानिपंचधानाःकरंभःपरिवापःपुरोडाशःपयश्चेतिपंचहवींषितदात्मकं सप्ततंतवइवयोजनीयाःगायत्र्यादयोयस्मिन्तंसप्ततंतुं ॥ ४२ ॥ चतुर्भिरिति आश्रावयेति चतुरक्षरंअस्तुश्रौषडितिचतुरक्षरंयजेतिद्व्यक्षरंयेयजामहेइतिपंचाक्षरंद्व्यक्षरोवषट्कारइतिसप्तदशभिरक्षरैर्योहूयतेतस्मैहोमात्मनेमनः ॥ ४३ ॥ सुपर्णः वेदपुरुषः यजुरितियस्यनाम छंदांसिगायत्र्यादीनियस्य गात्राणिहस्तादीनि त्रिवृत्त्रिभिर्ऋग्यजुःसामभिर्वर्ततइतियोगाद्यज्ञःसएवशिरोयस्य यस्यरथंतरंबृहच्चवैकल्पिकंसामप्रीतिवाक्यं ॥ ४४ ॥ सहस्रसमेसहस्रसंवत्सरेसत्रे जज्ञेआविर्बभूव ॥ ४५ ॥ पादाश्च

ऋग्यजुःसामधामानंदशार्धहविरात्मकं ॥ यंसप्ततंतुंतन्वंतितस्मैयज्ञात्मनेनमः ॥ ४२ ॥ चतुर्भिश्चचतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच ॥ हूयतेचपुनर्द्वाभ्यांतस्मैहोमात्मनेनमः ॥ ४३ ॥ यःसुपर्णोयजुर्नामच्छंदोगात्रस्त्रिवृच्छिराः ॥ रथंतरंबृहत्सामतस्मैस्तोत्रात्मनेनमः ॥ ४४ ॥ यःसहस्रसमेसत्रेजज्ञेविश्वसृजामृषिः ॥ हिरण्यपक्षःशकुनिस्तस्मैहंसात्मनेनमः ॥ ४५ ॥ पादांगंसंधिपर्वाणंस्वरव्यंजनभूषणं ॥ यमाहुरक्षरंदिव्यंतस्मैवागात्मनेनमः ॥ ४६ ॥ यज्ञांगोयोवराहोवैभूत्वा गामुज्जहारह ॥ लोकत्रयहितार्थायतस्मैवीर्यात्मनेनमः ॥ ४७ ॥ यःशेतेयोगमास्थायपर्यंकेनागभूषिते ॥ फणासहस्ररचितेतस्मैनिद्रात्मनेनमः ॥ ४८ ॥ यस्तनोतिसतांसेतुमृतेनामृतयोनिना ॥ धर्मार्थव्यवहारांगैस्तस्मैसत्यात्मनेनमः ॥ ४९ ॥ यंपृथग्धर्मचरणाःपृथग्धर्मफलैषिणः ॥ पृथग्धर्मैःसमर्चंतितस्मैधर्मात्मनेनमः ॥ ५० ॥ यतःसर्वेप्रसूयंतेह्यनंगात्मांगदेहिनः ॥ उन्मादःसर्वभूतानांतस्मैकामात्मनेनमः ॥ ५१ ॥ यंचव्यक्तस्थमव्यक्तंविचिन्वंतिमहर्षयः ॥ क्षेत्रेक्षेत्रज्ञमासीनंतस्मैक्षेत्रात्मनेनमः ॥ ५२ ॥ यंत्रिधात्मानमात्मस्थंवृतंषोडशभिर्गुणैः ॥ प्राहुःसप्तदशंसांख्यास्तस्मैसांख्यात्मनेनमः ॥ ५३ ॥ यंविनिद्राजितश्वासाःसत्वस्थाःसंयतेंद्रियाः ॥ ज्योतिःपश्यंतियुंजानास्तस्मैयोगात्मनेनमः ॥ ५४ ॥ अपुण्यपुण्योपरमेयंपुनर्भवनिर्भयाः ॥ शांताःसंन्यासिनोयांतितस्मैमोक्षात्मनेनमः ॥ ५५ ॥ योसौयुगसहस्रांतेप्रदीप्तार्चिर्विभावसुः ॥ संभक्षयतिभूतानितस्मैघोरात्मनेनमः ॥ ५६ ॥

रणाःपदसमूहावाक्यानिवाअंगानिहस्तादीनियस्यतंपादांगं संधयःशाब्दिकप्रसिद्धाः पर्वाणिअंगुल्यादिकांडानि स्वराःअचः व्यंजनानिहलः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ सेतुंतरणोपायंयोगधर्मं ऋतेनवेदोक्तेनउपायेन अमृतयोनिनामोक्षहेतुना धर्मार्थएवनत्वर्थकामार्थोव्यवहारोवागादिपरिस्पंदस्तदर्थानिअंगानितैः जितैरिंद्रियैरित्यर्थः ॥ ४९ ॥ धर्मैःपाशुपतपंचरात्रादितंत्रोक्तैः ॥ ५० ॥ अनंगात्मानिकाममयानिअंगानियस्यसःअनंगात्मांगःसचासौदेहीचतस्यअनंगात्मांगदेहिनः ॥ ५१ ॥ व्यक्तस्थंदेहांतस्थं क्षेत्रेबुद्धौ ॥ ५२ ॥ आत्मानंचेतनं आत्मस्थंनित्यंस्वरूपस्थितमपि षोडशभिर्गुणैर्गुणकार्यैरेकादशभिरिंद्रियैःपंचभिर्भूतैश्च त्रिधाजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषुउदारतनुप्रसुप्तरूपैर्वृतं ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ तत्पुष्करंयस्यनाभ्यांसंभूतं यस्मिन्पुष्करेविश्वंप्रतिष्ठितं ॥ ५८ ॥ चतुर्णांप्रसुप्तमतनुविच्छिन्नोदाराणांसमुद्राणांकामानांपर्यायः सर्वात्मनानिर्गमनंयस्याःसायोगनिद्रातदात्मने कामंसमुद्रमाविशेतिमं त्रवर्णात्समुद्रःकामः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ रात्रौसुषुप्तौनिषण्णएवनतुसुप्तः साक्षीत्यर्थः दिवाजाग्रत्स्वप्नयोःविष्ठितःकर्तृरूपेणतद्विपरीतेनस्थितः वस्तुतस्तुद्रष्टानतुकर्ता ॥ ६२ ॥ अकुंठंअनिरुद्धं ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ पंचधाप्राणादिरूपेण ॥ ६५ ॥ युगेषुकृतादिषु आवर्ततेमत्स्यादिरूपेण किंकर्मवशोयंनेत्याह योगैरिति योगमायाबलेननटवदित्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ परात्हिरण्यगर्भात् परोमायावी पर

संभक्ष्यसर्वभूतानिकृत्वाचैकार्णवंजगत् ॥ बालःस्वपितियश्चैकस्तस्मैमायात्मनेनमः ॥ ५७ ॥ तद्यस्यनाभ्यांसंभूतंयस्मिन्विश्वंप्रतिष्ठितं ॥ पुष्करेपुष्कराक्षस्य तस्मैपद्मात्मनेनमः ॥ ५८ ॥ सहस्रशिरसेचैवपुरुषायामितात्मने ॥ चतुःसमुद्रपर्याययोगनिद्रात्मनेनमः ॥ ५९ ॥ यस्यकेशेषुजीमूतानद्यःसर्वांगसंधिषु ॥ कुक्षौसमुद्राश्चत्वारस्तस्मैतोयात्मनेनमः ॥ ६० ॥ यस्मात्सर्वाःप्रसूयंतेसर्गप्रलयविक्रियाः ॥ यस्मिंश्चैवप्रलीयंतेतस्मैहेत्वात्मनेनमः ॥ ६१ ॥ योनिषण्णोभ वेद्रात्रौदिवाभवतिविष्ठितः ॥ इष्टानिष्टस्यचद्रष्टातस्मैद्रष्ट्रात्मनेनमः ॥ ६२ ॥ अकुंठंसर्वकार्येषुधर्मकार्यार्थमुद्यतं ॥ वैकुंठस्यचतद्रूपंतस्मैकार्यात्मनेनमः ॥ ६३ ॥ त्रिःसप्तकृत्वोयःक्षत्रंधर्मव्युत्क्रांतगौरवं ॥ क्रुद्धोनिजघ्नेसमरेतस्मैक्रौर्यात्मनेनमः ॥ ६४ ॥ विभज्यपंचधात्मानंवायुर्भूत्वाशरीरगः ॥ यश्चेष्टयतिभूतानितस्मैवा य्वात्मनेनमः ॥ ६५ ॥ युगेष्वावर्ततेयोगैर्मासर्त्वयनहायनैः ॥ सर्गप्रलययोःकर्तातस्मैकालात्मनेनमः ॥ ६६ ॥ ब्रह्मवक्त्रंभुजौक्षत्रंकृत्स्नमूरूदरंविशः ॥ पादौ यस्याश्रिताःशूद्रास्तस्मैवर्णात्मनेनमः ॥ ६७ ॥ यस्याग्निरास्यंद्यौर्मूर्धाखंनाभिश्चरणौक्षितिः ॥ सूर्यश्चक्षुर्दिशःश्रोत्रेतस्मैलोकात्मनेनमः ॥ ६८ ॥ परःकालात्प रोयज्ञात्परात्परतरश्चयः ॥ अनादिरादिर्विश्वस्यतस्मैविश्वात्मनेनमः ॥ ६९ ॥ विषयेवर्तमानानांयंतंवैशेषिकैर्गुणैः ॥ प्राहुर्विषयगोप्तारंतस्मैगोप्त्रात्मनेनमः ॥ ७० ॥ अन्नपानेंधनमयोरसप्राणविवर्धनः ॥ योधारयतिभूतानितस्मैप्राणात्मनेनमः ॥ ७१ ॥ प्राणानांधारणार्थाययोन्नंभुंक्तेचतुर्विधं ॥ अंतर्भूतःपचत्यग्नि स्तस्मैपाकात्मनेनमः ॥ ७२ ॥ पिंगेक्षणसटंयस्यरूपंदंष्ट्रानखायुधं ॥ दानवेंद्रांतकरणंतस्मैदृप्तात्मनेनमः ॥ ७३ ॥ यंनदेवानगंधर्वानदैत्यानचदानवाः ॥ त त्वतोहिविजानंतितस्मैसूक्ष्मात्मनेनमः ॥ ७४ ॥ रसातलगतःश्रीमाननंतोभगवान्विभुः ॥ जगद्धारयतेकृत्स्नंतस्मैवीर्यात्मनेनमः ॥ ७५ ॥

तरस्तुशुद्धः ॥ ६९ ॥ विषयेश्रोत्रादिगोचरेवर्तमानानां अनादरेषष्ठी तान्अनादृत्यवैशेषिकैर्गुणैःविशेषजैरागद्वेषैःयंविषयगोप्तारंप्राहुः यत्ररागस्तमेवार्थंवासनारूपेणमनसिरक्षन्संसरतिनतुसर्वमित्यर्थः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ अंतर्भूतःअंतःप्रविष्टः ॥ ७२ ॥ दृप्तात्मनेनृसिंहाय ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

॥७६॥ आत्मेति शब्दादिविषयकोयोबोधःसविषयमनंतर्भाव्यआत्मस्वरूपभूतमेवज्ञानं यथोक्तं परागर्थप्रमेयेषुयफलत्वेनसंमता संवित्सैवेहमेयोर्थोवेदांतोक्तिप्रमाणतइति ईदृशमेवयंज्ञानेनज्ञानसाधनवाक्येन ॥ ७७ ॥ अप्रमेयंअगोचरंशरीरंस्वरूपंयस्यअनंतंअपारंपरिमेयंविषयजातंयत्रतस्मै ॥ ७८ ॥ कमंडलुनिषंगायतज्जलैरेवबाणभूतैरसुरान्नाशयतेइत्यर्थः ॥७९॥८०॥८१॥ भूतादेरहंकारस्यनिधनं

योमोहयतिभूतानिस्नेहपाशानुबंधनैः ॥ सर्गस्यरक्षणार्थायतस्मैमोहात्मनेनमः ॥ ७६ ॥ आत्मज्ञानमिदंज्ञानंज्ञात्वापंचस्ववस्थितं ॥ यंज्ञानेनाभिगच्छंति तस्मैज्ञानात्मनेनमः ॥ ७७॥ अप्रमेयशरीरायसर्वतोबुद्धिचक्षुषे ॥ अनंतपरिमेयायतस्मैदिव्यात्मनेनमः ॥ ७८ ॥ जटिनेदंडिनेनित्यंलंबोदरशरीरिणे ॥ कमंडलुनिषंगायतस्मैब्रह्मात्मनेनमः ॥ ७९ ॥ शूलिनेत्रिदशेशायत्र्यंबकायमहात्मने ॥ भस्मदिग्धोर्ध्वलिंगायतस्मैरुद्रात्मनेनमः ॥ ८० ॥ चंद्रार्धकृतशीर्षाय व्यालयज्ञोपवीतिने ॥ पिनाकशूलहस्तायतस्मैउग्रात्मनेनमः ॥८१॥ सर्वभूतात्मभूतायभूतादिनिधनायच ॥ अक्रोधद्रोहमोहायतस्मैशांतात्मनेनमः ॥८२॥ यस्मिन्सर्वंयतःसर्वंयःसर्वंसर्वतश्चयः ॥ यश्चसर्वमयोनित्यंतस्मैसर्वात्मनेनमः ॥ ८३ ॥ विश्वकर्मन्नमस्तेस्तुविश्वात्मन्विश्वसंभव ॥ अपवर्गस्थभूतानांपंचानांपरतःस्थित ॥ ८४ ॥ नमस्तेत्रिषुलोकेषुनमस्तेपरतस्त्रिषु ॥ नमस्तेदिक्षुसर्वासुत्वंहिसर्वमयोनिधिः ॥ ८५ ॥ नमस्तेभगवन्विष्णोलोकानांप्रभवाप्यय ॥ त्वंहिकर्ताहृषीकेशसंहर्ताचापराजितः ॥ ८६ ॥ नहिपश्यामितेभावंदिव्यंहित्रिषुवर्त्मसु ॥ त्वांतुपश्यामितत्त्वेनयत्तेरूपंसनातनं ॥ ८७ ॥ दिवंतेशिरसाव्याप्तंपद्भ्यां देवीवसुंधरा ॥ विक्रमेणत्रयोलोकाःपुरुषोसिसनातनः ॥ ८८ ॥ दिशोभुजारविश्चक्षुर्वीर्येशुक्रःप्रतिष्ठितः ॥ सप्तमार्गानिरुद्धास्तेवायोरमिततेजसः ॥ ८९ ॥ अतसीपुष्पसंकाशंपीतवाससमच्युतं ॥ येनमस्यंतिगोविंदंनतेषांविद्यतेभयं ॥ ९० ॥ एकोपिकृष्णस्यकृतःप्रणामोदशाश्वमेधावभृथेनतुल्यः ॥ दशाश्वमेधीपुनरेतिजन्मकृष्णप्रणामीनपुनर्भवाय ॥ ९१ ॥ कृष्णव्रताःकृष्णमनुस्मरंतोरात्रौचकृष्णंपुनरुत्थितायें ॥ तेकृष्णदेहाःप्रविशंतिकृष्णमाज्यंयथामंत्रहुतंहुताशे ॥ ९२ ॥ नमोनरकसंत्रासरक्षामंडलकारिणे ॥ संसारनिम्नगावर्ततरिकाष्ठायविष्णवे ॥ ९३ ॥ नमोब्रह्मण्यदेवायगोब्राह्मणहितायच ॥ जगद्धितायकृष्णायगोविंदाय नमोनमः ॥ ९४ ॥ प्राणकांतारपाथेयंसंसारोच्छेदभेषजं ॥ दुःखशोकपरित्राणंहरिरित्यक्षरद्वयं ॥ ९५ ॥ यथाविष्णुमयंसत्यंतथाविष्णुमयंजगत् ॥ यथाविष्णुमयंसर्वंपाप्मामेनश्यतांतथा ॥ ९६ ॥

मरणंतस्मै ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ अपवर्गस्थनित्यमुक्त यतः भूतानांभूतेभ्यःपरतःस्थित ॥ ८४ ॥ त्रिषुलोकेषुतेभ्यःपरतश्चविद्यमानायतेत्रिषुकालेषुनमः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ वर्त्मसुवर्तमानादिषु ॥ ८७ ॥ दिवंद्यौः ॥ ८८ ॥ सप्तउपरितनानिच्छिद्राणि प्रवाहादयोवासर्वेत्वयैवव्याप्तमित्यर्थः ॥८९॥९०॥९१॥९२॥९३॥९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ भीष्मायज्ञानंदत्वापुनःस्वदेहंप्रतिशयनस्थानेययौआगतवान् तदायुधिष्ठिरेणचप्रबोधितःसन्नुत्थितइत्यर्थः ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ विदित्वायोगबलेनज्ञात्वा

त्वांप्रपन्नायभक्तायगतिमिष्टांजिगीषवे ॥ यच्छ्रेयःपुंडरीकाक्षतद्ध्यायस्वसुरोत्तम ॥ ९७ ॥ इतिविद्यातपोयोनिरयोनिर्विष्णुरीडितः ॥ वाग्यज्ञेनार्चितोदेवः प्रीयतांमेजनार्दनः ॥ ९८ ॥ नारायणःपरंब्रह्मनारायणपरंतपः ॥ नारायणःपरोदेवःसर्वंनारायणःसदा ॥ ९९ ॥ वैशंपायनउवाच एतावदुक्त्वावचनंभीष्मस्तद्गतमानसः ॥ नमइत्येवकृष्णायप्रणाममकरोत्तदा ॥ १०० ॥ अभिगम्यतुयोगेनभक्तिंभीष्मस्यमाधवः ॥ त्रैलोक्यदर्शनंज्ञानंदिव्यंदत्वाययौहरिः ॥ ॥ १०१ ॥ तस्मिन्नुपरतेशब्देततस्तेब्रह्मवादिनः ॥ भीष्मंवाग्भिर्बाष्पकंठास्तमानर्चुर्महामतिं ॥ १०२ ॥ तेस्तुवंतश्चविप्राग्र्याःकेशवंपुरुषोत्तमं ॥ भीष्मंचशनकैःसर्वेप्रशशंसुःपुनःपुनः ॥ १०३ ॥ विदित्वाभक्तियोगंतुभीष्मस्यपुरुषोत्तमः ॥ सहसोत्थायसंहृष्टोयानमेवान्वपद्यत ॥ १०४ ॥ केशवःसात्यकिश्चापिरथेनैकेनजग्मतुः ॥ अपरेणमहात्मानौयुधिष्ठिरधनंजयौ ॥ १०५ ॥ भीमसेनोयमौचोभौरथमेकंसमाश्रिताः ॥ कृपोयुयुत्सुःसूतश्चसंजयश्चपरंतपः ॥ १०६ ॥ ते रथैर्नगराकारैःप्रयाताःपुरुषर्षभाः ॥ नेमिघोषेणमहताकंपयंतोवसुंधरां ॥ १०७ ॥ ततोगिरःपुरुषवरस्तवान्विताद्विजेरिताःपथिसुमनाःसशुश्रुवे ॥ कृतांजलिंप्रणतमथापरंजनंसकेशिहामुदितमनाभ्यनंदत ॥ १०८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिभीष्मस्तवराजेसप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसचहृषीकेशःसचराजायुधिष्ठिरः ॥ कृपादयश्चतेसर्वेचत्वारःपांडवाश्चते ॥ १ ॥ रथैस्तैर्नगरप्रख्यैःपताकाध्वजशोभितैः ॥ ययुराशुकुरुक्षेत्रंवाजिभिःशीघ्रगामिभिः ॥ २ ॥ तेवतीर्यकुरुक्षेत्रंकेशमज्जास्थिसंकुलं ॥ देहन्यासःकृतोयत्रक्षत्रियैस्तैर्महात्मभिः ॥ ३ ॥ गजाश्वदेहास्थिचयैःपर्वतैरिवसंचितं ॥ नरशीर्षकपालैश्चशंखैरिवचसर्वशः ॥ ४ ॥ चितासहस्रप्रचितंवर्मशस्त्रसमाकुलं ॥ आपानभूमिंकालस्यतथाभुक्तोज्झितामिव ॥ ५ ॥ भूतसंघानुचरितंरक्षोगणनिषेवितं ॥ पश्यंतस्तेकुरुक्षेत्रंययुराशुमहारथाः ॥ ६ ॥ गच्छन्नेवमहाबाहुःसर्वयादवनंदनः ॥ युधिष्ठिरायप्रोवाचजामदग्न्यस्यविक्रमं ॥ ७ ॥ अमीरामह्रदाःपंचदृश्यंतेपार्थदूरतः ॥ तेषुसंतर्पयामासपितॄन्क्षत्रियशोणितैः ॥ ८ ॥ त्रिःसप्तकृत्वोवसुधांकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः ॥ इहेदानींततोरामःकर्मणोविरराम ह ॥ ९ ॥

॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ अभ्यनंदतेतिसंधिरार्षः ॥ १०८ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभाव० सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

ततःसचेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ संतर्पयामास रामइत्यर्थात् एतेनशत्रुकुलवधजाग्लानिस्तेमाभूदितिदर्शितं ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥१४ ॥ आगमोवेदः त्वत्तःत्वद्वचनान्नोपरःनाधिकः ॥१५॥१६॥ इतिशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥४८॥

युधिष्ठिरउवाच त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवीकृतानिःक्षत्रियापुरा ॥ रामेणेतियथात्थत्वमत्रमेसंशयोमहान् ॥ १० ॥ क्षत्रबीजंयथादग्धंरामेणयदुपुंगव ॥ कथंभूयःसमुत्पत्तिःक्षत्रस्यामितविक्रम ॥ ११ ॥ महात्मनाभगवतारामेणयदुपुंगव ॥ कथमुत्सादितंक्षत्रंकथंवृद्धिमुपागतं ॥ १२ ॥ महतारथयुद्धेनकोटिशःक्षत्रियाहताः ॥ तथाभूच्चमहीकीर्णाक्षत्रियैर्वदतांवर ॥ १३ ॥ किमर्थंभार्गवेणेदंक्षत्रमुत्सादितंपुरा ॥ रामेणयदुशार्दूलकुरुक्षेत्रेमहात्मना ॥ १४ ॥ एतन्मेछिंधिवार्ष्णेयसंशयंतार्क्ष्यकेतन ॥ आगमोहिपरःकृष्णत्वत्तोनोवासवानुज ॥१५॥ वैशंपायनउवाच ततोयथावत्सगदाग्रजःप्रभुःशशंसतस्मैनिखिलेनतत्त्वतः ॥ युधिष्ठिरायाप्रतिमौजसेतदायथाभवत्क्षत्रियसंकुलामही ॥१६॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिरामोपाख्यानेअष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४८॥ ॥७॥ वासुदेवउवाच शृणुकौंतेयरामस्यप्रभावोयोमयाश्रुतः ॥ महर्षीणांकथयतांविक्रमंतस्यजन्मच ॥ १ ॥ यथाचजामदग्न्येनकोटिशःक्षत्रियाहताः ॥ उद्भूताराजवंशेषुयेभूयोभारतेहताः ॥ २ ॥ जह्नोरजस्तुतनयोबलाकाश्वस्तुतत्सुतः ॥ कुशिकोनामधर्मज्ञस्तस्यपुत्रोमहीपते ॥ ३ ॥ अग्र्यंतपःसमातिष्ठत्सहस्राक्षसमोभुवि ॥ पुत्रंलभेयमजितंत्रिलोकेश्वरमित्युत ॥४॥ तमुग्रतपसंदृष्ट्वासहस्राक्षःपुरंदरः ॥ समर्थंपुत्रजननेस्वयमेवान्वपद्यत ॥५॥ पुत्रत्वमगमद्राजंस्तस्यलोकेश्वरेश्वरः ॥ गाधिर्नामाभवत्पुत्रःकौशिकःपाकशासनः ॥६॥ तस्यकन्याभवद्राजन्नाम्नासत्यवतीप्रभो ॥ तांगाधिर्भृगुपुत्रायसर्चीकायददौप्रभुः ॥ ७॥ तस्याःप्रीतःसशौचेनभार्गवःकुरुनंदनः ॥ पुत्रार्थंश्रपयामासचरुंगाधेस्तथैवच ॥ ८॥ आहूयोवाचतांभार्यांसर्चीकोभार्गवस्तदा ॥ उपयोज्यश्चरुरयंत्वयामात्राप्ययंतव ॥९॥ तस्याजनिष्यतेपुत्रोदीप्तिमान्क्षत्रियर्षभः ॥ अजय्यःक्षत्रियैर्लोकेक्षत्रियर्षभसूदनः ॥ १० ॥ तवापिपुत्रंकल्याणिधृतिमंतंशमात्मकं ॥ तपोन्वितंद्विजश्रेष्ठंचरुरेषविधास्यति ॥ ११ ॥ इत्येवमुक्त्वातांभार्यांसर्चीकोभृगुनंदनः ॥ तपस्यभिरतःश्रीमान्जगामारण्यमेवहि ॥ १२॥ एतस्मिन्नेवकालेतुतीर्थयात्रापरोनृपः ॥ गाधिःसदारःसंप्राप्तःसर्चीकस्याश्रमंप्रति ॥ १३॥ चरुद्वयंगृहीत्वाचराजन्सत्यवतीतदा ॥ भर्तुर्वाक्यंतदाव्यग्रामात्रेत्दृष्टान्यवेदयत् ॥ १४ ॥ मातातुतस्याःकौंतेयदुहित्रेस्वंचरुंददौ ॥ तस्याश्चरुमथाज्ञानादात्मसंस्थंचकारह ॥ १५ ॥

शृण्विति ॥ १ ॥ भारतेभारतसंग्रामे ॥ २ ॥ ३ ॥४॥५॥ ६॥७॥ गाधेःपुत्रार्थंतस्याश्चपुत्रार्थंचरुंचरुद्वयं ॥ ८ ॥ उपयोज्यःभोज्यःभोक्तव्यः ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥ व्यग्राहर्षेणैव ॥१४॥१५॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ व्यंसितावंचिता ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ चित्रभा

अथसत्यवतीगर्भंक्षत्रियांतकरंतदा ॥ धारयामासदीप्तेनवपुषाघोरदर्शनं ॥ १६ ॥ तामृचीकस्तदादृष्ट्वातस्यागर्भगतंद्विजं ॥ अब्रवीद्भृगुशार्दूलःस्वांभार्यांदेव
रूपिणीं ॥ १७ ॥ मात्रासिव्यंसिताभद्रेचरुव्यत्यासहेतुना ॥ भविष्यतिहितेपुत्रःक्रूरकर्माऽत्यमर्षणः ॥ १८ ॥ उत्पत्स्यतिचतेभ्राताब्रह्मभूतस्तपोरतः ॥ विश्वंहिब्र
ह्मसुमहच्चरौतवसमाहितं ॥ १९ ॥ क्षत्रवीर्यंचसकलंतवमात्रेसमर्पितं ॥ विपर्ययेणतेभद्रेनैतदेवंभविष्यति ॥ २० ॥ मातुस्तेब्राह्मणोभूयात्तवचक्षत्रियःसुतः ॥
सैवमुक्तामहाभागाभर्त्रासत्यवतीतदा ॥ २१ ॥ पपातशिरसातस्मैवेपंतीचाब्रवीदिदं ॥ नार्होसिभगवन्नद्यवक्तुमेवंविधंवचः ॥ ब्राह्मणापसदंपुत्रंप्राप्स्यसी
तिहिमांप्रभो ॥ २२ ॥ ऋचीकउवाच नैषसंकल्पितःकामोमयाभद्रेतथात्वयि ॥ उग्रकर्मासमुत्पन्नश्चरुव्यत्यासहेतुना ॥ २३ ॥ सत्यवत्युवाच इच्छ
न्लोकानपिमुनेसृजेथाःकिंपुनःसुतं ॥ शमात्मकमृजुंपुत्रंदातुमर्हसिमेप्रभो ॥ २४ ॥ ऋचीकउवाच नोक्तपूर्वानृतंभद्रेस्वैरेष्वपिकदाचन ॥ किमुताग्निं
समाधायमंत्रवच्चरुसाधने ॥ २५ ॥ दृष्टमेतत्पुराभद्रेज्ञातंचतपसामया ॥ ब्रह्मभूतंहिसकलंपितुस्तवकुलंभवेत् ॥ २६ ॥ सत्यवत्युवाच काममेवंभवेत्पौ
त्रोममहेतवचप्रभो ॥ शमात्मकमहंपुत्रंलभेयंजयतांवर ॥ २७ ॥ ऋचीकउवाच पुत्रेनास्तिविशेषोमेपौत्रेचवरवर्णिनि ॥ यथात्वयोक्तंवचनंतथाभ
द्रेभविष्यति ॥ २८ ॥ वासुदेवउवाच ततःसत्यवतीपुत्रंजनयामासभार्गवं ॥ तपस्यभिरतंशांतंजमदग्निंयतव्रतं ॥ २९ ॥ विश्वामित्रंचदायादंगाधिःकु
शिकनंदनः ॥ यःप्रापब्रह्मसमितंविश्वैर्ब्रह्मगुणैर्युतं ॥ ३० ॥ ऋचीकोजनयामासजमदग्निंतपोनिधिं ॥ सोपिपुत्रंह्यजनयज्जमदग्निःसुदारुणं ॥ ३१ ॥ सर्व
विद्यांतगंश्रेष्ठंधनुर्वेदस्यपारगं ॥ रामंक्षत्रियहंतारंप्रदीप्तमिवपावकं ॥ ३२ ॥ तोषयित्वामहादेवंपर्वतेगंधमादने ॥ अस्त्राणिवरयामासपरशुंचातितेजसं ॥
॥ ३३ ॥ सतेनाकुंठधारेणज्वलितानलवर्चसा ॥ कुठारेणाप्रमेयेणलोकेष्वप्रतिमोभवत् ॥ ३४ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुकृतवीर्यात्मजोबली ॥ अर्जुनोनामतेज
स्वीक्षत्रियोहैहयाधिपः ॥ ३५ ॥ दत्तात्रेयप्रसादेनराजाबाहुसहस्रवान् ॥ चक्रवर्तीमहातेजाविप्राणामाश्वमेधिके ॥ ३६ ॥ ददौसपृथिवींसर्वांसप्तद्वीपांसपर्व
तां ॥ स्वबाहुस्त्रबलेनाजौजित्वापरमधर्मवित् ॥ ३७ ॥ तृषितेनचकौंतेयभिक्षितश्चित्रभानुना ॥ सहस्रबाहुर्विक्रांतःप्रादाद्भिक्षामथाग्नये ॥ ३८ ॥ ग्रामान्पुरा
णिराष्ट्राणिघोषांश्चैवतुवीर्यवान् ॥ जज्वालतस्यबाणाग्राच्चित्रभानुर्दिधक्षया ॥ ३९ ॥

नुनाअग्निना ॥ ३८ ॥ बाणाग्रात्उद्धृतइतिशेषः ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ आपवस्यवसिष्ठस्य ॥ ४१ ॥ दग्धेश्रमेआश्रमे ॥४२॥४३॥ ४४ ॥ पितुर्वधेवधनिमित्तंआसन् ॥ ४५ ॥ निमित्तात्शापादेवहेतोः ॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥

सतस्यपुरुषेंद्रस्यप्रभावेणमहौजसः ॥ ददाहकार्तवीर्यस्यशैलानथवनस्पतीन् ॥ ४० ॥ सशून्यमाश्रमंरम्यमापवस्यमहात्मनः ॥ ददाहपवनेनेद्धश्चित्रभानुः सहैहयः ॥ ४१ ॥ आपवस्तुततोरोषाच्छशापार्जुनमच्युत ॥ दग्धेश्रमेमहाबाहोकार्तवीर्येणवीर्यवान् ॥ ४२ ॥ त्वयानवर्जितंयस्मान्ममेदंहिमहद्वनं ॥ दग्धंतस्माद्रणेरामोबाहूंस्तेच्छेत्स्यतेर्जुन ॥ ४३ ॥ अर्जुनस्तुमहातेजाबलीनित्यंशमात्मकः ॥ ब्रह्मण्यश्चशरण्यश्चदाताशूरश्चभारत ॥ ४४ ॥ नाचिंतयत्तदाशापंतेनदत्तं महात्मना ॥ तस्यपुत्रास्तुबलिनःशापेनासन्पितुर्वधे ॥ ४५ ॥ निमित्तादवलिप्तावैनृशंसाश्चैवसर्वदा ॥ जमदग्निधेन्वास्तेवत्समानिन्युर्भरतर्षभ ॥ ४६ ॥ अज्ञातंकार्तवीर्येणहैहयेंद्रेणधीमता ॥ तन्निमित्तमभूद्युद्धंजामदग्नेर्महात्मनः ॥ ४७ ॥ ततोऽर्जुनस्यबाहूंस्तांश्छित्वारामोरुषान्वितः ॥ तंभ्रमंततंतोवत्संजामदग्न्यःस्वमाश्रमं ॥ ४८ ॥ प्रत्यानयतराजेंद्रतेषामंतःपुरात्प्रभुः ॥ अर्जुनस्यसुतास्तेतुसंभूयाबुद्धयस्तदा ॥ ४९ ॥ गत्वाश्रममसंबुद्धाजमदग्नेर्महात्मनः ॥ अपातयंतभल्लाग्रैःशिरःकायान्नराधिप ॥ ५० ॥ समित्कुशार्थंरामस्यनिर्यातस्ययशस्विनः ॥ ततःपितृवधामर्षाद्रामःपरममन्युमान् ॥ ५१ ॥ निःक्षत्रियांप्रतिश्रुत्य महींशस्त्रमगृह्णत ॥ ततःसभृगुशार्दूलःकार्तवीर्यस्यवीर्यवान् ॥ ५२ ॥ विक्रम्यनिजघानाशुपुत्रान्पौत्रांश्चसर्वशः ॥ सहैहयसहस्राणिहत्वापरममन्युमान् ॥ ५३ ॥ चकारभार्गवोराजन्महींशोणितकर्दमां ॥ सतथाशुमहातेजाःकृत्वानिःक्षत्रियांमहीं ॥ ५४ ॥ कृपयापरयाविष्टोवनमेवजगामह ॥ ततोवर्षसहस्रेषुसमतीतेषु केषुचित् ॥ ५५ ॥ क्षेपंसंप्राप्तवांस्तत्रप्रकृत्याकोपनःप्रभुः ॥ विश्वामित्रस्यपौत्रस्तुरैभ्यपुत्रोमहातपाः ॥ ५६ ॥ परावसुर्महाराजक्षिप्त्वाहजनसंसदि ॥ येतेययातिपतनेयज्ञेसंतःसमागताः ॥ ५७ ॥ प्रतर्दनप्रभृतयोरामकिंक्षत्रियानते ॥ ५८ ॥ मिथ्याप्रतिज्ञोरामत्वंकत्थसेजनसंसदि ॥ भयात्क्षत्रियवीराणांपर्वतंसमुपाश्रितः ॥ ५९ ॥ सापुनःक्षत्रियशतैःपृथिवीसर्वतःस्तृता ॥ परावसोर्वचःश्रुत्वाशस्त्रंजग्राहभार्गवः ॥ ६० ॥ ततोयेक्षत्रियाराजन्शतशस्तेनवर्जिताः ॥ तेविवृद्धामहावीर्याःपृथिवीपतयोभवन् ॥ ६१ ॥ सपुनस्तान्जघानाशुबालानपिनराधिप ॥ गर्भस्थैस्तुमहीव्याप्तापुनरेवाभवत्तदा ॥ ६२ ॥ जातंजातंसगर्भंतुपुनरेवजघानह ॥ अरक्षंश्चसुतान्कांश्चित्तदाक्षत्रिययोषितः ॥ ६३ ॥

क्षेपंनिंदांअशक्तोरामइति ॥५६॥५७॥५८॥ मिथ्याप्रतिज्ञः सर्वेषांक्षत्रियाणांवधाकरणात् ॥५९॥ स्तृताव्याप्ता शस्त्रंजग्राहतत्कार्यंक्षत्रियाणामंतंकृतवान् ॥६०॥ वर्जिताःअहताः ॥६१॥६२॥६३॥

॥ ६४ ॥ स्रुक्प्रग्रहवताकरेणेतिकश्यपोऽध्वर्युःसन्कर्मांतरएवमाध्यंदिनसवनेदक्षिणाकालेइदंअब्रवीदितिसूच्यते ॥ ६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥ द्विजःक्षत्रियो

त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः ॥ दक्षिणामश्वमेधांतेकश्यपायाददत्ततः ॥ ६४ ॥ सक्षत्रियाणांशेषार्थंकरेणोद्दिश्यकश्यपः ॥ स्रुक्प्रग्रहवताराजं
स्ततोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ ६५ ॥ गच्छतीरंसमुद्रस्यदक्षिणस्यमहामुने ॥ नतेमद्विषयेरामवस्तव्यमिहकर्हिचित् ॥ ६६ ॥ ततःशूर्पारकंदेशंसागरस्तस्यनिर्ममे ॥
सहसाजामदग्न्यस्यसोपरांतमहीतलं ॥ ६७॥ कश्यपस्तांमहाराजप्रतिगृह्यवसुंधरां ॥ कृत्वाब्राह्मणसंस्थांवैप्रविष्टःसुमहद्वनं ॥६८॥ ततःशूद्राश्चवैश्याश्चयथा
स्वैरप्रचारिणः ॥ अवर्तंतद्विजाग्र्याणांदारेषुभरतर्षभ ॥ ६९ ॥ अराजकेजीवलोकेदुर्बलाबलवत्तरैः ॥ पीड्यंतेनहिविप्रेषुप्रभुत्वंकस्यचित्तदा ॥ ७० ॥ ततःकाले
नपृथिवीपीड्यमानादुरात्मभिः ॥ विपर्ययेणतेनाशुप्रविवेशरसातलं ॥ ७१ ॥ अरक्ष्यमाणाविधिवत्क्षत्रियैर्धर्मरक्षिभिः ॥ तांदृष्ट्वाद्रवतींतत्रसंत्रासात्समहाम
नाः ॥ ७२ ॥ ऊरुणाधारयामासकश्यपःपृथिवींततः ॥ धृतातेनोरुणायेनतेनोर्वीतिमहीस्मृता ॥ ७३ ॥ रक्षणार्थंसमुद्दिश्यययाचेपृथिवीतदा ॥ प्रसाद्यकश्यपं
देवीवरयामासभूमिपं ॥ ७४ ॥ पृथिव्युवाच संतिब्रह्मन्मयागुप्ताःस्त्रीषुक्षत्रियपुंगवाः ॥ हैहयानांकुलेजातास्तेसंरक्षंतुमांमुने ॥ ७५ ॥ अस्तिपौरवदाया
दोविदूरथसुतःप्रभो ॥ ऋक्षैःसंवर्धितोविप्रऋक्षवत्यथपर्वते ॥७६॥ तथानुकंपमानेनयज्वनाथामितौजसा॥पराशरेणदायादःसौदासस्याभिरक्षितः॥७७॥
सर्वकर्माणिकुरुतेशूद्रवत्तस्यसद्विजः ॥ सर्वकर्मेत्यभिख्यातःसमांरक्षतुपार्थिवः ॥ ७८ ॥ शिबिपुत्रोमहातेजागोपतिर्नामनामतः ॥ वनेसंवर्धितोगोभिःसो
भिरक्षतुमांमुने ॥ ७९ ॥ प्रतर्दनस्यपुत्रस्तुवत्सोनाममहाबलः ॥ वत्सैःसंवर्धितोगोष्ठेसमांरक्षतुपार्थिवः ॥ ८० ॥ दधिवाहनपौत्रस्तुपुत्रोदिविरथस्यच ॥ गुप्तः
सगौतमेनासीद्गंगाकूलेभिरक्षितः ॥ ८१ ॥ बृहद्रथोमहातेजाभूरिभूतिपरिष्कृतः ॥ गोलांगूलैर्महाभागोगृध्रकूटेभिरक्षितः ॥८२॥ मरुत्तस्यान्ववायेचरक्षिताः
क्षत्रियात्मजाः ॥ मरुत्पतिसमावीर्येसमुद्रेणाभिरक्षिताः ॥ ८३ ॥ एतेक्षत्रियदायादास्तत्रतत्रपरिश्रुताः ॥ द्योकारहेमकारादिजातिंनित्यंसमाश्रिताः ॥८४॥
यदिमामभिरक्षंतिततःस्यास्यामिनिश्चला ॥ एतेषांपितरश्चैवतथैवचपितामहाः ॥ ८५ ॥ मदर्थंनिहतायुद्धेरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ तेषामपचितिश्चैवमयाका
र्यामहामुने ॥ ८६॥ नह्यहंकामयेनित्यमतिक्रांतेनरक्षणं ॥ वर्तमानेनवर्तेयंतत्क्षिप्रंसंविधीयतां ॥ ८७॥

पि ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१॥८२ ॥८३॥ द्योःतुल्यान्विचित्रप्रासादादीन्कुर्वंतितेद्योकाराःशिल्पिनः ज्याकारेतिपाठांतरेस्पष्टोर्थः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ अपचितिःआनृण्यार्थंपूजा ॥ ८६ ॥ नित्यमतिक्रांतेनधर्मातिक्रमिणा ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ ८९ ॥ प्रकाशन्प्रकाशयन् ॥ ९० ॥ इतिशांतिप० रा० नैलकंठीयेभारतभा० एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥छ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तथावृत्तौतांदृक्गोष्ठीपरौ ॥ ५ ॥

वासुदेवउवाच ततःपृथिव्यानिर्दिष्टांस्तान्समानीयकश्यपः ॥ अभ्यषिंचन्महीपालान्क्षत्रियान्वीर्यसंमतान् ॥ ८८ ॥ तेषांपुत्राश्चपौत्राश्चयेषांवंशाःप्रतिष्ठिताः ॥ एवमेतत्पुरावृत्तंयन्मांपृच्छसिपांडव ॥ ८९ ॥ वैशंपायनउवाच एवंब्रुवंस्तंचयदुप्रवीरोयुधिष्ठिरंधर्मभृतांवरिष्ठं ॥ रथेनतेनाशुययौमहात्मादिशःप्रकाशन्भगवानिवार्कः ॥ ९० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानु० रामोपाख्यानेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

वैशंपायनउवाच ततोरामस्यतत्कर्मश्रुत्वाराजायुधिष्ठिरः ॥ विस्मयंपरमंगत्वाप्रत्युवाचजनार्दनं ॥ १ ॥ अहोरामस्यवार्ष्णेयशक्रस्येवमहात्मनः ॥ विक्रमोवसुधायेनक्रोधान्निःक्षत्रियाकृता ॥ २ ॥ गोभिःसमुद्रेणतथागोलांगूलर्क्षवानरैः ॥ गुप्तारामभयोद्विग्नाःक्षत्रियाणांकुलोद्वहाः ॥ ३ ॥ अहोधन्योनृलोकोयंसभाग्याश्चनराभुवि ॥ यत्रकर्मेदृशंधर्म्यंद्विजेनकृतमित्युत ॥ ४ ॥ तथावृत्तौकथांतातताबच्युतयुधिष्ठिरौ ॥ जग्मतुर्यत्रगांगेयःशरतल्पगतःप्रभुः ॥ ५ ॥ ततस्तेददृशुर्भीष्मंशरप्रस्तरशायिनं ॥ स्वरश्मिजालसंवीतंसायंसूर्यसमप्रभं ॥ ६ ॥ उपास्यमानंमुनिभिर्देवैरिवशतक्रतुं ॥ देशेपरमधर्मिष्ठेनदीमोघवतीमनु ॥ ७ ॥ दूरादेवतमालोक्यकृष्णोराजाचधर्मजः ॥ चत्वारःपांडवाश्चैवतेचशारद्वतादयः ॥ ८ ॥ अवस्कंद्याथवाहेभ्यःसंयम्यप्रचलंमनः ॥ एकीकृत्येंद्रियग्राममुपतस्थुर्महामुनीन् ॥ ९ ॥ अभिवाद्यतुगोविंदःसात्यकिस्तेचपार्थिवाः ॥ व्यासादीनृषिमुख्यांश्चगांगेयमुपतस्थिरे ॥ १० ॥ ततोवृद्धंतथादृष्ट्वागांगेयंयदुकौरवाः ॥ परिवार्यततःसर्वेनिषेदुःपुरुषर्षभाः ॥ ११ ॥ ततोनिशाम्यगांगेयंशाम्यमानमिवानलं ॥ किंचिद्दीनमनाभीष्ममितिहोवाचकेशवः ॥ १२ ॥ कच्चिज्ज्ञानानिसर्वाणिप्रसन्नानियथापुरा ॥ कच्चिन्नव्याकुलाचैवबुद्धिस्तेवदतांवर ॥ १३ ॥ शराभिघातदुःखात्तेकच्चिद्गात्रंनदूयते ॥ मानसादपिदुःखाद्धिशारीरंबलवत्तरं ॥ ॥ १४ ॥ वरदानात्पितुःकामंछंदमृत्युरसिप्रभो ॥ शांतनोर्धर्मनित्यस्यनत्वेतन्ममकारणं ॥ १५ ॥ सुसूक्ष्मोपितुदेहेवैशल्योजनयतेरुजं ॥ किंपुनःशरसंघातैश्चितस्यतवपार्थिव ॥ १६ ॥ कामंनैतत्तवाख्येयंप्राणिनांप्रभवाप्ययौ ॥ उपदेष्टुंभवान्शक्तोदेवानामपिभारत ॥ १७ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अवस्कंद्यावरुह्यवाहेभ्यः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ निशाम्यआलोच्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ छंदमृत्युः इच्छामरणः एतच्छंदमृत्युतायाःकारणंपितृतोषणंममापिनकिमुतान्येषामित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ कामंएतन्नयुक्तमितिशेषः सर्वज्ञस्यापितवोपदेशोनयुक्तइत्यर्थः ॥ १७ ॥

प्रतिष्ठितंबुद्धावितिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ पश्यामीवेतीवशब्दात्प्रतिज्ञातः पूर्वंऊर्ध्वरेतस्त्वंनासीदितिभावः ॥ २० ॥ भीष्मादृतेमृत्युमावार्यस्थितं किमपिनिसर्गप्रभवंजनिमत्सत्वंनशुश्रुमेतिद्वयोःसंबंधः ॥ २१ ॥

यच्चभूतंभविष्यंचभवच्चपुरुषर्षभ ॥ सर्वंतज्ज्ञानवृद्धस्यतवभीष्मप्रतिष्ठितं ॥ १८ ॥ संहारश्चैवभूतानांधर्मस्यचफलोदयः ॥ विदितस्तेमहाप्राज्ञत्वंहिधर्ममयो निधिः ॥ १९ ॥ त्वांहिराज्येस्थितंस्फीतेसमग्रांगमरोगिणं ॥ स्त्रीसहस्रैःपरिवृतंपश्यामीवोर्ध्वरेतसं ॥ २० ॥ ऋतेशांतनवाद्भीष्मात्त्रिषुलोकेषुपार्थिव ॥ सत्यध र्मान्महावीर्याच्छूराद्धर्मैकतत्परात् ॥ २१ ॥ मृत्युमावार्यतपसाशरसंस्तरशायिनः ॥ निसर्गप्रभवंकिंचिन्नचतातानुशुश्रुम ॥ २२ ॥ सत्येतपसिदानेचयज्ञा धिकरणेतथा ॥ धनुर्वेदेचवेदेचनीत्यांचैवानुरक्षणे ॥ २३ ॥ अनृशंसंशुचिंदांतंसर्वभूतहितेरतं ॥ महारथंत्वत्सदृशंनकंचिदनुशुश्रुम ॥ २४ ॥ त्वंहिदेवान्सगंध र्वान्सुरान्यक्षराक्षसान् ॥ शक्तस्त्वेकरथेनैवविजेतुंनात्रसंशयः ॥ २५ ॥ सत्वंभीष्ममहाबाहोवसूनांवासवोपमः ॥ नित्यंविप्रैःसमाख्यातोनवमोऽनवमोगु णैः ॥ २६ ॥ अहंचत्वाभिजानामियस्त्वंपुरुषसत्तम ॥ त्रिदशेष्वपिविख्यातस्त्वंशक्त्यापुरुषोत्तमः ॥ २७ ॥ मनुष्येषुमनुष्येंद्रनदृष्टोनचमेश्रुतः ॥ भवतोवागु णैर्युक्तःपृथिव्यांपुरुषःक्वचित् ॥ २८ ॥ त्वंहिसर्वगुणैराजन्देवानप्यतिरिच्यसे ॥ तपसाहिभवान्शक्तःस्रष्टुंलोकांश्चराचरान् ॥ २९ ॥ किंपुनश्चात्मनोलोकानुत्त मानुत्तमैर्गुणैः ॥ तदस्यतप्यमानस्यज्ञातीनांसंक्षयेनवै ॥ ३० ॥ ज्येष्ठस्यपांडुपुत्रस्यशोकंभीष्मव्यपानुद ॥ येहिधर्माःसमाख्याताश्चातुर्वर्ण्यस्यभारत ॥ ३१ ॥ चातुराश्रम्यसंयुक्ताःसर्वेतेविदितास्तव ॥ चातुर्विद्येचयेप्रोक्ताश्चातुर्होत्रेचभारत ॥ ३२ ॥ योगेसांख्येचनियतायेचधर्माःसनातनाः ॥ चातुर्वर्ण्यस्ययश्चोक्तोध र्मोनस्मविरुध्यते ॥ ३३ ॥ सेव्यमानःसवैयाख्योगांगेयविदितस्तव ॥ प्रतिलोमप्रसूतानांवर्णानांचैवयःस्मृतः ॥ ३४ ॥ देशजातिकुलानांचजानीषेधर्मलक्षणं ॥ वेदोक्तोयश्चशिष्टोक्तःसदैवविदितस्तव ॥ ३५ ॥ इतिहासपुराणार्थाःकार्त्स्न्येनविदितास्तव ॥ धर्मशास्त्रंचसकलंनित्यंमनसितेस्थितं ॥ ३६ ॥ येचकेचनलोकेस्मि न्नर्थाःसंशयकारकाः ॥ तेषांछेत्तानास्तिलोकेत्वदन्यःपुरुषर्षभ ॥ ३७ ॥ सपांडवेयस्यमनःसमुत्थितंनरेंद्रशोकंव्यपकर्षमेधया ॥ भवद्विधाह्युत्तमबुद्धिविस्त राविमुह्यमानस्यनरस्यशांतये ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राज० कृष्णवाक्येपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वातु वचनंभीष्मोवासुदेवस्यधीमतः ॥ किंचिदुन्नाम्यवदनंप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ वसूनामष्टानामंशैर्घटितोनवमः गुणैरनवमश्च ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भा० पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥

नमस्तइत्यादयोष्टौश्लोकाः स्तवराजेव्याख्याताः॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥पंचाशतंषट्चेति तव जीवितसंबंधिनां दिनानांशेषंपंचषट्चपंचवारमावर्तिताः षडितिरीत्यात्रिंशदितिज्ञेयं तावदेवआशतंशतावधि यद्दिनानांशतेनकर्तुंशक्यंतत्रिंशतापिकर्तुंशक्यमित्यर्थः अष्टपंचाशतंरात्र्यःशयानस्याद्यमेगताइतिभीष्मोवक्ष्यति तत्रत्रिंशदतःपरंशिष्टाःअष्टाविंशतिरितःपूर्वंव्यतीताः तथाहि भीष्म

भीष्मउवाच नमस्तेभगवन्कृष्णलोकानांप्रभवाप्यय॥ त्वंहिकर्ताहृषीकेशसंहर्ताचापराजितः॥ २ ॥ विश्वकर्मन्नमस्तेस्तुविश्वात्मन्विश्वसंभव ॥ अपवर्गस्थभूतानांपंचानांपरतःस्थित॥३॥ नमस्तेत्रिषुलोकेषुनमस्तेपरतस्त्रिषु॥ योगीश्वरनमस्तेस्तुत्वंहिसर्वपरायणः॥४॥ मत्संश्रितंयदात्थत्वंवचःपुरुषसत्तम॥ तेनपश्यामितेदिव्यान्भावान्हित्रिषुवर्त्मसु॥ ५॥ तच्चपश्यामिगोविंदयत्तेरूपंसनातनं॥ सप्तमार्गानिरुद्धास्तेवायोरमिततेजसः॥ ६॥ दिवंतेशिरसाव्याप्तंपद्भ्यांदेवीवसुंधरा॥ दिशोभुजारविश्चक्षुर्वीर्येशुक्रःप्रतिष्ठितः॥ ७॥ अतसीपुष्पसंकाशंपीतवाससमच्युतं॥ वपुर्ह्यनुमिमीमस्तेमेघस्येवसविद्युतः॥ ८ ॥ त्वत्प्रपन्नायभक्तायगतिमिष्टांजिगीषवे॥ यच्छ्रेयःपुंडरीकाक्षतद्ध्यायस्वसुरोत्तम॥ ९॥ वासुदेवउवाच यतःखलुपराभक्तिर्मयितेपुरुषर्षभ॥ ततोमयावपुर्दिव्यंत्वयिराजन्प्रदर्शितं॥ १०॥ नह्यभक्तायराजेंद्रभक्तायानृजवेनच॥ दर्शयाम्यहमात्मानंनचाशांतायभारत॥ ११॥ भवांस्तुममभक्तश्चनित्यंचार्जवमास्थितः॥ दमेतपसिसत्येचदानेचनिरतःशुचिः॥ १२॥ अर्हस्त्वंभीष्ममांद्रष्टुंतपसास्वेनपार्थिव॥ तवह्युपस्थितालोकायेभ्योनावर्ततेपुनः॥ १३॥ पंचाशतंषट्चकुरुप्रवीरशेषंदिनानांतवजीवितस्य॥ततःशुभैःकर्मफलोदयैस्त्वंसमेष्यसेभीष्मविमुच्यदेहं॥ १४॥ एतेहिदेवावसवोविमानान्यास्थायसर्वेज्वलिताग्निकल्पाः॥ अंतर्हितास्त्वांप्रतिपालयंतिकाष्ठांप्रपद्यंतमुदक्पतंगं॥ १५॥ व्यावर्तमानेभगवत्युदीचींसूर्येजगत्कालवशंप्रपन्ने॥गंतासिलोकान्पुरुषप्रवीरनावर्ततेयानुपलभ्यविद्वान्॥ १६॥ अमुंचलोकंत्वयिभीष्मयातेज्ञानानिनंक्ष्यंत्यखिलेनवीर॥ अतस्तुसर्वेत्वयिसन्निकर्षंसमागताधर्मविवेचनाय॥ १७॥ तज्ज्ञातिशोकोपहतश्रुतायसत्याभिसंधाययुधिष्ठिराय॥ प्रब्रूहिधर्मार्थसमाधियुक्तंसत्यंवचोस्यापनुदाशुशोकं॥ १८॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध०कृष्णवाक्येएकपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५१॥ ॥ॐ॥

स्यशरतल्पशयनानंतरंअष्टौदिनानियुद्धंततोदुर्योधननाशौचंयुयुत्सोःषोडशदिनानितेनसहपुरंप्रविशतांपांडवानामपितावंतिदिनानिगतानिपंचविंशेसर्वेषांश्राद्धदानं षड्विंशेपुरप्रवेशः सप्तविंशेराज्याभिषेकः अष्टाविंशेप्रकृतिसांत्वनंआभ्युदयिकंदानंच ऊनत्रिंशेभीष्मंप्रत्यागमनंतद्दिनमारभ्यत्रिंशद्दिनानिशिष्टानीतिज्ञेयं॥ १४॥ प्रतिपालयंतिप्रतीक्षंते पतंगंसूर्यं॥ १५॥ कालवशंजगत् प्रपन्नेप्राप्तेक्षेप्तुमितिशेषः॥ १६॥ १७॥ १८॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभाव०एकपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५१॥ ॥ॐ॥ ॥ॐ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ तेतवैववाक्यंतवसन्निधौ वाचोगतंवाचांविषयः सर्वोपितववाचिवेदे ॥ ३ ॥ यच्चेति हितेप्रियेलोकेदेवलोकेइहपरत्रचतत्सर्वंत्रैकालिकं त्वत्तो निःसृतमितिउक्तेर्थेहेतुरुक्तः ॥ ४ ॥ ५॥

वैशंपायनउवाच ततःकृष्णस्यतद्वाक्यंधर्मार्थसहितंहितं ॥ श्रुत्वाशांतनवोभीष्मःप्रत्युवाचकृतांजलिः ॥ १ ॥ लोकनाथमहाबाहोशिवनारायणाच्युत ॥ तव वाक्यमुपश्रुत्यहर्षेणास्मिपरिप्लुतः ॥ २ ॥ किंचाहमभिधास्यामिवाक्यंतेतवसन्निधौ ॥ यदावाचोगतंसर्वंतववाचिसमाहितं ॥ ३ ॥ यच्चकिंचित्क्वचिल्लोकेकर्त व्यंक्रियतेचयत् ॥ त्वत्तस्तन्निःसृतंदेवलोकेबुद्धिमतोहिते ॥ ४ ॥ कथयेद्देवलोकंयोदेवराजसमीपतः ॥ धर्मकामार्थमोक्षाणांसोर्थंब्रूयात्तवाग्रतः ॥ ५ ॥ शराभि तापाद्व्यथितंमनोमेमधुसूदन ॥ गात्राणिचावसीदंतिनचबुद्धिःप्रसीदति ॥ ६ ॥ नचमेप्रतिभाकाचिदस्तिकिंचित्प्रभाषितुं ॥ पीड्यमानस्यगोविंदविषानलस मैःशरैः ॥ ७ ॥ बलंमेप्रजहातीवप्राणाःसंत्वरयंतिच ॥ मर्माणिपरितप्यंतिभ्रांतचित्तस्तथाप्यहं ॥ ८ ॥ दौर्बल्यात्सज्जतेवाङ्मेसकथंवक्तुमुत्सहे ॥ साधुमेत्वंप्रसी दस्वदाशार्हकुलवर्धन ॥ ९ ॥ तत्क्षमस्वमहाबाहोनब्रूयांकिंचिदच्युत ॥ त्वत्सन्निधौचसीदेद्धिवाचस्पतिरपिब्रुवन् ॥ १० ॥ नदिशःसंप्रजानामिनाकाशंनचमे दिनीं ॥ केवलंतववीर्येणतिष्ठामिमधुसूदन ॥ ११ ॥ स्वयमेवभवांस्तस्माद्धर्मराजस्ययद्धितं ॥ तद्ब्रवीत्वाश्वसर्वेषामागमानांत्वमागमः ॥ १२ ॥ कथंत्वयिस्थि तेकृष्णेशाश्वतेलोककर्तरि ॥ प्रब्रूयान्मद्विधःकश्चिद्गुरौशिष्यइवस्थिते ॥ १३ ॥ वासुदेवउवाच उपपन्नमिदंवाक्यंकौरवाणांधुरंधुरे ॥ महावीर्येमहासत्वे स्थिरेसर्वार्थदर्शिनि ॥ १४ ॥ यच्चमामात्थगांगेयबाणघातरुजंप्रति ॥ गृहाणात्रवरंभीष्ममत्प्रसादकृतंप्रभो ॥ १५ ॥ नतेग्लानिर्नतेमूर्छानदाहोनचतेरुजा ॥ प्रभविष्यंतिगांगेयक्षुत्पिपासेनचाप्युत ॥ १६ ॥ ज्ञानानिचसमग्राणिप्रतिभास्यंतितेनघ ॥ नचतेक्वचिदासक्तिर्बुद्धेःप्रादुर्भविष्यति ॥ १७ ॥ सत्वस्थंचमनो नित्यंतवभीष्मभविष्यति ॥ रजस्तमोभ्यांरहितंघनैर्मुक्तइवोडुराट् ॥ १८ ॥ यद्यच्चधर्मसंयुक्तमर्थयुक्तमथापिच ॥ चिंतयिष्यसितत्राग्र्याबुद्धिस्तवभविष्यति ॥ ॥ १९ ॥ इमंचराजशार्दूलभूतग्रामंचतुर्विधं ॥ चक्षुर्दिव्यंसमाश्रित्यद्रक्ष्यस्यमितविक्रम ॥ २० ॥ संसरंतंप्रजाजालंसंयुक्तोज्ञानचक्षुषा ॥ भीष्मद्रक्ष्यसितत्त्वे नजलेमीनइवामले ॥ २१ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेव्याससहिताःसर्वएवमहर्षयः ॥ ऋग्यजुःसामसहितैर्वचोभिःकृष्णमार्चयन् ॥ २२ ॥ ततःसर्वार्तवंदि व्यंपुष्पवर्षनभस्तलात् ॥ पपातयत्रवार्ष्णेयःसगांगेयःसपांडवः ॥ २३ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आसक्तिः अवसन्नता ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ संसरंतंसंसरत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभावे० द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥७॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

वादित्राणिचसर्वाणिजगुश्चाप्सरसांगणाः॥ नचाहितमनिष्टंचकिंचित्तत्र प्रदृश्यते ॥ २४॥ ववौशिवःसुखोवायुःसर्वगंधवहःशुचिः॥ शांतायांदिशिशांताश्च प्रावदन्मृगपक्षिणः॥ २५॥ ततोमुहूर्ताद्भगवान्सहस्रांशुर्दिवाकरः॥ दहन्वनमिवैकांतेप्रतीच्यांप्रत्यदृश्यत॥ २६॥ ततोमहर्षयःसर्वेसमुत्थायजनार्दनं॥ भीष्ममामंत्रयांचक्रूराजानंचयुधिष्ठिरं॥ २७॥ ततःप्रणाममकरोत्केशवःसहपांडवः॥ सात्यकिःसंजयश्चैवसचशारद्वतःकृपः॥ २८॥ ततस्तेधर्मनिरताःसम्यक्तैरभिपूजिताः॥ श्वःसमेष्यामइत्युक्त्वायथेष्टंत्वरिताययुः॥ २९॥ तथैवामंत्र्यगांगेयंकेशवःपांडवास्तथा॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यरथानारुरुहुःशुभान्॥ ३०॥ ततोरथैःकांचनचित्रकूबरैर्महीधराभैःसमदैश्चदंतिभिः॥ हयैःसुपर्णैरिवचाशुगामिभिःपदातिभिश्चात्तशरासनादिभिः॥ ३१॥ ययौरथानांपुरतोहिसाचमूस्तथैवपश्चादतिमात्रसारिणी॥ पुरश्चपश्चाच्चयथामहानदीतमृक्षवंतंगिरिमेत्यनर्मदा॥ ३२॥ ततःपुरस्ताद्भगवान्निशाकरःसमुत्थितस्तामभिहर्षयंश्चमूं॥ दिवाकरापीतरसामहौषधीःपुनःस्वकेनैवगुणेनयोजयन्॥ ३३॥ ततःपुरंसुरपुरसंमितद्युतिप्रविश्यतेयदुवृषपांडवास्तदा॥ यथोचितान्भवनवरान्समाविशन्श्रमान्वितामृगपतयोगुहाइव॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणियुधिष्ठिराद्यागमनेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५२॥ ७॥

वैशंपायनउवाच ततःशयनमाविश्यप्रसुप्तोमधुसूदनः॥ याममात्रार्धशेषायांयामिन्यांप्रत्यबुद्ध्यत॥ १॥ सध्यानपथमाविश्यसर्वज्ञानानिमाधवः॥ अवलोक्यततःपश्चाद्दध्यौब्रह्मसनातनं॥ २॥ ततःस्तुतिपुराणज्ञारक्तकंठाःसुशिक्षिताः॥ अस्तुवन्विश्वकर्माणंवासुदेवंप्रजापतिं॥ ३॥ पठंतिपाणिस्वनिकास्तथागायंतिगायनाः॥ शंखानथमृदंगांश्चप्रवाद्यंतिसहस्रशः॥ ४॥ वीणापणववेणूनांस्वनश्चातिमनोरमः॥ सहासइवविस्तीर्णःशुश्रुवेतस्यवेश्मनः॥ ५॥ ततोयुधिष्ठिरस्यापिराज्ञोमंगलसंहिताः॥ उच्चेरुर्मधुरावाचोगीतवादित्रनिःस्वनाः॥ ६॥ ततउत्थायदाशार्हःस्नातःप्रांजलिरच्युतः॥ जप्त्वागुह्यंमहाबाहुरग्नीनाश्रित्यतस्थिवान्॥ ७॥ ततःसहस्रंविप्राणांचतुर्वेदविदांतथा॥ गवांसहस्रेणैकेकंवाचयामासमाधवः॥ ८॥ मंगलालंभनंकृत्वाआत्मानमवलोक्यच॥ आदर्शेविमलेकृष्णःततःसात्यकिमब्रवीत्॥ ९॥ गच्छशैनेयजानीहिगत्वाराजनिवेशनं॥ अपिसज्जोमहातेजाभीष्मंद्रष्टुंयुधिष्ठिरः॥ १०॥ ततःकृष्णस्यवचनात्सात्यकिस्त्वरितोययौ॥ उपगम्यचराजानंयुधिष्ठिरमभाषत॥ ११॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मंगलानांगवादीनामालंभनंस्पर्शः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

युक्तोरथवरोराजन्वासुदेवस्यधीमतः ॥ समीपमापगेयस्यप्रयास्यतिजनार्दनः ॥ १२ ॥ भवस्वतीक्ष्ःकृष्णोसौधर्मराजमहाद्युते ॥ यदत्रानंतरंकृत्यंतद्भवान्कर्तु
मर्हति ॥ १३ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ युधिष्ठिरउवाच युज्यतांमेरथवरःफाल्गुनाप्रतिमद्युते ॥ १४ ॥ नसैनिकैश्चयातव्यंयास्यामोव
यमेवहि ॥ नचपीडयितव्योमेभीष्मोधर्मभृतांवरः ॥ १५ ॥ अतःपुरःसराश्चापिनिवर्ततुधनंजय ॥ अद्यप्रभृतिगांगेयःपरंगुह्यंप्रवक्ष्यति ॥ १६ ॥ अतोनेच्छा
मिकौंतेयपृथक्जनसमागमं ॥ वैशंपायनउवाच सतद्वाक्यमथाज्ञायकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ १७ ॥ युक्तंरथवरंतस्माआचचक्षेनरर्षभः ॥ ततोयुधिष्ठिरो
राजायमौभीमार्जुनावपि ॥ १८ ॥ भूतानीवसमस्तानियुयुःकृष्णनिवेशनं ॥ आगच्छत्स्वथकृष्णोपिपांडवेषुमहात्मसु ॥ १९ ॥ शैनेयसहितोधीमान्रथमेवा
न्वपद्यत ॥ रथस्थाःसंविदंकृत्वासुखांपृष्ट्वाचशर्वरीं ॥ २० ॥ मेघघोषैरथवरैःप्रययुस्तेनरर्षभाः ॥ बलाहकंमेघपुष्पंशैब्यंसुग्रीवमेवच ॥ २१ ॥ दारुकश्चोदया
मासवासुदेवस्यवाजिनः ॥ तेहयावासुदेवस्यदारुकेणप्रचोदिताः ॥ २२ ॥ गांखुराग्रैस्तथाराजन्लिखंतःप्रययुस्तदा ॥ तेग्रसंतइवाकाशंवेगवंतोमहाबलाः ॥
॥ २३ ॥ क्षेत्रंधर्मस्यकृत्स्नस्यकुरुक्षेत्रमवातरन् ॥ ततोययुर्यत्रभीष्मःशरतल्पगतःप्रभुः ॥ २४ ॥ आस्तेमहर्षिभिःसार्धंब्रह्मादेवगणैर्यथा ॥ ततोवतीर्यगोविंदोर
थात्सचयुधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ भीमोगांडीवधन्वाचयमौसात्यकिरेवच ॥ ऋषीनभ्यर्चयामासुःकरानुद्यम्यदक्षिणान् ॥ २६ ॥ सतैःपरिवृतोराजानक्षत्रैरिवचंद्र
माः ॥ अभ्याजगामगांगेयंब्रह्माणमिववासवः ॥ २७ ॥ शरतल्पेशयानंतमादित्यंपतितंयथा ॥ सददर्शमहाबाहुंभयाच्चागतसाध्वसः ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिभीष्माभिगमनेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच धर्मात्मनिमहावीर्येसत्यसंधे
जितात्मनि ॥ देवव्रतेमहाभागेशरतल्पगतेच्युते ॥ १ ॥ शयानेवीरशयनेभीष्मेशांतनुनंदने ॥ गांगेयेपुरुषव्याघ्रेपांडवैःपर्युपासिते ॥ २ ॥ काःकथाःसमवर्तंत
तस्मिन्वीरसमागमे ॥ हतेषुसर्वसैन्येषुतन्मेशंसमहामुने ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच शरतल्पगतेभीष्मेकौरवाणांधुरंधरे ॥ आजग्मुर्ऋषयःसिद्धानारदप्रमु
खान्नृप ॥ ४ ॥ हतशिष्टाश्चराजानोयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ धृतराष्ट्रश्चकृष्णश्चभीमार्जुनयमास्तथा ॥ ५ ॥ तेभिगम्यमहात्मानोभरतानांपितामहं ॥ अन्वशोचंत
गांगेयमादित्यंपतितंयथा ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ समाचक्षेब्रवीमि अनुयुज्यतांपृच्छतां ॥८॥९॥१०॥११॥ ततः उवाचेतिच्छेदः ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रव्याहारयत् अवाचयत् ॥ १४ ॥१५ ॥ १६॥ १७॥ १८ ॥ वेदोक्ताः अग्निहोत्रादयः वेदांता

मुहूर्तमिवचध्यात्वानारदोदेवदर्शनः॥ उवाचपांडवान्सर्वान्हतशिष्टांश्चपार्थिवान्॥ ७॥ प्राप्तकालंसमाचक्षेभीष्मोयमनुयुज्यतां ॥ अस्तमेतिहिगांगेयोभा
नुमानिवभारत॥ ८॥ अयंप्राणानुत्सिसृक्षुस्तंसर्वेभ्यनुपृच्छत॥ कृत्स्नान्हिविविधान्धर्मांश्चातुर्वर्ण्यस्यवेत्त्ययं॥ ९॥एषवृद्धःपरान्लोकान्संप्राप्नोतितनुंत्यजन्॥
तंशीघ्रमनुयुंजीध्वंसंशयान्मनसिस्थितान् ॥१०॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तेनारदेनभीष्ममीयुर्नराधिपाः ॥ प्रष्टुंचाशक्नुवंतस्तेवीक्षांचक्रुःपरस्परं ॥
॥ ११ ॥ ततोवाचहृषीकेशंपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ नान्यस्तुदेवकीपुत्राच्छक्तःप्रष्टुंपितामहं॥ १२ ॥ प्रव्याहरयदुश्रेष्ठत्वमग्रेमधुसूदन ॥ त्वंहिनस्तातसर्वेषांसर्व
धर्मविदुत्तमः॥ १३ ॥ एवमुक्तःपांडवेनभगवान्केशवस्तदा॥ अभिगम्यदुराधर्षंप्रव्याहारयदच्युतः॥१४॥ वासुदेवउवाच कच्चित्सुखेनरजनीव्युष्टाते
राजसत्तम॥ विस्पष्टलक्षणाबुद्धिःकच्चिच्चोपस्थितातव ॥ १५ ॥ कच्चिज्ज्ञानानिसर्वाणिप्रतिभांतिचतेनघ॥ नग्लायतेचहृदयंनचतेव्याकुलंमनः॥१६॥ भी
ष्मउवाच दाहोमोहःश्रमश्चैवक्लमोग्लानिस्तथारुजा॥ तवप्रसादाद्वार्ष्णेयसद्यःप्रतिगतानिमे॥१७॥ यच्चभूतंभविष्यच्चभवच्चपरमद्युते॥ तत्सर्वमनुपश्या
मिपाणौफलमिवार्पितं॥ १८ ॥ वेदोक्ताश्चैवयेधर्मावेदांताधिगताश्चये॥ तान्सर्वान्संप्रपश्यामिवरदानात्तवाच्युत॥ १९ ॥ शिष्टैश्चधर्मोयःप्रोक्तःसचमेहृदि
वर्तते॥ देशजातिकुलानांचधर्मज्ञोस्मिजनार्दन॥ २० ॥ चतुर्ष्वाश्रमधर्मेषुयोर्थःसचहृदिस्थितः॥ राजधर्मांश्चसकलानवगच्छामिकेशव॥ २१ ॥ यच्चयत्र
चवक्तव्यंतद्वक्ष्यामिजनार्दन॥ तवप्रसादाद्धिशुभामनोमेबुद्धिराविशत्॥२२॥ युवेवास्मिसमावृत्तस्त्वदनुध्यानबृंहितः॥ वक्तुंश्रेयःसमर्थोस्मित्वत्प्रसादाज्ज
नार्दन २३॥ स्वयंकिमर्थंतुभवान्श्रेयोनप्राहपांडवं ॥ किंतेविवक्षितंचात्रतदाशुवदमाधव ॥ २४ ॥ वासुदेवउवाच यशसःश्रेयसश्चैवमूलंमांविद्धि
कौरव॥ मत्तःसर्वेभिनिर्वृत्ताभावाःसदसदात्मकाः॥ २५॥ शीतांशुश्चंद्रइत्युक्तेलोकेकोविस्मयिष्यति॥ तथैवयशसापूर्णेमयिकोविस्मयिष्यति॥ २६॥ आ
धेयंतुमयाभूयोयशस्तवमहाद्युते॥ ततोमेविपुलाबुद्धिस्त्वयिभीष्मसमर्पिता॥ २७॥ यावद्धिपृथिवीपालपृथ्वीयंस्थास्यतिध्रुवा॥ तावत्तवाक्षयाकीर्तिर्लोका
ननुचरिष्यति॥ २८॥ यच्चत्वंवक्ष्यसेभीष्मपांडवायानुपृच्छते॥ वेदप्रवादइवतेस्थास्यतेवसुधातले॥ २९॥

धिगताः शमदमसंन्यासादयः ॥ १९॥ २० ॥ २१॥ मेममनः कर्म बुद्धिराविशत् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ २६ ॥ मेमया ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ यशःपरचित्तचमत्कृतिजनकोगुणौघः कीर्तिःसाधुतयाऽन्यैःकथनं ॥ ३२ ॥ अनुयुयुक्षंतः प्रष्टुमिच्छंतः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिशांतिपर्वणिरा

यश्चैतेनप्रमाणेनयोक्ष्यत्यात्मानमात्मना ॥ सफलंसर्वपुण्यानांप्रेत्यचानुभविष्यति ॥ ३० ॥ एतस्मात्कारणाद्भीष्ममतिर्दिव्यामयाहिते ॥ दत्तायशोविप्रथयेत्कथंभूयस्त्वेतिह ॥ ३१ ॥ यावद्धिप्रथतेलोकेपुरुषस्ययशोभुवि ॥ तावत्तस्याक्षयाकीर्तिर्भवतीतिविनिश्चिता ॥ ३२ ॥ राजानोहतशिष्टास्त्वांराजन्नभितआसते ॥ धर्माननुयुयुक्षंतस्तेभ्यःप्रब्रूहिभारत ॥ ३३ ॥ भवान्हिवयसावृद्धःश्रुताचारसमन्वितः ॥ कुशलोराजधर्माणांसर्वेषामपराश्रये ॥ ३४ ॥ जन्मप्रभृतितेकश्चिद्वृजिनंनददर्शह ॥ ज्ञातारंसर्वधर्माणांत्वांविदुःसर्वपार्थिवाः ॥ ३५ ॥ तेभ्यःपितेवपुत्रेभ्योराजन्ब्रूहिपरंनयं ॥ ऋषयश्चैवदेवाश्चत्वयानित्यमुपासिताः ॥ ३६ ॥ तस्माद्वक्तव्यमेवेदंत्वयावश्यमशेषतः ॥ धर्मंशुश्रूषमाणेभ्यःपृष्टेनचसतापुनः ॥ ३७ ॥ वक्तव्यंविदुषाचेतिधर्ममाहुर्मनीषिणः ॥ अप्रतिब्रुवतःकष्टोदोषोहिभविताप्रभो ॥ ३८ ॥ तस्मात्पुत्रैश्चपौत्रैश्चधर्मान्पृष्टान्सनातनान् ॥ विद्वान्जिज्ञासमानैस्त्वंप्रब्रूहिभरतर्षभ ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिकृष्णवाक्येचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अथाब्रवीन्महातेजावाक्यंकौरवनंदनः ॥ हंतधर्मान्प्रवक्ष्यामिदृढेवाङ्मनसीमम ॥ १ ॥ तवप्रसादाद्गोविंदभूतात्माह्यसिशाश्वतः ॥ युधिष्ठिरस्तुधर्मात्मामांधर्माननुपृच्छतु ॥ एवंप्रीतोभविष्यामिधर्मान्वक्ष्यामिचाखिलान् ॥ २ ॥ यस्मिन्राजर्षभेजातेधर्मात्मनिमहात्मनि ॥ अहृष्यन्नृषयःसर्वेसमांपृच्छतुपांडवः ॥ ३ ॥ सर्वेषांदीप्तयशसांकुरूणांधर्मचारिणां ॥ यस्यनास्तिसमःकश्चित्समांपृच्छतुपांडवः ॥ ४ ॥ धृतिर्दमोब्रह्मचर्यंक्षमाधर्मश्चनित्यदा ॥ यस्मिन्नोजश्चतेजश्चसमांपृच्छतुपांडवः ॥ ५ ॥ संबंधीनतिथीन्भृत्यान्संश्रितांश्चैवयोभृशं ॥ संमानयतिसत्कृत्यसमांपृच्छतुपांडवः ॥ ६ ॥ सत्यंदानंतपःशौर्यंशांतिर्दाक्ष्यमसंभ्रमः ॥ यस्मिन्नेतानिसर्वाणिसमांपृच्छतुपांडवः ॥ ७ ॥ योनकामान्नसंरंभान्नभयान्नार्थकारणात् ॥ कुर्यादधर्मंधर्मात्मासमांपृच्छतुपांडवः ॥ ८ ॥ सत्यनित्यःक्षमानित्योज्ञाननित्योऽतिथिप्रियः ॥ योददातिसतांनित्यंसमांपृच्छतुपांडवः ॥ ९ ॥ इज्याध्ययननित्यश्चधर्मेचनिरतःसदा ॥ शांतःश्रुतरहस्यश्चसमांपृच्छतुपांडवः ॥ १० ॥

जधर्मानुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ भूतात्माप्राणिनामंतरात्मासि तेनममाभिप्रायंवेत्सीतिभावः ॥ २ ॥ प्रसंगाद्धर्मश्रवणाधिकारिणंनिरूपयतियुधिष्ठिरस्तुतिव्याजेनयस्मिन्नित्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ संबंधीन्संबंधिनः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अभिशापोलोकगर्ह्यता ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ गोत्रवधजांग्लानिंधर्मराजस्यापनेष्यन् भीष्मउवाच ब्राह्मणानामिति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तंलोभिनं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥७॥ प्रणिपत्येति गुरूनकृपव्यासादीन् पर्यपृच्छत् धर्मानितिशेषः ॥ १ ॥ धर्मः प्रजापालनात्मकः परमः सर्वधर्मश्रेष्ठः एतंधर्मभारं

वासुदेवउवाच लज्जयापरयोपेतोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ अभिशापभयाद्भीतोभवंतंनोपसर्पति ॥ ११ ॥ लोकस्यकदनंकृत्वालोकनाथोविशांपते ॥ अभिशापभयाद्भीतोभवंतंनोपसर्पति ॥ १२ ॥ पूज्यान्मान्यांश्चभक्तांश्चगुरून्संबंधिबांधवान् ॥ अर्घार्हानिषुभिर्भित्वाभवंतंनोपसर्पति ॥ १३ ॥ भीष्मउवाच ब्राह्मणानांयथाधर्मोदानमध्ययनंतपः ॥ क्षत्रियाणांतथाकृष्णसमरेदेहपातनं ॥ १४ ॥ पितॄन्पितामहान्भ्रातॄन्गुरून्संबंधिबांधवान् ॥ मिथ्याप्रवृत्तान्यःसंख्येनिहन्याद्धर्मएवसः ॥ १५ ॥ समयत्यागिनोलुब्धान्गुरूनपिचकेशव ॥ निहंतिसमरेपापान्क्षत्रियोयःसधर्मवित् ॥ १६ ॥ योलोभान्नसमीक्षेतधर्मसेतुंसनातनं ॥ निहंतियस्तंसमरेक्षत्रियोवैसधर्मवित् ॥ १७ ॥ लोहितोदांकेशतृणांगजशैलांध्वजद्रुमां ॥ महींकरोतियुद्धेषुक्षत्रियोयःसधर्मवित् ॥ १८ ॥ आहूतेनरणेनित्यंयोद्धव्यंक्षत्रबंधुना ॥ धर्म्यंस्वर्ग्यंचलोक्यंचयुद्धंहिमनुरब्रवीत् ॥ १९ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुभीष्मेणधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ विनीतवदुपागम्यतस्थौसंदर्शनेग्रतः ॥ २० ॥ अथास्यपादौजग्राहभीष्मश्चापिननंदतं ॥ मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायनिषीदेत्यब्रवीत्तदा ॥ २१ ॥ तमुवाचाथगांगेयोवृषभःसर्वधन्विनां ॥ मांपृच्छताताविस्रब्धंमाभैस्त्वंकुरुसत्तम ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० युधिष्ठिराश्वासनेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥७॥

वैशंपायनउवाच प्रणिपत्यहृषीकेशमभिवाद्यपितामहं ॥ अनुमान्यगुरून्सर्वान्पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच राज्ञांवैपरमोधर्मइतिधर्मविदोविदुः ॥ महांतमेतंभारंचमन्येतद्ब्रूहिपार्थिव ॥ २ ॥ राजधर्मान्विशेषेणकथयस्वपितामह ॥ सर्वस्यजीवलोकस्यराजधर्मःपरायणं ॥ ३ ॥ त्रिवर्गोहिसमासक्तोराजधर्मेषुकौरव ॥ मोक्षधर्मश्चविस्पष्टःसकलोत्रसमाहितः ॥ ४ ॥ यथाहिरश्मयोऽश्वस्यद्विरदस्यांकुशोयथा ॥ नरेंद्रधर्मोलोकस्यतथाप्रग्रहणंस्मृतं ॥ ५ ॥ तत्रचेत्संप्रमुह्येतधर्मेराजर्षिसेविते ॥ लोकस्यसंस्थानभवेत्सर्वंचव्याकुलीभवेत् ॥ ६ ॥ उदयन्हियथासूर्योनाशयत्यशुभंतमः ॥ राजधर्मास्तथाऽलोक्यांनिक्षिपंत्यशुभांगतिं ॥ ७ ॥

दुर्वहंमन्ये ॥२॥ परायणंआश्रयः ॥३॥ त्रिवर्गः धर्मार्थकामात्मकोराजधर्मेषुदंडनीतौसमासक्तःसमाश्रितः ॥४॥ प्रग्रहणंनियंत्रणं ॥५॥ संस्थामर्यादाव्यवस्था ॥६॥ अलोक्यांअप्रकाशात्मिकांअशुभांगतिंनरकंनिक्षिपंतिदूरीकुर्वंति तथाचस्मृतिः राजभिःकृतदंडास्तुशुध्यंतिमलिनाजनाः कृतार्थाश्चततोयांतिस्वर्गंसुकृतिनोयथेति ॥ ७ ॥

अग्रे इतरेभ्योधर्मेभ्यःपूर्वं ॥ ८ ॥ परःआगमःपरंरहस्यं नःअस्माकंत्वत्तएवविहितमस्तु ॥ ९ ॥ शाश्वतान्वेदपरंपरागतान् ॥ १० ॥ ११ ॥ रंजनकाम्ययेति यःकश्चिद्क्षत्रियोपिप्रजापालनाधिकृतस्तस्य राज्ञोयंधर्मः यत्देवद्विजादिषुयथाविधिअनुग्रहबुध्याॅवर्तितव्यमिति ॥ १२ ॥ यद्धर्मलोपाद्राज्ञोऋणंभवतितद्देवताद्यर्चनेनेननश्यतीत्याह दैवतानीति लोकेचततएवपूज्योभवतीतिसंयोगांतरं ॥ १३ ॥ उत्थानेनपुरुषकारेणप्रयतेथाः जयाद्यर्थेयतस्य दैवंप्राग्भवीयंकर्मदेवताराधनादिकंवाकेवलंउत्थानंविनानराज्ञांइष्टमर्थंसाधयेत् ॥ १४ ॥ साधारणंरथचक्रवत्समानं तत्रापिपौरुषंपरंश्रेष्ठंदृष्टद्वारत्वात् दैवंतुफलद्वारानिश्चित्यमुच्यते अकरणदोषात्फलासिद्धौ पलसिद्धौतुदुःखान्मुच्यते ॥ १५ ॥ विपन्नेइति घटस्यघटयस्य कर्षकवत्सकृद्यत्नवैफल्येपियतस्वैवेत्यर्थः ॥ १६ ॥ नहीति सत्यात्सामंताअपिवशेभवंत्यन्यथा

तदग्रेराजधर्मान्हिमदर्थेत्वंपितामह ॥ प्रब्रूहिभरतश्रेष्ठत्वंहिधर्मभृतांवरः ॥ ८ ॥ आगमश्चपरस्त्वत्तःसर्वेषांनःपरंतप ॥ भवंतंहिपरंबुद्धौवासुदेवोभिमन्यते ॥ ॥ ९ ॥ भीष्मउवाच नमोधर्मायमहतेनमःकृष्णायवेधसे ॥ ब्राह्मणेभ्योनमस्कृत्यधर्मान्वक्ष्यामिशाश्वतान् ॥ १० ॥ शृणुकार्त्स्न्येनमत्तस्त्वंराजधर्मान्युधिष्ठिर ॥ निरुच्यमानान्नियतोयच्चान्यदपिवांछसि ॥ ११ ॥ आदावेवकुरुश्रेष्ठराज्ञारंजनकाम्यया ॥ देवतानांद्विजानांचवर्तितव्यंयथाविधि ॥ १२ ॥ दैवतान्यर्चयित्वाहिब्राह्मणांश्चकुरूद्वह ॥ आनृण्यंयातिधर्मस्यलोकेनचसमर्च्यते ॥ १३ ॥ उत्थानेनसदापुत्रप्रयतेथायुधिष्ठिर ॥ नह्युत्थानमृतेदैवंराज्ञामर्थंप्रसाधयेत् ॥ १४ ॥ साधारणंद्वयंत्वेतद्दैवमुत्थानमेवच ॥ पौरुषंहिपरंमन्येदैवंनिश्चित्यमुच्यते ॥ १५ ॥ विपन्नेचसमारंभेसंतापंमास्मवैकृथाः ॥ घटस्वैवसदात्मानंराज्ञामेषपरोनयः ॥ १६ ॥ नहिसत्यादृतेकिंचिद्राज्ञांवैसिद्धिकारकं ॥ सत्येहिराजानिरतःप्रेत्यचेहचनंदति ॥ १७ ॥ ऋषीणामपिराजेंद्रसत्यमेवपरंधनं ॥ तथाराज्ञांपरंसत्यान्नान्यद्विश्वासकारणं ॥ १८ ॥ गुणवान्शीलवान्दांतोमृदुर्धर्म्योजितेंद्रियः ॥ सुदर्शःस्थूललक्ष्यश्चनभ्रश्येतसदाश्रियः ॥ १९ ॥ आर्जवंसर्वकार्येषुश्रयेथाःकुरुनंदन ॥ पुनर्नयविचारेणत्रयीसंवरणेनच ॥ २० ॥ मृदुर्हिराजासततंलंघ्योभवतिसर्वशः ॥ तीक्ष्णाच्चोद्विजतेलोकस्तस्मादुभयमाश्रय ॥ २१ ॥ अदंड्याश्चैवतेपुत्रविप्राश्चददतांवर ॥ भूतमेतत्परंलोकेब्राह्मणोनामपांडव ॥ २२ ॥

विश्वासाभावात्स्वीयाअप्युद्विजंते क्षीणाअपिपरेप्राणपणेनापिजिगीषंतएवेतिश्लोकद्वयार्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ गुणाःशौर्योदार्यगांभीर्यादयस्तद्वान् शीलंसदाचारस्तद्वान् दांतःअचपलः मृदुर्दयावान् धर्म्योधर्मादनपेतः जितेंद्रियःजितचित्तः सुदर्शःप्रसन्नवक्रः स्थूललक्ष्यःबहुप्रदः ॥ १९ ॥ आर्जवंअवक्रतां नयोनीतिः स्वरंध्रगोपनं पररंध्रान्वेषणस्यस्वेनक्रियमाणस्यपरेभ्योगोपनंमंत्रगोपनंचेत्यादितद्युक्तेनविचारेणऊहापोहेनसाधकबाधकोपन्यासेनक्रियमाणेन त्रयीसंवरणेउक्तविधनीतिरूपेआर्जवंयथार्थभाषित्वंचनश्रयेथाः ॥ २० ॥ उभयंमृदुत्वंतीक्ष्णत्वंचसमुचितंआश्रय ॥ २१ ॥ तत्रापितैक्ष्ण्यापवादमाह अदंड्याइति ॥ २२ ॥

॥२३॥२४॥२५॥ भौमंब्रह्मवेदानूयज्ञांश्च॥२६॥मार्दवापवादमाह एवमिति॥२७॥२८॥स्वधर्मेणशस्त्रोद्यमनेननिगृह्णीयादेवनतुहन्यात्॥२९॥विनश्यमानंआततायिदोषात् तेनआततायिनिग्रहेण अनिग्रहेतु धर्महास्यादेव जीवतोस्यनिग्रहोदुःशकश्चेत्तत्राह मन्युस्तन्मन्युमृच्छति यथासूर्यांशुतप्तःस्फटिकस्तूलपिंडमुद्दीप्यतदूष्मणास्वयंनश्यतिएवंआततायिक्रोधोऽन्यमुद्दीप्यतद्वाराततायिनमेवाश्रयदाहेनदहति नात्रहंतुर्दोषइत्यर्थः ॥३०॥ एवंचेति यद्यप्येवंतथापिद्विजातयोब्राह्मणारक्ष्याएव॥३१॥अभिशस्तंसताऽसतावादोषेणयुक्तंतथाख्यापितं॥३२॥शारीरंकशाघातादिदंडं क्लीबत्वमार्षं ॥३३॥पुरुषसंचयात्ब्रा

मनुनाचैवराजेंद्रगीतौश्लोकौमहात्मना॥ धर्मेषुस्वेषुकौरव्यत्वदितौकर्तुमर्हसि॥ २३॥ अद्भ्योग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रमश्मनोलोहमुत्थितं॥ तेषांसर्वत्रगंतेजःस्वासुयोनिषुशाम्यति॥ २४॥ अयोहंतियदाश्मानमग्निनावारिहन्यते॥ ब्रह्मचक्षत्रियोद्वेष्टितदासीदंतितेत्रयः॥ २५॥ एवंकृत्वामहाराजनमस्याएवतेद्विजाः॥ भौमंब्रह्मद्विजश्रेष्ठाधारयंतिसमर्चिताः॥ २६॥ एवंचैवनरव्याघ्रलोकत्रयविघातकाः॥ निग्राह्याएवसततंबाहुभ्यांयेस्युरीदृशाः॥ २७॥ श्लोकौचोशनसागीतौपुरातातमहर्षिणा॥ तौनिबोधमहाराजत्वमेकाग्रमनानृप॥ २८॥ उद्यम्यशस्त्रमायांतमपिवेदांतगंरणे॥ निगृह्णीयात्स्वधर्मेणधर्मापेक्षीनराधिपः॥ २९॥ विनश्यमानंधर्मंहियोभिरक्षेत्सधर्मवित्॥ नतेनधर्महासस्यान्मन्युस्तन्मन्युमृच्छति॥ ३०॥ एवंचैवनरश्रेष्ठरक्ष्याएवद्विजातयः॥ सापराधानपिहितान्विषयांतेसमुत्सृजेत्॥ ३१॥ अभिशस्तमपिह्येषांकृपायीतविशांपते॥ ब्रह्मघ्नेगुरुतल्पेचभ्रूणहत्येतथैवच॥ ३२॥ राजद्विष्टेचविप्रस्यविषयांतेविसर्जनं॥ विधीयतेनशारीरंदंडमेषांकदाचन॥ ३३॥ दयिताश्चनरास्तेस्युर्भक्तिमंतोद्विजेषुये॥ नकोशःपरमोन्योस्तिराज्ञांपुरुषसंचयात्॥ ३४॥ दुर्गेषुचमहाराजषट्सुयेशास्त्रनिश्रिताः॥ सर्वदुर्गेषुमन्यंतेनरदुर्गंसुदुस्तरं॥ ३५॥ तस्मान्नित्यंदयाकार्याचातुर्वर्ण्येविपश्चिता॥ धर्मात्मासत्यवाक्चैवराजारंजयतिप्रजाः॥ ३६॥ नचक्षांतेनतेनित्यंभाव्यंपुत्रसमंततः॥ अधर्मोहिमृदूराजाक्षमावानिवकुंजरः॥ ३७॥ बार्हस्पत्येचशास्त्रेचश्लोकोनिगदितःपुरा॥ अस्मिन्नर्थेमहाराजतन्मेनिगदतःशृणु॥ ॥ ३८॥ क्षममाणंनृपंनित्यंनीचःपरिभवेज्जनः॥ हस्तियंतागजस्येवशिरएवारुरुक्षति॥ ३९॥ तस्मान्नैवमृदुर्नित्यंतीक्ष्णोनैवभवेन्नृपः॥ वासंतार्कइवश्रीमान्नशीतोनचघर्मदः॥ ४०॥ प्रत्यक्षेणानुमानेनतथौपम्यागमैरपि॥ परीक्ष्यास्तेमहाराजस्वेपरेचैवनित्यशः॥ ४१॥

ह्मणभक्तादितिपूर्वार्धार्थः॥३४॥षट्सुमरुजलपृथ्वीवनपर्वतनरमयेषु॥३५॥३६॥ पुनर्दयापवादमाह नचेति समंततःसर्वजातीयेषु अधर्मोधर्मविरोधी॥३७॥३८॥गजस्यक्षममाणस्य॥३९॥४०॥प्रत्यक्षेणउपकारापकारादिना अनुमानेननेत्रवक्त्रविकारादिना यथोक्तं नेत्रवक्त्रविकारेणज्ञायतेंतर्गतंमनइति औपम्यंउपमानंअन्यत्रकार्यदर्शनेन आगमैः शब्दादिनासामुद्रिकलक्षणेन तेपुरुषाःपरीक्ष्याः॥४१॥

व्यसनानिअष्टादश यथाहमनुः मृगयाक्षादिवास्वमःपरिवादःस्त्रियोमदः तौर्यत्रिकंव्टथापानंकामजोदशकोगणः तौर्यत्रिकंवाद्यगीतनृत्यानि पैशुन्यंसाहसंद्रोहईर्ष्यासूयार्थदूषणं वाग्दंडजंचपारुष्यंक्रोधजोपिगणोष्टकइति तत्रचसमकष्टतमानि यथाह पानमक्षाःस्त्रियश्चैवमृगयाचयथाक्रमं एतत्कष्टतमंविद्याच्चतुष्कंकामजेगणे दंडस्यपातनंचैववाक्पारुष्यार्थदूषणे क्रोधजेपिगणेविद्यात्कष्टमेतत्रिकंसदेति न प्रयुंजीतेतिनअपितुसर्वदाशूरान्जयायप्रयोजयेदेव संकीर्णप्रयुक्त्यप्रयुक्त्योःसंकरं साम्नाउपगतेप्रयोगोनास्तिअन्यत्रकुर्यादेवेत्यर्थः ॥ ४२॥ व्यसनी मृगयाक्षाःस्त्रियःपानंचतद्वान् अतिद्वेषीप्रजाद्रोहपरः

व्यसनानिचसर्वाणित्यजेथाभूरिदक्षिण ॥ नचैवनप्रयुंजीतसंकीर्णंपरिवर्जयेत् ॥ ४२॥ लोकस्यव्यसनीनित्यंपरिभूतोभवत्युत ॥ उद्वेजयतिलोकंचयोतिद्वेषी महीपतिः ॥ ४३ ॥ भवितव्यंसदाराज्ञागर्भिणीसहधर्मिणा ॥ कारणंचमहाराजश्टणुयेनेदमिष्यते ॥ ४४ ॥ यथाहिगर्भिणीहित्वास्वंप्रियंमनसोनुगं ॥ गर्भस्य हितमाधत्तेतथाराज्ञाप्यसंशयं ॥४५॥ वर्तितव्यंकुरुश्रेष्ठसदाधर्मानुवर्तिना ॥ स्वंप्रियंतुपरित्यज्ययद्यल्लोकहितंभवेत् ॥ ४६॥ नसंत्याज्यंचतेधैर्यंकदाचिदपि पांडव ॥ धीरस्यस्पष्टदंडस्यनभयंविद्यतेक्वचित् ॥ ४७॥ परिहासश्चभृत्यैस्तेनात्यर्थंवदतांवर ॥ कर्तव्योराजशार्दूलदोषमत्रहिमेश्टणु ॥ ४८ ॥ अवमन्यंतिभर्तारंसंघर्षादुपजीविनः॥स्वेस्थानेनचतिष्ठंतिलंघयंतिचतद्वचः॥४९॥ प्रेष्यमाणाविकल्पंतेगुह्यंचाप्यनुयुंजते॥ अयाच्यंचैवयाचंतेभोज्यान्याहारयंतिच ॥५०॥ क्रुध्यंतिपरिदीप्यंतिभूमिपायाधितिष्ठते ॥ उत्कोचैर्वंचनाभिश्चकार्याण्यनुविहंतिच ॥ ५१ ॥ जर्जरंचास्यविषयंकुर्वंतिप्रतिरूपकैः ॥ स्त्रीरक्षिभिश्चसज्जंतेतुल्यवेषाभवंतिच ॥ ५२ ॥ वांतंनिष्ठीवनंचैवकुर्वतेचास्यसन्निधौ ॥ निर्लज्जाराजशार्दूलव्याहरंतिचतद्वचः ॥ ५३ ॥ हयंवादंतिनंवापिरथंवानृपसत्तम ॥ अभिरोहंत्यनादृत्यहर्षुलेपार्थिवेम्टदौ ॥ ५४ ॥ इदंतेदुष्करंराजन्निदंतेदुष्टचेष्टितं ॥ इत्येवंसुहृदोवाचंवदंतेपरिषद्गताः ॥ ५५ ॥ क्रुद्धेचास्मिन्हसंत्येवनचहृष्यंतिपूजिताः॥ संहर्षशीलाश्चतदाभवंत्यन्योन्यकारणात् ॥ ५६ ॥ विस्रंसयंतिमंत्रंचविवृण्वंतिचदुष्कृतं ॥ लीलयाचैवकुर्वंतिसावज्ञास्तस्यशासनं ॥ ५७॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रियंइष्टं ॥ ४६ ॥ तेत्वया स्पष्टःप्रख्यातोदंडःगजरथहस्तिपुरुषादिसमूहोयस्यतस्यस्पष्टदंडस्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ संघर्षात्अतिसंश्लेषात् ॥ ४९ ॥ विकल्पंतेकार्येसंशयंदर्शयंति गुह्यंगोप्यमपिच्छिद्रंअनुयुंजतेप्रकटयंति भोज्यानिराज्ञः आहारयंतिभक्षयंति ॥ ५० ॥ उत्कोचैर्लंचाभिः वंचनाअलीकगुणदोषादिप्रदर्शनं अनुविहंतिविनिघ्नंति ॥ ५१ ॥ प्रतिरूपकैःकृत्रिमैःशासनपत्रैः विषयंदेशं जर्जरंनिःसारं स्त्रीरक्षिभिःसज्जंतेप्रीतिंकुर्वंतिअंतःपुरेप्रवेशमिच्छंतः ॥ ५२ ॥ वांतंजृंभादिना निष्ठीवनंथूत्कारं तद्वचःराजवाक्यंगुह्यमपिलोकेव्याहरंति ॥ ५३ ॥ हर्षुलेपरिहासशीले ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ विस्रंसयंतिभेदयंति ॥ ५७ ॥

हेलनानिकुर्वंतीतिशेषः उपशृण्वतःशृण्वंतमनादृत्य स्वस्थाःनिर्भयाः ॥ ५८ ॥ राजदेयंराजभागं ॥ ५९ ॥ क्रीडितुंराज्ञासहमृगयादिक्रीडांकर्तुं ससूत्रेणबद्धेनपक्षिणाश्येनेन राज्ञोनिरोधकाइत्यर्थः प्रणे यःशास्यः ॥ ६० ॥ अपरेदारापहारादयः ॥ ६१ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभा०षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ अस्यैवाध्यायस्यसूत्रभूतस्योत्तरोग्रंथोव्दत्तिरूपः तत्रउत्थाने नयतेथाइत्युक्तंतद्विवृणोति नित्येति ॥ १ ॥ यत् श्लोकंआह तत्तस्मात्तंश्लोकंनिबोध ॥ २ ॥ अप्रवासिनंवेदाध्ययनार्थं ब्राह्मणंयतिवा ॥ ३ ॥ विरोधयपर्वतादौतेषांविशेषेणरोधंकुरु ॥ ४ ॥ समस्वाम्य

अलंकारेचभोज्येचतथास्नानानुलेपने॥ हेलनानिनरव्याघ्रस्वस्थास्तस्योपशृण्वतः॥ ५८॥ निंदंतेस्वानधीकारान्संत्यजंतेचभारत॥ नचस्यापरितुष्यंतिराज देयंहरंतिच॥ ५९॥ क्रीडितुंतेनचेच्छंतिससूत्रेणेवपक्षिणा॥ अस्मत्प्रणेयोराजेतिलोकांश्चैववदंत्युत॥ ६०॥ एतेचैवापरेचैवदोषाःप्रादुर्भवंत्युत॥ नृपतौमा र्दवोपेतेहर्षुलेचयुधिष्ठिर॥ ६१॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५६॥ ॥ ७॥ भीष्मउवाच नित्योद्युक्तेनवैरा ज्ञाभवितव्यंयुधिष्ठिर॥ प्रशस्यतेनराजाहिनारीवोद्यमवर्जितः॥ १॥ भगवानुशनाचाहश्लोकमत्रविशांपते॥ तदिहैकमनाराजन्गदतस्तंनिबोधमे॥ २॥ द्वाविमौग्रसतेभूमिःसर्पोबिलशयानिव॥ राजानंचाविरोद्धारंब्राह्मणंचाप्रवासिनं॥ ३॥ तदेतन्नरशार्दूलहृदित्वंकर्तुमर्हसि॥ संधेयानभिसंधत्स्वविरोध्यांश्च विरोधय॥ ४॥ समांगस्यचराज्यस्यविपरीतंयआचरेत्॥ गुरुर्वायदिवामित्रंप्रतिहंतव्यएवसः॥ ५॥ मरुत्तेनहिराज्ञावैगीतःश्लोकःपुरातनः॥ राजाधिकारे राजेंद्रबृहस्पतिमतेपुरा॥ ६॥ गुरोरप्यवलिप्तस्यकार्याकार्यमजानतः॥ उत्पथप्रतिपन्नस्यदंडोभवतिशाश्वतः॥ ७॥ बाहोःपुत्रेणराज्ञाचसगरेणचधीमता॥ असमंजाःसुतोज्येष्ठस्त्यक्तःपौरहितैषिणा॥ ८॥ असमंजाःसरय्वांसपौराणांबालकान्नृप॥ न्यमज्जयदतःपित्रानिर्भर्त्स्यसविवासितः॥ ९॥ ऋषिणोद्दालके नापिश्वेतकेतुर्महातपाः॥ मिथ्याविप्रानुपचरन्संत्यक्तोदयितःसुतः॥ १०॥ लोकरंजनमेवात्रराज्ञांधर्मःसनातनः॥ सत्यस्यरक्षणंचैवव्यवहारस्यचार्जवं॥ ॥ ११॥ नहिंस्यात्परवित्तानिदेयंकालेचदापयेत्॥ विक्रांतःसत्यवाक्क्षांतोनृपोनचलतेपथः॥ १२॥ आत्मवांश्चजितक्रोधःशास्त्रार्थकृतनिश्चयः॥ धर्मेचार्थे चकामेचमोक्षेचसततंरतः॥ १३॥

मात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानिअंगानियस्यतस्यसमांगस्य विपरीतंयस्यकस्यचिदप्यंगस्यप्रतिकूलं॥ ५॥ ६॥ शाश्वतःअप्रतिसमाधेयःपर्व तारोहणादिर्गुरोः अन्यस्यतुवधएव ॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ नहिंस्यात् करार्थंक्षेत्रेषुधान्यानिरुध्वावृष्ट्यादिनाननाशयेत् देयंभृत्यानांवेतनं विक्रांतःपराक्रमी क्षांतःक्षमावान् पथःशुभमार्गात् ॥ १२॥ आ त्मवान्जितचित्तः शास्त्रार्थेकृतनिश्चयःनिःसंदेहः सततंनित्यं पूर्वाह्णेधर्ममध्याह्नेऽर्थमपराह्णेकाममपररात्रेयोगंचेतिनित्यंसर्वानपिसेवेत् ॥ १३ ॥

वृजिनंसंकटं अरक्षणात्मंत्रस्यागोपनादन्यन्नास्ति ॥ १४ ॥ धर्माणांसंकरोव्यत्ययस्तस्मात्प्रजानांरक्षाधर्मसंकररक्षा ॥ १५ ॥ नविश्वसेत् चात्विश्वसेदप्याप्तेषु तेष्वपिअत्यर्थंनविश्वसेत् षण्णांगुणानांभा
वःषाड्गुण्यं तेचबलवतिस्थायिनियानिनःसंधिः समबलेविग्रहोयुद्धादिः दुर्बलेयानंतदीयदुर्गाद्याक्रमणं एवंस्थायिनोबलवतियायिन्यासनंदुर्गादावेवस्वरक्षणं मध्यमेद्वैधीभावः अर्धेनदंडेनदुर्गाश्रयणंअर्धे
नपरेषांधान्यादिनिरोधनं दुर्बलेसमाश्रयः मित्रांतरमाश्रित्यतेनसहयुद्धंकर्तव्यं एतेषुकर्तव्येषुगुणान्जयावहान्दोषान्पराजयावहांश्चार्थान्कोशदंडादिपौष्कल्यादीन्स्वबुध्यास्वयमेवनिश्चिनुयात् ॥ १६ ॥ द्वि
षः शत्रोःसप्तसुराज्यांगेषुस्वप्रवेशद्वारशैथिल्यंतत्द्विट्छिद्रं एवंस्वस्यसप्तसुराज्यांगेषुयत्परप्रवेशद्वारशैथिल्यंतत्परछिद्रं द्विट्छिद्रदर्शीस्यात् एतच्चस्वच्छिद्रगोपनस्याप्युपलक्षणं त्रिवर्गेधर्मादौविदितार्थोज्ञात
तत्त्वः युक्तःचारःप्रच्छन्नस्पशःउपधिःपरकीयानाममात्यादीनामुत्कोचदानादिनाभेदनंचयेनसयुक्तचारोपधिः तत्रचारनियोजनस्थानान्युक्तानिनीतिशास्त्रे मंत्रीपुरोहितश्चैवयुवराजश्चभूपतिः पंचमोद्वार

त्रय्यांसंवृतमंत्रश्चराजाभवितुमर्हति॥वृजिनंचनरेंद्राणांनान्यच्चारक्षणात्परं॥१४॥ चातुर्वर्ण्यस्यधर्माश्चरक्षितव्यामहीक्षिता॥धर्मसंकररक्षाचराज्ञांधर्मःस
नातनः॥ १५ ॥ नविश्वसेच्चनृपतिर्नचात्यर्थंचविश्वसेत्॥ षाड्गुण्यगुणदोषांश्चनित्यंबुद्ध्यावलोकयेत्॥ १६ ॥ द्विट्छिद्रदर्शीनृपतिर्नित्यमेवप्रशस्यते॥ त्रिव
र्गेविदितार्थश्चयुक्तचारोपधिश्चयः॥१७॥ कोशस्योपार्जनरतिर्यमवैश्रवणोपमः॥ वेत्ताचदशवर्गस्यस्थानवृद्धिक्षयात्मनः॥१८॥ अभृतानांभवेद्भर्ताभृता
नामन्वेक्षकः॥ नृपतिःसुमुखश्चस्यात्स्मितपूर्वाभिभाषिता॥ १९ ॥ उपासिताचवृद्धानांजिततंद्रिरलोलुपः॥ सतांवृत्तेस्थितमतिःसंतोप्यश्चारुदर्शनः॥ २० ॥
नचाददीतवित्तानिसतांहस्तात्कदाचन॥ असद्भ्यश्चसमादद्यात्सद्भ्यस्तुप्रतिपादयेत्॥ २१ ॥ स्वयंप्रहर्तादाताचवश्यात्मारम्यसाधनः॥ कालेदाताचभोक्ताचशु
द्धाचारस्तथैवच॥२२॥ शूरान्भक्तानसंहार्यान्कुलेजातानरोगिणः॥ शिष्टान्शिष्टाभिसंबंधान्मानिनोनवमानिनः॥ २३ ॥ विद्याविदोलोकविदःपरलोकान्व
वेक्षकान्॥ धर्मेचनिरतान्साधूनचलानचलानिव॥ २४ ॥ सहायान्सततंकुर्याद्राजाभूतिपरिष्कृतः॥ तैश्चतुल्योभवेद्भोगैश्छत्रमात्राज्ञयाधिकः॥ २५॥

पालश्चषष्ठोंतर्वैशिकस्तथा कारागाराधिकारीचद्रव्यसंचयकृत्तथा कृत्याकृत्येषुचार्थानांनवमोविनियोजकः प्रदेष्टानगराध्यक्षःकार्यनिर्माणकृत्तथा धर्माध्यक्षःसभाध्यक्षोदंडपालस्त्रिपंचमः षोडशोदुर्ग
पालश्चतथाराष्ट्रांतपालकः अटवीपालकांतानितीर्थान्यष्टादशैवतु चारान्विचारयेत्तीर्थेस्वात्मनश्चपरस्यच पाषंडादीनविज्ञातानन्योन्यमितरेष्वपि मंत्रिणंयुवराजंचहित्वास्वेषुपुरोहितमिति ॥ १७ ॥ दश
वर्गः अमात्यराष्ट्रदुर्गाणिकोशोदंडश्चपंचमइतिप्रकृतिपंचकंस्वपक्षेपरपक्षेचेतिदशकोवर्गः सचउभयोःसाम्यंचेत्स्थानंस्थितिस्तत्कर्ता स्वस्याधिकश्चेद्वृद्धिकर्ता परस्याधिकश्चेत्क्षयकर्ता ॥ १८ ॥ १९ ॥
॥ २० ॥ २१ ॥ २२॥ शूरान्सहायान्कुर्यादितितृतीयेनान्वयः असंहार्यान्परैरप्रतार्यान् शिष्टाभिसंबंधान्शिष्टपरिवारान्अनवमानिनःअवमानंपरस्याकुर्वतः ॥ २३ ॥ अचलान्स्थिरान् अचलानिवप
र्वतानिव ॥२४॥ छत्रमात्रेणसहितायाआज्ञाइदमित्थंकुरुइदंनेतितयाधिकः अन्यत्सर्वंशूरैःसमानंभुंजीत ॥ २५॥

इयंचशूरेषुराज्ञोवृत्तिःप्रत्यक्षापरोक्षाचभवेत् सन्निहितेष्वसन्निहितेषुवातुल्यास्यादित्यर्थः ॥ २६ ॥ सर्वाभिशंकीसर्वत्राकृतविश्वासः सर्वहरःसर्वस्वापहारी अनृजुः अनृतापराधारोपकृत् यतोलुब्धः॥ २७॥ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ असंघातरताः संघातेशरीरेप्रीतिमंतोनभवंतिकिंतुतत्साध्येधर्मेएवेत्यर्थः ॥ ३५॥ नेयाःविनेतुंयोग्याः संघर्षःपराभिभवस्तच्छीलिनोन ॥ ३६॥ कूटंदं

प्रत्यक्षाचपरोक्षाचवृत्तिश्चास्यभवेत्समा ॥ एवंकुर्वन्नरेंद्रोपिनखेदमिहविंदति॥ २६॥सर्वाभिशंकीनृपतिर्यश्चसर्वहरोभवेत्॥सक्षिप्रमनृजुर्लुब्धःस्वजनेनैववध्यते॥ २७॥ शुचिस्तुपृथिवीपालोलोकचित्तग्रहेरतः॥ नपतत्यरिभिर्ग्रस्तःपरितश्चावतिष्ठते॥ २८ ॥ अक्रोधनोप्यव्यसनीमृदुदंडोजितेंद्रियः॥ राजाभवतिभूतानांविश्वास्योहिमवानिव॥ २९ ॥ प्राज्ञस्त्यागगुणोपेतःपररंध्रेषुतत्परः ॥ सुदर्शःसर्ववर्णानांनयापनयवित्तथा ॥ ३० ॥ क्षिप्रकारीजितक्रोधःसुप्रसादोमहामनाः॥अरोषप्रकृतिर्युक्तःक्रियावानविकत्थनः॥ ३१॥आरब्धान्येवकार्याणिसुपर्यवसितानिच॥यस्यराज्ञःप्रदृश्यंतिसराजाराजसत्तमः॥ ३२॥ पुत्राइवपितुर्गेहेविषयेयस्यमानवाः॥ निर्भयाविचरिष्यंतिसराजाराजसत्तमः॥ ३३ ॥ अगूढविभवायस्यपौराराष्ट्रनिवासिनः ॥ नयापनयवेत्तारःसराजाराजसत्तमः॥ ३४ ॥ स्वकर्मनिरतायस्यजनाविषयवासिनः॥ असंघातरतादांताःपाल्यमानायथाविधि ॥ ३५॥ वश्यानेयाविधेयाश्चनचसंघर्षशीलिनः ॥ विषयेदानरुचयोनरायस्यसपार्थिवः॥ ३६ ॥ नयस्यकूटंकपटंनमायानचमत्सरः ॥ विषयेभूमिपालस्यतस्यधर्मःसनातनः ॥ ३७ ॥ यःसत्करोतिज्ञानानिज्ञेयेपरहितेरतः ॥ सतांवर्त्मानुगस्त्यागीसराजाराज्यमर्हति॥ ३८॥ यस्यचाराश्चमंत्राश्चनित्यंचैवकृताकृताः॥ नज्ञायंतेहिरिपुभिःसराजाराज्यमर्हति॥ ३९ ॥ श्लोकश्चायंपुरागीतोभार्गवेणमहात्मना॥ आख्यातेरामचरितेनृपतिंप्रतिभारत॥ ४० ॥ राजानंप्रथमंविंदेत्ततोभार्यांततोधनं ॥ राजन्यसतिलोकस्यकुतोभार्याकुतोधनं॥ ४१ ॥ तद्राज्येराज्यकामानांनान्योधर्मःसनातनः॥ ऋतेरक्षांतुविस्पष्टांरक्षालोकस्यधारिणी॥ ४२॥ प्राचेतसेनमनुनाश्लोकौचेमावुदाहृतौ॥ राजधर्मेषुराजेंद्रताविहैकमनाःशृणु॥ ४३॥ षडेतान्पुरुषोजह्याद्भिन्नांनावमिवार्णवे ॥ अप्रवक्तारमाचार्यमनधीयानमृत्विजं॥ ४४॥ अरक्षितारंराजानंभार्यांचाप्रियवादिनीं॥ ग्रामकामंचगोपालंवनकामंचनापितं॥ ४५॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजध०सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥ ॥ ७॥

भः कपटंअनृतं मत्सरःपरोत्कर्षासहिष्णुत्वं ॥ ३७॥ ज्ञानानिज्ञानयुक्तान्पंडितान् ज्ञेयेशास्त्रार्थेपरस्यहितावहेरतःनतुहिंसामये त्यागीदाता ॥ ३८ ॥ कृताअप्यकृताइवेतिकृताकृताः ॥ ३९॥ ४०॥ प्रथमंश्रेष्ठं असतिअशुभे ॥ ४१॥ ४२॥ रक्षैवराज्ञःकर्म तामकुर्वन्राजात्याज्यइत्याह प्राचेतसइति ॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥ इतिशांतिपर्वणिराजध० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥

एतदिति एतत्रक्षणंनवनीतं नवनीतवत्सर्वधर्मसारं न्याय्यंन्यायादनपेतं॥ १॥ २॥ ३॥ अत्ररक्षणे साधनंयुक्तिं ॥ ४ ॥ चारोगुप्तस्पशः प्रणिधिःप्रकटस्पशः दानंभक्तवेतनयोः युक्तेःआदानं अयोगेनअनुपाये नआदानंकरग्रहणंनच॥ ५॥ ६॥ केतनानांगृहादीनां द्विविधस्यशारीरदंडोर्थदंडश्चेतिभेदात्॥ ७॥निचेयानांसंग्राह्याणांधान्यादीनांनिचयःसंग्रहः॥ ८॥ ९॥अविश्वासोयामिकादीनामपि पौराणांसंघातस्यपरैर्व्रा

भीष्मउवाच एतत्तेराजधर्माणांनवनीतंयुधिष्ठिर॥ बृहस्पतिर्हिभगवान्न्याय्यंधर्मंप्रशंसति ॥ १ ॥ विशालाक्षश्चभगवान्काव्यश्चैवमहातपाः॥ सहस्राक्षो महेंद्रश्चतथाप्राचेतसोमनुः॥ २ ॥ भरद्वाजश्चभगवांस्तथागौरशिरामुनिः ॥ राजशास्त्रप्रणेतारोब्रह्मण्याब्रह्मवादिनः ॥ ३ ॥ रक्षामेवप्रशंसंतिधर्मंधर्मभृतांवर॥ राज्ञांराजीवताम्राक्षसाधनंचात्रमेशृणु॥ ४ ॥ चारश्चप्रणिधिश्चैवकालेदानममत्सरात्॥ युक्त्यादानंनचादानमयोगेनयुधिष्ठिर॥ ५ ॥ सतांसंग्रहणंशौर्यं दाक्ष्यंसत्यंप्रजाहितं॥ अनार्जवैरार्जवैश्चशत्रुपक्षस्यभेदनं ॥ ६ ॥ केतनानांचजीर्णानामवेक्षाचैवसीदतां ॥ द्विविधस्यचदंडस्यप्रयोगःकालचोदितः॥ ७॥ साधूनामपरित्यागःकुलीनानांचधारणं॥ निचयश्चनिचेयानांसेवाबुद्धिमतामपि ॥ ८ ॥ बलानांहर्षणंनित्यंप्रजानामन्ववेक्षणं॥ कार्येष्वखेदःकोशस्यतथैवचविवर्धनं॥ ९ ॥ पुरगुप्तिरविश्वासःपौरसंघातभेदनं ॥ अरिमध्यस्थमित्राणांयथावच्चान्ववेक्षणं ॥ १० ॥ उपजापश्चभृत्यानामात्मनःपुरदर्शनं॥ अविश्वासःस्वयंचैवपरस्याश्वासनंतथा॥ ११ ॥ नीतिधर्मानुसरणंनित्यमुत्थानमेवच ॥ रिपूणामनवज्ञानंनित्यंचानार्यवर्जनं॥ १२ ॥ उत्थानंहिनरेंद्राणांबृहस्पतिरभाषत॥ राजधर्मस्यतन्मूलंश्लोकांश्चात्रनिबोधमे॥ १३ ॥ उत्थानेनामृतंलब्धमुत्थानेनासुराहताः॥ उत्थानेनमहेंद्रेणश्रैष्ठ्यंप्राप्तंदिवीहच॥ १४ ॥ उत्थानवीरःपुरुषोवाग्वीरानधितिष्ठति॥ उत्थानवीरान्वाग्वीरारमयंतउपासते॥ १५ ॥ उत्थानहीनोराजाहिबुद्धिमानपिनित्यशः॥ प्रधर्षणीयःशत्रूणांभुजंगइवनिर्विषः॥ १६ ॥ नचशत्रुरवज्ञेयोदुर्बलोपिबलीयसा॥ अल्पोपिहिदहत्यग्निर्विषमल्पंहिनस्तिच॥ १७॥ एकांगेनापिसंभूतःशत्रुर्दुर्गमुपाश्रितः॥ सर्वंतापयतेदेशमपिराज्ञःसमृद्धिनः॥ १८ ॥ राज्ञोरहस्यंतद्वाक्यंयथार्थंलोकसंग्रहः॥ हृदियच्चास्यजिह्मंस्यात्कारणेनचयद्भवेत्॥ १९ ॥ यच्चास्यकार्यंवृजिनमार्जवेनेहनिर्जयेत्॥ दंभनार्थंचलोकस्यधर्मिष्ठामाचरेत्क्रियां॥ २० ॥

णिज्यादिच्छलेनवशीकृतस्यभेदनंविघटनं॥ १०॥उपजापःपरैःस्वभृत्यानांभेदनं अविश्वासःभृत्यानामेव॥ ११॥उत्थानंउद्योगःअनार्यंहीनकर्मकदर्यत्वादितद्वर्जनं॥ १२॥ १३॥ १४॥वाग्वीरान्पंडितान् उत्थानमेवमहत्पांडित्यमित्यर्थः॥ १५॥ १६॥ १७॥एकांगेनहस्त्यश्वरथपादातानामन्यतमेनापिसंभूतःसंपन्नः समृद्धिनः समृद्धिमतः॥ १८॥ ॥ १९॥ स्वीयेनआर्जवेनराज्ञोयद्रहस्यंवाक्यंयोवाजयार्थंलोकसंग्रहोयच्चास्यकारणेनशत्रुजयादिहेतुनाजिह्मंकपटंयच्चवृजिनंहीनंकार्यंतत्सर्वंसमीकुर्यादित्याह द्वाभ्यां राज्ञइति दंभनार्थं संघातार्थं ॥ २०॥

अकृतात्मभिः क्रूरैः ॥ २१ ॥ मिश्रेणकौर्यमार्दवाभ्यां ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ इतिशांतिपर्वणिरा०नै०भारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥७॥ ततःकल्य

राज्यंहिसुमहत्तंत्रंधार्यतेनाकृतात्मभिः ॥ नशक्यंमृदुनावोढुमायासस्थानमुत्तमं ॥ २१ ॥ राज्यंसर्वामिषंनित्यमार्जवेनेहधार्यते ॥ तस्मान्मिश्रेणसततंवर्ति तव्यंयुधिष्ठिर ॥ २२ ॥ यद्यप्यस्यविपत्तिःस्याद्रक्षमाणस्यवैप्रजाः ॥ सोप्यस्यविपुलोधर्मएवंवृत्ताहिभूमिपाः ॥ २३ ॥ एषतेराजधर्माणांलेशःसमनुवर्णितः ॥ भूयस्तेयत्रसंदेहस्तद्ब्रूहिकुरुसत्तम ॥ २४ ॥ वैशंपायनउवाच ततोव्यासश्चभगवान्देवस्थानोऽश्मएवच ॥ वासुदेवःकृपश्चैवसात्यकिःसंजयस्तथा ॥ २५ ॥ साधुसाध्वितिसंहृष्टाःपुष्यमाणैरिवाननैः ॥ अस्तुवंश्चनरव्याघ्रंभीष्मंधर्मभृतांवरं ॥ २६ ॥ ततोदीनमनाभीष्ममुवाचकुरुसत्तमः ॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यांपा दौतस्यशनैःस्पृशन् ॥ २७ ॥ श्वइदानींस्वसंदेहंप्रक्ष्यामित्वांपितामह ॥ उपैतिसवितात्यस्तंरसमापीयपार्थिवं ॥ २८ ॥ ततोद्विजातीनभिवाद्यकेशवःकृपश्चतेचै वयुधिष्ठिरादयः ॥ प्रदक्षिणीकृत्यमहानदीसुतंततोरथानारुरुहुर्मुदान्विताः ॥ २९ ॥ दृषद्वतींचाप्यवगाह्यसुव्रताःकृतोदकार्थाःकृतजप्यमंगलाः ॥ उपास्यसं ध्यांविधिवत्परंतपास्ततःपुरंतेविविशुर्गजाह्वयं ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणियुधिष्ठिरादिस्वस्थानगमनेअष्टपंचाशत्त मोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततःकल्यंसमुत्थायकृतपूर्वाह्णिकक्रियाः ॥ ययुस्तेनगराकारैरथैःपांडवयादवाः ॥ १ ॥ प्रतिपद्यकुरुक्षे त्रंभीष्ममासाद्यचानघ ॥ सुखांचरजनींपृष्ट्वागांगेयंरथिनांवरं ॥ २ ॥ व्यासादीनभिवाद्यर्षीन्सर्वैस्तैश्चाभिनंदिताः ॥ निषेदुरभितोभीष्मंपरिवार्यसमंततः ॥ ॥ ३ ॥ ततोराजामहातेजाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्भीष्मंप्रतिपूज्ययथाविधि ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच यएषराजन्राजेतिशब्दश्चरतिभार त ॥ कथमेषसमुत्पन्नस्तन्मेब्रूहिपरंतप ॥ ५ ॥ तुल्यपाणिभुजग्रीवस्तुल्यबुद्धींद्रियात्मकः ॥ तुल्यदुःखसुखात्माचतुल्यपृष्ठमुखोदरः ॥ ६ ॥ तुल्यशुक्रास्थिमज्जा चतुल्यमांसासृगेवच ॥ निःश्वासोच्छ्वासतुल्यश्चतुल्यप्राणशरीरवान् ॥ ७ ॥ समानजन्ममरणःसमःसर्वैर्गुणैर्नृणां ॥ विशिष्टबुद्धीन्शूरांश्चकथमेकोधितिष्ठ ति ॥ ८ ॥ कथमेकोमहींकृत्स्नांशूरवीरार्यसंकुलां ॥ रक्षत्यपिचलोकस्यप्रसादमभिवांछति ॥ ९ ॥ एकस्यतुप्रसादेनकृत्स्नोलोकःप्रसीदति ॥ व्याकुलेचाकुलः सर्वोभवतीतिविनिश्चयः ॥ १० ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंतत्त्वेनभरतर्षभ ॥ कृत्स्नंतन्मेयथातत्त्वंप्रब्रूहिवदतांवर ॥ ११ ॥

मित्यध्यायोदंडनीतिशास्त्रस्यराज्ञश्चउत्पत्तिंवक्तुंप्रवर्तते कल्यंप्रातः ॥१॥२॥३॥४॥ मानुषत्वेसमानेपिकिंनिमित्तेयंएकस्मिन्निपहानुपहशक्तिरितिपृच्छतियइत्यादिना ॥ ५॥६॥७॥८ ॥९॥ १०॥११॥

॥१२॥१३॥ दंडःदमनं दांडिकोदंडप्रणेता ॥१४॥ धर्मेणैवनतुमातृवत्स्नेहेनभृत्यवद्वेतनेनवा खेदंश्रमं मोहोवैचित्यं ॥ १५ ॥ प्रतिपत्तिविमोहात्ज्ञानलोपात् ॥ १६ ॥ प्रथमंज्ञानलोपस्ततोमोहस्ततोलो भोलोभाद्विषयाभिलाषोऽभिलषितसंयोगादिंद्रियप्रीत्याख्यःकामस्ततस्तद्विषयेरागोरागात्कर्तव्याकर्तव्यप्रतिपत्तिशून्यत्वंततःपुनर्मोहइत्यादिचक्रमाह नष्टायामितित्रिभिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

नैतत्कारणमल्पंहिभविष्यतिविशांपते ॥ यदेकस्मिन्जगत्सर्वंदेववद्यातिसन्नतिं ॥ १२॥ भीष्मउवाच नियतस्त्वंनरव्याघ्रशृणुसर्वमशेषतः॥ यथारा ज्यंसमुत्पन्नमादौकृतयुगेभवत्॥ १३॥ नवैराज्यंनराजासीन्नचदंडोनदांडिकः॥ धर्मेणैवप्रजाःसर्वारक्षंतिस्मपरस्परं ॥ १४॥ पाल्यमानास्तथान्योन्यंनरा धर्मेणभारत॥ खेदंपरमुपाजग्मुस्ततस्तान्मोहआविशत्॥ १५॥तेमोहवशमापन्नामनुजामनुजर्षभ॥ प्रतिपत्तिविमोहाच्चधर्मस्तेषामनीनशत्॥१६॥ नष्टा यांप्रतिपत्तौचमोहवश्यानरास्तदा॥ लोभस्यवशमापन्नाःसर्वेभरतसत्तम ॥ १७॥ अप्राप्तस्याभिमर्शंतुकुर्वंतोमनुजास्ततः॥ कामोनामापरस्तत्रप्रत्यपद्यत वैप्रभो॥ १८॥ तांस्तुकामवशंप्राप्तान्रागोनामाभिसंस्पृशत्॥ रक्ताश्चनाभ्यजानंतकार्याकार्यंयुधिष्ठिर ॥ १९ ॥ अगम्यागमनंचैववाच्यावाच्यंतथैवच॥ भक्ष्याभक्ष्यंचराजेंद्रदोषादोषंचनात्यजन्॥ २०॥ विप्लुतेनरलोकेवैब्रह्मचैवननाशह॥ नाशाच्चब्रह्मणोराजन्धर्मोनाशमथागमत्॥२१॥ नष्टेब्रह्मणिधर्मेचदे वांस्त्रासःसमाविशत्॥ तेत्रस्तानरशार्दूलब्रह्माणंशरणंययुः ॥ २२॥ प्रसाद्यभगवंतंतेदेवंलोकपितामहं॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेदुःखवेगसमाहताः ॥ २३॥ भ गवन्नरलोकस्थंग्रस्तंब्रह्मसनातनं॥ लोभमोहादिभिर्भावैस्ततोनोभयमाविशत्॥ २४॥ ब्रह्मणश्चप्रणाशेनधर्मोव्यनशदीश्वर॥ ततःस्मसमतांयातामर्त्यैस्त्रि भुवनेश्वर॥ २५॥ अधोहिवर्षमस्माकंनरास्तूर्ध्वप्रवर्षिणः॥ क्रियाव्युपरमात्तेषांततोगच्छामसंशयं॥ २६॥ अत्रनिःश्रेयसंयन्नस्तद्ध्यायस्वपितामह॥ त्वत्प्र भावसमुत्थोऽसौस्वभावोनोविनश्यति॥२७॥तानुवाचसुरान्सर्वान्स्वयंभूर्भगवांस्ततः॥श्रेयोहंचिंतयिष्यामिव्येतुवोभीःसुरर्षभाः॥२८॥ ततोध्यायसहस्राणां शतंचक्रेस्वबुद्धिजं॥ यत्रधर्मस्तथैवार्थःकामश्चैवाभिवर्णितः॥ २९॥ त्रिवर्गइतिविख्यातोगणएषस्वयंभुवा॥ चतुर्थोमोक्षइत्येवपृथगर्थःपृथग्गुणः॥३०॥

नात्यजन्दुष्टमदुष्टंचसर्वंस्वीचक्रुरित्यर्थः ॥ २० ॥ ब्रह्मवेदः धर्मोयज्ञः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मर्त्यैःसमतांयाताःस्म स्वाहाद्यभावेनक्षीणाःस्मइत्यर्थः ॥ २५ ॥ नराःयजमानाः हवि र्धाराभिरूर्ध्वप्रवर्षिणः ततश्चान्नाभावान्नश्यामइत्यर्थः ॥ २६ ॥ नोस्माकंस्वभावः ऐश्वर्यसत्यसंकल्पत्वादिकं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पृथगर्थः त्रिवर्गफलापेक्षयाविपरीतफलः पृथग्गुणः त्रिवर्ग साधनापेक्षयाविपरीतसाधनः ॥ ३० ॥

मोक्षस्यत्रिवर्गोधर्मादिरन्योनिष्कामः धर्मादेर्भेदश्वसत्वादिगुणप्राधान्यनिमित्तइत्यर्थः दंडात्स्थानंसाम्यंवणिजांवृद्धिस्तपस्विनांक्षयश्चोराणांचभवतीत्याहार्धेन स्थानमिति ॥ ३१ ॥ नीतिजान्षड्गुणाना हात्मेति आत्माचित्तं नीतिबलात् प्रजानांचित्तंदुःस्थितमपिसुस्थितंभवतिकुदेशोपिसुदेशोभवतिकलिरपिकृतंभवति उपायाःसाधनानि कृत्यंकृतिनिर्वर्त्यंप्रयोजनं सहायाः सुहृदादयः एतेसर्वेविकलाअ पिसकलाभवंति तत्रकारणंनीतिजः षड्वर्गोनीतिप्रोक्तंभितश्चित्तादिरित्यर्थः ॥ ३२ ॥ त्रयीकर्मकांडः आन्वीक्षिकीज्ञानकांडः वार्ताकृषिवाणिज्यादिजीविकाकांडः दंडनीतिःपालनविद्या एतेधर्मादयस्तत्र ब्रह्मकृतशतसहस्राध्यायेदर्शिताः ॥ ३३ ॥ भेदशंकया अमात्यानामपिरक्षाकर्तव्यातदर्थंप्रणिधिर्गुप्तश्चारः सचचारोविविधोपायः ब्रह्मचार्यादिवेषधारी प्रणिधेयः पृथग्विधः एकैकस्मिन्स्थानेपृथक्पृथ

मोक्षस्यास्तित्रिवर्गोन्यःप्रोक्तःसत्वंरजस्तमः ॥ स्थानंवृद्धिःक्षयश्चैवत्रिवर्गश्चैवदंडजः॥३१॥ आत्मादेशश्चकालश्चाप्युपायाःकृत्यमेवच॥ सहायाःकारणंचैवषड्वर्गोनीतिजःस्मृतः॥ ३२॥ त्रयीचान्वीक्षिकीचैववार्ताचभरतर्षभ ॥ दंडनीतिश्चविपुलाविद्यास्तत्रनिदर्शिताः ॥ ३३॥ अमात्यरक्षाप्रणिधीराजपुत्रस्यलक्षणं॥ चारश्चविविधोपायःप्रणिधेयःपृथग्विधः॥ ३४ ॥ सामभेदःप्रदानंचततोदंडश्चपार्थिव॥ उपेक्षापंचमीचात्रकात्स्र्न्येनसमुदाहृता॥३५॥ मंत्रश्चवर्णितःकृत्स्नस्तथाभेदार्थएवच ॥ विभ्रमश्चैवमंत्रस्यसिद्ध्यसिद्ध्योश्चयत्फलं॥ ३६॥ संधिश्चत्रिविधाभिख्योहीनोमध्यस्तथोत्तमः ॥ भयसत्कारवित्ताख्यंकात्स्र्न्येनपरिवर्णितं॥ ३७॥ यात्राकालाश्चचत्वारस्त्रिवर्गस्यचविस्तरः॥ विजयोधर्मयुक्तश्चतथार्थविजयश्चह ॥ ३८ ॥ आसुरश्चैवविजयस्तथाकात्स्र्न्येनवर्णितः॥ लक्षणंपंचवर्गस्यत्रिविधंचात्रवर्णितं॥ ३९॥ प्रकाशश्चाप्रकाशश्चदंडोथपरिशब्दितः ॥ प्रकाशोष्टविधस्तत्रगुह्यश्चबहुविस्तरः ॥ ४० ॥ रथानागाहयाश्चैवपादाताश्चैवपांडव॥ विष्टिर्नावश्चराश्चैवदेशिकाइतिचाष्टमं॥ ४१॥ अंगान्येतानिकौरव्यप्रकाशानिबलस्यतु॥ जंगमाजंगमाश्चोक्ताश्चूर्णयोगाविषादयः॥ ४२॥ स्पर्शेचाभ्यवहार्येचाप्युपांशुर्विविधःस्मृतः ॥ अरिर्मित्रउदासीनइत्येतेप्यनुवर्णिताः॥ ४३॥

ग्वेषास्त्रयस्त्रयइति ॥ ३४ ॥ सामादिचतुष्टयंउपेक्षाचपंचमीत्युपायाः ॥ ३५ ॥ विभ्रमोभेदार्थे ॥ ३६ ॥ भयेनसंधिर्हीनः सत्कारेणमध्यमः वित्तग्रहणेनउत्तमः तत्त्रयंसंधिकारणंवर्णितं ॥ ३७॥ चत्वारः मित्रवृद्धिः कोशसंचयश्चस्वस्यमित्रनाशःकोशहानिश्चपरस्येति ॥ ३८ ॥आसुरोविजयःसौप्तिकेगतः पंचवर्गः अमात्यराष्ट्रदुर्गाणिबलंकोशश्चपंचमः त्रिविधंउत्तममध्यमाधमभेदेन ॥ ३९ ॥ दंडः सेना दंडोस्त्रीलगुडेपुमानित्युपक्रम्यसैन्येकालेमानभेदेइतिमेदिनी ॥ ४० ॥ विष्टिर्विष्टिगृहीताभारवाहाः चराश्चाराः देशिकाःउपदेष्टारोगुरवः ॥४१ ॥ जंगमामहावृश्चिकादिजाः अजंगमाःरक्तशृंगिकादयः ॥ ४२ ॥ स्पर्शेवस्त्रादौ अभ्यवहार्येऽन्नादौ उपांशुरभिचारादिरितिविविधोविषयोगरूपोदंडः ॥ ४३ ॥

मार्गगुणाः ग्रहनक्षत्रादिमार्गगुणाः भूमिगुणाश्चतुरशीतिभूबलानियामलोक्तानि आत्मरक्षणंमंत्रयंत्रादिना सर्गाणांरथादिनिर्माणानां ॥ ४४ ॥ कल्पनाःबलपुष्टिकारायोगाः विविधाभिख्याश्चक्रव्यूहक्रौंचव्यूहादिनानानामानः ॥ ४५ ॥ उत्पाताः ग्रहयुद्धादयोधूमकेत्वादयश्च निपाताःउल्कापातभूमिकंपादयः शस्त्राणांपालनंतीक्ष्णीकरणं ॥ ४६ ॥ पीडाचआपदांसमूहोआपदंतस्यकालआपदकालः ॥ ४७॥ आख्यातंअभिमंत्रितदुंदुभिध्वनिनाप्रयाणादिकथनं योगःपताकादिमंत्रणादि तयोःसंचारःश्रवणादर्शनाभ्यांपरमोहनं एतत्सर्वंतत्रउक्तमितिसर्वत्रयोज्यं ॥४८॥ गरदैःविषदैः प्रतिरूपकंप्रतिमातत्कारकैस्त

कृत्स्नामार्गगुणाश्चैवतथाभूमिगुणाश्चह ॥ आत्मरक्षणमाश्वासःसर्गाणांचान्ववेक्षणं ॥ ४४ ॥ कल्पनाविविधाश्चापिनृनागरथवाजिनां ॥ व्यूहाश्चविविधाभिख्याविचित्रंयुद्धकौशलं ॥ ४५ ॥ उत्पाताश्चनिपाताश्चसुयुद्धंसुपलायितं ॥ शस्त्राणांपालनंज्ञानंतथैवभरतर्षभ ॥ ४६॥ बलव्यसनयुक्तंचतथैवबलहर्षणं॥ पीडाचापदकालश्चपत्तिज्ञानंचपांडव ॥ ४७॥ तथाख्यातविधानंचयोगःसंचारएवच ॥ चौरैराटविकैश्चोग्रैःपरराष्ट्रस्यपीडनं ॥ ४८ ॥ अग्निदैर्गरदैश्चैवप्रतिरूपककारकैः ॥ श्रेणिमुख्योपजापेनवीरुधश्छेदनेनच ॥ ४९ ॥ दूषणेनचनागानामातंकजननेनच ॥ आराधनेनभक्तस्यप्रत्ययोपार्जनेनच ॥ ५० ॥ सप्तांगस्यचराज्यस्यह्रासवृद्धिसमंजसं ॥ दूतसामर्थ्यसंयोगात्स्वराष्ट्रस्यविवर्धनं ॥ ५१ ॥ अरिमध्यस्थमित्राणांसम्यक्चोक्तंप्रपंचनं ॥ अवमर्दःप्रतीघातस्तथैवचबलीयसां ॥ ५२ ॥ व्यवहारःसुसूक्ष्मश्चतथाकंटकशोधनं ॥ श्रमोव्यायामयोगश्चत्यागोद्रव्यस्यसंग्रहः ॥ ५३ ॥ अभृतानांचभरणंभृतानांचान्ववेक्षणं ॥ अर्थस्यकालेदानंचव्यसनेचाप्रसंगिता ॥ ५४ ॥ तथाराजगुणाश्चैवसेनापतिगुणाश्चह ॥ कारणंचत्रिवर्गस्यगुणदोषास्तथैवच ॥ ५५ ॥ दुश्चेष्टितंचविविधंवृत्तिश्चैवानुवर्तिनां ॥ शंकितत्वंचसर्वस्यप्रमादस्यचवर्जनं ॥ ५६ ॥ अलब्धलाभोलब्धस्यतथैवचविवर्धनं ॥ प्रदानंचविवृद्धस्यपात्रेभ्योविधिवत्ततः ॥ ५७॥ विसर्गोर्थस्यधर्मार्थंकामहेतुकमुच्यते ॥ चतुर्थंव्यसनाघातेतथैवात्रानुवर्णितं ॥ ५८ ॥ क्रोधजानितथोग्राणिकामजानितथैवच ॥ दशोक्तानिकुरुश्रेष्ठव्यसनान्यत्रचैवह ॥ ५९ ॥ मृगयाक्षास्तथापानंस्त्रियश्चभरतर्षभ ॥ कामजान्याहुराचार्याःप्रोक्तानीहस्वयंभुवा ॥ ६० ॥

द्वाराकार्मणकारिभिःकौलिकैः श्रेणिमुख्याःबलाध्यक्षादयस्तेषामुपजापोभेदनंतेन वीरुधश्छेदनेनधान्याद्युच्छेदेन ॥ ४९ ॥ नागानांदूषणंमंत्रतंत्रौषधादिनातेन प्रत्ययोपार्जनेनविश्वासोत्पादनेनच परराष्ट्रस्यपीडनंउक्तमितिप्रपूर्वेणसंबंधः ॥५०॥ समंजसंसमत्वं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ कंटकशोधनंखलानामुन्मूलनं श्रमोमल्लक्रीडा व्यायामयोगःआयुधप्रयोगाभ्यासः त्यागोदानं ॥ ५३ ॥ अप्रसंगिताअसंबंधः ॥ ५४ ॥ राजगुणाःउत्थानादयः सेनापतिगुणाःमौलतादयः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ पात्रेभ्यःप्रदानंप्रथमं ॥ ५७ ॥ विसर्गइति विसर्गोदानंधर्मार्थंयज्ञार्थंद्वितीयं काम्यंतृतीयं व्यसनाघातेचतुर्थं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

परिशेषात् वाक्पारुष्यादीनिषट्क्रोधजानि आत्मनोदेहस्य ॥६१॥अवमर्दःपरचक्रेणदेशादेःपीडनं ॥६२॥ कर्मांतः कृष्यादिफलंतचानुशासनंरोधः अपस्करउपकरणानि वसनंकवचादिकं उपायास्तन्त्रिर्माणेयुक्तयः ॥ ६३ ॥ तानिद्रव्याणिषट् मणयःपशवःपृथ्वीवासोदास्यादिकांचनमिति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ मंगलंस्वर्णादिकंतस्यालंभनंस्पर्शः प्रतिक्रियाअलंकरणं ॥ ६६ ॥ एकस्याम्युत्थानप्रकारः के

वाक्पारुष्यंतथोग्रत्वंदंडपारुष्यमेवच ॥ आत्मनोनिग्रहस्य।गोत्यर्थदूषणमेवच ॥ ६१ ॥ यंत्राणिविविधान्येवक्रियास्तेषांचवर्णिताः ॥ अवमर्दःप्रतीघातःकेतनानांचभंजनं ॥ ६२ ॥ चैत्यद्रुमावमर्दश्वरोधःकर्मानुशासनं ॥ अपस्करोथवसनंतथोपायाश्ववर्णिताः ॥ ६३ ॥ पणवानकशंखानांभेरीणांचयुधिष्ठिर ॥ उपार्जनंचद्रव्याणांपरिमर्दश्वतानिषट् ॥ ६४ ॥ लब्धस्यचप्रशमनंसतांचैवाभिपूजनं ॥ विद्वद्भिरेकीभावश्वदानहोमविधिज्ञता ॥ ६५ ॥ मंगलालंभनंचैवशरीरस्यप्रतिक्रिया ॥ आहारयोजनंचैवनित्यमास्तिक्यमेवच ॥ ६६ ॥ एकेनचयथोत्थेयंसत्यत्वंमधुरागिरः ॥ उत्सवानांसमाजानांक्रियाःकेतनजास्तथा ॥ ॥ ६७ ॥ प्रत्यक्षाश्वपरोक्षाश्वसर्वाधिकरणेष्वथ ॥ वृत्तेर्भरतशार्दूलनित्यंचैवान्ववेक्षणं ॥ ६८ ॥ अदंड्यत्वंचविप्राणांयुक्त्यादंडनिपातनं ॥ अनुजीवीस्वजातिभ्योगुणेभ्यश्वसमुद्भवः ॥ ६९ ॥ रक्षणंचैवपौराणांराष्ट्रस्यचविवर्धनं ॥ मंडलस्थाचयाचिंताराजन्द्वादशराजिका ॥ ७० ॥ द्वासप्ततिविधाचैवशरीरस्यप्रतिक्रिया ॥ देशजातिकुलानांचधर्माःसमनुवर्णिताः ॥ ७१ ॥ धर्मश्वार्थश्वकामश्वमोक्षश्वात्रानुवर्णिताः ॥ उपायाश्वार्थलिप्साच विविधाभूरिदक्षिण ॥ ७२ ॥ मूलकर्मक्रियाचात्रमायायोगश्ववर्णितः ॥ दूषणंस्रोतसांचैववर्णितंचास्थिरांभसां ॥ ७३ ॥ यैर्यैरुपायैर्लोकस्तुनचलेदार्यवर्त्मनः ॥ तत्सर्वंराजशार्दूलनीतिशास्त्रेभिवर्णितं ॥ ७४ ॥ एतत्कृत्वाशुभंशास्त्रंततःसभगवान्प्रभुः ॥ देवानुवाचसंहृष्टःसर्वाञ्छक्रपुरोगमान् ॥ ७५ ॥ उपकारायलोकस्यत्रिवर्गस्थापनायच ॥ नवनीतंसरस्वत्याबुद्धिरेषाप्रभाविता ॥ ७६ ॥ दंडेनसहिताह्येषालोकरक्षणकारिका ॥ निग्रहानुग्रहरतालोकाननुचरिष्यति ॥ ७७ ॥ दंडेननीयतेचेदंदंडंनयतिवापुनः ॥ दंडनीतिरितिख्यातात्रींल्लोकानभिवर्तते ॥ ७८ ॥ षाड्गुण्यगुणसारैषास्थास्यत्यग्रेमहात्मसु ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्वसकलाह्यत्रशब्दिताः ॥ ७९ ॥

तनजाःगृहजाः क्रियाःध्वजारोहणाद्याः ॥ ६७ ॥ अधिकरणेषुजनोपवेशनस्थानेषुचत्वरादिषु ॥ ६८ ॥ जातितोगुणतश्वसमुद्भवोमान्यत्वं ॥ ६९ ॥ द्वादशानांराज्ञांसमूहोद्वादशराजिका मध्यस्थस्यविजिगीषोश्वतुर्दिक्षुचत्वारोरयस्तेभ्योपरेचत्वारोमित्राणितेभ्यःपरेचत्वारउदासीनाइति ॥ ७० ॥ द्वासप्ततिविधावैद्यशास्त्रप्रसिद्धा प्रतिक्रियासंस्कारःशौचाभ्यंगादिः ॥ ७१ ॥ हेभूरिदक्षिण ॥ ७२ ॥ मूलकर्माणिकोशवृद्धिकराणिकृष्यादीनितेषांक्रियाकरणप्रकारः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ नीयतेपुरुषार्थफलायइदंजगत्दंडंनयतिप्रणयतिअनयायाचेतिवा ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

॥ ८० ॥ संचिक्षेपसंक्षिप्तंकृतवान् ॥ ८१ ॥ वैशालाक्षंबाहुदंतकंबार्हस्पत्यमित्युत्तरोत्तरसंक्षिप्तदंडनीतिग्रंथनामानि ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ एवंशास्त्रोत्पत्तिमुक्त्वानृपोत्पत्तिमाहअथे

ततस्तांभगवान्नीतिंपूर्वंजग्राहशंकरः ॥ बहुरूपोविशालाक्षःशिवःस्थाणुरुमापतिः ॥ ८० ॥ प्रजानामायुषोह्रासंविज्ञायभगवाञ्शिवः ॥ संचिक्षेपततःशास्त्रं महार्थंब्रह्मणाकृतं ॥ ८१ ॥ वैशालाक्षमितिप्रोक्तंतदिंद्रःप्रत्यपद्यत ॥ दशाध्यायसहस्राणिसुब्रह्मण्योमहातपाः ॥ ८२ ॥ भगवानपितच्छास्त्रंसंचिक्षेपपुरंदरः ॥ सहस्रैःपंचभिस्तातयदुक्तंबाहुदंतकं ॥ ८३ ॥ अध्यायानांसहस्रैस्तुत्रिभिरेवबृहस्पतिः ॥ संचिक्षेपेश्वरोबुद्ध्याबार्हस्पत्यंतदुच्यते ॥ ८४ ॥ अध्यायानांसहस्रेणकाव्यःसंक्षेपमब्रवीत् ॥ तच्छास्त्रममितप्रज्ञोयोगाचार्योमहायशाः ॥ ८५ ॥ एवंलोकानुरोधेनशास्त्रमेतन्महर्षिभिः ॥ संक्षिप्तमायुर्विज्ञायमर्त्यानांह्रासमेवच ॥ ॥ ८६ ॥ अथदेवाःसमागम्यविष्णुमूचुःप्रजापतिं ॥ एकोयोर्हतिमर्त्येभ्यःश्रैष्ठ्यंवैतंसमादिश ॥ ८७ ॥ ततःसंचिंत्यभगवान्देवोनारायणःप्रभुः ॥ तैजसंवैविरजसंसोऽसृजन्मानसंसुतं ॥ ॥ ८८ ॥ विरजास्तुमहाभागःप्रभुत्वंभुविनैच्छत ॥ न्यासायैवाभवद्बुद्धिःप्रणीतातस्यपांडव ॥ ८९ ॥ कीर्तिमांस्तस्यपुत्रोभूत्सोपिपंचातिगोभवत् ॥ कर्दमस्तस्यतुसुतःसोप्यतप्यन्महत्तपः ॥ ९० ॥ प्रजापतेःकर्दमस्यत्वनंगोनामवैसुतः ॥ प्रजारक्षयितासाधुर्दंडनीतिविशारदः ॥ ९१ ॥ अनंगपुत्रोतिबलोनीतिमानभिगम्यवै ॥ प्रतिपेदेमहाराज्यमथेंद्रियवशोभवत् ॥ ९२ ॥ मृत्योस्तुदुहिताराजन्सुनीथानाममानसी ॥ प्रख्यातात्रिषुलोकेषुयासौवेनमजीजनत् ॥ ९३ ॥ तंप्रजासुविधर्माणंरागद्वेषवशानुगं ॥ मंत्रपूतैःकुशैर्जघ्नुर्ऋषयोब्रह्मवादिनः ॥ ९४ ॥ ममंथुर्दक्षिणंचोरुमृषयस्तस्यमंत्रतः ॥ ततोस्यविकृतोजज्ञेह्रस्वांगःपुरुषोभुवि ॥ ९५ ॥ दग्धस्थूणाप्रतीकाशोरक्ताक्षःकृष्णमूर्धजः ॥ निषीदेत्येवमूचुस्तमृषयोब्रह्मवादिनः ॥ ९६ ॥ तस्मान्निषादाःसंभूताःक्रूराःशैलवनाश्रयाः ॥ येचान्येविंध्यनिलयाम्लेच्छाःशतसहस्रशः ॥ ९७ ॥ भूयोस्यदक्षिणंपाणिंममंथुस्तेमहर्षयः ॥ ततःपुरुषउत्पन्नोरूपेणेंद्रइवापरः ॥ ९८ ॥ कवचीबद्धनिस्त्रिंशःसशरःसशरासनः ॥ वेदवेदांगविच्चैवधनुर्वेदेचपारगः ॥ ९९ ॥ तंदंडनीतिःसकलाश्रिताराजन्नरोत्तमं ॥ ततस्तुप्रांजलिर्वैन्योमहर्षींस्तानुवाच ह ॥ १०० ॥ सुसूक्ष्मामेसमुत्पन्नाबुद्धिर्धर्मार्थदर्शिनी ॥ अनयाकिंमयाकार्यंतन्मेतत्त्वेनशंसत ॥ १०१ ॥ यन्मांभवंतोवक्ष्यंतिकार्यमर्थसमन्वितं ॥ तदहंवैकरिष्यामिनात्रकार्याविचारणा ॥ १०२ ॥ तमूचुस्तत्रदेवास्तेतेचैवपरमर्षयः ॥ नियतोयत्रधर्मोवैतमशंकःसमाचर ॥ १०३ ॥

त्यादिना ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ पंचातिगः विषयातिगःमुक्तः ॥ ९० ॥ अनंगइत्यंगस्यैवनामांतरं ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥

॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ स्ववशःस्वानींद्रियाणितद्वशः नकदाचनभविष्यामीतिशेषः स्वेतिस्वच्छःपाठः ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ सांवत्सरोज्यौतिषिकः ॥ १११ ॥आत्मनास्वशरी

प्रियाप्रियेपरित्यज्यसमःसर्वेषुजंतुषु ॥ कामंक्रोधंचलोभंचमानंचोत्सृज्यदूरतः ॥ १०४॥ यश्चधर्मात्प्रविचलेल्लोकेकश्चनमानवः ॥ निग्राह्यस्तेस्वबाहुभ्यां शश्वद्धर्ममवेक्षता॥ १०५॥ प्रतिज्ञांचाधिरोहस्वमनसाकर्मणागिरा ॥ पालयिष्याम्यहंभौमंब्रह्मइत्येवचासकृत् ॥ १०६॥ यश्चात्रधर्मोनित्योक्तोदंडनीति व्यपाश्रयः॥ तमशंकःकरिष्यामिस्ववशोनकदाचन॥ १०७॥ अदंड्यामेद्विजाश्चेतिप्रतिजानीहिहेविभो॥ लोकंचसंकरात्कृत्स्नंत्रातास्मीतिपरंतप॥१०८॥ वैन्यस्ततस्तानुवाचदेवानृषिपुरोगमान्॥ब्राह्मणामेमहाभागानमस्याःपुरुषर्षभाः॥ १०९ ॥ एवमस्त्वितिवैन्यस्तुतैरुक्तोब्रह्मवादिभिः॥ पुरोधाश्चाभवत्तस्य शुक्रोब्रह्ममयोनिधिः॥ ११० ॥ मंत्रिणोवालखिल्याश्चसारस्वत्योगणस्तथा ॥ महर्षिर्भगवान्गर्गस्तस्यसांवत्सरोभवत्॥ १११ ॥ आत्मनाष्टमइत्येवश्रुतिरे षापरानृप॥ उत्पन्नौबंदिनौचास्यतत्पूर्वौसूतमागधौ ॥ ११२॥ तयोःप्रीतोददौराजापृथुर्वैन्यःप्रतापवान्॥ अनूपदेशंसूतायमगधंमागधायच॥११३॥ सम तांवसुधायाश्चससम्यगुदपादयत्॥ वैषम्यंहिपरंभूमेरासीदितिननःश्रुतं॥ ११४॥ मन्वंतरेषुसर्वेषुविषमाजायतेमही॥ उज्जहारततोवैन्यःशिलाजालान्समंत तः॥ ११५॥ धनुष्कोट्यामहाराजतेनशैलाविवर्धिताः॥ सविष्णुनाचदेवेनशक्रेणविबुधैःसह॥११६॥ ऋषिभिश्चप्रजापालैर्ब्राह्मणैश्चाभिषेचितः॥ तंसाक्षा त्पृथिवीभेजेरत्नान्यादायपांडव॥ ११७॥ सागरःसरितांभर्ताहिमवांश्चाचलोत्तमः॥ शक्रश्चधनमक्षय्यंप्रादात्तस्मैयुधिष्ठिर॥ ११८॥ रुक्मंचापिमहामेरुः स्वयंकनकपर्वतः॥ यक्षराक्षसभर्ताचभगवान्नरवाहनः॥ ११९॥ धर्मेचार्थेचकामेचसमर्थंप्रददौधनं॥ हयारथाश्चनागाश्चकोटिशःपुरुषास्तथा॥ १२०॥ प्रादुर्बभूवुर्वैन्यस्यचिंतनादेवपांडव॥ नजरानचदुर्भिक्षंनाधयोव्याधयस्तथा॥ १२१॥ सरीसृपेभ्यस्तेनेभ्योनचान्योन्यात्कदाचन॥ भयमुत्पद्यतेतत्रतस्यरा ज्ञोभिरक्षणात्॥ १२२॥ आपस्तस्तंभिरेचास्यसमुद्रमभियास्यतः॥ पर्वताश्चददुर्मार्गंध्वजभंगश्चनाभवत्॥ १२३॥ तेनेयंपृथिवीदुग्धासस्यानिदशसप्तच॥ यक्षराक्षसनागैश्चापीप्सितंयस्ययस्ययत्॥ १२४॥ तेनधर्मोत्तरश्चायंकृतोलोकोमहात्मना॥ रंजिताश्चप्रजाःसर्वास्तेनराजेतिशब्द्यते॥ १२५॥

रेणसहाष्टमःपृथुर्विष्णोःसकाशादित्यर्थः तथाहिविष्णुःप्रथमः विरजाद्वितीयः कीर्तिमांस्तृतीयः कर्दमश्चतुर्थः अनंगःपंचमः अतिबलःषष्ठः वेनःसप्तमः पृथुरष्टमइति ॥ ११२॥ ११३॥ ११४॥ ११५॥ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥

प्रथितावनंताचेतिविग्रहेत्वर्णलोपविकाराभ्यांपृथिवी ॥ १२६ ॥ स्थापनंमर्यादां ॥ १२७ ॥ १२८ ॥ दंडेति रक्षितव्यंराज्यं तच्चान्योनआधर्षयेत् तत्रहेतुः चाराणांनिष्पंदः संचारस्तद्वारायद्दर्शनंलोकवृत्तांतस्यदृष्ट्वाचपालनंततइत्यर्थः आत्मनाचित्तेनकारणैःक्रियाभिश्चसमस्यमहीक्षितःकर्मेतिसंबंधः ॥ १२९ ॥ १३० ॥ विष्णुर्भूमिपमाविवेशेत्युक्तंतत्रोपपत्तिः कइत्यर्धेन ॥ १३१ ॥ पत्नीपालयित्री

ब्राह्मणानांक्षतत्राणात्ततःक्षत्रियउच्यते ॥ प्रथिताधर्मतश्चेयंपृथिवीबहुभिःस्मृता ॥ १२६ ॥ स्थापनंचाकरोद्विष्णुःस्वयमेवसनातनः ॥ नातिवर्तिष्यतेकश्चिद्राजंस्त्वामितिभारत ॥ १२७ ॥ तपसाभगवान्विष्णुराविवेशचभूमिपं ॥ देववन्नरदेवानांनमतेयंजगन्नृपं ॥ १२८ ॥ दंडनीत्याचसततंरक्षितव्यंनरेश्वर ॥ नाधर्षयेत्तथाकश्चिच्चारनिष्पंददर्शनात् ॥ १२९ ॥ शुभंहिकर्मराजेंद्रशुभत्वायोपकल्पते ॥ आत्मनाकारणैश्चैवसमस्येहमहीक्षितः ॥ १३० ॥ कोहेतुर्यद्वशेतिष्ठेल्लोको दैवादृतेगुणात् ॥ विष्णोर्ललाटात्कमलंसौवर्णमभवत्तदा ॥ १३१ ॥ श्रीःसंभूतायतोदेवीपत्नीधर्मस्यधीमतः ॥ श्रियःसकाशादर्थश्चजातोधर्मेणपांडव ॥ १३२ ॥ अथधर्मस्तथैवार्थःश्रीश्चराज्येप्रतिष्ठिता ॥ सुकृतस्यक्षयाच्चैवस्वर्लोकादेत्यमेदिनीं ॥ १३३ ॥ पार्थिवोजायतेतातदंडनीतिविशारदः ॥ महत्त्वेनचसंयुक्तोवैष्णवेननरोभुवि ॥ १३४ ॥ बुद्ध्याभवतिसंयुक्तोमाहात्म्यंचाधिगच्छति ॥ स्थापितंचततोदेवैर्नकश्चिदतिवर्तते ॥ तिष्ठत्येकस्यचवशेतंचेदंनविधीयते ॥ १३५ ॥ शुभंहिकर्मराजेंद्रशुभत्वायोपकल्पते ॥ तुल्यस्यैकस्ययस्यायंलोकोवचसितिष्ठते ॥ १३६ ॥ योस्यवैमुखमद्राक्षीत्सौम्यंसोस्यवशानुगः ॥ सुभगंचार्थवंतंचरूपवंतंचपश्यति ॥ १३७ ॥ महत्त्वात्तस्यदंडस्यनीतिर्विस्पष्टलक्षणा ॥ नयचारश्चविपुलोयेनसर्वमिदंततं ॥ १३८ ॥ आगमश्चपुराणानांमहर्षीणांचसंभवः ॥ तीर्थवंशश्चवंशश्चनक्षत्राणांयुधिष्ठिर ॥ १३९ ॥ सकलंचातुराश्रम्यंचातुर्होत्रंतथैवच ॥ चातुर्वर्ण्यंतथैवात्रचातुर्विद्यंचकीर्तितं ॥ १४० ॥ इतिहासाश्चवेदाश्चन्यायःकृत्स्नश्चवर्णितः ॥ तपोज्ञानमहिंसाचसत्यासत्येनयःपरः ॥ १४१ ॥ वृद्धोपसेवादानंचशौचमुत्थानमेवच ॥ सर्वभूतानुकंपाचसर्वमत्रोपवर्णितं ॥ १४२ ॥ भुविचाधोगतंयच्चतच्चसर्वंसमर्पितं ॥ तस्मिन्पैतामहेशास्त्रेपांडवैतन्नसंशयः ॥ १४३ ॥ ततोजगतिराजेंद्रसततंशब्दितंबुधैः ॥ देवाश्चनरदेवाश्चतुल्याइतिविशांपते ॥ १४४ ॥

॥ १३२ ॥ १३३ ॥ १३४ ॥ स्थापितंअभिषिक्तं एकस्यराज्ञोवशेइदंतिष्ठतितंचेदंलक्षीकृत्यनविधीयतेइदंजगद्विधानसामर्थ्यंनभवति ॥ १३५ ॥ तुल्यस्यहस्ताद्यवयवैःसमस्य ॥ १३६ ॥ अस्यराज्ञः सौम्यंमुखंअद्राक्षीत्सुभगादिरूपंचैनंपश्यतिअस्यद्रष्टुःसराजावशानुगःआज्ञाकारीतिज्ञेयं ॥ १३७ ॥ महत्त्वादिति दंडसामर्थ्याद्देवलोकेनीत्यादिकंदृश्यतइत्यर्थः ॥ १३८ ॥ आगमादिकंचात्रग्रंथेकीर्तितं ॥ १३९ ॥ १४० ॥ १४१ ॥ १४२ ॥ १४३ ॥ १४४ ॥

॥ १४५ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ततःपुनरिति ॥ १ ॥ सर्ववर्णानांअनुलोमविलोमजादीनां चातुर्वर्ण्यस्ययेआश्रमाः ब्राह्मणस्यचत्वारआश्रमाः

एतत्तेसर्वमाख्यातंमहत्त्वंप्रतिराजसु ॥ कार्त्स्न्येनभरतश्रेष्ठकिमन्यदिहवर्तते ॥ १४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिसूत्राध्याये एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ वैशंपायनउवाच ततःपुनःसगांगेयमभिवाद्यपितामहं ॥ प्रांजलिर्नियतोभूत्वापर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ १ ॥ केधर्माःसर्ववर्णानांचातुर्वर्ण्यस्यकेपृथक् ॥ चातुर्वर्ण्याश्रमाणांचराजधर्माश्चकेमताः ॥ २ ॥ केनवैवर्धतेराष्ट्रंराजाकेनविवर्धते ॥ केनपौराश्चभृत्याश्चवर्धतेभरतर्षभ ॥ ३ ॥ कोशंदंडंचदुर्गंचसहायान्मंत्रिणस्तथा ॥ ऋत्विक्पुरोहिताचार्यान्कीदृशान्वर्जयेन्नृपः ॥ ४ ॥ केषुविश्वसितव्यंस्याद्राज्ञाकस्यांचिदापदि ॥ कुतोवात्मादृढरक्ष्यस्तन्मेब्रूहिपितामह ॥ ५ ॥ भीष्मउवाच नमोधर्मायमहतेनमःकृष्णायवेधसे ॥ ब्राह्मणेभ्योनमस्कृत्यधर्मान्वक्ष्यामिशाश्वतान् ॥ ६ ॥ अक्रोधःसत्यवचनंसंविभागःक्षमातथा ॥ प्रजनःस्वेषुदारेषुशौचमद्रोहएवच ॥ ७ ॥ आर्जवंभृत्यभरणंनवैतेसार्ववर्णिकाः ॥ ब्राह्मणस्यतुयोधर्मस्तंतेवक्ष्यामिकेवलं ॥ ८ ॥ दममेवमहाराजधर्ममाहुःपुरातनं ॥ स्वाध्यायाभ्यसनंचैवतत्रकर्मसमाप्यते ॥ ९ ॥ तंचेद्विजमुपागच्छेद्वर्तमानंस्वकर्मणि ॥ अकुर्वाणंविकर्माणिशांतंप्रज्ञानतर्पितं ॥ १० ॥ कुर्वीतापत्यसंतानमथोदद्याद्यजेतच ॥ संविभज्यचभोक्तव्यंधनंसद्भिरितीर्यते ॥ ११ ॥ परिनिष्ठितकार्यस्तुस्वाध्यायेनैवब्राह्मणः ॥ कुर्यादन्यन्नवाकुर्यान्मैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥ १२ ॥ क्षत्रियस्यापियोधर्मस्तंतेवक्ष्यामिभारत ॥ दद्याद्राजन्नयाचेतयजेतनचयाजयेत् ॥ १३ ॥ नाध्यापयेदधीयीतप्रजाश्चपरिपालयेत् ॥ नित्योद्युक्तोदस्युवधेरणेकुर्यात्पराक्रमं ॥ १४ ॥ येतुक्रतुभिरीजानाःश्रुतवंतश्चभूमिपाः ॥ यएवाहवजेतारस्तएषांलोकजित्तमाः ॥ १५ ॥ अविक्षतेनदेहेनसमराद्योनिवर्तते ॥ क्षत्रियोनास्यतत्कर्मप्रशंसंतिपुराविदः ॥ १६ ॥ एवंहिक्षत्रबंधूनांमार्गमाहुःप्रधानतः ॥ नास्यकृत्यतमंकिंचिदन्यद्दस्युनिबर्हणात् ॥ १७ ॥ दानमध्ययनंयज्ञोराज्ञांक्षेमोविधीयते ॥ तस्माद्राज्ञाविशेषेणयोद्धव्यंधर्ममीप्सता ॥ १८ ॥ स्वेषुधर्मेष्ववस्थाप्यप्रजाःसर्वामहीपतिः ॥ धर्मेणसर्वकृत्यानिशमनिष्ठानिकारयेत् ॥ १९ ॥ परिनिष्ठितकार्यस्तुनृपतिःपरिपालनात् ॥ कुर्यादन्यन्नवाकुर्यादैंद्रोराजन्यउच्यते ॥ २० ॥

क्षत्रियस्यत्रयोवैश्यस्यद्वौशूद्रस्यैकइतितेषां ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सर्ववर्णधर्मानाह अक्रोधइतिसार्धेन ॥ ७ ॥ ८ ॥ तत्राध्ययने तावतैवनैष्ठिकःकृतार्थोभवतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ स्वयमुपागतेवित्ते दारक्रियापूर्वकंअपत्यसंतानमिच्छेत्सइत्याहद्वाभ्यां तंचेदिति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ षण्णांधेनूनांरक्षकोवैश्यएकस्याःक्षीरंस्ववेतनंहरेत् शतस्यरक्षकोवर्षेएकंगोवृषभमिथुनंवेतनंहरेत् वाणिज्येतुलब्धात्सप्तमंभागंधनिकाद्धरेत् गवयादिशृंगवाणिज्येलाभात्स
प्तममेव खुरेपशुविशेषखुरेमहामूल्येकलाषोडशोभागः ॥२५॥ एवंसस्यानामपिसप्तममेवांशंहरेत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ कुर्वीतसंचयानित्यपकृष्यते धार्मिकःकर्मप्रधानः नतुभोगलोभप्र

वैश्यस्यापिहियोधर्मस्तंतेवक्ष्यामिशाश्वतं॥ दानमध्ययनंयज्ञःशौचेनधनसंचयः॥ २१॥ पितृवत्पालयेद्वैश्योयुक्तःसर्वान्पशूनिह॥विकर्मतद्भवेदन्यत्कर्मयत्स
समाचरेत्॥ २२॥ रक्षयासहितेषांवैमहत्सुखमवाप्नुयात्॥ प्रजापतिर्हिवैश्यायसृष्ट्वापरिददौपशून्॥ २३॥ ब्राह्मणायचराज्ञेचसर्वाःपरिददेप्रजाः॥तस्यवृत्तिं
प्रवक्ष्यामियच्चतस्योपजीवनं॥ २४ ॥ षण्णामेकांपिबेद्धेनुंशताच्चमिथुनंहरेत्॥ लब्धाच्चसप्तमंभागंतथाशृंगेकलाखुरे॥ २५॥ सस्यानांसर्वबीजानामेषासां
वत्सरीभृतिः॥ नचवैश्यस्यकामःस्यान्नरक्षेयंपशूनिति॥ २६ ॥ वैश्येचेच्छतिनान्येनरक्षितव्याःकथंचन ॥ शूद्रस्यापिहियोधर्मस्तंतेवक्ष्यामिभारत॥ २७॥
प्रजापतिर्हिवर्णानांदासंशूद्रमकल्पयत्॥ तस्माच्छूद्रस्यवर्णानांपरिचर्याविधीयते॥ २८॥ तेषांशुश्रूषणाच्चैवमहत्सुखमवाप्नुयात्॥ शूद्रएतान्परिचरेत्त्रीन्वर्णा
ननुपूर्वशः॥ संचयांश्चनकुर्वीतजातुशूद्रःकथंचन॥ पापीयान्हिधनंलब्ध्वावशेकुर्याद्गरीयसः॥ ३० ॥ राज्ञावासमनुज्ञातःकामंकुर्वीतधार्मिकः ॥ तस्यवृत्तिं
प्रवक्ष्यामियच्चतस्योपजीवनं॥ ३१ ॥ अवश्यंभरणीयोहिवर्णानांशूद्रउच्यते॥ छत्रंवेष्टनमौशीरमुपानद्व्यजनानिच॥ ३२ ॥ यातयामानिदेयानिशूद्रायपरि
चारिणे॥ अधार्याणिविशीर्णानिवसनानिद्विजातिभिः॥ ३३ ॥ शूद्रायैवप्रदेयानितस्यधर्मधनंहितत्॥ यंचकंचिद्द्विजातीनांशूद्रःशुश्रूषुराव्रजेत्॥ ३४ ॥ क
ल्प्यांतेनतुतेप्राहुर्वृत्तिंधर्मविदोजनाः॥ देयःपिंडोनपत्यायभर्तव्यौवृद्धदुर्बलौ॥ ३५॥ शूद्रेणतुनहातव्योभर्ताकस्यांचिदापदि॥ अतिरेकेणभर्तव्योभर्ताद्रव्य
परिक्षये॥ ३६॥ नहिस्वमस्तिशूद्रस्यभर्तृहार्यधनोहिसः॥ उक्तस्त्रयाणांवर्णानांयज्ञस्तस्यचभारत॥ स्वाहाकारवषट्कारौमंत्रःशूद्रेनविद्यते॥ ३७॥

धानः ॥ ३१ औशीरंवेष्टनंवीरणमूलकृताच्छदिः ॥ ३२ ॥ यातयामानिभुक्तभोगानिजीर्णानीतियावत् ॥ ३३ ॥ द्विजातीनांमध्ये यंकंचित्प्रति ॥ ३४ ॥ तेनद्विजातिना ॥ ३५ ॥ अतिरेकेणस्वकुटुंबपो
षणादाधिक्येन भर्तापोष्टा ॥ ३६॥ अन्यत्रभृत्यार्जितमपिधनंशूद्रस्यस्वामिनैवहार्यं यथोक्तं त्रयएवाधनाराजन्भार्यादासस्तथासुतः यत्तेसमधिगच्छंतियस्यैतेतस्यतद्धनमिति तस्मायुक्तमुक्तंभर्तृहार्यधनो
हिसइति तस्यचशूद्रस्यचामंत्रकोयज्ञोस्तीत्यर्थः ॥ ३७ ॥

तस्मादिति पाकयज्ञैः क्षुद्रयज्ञैर्ग्रहशांतिवैश्वदेवादिभिर्यजेत अव्रतवान्श्रौतव्रतोपायहीनः अष्टमुष्टिर्भवेत्किंचित्किंचिदष्टौतुपुष्कलं पुष्कलानितुचत्वारिपूर्णपात्रंप्रचक्षते इत्युक्तलक्षणपूर्णपात्रमयी यज्ञेग वामिवपूर्णपात्राणामेवगणनायज्ञानुसारेण मंत्रास्तेषांपौराणिकानाममंत्रावाप्रणववर्जिताइतिसर्वंशूद्रपद्धत्युक्तंद्रष्टव्यं ॥ ३८॥ सहस्राणांशतंलक्षंपूर्णपात्राणि ऐंद्राग्नस्यविधिर्यथाश्रौतेचरोःपशोर्वाविधिस्त थैवामंत्रकमस्यविधानंतेन ॥ ३९ ॥ ननुतस्माच्छूद्रोयज्ञेनवक्लृप्तइतिश्रुतेः कथमस्यामंत्रोपियज्ञइत्याशंक्याह यतइति सर्ववर्णानांत्रैवर्णिकानांयोयज्ञःसतस्यैवशूद्रस्यैवभवतितस्यतत्सेवकत्वात् यथाहिश्र द्धयागुर्वग्नीन्परिचरतउपकोसलस्याग्नयोब्रह्मविद्यांदत्तवंतः एवंश्रद्धयाब्राह्मणादीनाराधयतः शूद्रस्यापिब्राह्मणकृतयज्ञफलभागित्वमस्त्येवेत्यर्थः सार्धश्लोकः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ स्रष्टयः संतानानितेनसर्वेषां

तस्माच्छूद्रःपाकयज्ञैर्यजेताव्रतवान्स्वयं॥ पूर्णपात्रमयीमाहुःपाकयज्ञस्यदक्षिणां॥३८॥ शूद्रःपैजवनोनामसहस्राणांशतंददौ॥ ऐंद्राग्नेनविधानेनदक्षिणा मितिनःश्रुतं॥ ३९॥ यतोहिसर्ववर्णानांयज्ञस्तस्यैवभारत॥ अग्रेसर्वेषुयज्ञेषुश्रद्धायज्ञोविधीयते॥ ४०॥ दैवतंहिमहच्छ्रद्धापवित्रंयजतांचयत्॥ दैवतंहिप रंविप्राःस्वेनस्वेनपरस्परं॥ ४१॥ अयजन्निहसत्रैस्तैस्तैःकामैःसमाहिताः॥ संस्रष्टाब्राह्मणैरेवत्रिषुवर्णेषुस्रष्टयः॥ ४२॥ देवानामपियेदेवायद्ब्रूयुस्तेपरंहितं॥ तस्माद्वर्णैःसर्वयज्ञाःसंसृज्यंतेनकाम्यया ॥ ४३ ॥ ऋग्यजुःसामवित्पूज्योनित्यंस्याद्देववद्द्विजः ॥ अनृग्यजुरसामाचप्राजापत्यउपद्रवः ॥ यज्ञोमनीष यातातसर्ववर्णेषुभारत॥ ४४॥ नास्ययज्ञकृतोदेवाईहंतेनेतरेजनाः॥ ततःसर्वेषुवर्णेषुश्रद्धायज्ञोविधीयते॥ ४५॥

वर्णानांब्राह्मणजत्वादस्त्येवशूद्रस्यापियज्ञेधिकारइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ यद्ब्रूयुस्तेतत्तेतवपरंहितं वर्णैःसशूद्रैः सर्वयज्ञाःश्रौताःस्मार्ताश्च नकाम्ययास्वभावात्संसृज्यंतइतिपूर्वस्योपसंहारः ॥ ४३ ॥ अत्रहेतुमाह ऋगिति द्विजस्त्रैवर्णिकःपूज्यः शूद्रेण उपद्रवतीतितत्समीपगामित्वादुपद्रवोदासःशूद्रःसवेदहीनोपिप्राजापत्यःप्रजापतिदेवताकः यथाग्नेयोब्राह्मणऐंद्रःक्षत्रियस्तद्वत् तथाचमानसेदेवतोद्देशेनद्रव्यत्यागात्मकेय ज्ञेसर्वेवर्णाअधिक्रियंतइत्यर्थः सार्धश्लोकः ॥ ४४ ॥ अस्यमानसयज्ञकर्तुःदेवाःइतरेजनाश्चनईहंतेइतिनअपितुश्रद्धापूतत्वात्सर्वेप्यस्ययज्ञेभागंकामयंतइत्यर्थः नास्ययज्ञस्यतइतिपाठे एनंयज्ञंदेवाअपिक र्तुंनईहंतेनसमर्थाभवंतीतियोज्यं ॥ ४५ ॥

नन्वग्निहीनस्यशूद्रस्यकथंपाकयज्ञेष्वधिकारइत्याशंक्याह स्वंदैवतंब्राह्मणः स्वेननित्यंपरान्वर्णानयजन्नैवमासीत् अधरोवितानः संसृष्टोवैश्योब्राह्मणस्त्रिषुवर्णेषुयज्ञस्रष्टइति ब्राह्मणस्त्रयाणामपिवर्णानांस्वंअ
साधारणंदैवतंअतःकारणात्तेस्वेआत्मीयाः ब्राह्मणाःपरान्वर्णानुद्दिश्यनअयजन्निितिनैवआसीत् अपितुअमुककामेनामुकशर्मणाहंत्वतोमुकयज्ञेनयक्ष्यइत्युद्देशंकृत्वाऽयजन्नेवयागंकृतवंतएवेत्येवमेवासीदेवंपु
राकल्पप्रदर्शनमुखेनायंविधिर्ज्ञेयः अयजन्निितिपरस्मैपदप्रयोगस्तुपरगामित्वात्क्रियाफलस्ययुक्तः अधरोनीचः वैवाहिकात्श्रौताच्चान्यत्वात् वितानोग्नीनांविस्तरः तस्यअग्नयोलौकिकाएवपंचकुंडीविधा
नादौज्ञेयाः एककुंडपक्षेत्वेकएवलौकिकः सवाथखलुयत्रक्वचहोष्यन्स्यादित्युपक्रम्याग्निंप्रतिष्ठाप्येतिगृह्यकारैर्दर्शितः संसृष्टइतितत्रापिमंत्रसंसर्गउच्यते वैश्यः वैश्यगृहादानीतःश्रौतेपिविट्कुलाद्वित्तवतोवे
तिवैश्यगृहाद्दक्षिणाग्न्यर्थमग्न्यानयनंदृश्यते यस्मादेवंतस्माद्ब्राह्मणस्त्रिष्वपिवर्णेषुयज्ञःस्रष्टोयेनसयज्ञस्रष्टाभवतीत्यर्थः पाठांतरेवैश्यपदेविभक्तिलोपआर्षः ॥४६॥ यस्मात्त्रिषुवर्णेषुब्राह्मणोयज्ञस्रष्टातस्मात्सर्वे

स्वंदैवतंब्राह्मणःस्वेननित्यंपरान्वर्णानयजन्नैवमासीत्॥ अधरोवितानःसंसृष्टोवैश्योब्राह्मणस्त्रिषुवर्णेषुयज्ञस्रष्टः॥४६॥तस्माद्वर्णाऋजवोज्ञातिवर्णाःसंसृज्यं
तेतस्यविकारएव॥ एकंसामयजुरेकमृगेकाविप्रश्चैकोनिश्चयेतेषुसृष्टः ॥ ४७॥ अत्रगाथायज्ञगीताःकीर्तयंतिपुराविदः॥ वैखानसानांराजेंद्रमुनीनांयष्टुमि
च्छतां॥ ४८॥ उदितेनुदितेवापिश्रद्दधानोजितेंद्रियः ॥ वह्निंजुहोतिधर्मेणश्रद्धावैकारणंमहत्॥ ४९ ॥ यत्स्कन्नमस्यतत्पूर्वंयदस्कन्नंतदुत्तरं॥ बहूनियज्ञरूपा
णिनानाकर्मफलानिच॥ ५०॥ तानियःसंप्रजानातिज्ञाननिश्चयनिश्चितः॥ द्विजातिःश्रद्धयोपेतःसयष्टुंपुरुषोर्हति॥५१॥ स्तेनोवायदिवापापोयदिवापाप
कृत्तमः॥ यष्टुमिच्छतियज्ञंयःसाधुमेववदंतितं॥ ५२॥

पिवर्णाःऋजवःसाधवएवयज्ञसंयोगात् एवंधर्मसाम्येपिज्ञातिसाम्यंनास्तीत्याशंक्याह ज्ञातिवर्णाअपिक्षत्रियवैश्यशूद्रास्तस्यब्राह्मणस्यैवविकारेक्षत्रियादिकन्यासूत्पन्नेमूर्धाभिषिक्तादौसंसृज्यंतएव तेनधर्म
तोजन्मतश्चसर्वेवर्णाब्राह्मणसंसृष्टाइतिस्थितं तत्रहेतुमाह एकइति तेषुतत्त्वनिश्चयेक्रियमाणेएकोविप्रोब्रह्मैवप्रथमोब्राह्मणःसृष्टोजातः ब्राह्मणसंततित्वात्सर्वेप्येतेब्राह्मणाएवेत्यर्थः तत्रदृष्टांतः एकंसामेति अ
कारोवैसर्वावाक्सैषास्पर्शोष्मभिर्व्यज्यमानाबह्वीनानारूपाभवतीतिश्रुतेरेकंअकाररूपमेवअक्षरंयथासामादिरूपंतथाब्रह्मैवब्राह्मणादिरूपमित्यर्थः॥४७॥ वैखानसानांवानप्रस्थानां गाथाःयज्ञस्तुतिश्लोकाः
यज्ञगीताःविष्णुगीताः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ यत्स्कन्नमिति रौद्रंगविसद्वायव्यमुपावसृष्टमित्यादिबह्वृचब्राह्मणेषोडशकमग्निहोत्रमुक्तं तत्रमारुतंविष्यंदमानमितिस्कन्नमपिमरुद्दैवत्यंभवतीतितत्पूर्वंआद्यंअग्निहोत्रं
यत्अस्कन्नंयथाविधिहुतंउत्तरंसर्वोत्कृष्टं बहूनीतिरौद्रादीनि ॥ ५० ॥ तानिषोडशअग्निहोत्ररूपाणि ॥ ५१ ॥ यज्ञंविष्णुं यष्टुंयज्ञदानादिनाआराधितुं ॥ ५२ ॥

ऋषयइतिसार्धः ॥ ५३ ॥ श्रद्धापवित्रंयथास्यात्तथायष्टव्यमितिसंबंधः आश्रित्यशास्त्रमितिशेषः ॥ ५४ ॥ इतिशांतिप० रा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ आश्रमा णामिति ॥ १ ॥ वानप्रस्थमिति पाठक्रमोनविवक्षितः चतुर्थंसंन्यासंतंचजटाधरणसंस्कारंअवाप्यचेतिचोभिन्नक्रमः चात् मुंडिनंचवदंति ॥ २ ॥ द्विजातित्वमवाप्यवेदमधीत्य आधानादीनिकर्माणिप्रा प्यवानप्रस्थाश्रमंगच्छेदित्यन्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ आरण्यकानांवानप्रस्थानांशास्त्राणिशासनानिसमधीत्यसम्यगनुष्ठानेनप्राप्य अक्षरसात्मतांकैवल्यं ॥ ५ ॥ एतानिद्विजत्वावाप्त्यादीनि एवशब्दःप्रकारांत

ऋषयस्तंप्रशंसंतिसाधुचैतदसंशयं ॥ सर्वथासर्वदावर्णैर्यष्टव्यमितिनिर्णयः ॥ नहियज्ञसमंकिंचित्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ ५३ ॥ तस्माद्यष्टव्यमित्याहुःपुरुषेणा नसूयता ॥ श्रद्धापवित्रमाश्रित्ययथाशक्तियथेच्छया ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिवर्णाश्रमधर्मकथनेषष्टितमोऽ ध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच आश्रमाणांमहाबाहोशृणुसत्यपराक्रम ॥ चतुर्णामपिनामानिकर्माणिचयुधिष्ठिर ॥ १ ॥ वानप्रस्थंभैक्ष्यचर्यं गार्हस्थ्यंचमहाश्रमं ॥ ब्रह्मचर्याश्रमंप्राहुश्चतुर्थंब्राह्मणैर्वृतं ॥ २ ॥ जटाधरणसंस्कारंद्विजातित्वमवाप्यच ॥ आधानादीनिकर्माणिप्राप्यवेदमधीत्यच ॥ ३ ॥ सदारोवाप्यदारोवाआत्मवान्संयतेंद्रियः ॥ वानप्रस्थाश्रमंगच्छेत्कृतकृत्योगृहाश्रमात् ॥ ४ ॥ तत्रारण्यकशास्त्राणिसमधीत्यसधर्मवित् ॥ ऊर्ध्वरेताःप्रव्रजि त्वागच्छत्यक्षरसात्मतां ॥ ५ ॥ एतान्येवनिमित्तानिमुनीनामूर्ध्वरेतसां ॥ कर्तव्यानीहविप्रेणराजन्नादौविपश्चिता ॥ ६ ॥ चरितब्रह्मचर्यस्यब्राह्मणस्यविशां पते ॥ भैक्षचर्यास्वधीकारःप्रशस्तइहमोक्षिणः ॥ ७ ॥ यत्रास्तमितशायीस्यान्निराशीरनिकेतनः ॥ यथोपलब्धजीवीस्यान्मुनिर्दांतोजितेंद्रियः ॥ ८ ॥ निराशीः स्यात्सर्वसमोनिर्भोगोनिर्विकारवान् ॥ विप्रःक्षेमाश्रमंप्राप्तोगच्छत्यक्षरसात्मतां ॥ ९ ॥ अधीत्यवेदान्कृतसर्वकृत्यःसंतानमुत्पाद्यसुखानिभुक्त्वा ॥ समाहि तःप्रचरेद्दुश्चरंयोगार्हस्थ्यधर्मंमुनिधर्मजुष्टं ॥ १० ॥ स्वदारतुष्टस्त्वृतुकालगामीनियोगसेवीनशठोनजिह्मः ॥ मिताशनोदेवरतःकृतज्ञःसत्योमृदुश्चानृशंसःक्ष मावान् ॥ ॥ ११ ॥ दांतोविधेयोहव्यकव्येप्रमत्तोह्यन्नस्यदातासततंद्विजेभ्यः ॥ अमत्सरीसर्वलिंगप्रदातावैताननित्यश्चगृहाश्रमीस्यात् ॥ १२ ॥

रंमोक्षप्राप्तौवारयति ॥ ६ ॥ ब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेदितिश्रुतेर्मध्यममाश्रमद्वयमनित्यमित्याह चरितेति ॥ ७ ॥ ८ ॥ विकाराःकामसंकल्पादयस्तद्वच्चित्तंतद्रहितोनिर्विकारवान् अमनस्कइत्यर्थः ॥ ९ ॥ गृहि णोमुक्तिमाह अधीत्येति समाहितःयोगयुक्तःसन्गार्हस्थ्यधर्मंयःप्रचरेत्सोपिअक्षरसात्मतांगच्छतीतिपूर्वेणसंबंधः ॥ १० ॥ असमाहितंप्रत्याह स्वदारेति शठोधूर्तः जिह्मःकुटिलः ॥ ११ ॥ विधेयःगुरुशा स्त्राज्ञापालकः अप्रमत्तःअवहितः सर्वेभ्योलिंगयुक्तेभ्यआश्रमेभ्यःप्रदाताऽन्नादेः लिंगप्रदातेतिमध्यमपदलोपीसमासः वैतानंश्रौतकर्मतत्रनित्यः ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वृत्तिजीविकां प्रविशोध्यशुद्धांकृत्वा न्यायागतेन धनेनजीवन्नित्यर्थः ॥ १६ ॥ तस्येति तस्यगृहस्थस्य देहपरित्यागात्समाहितश्चेदिहैवदेहाभिमानत्यागात्असमाहितस्यमरणा नंतरं इष्टाःकामाःविषयाः हार्दाकाशेस्वर्गेवाउपतिष्ठंति कामाःअक्षयाइतिच्छेद संधिरार्षः सर्वतोक्षिशिरोमुखाइत्यनेनकामानांकिंकराणामिववश्यत्वमुक्तं यत्रयत्रदेशेकालेवायोग्यमयोग्यंवासंकल्पयति तत्सर्वंसद्यउपतिष्ठतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ ब्रह्मचारिणोपिकैवल्यमाह स्मरन्निति सर्वान्देवान्मंत्रांश्च ॥ १८ ॥ दीक्षानियमविशेषस्वीकारः वेदंवेदांतान् कृत्यंकर्तुमर्हंध्यानयोगं ॥ १९ ॥ तदविरोधेनशुश्रूषांच

अथात्रनारायणगीतमाहुर्महर्षयस्तातमहानुभावाः ॥ महार्थमत्यंततपःप्रयुक्तंतदुच्यमानंहिमयानिबोध ॥ १३ ॥ सत्यार्जवंचातिथिपूजनंचधर्मस्तथार्थश्च रतिःस्वदारैः ॥ निषेवितव्यानिसुखानिलोकेह्यस्मिन्परेचैवमतंममैतत् ॥ १४ ॥ भरणंपुत्रदाराणांवेदानांधारणंतथा ॥ वसतामाश्रमंश्रेष्ठंवदंतिपरमर्षयः ॥ ॥ १५ ॥ एवंहियोब्राह्मणोयज्ञशीलोगार्हस्थ्यमध्यावसतेयथावत् ॥ गृहस्थवृत्तिंप्रविशोध्यसम्यक्स्वर्गेविशुद्धंफलमाप्नुतेसः ॥ १६ ॥ तस्यदेहपरित्यागादिष्टाः कामाक्षयामताः ॥ आनंत्यायोपतिष्ठंतिसर्वतोक्षिशिरोमुखाः ॥ १७ ॥ स्मरन्नेकोजपन्नेकःसर्वानेकोयुधिष्ठिर ॥ एकस्मिन्नेवचाचार्येशुश्रूषुर्मलपंकवान् ॥ ॥ १८ ॥ ब्रह्मचारीव्रतीनित्यंनित्यंदीक्षापरोवशी ॥ परिचार्यतथावेदंकृत्यंकुर्वन्वसेत्सदा ॥ १९ ॥ शुश्रूषांसततंकुर्वन्गुरोःसंप्रणमेतच ॥ षट्कर्मसुनिवृत्तश्चन प्रवृत्तश्चसर्वशः ॥ २० ॥ नचरत्यधिकारेणसेवेतद्विषतोनच ॥ एषोश्रमपदस्तातब्रह्मचारिणइष्यते ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासन पर्वणिचतुराश्रमधर्मकथनेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच शिवान्सुखान्महोदर्कानहिंस्रांल्लोकसंमतान् ॥ ब्रूहिधर्मान्सुखो पायान्मद्विधानांसुखावहान् ॥ १ ॥ भीष्मउवाच ब्राह्मणस्यतुचत्वारस्त्वाश्रमाविहिताःप्रभो ॥ वर्णास्तान्नानुवर्ततेत्रयोभारतसत्तम ॥ २ ॥ उक्तानिकर्मा णिबहूनिराजन्स्वर्ग्याणिराजन्यपरायणानि ॥ नेमानिदृष्टांतविधौस्मृतानिक्षात्रेहिसर्वंविहितंयथावत् ॥ ३ ॥ क्षात्राणिवैश्यानिचसेव्यमानःशौद्राणिकर्मा णिचब्राह्मणःसन् ॥ अस्मिँल्लोकेनिंदितोमंदचेताःपरेचलोकेनिरयंप्रयाति ॥ ४ ॥

कुर्वन्निवृत्तःनिवृत्तिमान् ॥ २० ॥ अधिकारेणनिग्रहानुग्रहेण ॥ २१ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भा० एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ शिवानिति ॥ १ ॥ उक्तविशेषणविशिष्टाब्राह्मणस्यैवधर्माइत्याशयेनाह ब्राह्मणस्येति एतेनगृहस्थस्यापिब्राह्मणस्यहिंस्रोधर्मःकामका रएवनविधिचोदितइतिदर्शितं वक्ष्यतिचमोक्षधर्मेषु पशुयज्ञैःकथंहिंस्रैर्मादृशोयष्टुमर्हतीति त्रयोहिंसापराःवर्णास्तान्नानुवर्तंते ॥ २ ॥ नानुवर्ततेइत्येतत्प्रपंचयति उक्तानीत्यादिना राजन्यानांपरायणा नियुद्धजयादीनि दृष्टांतविधौत्वयापृष्टस्यप्रतिवचनेनयोग्यानि यतःक्षात्रेविहितंविधिप्रधानंप्रवृत्तिशास्त्रमितियावत् तत्कथंनिवृत्तिप्रधानैर्ब्राह्मणधर्मैःसमत्वमेतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥५॥ षट्कर्माणिप्राणायामःप्रत्याहारोध्यानंधारणातर्कःसमाधिरिति इज्यादीनामाश्रमांतरेष्वयोगात्सर्वाश्रमयोग्यान्येतान्येवषट्कर्माणि सर्वधर्मः अहिंसा संवृतस्याचपलस्य कृतात्मनोजितचित्तस्य ॥६॥ तपसिविचारे अक्षरसंमिताःअक्षयाः ॥ ७ ॥ नन्वेवंब्राह्मणःस्वधर्मंत्यक्त्वाकिमितिहीनधर्मेरमतइत्याशंक्याह यइति यःपुमान्यस्मिन्नवस्थाविशेषेयत्रदेशेकालेवायेनफलेननिमित्तेनयत्कर्मकरोतिसाधुअ धुवातत्सफलंलोभाच्चिराभ्यासाच्चसगुणमेवेतिप्रतिपद्यते नत्विदंनिंद्यमितिततोविरज्यतइत्यर्थः ॥८॥ तान्येवाह वृध्येति जीवैःसंजीवनंमृगयाजीवित्वंतेन महदपिस्वाध्यायगणितंवेदाभ्यसनंवृध्यादिभिः समानमितिवेत्तुंअर्हसि उक्तहेतोरित्यर्थः॥९॥ अभ्यासात्कर्माणिरोचंतेचेदुत्तमान्येवतानिकुतोनाभ्यस्यंतइत्याशंक्याह कालेति कालेनपर्येतिआविर्भवतीतिकालपर्यायःप्राग्भवीयोवासनासमूहस्तेननिश्रि

यासंज्ञाविहितालोकेदासेश्वुनिवृकेपशौ ॥विकर्मणिस्थितेविप्रेसैवसंज्ञाचपांडव॥५॥ षट्कर्मसंप्रवृत्तस्यआश्रमेषुचतुर्ष्वपि ॥ सर्वधर्मोपपन्नस्यसंवृतस्यकृतात्मनः ॥ ६ ॥ ब्राह्मणस्यविशुद्धस्यतपस्यभिरतस्यच ॥ निराशिषोवदान्यस्यलोकात्व्यक्षरसंमिताः ॥ ७॥ योयस्मिन्कुरुतेकर्मयादृशंयेनयत्रच ॥ तादृशंतादृशेनैवसगुणंप्रतिपद्यते ॥ ८ ॥ वृद्ध्याकृषिवणिक्त्वेनजीवसंजीवनेनच ॥ वेत्तुमर्हसिराजेंद्रस्वाध्यायगणितंमहत् ॥ ९ ॥ कालसंचोदितोलोकःकालपर्यायनिश्रितः ॥ उत्तमाधममध्यानिकर्माणिकुरुतेवशः ॥ १० ॥ अंतवंतिप्रधानानिपुराश्रेयस्कराणिच ॥ स्वकर्मनिरतोलोकोव्यक्षरःसर्वतोमुखः ॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध०वर्णाश्रमधर्मकथनेद्विषष्टितमोध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥६३॥ भीष्मउवाच ज्याकर्षणंशत्रुनिबर्हणंचकृषिर्वणिज्यापशुपालनंच ॥ शुश्रूषणंचापितथार्थहेतोरकार्यमेतत्परमंद्विजस्य ॥ १ ॥ सेव्यंतुब्रह्मषट्कर्मगृहस्थेनमनीषिणा ॥ कृतकृत्यस्यचारण्येवासोविप्रस्यशस्यते ॥२॥ राजप्रेष्यंकृषिधनंजीवनंचवणिक्पथा ॥ कौटिल्यंकौलटेयंचकुसीदंचविवर्जयेत् ॥ ३ ॥ शूद्रोराजन्भवतिब्रह्मबंधुर्दुश्चारित्रोयश्चधर्मादपेतः ॥ वृषलीपतिःपिशुनोनर्तनश्चराजप्रेष्योयश्चभवेद्विकर्मा ॥ ४ ॥ जपन्वेदानजपंश्चापिराजन्समःशूद्रैर्दासवच्चापिभोज्यः ॥ एतेसर्वेशूद्रसमाभवंतिराजन्नेतान्वर्जयेद्देवकृत्ये ॥ ५ ॥

तः तेनकालेनप्रेरितस्तदनुगुणंकर्मकरोति यतः अवशःकालाद्यधीनः ॥ १० ॥ एवंचेत्कृतंविधिनिषेधाभ्यामित्यतआह अंतवंतीति पुराश्रेयस्कराणिप्राचीनानिपुण्यापुण्यानियानिप्रधानानिदेहारंभकाणि तानि अंतवंतिदेहस्यैवअंतवत्त्वात्देहसंबंधियत्सुखदुःखाद्यागमनंतदपरिहार्यं अन्यत्रतुशुभाशुभप्रवृत्त्यादौ लोकः स्वकर्मनिरतःस्वस्यअभीष्टंयत्कर्मरागादिविषयभूतंतत्रैवनिरतःतत्रायत्तः सर्वतोमुखःप्रवृत्तौ वास्वतंत्रःअक्षरोजीवःतत्रतत्रकामकारेणप्रवर्ततेऽतोविधिनिषेधशास्त्रस्यास्त्येवार्थत्वमित्यर्थः ॥ ११ ॥ इतिशां०रा०नै०भा०द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥६२॥ ॥६३॥ ज्याकर्षणमिति ॥१॥२॥ कौटिल्यमनार्जवं कौलटेयंकुलटाप्रधानंजारकर्मपारदार्यंवा अन्येतुकौटिलीयमितिपाठंप्रकल्प्यमात्सर्यमितिव्याचक्षते कुसीदंवृद्धिजीविकां ॥ ३ ॥४॥ राजप्रेष्यादिः वेदान्जपन्अजपन्वाशूद्रइवपंक्तेर्बहिर्भोजनीयएवेतिभावः ॥ ५ ॥

॥६॥७॥८॥९॥ धर्मेष्वसक्तान्विष्णुर्नेच्छतिचेत्काहानिरतआह लोकइति लोकेस्वर्गे इदंसुखादि आश्रमस्थाश्वस्वधर्मेनतिष्ठेयुः स्वर्गादिकंसर्वंविष्णुप्रसादादेवतदभावेसर्वंकृतंकर्मव्यर्थमितिभावः ॥ १० ॥ यो राजात्रयाणांब्राह्मणवैश्यशूद्राणांस्वराज्येआश्रमधर्मसेवनंयथोक्तंइच्छेत् तेनावश्यज्ञातव्यान्धर्मान्श्रृणु॥ ११॥ शुश्रूषोः वेदांतेष्वनधिकारात्पुराणद्वाराआत्मानंश्रोतुमिच्छोः कृतकार्यस्ययावच्छरीरसामर्थ्यंसे वितत्रैवर्ण्यस्यकृतसंतानकर्मणःजातपुत्रस्य अभ्यनुज्ञातोराज्ञाइत्यभ्यनुज्ञातराजस्तस्य॥ १२॥ अल्पांतरगतस्यआचारनिष्ठयात्रैवर्णिकसमस्य दशधर्मगतस्येतिमत्तप्रमत्तादीन्प्रकृत्यदशधर्मंनजानंतीत्युक्तेरत्र

निर्मर्यादेचाशुचौक्रूरवृत्तौहिंसात्मकेत्यक्तधर्मस्ववृत्ते॥ हव्यंकव्यंयानिचान्यानिराजन्देयान्यदेयानिभवंतिचास्मै ॥ ६॥ तस्माद्धर्मोविहितोब्राह्मणस्यदमः शौचमार्जवंचापिराजन्॥ तथाविप्रस्याश्रमाःसर्वएवपुराराजन्ब्रह्मणावैनिसृष्टाः ॥ ७ ॥ यःस्याद्दांतःसोमपश्चार्यशीलःसानुक्रोशःसर्वसहोनिराशीः ॥ ऋ जुर्मृदुरनृशंसःक्षमावान्सवैविप्रोनेतरःपापकर्मा ॥ ८॥ शूद्रंवैश्यंराजपुत्रंचराजन्लोकाःसर्वेसंश्रिताधर्मकामाः ॥ तस्माद्वर्णान्शांतिधर्मेष्वसक्तान्मत्वाविष्णु र्नेच्छतिपांडुपुत्र॥ ९॥ लोकेचेदंसर्वलोकस्यनस्याच्चातुर्वर्ण्यंवेदवादाश्चनस्युः॥ सर्वाश्चेज्याःसर्वलोकक्रियाश्चसद्यःसर्वेचाश्रमस्थानवैस्युः॥ १० ॥ यश्चत्र याणांवर्णानामिच्छेदाश्रमसेवनं॥ चातुराश्रम्यदृष्टांश्चधर्मास्तान्शृणुपांडव॥ ११॥ शुश्रूषोःकृतकार्यस्यकृतसंतानकर्मणः ॥ अभ्यनुज्ञातराजस्यशूद्रस्यज गतीपते॥ १२॥ अल्पांतरगतस्यापिदशधर्मगतस्यवा॥ आश्रमाविहिताःसर्वेवर्जयित्वानिराशिषं ॥ १३॥ भैक्ष्यचर्यांततःप्राहुस्तस्यतद्धर्मचारिणः॥ तथा वैश्यस्यराजेंद्रराजपुत्रस्यचैवहि॥ १४॥ कृतकृत्योवयोतीतोराज्ञःकृतपरिश्रमः ॥ वैश्योगच्छेदनुज्ञातोनृपेणाश्रमसंश्रयं॥ १५॥ वेदानधीत्यधर्मेणराजशा स्त्राणिचानघ॥ संतानादीनिकर्माणिकृत्वासोमंनिषेव्यच॥ १६॥ पालयित्वाप्रजाःसर्वाधर्मेणवदतांवर॥ राजसूयाश्वमेधादीन्मखानन्यांस्तथैवच॥ १७॥ आनयित्वायथापाठंविप्रेभ्योदत्तदक्षिणः॥ संग्रामेविजयंप्राप्यतथाल्पंयदिवाबहु ॥ १८ ॥ स्थापयित्वाप्रजापालंपुत्रंराज्येचपांडव ॥ अन्यगोत्रंप्रशस्तंवा क्षत्रियंक्षत्रियर्षभ॥ १९॥ अर्चयित्वापितॄन्सम्यक्पितृयज्ञैर्यथाविधि॥ देवान्यज्ञैर्ऋषीन्वेदैरर्चयित्वातुयत्नतः॥ २०॥ अंतकालेचसंप्राप्तेयइच्छेदाश्रमांतरं॥ सोनुपूर्व्याश्रमान्राजन्गत्वासिद्धिमवाप्नुयात्॥ २१॥

योगधर्मानभिज्ञस्ययद्दणंतस्यापिआश्रमाःसर्वेविहिताः शूद्रोपिनैष्ठिकंब्रह्मचर्यंवानप्रस्थंवासकलविक्षेपककर्मत्यागरूपंसं न्यासंवाऽनुतिष्ठेदेव निराशिषंशांतिदांत्यादिकल्याणगुणरहितं ॥ १३ ॥ भैक्ष्यचर्यांपारिव्राज्यं तस्यशूद्रस्य तद्धर्मचारिणःतान्पूर्वोक्तान्स्वधर्मान्चरतीतितथाभूतस्य तथावैश्यस्यराजपुत्रस्यचभैक्ष्यचर्यां प्राहुरित्यन्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

राजाऋषित्वेनमंत्रार्थद्रष्टृत्वेनवेदांतश्रवणकर्तृत्वेनहेतुनाभैक्ष्यचर्यामिच्छेदितिपूर्वेणसंबंधः नतुसेवयाश्रवणमकुर्वन्नान्नमात्रार्थमित्यर्थः तत्कुर्वंस्तुजीवितकांक्षयाभैक्ष्यचर्यांचरेदेवेत्यर्थः ॥२२॥ एतद्भैक्ष्यं नैष्ठिकंनित्यं त्रयाणांराजादीनां तेषामाश्रमसंन्यासोनित्योनास्तिअपितुविक्षेपककर्मत्यागरूपःकाम्यएवास्तीत्यर्थः सचचतुर्णामप्याश्रमाणामस्तीतिप्राहुः ॥२३॥ राजधर्मंप्रशंसति बाह्वायत्तमित्यादिना ॥ ॥२४॥२५॥२६॥ सर्वेषांत्यागिनांषड्भागहारीराजापिसर्वत्यागीभवतीत्यर्थः ॥२७॥२८॥२९॥ यथेति जीवाःमृगादयः प्राकृतैर्नीचैर्वध्यमानाःहंतॄणांधर्मस्यश्रुतदृष्टादीनांचनाशायभवंति एवं

राजर्षित्वेनराजेंद्रभैक्ष्यचर्यांनसेवया ॥ अपेतगृहधर्मोपिचरेज्जीवितकाम्यया ॥२२॥ नचैतन्नैष्ठिकंकर्मत्रयाणांभूरिदक्षिण ॥ चतुर्णांराजशार्दूलप्राहुराश्रमवासिनां ॥२३॥ बाह्वायत्तंक्षत्रियैर्मानवानांलोकश्रेष्ठंधर्ममासेवमानैः ॥ सर्वेधर्माःसोपधर्मास्त्रयाणांराज्ञोधर्मादितिवेदाच्छृणोमि ॥२४॥ यथाराजन्हस्तिपदेपदानिसंलीयंतेसर्वसत्वोद्भवानि ॥ एवंधर्मान्राजधर्मेषुसर्वान्सर्वावस्थंसंप्रलीनान्निबोध ॥२५॥ अल्पाश्रयानल्पफलान्वदंतिधर्मानन्यान्धर्मविदोमनुष्याः ॥ महाश्रयंबहुकल्याणरूपंक्षात्रंधर्मंनेतरंप्राहुरार्याः ॥२६॥ सर्वेधर्माराजधर्मप्रधानाःसर्वेवर्णाःपाल्यमानाभवंति ॥ सर्वस्त्यागोराजधर्मेषुराजंस्त्यागंधर्मंचाहुरग्र्यंपुराणं ॥२७॥ मज्जेत्त्रयीदंडनीतौहतायांसर्वेधर्माःप्रक्षयेयुर्विबुद्धाः ॥ सर्वेधर्माश्चाश्रमाणांहताःस्युःक्षात्रेत्यक्तेराजधर्मेपुराणे ॥२८॥ सर्वेत्यागाराजधर्मेषुदृष्टाःसर्वादीक्षाराजधर्मेषुचोक्ताः ॥ सर्वाविद्याराजधर्मेषुयुक्ताःसर्वेलोकाराजधर्मेप्रविष्टाः ॥२९॥ यथाजीवाःप्राकृतैर्वध्यमानाधर्मश्रुतानामुपपीडनाय ॥ एवंधर्माराजधर्मैर्वियुक्ताःसंचिन्वंतोनाद्रियंतेस्वधर्मं ॥३०॥ इतिश्रीम०शांतिप०राजध०वर्णाश्रमधर्मकथनेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥६३॥ ॥६४॥ भीष्मउवाच चातुराश्रम्यधर्माश्चयतिधर्माश्चपांडव ॥ लोकवेदोत्तराश्चैवक्षात्रधर्मेसमाहिताः ॥१॥ सर्वाण्येतानिकर्माणिक्षात्रेभरतसत्तम ॥ निराशिषोजीवलोकाःक्षत्रधर्मेव्यवस्थिते ॥२॥ अप्रत्यक्षंबहुद्वारंधर्ममाश्रमवासिनां ॥ प्रकोपयंतितद्भावमागमैरेवशाश्वतं ॥३॥ अपरेवचनैःपुण्यैर्वादिनोलोकनिश्चयं ॥ अनिश्चयज्ञाधर्माणामदृष्टांतेपरेहताः ॥४॥ प्रत्यक्षंसुखभूयिष्ठमात्मसाक्षिकमच्छलं ॥ सर्वलोकहितंधर्मंक्षत्रियेषुप्रतिष्ठितं ॥५॥

राजधर्मैर्नीत्यादिभिर्वियुक्ताधर्माअग्निहोत्रादयश्चोरैर्नाश्यमानाःकर्तॄणां धर्मेचित्तंचखेदयंतिकर्तारश्चसंचिन्वंतःस्वास्थ्यमन्वेषयंतोव्याकुलतयास्वधर्मंनाद्रियंतेतस्माद्राजधर्मएवमुख्योधर्मइत्यर्थः ॥३०॥ इतिशांतिप०राजध०नैलकंठीयेभारत०त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥६३॥ ॥६४॥ चातुराश्रम्येति ॥१॥२॥ धर्मंबहुद्वारंविद्धि अन्येतुतद्भावंधर्मस्यस्वरूपंकोपयंतिविरुद्धागमैः ॥३॥ अदृष्टांतेनदृष्टोंतोयस्यतस्मिन्परेधर्मेहताःनष्टधियः निश्चयंप्रकोपयंति ॥४॥५॥

धर्माश्रमेइति गार्हस्थ्येत्रयाणांवर्णानांधर्माणांउपश्रुतिरंतर्भावः संख्यातात्प्रकटा तथाऽध्यवसिनांनैष्ठिकवानप्रस्थयतीनांब्राह्मणानांचधर्माणांउपश्रुतिःसंख्याता तथाराजधर्मेषुधर्मैःसहलोकाअंतर्भूताइतिसा
र्धःश्लोकः ॥६॥ अत्रपूर्वोक्तांकथांस्मारयति उदाहृतमितिसार्धः ॥७॥ ८ ॥ आश्रमंआश्रमविहितंकर्मधर्मंतुलयित्वाकिंदंडनीतिजोधर्मोमहान्उतआश्रमधर्मइतिसंदिह्य दृष्टांतवचनेसिद्धांतंश्रोतुंप्रभुंउपासंते

धर्माश्रमेध्यवसिनांब्राह्मणानांयुधिष्ठिर ॥ यथात्रयाणांवर्णानांसंख्यातोपश्रुतिःपुरा ॥ ६ ॥ राजधर्मेष्वनुमतालोकाःसुचरितैःसह ॥ उदाहृतंतेराजेंद्रयथावि
ष्णुंमहौजसं ॥ ७ ॥ सर्वभूतेश्वरंदेवंप्रभुंनारायणंपुरा ॥ जग्मुःसुबहुशःशूराराजानोदंडनीतये ॥ ८ ॥ एकैकमात्मनःकर्मतुलयित्वाश्रमंपुरा ॥ राजानःपर्युपा
संतदृष्टांतवचनेस्थिताः ॥ ९ ॥ साध्यादेवावसवश्चाश्विनौचरुद्राश्चविश्वेमरुतांगणाश्च ॥ सृष्टाःपुरात्यादिदेवेनदेवाःक्षात्रेधर्मेवर्तयंतेचसिद्धाः ॥ १० ॥ अ
त्रतेवर्तयिष्यामिधर्ममर्थविनिश्चयं ॥ निर्मर्यादेवर्तमानेदानवैकार्णवेपुरा ॥ ११ ॥ बभूवराजाराजेंद्रमांधातानामवीर्यवान् ॥ पुरावसुमतीपालोयज्ञंचक्रेदि
दृक्षया ॥ १२ ॥ अनादिमध्यनिधनंदेवंनारायणंप्रभुं ॥ सराजाराजशार्दूलमांधातापरमेश्वरं ॥ १३ ॥ जगामशिरसापादौयज्ञेविष्णोर्महात्मनः ॥ दर्शयामास
तंविष्णूरूपमास्थायवासवं ॥ १४ ॥ सपार्थिवैर्वृतःसद्भिरर्चयामासतंप्रभुं ॥ तस्यपार्थिवसिंहस्यतस्यचैवमहात्मनः ॥ संवादोयंमहानासीद्विष्णुंप्रतिमहाद्युतिं
॥ १५ ॥ इंद्रउवाच किमिष्यतेधर्मभृतांवरिष्ठयद्दृष्टुकामोसितमप्रमेयं ॥ अनंतमायामितमंत्रवीर्यंनारायणंत्याद्यादिदेवंपुराणं ॥ १६ ॥ नासौदेवोविश्व
रूपोमयापिशक्योद्रष्टुंब्रह्मणावापिसाक्षात् ॥ येन्येकामास्तवराजन्हृदिस्यादास्येचैतांस्त्वंहिमर्त्येषुराजा ॥ १७ ॥ सत्येस्थितोधर्मपरोजितेंद्रियःशूरोदृढप्रीति
रतःसुराणां ॥ बुद्ध्याभक्त्याचोत्तमःश्रद्धयाचततस्तेहंदद्मिवरान्यथेष्टं ॥ १८ ॥ मांधातोवाच असंशयंभगवन्नादिदेवंद्रक्ष्यामित्वाहंशिरसासंप्रसाद्य ॥
त्यक्त्वाकामान्धर्मकामोत्यरण्यमिच्छेगंतुंसत्पथंलोकदृष्टं ॥ १९ ॥ क्षात्राद्धर्माद्विपुलादप्रमेयाल्लोकाःप्राप्ताःस्थापितंस्वंयशश्च ॥ धर्मोयोसावादिदेवात्प्रवृत्तो
लोकश्रेष्ठंतंनजानामिकर्तुं ॥ २० ॥ इंद्रउवाच असैनिकाधर्मपराश्चधर्मेपरांगतिंननयंतेत्ययुक्तं ॥ क्षात्रोधर्मोत्याद्यादिदेवात्प्रवृत्तःपश्चादन्येशेषभूताश्च
धर्माः ॥ २१ ॥

तियोजना ॥ ९ ॥ १० ॥ अर्थस्यनिश्चयोयत्रतं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वासवंऐंद्रंरूपं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ त्वाहंत्वामहं ॥ १९ ॥ तंक्षात्रध
र्मात्श्रेष्ठंकर्तुंनजानामि ॥ २० ॥ नसंतिसैनिकायेषांतेअसैनिकाःअराजानः धर्मेविषयेपरांगतिंकाष्ठांननयंतेनप्रापयंतिअन्यं स्वयंचनव्रजंति राजानस्तुप्रयुक्तैर्धर्मैर्द्वयमपिकुर्वंति ह्ययुक्तमितिपाठेहिप्रसि
द्धंअयुक्तंअभिनिवेशशून्यंयथास्यात्तथाहेलयैवननयंतेइत्यर्थः शेषभूताःअंगभूताः ॥ २१ ॥

सप्रस्थानाःपारिव्राज्यसहिताः शेषाःधर्माअंतवत्फलाः अनंताअसंख्याताः ॥ २२ ॥ कर्मणाक्रियया ॥ २३ ॥ अयंक्षात्रः आदिर्ब्राह्मः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आत्मत्यागोयुद्धेमरणं ॥२७॥२८॥२९॥

शेषाःसृष्टाह्यंतवंतोह्यनंताःसप्रस्थानाःक्षात्रधर्माविशिष्टाः ॥ अस्मिन्धर्मेसर्वधर्माःप्रविष्टास्तस्माद्धर्मंश्रेष्ठमिमंवदंति ॥ २२ ॥ कर्मणावैपुरादेवाऋषयश्चामितौजसः ॥ त्राताःसर्वेप्रसह्यारीन्क्षत्रधर्मेणविष्णुना ॥ २३ ॥ यदिह्यसौभगवन्नाहनिष्यद्रिपून्सर्वानसुरानप्रमेयः ॥ नब्राह्मणानचलोकादिकर्तानायंधर्मोनादिधर्मोभविष्यत् ॥ २४ ॥ इमामुर्वीनाजयद्विक्रमेणदेवश्रेष्ठःसासुरामादिदेवः ॥ चातुर्वर्ण्यंचातुराश्रम्यधर्माःसर्वेनस्युर्ब्राह्मणानांविनाशात् ॥ २५ ॥ नष्टाधर्माःशतधाशाश्वतास्तेक्षात्रेणधर्मेणपुनःप्रवृद्धाः ॥ युगेयुगेह्यादिधर्माःप्रवृत्तालोकज्येष्ठंक्षत्रधर्मंवदंति ॥ २६ ॥ आत्मत्यागःसर्वभूतानुकंपालोकज्ञानंपालनंमोक्षणंच ॥ विषण्णानांमोक्षणंपीडितानांक्षात्रेधर्मेविद्यतेपार्थिवानां ॥ २७ ॥ निर्मर्यादाःकाममन्युप्रवृत्ताभीताराज्ञोनाधिगच्छंतिपापं ॥ शिष्टाश्चान्येसर्वधर्मोपपन्नाःसाध्वाचाराःसाधुधर्मंवदंति ॥ २८ ॥ पुत्रवत्पाल्यमानानिराजधर्मेणपार्थिवैः ॥ लोकेभूतानिसर्वाणिचरंतेनात्रसंशयः ॥ २९ ॥ सर्वधर्मपरंक्षात्रंलोकश्रेष्ठंसनातनं ॥ शश्वदक्षरपर्यंतमक्षरंसर्वतोमुखं ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिवर्णाश्रमधर्मकथनेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ इंद्रउवाच एवंवीर्यःसर्वधर्मोपपन्नःक्षात्रःश्रेष्ठःसर्वधर्मेषुधर्मः ॥ पाल्योयुष्माभिर्लोकहितैरुदारैर्विपर्ययेस्यादभवःप्रजानां ॥ १ ॥ भूसंस्कारंराजसंस्कारयोगमभैक्षचर्यांपालनंचप्रजानां ॥ विद्याद्राजासर्वभूतानुकंपीदेहत्यागंचाहवेधर्ममग्र्यं ॥ २ ॥ त्यागंश्रेष्ठंमुनयोवैवदंतिसर्वश्रेष्ठंयच्छरीरंत्यजंतः ॥ नित्यंयुक्ताराजधर्मेषुसर्वेप्रत्यक्षंतेभूमिपालायथैव ॥ ३ ॥ बहुश्रुत्यागुरुशुश्रूषयाचपरस्पराःसंहननाद्वदंति ॥ नित्यंधर्मंक्षत्रियोब्रह्मचारीचरेदेकोह्याश्रमंधर्मकामः ॥ ४ ॥ सामान्यार्थेव्यवहारेप्रवृत्तेप्रियाप्रियेवर्जयन्नेवयत्नात् ॥ चातुर्वर्ण्यस्थापनात्पालनाच्चतैस्तैर्योगैर्नियमैरौरसैश्च ॥ ५ ॥ सर्वोद्योगैराश्रमंधर्ममाहुःक्षात्रंश्रेष्ठंसर्वधर्मोपपन्नं ॥ स्वंस्वंधर्मंयेनचरंतिवर्णास्तांस्तान्धर्मानन्यथार्थान्वदंति ॥ ६ ॥ निर्मर्यादान्नित्यमर्थेनिविष्टानाहुस्तान्वैपशुभूतान्मनुष्यान् ॥ यथानीतिंगमयत्यर्थयोगाच्छ्रेयस्तस्मादाश्रमात्क्षत्रधर्मः ॥ ७ ॥

अक्षरपर्यंतंमोक्षावसानं ॥ ३० ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभा०चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ भूसंस्कारंभुवःसंपन्नसस्यत्वं राजसंस्कारोराजसूयाश्वमेधावभृथस्नानं अभैक्ष्यचर्यासंन्यासाभावं एतेनसंन्यासोराज्ञामधर्मइत्युक्तं ॥ २ ॥ यथैवशरीराणित्यक्तवंतः ॥ ३ ॥ ४ ॥ औरसैःपौरुषैः ॥ ५ ॥ येनक्षात्रधर्मेण अन्यथार्थास्तांस्तान्धर्मान्वदंति ॥ ६ ॥ ७ ॥

यागतिर्यज्ञादिः आश्रमधर्मश्चएतद्द्वयं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नोपयुंजानंनाचरंतं ॥ ११ ॥ उत्कृष्टव्याःउत्कर्षंप्रापणीयाः एषधर्मःक्षत्रियस्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दस्युजीविनः दस्युवृत्तिजीविनः ॥ १५ ॥

त्रैविद्यानांयागतिर्ब्राह्मणानांयेचैवोक्ताश्चाश्रमाब्राह्मणानां ॥ एतत्कर्मब्राह्मणस्याहुरग्र्यमन्यत्कुर्वञ्छूद्रवच्छस्त्रवध्यः ॥ ८ ॥ चातुराश्रम्यधर्माश्चवेदधर्माश्च पार्थिव ॥ ब्राह्मणेनानुगंतव्यानान्योविद्यात्कदाचन ॥ ९ ॥ अन्यथावर्तमानस्यनासौवृत्तिःप्रकल्प्यते ॥ कर्मणावर्धतेधर्मोयथाधर्मस्तथैवसः ॥ १० ॥ योविकर्मस्थितोविप्रोनससन्मानमर्हति ॥ कर्मस्वंनोपयुंजानमविश्वास्यंहितंविदुः ॥ ११ ॥ एतेधर्माःसर्ववर्णेषुलीनाउत्कृष्टव्याःक्षत्रियैरेषधर्मः ॥ तस्माज्ज्येष्ठाराजधर्मानचान्येवीरज्येष्ठावीरधर्मामताते ॥ १२ ॥ मांधातोवाच यवनाःकिरातागांधाराश्चीनाःशबरबर्बराः ॥ शकास्तुषाराःकंकाश्चपल्हवाश्चांध्रमद्रकाः ॥ १३ ॥ पौंड्राःपुलिंदारमठाःकांबोजाश्चैवसर्वशः ॥ ब्रह्मक्षत्रप्रसूताश्चवैश्याःशूद्राश्चमानवाः ॥ १४ ॥ कथंधर्मांश्चरिष्यंतिसर्वेविषयवासिनः ॥ मद्विधैश्चकथंस्थाप्याःसर्वेवैदस्युजीविनः ॥ १५ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंभगवंस्तद्ब्रवीहिमे ॥ त्वंबंधुभूतोह्यस्माकंक्षत्रियाणांसुरेश्वर ॥ १६ ॥ इंद्रउवाच मातापित्रोर्हिशुश्रूषाकर्तव्यासर्वदस्युभिः ॥ आचार्यगुरुशुश्रूषातथैवाश्रमवासिनां ॥ १७ ॥ भूमिपानांचशुश्रूषाकर्तव्यासर्वदस्युभिः ॥ वेदधर्मक्रियाश्चैवतेषांधर्मोविधीयते ॥ १८ ॥ पितृयज्ञास्तथाकूपाःप्रपाश्चशयनानिच ॥ दानानिचयथाकालंद्विजेभ्योविसृजेत्सदा ॥ १९ ॥ अहिंसासत्यमक्रोधोवृत्तिदायानुपालनं ॥ भरणंपुत्रदाराणांशौचमद्रोहएवच ॥ २० ॥ दक्षिणासर्वयज्ञानांदातव्याभूतिमिच्छता ॥ पाकयज्ञामहार्हाश्चदातव्याःसर्वदस्युभिः ॥ २१ ॥ एतान्येवंप्रकाराणिविहितानिपुरानघ ॥ सर्वलोकस्यकर्माणिकर्तव्यानीहपार्थिव ॥ २२ ॥ मांधातोवाच दृश्यंतेमानुषेलोकेसर्ववर्णेषुदस्यवः ॥ लिंगांतरेवर्तमानाआश्रमेषुचतुर्ष्वपि ॥ २३ ॥ इंद्रउवाच विनष्टायांदंडनीत्यांराजधर्मेनिराकृते ॥ संप्रमुह्यंतिभूतानिराजदौरात्म्यतोनघ ॥ २४ ॥ असंख्याताभविष्यंतिभिक्षवोलिंगिनस्तथा ॥ आश्रमाणांविकल्पाश्चनिवृत्तेस्मिन्कृतेयुगे ॥ २५ ॥ अशृण्वानाःपुराणानांधर्माणांपरमागतीः ॥ उत्पथंप्रतिपत्स्यंतेकाममन्युसमीरिताः ॥ २६ ॥ यदानिवर्त्यतेपापोदंडनीत्यामहात्मभिः ॥ तदाधर्मोनचलतेसद्भूतःशाश्वतःपरः ॥ २७ ॥

एतदिति संकरजानांचोराणांचकथंधर्मेस्थापनंकर्तव्यमितिप्रश्नार्थः ॥ १६ ॥ तेषामपिमात्रादिशुश्रूषारूपेधर्मेस्थापनंकर्तव्यमित्याह मातेति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ महार्हाइतिपाकयज्ञमुद्दिश्यब्राह्मणायधनंदेयंएवंश्राद्धमपिआमेनहिरण्येनचेतिज्ञेयं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पापः पापादितिशेषः ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ गतिफलं आस्तिकत्वात्समेमान्यः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अन्यायेनक्षत्रधर्मावज्ञया ॥३४॥ चक्रेधातुराज्ञायां आदिपरायणेपूर्वेषांशरणभूतेवर्तस्व तेत्वांसंविजानामिसम्यक्समर्थोसीतिजानामि ॥ ३५॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभा०पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥६५॥ ॥७॥ श्रुताइति मानवस्यमनुष्यमात्रस्यआश्रमाश्चत्वारइतिश्रुतंतत्कथंदस्यूनामप्युत्तमाश्रमयोगः एषांआश्रमाणांव्याख्यानंस्पष्टीकरणं व्याख्यानयित्वाविस्तरंनीत्वाआचक्ष्व आख्यानयित्वेतिनामधातुपदं ॥ १ ॥ यथाममविदितास्तथातवविदिताइत्यन्वयः॥२॥ लिंगस्यसूक्ष्मस्याप्यंतरंकारणंहार्दाकाशंतद्गतंसर्व

सर्वलोकगुरुंचैवराजानंयोवमन्यते ॥ नतस्यदत्तंनहुतंनश्राद्धंफलतेक्वचित् ॥ २८ ॥ मानुषाणामधिपतिंदेवभूतंसनातनं ॥ देवापिनावमन्यंतेधर्मकामंनरेश्वरं॥ २९॥प्रजापतिर्हिभगवान्सर्वंचैवासृजज्जगत् ॥ सप्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थंधर्माणांक्षत्रमिच्छति ॥३०॥ प्रवृत्तस्यहिधर्मस्यबुद्ध्यायःस्मरतेगतिं॥समेमान्यश्चपूज्यश्चतत्रक्षत्रंप्रतिष्ठितं॥ ३१ ॥ भीष्मउवाच एवमुक्त्वासभगवान्मरुद्गणवृतःप्रभुः॥ जगामभवनंविष्णोरक्षरंशाश्वतंपदं ॥ ३२ ॥ एवंप्रवर्तितेधर्मेपुरासुचरितेनघ॥ कःक्षत्रमवमन्येतचेतनावान्बहुश्रुतः॥ ३३॥ अन्यायेनप्रवृत्तानिनिवृत्तानितथैवच ॥ अंतराविलयंयांतियथापथिविचक्षुषः॥ ३४॥ आदौप्रवर्तितेचक्रेतथैवादिपरायणे॥ वर्तस्वपुरुषव्याघ्रसंविजानामितेनघ ॥३५॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिइंद्रमांधातृसंवादेपंचषष्टितमोऽध्यायः॥ ६५॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतामेकथिताःपूर्वंचत्वारोमानवाश्रमाः ॥ व्याख्यानयित्वाव्याख्यानमेषामाचक्ष्वपृच्छतः ॥ १ ॥ भीष्मउवाच विदिताःसर्वएवेहधर्मास्तवयुधिष्ठिर॥ यथाममहाबाहोविदिताःसाधुसंमताः॥ २ ॥ यत्तुलिंगांतरगतंपृच्छसेमांयुधिष्ठिर॥ धर्मंधर्मभृतांश्रेष्ठतन्निबोधनराधिप॥ ३ ॥ सर्वाण्येतानिकौंतेयविद्यंतेमनुजर्षभ॥ साध्वाचारप्रवृत्तानांचातुराश्रम्यकारिणां॥४॥ अकामद्वेषयुक्तस्यदंडनीत्यायुधिष्ठिर॥ समदर्शिनश्चभूतेषुभैक्ष्याश्रमपदंभवेत्॥५॥ वेत्तिज्ञानविसर्गंचनिग्रहानुग्रहंतथा॥ यथोक्तवृत्तेर्धीरस्यक्षेमाश्रमपदंभवेत्॥६॥अर्हान्पूजयतोनित्यंसंविभागेनपांडव॥ सर्वतस्तस्यकौंतेयभैक्ष्याश्रमपदंभवेत्॥७॥ ज्ञातिसंबंधिमित्राणिव्यापन्नानियुधिष्ठिर॥समभ्युद्धरमाणस्यदीक्षाश्रमपदंभवेत्॥८॥

ज्ञमित्यर्थः ॥३॥ एतानिचातुराश्रम्यकारिणांलिंगानिसतांराज्ञांराजधर्मेष्वेववर्ततेइत्यर्थः ॥४॥ अत्रयोयस्याश्रमस्यासाधारणोधर्मः सयत्रकुत्रचिदाश्रमेयस्यांकस्यांचिज्जातौदृष्टश्चेत्सतदाश्रमधर्मप्राप्यंस्थानमाप्नोतिनतूत्तमपदप्राप्तौजातिराश्रमोवाकारणमित्यध्यायार्थस्तमाहअकामेत्यादिना कामद्वेषराहित्यंसमदर्शित्वंचयतेरसाधारणोधर्मस्तद्वान्राजायदिदंडनीत्याभूतेषुवर्ततेर्हितस्ययद्भैक्ष्याश्रमस्यसंन्यासिनोयत्पदंब्रह्मलोकप्राप्तिस्तद्भवेत् एवंसर्वत्रज्ञेयं ॥५॥ क्षेमाश्रमोगार्हस्थ्यं ॥ ६ ॥ भैक्ष्याश्रमोब्रह्मचर्यं ॥ ७ ॥ दीक्षाश्रमोवैखानसः ॥ ८ ॥

॥९॥१०॥११॥ परराष्ट्राणांवनौषधीनामिव शिष्टार्थंशिष्टसंरक्षणार्थंकुर्वन्वनितुल्यः ॥१२॥ दीक्षाबद्धविधेति यावत्रतांपालनंतावंतोयज्ञाः कृताइत्यर्थः सत्याश्रमोब्रह्मलोकप्रदआश्रमःसंन्यासः ॥१३॥१४॥

लोकमुख्येषुसत्कारंलिंगिमुख्येषुचासकृत् ॥ कुर्वतस्तस्यकौंतेयवन्याश्रमपदंभवेत् ॥ ९ ॥ आन्हिकंपितृयज्ञांश्चभूतयज्ञान्समानुषान् ॥ कुर्वतःपार्थविपुलान्वन्याश्रमपदंभवेत् ॥ १० ॥ संविभागेनभूतानामतिथीनांतथार्चनात् ॥ देवयज्ञैश्चराजेंद्रवन्याश्रमपदंभवेत् ॥ ११ ॥ मर्दनंपरराष्ट्राणांशिष्टार्थंसत्यविक्रम ॥ कुर्वतःपुरुषव्याघ्रवन्याश्रमपदंभवेत् ॥ १२ ॥ पालनात्सर्वभूतानांस्वराष्ट्रपरिपालनात् ॥ दीक्षाबहुविधाराजन्सत्याश्रमपदंभवेत् ॥ १३ ॥ वेदाध्ययननित्यत्वंक्षमाथाचार्यपूजनं ॥ अथोपाध्यायशुश्रूषाब्रह्माश्रमपदंभवेत् ॥ १४ ॥ आन्हिकंजपमानस्यदेवान्पूजयतःसदा ॥ धर्मेणपुरुषव्याघ्रधर्माश्रमपदंभवेत् ॥ १५ ॥ मृत्युर्वारक्षणंवेतियस्यराज्ञोविनिश्चयः ॥ प्राणद्यूतेततस्तस्यब्रह्माश्रमपदंभवेत् ॥ १६ ॥ अजिह्ममशठंमार्गंवर्तमानस्यभारत ॥ सर्वदासर्वभूतेषुब्रह्माश्रमपदंभवेत् ॥ १७ ॥ वानप्रस्थेषुविप्रेषुत्रैविद्येषुचभारत ॥ प्रयच्छतोर्थान्विपुलान्वन्याश्रमपदंभवेत् ॥ १८ ॥ सर्वभूतेष्वनुक्रोशंकुर्वतस्तस्यभारत ॥ आनृशंस्यप्रवृत्तस्यसर्वावस्थंपदंभवेत् ॥ १९ ॥ बालवृद्धेषुकौंतेयसर्वावस्थंयुधिष्ठिर ॥ अनुक्रोशक्रियापार्थसर्वावस्थंपदंभवेत् ॥ २० ॥ बलात्कृतेषुभूतेषुपरित्राणंकुरूद्वह ॥ शरणागतेषुकौरव्यकुर्वन्गार्हस्थ्यमावसेत् ॥ २१ ॥ चराचराणांभूतानांरक्षणंचापिसर्वशः ॥ यथार्हपूजांचतथाकुर्वन्गार्हस्थ्यमावसेत् ॥ २२ ॥ ज्येष्ठानुज्येष्ठपत्नीनांभ्रातॄणांपुत्रनप्तॄणां ॥ निग्रहानुग्रहौपार्थगार्हस्थ्यमितितत्तपः ॥ २३ ॥ साधूनामर्चनीयानांपूजासुविदितात्मनां ॥ पालनंपुरुषव्याघ्रगृहाश्रमपदंभवेत् ॥ २४ ॥ आश्रमस्थानिभूतानियस्तुवेश्मनिभारत ॥ आददीतेहभोज्येनतद्गार्हस्थ्यंयुधिष्ठिर ॥ २५ ॥ यःस्थितःपुरुषोधर्मेधात्रासृष्टेयथार्थवत् ॥ आश्रमाणांहिसर्वेषांफलंप्राप्नोत्यनामयं ॥ २६ ॥ यस्मिन्ननश्यंतिगुणाःकौंतेयपुरुषेसदा ॥ आश्रमस्थंतमप्याहुर्नरश्रेष्ठंयुधिष्ठिर ॥ २७ ॥ स्थानमानंकुलेमानंवयोमानंतथैवच ॥ कुर्वन्वसतिसर्वेषुत्याश्रमेषुयुधिष्ठिर ॥ २८ ॥ देशधर्मांश्चकौंतेयकुलधर्मांस्तथैवच ॥ पालयन्पुरुषव्याघ्रराजासर्वाश्रमीभवेत् ॥ २९ ॥ कालेविभूतिंभूतानामुपहारांस्तथैवच ॥ अर्हयन्पुरुषव्याघ्रसाधूनामाश्रमेवसेत् ॥ ३० ॥ दशधर्मगतश्चापियोधर्मंप्रत्यवेक्षते ॥ सर्वलोकस्यकौंतेयराजाभवतिसोश्रमी ॥ ३१ ॥ येधर्मकुशलालोकेधर्मंकुर्वंतिभारत ॥ पालितायस्यविषयेधर्मांशस्तस्यभूपतेः ॥ ३२ ॥

॥१५॥१६॥१७॥१८॥ अनुक्रोशंदयां आनृशंस्यमनिष्ठुरत्वं ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ दशधर्मगतोभीतत्वादिना अत्यंतंव्याकुलतयाधर्माधर्मप्रतिपत्तिशून्योपिसोश्रमीसः आश्रमीसर्वाश्रमफलभागित्यर्थः ॥३१॥३२॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥३६॥ धर्मेइति राजधर्मात्मिकानौः धर्मेब्धाविवस्थिता सत्वमेववीर्यंकर्णधारबलंयत्र धर्मसेतुःशास्त्रंसैववटारकाबंधनरज्जुर्यत्र त्यागवातेनैव शीघ्रगा ॥ ३७ ॥सत्वस्थः धीसत्वमात्र निष्ठः ॥ ३८ ॥ भावेनचेतसा योगेनचित्तनिरोधेन ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ पूर्वंअनादिं सनातनंपारंपर्यागतं ॥ ४२ ॥ अध्यायार्थमुपसंहरति चातुराश्रम्यमिति ॥४३॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा०

धर्मारामान्धर्मपरान्येनरक्षंतिमानवान्॥ पार्थिवाःपुरुषव्याघ्रतेषांपापंहरंतिते ॥३३॥ येचाप्यत्रसहायाःस्युःपार्थिवानांयुधिष्ठिर॥ तेचैवांशहराःसर्वेधर्मेपर कृतेनघ॥ ३४॥ सर्वाश्रमपदेप्याहुर्गार्हस्थ्यंदीप्तनिर्णयं॥ पावनंपुरुषव्याघ्रयंधर्मपर्युपास्महे॥ ३५॥ आत्मोपमस्तुभूतेषुयोवैभवतिमानवः ॥ न्यस्तदंडोजि तक्रोधःप्रेत्येहलभतेसुखं॥ ३६॥ धर्मोत्थितासत्ववीर्याधर्मसेतुवटारका ॥ त्यागवाताध्वगाशीघ्रानौस्त्वंसंतारयिष्यति ॥ ३७॥ यदानिवृत्तःसर्वस्मात्कामो योस्यहृदिस्थितः॥ तदाभवतिसत्त्वस्थस्ततोब्रह्मसमश्नुते॥ ३८॥ सुप्रसन्नस्तुभावेनयोगेनचनराधिप॥ धर्मपुरुषशार्दूलप्राप्स्यतेपालनेरतः ॥ ३९ ॥ वेदा ध्ययनशीलानांविप्राणांसाधुकर्मणां॥ पालनेयत्नमातिष्ठसर्वलोकस्यचैवह॥ ४० ॥ वनेचरंतियेधर्ममाश्रमेषुचभारत॥ रक्षणात्तच्छतगुणंधर्मंप्राप्नोतिपा र्थिवः॥ ४१॥ एषतेविविधोधर्मःपांडवश्रेष्ठकीर्तितः॥ अनुतिष्ठत्वमेनंवैपूर्वदृष्टंसनातनं॥४२॥ चातुराश्रम्यमैकाग्र्यंचातुर्वर्ण्यंचपांडव॥ धर्मंपुरुषशार्दूलप्रा प्स्यसेपालनेरतः॥ ४३॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध०चातुराश्रम्यविधौषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥६६॥ ॥६७॥ युधिष्ठिरउवाच चातुरा श्रम्यमुक्तंतेचातुर्वर्ण्यंतथैवच ॥राष्ट्रस्ययत्कृत्यतमंततोब्रूहिपितामह॥ १॥ भीष्मउवाच राष्ट्रस्यैतत्कृत्यतमंराज्ञएवाभिषेचनं॥ अनिंद्रमबलंराष्ट्रंदस्य वोभिभवंत्युत ॥ २॥ अराजकेषुराष्ट्रेषुधर्मोनव्यवतिष्ठते॥ परस्परंचखादंतिसर्वथाधिगराजकं॥ ३॥ इंद्रमेवप्रवृणुतेयद्राजानमितिश्रुतिः॥ यथैवेंद्रस्तथारा जासंपूज्योभूतिमिच्छता॥४॥ नाराजकेषुराष्ट्रेषुवस्तव्यमितिरोचये॥ नाराजकेषुराष्ट्रेषुहव्यमग्निर्वहत्युत॥५॥ अथचेदभिवर्तेतराज्यार्थीबलवत्तरः॥ अराज काणिराष्ट्राणिहतवीर्याणिवापुनः॥ ६॥ प्रत्युद्गम्याभिपूज्यःस्यादेतदत्रसुमंत्रितं॥ नहिपापात्परतरमस्तिकिंचिदराजकात्॥ ७॥ सचेत्समनुपश्येतसमग्रंकुश लंभवेत्॥ बलवान्हिप्रकुपितःकुर्यान्निःशेषतामपि॥ ८॥ भूयांसंलभतेक्लेशंयागौर्भवतिदुर्दुहा॥ अथयासुदुहाराजन्नैवतांवितुदंत्यपि॥९॥

षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥६६॥ ॥६७॥ चातुराश्रम्यमिति ॥१॥ राष्ट्रस्यतात्स्थ्यात्राष्ट्रवासिनोजनस्यकृत्यतमंमुख्यंकार्यंअनिंद्रंअराजकंअतएवाबलं॥२॥ नव्यवतिष्ठते अन्योन्यंलोकाःधर्मव्यवस्थापनंनकु र्वंतीत्यर्थः॥३॥४॥५॥अथेति राज्यार्थीअन्योपिकश्चिदायातितदासंपूज्यः राष्ट्रस्थैरित्युभयोःसंबंधः॥६॥अपूजनेदोषमाह नहीति॥७॥सचेदिति तत्प्रसादप्रकोपायत्तेकुशलाकुशलेराष्ट्रस्येत्यर्थः ॥८॥९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ धनादेरर्थउपभोगः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वाक्शूरोनिष्ठुरभाषी दंडपरुषःउग्रदंडः पारजायिकःपरस्त्रीगामी ॥ १८ ॥ १९ ॥ असुखार्ताःदुःखपीडिताः असुखार्थाइतिपाठेसुखैरर्थैश्चहीनाः दिशदेहि ॥ २० ॥ ताःप्रजाः नाभिननंदनांगीचकार ॥ २१॥२२ ॥ अधिपंचाशत् पंचाशतमधिकृत्य पंचाशत्पशुलाभेएकंभागंतुभ्यंदास्यामइत्यर्थः तथैवहिरण्यस्यापि

यद्दतमंप्रणमतेनैतत्संतापमर्हति ॥ यत्स्वयंनमतेदारुनतत्संनामयंत्यपि ॥ १० ॥ एतयोपमयावीरसन्नमेतबलीयसे ॥ इंद्रायसप्रणमतेनमतेयोबलीयसे ॥ ॥ ११ ॥ तस्माद्राजैवकर्तव्यःसततंभूतिमिच्छता ॥ नधनार्थोनदारार्थस्तेषांयेषामराजकं ॥ १२ ॥ प्रीयतेहिहरन्पापःपरवित्तमराजके ॥ यदास्यउद्धरंत्यन्येतदाराजानमिच्छति ॥ १३ ॥ पापात्यपितदाक्षेमंनलभंतेकदाचन ॥ एकस्यहिद्वौहरतोद्वयोश्चबहवोपरे ॥ १४ ॥ अदासःक्रियतेदासोह्रियंतेचबलात्स्त्रियः ॥ एतस्मात्कारणाद्देवाःप्रजापालान्प्रचक्रिरे ॥ १५ ॥ राजाचेन्नभवेल्लोकेपृथिव्यांदंडधारकः ॥ जलेमत्स्यानिवाभक्ष्यन्दुर्बलंबलवत्तराः ॥ १६ ॥ अराजकाःप्रजाःपूर्वंविनेशुरितिनःश्रुतं ॥ परस्परंभक्षयंतोमत्स्याइवजलेकृशान् ॥ १७ ॥ समेत्यतास्ततश्चक्रुःसमयानितिनःश्रुतं ॥ वाक्शूरोदंडपरुषोयश्चस्यात्पारजायिकः ॥ ॥ १८ ॥ यःपरस्वमथादद्यात्त्याज्यानस्तादृशाइति ॥ विश्वासार्थंचसर्वेषांवर्णानामविशेषतः ॥ तास्तथासमयंकृत्वासमयेनावतस्थिरे ॥ १९ ॥ सहितास्तास्तदाजग्मुरसुखार्ताःपितामहं ॥ अनीश्वराविनश्यामोभगवन्नीश्वरंदिश ॥ २० ॥ यंपूजयेमसंभूययश्चनःप्रतिपालयेत् ॥ ततोमनुंव्यादिदेशमनुर्नाभिननंदताः ॥ ॥ २१ ॥ मनुरुवाच बिभेमिकर्मणःपापाद्राज्यंहिभृशदुस्तरं ॥ विशेषतोमनुष्येषुमिथ्यावृत्तेषुनित्यदा ॥ २२ ॥ भीष्मउवाच तमब्रुवन्प्रजामाभैःकर्तॄनेनोगमिष्यति ॥ पशूनामधिपंचाशद्धिरण्यस्यतथैवच ॥ २३ ॥ धान्यस्यदशमंभागंदास्यामःकोशवर्धनं ॥ कन्यांशुल्केचारुरूपांविवाहेषूद्यतासुच ॥ ॥ २४ ॥ मुखेनशस्त्रपत्रेणयेमनुष्याःप्रधानतः ॥ भवंतंतेनुयास्यंतिमहेंद्रमिवदेवताः ॥ २५ ॥ सत्वंजातबलोराजादुष्प्रधर्षःप्रतापवान् ॥ सुखेधास्यसिनःसर्वान्कुबेरइवनैर्ऋतान् ॥ २६ ॥ यंचधर्मंचरिष्यंतिप्रजाराज्ञासुरक्षिताः ॥ चतुर्थंतस्यधर्मस्यत्वत्संस्थंवैभविष्यति ॥ २७ ॥ तेनधर्मेणमहतासुखंलब्धेनभावितः ॥ पाह्यस्मान्सर्वतोराजन्देवानिवशतक्रतुः ॥ २८ ॥ विजयायहिनिर्याहिप्रतपन्रश्मिवानिव ॥ मानंविधमशत्रूणांजयोस्तुतवसर्वदा ॥ २९ ॥

॥ २३ ॥ विवाहेषूद्यतासुकन्यासुशुल्केमौल्यप्रसंगेसतिसुरूपांकन्यांतुभ्यंदास्यामइतिपूर्वेणान्वयः विवादेषुततासुचेतिप्राचांपाठः इयंमयाक्रेयाइयंमयाक्रेयेतिविवादविषयास्वितितदर्थः विवादेद्यूततासुचेतिपाठेद्यूततायूतेपणीकृतत्वं ॥ २४ ॥ मुखेनमुखतः प्रथममित्यर्थः शस्त्रपत्रेणशस्त्रेणवाहनेनच प्रधानतःश्रेष्ठाः प्रथमार्थेतसिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ मानंदर्पं विधमनाशय ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ अपतत्रसिरेत्रासंग्रामाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पत्रंवाहनं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ संविभागीविभज्यभोक्ता वल्गुशोभनं ॥ ३९ ॥ इतिशांतिपर्वणिरा०नै०भारतभावदीपे

सनिर्ययौमहातेजाबलेनमहतावृतः ॥ महाभिजनसंपन्नस्तेजसाप्रज्वलन्निव ॥ ३० ॥ तस्यदक्षामहत्त्वंतेमहेंद्रस्येवदेवताः ॥ अपतत्रसिरेसर्वेस्वधर्मेचदद्दुर्मनः ॥ ३१ ॥ ततोमहींपरियियौपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ शमयन्सर्वतःपापान्स्वकर्मसुचयोजयन् ॥ ३२ ॥ एवंयेभूतिमिच्छेयुःपृथिव्यांमानवाःक्वचित् ॥ कुर्यूराजानमेवाग्रेप्रजानुग्रहकारणात् ॥ ३३ ॥ नमस्येरंश्चतंभक्त्याशिष्याइवगुरुंसदा ॥ देवाइवचदेवेंद्रंतत्रराजानमंतिके ॥ ३४ ॥ सत्कृतंस्वजनेनेहपरोपिबहुमन्यते ॥ स्वजनेनत्ववज्ञातंपरेपरिभवंत्युत ॥ ३५ ॥ राज्ञःपरैःपरिभवःसर्वेषामसुखावहः ॥ तस्माच्छत्रंचपत्रंचवासांस्याभरणानिच ॥ ३६ ॥ भोजनान्यथपानानिराज्ञेदद्युर्गृहाणिच ॥ आसनानिचशय्याश्चसर्वोपकरणानिच ॥ ३७ ॥ गोप्तातस्माद्दुराधर्षःस्मितपूर्वाभिभाषिता ॥ आभाषितश्चमधुरंप्रत्याभाषेतमानवान् ॥ ॥ ३८ ॥ कृतज्ञोदृढभक्तिःस्यात्संविभागीजितेंद्रियः ॥ ईक्षितःप्रतिवीक्षेतमृदुवल्गुचसुष्ठुच ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध०राष्ट्रेराजकरणावश्यकत्वकथनेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ युधिष्ठिरउवाच किमाहुर्दैवतंविप्राराजानंभरतर्षभ ॥ मनुष्याणामधिपतिंतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ बृहस्पतिंवसुमनायथापप्रच्छभारत ॥ २ ॥ राजावसुमनानामकौसल्योधीमतांवरः ॥ महर्षिंकिलपप्रच्छकृतप्रज्ञंबृहस्पतिं ॥ ३ ॥ सर्ववैनयिकंकृत्वाविनयज्ञोबृहस्पतिं ॥ दक्षिणानंतरोभूत्वाप्रणम्यविधिपूर्वकं ॥ ४ ॥ विधिंपप्रच्छराज्यस्यसर्वलोकहितेरतः ॥ प्रजानांसुखमन्विच्छन्धर्मशीलंबृहस्पतिं ॥ ५ ॥ वसुमनाउवाच केनभूतानिवर्धंतेक्षयंगच्छंतिकेनवा ॥ कमर्चंतोमहाप्राज्ञसुखमव्ययमाप्नुयुः ॥ ६ ॥ एवंपृष्टोमहाप्राज्ञःकौसल्येनामितौजसा ॥ राजसत्कारमव्यग्रंशशंसास्मैबृहस्पतिः ॥ ७ ॥ बृहस्पतिरुवाच राजमूलोमहाप्राज्ञधर्मोलोकस्यलक्ष्यते ॥ प्रजाराजभयादेवनखादंतिपरस्परं ॥ ८ ॥ राजाह्येवाखिलंलोकंसमुदीर्णंसमुत्सुकं ॥ प्रसादयतिधर्मेणप्रसाद्यचविराजते ॥ ९ ॥ यथाह्यनुदयेराजन्भूतानिशशिसूर्ययोः ॥ अंधेतमसिमज्जेयुरपश्यंतःपरस्परं ॥ १० ॥ यथाह्यनुदकेमत्स्यानिराक्रंदेविहंगमाः ॥ विहरेयुर्यथाकामंविहिंसंतःपुनःपुनः ॥ ११ ॥

सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ किमाहुरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वैनयिकं अभ्युत्थानाभिवादनादिकं दक्षिणादक्षिणातोऽनंतरः समीपेभूत्वाप्रदक्षिणीकृत्येत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ समुदीर्णंत्यक्तमर्यादं समुत्सुकंपरदाराद्यासक्तं प्रसादयतिदंडेनशुद्धंकरोति ॥ ९ ॥ १० ॥ अनुदकेस्वल्पोदके निराक्रंदेहिंस्रभयरहिते ॥ ११ ॥

॥१२॥१३॥परिग्रहान्गृहादीन् व्यायच्छमानान्स्वंस्वमर्थंअग्राहेणरक्षमाणान्॥१४॥ममेदमितिनस्यात् अपितुबलवतइदमित्येवस्यात् विष्वक्सर्वतःलोपःअर्थानांलुंपनं॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ अंताः मृत्यवः दस्युसात्चोराधीनः॥२०॥योनिदोषः व्यभिचारेविगानं ॥२१॥२२ ॥ नसंप्रवर्तेरन् नरेतःसिंचेरन् गर्गराःमंथन्यः गर्गरोमीनभेदेस्त्रीमंथन्यामितिमेदिनी ॥२३॥२४॥२५॥२६॥ २७ ॥ हस्ताद्धस्तंह

विमथ्यातिक्रमेरंश्चविषत्वापिपरस्परं॥ अभावमचिरेणैवगच्छेयुर्नात्रसंशयः॥ १२॥एवमेवविनाराज्ञाविनश्येयुरिमाःप्रजाः॥ अंधेतमसिमज्जेयुरगोपाः पशवोयथा॥ १३॥ हरेयुर्बलवंतोपिदुर्बलानांपरिग्रहान्॥ हन्युर्व्यायच्छमानांश्चयदिराजानपालयेत्॥ १४॥ ममेदमितिलोकेस्मिन्नभवेत्संपरिग्रहः॥ नदारानचपुत्रःस्यान्नधनंनपरिग्रहः॥ विष्वग्लोपःप्रवर्तेतयदिराजानपालयेत्॥१५॥ यानंवस्त्रमलंकारान्रत्नानिविविधानिच॥ हरेयुःसहसापापायदिराजानपालयेत्॥ १६॥ पतेद्बहुविधंशस्त्रंबहुधाधर्मचारिषु॥ अधर्मःप्रगृहीतःस्याद्यदिराजानपालयेत्॥ १७॥ मातरंपितरंवृद्धमाचार्यमतिथिंगुरुं॥ क्लिश्नीयुरपिहिंस्युर्वायदिराजानपालयेत्॥१८॥ वधबंधपरिक्लेशोनित्यमर्थवतांभवेत्॥ ममत्वंचनविंदेयुर्यदिराजानपालयेत्॥ १९॥ अंताश्चाकालएवस्युर्लोकोयंदस्युसाद्भवेत्॥ पतेयुर्नरकंघोरंयदिराजानपालयेत्॥ २०॥ नयोनिदोषोवर्तेतनकृषिर्नवणिक्पथः॥ मज्जेद्धर्मस्त्रयीनस्याद्यदिराजानपालयेत्॥ २१॥ नयज्ञाःसंप्रवर्तेयुर्विधिवत्स्वाप्तदक्षिणाः॥ नविवाहाःसमाजोवायदिराजानपालयेत्॥ २२॥ नवृषाःसंप्रवर्तेरन्नमथ्येरंश्चगर्गराः॥ घोषाःप्रणाशंगच्छेयुर्यदिराजानपालयेत्॥२३॥ त्रस्तमुद्विग्नहृदयंहाहाभूतमचेतनं॥क्षणेनविनशेत्सर्वंयदिराजानपालयेत्॥२४॥नसंवत्सरसत्राणितिष्ठेयुरकुतोभयाः॥ विधिवद्दक्षिणावंतियदिराजानपालयेत्॥२५॥ब्राह्मणाश्चतुरोवेदान्नाधीयीरंस्तपस्विनः॥ विद्यास्नाताव्रतस्नातायदिराजानपालयेत्॥ २६॥ नलभेद्धर्मसंश्लेषंहतविप्रहतोजनः॥ हर्तास्वच्छेंद्रियोगच्छेद्यदिराजानपालयेत्॥ २७॥ हस्ताद्धस्तंपरिमुषेद्भिद्येरन्सर्वसेतवः॥ भयार्तेविद्रवेत्सर्वंयदिराजानपालयेत्॥ २८॥ अनयाःसंप्रवर्तेरन्भवेद्वैवर्णसंकरः॥ दुर्भिक्षमाविशेद्राष्ट्रंयदिराजानपालयेत्॥२९॥ विवृत्यहियथाकामंगृहद्वाराणिशेरते॥ मनुष्यारक्षिताराज्ञासमंतादकुतोभयाः॥३०॥ नाक्रुष्टंसहतेकश्चित्कुतोवाहस्तलाघवं॥ यदिराजानसम्यग्गांरक्षयत्यपिधार्मिकः॥३१॥ स्त्रियश्चापुरुषामार्गंसर्वालंकारभूषिताः॥ निर्भयाःप्रतिपद्यंतेयदिरक्षतिभूमिपः॥ ३२॥ धर्ममेवप्रपद्यंतेनहिंसंतिपरस्परं॥ अनुगृह्णंतिचान्योन्यंयदारक्षतिभूमिपः॥ ३३॥

स्तस्थमपिचोराहरेयुः॥२८॥अनयाःअनीतयः अनायासमितिपाठेअक्लेशं यथास्यात्तथाप्रवर्तेरन्परदारादिषु॥२९॥विवृत्यउद्घाट्य॥३०॥ हस्तलाघवं तत्साध्यंताडनं अक्रुष्टंगालनंवाकुतोनसहते अपितुअनायकत्वात्सहतएव गांपृथ्वीं॥३१॥अपुरुषाः अरक्षिताअपि॥३२ ॥३३ ॥

॥ ३४ ॥ वार्ताजीविकातन्मूलः त्रय्याचदण्ड्यादिहेतुतयात्रायतेरक्षतेसर्वंत्रयीवार्तादिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ आसीदतःसमीपस्थान् मिथ्योपचरितोवंचितः ॥ ४२ ॥

यजंतेचमहायज्ञैस्त्रयोवर्णाःपृथग्विधैः ॥ युक्ताश्चाधीयतेविद्यांयदारक्षतिभूमिपः ॥ ३४ ॥ वार्तामूलोह्ययंलोकस्त्रय्यावैधार्यतेसदा ॥ तत्सर्वंवर्ततेसम्यग्यदा रक्षतिभूमिपः ॥ ३५ ॥ यदाराजाधुरंश्रेष्ठामादायवहतिप्रजाः ॥ महताबलयोगेनतदालोकःप्रसीदति ॥ ३६ ॥ यस्याभावेनभूतानामभावःस्यात्समंततः ॥ भावेचभावोनित्यंस्यात्कस्तंनप्रतिपूजयेत् ॥ ३७ ॥ तस्ययोवहतेभारंसर्वलोकाभयावहं ॥ तिष्ठन्प्रियहितेराज्ञउभौलोकाविमौजयेत् ॥ ३८ ॥ यस्तस्यपुरुषःपापंमनसाप्यनुचिंतयेत् ॥ असंशयमिहक्लिष्टःप्रेत्यापिनरकंव्रजेत् ॥ ३९ ॥ नहिजात्ववमंतव्योमनुष्यइतिभूमिपः ॥ महतीदेवताह्येषानररूपेणतिष्ठति ॥ ४० ॥ कुरुते पंचरूपाणिकालयुक्तानियःसदा ॥ भवत्यग्निस्तथादित्योमृत्युर्वैश्रवणोयमः ॥ ४१ ॥ यदाह्यासीदतःपापान्दहत्युग्रेणतेजसा ॥ मिथ्योपचरितोराजातदाभवतिपावकः ॥ ४२ ॥ यदापश्यतिचारेणसर्वभूतानिभूमिपः ॥ क्षेमंचकृत्वाव्रजतितदाभवतिभास्करः ॥ ४३ ॥ अशुचींश्चयदाक्रुद्धःक्षिणोतिशतशोनरान् ॥ सपुत्रपौत्रान्सामात्यांस्तदाभवतिसोंतकः ॥ ४४ ॥ यदात्वधार्मिकान्सर्वांस्तीक्ष्णैर्दंडैर्नियच्छति ॥ धार्मिकांश्चानुगृह्णातिभवत्यथयमस्तदा ॥ ४५ ॥ यदातुधनधाराभिस्तर्पयत्युपकारिणः ॥ आच्छिनत्तिचरत्नानिविविधान्यपकारिणां ॥ ४६ ॥ श्रियंददातिकस्मैचित्कस्माच्चिदपकर्षति ॥ तदावैश्रवणोराजालोकेभवतिभूमिपः ॥ ४७ ॥ नास्यापवादेस्थातव्यंदक्षेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ धर्म्यमाकांक्षतालोकमीश्वरस्यानसूयता ॥ ४८ ॥ नहिराज्ञःप्रतीपानिकुर्वन्सुखमवाप्नुयात् ॥ पुत्रोभ्रातावयस्योवायद्यप्यात्मसमोभवेत् ॥ ४९ ॥ कुर्यात्कृष्णगतिःशेषंज्वलितोनिलसारथिः ॥ नतुराजाभिपन्नस्यशेषंक्वचनविद्यते ॥ ५० ॥ तस्यसर्वाणिरक्ष्याणि दूरतःपरिवर्जयेत् ॥ मृत्योरिवजुगुप्सेतराजस्वहरणान्नरः ॥ ५१ ॥ नश्येदभिमृशन्सद्योमृगःकूटमिवस्पृशन् ॥ आत्मस्वमिवरक्षेतराजस्वमिहबुद्धिमान् ॥ ५२ ॥ महांतंनरकंघोरमप्रतिष्ठमचेतनं ॥ पतंतिचिररात्रायराजवित्तापहारिणः ॥ ५३ ॥ राजाभोजोविराट्सम्राट्क्षत्रियोभूपतिर्नृपः ॥ यएभिःस्तूयतेशब्दैःकस्तंनार्चितुमर्हति ॥ ५४ ॥ तस्माद्बुभूषुर्नियतोजितात्मानियतेंद्रियः ॥ मेधावीस्मृतिमान्दक्षःसंश्रयेतमहीपतिं ॥ ५५ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ कृष्णगतिरग्निः अभिपन्नस्यतिरस्कृतस्य ॥ ५० ॥ सर्वाणिद्रव्याणिरक्ष्याण्येवनतुहर्तव्यानि यद्वारक्षणीयानिद्रव्याण्येवरक्ष्याणि ॥ ५१ ॥ कूटंमारणयंत्रं कूटोस्त्रीसीरावयवयंत्रयोरितिमेदिनी ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ राजारंजकः भोजःसुखानांभोजयिता विविधंराजतइतिविराट् श्रीमान्सम्राडितिराज्ञामपिराजेत्यकुंठितैश्वर्यः ॥ ५४ ॥ बुभूषुर्भवितुमिच्छुः ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ निषिद्धजनंअहमेकएवेदंकार्यंकरिष्यामिकिमेतैरितिवादिनंएकांगवीरं ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ समाश्रिताराजानमितिशेषः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ एवंराज्ञांमाहात्म्यंश्रुत्वातत्कर्तव्यंपृच्छति पार्थिवेनेति ॥ १ ॥ भृत्यादीनपिकथंप्रयुंजीतविश्वासयेच्चेतियोज्यं ॥ २ ॥ पार्थिवेनपृथुवंश्येनराज्ञा पार्थिवप्रकृतेनवाविजातीये

कृतज्ञंप्राज्ञमक्षुद्रंदृढभक्तिंजितेंद्रियं ॥ धर्मनित्यंस्थितंनीत्यांमंत्रिणंपूजयेन्नृपः ॥ ५६ ॥ दृढभक्तिंकृतप्रज्ञंधर्मज्ञंसंयतेंद्रियं ॥ शूरमक्षुद्रकर्माणंनिषिद्धजनमाश्रयेत् ॥ ५७ ॥ प्रज्ञाप्रगल्भंकुरुतेमनुष्यंराजाकृशंवैकुरुतेमनुष्यं ॥ राजाभिपन्नस्यकुतःसुखानिराजाभ्युपेतंसुखिनंकरोति ॥ ५८ ॥ राजाप्रजानांहृदयंगरीयोगतिःप्रतिष्ठासुखमुत्तमंच ॥ समाश्रितालोकमिमंपरंचजयंतिसम्यक्पुरुषानरेंद्र ॥ ५९ ॥ नराधिपश्चाप्यनुशिष्यमेदिनींदमेनसत्येनचसौहृदेन ॥ महद्भिरिष्ट्वाक्रतुभिर्महायशास्त्रिविष्टपेस्थानमुपैतिशाश्वतं ॥ ६० ॥ सएवमुक्तोंगिरसाकौसल्योराजसत्तमः ॥ प्रयत्नात्कृतवान्वीरःप्रजानांपरिपालनं ॥ ६१ ॥ इति श्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० आंगिरसवाक्येअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ युधिष्ठिरउवाच पार्थिवेनविशेषेणकिंकार्यमवशिष्यते ॥ कथंरक्ष्योजनपदःकथंजेयाश्चशत्रवः ॥ १ ॥ कथंचारंप्रयुंजीतवर्णान्विश्वासयेत्कथं ॥ कथंभृत्यान्कथंदारान्कथंपुत्रांश्चभारत ॥ २ ॥ भीष्मउवाच राजवृत्तंमहाराजशृणुष्वावहितोखिलं ॥ यत्कार्यंपार्थिवेनादौपार्थिवप्रकृतेनवा ॥ ३ ॥ आत्माजेयःसदाराज्ञाततोजेयाश्चशत्रवः ॥ अजितात्मानरपतिर्विजयेतकथंरिपून् ॥ ४ ॥ एतावानात्मविजयःपंचवर्गविनिग्रहः ॥ जितेंद्रियोनरपतिर्बाधितुंशक्नुयादरीन् ॥ ५ ॥ न्यसेतगुल्मान्दुर्गेषुसंधौचकुरुनंदन ॥ नगरोपवनेचैवपुरोद्यानेषुचैवह ॥ ६ ॥ संस्थानेषुचसर्वेषुपुरेषुनगरेषुच ॥ मध्येचनरशार्दूलतथाराजनिवेशने ॥ ७ ॥ प्रणिधींश्चततःकुर्याज्जडांधबधिराकृतीन् ॥ पुंसःपरीक्षिताप्राज्ञान्क्षुत्पिपासाश्रमक्षमान् ॥ ८ ॥ अमात्येषुचसर्वेषुमित्रेषुविविधेषुच ॥ पुत्रेषुचमहाराजप्रणिदध्यात्समाहितः ॥ ९ ॥ पुरेजनपदेचैवतथासामंतराजसु ॥ यथानविद्युरन्योन्यंप्रणिधेयास्तथाहिते ॥ १० ॥ चारांश्चविद्यात्प्रहितान्परेणभरतर्षभ ॥ आपणेषुविहारेषुसमाजेषुचभिक्षुषु ॥ ११ ॥ आरामेषुतथोद्यानेपंडितानांसमागमे ॥ देशेषुचत्वरेचैवसभास्वावसथेषुच ॥ १२ ॥

नापितत्कार्यकारिणा प्रहितेनेतिपाठांतरं ॥ ३ ॥ आत्माचित्तं ॥ ४ ॥ पंचवर्गः श्रोत्रादिः ॥ ५ ॥ गुल्मान्रक्षिणःपत्तीन् संधौसीमांते ॥ ६ ॥ संस्थानेषुकोष्ठपालाद्युपवेशनस्थानेषु मध्येअंतःपुरे ॥ ७ ॥ प्रणिधीन्चारान् ॥ ८ ॥ प्रणिदध्याद्गुप्तचारान्नियुंज्यात् ॥ ९ ॥ १० ॥ आपणेषुवणिजांहट्टेषुविहारेषुयूनांमल्लक्रीडास्थानेषु समाजेषुमहाजनसमुदायेषु ॥ ११ ॥ आरामेषुपुरवाटिकासु उद्यानेबहिर्वाटिकायां देशेषुआकरस्थानेषु चत्वरेअधिकारिणांउपवेशनस्थाने सभासुराजसंसत्सु आवसथेषुतत्रतत्रमहतांगृहेषु ॥ १२ ॥

विचिनुयात् अन्विष्यात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ तैर्द्वारभूतैः तान्द्वारीकृत्यसंदध्यात्बलवद्भिर्नृपैःसहसंधिंकुर्यात् ॥ १६ ॥ पूर्वापकारिणः पूर्वंदुष्टाइतिअपकृताःपश्चाद्दययानुगृहीतास्तेपूर्वापकारवंतस्तान् ॥ १७ ॥ तत्रापिविशेषमाह यइति ॥ १८ ॥ यात्रायांयदिइच्छास्यात्तर्हिदुर्बलत्वादिनाविज्ञातंशत्रुंप्रत्येवयात्रामाज्ञापयेदित्युत्तरेणसंबंधः यात्रांयायादविज्ञातमितिपाठे दुर्बलंशत्रुमुद्दिश्यतेनाविज्ञातंयथास्यात्तथायात्रांयायादितियोजना अनाक्रंदंमित्रहीनं अनंतरंबंधुजनहीनं व्यासक्तंअन्येनयुद्धंकुर्वाणं प्रमत्तंअनवहितं ॥ १९ ॥ विधानंरक्षणंरक्षणादिसामग्रीसंपादनं ॥ २० ॥ कर्षयन्वीर्यवंतं तत्परःकर्षणपरः ॥ २१ ॥ कर्षणमेवाह राष्ट्रंचेति कारयेत्भृत्यादिद्वारा ॥ २२ ॥ २३ ॥ बलिनोराष्ट्रंकर्षन्दुर्बलस्ततःसांत्वेनार्थयत्यावत् प्राप्नुंशक्नुयात्तेनतुष्येत् भवद्भिर्मत्तोवार्षिकःकरोनग्राह्योमयाचभवतां

एवंविचिनुयाद्राजापरचारंविचक्षणः ॥ चारेहिविदितेपूर्वंहितंभवतिपांडव ॥ १३ ॥ यदातुहीनंनृपतिर्विद्यादात्मानमात्मना ॥ अमात्यैःसहसंमंत्र्यकुर्यात्संधिंबलीयसा ॥ १४ ॥ अज्ञायमानेहीनत्वेसंधिंकुर्यात्परेणवै ॥ लिप्सुर्वाकंचिदेवार्थंत्वरमाणोविचक्षणः ॥ १५ ॥ गुणवंतोमहोत्साहाधर्मज्ञाःसाधवश्चये ॥ संदधीतनृपस्तैश्चराष्ट्रंधर्मेणपालयन् ॥ १६ ॥ उच्छिद्यमानमात्मानंज्ञात्वाराजामहामतिः ॥ पूर्वापकारिणोहन्याल्लोकद्विष्टांश्चसर्वशः ॥ १७ ॥ योनोपकर्तुंशक्नोतिनापकर्तुंमहीपतिः ॥ नशक्यरूपश्चोद्धर्तुमुपेक्ष्यस्तादृशोभवेत् ॥ १८ ॥ यात्रायांयदिविज्ञातमनाक्रंदमनंतरं ॥ व्यासक्तंचप्रमत्तंचदुर्बलंचविचक्षणः ॥ १९ ॥ यात्रामाज्ञापयेद्वीरःकल्यःपुष्टबलःसुखी ॥ पूर्वंकृत्वाविधानंचयात्रायांनगरेतथा ॥ २० ॥ नचवश्योभवेदस्यनृपोयश्चातिवीर्यवान् ॥ हीनश्चबलवीर्याभ्यांकर्षयंस्तत्परोवसेत् ॥ २१ ॥ राष्ट्रंचपीडयेत्तस्यशस्त्राग्निविषमूर्छनैः ॥ अमात्यवल्लभानांचविवादांस्तस्यकारयेत् ॥ २२ ॥ वर्जनीयंसदायुद्धंराज्यकामेनधीमता ॥ उपायैस्त्रिभिरादानमर्थस्याहबृहस्पतिः ॥ २३ ॥ सांत्वेनतुप्रदानेनभेदेनचनराधिप ॥ यदर्थंशक्नुयात्प्राप्तुंतेनतुष्येतपंडितः ॥ २४ ॥ आददीतबलिंचापिप्रजाभ्यःकुरुनंदन ॥ सषड्भागमपिप्राज्ञस्तासामेवाभिगुप्तये ॥ २५ ॥ दशधर्मगतेभ्योयद्वसुबह्वल्पमेवच ॥ तदाददीतसहसापौराणांरक्षणायवै ॥ २६ ॥ यथापुत्रास्तथापौत्राद्रष्टव्यास्तेनसंशयः ॥ भक्तिश्चैषांनकर्तव्याव्यवहारेप्रदर्शिते ॥ २७ ॥ श्रोतुंचैवन्यसेद्राजाप्राज्ञान्सर्वार्थदर्शिनः ॥ व्यवहारेषुसततंतत्रराज्यंप्रतिष्ठितं ॥ २८ ॥

राष्ट्रंनोपहंतव्यमितिसांत्वं मह्यंग्रामद्वयंदेयंतेनाहंशमिष्येइत्युक्त्याअर्थप्रदानं भेदेनराजामात्यान्भेदयित्वाराज्ञःस्वोपरिप्रयाणस्यविघ्नादिकंवाकर्तव्यमित्यादिना क्षीणःप्रबलेनसहवैरंचेत्संग्रामंविनाएवमुपायत्रयेणस्वार्थंसाधयेदित्यर्थः ॥ २४ ॥ प्रजाभ्यःस्वाभ्यः ॥ २५ ॥ दशधर्मगताःमत्तोन्मत्तादयस्तेभ्योदंड्येभ्योयद्वसुप्राप्तंतत्पौराणांरक्षणायभवति अदंडितास्तेपुरंबाधेरन्निति भावः ॥ २६ ॥ भक्तिः स्वीयत्वेनस्नेहः एषामुपरि ॥ २७ ॥ व्यवहारेषु अर्थिप्रत्यर्थिवाक्यविचारेषुविषयेषुराजाप्राज्ञान्पंडितान्न्यसेत् ॥ २८ ॥

आकरेस्वर्णाद्युत्पत्तिस्थाने लवणेतदुत्पत्तिस्थाने शुल्केधान्यादिविक्रयस्थाने तरेनदीसंतरणे नागबलेहस्तियूथे एतेषुस्थानेषुआयव्ययविचारार्थंअमात्यान्न्यसेत् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
॥ ३४ ॥ घोषान्वनस्थान्मार्गेषुराजपथेषुन्यसेत् शाखानगराणिमहानगरस्योपनगराणि ॥ ३५ ॥ येइति धनिकादीन्दुर्गेषुप्रवेशयेदित्यर्थः ॥ ३६ ॥ अभिहारंसमीपमानयनं दहेत्परेषांतन्माभूदिति ॥
॥ ३७ ॥ उपजपेत्भेदयित्वातद्द्वारादाहयेत् ॥ ३८ ॥ संक्रमान् अवतरणार्थान्सेतून् जलंतडाकादिस्थंविस्रावयेत् तदयोग्यंवापीकूपादिस्थंदूषयेत् विषादिनानाशेयत् ॥ ३९ ॥ तदात्वेन वर्तमानकालेआयती

आकरेलवणेशुल्केतरेनागबलेतथा ॥ न्यसेदमात्यान्नृपतिःस्वाप्तान्वापुरुषान्हितान् ॥ २९ ॥ सम्यग्दंडधरोनित्यंराजाधर्ममवाप्नुयात् ॥ नृपस्यसततंदंडःसम्यग्धर्मःप्रशस्यते ॥ ३० ॥ वेदवेदांगवित्प्राज्ञःसुतपस्वीनृपोभवेत् ॥ दानशीलश्चसततंयज्ञशीलश्चभारत ॥ ३१ ॥ एतेगुणाःसमस्ताःस्युर्नृपस्यसततंस्थिराः ॥ व्यवहारलोपेनृपतेःकुतःस्वर्गःकुतोयशः ॥ ३२ ॥ यदातुपीडितोराजाभवेद्राज्ञाबलीयसा ॥ तदाभिसंश्रयेद्दुर्गंबुद्धिमान्पृथिवीपतिः ॥ ३३ ॥ विधावाक्रम्यमित्राणि विधानमुपकल्पयेत् ॥ सामभेदान्विरोधार्थंविधानमुपकल्पयेत् ॥ ३४ ॥ घोषान्न्यसेतमार्गेषुग्रामानुत्थापयेदपि ॥ प्रवेशयेच्चतान्सर्वान्शाखानगरकेष्वपि ॥
॥ ३५ ॥ येगुप्ताश्चैवदुर्गाश्चदेशास्तेषुप्रवेशयेत् ॥ धनिनोबलमुख्यांश्चसांत्वयित्वापुनःपुनः ॥ ३६ ॥ सस्याभिहारंकुर्याच्चस्वयमेवनराधिपः ॥ असंभवेप्रवेशस्यदहेद्दावाग्निनाभृशं ॥ ३७ ॥ क्षेत्रस्थेषुचसस्येषुशत्रोरुपजपेन्नरान् ॥ विनाशयेद्वातत्सर्वंबलेनाथस्वकेनवा ॥ ३८ ॥ नदीमार्गेषुचतथासंक्रमानवसादयेत् ॥ जलंविस्रावयेत्सर्वमविस्राव्यंचदूषयेत् ॥ ३९ ॥ तदात्वेनायतीभिश्चनिवसेद्भूम्यनंतरं ॥ प्रतीघातंपरस्याजौमित्रकार्येप्युपस्थिते ॥ ४० ॥ दुर्गाणांचाभितोराजामूलच्छेदंप्रकारयेत् ॥ सर्वेषांक्षुद्रवृक्षाणांचैत्यवृक्षान्विवर्जयेत् ॥ ४१ ॥ प्रवृद्धानांचवृक्षाणांशाखांप्रच्छेदयेत्तथा ॥ चैत्यानांसर्वथात्याज्यमपिपत्रस्यपातनं ॥ ४२ ॥

भिःउत्तरकालेषुच अपवर्गेतृतीया सर्वदामित्रकार्यउपस्थितेपितद्विहायेत्यर्थात् आजौपरस्यशत्रोःप्रतीघातंहंतारंभूम्यनंतरंनिकटदेशवासिनंतच्छत्रुमाश्रित्यनिवसेत् अयमर्थः स्वराष्ट्रेयन्मुख्यंस्थानंतदाक्रम्यवसन्शत्रोःशत्रुभिःसर्वदास्नेहंकृत्वातद्बलेनशत्रून्स्वराष्ट्राद्दूरीकुर्यादिति ॥ ४० ॥ दुर्गाणांक्षुद्रदुर्गाणां परेषामाश्रयोमाभूदितिमूलच्छेदंकुर्यात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

प्रगंडीः कारयेत्सम्यक्षाड्गुण्यंसत्रिवर्गकं योवेत्तिपुरुषव्याघ्रसभुंक्तेपृथिवीमिमामितिप्राचांपाठः तद्याख्यानंचतदीयमेव संचारोयत्रलोकानांदूरादेवावबुध्यते प्रगंडीसाचविज्ञेयाबहिःप्राकारसंज्ञिता प्रणिधिस्त्रयत्नेनकर्तव्योभूतिमिच्छता सएवाकाशरक्षीतिप्रुच्यतेशास्त्रकोविदैरिति तांश्चतुर्दिक्षुकारयेदित्यर्थः षाड्गुण्यंसंधिविग्रहादित्रिवर्गः स्थानवृद्धिक्षयरूपोवा अरिमित्रोदासीनरूपोवामंत्रोत्साहप्रभुशक्तिरूपोवाभूमिमित्रहिरण्यादिरूपोवाधर्मार्थकामरूपोवा उत्तरार्धार्थःस्पष्टः प्रगंडीःदुर्गप्राकारभित्तौ शूराणांउपवेशनस्थानानि आकाशजननीःतत्रैवएकपक्षायांभित्तौतत्रत्यानांरक्षणभूतायांबाह्यार्थदर्शनार्थानिक्षुद्रच्छिद्राणियद्वाराआग्नेयास्त्रगुलिकाःप्रक्षिप्यंते स्थाणवःसशूलाःयेषुपतन्विदीर्यतेनक्रैर्वाभक्ष्यते॥४३॥ संकटद्वारकाणिसूक्ष्मद्वाराणितेषांचद्वारवत्गुप्तिःकार्या तेषांचाचारवद्गुप्तिरितिपाठेआचारवद्भिःशि

प्रगंडीःकारयेत्सम्यगाकाशजननीस्तदा॥ आपूरयेच्चपरिखांस्थाणुनक्रझषाकुलां॥ ४३॥ संकटद्वारकाणिस्युरुच्छ्वासार्थंपुरस्यच॥ तेषांचद्वारवद्गुप्तिःकार्यासर्वात्मनाभवेत्॥ ४४॥ द्वारेषुचगुरूण्येवयंत्राणिस्थापयेत्सदा॥ आरोपयेच्छतघ्नीश्चस्वाधीनानिचकारयेत्॥ ४५॥ काष्ठानिचाभिहार्याणितथाकूपांश्चखानयेत्॥ संशोधयेत्तथाकूपान्कृतपूर्वान्पयोर्थिभिः॥ ४६॥ तृणच्छन्नानिवेश्मानिपंकेनाथप्रलेपयेत्॥ निर्हरेच्चतृणंमासिचैत्रेवह्निभयात्तथा॥४७॥ नक्तमेवचभक्तानिपाचयेतनराधिपः॥ नदिवाज्वालयेदग्निंवर्जयित्वाग्निहोत्रिकं॥ ४८॥ कर्मारारिष्टशालासुज्वलेदग्निःसुरक्षितः॥ गृहाणिचप्रवेश्यांतर्विधेयःस्याद्धुताशनः॥४९॥ महादंडश्चतस्यस्याद्यस्याग्निर्वैदिवाभवेत्॥ प्रघोषयेदथैवंचरक्षणार्थंपुरस्यच॥५०॥ भिक्षुकांश्चाक्रिकांश्चैवक्षीबोन्मत्तान्कुशीलवान्॥ बाह्यान्कुर्यान्नरश्रेष्ठदोषायस्युर्हितेन्यथा॥ ५१॥ चत्वरेष्वथतीर्थेषुसभास्वावसथेषुच॥ यथार्थवर्णंप्रणिधिंकुर्यात्सर्वस्यपार्थिवः॥ ५२॥ विशालान्राजमार्गांश्चकारयीतनराधिपः॥ प्रपाश्चविपणांश्चैवयथोद्देशंसमाविशेत्॥ ५३॥ भांडागारायुधागारान्योधागारांश्चसर्वशः॥ अश्वागारान्गजागारान्बलाधिकरणानिच॥ ५४॥ परिखाश्चैवकौरव्यप्रतोलीर्निष्कुटानिच॥ नजात्वन्यःप्रपश्येतगुह्यमेतद्युधिष्ठिर॥५५॥ अर्थसंनिचयंकुर्याद्राजापरबलार्दितः॥ तैलंवसामधुघृतमौषधानिचसर्वशः॥ ५६॥ अंगारकुशमुंजानांपलाशशरवर्णिनां॥ यवसेंधनदिग्धानांकारयीतचसंचयान्॥ ५७॥

क्षैर्गुप्तिःकार्या॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ कर्मारः लोहकारादिस्तच्छाला अरिष्टंसूतिकागृहंतद्रूपासुशालासु अंतर्विधेयःआच्छादितः कर्तव्यः॥ ४९॥ महादंडोवधः॥ ५०॥ चाक्रिकान्शाकटिकान् कुशीलवान्फाललेखान्कीनाशानितियावत्॥ ५१॥ तीर्थेषुमंत्र्यादिषुअष्टादशसुप्राग्व्याख्यातेषु॥ ५२॥ ५३॥ ५४॥ प्रतोलीरथ्या निष्कुटानिगृहारामाः॥ ५५॥ ५६॥ वर्णिनांलेखकानां वर्णीस्याल्लेखकेचित्रकारेपिब्रह्मचारिणीतिमेदिनी यवसंघासः दिग्धानांविषाक्तबाणानां दिग्धोविषाक्तबाणेस्यादितिमेदिनी॥ ५७॥

॥ ५८ ॥ चतुर्विधान्विषशल्यरोगकृत्याहरान् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अस्थानेकोपेनपरस्यनिर्वेदस्ताडनंवाकृतंचेत्तद्दानमानादिनापुनस्तत्समीकर्तव्यमित्याह निर्वेदयित्वेति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥
॥ ६५ ॥ ६६ ॥ संधानासनंसंधिकृत्वावस्थितिः यात्रासंधानंयानं ॥ ६७ ॥ विगृह्यवैरंकृत्वावस्थानंविग्रहः यात्रांसंपरिगृह्य आसनंशत्रोर्भयप्रदर्शनार्थयानंप्रदर्श्यस्वस्थानेऽवस्थानं द्वैधीभावःउभयत्रसं

आयुधानांचसर्वेषांशक्त्यृष्टिप्रासवर्मणां ॥ संचयानेवमादीनांकारयीतनराधिपः ॥ ५८ ॥ औषधानिचसर्वाणिमूलानिचफलानिच ॥ चतुर्विधांश्चवैद्यान्वै संगृह्णीयाद्विशेषतः ॥ ५९ ॥ नटांश्चनर्तकांश्चैवमल्लान्मायाविनस्तथा ॥ शोभयेयुःपुरवरंमोदयेयुश्चसर्वशः ॥ ६० ॥ यतःशंकाभवेच्चापिभृत्यतोथापिमंत्रितः ॥ पौरेभ्योनृपतेर्वापिस्वाधीनान्कारयीततान् ॥ ६१ ॥ कृतेकर्मणिराजेंद्रपूजयेद्धनसंचयैः ॥ दानेनचयथार्हेणसांत्वेनविविधेनच ॥ ६२ ॥ निर्वेदयित्वातुपरंहत्वावाकुरुनंदन ॥ ततोऽनृणोभवेद्राजायथाशास्त्रेनिदर्शितं ॥ ६३ ॥ राज्ञासप्तैवरक्ष्याणितानिचैवनिबोधमे ॥ आत्मामात्याश्चकोशाश्चदंडोमित्राणिचैवहि ॥ ६४ ॥ तथाजनपदाश्चैवपुरंचकुरुनंदन ॥ एतत्सप्तात्मकंराज्यंपरिपाल्यंप्रयत्नतः ॥ ६५ ॥ षाड्गुण्यंचत्रिवर्गंचत्रिवर्गपरमंतथा ॥ योवेत्तिपुरुषव्याघ्रसभुंक्तेपृथिवीमिमां ॥ ६६ ॥ षाड्गुण्यमितियत्प्रोक्तंतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ संधानासनमित्येवयात्रासंधानमेवच ॥ ६७ ॥ विगृह्यासनमित्येवयात्रांसंपरिगृह्यच द्वैधीभावस्तथान्येषांसंश्रयोथपरस्यच ॥ ६८ ॥ त्रिवर्गश्चापियःप्रोक्तस्तमिहैकमनाःशृणु ॥ क्षयःस्थानंचवृद्धिश्चत्रिवर्गःपरमस्तथा ॥ ६९ ॥ धर्मश्चार्थश्चकामश्चसेवितव्योथकालतः ॥ धर्मेणचमहीपालश्चिरंपालयतेमहीं ॥ ७० ॥ अस्मिन्नर्थेचश्लोकौद्वौगीतावंगिरसास्वयं ॥ यादवीपुत्रभद्रंतेतावपिश्रोतुमर्हसि ॥ ॥ ७१ ॥ कृत्वासर्वाणिकार्याणिसम्यक्संपाल्यमेदिनीं ॥ पालयित्वातथापौरान्परत्रसुखमेधते ॥ ७२ ॥ किंतस्यतपसाराज्ञःकिंचतस्याध्वरैरपि ॥ सुपालितप्रजोयःस्यात्सर्वधर्मविद्वसः ॥ ७३ ॥ युधिष्ठिरउवाच दंडनीतिश्चराजाचसमस्तौतावुभावपि ॥ कस्यकिंकुर्वतःसिध्येत्तन्मेब्रूहिपितामह ॥ ७४ ॥ भीष्मउवाच महाभाग्यंदंडनीत्याःसिद्धैःशब्दैःसहेतुकैः ॥ शृणुमेशंसतोराजन्यथावदिहभारत ॥ ७५ ॥ दंडनीतिःस्वधर्मेभ्यश्चातुर्वर्ण्यंनियच्छति ॥ प्रयुक्तास्वामिनासम्यगधर्मेभ्योनियच्छति ॥ ७६ ॥

धिकरणं परस्यअन्यस्याश्रयोदुर्गादेर्महाराजस्यवा ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ अत्राध्यायंकेचित्समापयंति दंडेति इदंद्वयंसमस्तंव्यस्तंच तत्रकेनकस्यकिंक्रियतइतिप्रश्नत्रयं ॥ ७४ ॥ दंडनीत्याःसकाशात्राज्ञांप्रजानांचयत्महाभाग्यंतत्शृणु ॥ ७५ ॥ तत्रदंडनीत्याराजास्वर्गादिकंप्राप्नोतिराज्ञांचदंडनीतिःकृतादीन्जनयतितावुभौचप्रजानांक्षेमंजनयतइत्युत्तरमाह दंडनीतिरित्यादिना स्वधर्मेभ्यःस्वधर्मार्थं अधर्मेभ्यइतिपंचमी ॥ ७६ ॥

असंकरेतदूपेक्षेमे ॥ ७७ ॥ स्वाम्येस्वास्थ्येतन्निमित्तं तस्मात्क्षेमाख्यादसंकरात् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ अशुभस्यअधर्मस्य ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥

चातुर्वर्ण्येस्वकर्मस्थेमर्यादानामसंकरे ॥ दंडनीतिकृतेक्षेमेप्रजानामकुतोभये ॥ ७७ ॥ स्वाम्येप्रयत्नंकुर्वंतित्रयोवर्णायथाविधि ॥ तस्मादेवमनुष्याणांसुखं विद्धिसमाहितं ॥ ७८ ॥ कालोवाकारणंराज्ञोराजावाकालकारणं ॥ इतितेसंशयोमाभूद्राजाकालस्यकारणं ॥ ७९ ॥ दंडनीत्यांयदाराजासम्यक्कात्स्न्येनवर्तते ॥ तदाकृतयुगंनामकालस्सृष्टंप्रवर्तते ॥ ८० ॥ ततःकृतयुगेधर्मोनाधर्मोविद्यतेक्वचित् ॥ सर्वेषामेववर्णानांनाधर्मेरमतेमनः ॥ ८१ ॥ योगक्षेमाःप्रवर्तंतेप्रजानां नात्रसंशयः ॥ वैदिकानिचसर्वाणिभवंत्यपिगुणान्युत ॥ ८२ ॥ ऋतवश्चसुखाःसर्वेभवंत्युतनिरामयाः ॥ प्रसीदंतिनराणांचस्वरवर्णमनांसिच ॥ ८३ ॥ व्याधयोनभवंत्यत्रनाल्पायुर्दृश्यतेनरः ॥ विधवानभवंत्यत्रकृपणोनतुजायते ॥ ८४ ॥ अकृष्टपच्यापृथिवीभवंत्योषधयस्तथा ॥ त्वक्पत्रफलमूलानिवीर्यवंतिभवंतिच ॥ ८५ ॥ नाधर्मोविद्यतेतत्रधर्मएवतुकेवलं ॥ इतिकार्तयुगानेतान्धर्मान्विद्धियुधिष्ठिर ॥ ८६ ॥ दंडनीत्यांयदाराजात्रीनंशाननुवर्तते ॥ चतुर्थमंशमुत्सृज्य तदात्रेताप्रवर्तते ॥ ८७ ॥ अशुभस्यचतुर्थांशस्त्रीनंशाननुवर्तते ॥ कृष्टपच्यैवपृथिवीभवंत्योषधयस्तथा ॥ ८८ ॥ अर्धंत्यक्त्वायदाराजानीत्यर्थमनुवर्तते ॥ ततस्तु द्वापरंनामसकालःसंप्रवर्तते ॥ ८९ ॥ अशुभस्ययदात्वर्धंद्वावंशावनुवर्तते ॥ कृष्टपच्यैवपृथिवीभवत्यर्धफलातथा ॥ ९० ॥ दंडनीतिंपरित्यज्ययदाकार्त्स्न्येनभूमिपः ॥ प्रजाःक्लिश्नात्ययोगेनप्रवर्तेततदाकलिः ॥ ९१ ॥ कलावधर्मोभूयिष्ठंधर्मोभवतिनक्वचित् ॥ सर्वेषामेववर्णानांस्वधर्माच्च्यवतेमनः ॥ ९२ ॥ शूद्राभैक्षेणजीवंतिब्राह्मणाःपरिचर्यया ॥ योगक्षेमस्यनाशश्चवर्ततेवर्णसंकरः ॥ ९३ ॥ वैदिकानिचकर्माणिभवंतिविगुणान्युत ॥ ऋतवोनसुखाःसर्वेभवंत्यामयिनस्तथा ॥ ९४ ॥ ह्रसंतिचमनुष्याणांस्वरवर्णमनांस्युत ॥ व्याधयश्चभवंत्यत्रम्रियंतेचगतायुषः ॥ ९५ ॥ विधवाश्चभवंत्यत्रनृशंसाजायतेप्रजा ॥ क्वचिद्वर्षतिपर्जन्यःक्वचित्सस्यंप्ररोहति ॥ ९६ ॥ रसाःसर्वेक्षयंयांतियदानेच्छतिभूमिपः ॥ प्रजाःसंरक्षितुंसम्यग्दंडनीतिसमाहितः ॥ ९७ ॥ राजाकृतयुगस्रष्टात्रेतायाद्वापरस्यच ॥ युगस्यचचतुर्थस्यराजाभवतिकारणं ॥ ९८ ॥ कृतस्यकरणाद्राजास्वर्गमत्यंतमश्नुते ॥ त्रेतायाःकरणाद्राजास्वर्गंनात्यंतमश्नुते ॥ ९९ ॥ प्रवर्तनाद्द्वापरस्ययथाभागमुपाश्नुते ॥ कलेःप्रवर्तनाद्राजापापमत्यंतमश्नुते ॥ १०० ॥ ततोवसतिदुष्कर्मानरकेशाश्वतीःसमाः ॥ प्रजानांकल्मषेमग्नोऽकीर्तिंपापंचविंदति ॥ १०१ ॥

अयोगेनअनुपायेन ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ चतुर्थस्यकलेः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥

॥१०२॥ सीमंतकरीव्यवस्थापिका ॥१०३॥१०४॥१०५॥ इतिशांतिप० रा० नै० भा० एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥ ॥७०॥ केनेति दंडनीतिंसम्यक्प्रयोज्यकेनवृत्तेनवर्तेतेतिप्रश्नः ॥१॥ षट्त्रिंशत् एतत्संख्याकोधर्मचर्यादिगुणगणःसचप्रत्येकंएकैकगुणयोगात्षट्त्रिंशद्गुणैरकटुकनादिभिः संयुतः अतएवगुणोपेतः यान्गुणान्धर्मादीन्कुर्वन्गुणंकल्याणंअवाप्नुयात्सोयंषट्त्रिंशत्कोगणस्त्वयाश्रोतव्यइत्यर्थः ॥२॥ अकटुकोरागद्वेषहीनः धर्मान्सर्वांश्चरेत् १ आस्तिकःपरलोककामुकःसन्स्नेहंकुर्यान्नतुलोभादिना २ अनृशंसः अनिष्ठुरःसन्नर्थमर्जयेत् ३ अनुद्धतःधर्मार्थावनाशयन्कामंइंद्रियप्रीतिंचरेत् ४

दंडनीतिंपुरस्कृत्यविजानन्क्षत्रियःसदा ॥ अनवाप्तंचलिप्सेतलब्धंचपरिपालयेत् ॥ १०२ ॥ लोकस्यसीमंतकरीमर्यादालोकभाविनी ॥ सम्यङ्नीतादंडनीतिर्यथामातायथापिता ॥ १०३ ॥ यस्यांभवंतिभूतानितद्विद्धिमनुजर्षभ ॥ एषएवपरोधर्मोयद्राजादंडनीतिमान् ॥ १०४ ॥ तस्मात्कौरव्यधर्मेणप्रजाःपालयनीतिमान् ॥ एवंवृत्तःप्रजारक्षन्स्वर्गंजेतासिदुर्जयं ॥ १०५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ७० ॥
युधिष्ठिरउवाच केनवृत्तेनवृत्तज्ञवर्तमानोमहीपतिः ॥ सुखेनार्थान्सुखोदर्कानिहचप्रेत्यचाप्नुयात् ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अयंगुणानांषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशद्गुणसंयुतः ॥ यान्गुणांस्तुगुणोपेतःकुर्वन्गुणमवाप्नुयात् ॥ २ ॥ चरेद्धर्मानकटुकोमुंचेत्स्नेहंनचास्तिकः ॥ अनृशंसश्चरेदर्थंचरेत्काममनुद्धतः ॥ ३ ॥ प्रियंब्रूयादकृपणःशूरःस्यादविकत्थनः ॥ दातानापात्रवर्षीस्यात्प्रगल्भःस्यादनिष्ठुरः ॥ ४ ॥ संदधीतनचानार्यैर्विगृह्णीयान्नबंधुभिः ॥ नाभक्तंचारयेच्चारंकुर्यात्कार्यमपीडया ॥ ५ ॥ अर्थंब्रूयान्नचासत्सुगुणान्ब्रूयान्नचात्मनः ॥ आदद्यान्नचसाधुभ्योनासत्पुरुषमाश्रयेत् ॥ ६ ॥ नापरीक्ष्यनयेद्दंडंनचमंत्रंप्रकाशयेत् ॥ विसृजेन्नचलुब्धेभ्योविश्वसेन्नापकारिषु ॥ ७ ॥ अनीर्षुर्गुप्तदारःस्याच्चोक्षःस्यादघृणीनृपः ॥ स्त्रियःसेवेतनात्यर्थंमृष्टंभुंजीतनाहितं ॥ ८ ॥ अस्तब्धःपूजयन्मान्यान्गुरून्सेवेदमायया ॥ अर्चेद्देवानदंभेनश्रियमिच्छेदकुत्सितां ॥ ९ ॥ सेवेतप्रणयंहित्वादक्षःस्यान्नत्वकालवित् ॥ सांत्वयेन्नचमोक्षायअनुगृह्णन्नचाक्षिपेत् ॥ १० ॥ प्रहरेन्नत्वविज्ञायहत्वाशत्रून्नशोचयेत् ॥ क्रोधंकुर्यान्नचाकस्मान्मृदुःस्यान्नापकारिषु ॥ ११ ॥

॥३॥ अकृपणः अदीनः ५ अविकत्थनःश्लाघाहीनः ६ ७ अनिष्ठुरःसदयः ८ ॥४॥ आर्यत्वंजानन्संधिंकुर्यात् ९ बंधुत्वंजानन्विग्रहंनकुर्यात् १० इतिसर्वत्रगुणोपेतोगुणोद्रष्टव्यः अभक्तंअल्पान्नं पुष्कलान्नदश्चारान्कुर्यात् ११ अपीडयन्भक्तंदद्यात् १२ ॥५॥ साधुत्वेनपरीक्ष्यार्थंप्रयोजनंब्रूयात् १३ श्रोतारउपहसिष्यंतीतिज्ञात्वाआत्मनोगुणान्नब्रूयात् १४१६ ॥६॥ २० ॥ ७ ॥ २१ चोक्षःशुद्धः २२ २४ ॥८॥२८॥९॥ प्रणयंनम्रतांहित्वाधारयित्वा हित्वेतिधारणोरूपं २९ ३० नचमोक्षायफलंदित्सन्नेवसांत्वयेदित्यर्थः ३१ ३२ ॥ १० ॥ अविज्ञायशत्रुंदोषंचेतिशेषः ३३ नशोचयेत् शत्रुबंधूनांशोकं अपनुदेत् ३४ अकस्मात्कारणंविना ३५ ३६ ॥ ११ ॥

अनुत्तमंमहत्तरं ॥ १२ ॥ १३ ॥ पांडवमुख्यैः पांडुपुत्रैर्भीमादिभिर्वृतः संवृतोगुप्तः ॥ १४ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभा०सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥७१॥ कथमिति बह्वीनांप्रजानांप रिपालनंकथंस्यादितिचिंताआधिःसएवबंधस्तेननयुज्यते नापराप्नोतिनान्यथाकरोति धर्मेव्यवहारनिर्णयादौ एतद्वयंकथंस्यादितिप्रश्नः ॥ १ ॥ उत्तरंवक्तुंप्रतिजानीते समासेनैवेति ॥ २ ॥ रागद्वेषहीनोब्रा ह्मणान्पुरस्कृत्यव्यवहारनिर्णयंकुर्वन्धर्मेपिनापराप्नोतीतिद्वितीयस्योत्तरमाह धर्मनिष्ठानितिचतुर्भिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ विपक्षेदोषमाह कामेति ॥ ७ ॥ आद्यस्योत्तरमाह मास्मेत्यादिना साधून्सर्वत्र

एवंचरस्वराज्यस्योयदिश्रेयइहेच्छसि ॥ अतोन्यथानरपतिर्भयमृच्छत्यनुत्तमं ॥ १२ ॥ इतिसर्वान्गुणानेतानयथोक्तान्योनुवर्तते ॥ अनुभूयेहभद्राणिप्रेत्यस्व र्गेमहीयते ॥ १३ ॥ वैशंपायनउवाच इदंवचःशांतनवस्यशुश्रुवान्युधिष्ठिरःपांडवमुख्यसंवृतः ॥ तदाववंदेचपितामहंनृपोयथोक्तमेतच्चचकारबुद्धिमान् ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजध०सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥७१॥ युधिष्ठिरउवाच कथंराजाप्रजारक्षन्नाधिबंधेनयुज्यते ॥ धर्मेचनापरा ध्नोतितन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच समासेनैवतेराजन्धर्मान्वक्ष्यामिशाश्वतान् ॥ विस्तरेणैवधर्माणांनजात्वंतमवाप्नुयात् ॥ २ ॥ धर्मनिष्ठान्श्रु तवतोदेवव्रतसमाहितान् ॥ अर्चयित्वायजेथास्त्वंगृहेगुणवतोद्विजान् ॥ ३ ॥ प्रत्युत्थायोपसंगृह्यचरणावभिवाद्यच ॥ अथसर्वाणिकुर्वीथाःकार्याणिसपुरोहि तः ॥ ४ ॥ धर्मकार्याणिनिर्वर्त्यमंगलानिप्रयुज्यच ॥ ब्राह्मणान्वाचयेथास्त्वमर्थसिद्धिजयाशिषः ॥ ५ ॥ आर्जवेनचसंपन्नोधृत्याबुद्ध्याचभारत ॥ यथार्थंप्रति गृह्णीयात्कामक्रोधौचवर्जयेत् ॥ ६ ॥ कामक्रोधौपुरस्कृत्ययोर्थंराजानुतिष्ठति ॥ नसधर्मंनचाप्यर्थंप्रतिगृह्णातिबालिशः ॥ ७ ॥ मास्मलुब्धांश्चमूर्खांश्चकामार्थेच प्रयूयुजः ॥ अलुब्धान्बुद्धिसंपन्नान्सर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ ८ ॥ मूर्खोह्यधिकृतोर्थेषुकार्याणामविशारदः ॥ प्रजाःक्लिश्नात्ययोगेनकामक्रोधसमन्वितः ॥ ९ ॥ बलिषष्ठेनशुल्केनदंडेनाथापराधिनां ॥ शास्त्रानीतेनलिप्सेथावेतनेनधनागमं ॥ १० ॥ दापयित्वाकरंधर्म्यंराष्ट्रंनीत्यायथाविधि ॥ तथैतंकल्पयेद्राजायोगक्षेम मतंद्रितः ॥ ११ ॥ गोपायितारंदातारंधर्मनित्यमतंद्रितं ॥ अकामद्वेषसंयुक्तमनुरज्यंतिमानवाः ॥ १२ ॥ मास्मलोभेनाधर्मेणलिप्सेथास्त्वंधनागमं ॥ धर्मार्थाव ध्रुवौतस्ययोनशास्त्रपरोभवेत् ॥ १३ ॥

कार्येषुनियोज्यस्वयंनाधिबंधेनयुज्यतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ अयोगेनयोगइष्टप्राप्तिस्तदभावेन ॥ ९ ॥ बलिःराजदेयंतदेवसस्यादेःषष्ठांशस्तेनबलि षष्ठेन शुल्केनशुद्धेन गणनादनधिकेनेत्यर्थः शुल्कंपूताम्लनिष्ठुरइतिमेदिनी वेतनेनपथिरक्षितैर्वणिग्भिर्यद्दत्तंतद्राज्ञोवेतनंसेवाधनंतेनचधनागमंलिप्सेतराजा ॥ १० ॥ धान्यादेःषष्ठांशेल्दतेशेषेणप्रजानांयदि वार्षिकोग्रासोनभवेत्तदाराजैवतासांयोगक्षेमंकल्पयेदित्याह दापयित्वेति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

धर्मसहितान्अर्थान्धर्मार्थान् ॥ १४ ॥ १५ ॥ अर्थमूलोर्थार्थीप्रजाःपीडयन्आत्मानमेवहिनस्तीत्युक्तंतत्रदृष्टांतमाह ऊधइति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दोग्ध्रीपूरयित्री ॥ १९ ॥ आंगारिकःइंगालक र्ता ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ यथायुक्तःउक्तेनप्रकारेणअवहितः ॥ २५ ॥ २६ ॥ योदयांकुरुतेतंधर्ममन्यंतेइतियोजना ॥२७॥ अंतंयातनाभोगनिष्कृतिं ॥ २८॥ २९ ॥ स्विष्टिःस्वधीतिः

अर्थशास्त्रपरोराजाधर्मार्थान्नाधिगच्छति ॥ अस्थानेचास्यतद्वित्तंसर्वमेवविनश्यति ॥ १४ ॥ अर्थमूलोपिहिंसांचकुरुतेस्वयमात्मनः ॥ करैरशास्त्रदृष्टैर्हिमोहात्संपीडयन्प्रजाः ॥ १५ ॥ ऊधश्छिंद्यात्तुयोधेन्वाःक्षीरार्थीनलभेत्पयः ॥ एवंराष्ट्रमयोगेनपीडितंनविवर्धते ॥ १६ ॥ योहिदोग्ध्रीमुपास्तेचसनित्यंविंदतेपयः ॥ एवंराष्ट्रमुपायेनभुंजानोलभतेफलं ॥ १७ ॥ अथराष्ट्रमुपायेनभुज्यमानंसुरक्षितं ॥ जनयत्यतुलांनित्यंकोशवृद्धिंयुधिष्ठिर ॥ १८ ॥ दोग्ध्रीधान्यंहिरण्यंचमहीराज्ञासुरक्षिता ॥ नित्यंस्वेभ्यःपरेभ्यश्चतृप्तामातायथापयः ॥ १९ ॥ मालाकारोपमोराजन्भवमांगारिकोपमः ॥ तथायुक्तश्चिरंराज्यंभोक्तुंशक्ष्यसिपालयन् ॥ ॥ २० ॥ परचक्राभियानेनयदितेस्याद्धनक्षयः ॥ अथसाम्नैवलिप्सेथाधनमब्राह्मणेषुयत् ॥ २२ ॥ मास्मतेब्राह्मणंदृष्ट्वाधनस्थंप्रचलेन्मनः ॥ अंत्यायामप्यवस्थायांकिमुस्फीतस्यभारत ॥ २२ ॥ धनानितेभ्योदद्यास्त्वंयथाशक्तियथार्हतः ॥ सांत्वयन्परिरक्षंश्चस्वर्गमाप्स्यसिदुर्जयं ॥ २३ ॥ एवंधर्मेणवृत्तेनप्रजास्त्वंपरिपालय ॥ स्वंतंपुण्यंयशोनित्यंप्राप्स्यसेकुरुनंदन ॥ २४ ॥ धर्मेणव्यवहारेणप्रजाःपालयपांडव ॥ युधिष्ठिरयथायुक्तोनाधिबंधेनयोक्ष्यसे ॥ २५ ॥ एषएवपरोधर्मोयद्राजारक्षतिप्रजाः ॥ भूतानांहियदाधर्मोरक्षणंपरमादया ॥ २६ ॥ तस्मादेवंपरंधर्ममन्यंतेधर्मकोविदाः ॥ योराजारक्षणेयुक्तोभूतेषुकुरुतेदयां ॥ २७ ॥ यदह्नाकुरुतेपापमरक्षन्भयतःप्रजाः ॥ राजावर्षसहस्रेणतस्यांतमधिगच्छति ॥ २८ ॥ यदह्नाकुरुतेधर्मंप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ दशवर्षसहस्राणितस्यभुंक्तेफलंदिवि ॥ २९ ॥ स्विष्टिःस्वधीतिःसुतपालोकान्जयतियावतः ॥ क्षणेनतानवाप्नोतिप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ ३० ॥ एवंधर्मंप्रयत्नेनकौंतेयपरिपालय ॥ ततःपुण्यफलंलब्ध्वानाधिबंधेनयोक्ष्यसे ॥ ३१ ॥ स्वर्गलोकेसुमहतींश्रियंप्राप्स्यसिपांडव ॥ असंभवश्चधर्माणामीदृशानामराजसु ॥ ३२ ॥ तस्माद्राजैवनान्योस्तियोधर्मफलमाप्नुयात् ॥ सराज्यंधृतिमान्प्राप्यधर्मेणपरिपालय ॥ इंद्रंतर्पयसोमेनकामैश्चसुहृदोजनान् ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासन० एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ भीष्मउवाच यएवतुसतोरक्षेदसतश्चनिवर्तयेत् ॥ सएवराज्ञाकर्तव्योराजन्राजपुरोहितः ॥ १ ॥

सुतपाइतिक्रमेणगृहस्थब्रह्मचारिवानप्रस्थधर्मान्सम्यगनुतिष्ठन् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भा० एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ यइति निवर्तयेत्राज्याद्दूरीकारयेत् ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ छायायामिति उष्णजंशीतजंच भयंछायादिनाग्न्यादिनाचन

अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ पुरूरवसऐलस्यसंवादंमातरिश्वनः ॥ २ ॥ पुरूरवाउवाच कुतःस्विद्ब्राह्मणोजातोवर्णाश्चापिकुतस्त्रयः ॥ कस्माच्च भवतिश्रेष्ठस्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥ मातरिश्वोवाच ब्राह्मणोमुखतःसृष्टोब्रह्मणोराजसत्तम ॥ बाहुभ्यांक्षत्रियःसृष्टऊरुभ्यांवैश्यएवच ॥ ४ ॥ वर्णानांपरिचर्यार्थंत्रयाणांभरतर्षभ ॥ वर्णश्चतुर्थःसंभूतःपद्भ्यांशूद्रोविनिर्मितः ॥ ५ ॥ ब्राह्मणोजायमानोहिपृथिव्यामनुजायते ॥ ईश्वरःसर्वभूतानांधर्मकोशस्य गुप्तये ॥ ६ ॥ अतःपृथिव्यायंतारंक्षत्रियंदंडधारणे ॥ द्वितीयंदंडमकरोत्प्रजानामनुगुप्तये ॥ ७ ॥ वैश्यस्तुधनधान्येनत्रीन्वर्णान्बिभृयादिमान् ॥ शूद्रोह्येतान्परिचरेदितिब्रह्मानुशासनं ॥ ८ ॥ ऐलउवाच द्विजस्यक्षत्रबंधोर्वाकस्येयंपृथिवीभवेत् ॥ धर्मतःसहवित्तेनसम्यग्वायोप्रचक्ष्वमे ॥ ९ ॥ वायुरुवाच विप्रस्यसर्वमेवैतद्यत्किंचिज्जगतीगतं ॥ ज्येष्ठेनाभिजनेनेहतद्धर्मकुशलाविदुः ॥ १० ॥ स्वमेवब्राह्मणोभुंक्तेस्वंवस्तेस्वंददातिच ॥ गुरुर्हिसर्ववर्णानांज्येष्ठःश्रेष्ठश्चवैद्विजः ॥ ११ ॥ सत्यभावेयथैवस्त्रीदेवरंकुरुतेपतिं ॥ एषतेप्रथमःकल्पआपद्यन्योभवेदतः ॥ १२ ॥ यदिस्वर्गंपरंस्थानंस्वधर्मंपरिमार्गसि ॥ यत्किंचिज्जयसेभूमिंब्राह्मणायनिवेदय ॥ १३ ॥ श्रुतवृत्तोपपन्नायधर्मज्ञायतपस्विने ॥ स्वधर्मपरितृप्ताययोनवित्तपरोभवेत् ॥ १४ ॥ योराजानंनयेद्बुद्ध्यासर्वतःपरिपूर्णया ॥ ब्राह्मणोहिकुलेजातःकृतप्रज्ञोविनीतवान् ॥ १५ ॥ श्रेयोनयतिराजानंब्रुवंश्चित्रांसरस्वतीं ॥ सजाचरतियंधर्मंब्राह्मणेननिदर्शितं ॥ १६ ॥ शुश्रूषुरनहंवादीक्षत्रधर्मव्रतेस्थितः ॥ तावतासत्कृतःप्राज्ञश्चिरंयशसितिष्ठति ॥ १७ ॥ तस्यधर्मस्यसर्वस्यभागीराजपुरोहितः ॥ एवमेवप्रजाःसर्वाराजानमभिसंश्रिताः ॥ १८ ॥ सम्यग्वृत्ताःस्वधर्मस्थानकुतश्चिद्भयान्विताः ॥ राष्ट्रेचरंतियंधर्मंराज्ञासाध्वभिरक्षिताः ॥ १९ ॥ चतुर्थंतस्यधर्मस्यराजाभागंतुविंदति ॥ देवामनुष्याःपितरोगंधर्वोरगराक्षसाः ॥ २० ॥ यज्ञमेवोपजीवंतिनास्तिचेष्टमराजके ॥ ततोदत्तेनजीवंतिदेवताःपितरस्तथा ॥ २१ ॥ राजन्येवास्यधर्मस्ययोगक्षेमःप्रतिष्ठितः ॥ छायायामप्सुवायौचसुखमुष्णेधिगच्छति ॥ २२ ॥ अग्नौवाससिसूर्येचसुखंशीतेधिगच्छति ॥ शब्देस्पर्शेरसेरूपेगंधेचरमतेमनः ॥ २३ ॥ तेषुभोगेषुसर्वेषुनभीतोलभतेसुखं ॥ अभयस्यहियोदातातस्यैवसुमहत्फलं ॥ २४ ॥ नहिप्राणसमंदानंत्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ इंद्रोराजायमोराजाधर्मोराजातथैवच ॥ २५ ॥

श्यति शब्दादिनाचरमते अराजकभयक्रांतस्तुकुत्रापिसुखंनलभतेइतिश्लोकद्वयतात्पर्यं ॥ २२ ॥ २३ ॥ यतएवंअतःअभयदानमेवमुख्यंदानं तद्दातेंद्रादिरूपएवेत्याहद्वाभ्यां अभयस्येति ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥ ॥छ॥ राज्ञेति अप्रमेयौगहनौ अनंतरंशीघ्रमेवपुरोहितः कार्योभवेत् ॥ १ ॥ धर्मात्मेति धर्मसाधकः ॥२॥३॥४॥५॥६ ॥ ब्र
ह्मकर्म क्षत्रंकर्तृ अनुपश्चात्प्रकाशमानंबलमन्वग्बलंयथास्यात्तथास्मिन्ब्रह्मक्षत्रान्यतरस्मिन् कतमेभजंते किंक्षत्रेणब्रह्मबलवद्भवत्युतब्रह्मणाक्षत्रमित्यर्थः ॥ ७ ॥ द्वैधंछिन्नं क्षत्रंकर्तृ तत्रक्षत्रेसंतःवर्णंवि
दंति ब्राह्मणानामवमंताम्लेच्छजातीयोयंराजेत्यनुमानाज्जानंति यथोक्तं भोगेनज्ञायतेकर्मकर्मणाज्ञायतेजनिरिति ॥ ८ ॥ अपध्वस्ताःसंकरजाइवकंसादिवत्सार्धश्लोकः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अभिप्र

राजाबिभर्तिरूपाणिराज्ञासर्वमिदंधृतं॥ २६॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० द्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२॥ ॥छ॥ भीष्मउवाच राज्ञापुरोहि
तःकार्योभवेद्विद्वान्बहुश्रुतः॥ उभौसमीक्ष्यधर्मार्थावप्रमेयावनंतरं ॥ १ ॥ धर्मात्मामंत्रविद्येषांराज्ञांराजन्पुरोहितः ॥ राजाचैवंगुणोयेषांकुशलंतेषुसर्वशः॥
॥२॥ उभौप्रजावर्धयतोदेवान्सर्वान्सुतान्पितॄन्॥ भवेयातांस्थितौधर्मेश्रद्धेयौसुतपस्विनौ॥३॥ परस्परस्यसुहृदौविहितौसमचेतसौ॥ ब्रह्मक्षत्रस्यसंमानात्प्र
जासुखमवाप्नुयात्॥४॥ विमाननात्तयोरेवप्रजानश्येयुरेवहि॥ ब्रह्मक्षत्रंहिसर्वेषांवर्णानांमूलमुच्यते॥५॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ ऐलकश्यप
संवादंतन्निबोधयुधिष्ठिर॥६॥ ऐलउवाच यदाहिब्रह्मप्रजहातिक्षत्रंक्षत्रंयदावाप्रजहातिब्रह्म ॥ अन्वग्बलंकतमेऽस्मिन्भजंतेतथावर्णाःकतमेऽस्मि
न्ध्रियंते॥ ७॥ कश्यपउवाच व्यृद्धंराष्ट्रंक्षत्रियस्यभवतिब्रह्मक्षत्रंयत्रविरुध्यतीह॥ अन्वग्बलंदस्यवस्तद्भजंतेतथावर्णंतत्रविंदंतिसंतः॥८॥ नैषांब्रह्मचव
र्धतेनोतपुत्रानगर्गरोमथ्यतेनोजयंते॥ नैषांपुत्रावेदमधीयतेचयदाब्रह्मक्षत्रियाःसंत्यजंति ॥ ९ ॥ नैषामर्थोवर्धतेजातुगेहेनाधीयंतेसुप्रजानोयजंते॥ अप
ध्वस्तादस्युभूताभवंतियेब्राह्मणान्क्षत्रियाःसंत्यजंति॥ १० ॥ एतौहिनित्यंसंयुक्तावितरेतरधारणे॥ क्षत्रंवैब्रह्मणोयोनिर्योनिःक्षत्रस्यवैद्विजाः॥ ११ ॥ उभा
वेतौनित्यमभिप्रपन्नौसंप्रापतुर्महतींसंप्रतिष्ठां॥ तयोःसंधिर्भिद्यतेचेत्पुराणस्ततःसर्वंभवतिहिसंप्रमूढं॥१२॥ नात्रपारंलभतेपारगामीमहागाधेनौरिवसंप्रप
न्ना॥ चातुर्वर्ण्यंभवतिहिसंप्रमूढंप्रजास्ततःक्षयसंस्थाभवंति॥१३॥ ब्रह्मवृक्षोरक्ष्यमाणोमधुहेमचवर्षति॥ अरक्ष्यमाणःसततमश्रुपापंचवर्षति ॥१४॥ नैब्र
ह्मचारीचरणादपेतोयदाब्रह्मब्रह्मणित्राणमिच्छेत्॥ आश्चर्यतोवर्षतितत्रदेवस्तत्राभीक्ष्णंदुःसहाश्चाविशंति॥ १५॥

पन्नौअन्योन्यशरणौ क्षत्रशरणंब्रह्मतपस्यतिब्रह्मशरणंक्षत्रंजयतीतिभावः ॥ १२ ॥ अत्रब्रह्मक्षत्रयोर्वियोगे संप्रपन्नाविपन्ना ॥ १३ ॥ मधुसुखं अश्रुदुःखं पापंनरकं ॥ १४ ॥ नैक्षत्रियंब्रह्मब्रा
ह्मणजातिर्ब्रह्मचारीचरणात्अधीतशाखातःअपेतःदस्युभिर्वारितःसन्ब्रह्मणिवेदेध्येतव्येत्राणंरक्षणंइच्छेत् रक्षितुरभावात्तदादेवस्तत्रआश्चर्यतोवर्षति तत्रवर्षंअत्यंतंदुर्लभमित्यर्थः दुःसहाःमारीदुर्भिक्षादयः
अब्रह्मचारीनाश्चर्यतइतिचपाठे ब्रह्मचरणादपेतत्वादब्रह्मचारीवेदाध्ययनशून्यःसन्त्राणमिच्छेत्तर्हितत्राश्चर्यतोपिनवर्षतीतियोज्यं ॥ १५ ॥

स्त्रियंब्राह्मणंवापिहत्वानुवादंप्रशंसां ॥ १६ ॥ रुद्रः हिंस्रः देवोराजा रुद्रंकलिं ॥ १७ ॥ १८ ॥ कुतोराज्ञोरुद्रत्वमितिपृष्टेआह आत्मेति मानवानांहृदयेयआत्माजीवोस्तिसएवरुद्रः संहर्ताभवति यथाचग्र
हाविष्टस्यशरीरंदेहस्वामिनःस्वंनभवति किंतुतदानींतद्ग्रहस्यैवस्वं एवंरुद्रावेशकालेनृपस्यशरीरंरौद्रमेवभवतीत्यर्थः ननुकुतःशांतस्यात्मनोरुद्रत्वमतआह वातेति यथाउत्पातवातःआकाशोत्थआकाशोत्थां
मेघदेवतांइतस्ततोनयतिगर्जयतिविद्युदशनिवारीणिचततआविर्भावयत्येवंआत्मोत्थितंजीवमात्मोत्थिताःकामक्रोधादयःसर्वहिंस्रंकारयंतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ इदमाक्षिपति नवाइति यथाआकाशेनयुक्तास्त
तःपृथग्भूताःवातोमेघाश्चमेघप्रवर्तकदेवताचप्रत्यक्षेणशास्त्रज्ञानेनचदृश्यंते नैवंजीवोवातदभिभावकःकामादिर्वापृथक्दृश्यते किंतुआत्मन्येववह्न्यौष्ण्यवत्कामद्वेषौवर्तेते तौचैतस्यबंधकौमोहकौचभवतइत्यर्थः
॥ २० ॥ अत्रोत्तरमाह यथेति यथाऽल्पोपिवह्निरधिकमधिकंकाष्ठभारमुपारुह्यकृत्स्नंग्रामंदहति तत्रनकेवलंकाष्ठानांदाहकत्वंनापिकाष्ठान्यनुपारूढस्याग्नेःकिंतुतदुभयसंघातस्यैव तत्रापिविवेकेक्रियमा

स्त्रियंहत्वाब्राह्मणंवापिपापःसभायांयत्रलभतेनुवादं ॥ राज्ञःसकाशेनबिभेतिचापिततोभयंविद्यतेक्षत्रियस्य ॥ १६॥ पापैःपापेक्रियमाणेहिचैलततोरुद्रोजा
यतेदेवएषः ॥ पापैःपापाःसंजनयंतिरुद्रंततःसर्वान्साध्वसाधून्हिनस्ति ॥ १७॥ ऐलउवाच कुतोरुद्रःकीदृशोवापिरुद्रःसत्वैःसत्वंदृश्यतेवध्यमानं ॥ एत
त्सर्वंकश्यपमेप्रचक्ष्वकुतोरुद्रोजायतेदेवएषः ॥१८॥ कश्यपउवाच आत्मारुद्रोहृदयेमानवानांस्वंस्वंदेहंपरदेहंचहंति ॥ वातोत्पातैःसदृशंरुद्रमाहुर्दैवैर्जीमू
तैःसदृशंरूपमस्य ॥ १९॥ ऐलउवाच नवैवातःपरिवृणोतिकश्चिन्नजीमूतोवर्षतिनापिदेवः ॥ तथायुक्तोदृश्यतेमानुषेषुकामद्वेषाद्बध्यतेमुच्यतेच ॥ २०॥
कश्यपउवाच यथैकगेहेजातवेदाःप्रदीप्तःकृत्स्नंग्रामंदहतेचत्वरंवा ॥ विमोहनंकुरुतेदेवएषततःसर्वंस्पृशतेपुण्यपापैः ॥ २१ ॥ ऐलउवाच यदिदंडः
स्पृशतेऽपुण्यपापंपापंपापेक्रियमाणेविशेषात् ॥ कस्यहेतोःसुकृतंनामकुर्याद्दुष्कृतंवाकस्यहेतोर्नकुर्यात् ॥२२॥ कश्यपउवाच असंयोगात्पापकृतामपापां
स्तुल्योदंडःस्पृशतेमिश्रभावात् ॥ शुष्केनार्द्रंदह्यतेमिश्रभावान्नमिश्रःस्यात्पापकृद्भिःकथंचित् ॥२३॥

णेवह्नेरेवउपाध्यावेशाद्दाहकत्वं एवंआत्मानमारुह्याहंकारवह्निःकामक्रोधादिवातैरुद्दीपितोरुद्रत्वंप्रतिपद्यते ततश्चअयोदहतिएधांसिपचंतीतिवत्अहंकारेणकृतंआत्मन्युपचर्यतेमोहात्तेनचसर्वंजगदसंगम
पिजलचंद्रन्यायेनपुण्यैःपापैश्चस्पृश्यते तत्त्वालोचनेत्वसंगएवात्मेत्यर्थः ॥२१॥ अत्रशंकते यदीति अपुण्यपापमपिआत्मानंयदिविशेषात् क्रियमाणेपापेनिमित्तभूतेसति दंडःपापं दंडात्मकंपापंगालनताड
नादिदुःखंकर्तृस्पृशतेमोहादितिब्रवीषितर्हिपुण्यकरणंपापवर्जनंचशास्त्रचोदितंव्यर्थैवस्यात् आत्मनिवास्तवदुःखाभावस्यसिद्धत्वात्तदर्थंसाधनोपादानंव्यर्थंस्यादितिभावः ॥ २२ ॥ आत्माहंकारयो
र्मिश्रीभावादहंकारगतंदुःखमात्मनिप्रतीयतेअतोहंकारत्यागान्नकिंचिदात्मनोदुःखमस्तीत्युत्तरयति असंयोगादिति ॥२३॥

अहंकर्त्रादीन् अधिष्ठानभूतआत्मा भूमिसूर्यादिवदसंगएवसन्धारयतुप्रकाशयतु वाय्वंबुवच्चालयतुस्वसत्तया आप्याययतुवाकस्तत्रात्मनःसंबंधोहंकारधर्मेणरुद्रत्वेनातआत्मारुद्रइत्युक्तमयुक्तमित्याक्षेपः ॥
॥ २४ ॥ तत्त्वदृष्ट्यायद्यप्येवमेवतथापिऐहिकामुष्मिकव्यवहारदृष्ट्याऽस्येवात्मनोरुद्रत्वमित्युत्तरयति एवमस्मिन्नित्यादिना एषएवंरूपोर्थः अस्मिन्प्रत्यगात्मनिलोकेलोक्यतइतिलोकोदर्शनंतत्रविषयेवर्त
ते सिद्धांतोस्ति नतुअमुत्रपरलोकविषये एवंदर्शनंवर्तते किंतर्हिअमुत्रवर्तते यःपापंचरतेयश्चपुण्यंएतयोःप्रेत्यमरणानंतरंविशेषोस्ति सचांतरावान्तिरोहितः शास्त्रैकगम्येधर्माधर्मफलेइत्यर्थः ॥ २५ ॥ शास्त्र

ऐलउवाच साध्वसाधून्धारयतीहभूमिःसाध्वसाधूंस्तापयतीहसूर्यः ॥ साध्वसाधूंश्चापिवातीहवायुरापस्तथासाध्वसाधून्पुनंति ॥ २४॥ कश्यपउवाच
एवमस्मिन्वर्ततेलोकएषनामुत्रैवंवर्ततेराजपुत्र ॥ प्रेत्यैतयोरंतरवान्विशेषोयोवैपुण्यंचरतेयश्चपापं ॥ २५॥ पुण्यस्यलोकोमधुमान्घृतार्चिर्हिरण्यज्योतिरमृ
तस्यनाभिः ॥ तत्रप्रेत्यमोदतेब्रह्मचारीनतत्रमृत्युर्नजरानोतदुःखं ॥ २६ ॥ पापस्यलोकोनिरयोऽप्रकाशोनित्यंदुःखंशोकभूयिष्ठमेव ॥ तत्रात्मानंशोचतिपा
पकर्माबह्वीःसमाःप्रतपन्नप्रतिष्ठः ॥ २७ ॥ मिथोभेदाद्ब्राह्मणक्षत्रियाणांप्रजादुःखंदुःसहंचाविशंति ॥ एवंज्ञात्वाकार्यएवेहनित्यंपुरोहितोनैकविद्योनृपेण ॥
॥ २८ ॥ तंचैवान्वभिषिंचेततथाधर्मोविधीयते ॥ अग्रंहिब्राह्मणःप्रोक्तंसर्वस्यैवेहधर्मतः ॥ २९ ॥ पूर्वंहिब्रह्मणःसृष्टिरितिब्रह्मविदोविदुः ॥ ज्येष्ठेनाभिजनेना
स्यप्राप्तंपूर्वंयदुत्तरं ॥ ३० ॥ तस्मान्मान्यश्चपूज्यश्चब्राह्मणःप्रसृताग्रभुक् ॥ सर्वंश्रेष्ठंविशिष्टंचनिवेद्यंतस्यधर्मतः ॥ ३१ ॥ अवश्यमेवकर्तव्यंराज्ञाबलवतापि
हि ॥ ब्रह्मवर्धयतिक्षत्रंक्षत्रतोब्रह्मवर्धते ॥ एवंराज्ञाविशेषेणपूज्यावैब्राह्मणाःसदा॥३२॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० ऐलकश्यपसंवादेत्रिसप्ततित
मोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥७४॥ भीष्मउवाच योगक्षेमोहिराष्ट्रस्यराजन्यायत्तउच्यते ॥ योगक्षेमोहिराज्ञोहिसमायत्तःपुरोहिते ॥ १ ॥ यत्रादृष्टंभयंब्रह्मप्र
जानांशमयत्युत ॥ दृष्टंचराजाबाहुभ्यांयद्राज्यंसुखमेधते ॥ २ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ मुचुकुंदस्यसंवादंराज्ञोवैश्रवणस्यच ॥ ३ ॥ मुचुकुंदो
विजित्येमांपृथिवींपृथिवीपतिः ॥ जिज्ञासमानःस्वबलमुपेयादलकाधिपं ॥ ४ ॥ ततोवैश्रवणोराजाराक्षसानसृजत्तदा ॥ तेबलान्यवमृद्नंतमुचुकुंदस्यनैर्ऋ
ताः ॥ ५ ॥ सहन्यमानेसैन्येस्वेमुचुकुंदोनराधिपः ॥ गर्हयामासविद्वांसंपुरोहितमरिंदमः ॥ ६ ॥

मेवाहद्वाभ्यां पुण्यस्येति ॥२६॥२७॥ प्रकृतमनुसरति मिथइति नैकविद्यःबहुविद्यः ॥ २८ ॥ तंपुरोहितंदत्वाअनुपश्चादात्मानंराज्येऽभिषिंचेत् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिशांतिपर्वणिराजध०
नै० भारतभाव० त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥७३॥ ॥७४॥ योगेति ॥१॥ अदृष्टंअनावृष्ट्यादिजं ब्रह्मब्राह्मणः दृष्टंपरचक्रादिजं ॥ २॥३॥४॥ असृजत् अतिसृष्टवान् आज्ञापितवानितियावत् ॥ ५ ॥६॥

तस्यमुचुकुंदस्यपंथानंगतिंमार्गंअविंदत ज्ञातवान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अनिर्दिष्टं ईश्वरेणाननुज्ञातंविदधामिददामि ॥ १६॥ नाच्छिंदेनहरामिच अखिलांखि

ततउग्रंतपस्तप्त्वावसिष्ठोधर्मवित्तमः ॥ रक्षांस्युपावधीत्तस्यपंथानंचाप्यविंदत ॥ ७॥ ततोवैश्रवणोराजामुचुकुंदमदर्शयत् ॥ वध्यमानेषुसैन्येषुवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ८॥ धनदउवाच बलवंतस्त्वयापूर्वेराजानःसपुरोहिताः ॥ नचैवंसमवर्तंतयथात्वमिहवर्तसे ॥ ९॥ तेखल्वपिकृतास्त्राश्चबलवंतश्चभूमिपाः ॥ आगम्यपर्युपासंतेमामीशंसुखदुःखयोः ॥ १० ॥ यद्यस्तिबाहुवीर्यंतेतद्दर्शयितुमर्हसि ॥ किंब्राह्मणबलेनत्वमतिमात्रंप्रवर्तसे ॥ ११ ॥ मुचुकुंदस्ततःक्रुद्धःप्रत्युवाचधनेश्वरं ॥ न्यायपूर्वमसंरब्धमसंभ्रांतमिदंवचः ॥ १२ ॥ ब्रह्मक्षत्रमिदंसृष्टमेकयोनिस्वयंभुवा ॥ पृथग्बलविधानंतन्नलोकंपरिपालयेत् ॥ १३ ॥ तपोमंत्रबलंनित्यंब्राह्मणेषुप्रतिष्ठितं ॥ अस्त्रबाहुबलंनित्यंक्षत्रियेषुप्रतिष्ठितं ॥ १४ ॥ ताभ्यांसंभूयकर्तव्यंप्रजानांपरिपालनं ॥ तथाचमांप्रवर्ततंकिंगर्हस्यलकाधिप ॥ ॥ १५ ॥ ततोब्रवीद्वैश्रवणोराजानंसपुरोहितं ॥ नाहंराज्यमनिर्दिष्टंकस्मैचिद्विदधाम्युत ॥ १६ ॥ नाच्छिंदेचाप्यनिर्दिष्टमितिजानीहिपार्थिव ॥ प्रशाधिपृथिवींकृत्स्नांमद्दत्तामखिलामिमां ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचमुचुकुंदोमहीपतिः ॥ १७॥ मुचुकुंदउवाच नाहंराज्यंभवद्दत्तंभोक्तुमिच्छामिपार्थिव ॥ बाहुवीर्यार्जितंराज्यमश्नीयामितिकामये ॥ १८॥ भीष्मउवाच ततोवैश्रवणोराजाविस्मयंपरमंययौ ॥ क्षत्रधर्मेस्थितंदृष्ट्वामुचुकुंदमसंभ्रमं ॥ १९ ॥ ततोराजामुचुकुंदःसोन्वशासद्वसुंधरां ॥ बाहुवीर्यार्जितांसम्यक्क्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥ २० ॥ एवंयोधर्मविद्राजाब्रह्मपूर्वंप्रवर्तते ॥ जयत्यविजितामुर्वींयशश्चमहदश्नुते ॥ २१ ॥ नित्योदकीब्राह्मणःस्यान्नित्यशस्त्रश्चक्षत्रियः ॥ तयोर्हिसर्वमायत्तंयत्किंचिज्जगतीगतं ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिमुचुकुंदोपाख्यानेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ छ॥ युधिष्ठिरउवाच यथावृत्त्यामहीपालोविवर्धयतिमानवान् ॥ पुण्यांश्चलोकान्जयतितन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच दानशीलोभवेद्राजायज्ञशीलश्चभारत ॥ उपवासतपःशीलःप्रजानांपालनेरतः ॥ २ ॥ सर्वाश्चैवप्रजानित्यंराजाधर्मेणपालयन् ॥ उत्थानेनप्रदानेनपूजयेच्चापिधार्मिकान् ॥ ३ ॥ राज्ञाहिपूजितोधर्मस्ततःसर्वत्रपूज्यते ॥ यद्यदाचरतेराजातत्प्रजानांस्मरोचते ॥ ४ ॥ नित्यमुद्यतदंडश्चभवेन्मृत्युरिवारिषु ॥ निहन्यात्सर्वतोदस्यून्नकामात्कस्यचित्क्षमेत् ॥ ५ ॥

लरहितां ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥ इतिशांतिप०रा०नै०भार० चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥७४॥ ॥छ॥ एवंकृतपुरोहितोराजाकथंप्रजावृद्ध्यापरलोकंजयेदितिपृच्छति यथेति ॥१ ॥ तत्रप्रजावृद्धिप्रकारमाह दानेति ॥२ ॥ उत्थानेननित्योद्योगेन ॥३॥४॥५॥

परलोकजयप्रकारमाह यंहीति॥६॥यदधीतेब्राह्मणादिः॥७॥विपक्षेदोषमाह यद्राष्ट्रेइति अकुशलमितिच्छेदः ॥८॥ नृशंसोऽनृतवाकूचयत्कर्मकरोतितस्यकर्मणःसर्वंयत्ततोभूयोवापापमाप्नोतीत्यन्येआहुर्नि
श्चयस्त्वर्धमित्यर्थः॥९॥अशक्तेनराज्ञाउपजीवतः धनोपजीविनोवणिजादेः सार्धः ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ नाहमिति अत्रराज्येपुण्यस्यचतुर्थांशःपापस्यत्वर्धंकृत्स्नंवालभ्यतइतिपापाधिक्याद्धर्मोना

यंहिधर्मंचरंतीहप्रजाराज्ञासुरक्षिताः॥ चतुर्थंतस्यधर्मस्यराजाभारतविंदति ॥ ६ ॥ यदधीतेयद्ददातियज्जुहोतियदर्चति॥ राजाचतुर्थभाक्तस्यप्रजाधर्मेणपा
लयन्॥ ७॥ यद्राष्ट्रेऽकुशलंकिंचिद्राज्ञोरक्षयतःप्रजाः॥ चतुर्थंतस्यपापस्यराजाभारतविंदति ॥ ८॥ अप्याहुःसर्वमेवेतिभूयोर्धमितिनिश्चयः॥ कर्मणःपृथि
वीपालनृशंसोनृतवागपि॥ ९ ॥ तादृशात्किल्बिषाद्राजाश्टणुयेनप्रमुच्यते॥ प्रत्याहर्तुमशक्यंस्याद्धनंचोरैर्हृतंयदि॥ तत्स्वकोशात्प्रदेयंस्यादशक्तेनोपजीवतः
॥ १० ॥ सर्ववर्णैःसदारक्ष्यंब्रह्मस्वंब्राह्मणायथा॥ नस्थेयंविषयेतेनयोपकुर्याद्द्विजातिषु॥ ११॥ ब्रह्मस्वेरक्ष्यमाणेतुसर्वंभवतिरक्षितं ॥ तस्मात्तेषांप्रसादेनकृत
कृत्योभवेन्नृपः॥ १२ ॥ पर्जन्यमिवभूतानिमहाद्रुममिवद्विजाः॥ नरास्तमुपजीवंतिनृपंसर्वार्थसाधकं॥ १३॥ नहिकामात्मनाराज्ञासततंकामबुद्धिना॥ नृशं
सेनातिलुब्धेनशक्यंपालयितुंप्रजाः ॥ १४ ॥ युधिष्ठिरउवाच नाहंराज्यसुखान्वेषीराज्यमिच्छाम्यपिक्षणं॥ धर्मार्थंरोचयेराज्यंधर्मश्चात्रनविद्यते॥
॥ १५॥ तदलंममराज्येनयत्रधर्मोनविद्यते॥ वनमेवगमिष्यामितस्माद्धर्मचिकीर्षया॥ १६॥ तत्रमेध्येष्वरण्येषुन्यस्तदंडोजितेंद्रियः॥ धर्ममाराधयिष्यामिमु
निर्मूलफलाशनः॥ १७॥ भीष्मउवाच वेदाहंतवयाबुद्धिरानृशंस्याऽगुणैवसा॥ नचशुद्धानृशंसेनशक्यंराज्यमुपासितुं ॥ १८ ॥ अपितुत्वांमृदुप्रज्ञंम
त्यार्यमतिधार्मिकं॥ क्लीबंधर्मघृणायुक्तंनलोकोबहुमन्यते॥ १९ ॥ वृत्तंतुस्वमपेक्षस्वपितृपैतामहोचितं ॥ नैवराज्ञांतथावृत्तंयथात्वंस्थातुमिच्छसि॥ २० ॥
नहिवैक्लव्यसंसृष्टमानृशंस्यमिहास्थितः॥ प्रजापालनसंभूतमाप्ताधर्मफलंह्यसि॥ २१ ॥ नह्येतामाशिषंपांडुर्नचकुंतीत्वयाचत ॥ तथैतत्प्रज्ञयातातयथाचर
सिमेधया॥ २२॥ शौर्यंबलंचसत्यंचपितातवसदाब्रवीत् ॥ माहात्म्यंचमहौदार्यंभवतःकुंत्ययाचत ॥ २३॥ नित्यंस्वाहास्वधानित्यंचोभेमानुषदैवते॥ पुत्रे
ष्वाशासतेनित्यंपितरोदैवतानिच॥ २४॥ दानमध्ययनंयज्ञंप्रजानांपरिपालनं॥ धर्ममेतदधर्मंवाजन्मनैवाभ्यजायथाः ॥ २५॥ कालेधुरिचयुक्तानांवहतां
भारमाहितं॥ सीदतामपिकौंतेयनकीर्तिरवसीदति॥ २६॥

स्तीत्यर्थः॥१५॥१६॥१७॥आनृशंस्यापरदुःखापहासाचात्रराजधर्मेषुदस्युवधप्रधानेषु अगुणैव॥१८॥घृणाकृपा॥१९
॥२०॥आप्तासिप्राप्स्यसि॥२१॥२२॥२३॥२४॥एतद्दानादिकंधर्मंअधर्मंवाधर्म्यमधर्म्यंवास्तुतथापितत्कर्तुंजन्मनैवत्वंजातोसि तथाचश्रेयान्स्वधर्मोविगुणइतिन्यायेनतवतंविनागतिर्नास्तीत्यर्थः॥२५॥२६

समंततइति शिक्षितोऽश्वोपिसम्यग्वहतिकिमुतत्वंमानुषइत्यर्थः ॥ २७ ॥ धर्मीधर्मवानेकांतविनिपातेनअत्यंताभिनिवेशेन धर्मंकश्चिदपिनविचचार सूक्ष्मस्याधर्मस्यापरिहार्यत्वादितिभावः ॥२८॥ अल्पंदुष्टंहिंसामयत्वात्तुच्छमपिबहुजनसुखहेतुत्वात्सारभूयिष्ठं ॥२९॥ ऐश्वर्यंसाचिव्याद्यधिकारं ॥३०॥ प्रतिगृह्णीयात् वशीकुर्यात् ॥३१॥३२॥३३॥ दरिद्रवैद्यतर्पणात् भयार्दितत्राणंमहान्धर्मइत्याह यस्मिन्निति ॥३४॥३५॥३६॥३७॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभाव०पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥७५॥ ॥७६॥ स्वकर्मणीति ॥१॥ लक्षणानिशमोदमस्तपःशौचमित्यादीनि ॥२॥३॥ जन्मकर्मजन्मोचितकर्मतेनविहीनाः ॥ ४ ॥ बलिंकरदानं विष्टिंविनावेतनंराजसेवां ॥५॥आव्हायकाःधर्माधिकारिणः देवलकाःवेतनेनदेवपूजाकर्तारः महापथिकः समुद्रेनौयानेनगच्छन् यद्वामहापथिशुल्कग्राहकः॥६॥७॥८॥

समंततोविनियतोवहत्यस्खलितोहयः ॥ निर्दोषःकर्मवचनात्सिद्धिःकर्मणएवसा ॥२७॥ नैकांतविनिपातेनविचचारेहकश्चन ॥ धर्मीगृहीवाराजावाब्रह्मचारीयथापुनः ॥ २८ ॥ अल्पंहिसारभूयिष्ठंयत्कर्मोदारमेवतत् ॥ कृतमेवाकृताच्छ्रेयोनपापीयोस्त्यकर्मणः ॥२९॥ यदाकुलीनोधर्मज्ञःप्राप्नोत्यैश्वर्यमुत्तमं ॥ योगक्षेमस्तदाराज्ञःकुशलायैवकल्प्यते ॥ ३० ॥ दानेनान्यंबलेनान्यमन्यंसूनृतयागिरा ॥ सर्वतःप्रतिगृह्णीयाद्राज्यंप्राप्येहधार्मिकः ॥ ३१ ॥ यंहिवैद्याःकुलेजातात्ववृत्तिभयपीडिताः ॥ प्राप्यतृप्ताःप्रतिष्ठंतिधर्मःकोऽभ्यधिकस्ततः ॥ ३२ ॥ युधिष्ठिरउवाच किंतातपरमंस्वर्ग्यंकाततःप्रीतिरुत्तमा ॥ किंततःपरमैश्वर्यंब्रूहिमेयदिपश्यसि ॥ ३३॥ भीष्मउवाच यस्मिन्भयार्दितःसम्यक्क्षेमंविंदत्यपिक्षणं ॥ सस्वर्गजित्तमोऽस्माकंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ३४ ॥ त्वमेवप्रीतिमांस्तस्मात्कुरूणांकुरुसत्तम ॥ भवराजाजयस्वर्गंसतोरक्षाऽसतोजहि ॥३५॥ अनुत्वांतातजीवंतुसुहृदःसाधुभिःसह ॥ पर्जन्यमिवभूतानिस्वादुद्रुममिवद्विजाः ॥ ३६॥ धृष्टंशूरंप्रहर्तारमनृशंसंजितेंद्रियं ॥ वत्सलंसंविभक्तारमुपजीवंतितंनराः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजधर्मानुशासनप०पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥७६॥ युधिष्ठिरउवाच स्वकर्मण्यपरेयुक्तास्तथैवान्येविकर्मणि ॥ तेषांविशेषमाचक्ष्वब्राह्मणानांपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच विद्यालक्षणसंपन्नाःसर्वत्रसमदर्शिनः ॥ एतेब्रह्मसमाराजन्ब्राह्मणाःपरिकीर्तिताः ॥ २ ॥ ऋग्यजुःसामसंपन्नाःस्वेषुकर्मस्ववस्थिताः ॥ एतेदेवसमाराजन्ब्राह्मणानांभवंत्युत ॥३॥ जन्मकर्मविहीनायेकदर्याब्रह्मबंधवः ॥ एतेशूद्रसमाराजन्ब्राह्मणानांभवंत्युत ॥४॥ अश्रोत्रियाःसर्वएवसर्वेचानाहिताग्नयः ॥ तान्सर्वान्धार्मिकोराजाबलिंविष्टिंचकारयेत् ॥५॥ आव्हायकादेवलकानाक्षत्राग्रामयाजकाः ॥ एतेब्राह्मणचांडालामहापथिकपंचमाः ॥ ६ ॥ ऋत्विक्पुरोहितोमंत्रीदूतोवार्तानुकर्षकः ॥ एतेक्षत्रसमाराजन्ब्राह्मणानांभवंत्युत ॥७॥ अश्वारोहागजारोहारथिनोथपदातयः ॥ एतेवैश्यसमाराजन्ब्राह्मणानांभवंत्युत ॥८॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिशांतिपर्वणिरा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥७७॥ केषामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ येनब्राह्मणानामपालनेन

एतेभ्योबलिमादद्याद्धीनकोशोमहीपतिः ॥ ऋतेब्रह्मसमेभ्यश्चदेवकल्पेभ्यएवच ॥ ९॥ अब्राह्मणानांवित्तस्यस्वामीराजेतिवैदिकं ॥ ब्राह्मणानांचयेकेचिद्विक
र्मस्थाभवंत्युत ॥ १० ॥ विकर्मस्थाश्चनोपेक्ष्याविप्राराज्ञाकथंचन ॥ नियम्याःसंविभज्याश्चधर्मानुग्रहकारणात् ॥ ११ ॥ यस्यस्मविषयेराजन्स्तेनोभवतिवैद्वि
जः ॥ राज्ञएवापराधंतंमन्यंतेतद्विदोजनाः ॥ १२ ॥ अवृत्त्यायोभवेत्स्तेनोवेदवित्स्नातकस्तथा ॥ राजन्सराज्ञाभर्तव्यइतिवेदविदोविदुः ॥ १३ ॥ सचेन्नोपरि
वर्तेतकृतवृत्तिःपरंतप ॥ ततोनिर्वासनीयःस्यात्तस्माद्देशात्सबांधवः ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥
युधिष्ठिरउवाच केषांप्रभवतेराजावित्तस्यभरतर्षभ ॥ कयाचवृत्त्यावर्तेततन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अब्राह्मणानांवित्तस्यस्वामीराजेतिवै
दिकं ॥ ब्राह्मणानांचयेकेचिद्विकर्मस्थाभवंत्युत ॥ २ ॥ विकर्मस्थाश्चनोपेक्ष्याविप्राराज्ञाकथंचन ॥ इतिराज्ञांपुरावृत्तमभिजल्पंतिसाधवः ॥ ३ ॥ यस्यस्मवि
षयेराज्ञःस्तेनोभवतिवैद्विजः ॥ राज्ञएवापराधंतंमन्यंतेकिल्बिषंनृप ॥ ४ ॥ अभिशस्तमिवात्मानंमन्यंतेयेनकर्मणा ॥ तस्माद्राजर्षयःसर्वेब्राह्मणानन्वपालय
न् ॥ ५ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ गीतंकैकेयराजेनह्रियमाणेनरक्षसा ॥ ६ ॥ केकयानामधिपतिंरक्षोजग्राहदारुणं ॥ स्वाध्यायेनान्वितंराजन्न
रण्येसंशितव्रतं ॥ ७ ॥ राजोवाच नमेस्तेनोजनपदेनकदर्योनमद्यपः ॥ नानाहिताग्निर्नायज्वामामकांतरमाविशः ॥ ८ ॥ नचमेब्राह्मणोऽविद्वान्नाव्रतीना
प्यसोमपः ॥ नानाहिताग्निर्नायज्वामामकांतरमाविशः ॥ ९ ॥ नानाप्रदक्षिणैर्यज्ञैर्यजंतेविषयेमम ॥ नाधीतेनाव्रतीकश्चिन्मामकांतरमाविशः ॥ १० ॥ अधी
यंतेऽध्यापयंतियजंतेयाजयंतिच ॥ ददातिप्रतिगृह्णंतिषट्सुकर्मस्ववस्थिताः ॥ ११ ॥ पूजिताःसंविभक्ताश्चमृदवःसत्यवादिनः ॥ ब्राह्मणामेस्वकर्मस्थामाम
कांतरमाविशः ॥ १२ ॥ नयाचंतिप्रयच्छंतिसत्यधर्मविशारदाः ॥ नाध्यापयंत्यधीयंतेयजंतेयाजयंतिन ॥ १३ ॥ ब्राह्मणान्परिरक्षंतिसंग्रामेष्वपलायिनः ॥ क्ष
त्रियामेस्वकर्मस्थामामकांतरमाविशः ॥ १४ ॥ कृषिगोरक्षवाणिज्यमुपजीवंत्यमायया ॥ अप्रमत्ताःक्रियावंतःसुव्रताःसत्यवादिनः ॥ १५ ॥ संविभागंदमंशौ
चंसौहृदंचव्यपाश्रिताः ॥ ममवैश्याःस्वकर्मस्थामामकांतरमाविशः ॥ १६ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मामकांतरमाविशः मदीयाभ्यंतरंत्वमाविष्टवान् कुतइतिशेषः ॥ ८ ॥ अविद्वानितिच्छेदः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ नयाचंतीतिप्रतिग्रहादिजीविकोपायान्निवृत्ताः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥ स्वपतिस्वापंकुर्वतिसति॥२३॥२४॥ वांछयामिवांछामि ॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ अध्यायतात्पर्यसंगृह्णाति येषामिति ॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥ इ०रा०नै०

त्रीन्वर्णानुपजीवंतियथावदनसूयकाः॥ ममशूद्राःस्वकर्मस्थामामकांतरमाविशः ॥ १७॥ कृपणानाथवृद्धानांदुर्बलातुरयोषितां॥ संविभक्तास्मिसर्वेषांमामकांतरमाविशः॥ १८॥ कुलदेशादिधर्माणांप्रथितानांयथाविधि ॥ अव्युच्छेत्तास्मिसर्वेषांमामकांतरमाविशः॥ १९॥ तपस्विनोमेविषयेपूजिताःपरिपालिताः॥ संविभक्ताश्चसत्कृत्यमामकांतरमाविशः॥ २०॥ नासंविभज्यभोक्तास्मिनाविशामिपरस्त्रियं॥ स्वतंत्रोजातुनक्रीडेमामकांतरमाविशः॥ २१॥ नाब्रह्मचारीभिक्षावान्भिक्षुर्वाब्रह्मचर्यवान्॥ अनृत्विजाहुतंनास्तिमामकांतरमाविशः ॥ २२॥ नावजानाम्यहंवैद्यान्नवृद्धान्नतपस्विनः॥ राष्ट्रेस्वपतिजागर्मिमामकांतरमाविशः॥ २३ ॥ आत्मविज्ञानसंपन्नस्तपस्वीसर्वधर्मवित् ॥ स्वामीसर्वस्यराष्ट्रस्यधीमान्ममपुरोहितः ॥ २४ ॥ दानेनविद्यामभिवांछयामिसत्येनार्थंब्राह्मणानांचगुप्त्या॥ शुश्रूषयाचापिगुरूनुपैमिनमेभयंविद्यतेराक्षसेभ्यः ॥ २५॥ नमेराष्ट्रेविधवाब्रह्मबंधुर्नब्राह्मणःकितवोनोतचोरः॥ अयाज्ययाजीनचपापकर्मानमेभयंविद्यतेराक्षसेभ्यः॥ २६॥ नमेशस्त्रैरनिर्भिन्नंगात्रेद्व्यंगुलमंतरं॥ धर्मार्थंयुध्यमानस्यमामकांतरमाविशः ॥ २७॥ गोब्राह्मणेभ्योयज्ञेभ्योनित्यंस्वस्त्ययनंमम॥ आशासतेजनाराष्ट्रेमामकांतरमाविशः ॥ २८॥ राक्षसउवाच यस्मात्सर्वास्ववस्थासुधर्ममेवान्ववेक्षसे ॥ तस्मात्प्राप्नुहिकैकेयगृहंस्वस्तिव्रजाम्यहं॥ २९ ॥ येषांगोब्राह्मणंरक्ष्यंप्रजारक्ष्याश्चकेकय॥ नरक्षोभ्योभयंतेषांकुतएवतुपावकात्॥ ३० ॥ येषांपुरोगमाविप्रायेषांब्रह्मपरंबलं॥ अतिथिप्रियास्तथापौरास्तेवैस्वर्गजितोनृपाः॥ ३१॥ भीष्मउवाच तस्माद्द्विजातीन्रक्षेततेहिरक्षंतिरक्षिताः॥ आशीरेषांभवेद्राजन्राज्ञांसम्यक्प्रवर्ततां॥ ३२॥ तस्माद्राज्ञाविशेषेणविकर्मस्थाद्विजातयः ॥ नियम्याःसंविभज्याश्चतदनुग्रहकारणात्॥ ३३ ॥ एवंयोवर्ततेराजापौरजानपदेष्विह॥ अनुभूयेहभद्राणिप्राप्नोतींद्रसलोकतां ॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजध०कैकेयोपाख्यानेसप्तसप्ततितमोध्यायः॥ ७७॥ ॥ ७८॥ युधिष्ठिरउवाच व्याख्याताराजधर्मेणवृत्तिरापत्सुभारत॥ कथंस्विद्वैश्यधर्मेणसंजीवेद्ब्राह्मणोनवा॥१॥ भीष्मउवाच अशक्तःक्षत्रधर्मेणवैश्यधर्मेणवर्तयेत्॥ कृषिगोरक्ष्यमास्थायव्यसनेवृत्तिसंक्षये॥ २॥ युधिष्ठिरउवाच कानिपण्यानिविक्रीयस्वर्गलोकान्नहीयते ॥ ब्राह्मणोवैश्यधर्मेणवर्तयन्भरतर्षभ॥ ३॥

भा०सप्तसप्ततितमोऽध्यायः॥७७॥७८॥ व्याख्याताब्राह्मणस्येतिशेषः राजधर्मेणेतिशस्त्रधारणादिनावृत्तिर्जीविका आपदिविकर्मस्थोपिब्राह्मणादिर्नराज्ञः पापायभवतीतिभावः॥१॥वर्तयेद्ब्राह्मणः॥२॥३॥

केसरिणःअश्वान् पशून्गोजाविमहिषादीन् ॥ कृतान्नंपक्कमन्नं ॥ ४ ॥ ५ ॥ अजादीनांविक्रयेऽग्न्यादयोदेवताएवविक्रीतास्ततश्चायज्ञियोभवतीत्यर्थः विराट्अन्नमितिप्राञ्चः अन्नविक्रयात्पृथिवीविक्रय पापंभवतीतितेषामाशयः पृथिवीविक्रयात्सर्वदेवतासमष्टिरूपोविराडेवविक्रीतस्तेनतदसंबंधाद्वेदादिरहितोभवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ पक्केनामस्यविनिमयेपक्कदोदुष्यतिनत्वामदइत्यर्थः ॥७॥ इदमप्यपवदति वय

भीष्मउवाच सुरालवणमित्येवतिलान्केसरिणःपशून् ॥ वृषभान्मधुमांसंचकृतान्नंचयुधिष्ठिर ॥ ४ ॥ सर्वास्ववस्थास्वेतानिब्राह्मणःपरिवर्जयेत् ॥ एतेषांवि क्रयात्तातब्राह्मणोनरकंव्रजेत् ॥ ५ ॥ अजोग्निर्वरुणोमेषःसूर्योश्वःपृथिवीविराट् ॥ धेनुर्यज्ञश्चसोमश्चनविक्रेयाःकथंचन ॥६॥ पक्केनामस्यनिमयंनप्रशंसंति साधवः ॥ निमयेत्पक्कमामेनभोजनार्थायभारत ॥ ७॥ वयंसिद्धमशिष्यामोभवान्साधयतामिदं ॥ एवंसंवीक्ष्यनिमयन्नाधर्मोस्तिकथंचन ॥ ८ ॥ अत्रतेवर्त यिष्यामिपुराधर्मःसनातनः ॥ व्यवहारप्रवृत्तानांतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ ९ ॥ भवतेहंददानीदंभवानेतत्प्रयच्छतु ॥ रुचितोवर्ततेधर्मोनबलात्संप्रवर्तते ॥ १० ॥ इ त्येवंसंप्रवर्ततेव्यवहाराःपुरातनाः ॥ ऋषीणामितरेषांचसाधुचैतदसंशयं ॥ ११ ॥ युधिष्ठिरउवाच अथतातयदासर्वाःशस्त्रमाददतेप्रजाः ॥ व्युत्क्रामं तिस्वधर्मेभ्यःक्षत्रस्यक्षीयतेबलं ॥ १२ ॥ राजात्रातातुलोकस्यकथंचस्यात्परायणं ॥ एतन्मेसंशयंब्रूहिविस्तरेणनराधिप ॥ १३॥ भीष्मउवाच दानेन तपसायज्ञैरद्रोहेणदमेनच ॥ ब्राह्मणप्रमुखावर्णाःक्षेममिच्छेयुरात्मनः ॥ १४ ॥ तेषांयेवेदबलिनस्तेभ्युत्थायसमंततः ॥ राज्ञोबलंवर्धयेयुर्महेंद्रस्येवदेवताः ॥ ॥ १५ ॥ राज्ञोपिक्षीयमाणस्यब्रह्मैवाहुःपरायणं ॥ तस्माद्ब्रह्मबलेनैवसमुत्थेयंविजानता ॥ १६ ॥ यदाभुविजयीराजाक्षेमंराष्ट्रेऽभिसंदधेत् ॥ तदावर्णायथाध र्मेनिविशेयुःकथंचन ॥ १७॥ उन्मर्यादेप्रवृत्तेतुदस्युभिःसंकरेकृते ॥ सर्वेवर्णानदुष्येयुःशस्त्रवंतोयुधिष्ठिर ॥१८॥ युधिष्ठिरउवाच अथचेत्सर्वतःक्षत्रं प्रदुष्येद्ब्राह्मणंप्रति ॥ कस्तस्यब्राह्मणस्त्राताकोधर्मःकिंपरायणं ॥१९॥ भीष्मउवाच तपसाब्रह्मचर्येणशस्त्रेणचबलेनच ॥ अमाययामाययाचनियंतव्यं तदाभवेत् ॥ २० ॥ क्षत्रियस्यातिवृत्तस्यब्राह्मणेषुविशेषतः ॥ ब्रह्मैवसंनियंतृस्यात्क्षत्रंहिब्रह्मसंभवं ॥ २१ ॥ अद्भ्योग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रमश्मनोलोहमुत्थितं ॥ तेषां सर्वत्रगंतेजःस्वासुयोनिषुशाम्यति ॥ २२॥

मिति ॥ ८ ॥ ९ ॥ भवतेहमिति रुचितःसर्वेपिविनिमयायुक्ताः नतुलाभलोभतइत्यर्थः ॥१०॥११॥ प्रजाः वैश्यशूद्रांत्यजाः ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ क्षीणबलोराजाकथमन्यांस्त्रायेतेत्याहद्वाभ्यां दानेनेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ यदिताःस्पर्धेरन्तर्हिराजाब्राह्मणानेवाश्रित्यप्रजावशीकुर्यादित्याहद्वाभ्यां राज्ञोपीति ॥ १६ ॥१७ ॥ कालविशेषेसर्वेषा मपिशस्त्रधारणंयुक्तमित्याह उन्मर्यादेइति ॥ १८ ॥ ब्राह्मणान्द्विषतःक्षत्रियस्यब्रह्मैवपरायणमितिप्रश्नपूर्वकमाह अथेत्यादिना ॥ १९ ॥ नियंतव्यंक्षत्रंब्राह्मणेनेतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ सर्वैर्वर्णैर्ब्रह्मक्षत्रयोरभिभवेब्राह्मणार्थंक्षत्रेणमर्तव्यमेवेत्याह ब्रह्मेत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अतीति यज्ञाध्ययनतपोयुक्तानां अनशनाग्निप्रवेशकारिणामप्यपेक्षयाब्राह्मणार्थंम्रि यमाणउत्कृष्टान्लोकानाप्नोतीत्यर्थः ॥२८॥ एवंयुद्धधर्मेण ॥२९॥ नोऽस्माकमस्तु ॥३०॥ यथेति ततस्तथा ॥ ३१ ॥ भवतीति धर्माधर्मौक्रमादधर्मोधर्मश्चभवतः कारणविशेषात् ॥ ३२ ॥ मैत्राःउत्तंक

यदाछिनत्त्ययोऽश्मानमग्निश्चापोभिगच्छति ॥ क्षत्रंचब्राह्मणंद्वेष्टितदानश्यंतितेत्रयः ॥ २३॥ तस्माद्ब्रह्मणिशाम्यंतिक्षत्रियाणांयुधिष्ठिर ॥ समुदीर्णान्यजेयानितेजांसिचबलानिच ॥ २४ ॥ ब्रह्मवीर्येमृदूभूतेक्षत्रवीर्येचदुर्बले ॥ दुष्टेषुसर्ववर्णेषुब्राह्मणान्प्रतिसर्वशः ॥ २५ ॥ येतत्रयुद्धंकुर्वंतित्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ ब्राह्मणान्परिरक्षंतोधर्ममात्मानमेवच ॥ २६ ॥ मनस्विनोमन्युमंतःपुण्यश्लोकाभवंतिते ॥ ब्राह्मणार्थंहिसर्वेषांशस्त्रग्रहणमिष्यते ॥ २७॥ अतिस्विष्टमधीतानांलोकानतितपस्विनां॥अनाशकाग्न्योर्विशतांशूरायांतिपरांगतिं॥२८॥ब्राह्मणस्त्रिषुवर्णेषुशस्त्रंगृह्णन्नदुष्यति॥एवमेवात्मनस्त्यागान्नान्यंधर्मंविदुर्जनाः॥२९॥ तेभ्योनमश्चभद्रंचयेशरीराणिजुह्वते ॥ ब्रह्मद्विषोनियच्छंतस्तेषांनोस्तुसलोकता ॥ ३० ॥ ब्रह्मलोकजितःस्वर्ग्यान्वीरांस्तान्मनुरब्रवीत् ॥ यथाश्वमेधावभृथेस्नाताःपूताभवंत्युत ॥ दुष्कृतस्यप्रणाशेनततःशस्त्रहतारणे ॥ ३१ ॥ भवत्यधर्मोधर्मोहिधर्माधर्मावुभावपि ॥ कारणाद्देशकालस्यदेशकालःसतादृशः ॥ ३२ ॥ मैत्राःक्रूराणिकुर्वंतोजयंतिस्वर्गमुत्तमं ॥ धर्म्याःपापानिकुर्वाणागच्छंतिपरमांगतिं ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणस्त्रिषुकालेषुशस्त्रंगृह्णन्नदुष्यति ॥ आत्मत्राणेवर्णदोषेदुर्दम्यनियमेषुच ॥ ३४ ॥ युधिष्ठिरउवाच अभ्युत्थितेदस्युबलेक्षत्रार्थेवर्णसंकरे ॥ संप्रमूढेषुक्षत्रेषुयद्यन्योभिभवेद्बली ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणोयदिवावैश्यःशूद्रोवाराजसत्तम ॥ दस्युभ्योऽथप्रजारक्षेद्दंडंधर्मेणधारयन् ॥ ३६ ॥ कार्यंकुर्यान्नवाकुर्यात्संवार्योवाभवेन्नवा ॥ तस्माच्छस्त्रंगृहीतव्यमन्यत्रक्षत्रबंधुतः ॥ ३७॥ भीष्मउवाच अपारेयोभवेत्पारमप्लवेयःप्लवोभवेत् ॥ शूद्रोवायदिवाप्यन्यःसर्वथामानमर्हति ॥ ३८ ॥ यमाश्रित्यनराराजन्वर्तयेयुर्यथासुखं ॥ अनाथाःपरिकाल्यंतोदस्युभिःपरिपीडिताः ॥ ३९ ॥ तमेवपूजयेयुस्तेप्रीत्यास्वमिवबांधवं ॥ अभीरभीक्ष्णंकौरव्यकर्तासन्मानमर्हति ॥ ४० ॥

पराशरादयः क्रूराणिसर्पराक्षससत्रादीनि धर्म्याःधर्मादनपेताःक्षत्रियाः पापानिपरराष्ट्रावमर्दादीनि अधर्मस्यधर्मत्वेउदाहरणद्वयमुक्तं इदमेवअहिंसाख्यधर्माश्रयेऽधर्मरूपमपिभवतीतिज्ञेयं ॥३३॥ वर्णदोषे क्षत्रियादिषूत्पथगामिषुसत्सु ॥ ३४ ॥ दस्यूदयेसतिक्षत्रार्थेप्रजापालननिमित्तंलोकेषुमूढेषुवर्णसंकरेऽन्योन्यंदाराहरणादौप्रवृत्तेसतियदिअन्योऽक्षत्रियःबलीदस्यून्अभिभवेत्प्रजाश्चदस्युभ्योरक्षेत्तर्हि सराजाकार्यंकुर्यान्नवा आर्यःस्वामीचभवेन्नवा आद्येअक्षत्रियोपिमान्यःस्यात् अंत्येसर्वनाशइत्याह त्रिभिःअभ्युत्थितइति ॥३५॥३६॥३७॥ आद्यमेवपक्षमुपादत्ते अपारइत्यादिना ॥३८॥३९॥४०॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥७९॥ स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानांसप्तानांराज्यप्रकृतीनांमध्येस्वामिरूपाप्रकृतिःऋ त्विक्पुरोहितनृपभेदेनत्रिविधातत्राभ्यर्हितत्वात्प्रथमंपुरोहितस्ततःशेषित्वाद्राजाचनिरूपितइदानींऋत्विजोनिरूपयति केत्यादिना कसमुत्थाः कस्मिंन्निमित्तउदिताः किमेषांकर्तव्यंकर्मेत्यर्थः ॥ १ ॥ प्रतीति यथायोगशास्त्रेमैत्र्यादिभिश्चित्तप्रसादनाख्यंप्रतिकर्मविधीयतेएवंराज्ञांशांतिकपौष्टिकादिकर्मप्रयोगशुद्ध्याख्यंप्रतिकर्मऋत्विग्भिःकर्तव्यं तत्रपराचारःअत्यंताभियोगेनाचरणंऋत्विजांविधीयते कीदृशानांछंदःऋचःसामआदिपदार्थोयजुःश्रुतंमीमांसातानिविज्ञायस्थितानामितिशेषः ॥ २ ॥ एवंकसमुत्थाइत्यस्योत्तरमुक्त्वाकिंशीलाइत्यस्योत्तरमाह येत्विति ॥ ३ ॥ कथंविधाइत्यस्याहत्रिभिः अनृशं

किंतैर्येनडुहोनोत्थाःकिंधेन्वावाप्यदुग्धया॥ वंध्ययाभार्ययाकोर्थःकोर्थोराज्ञाप्यरक्षता॥४१॥ यथादारुमयोहस्तीयथाचर्ममयोमृगः॥ यथाह्यनर्थःषंढोवा पार्थक्षेत्रंयथोषरं॥ ४२ ॥ एवंविप्रोनधीयानोराजायश्चनरक्षिता॥ मेघोनवर्षतेयश्चसर्वथातेनिरर्थकाः॥ ४३ ॥ नित्यंयस्तुसतोरक्षेदसतश्चनिवर्तयेत्॥ सएवराजाकर्तव्यस्तेनसर्वमिदंधृतं॥ ४४॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० अष्टसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७८॥ ॥७९॥ युधिष्ठिरउवाच कसमुत्थाःकथंशीलाऋत्विजःस्युःपितामह॥ कथंविधाश्चराजेंद्रतद्ब्रूहिवदतांवर॥१॥ भीष्मउवाच प्रतिकर्मपराचारऋत्विजांस्मविधीयते॥ छंदःसामादिविज्ञायद्विजानांश्रुतमेवच॥ २ ॥ येत्वेकमतयोनित्यंवीराणांप्रतिवादिनः॥ परस्परस्यसुहृदःसमंतात्समदर्शिनः॥ ३ ॥ अनृशंसाःसत्यवाक्याअकुसीदाअथर्जवः॥ अद्रोहोनभिमानश्चह्रीस्तितिक्षादमःशमः॥ ४ ॥ धीमान्सत्यधृतिर्दांतोभूतानामविहिंसकः ॥ अकामद्वेषसंयुक्तस्त्रिभिःशुक्लैःसमन्वितः ॥ ५॥ अहिंसकोज्ञानतृप्तःसब्रह्मासनमर्हति॥ एतेमहर्त्विजस्तातसर्वेमान्यायथार्हतः ॥६॥ युधिष्ठिरउवाच यदिदंवेदवचनंदक्षिणासुविधीयते॥ इदंदेयमिदंदेयंनक्वचिद्व्यवतिष्ठते॥ ७॥ नेदंप्रतिधनंशास्त्रमापद्धर्मानुशास्त्रतः॥ आज्ञाशास्त्रस्यघोरेयंनशक्तिंसमवेक्षते ॥ ८ ॥ श्रद्धावताचयष्टव्यमित्येषावैदिकीश्रुतिः॥ मिथ्योपेतस्ययज्ञस्यकिमुश्रद्धाकरिष्यति॥ ९॥ भीष्मउवाच नवेदानांपरिभवान्नशाठ्येननमायया ॥ कश्चिन्महदवाप्नोतिमातेभूद्बुद्धिरीदृशी॥ १० ॥

साइति ॥ ४ ॥ त्रिभिः श्रुतवृत्तवंशैः शुक्लैर्निर्दोषैः ॥ ५॥ महर्त्विजोब्रह्मादयः उपर्त्विजोब्राह्मणाच्छंस्यादयस्तेयथार्हतःयथायोग्यंमान्याःधनादिनाआराधनीयाः ॥ ६ ॥ ऋत्विक्प्रसंगात्तद्दानार्थांदक्षिणांविचारयति यदिदमिति नक्वचित्व्यवतिष्ठते व्यवस्थांप्राप्नोति अल्पेप्यपच्छेदनिमित्तेसर्वस्वदक्षिणाविधानादुत्तरक्रतुकलापलोपप्राप्तेः ॥ ७ ॥ ततश्चनेदंशास्त्रंप्रतिधनंधनविभागाभिप्रायंअपितुआपत्कल्पाभिप्रायंद्वादशशतदक्षिणादानासमर्थस्यसर्वस्वदानंविधेयं अन्यथादरिद्रस्ययागएवनघटेतेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ननुयावतीर्गास्तावंतिवासांसिचरूत्वादद्यादितिदरिद्रंप्रत्यनुकल्पोप्यस्तीतिचेन्नेत्याह मिथ्येति गोःस्थानेचरुमात्रदानंमिथ्याचारस्तदुपेतोयज्ञःश्रद्धयापिनसंपूर्यतइत्यर्थः ॥ ९ ॥ सर्वस्वदानशास्त्रंदरिद्रपरंकुर्वतोवेदावज्ञाशाठ्यंचभवतीतिनेदंशास्त्रतात्पर्यमित्याह नेति महत्पदं ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ पूर्णपात्रेणेति यथासक्तुप्रस्थस्यदानंअश्वमेधादप्यधिकंतद्वद्दरिद्रस्यपूर्णपात्रंद्वादशशतसममित्यर्थः ॥ १२ ॥ सोमविक्रयादिनाप्यर्थंप्रसाध्ययष्टव्यमित्याहद्वाभ्यां सोमइति वृथायज्ञादिनि मित्तंविनावृत्तिर्वर्तनंनइष्यते ॥ १३ ॥ तेनसोमविक्रयलब्धेनधनेनक्रीतोयोयज्ञःसोमस्तेनयज्ञःप्रतायते ॥ १४ ॥ न्यायवृत्तःशाठ्यादिरहितः ॥ १५ ॥ शरीरेति देहधारणमात्रंआस्थायप्रवृत्तानांब्राह्म णानांप्रणीतानिप्रणीताग्निसाध्यानियज्ञादीनिनातिसम्यक्हिंसामयत्वान्नशुभंतत् ॥ १६ ॥ किंतर्हिशुभमतआह तपइति ॥ १७॥ अहिंसेति तपःअध्ययनंतदर्थानुसंधानंच घृणादयात्रपावा ॥१८॥१९॥ कर्माण्यपिज्ञानपराण्येवेत्याह निबोधेति दशहोतॄणांचित्तिःस्रुक्चित्तमाज्यंइत्यादीनांमंत्राणांचित्तिःसंधानंजीवब्रह्मणोरेकीकरणसाधनंयोगस्तत्स्थानेत्रस्रुक् होतव्यंद्रव्यंपरात्मनिप्रविलापनीयंचित्तंत

यज्ञांगंदक्षिणातातवेदानांपरिबृंहणं ॥ नयज्ञादक्षिणाहीनास्तारयंतिकथंचन ॥ ११ ॥ शक्तिस्तुपूर्णपात्रेणसंमितानसमाभवेत् ॥ अवश्यंतातयष्टव्यंत्रिभिर्व र्णैर्यथाविधि ॥ १२ ॥ सोमोराजाब्राह्मणानामित्येषावैदिकीस्थितिः ॥ तंचविक्रेतुमिच्छंतिनवृथावृत्तिरिष्यते ॥ १३ ॥ तेनक्रीतेनयज्ञेनततोयज्ञःप्रतायते ॥ इत्येवंधर्मतोध्यातमृषिभिर्धर्मचारिभिः ॥ १४ ॥ पुमान्यज्ञश्चसोमश्चन्यायवृत्तोयदाभवेत् ॥ अन्यायवृत्तःपुरुषोनपरस्यनचात्मनः ॥ १५ ॥ शरीरवृत्त मास्थायइत्येषाश्रूयतेश्रुतिः ॥ नातिसम्यक्प्रणीतानिब्राह्मणानांमहात्मनां ॥ १६ ॥ तपोयज्ञादपिश्रेष्ठमित्येषापरमाश्रुतिः ॥ तत्तेतपःप्रवक्ष्यामिविद्वंस्तदपिमे शृणु ॥ १७ ॥ अहिंसासत्यवचनमानृशंस्यंदमोघृणा ॥ एतत्तपोविदुर्धीरानशरीरस्यशोषणं ॥ १८ ॥ अप्रामाण्यंचवेदानांशास्त्राणांचाभिलंघनं ॥ अव्यव स्थाचसर्वत्रतद्वैनाशनमात्मनः ॥ १९ ॥ निबोधदशहोतॄणांविधानंपार्थयादृशं ॥ चित्तिःस्रुक्चित्तमाज्यंचपवित्रंज्ञानमुत्तमं ॥ २० ॥ सर्वंजिह्मंमृत्युपदमार्ज वंब्रह्मणःपदं ॥ एतावान्ज्ञानविषयःकिंप्रलापःकरिष्यति ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७॥ युधि ष्ठिरउवाच यदप्यल्पतरंकर्मतदप्येकेनदुष्करं ॥ पुरुषेणासहायेनकिमुराज्ञापितामह ॥ १ ॥ किंशीलःकिंसमाचारोराज्ञोथसचिवोभवेत् ॥ कीदृशेविश्वसे द्राजाकीदृशेनचविश्वसेत् ॥ २ ॥ भीष्मउवाच चतुर्विधानिमित्राणिराज्ञांराजन्भवंत्युत ॥ सहार्थोभजमानश्चसहजःकृत्रिमस्तथा ॥ ३ ॥

त्स्थानेत्रआज्यमिति यज्ज्ञानंतदेवात्यंतंपवित्रंनकेवलोयज्ञइत्यर्थः ॥२०॥ जिह्मंशाठ्यं आर्जवंअवक्रत्वं ॥२१॥ इतिशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव० एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥७९॥ ॥७॥ एवंस्वामिसंपदंविविच्यअमात्यसंपदंविविनक्ति यदपीत्यादिना ॥१॥ यज्ञवत्राज्यमपिएकाकिनाकर्तुमशक्यमतस्त्विजामिवसचिवानामपिपरीक्षाऽवश्यंकर्तव्येत्यर्थः ॥२॥ उत्तरमाह चतुर्विधानीति सहार्थःअयंशत्रुरुभाभ्यामुन्मूलनीयःअस्यराज्यंउभाभ्यांविभज्यग्राह्यमितिपणपूर्वंकृतः भजमानःपितृपैतामहक्रमागतः सहजःमातृष्वस्त्रीयादिः कृत्रिमोधनादिनाआवर्जितः ॥ ३ ॥

नैकस्येतिपक्षपातशून्यः नद्वयोरित्युभयवेतनत्वेनकपटकारी यःअप्रार्थितोपिधर्मपक्षपातीभवति तस्यउदासीनत्वेतुयोधर्मस्थःसतंआश्रयेदित्यर्थः ॥ ४ ॥ अर्थोधर्मापेतत्वात्स्वयमपिसोर्थस्त्याज्यइत्याशं
क्याह धर्मेति केवलेनधर्मेणजिगीषवोनसिध्यंतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ मध्यमौभजमानसहजौ अपरौसहार्थकृत्रिमौ आद्यःफलप्राप्तिकालेबलवांश्चेत्सर्वमपजिहीर्षतीतिशंक्यएव कृत्रिमोविशेषधनलाभात्पर
कीयोभविष्यतीतिसोपिशंक्यएव सर्वेपंचापिप्रत्यक्षंकार्यमुद्दिश्यमंत्रितमपिदुष्टामात्यनिग्रहादिकंकार्यंपंचानामपिसमक्षंनकुर्यादित्यर्थः ॥६॥ नहीति कुमित्रंसर्वथाहंतव्यमेवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ यस्मात्तृणांच
लचित्तत्वाद्विपर्यासोमित्रादीनांदृश्यतेतस्मात्क्वचिदपिविश्वासमकृत्वाकोशदुर्गादिसंख्यारक्षणंस्वप्रत्यक्षमेवकुर्याद्राजेत्याहद्वाभ्यां असाधुरिति ॥ ८ ॥ ९ ॥ अत्यंतंविश्वासाविश्वासावपिविरुद्धावित्याहत्रि

धर्मात्मापंचमश्चापिमित्रंनैकस्यनद्वयोः ॥ यतोधर्मस्ततोवास्याद्धर्मस्थोवाततोभवेत् ॥ ४ ॥ यस्तस्यार्थोनरोचेतनतंतस्यप्रकाशयेत् ॥ धर्माधर्मेणराजानश्च
रंतिविजिगीषवः ॥ ५ ॥ चतुर्णांमध्यमौश्रेष्ठौनित्यंशंक्यौतथापरौ ॥ सर्वेनित्यंशंकितव्याःप्रत्यक्षंकार्यमात्मनः ॥ ६ ॥ नहिराज्ञाप्रमादोवैकर्तव्योमित्ररक्षणे ॥
प्रमादिनंहिराजानंलोकाःपरिभवंत्युत ॥ ७ ॥ असाधुःसाधुतामेतिसाधुर्भवतिदारुणः ॥ अरिश्चमित्रंभवतिमित्रंचापिप्रदुष्यति ॥ ८ ॥ अनित्यचित्तःपुरुषस्त
स्मिन्कोजातुविश्वसेत् ॥ तस्मात्प्रधानंयत्कार्यंप्रत्यक्षंतत्समाचरेत् ॥ ९ ॥ एकांतेनहिविश्वासःकृत्स्नोधर्मार्थनाशकः ॥ अविश्वासश्चसर्वत्रमृत्युनाचविशिष्य
ते ॥ १० ॥ अकालमृत्युर्विश्वासोविश्वसन्हिविपद्यते ॥ यस्मिन्करोतिविश्वासमिच्छतस्तस्यजीवति ॥ ११ ॥ तस्माद्विश्वसितव्यंचशंकितव्यंचकेषुचित् ॥ ए
षानीतिगतिस्तातलक्ष्याचैवसनातनी ॥ १२ ॥ यंमन्येतममाभावादिममर्थागमंस्पृशेत् ॥ नित्यंतस्माच्छंकितव्यममित्रंतद्विदुर्बुधाः ॥ १३ ॥ यस्यक्षेत्रादप्युदकं
क्षेत्रमन्यस्यगच्छति ॥ नतत्रानिच्छतस्तस्यभिद्येरन्सर्वसेतवः ॥ १४ ॥ तथैवात्युदकाद्भीतस्तस्यभेदनमिच्छति ॥ यमेवंलक्षणंविद्यात्तममित्रंविनिर्दिशेत् ॥
॥ १५ ॥ यस्तुवृद्ध्यानतप्येतक्षयेदीनतरोभवेत् ॥ एतदुत्तममित्रस्यनिमित्तमितिचक्षते ॥ १६ ॥ यन्मन्येतममाभावादस्याभावोभवेदिति ॥ तस्मिन्कुर्वीतवि
श्वासंयथापितरिवैतथा ॥ १७ ॥ तंशक्त्यावर्धमानश्चसर्वतःपरिबृंहयेत् ॥ नित्यंक्षताद्वारयतियोधर्मेष्वपिकर्मसु ॥ १८ ॥

भिः एकांतेनेति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अविश्वासस्थानान्याह यमिति मयिमृतेऽयंराजाभविष्यतीतियंमन्येत प्रतिवेशीभ्रातावापुत्रोवास्तुतस्माच्छंकितव्यमेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अमित्रस्यलक्षणांतरमाह यस्ये
तिद्वाभ्यां यथामहातटाकसेतुसमीपेयस्यक्षेत्रंसचेत्सेतुंरक्षतितर्हिततोर्वाचीनानिक्षेत्राणिसमोदकानिसम्यक्फलंति सचेत्सेतुंभिनत्तितदातिजलप्रवाहात्क्षेत्राणामुपघातोभवति एवंमहतिशत्रौसीमांतपालःसम्य
क्सीमांपालयतितदापरराष्ट्राद्उत्तमपण्यागमेनस्वराष्ट्रंसुखभाक्भवति सचेत्सीमांभिनत्तितदास्वंराज्यंविपक्षप्रवेशान्नश्यति तत्रयस्मात्सीमांतपालाद्भयंसंभावितंसशत्रुरितिज्ञेयं यदधीनौशत्रुप्रकोपाप्रकोपौसों
तपालोप्यविश्वसनीयइत्यर्थः अक्षरार्थःस्पष्टः ॥ १४ ॥ १५ ॥ मित्रलक्षणमाह यस्त्विति वृद्ध्यानतृप्येतएतदुक्तमितिचपाठांतरे इदमेवामित्रलक्षणं अदीनेतिचच्छेदः ॥ १६ ॥ यत्मित्रंकर्तृ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सइति तत्रार्थप्रकृतिर्धर्मप्रकृतिरर्थधर्मप्रकृतिश्चेतित्रेधाप्रकृतिस्तां तत्राद्या कृषिर्वणिक्पथोदुर्गंसेतुःकुंजरबंधनं खन्याकरकरादानंशून्यानांचनिवेशनं अष्टौसंधा नकर्माणिप्रयुक्तानिमनीषिभिरिति संधानंअर्थप्राप्तिः तथादुर्गाध्यक्षोबलाध्यक्षोधर्माध्यक्षश्चमूपतिः पुरोधावैद्यदैवज्ञःसप्तप्रकृतयस्त्विमाइति तत्रधर्माध्यक्षोधर्मप्रकृतिः अन्येअर्थधर्मप्रकृतयइतिविवेकः ॥ २४ ॥ एकार्थेएकस्मिन्प्रयोजनेएकएवाध्यक्षःकार्यश्चारैस्तुतद्गुणदोषान्संकलयेन्नतुएकार्थेद्वावध्यक्षौकार्यावित्याह एकार्थेइति ॥ २५ ॥ समयेनीतिमर्यादायां ॥ २६ ॥ प्रत्यनंतरःप्रतिनिधिः प्रधानइ

क्षताद्भीतंविजानीयादुत्तमंमित्रलक्षणं ॥ येतस्यक्षतमिच्छंतितेतस्यरिपवःस्मृताः ॥ १९॥ व्यसनान्नित्यभीतोयःसमृद्ध्यायोनदुष्यति ॥ यत्स्यादेवंविधंमित्रं तदात्मसममुच्यते ॥ २०॥ रूपवर्णस्वरोपेतस्तितिक्षुरनसूयकः ॥ कुलीनःकुलसंपन्नःसतस्मात्प्रत्यनंतरः ॥ २१॥ मेधावीस्मृतिमान्दक्षःप्रकृत्याचानृशंस्यवान् ॥ योमानितोमानितोवानचदुष्येत्कदाचन ॥ २२ ॥ ऋत्विग्वायदिवाचार्यःसखावात्यंतसंस्तुतः ॥ गृहेवसेदमात्यस्तेसस्यात्परमपूजितः ॥ २३ ॥ सतेविद्यात्परं मंत्रंप्रकृतिंचार्थधर्मयोः ॥ विश्वासस्तेभवेत्तत्रयथापितरिवैतथा ॥ २४ ॥ नैवद्वौनत्रयःकार्यानमृष्येरन्परस्परं ॥ एकार्थेष्वेवभूतानांभेदोभवतिसर्वदा ॥ २५॥ कीर्तिप्रधानोयस्तुस्याद्यश्चस्यात्समयेस्थितः ॥ समर्थान्यश्चनद्वेष्टिनानर्थान्कुरुतेचयः ॥ २६॥ योनकामाद्भयाल्लोभात्क्रोधाद्वाधर्ममुत्सृजेत् ॥ दक्षःपर्याप्तवच नःसतेस्यात्प्रत्यनंतरः ॥ २७॥ कुलीनःशीलसंपन्नस्तितिक्षुरविकत्थनः ॥ शूरश्चार्यश्च विद्वांश्चप्रतिपत्तिविशारदः ॥ २८॥ एतेह्यमात्याःकर्तव्याःसर्वकर्मस्वव स्थिताः ॥ पूजिताःसंविभक्ताश्चसुसहायाःस्वनुष्ठिताः ॥ २९ ॥ कृत्स्नमेतेविनिक्षिप्ताःप्रतिरूपेषुकर्मसु ॥ युक्तामहत्सुकार्येषुश्रेयांस्युत्थापयंत्युत ॥ ३० ॥ एतेक र्माणिकुर्वंतिस्पर्धमानामिथःसदा ॥ अनुतिष्ठंतिचैवार्थमाचक्षाणाःपरस्परं ॥ ३१ ॥ ज्ञातिभ्यश्चैवबुध्येथामृत्योरिवभयंसदा ॥ उपराजेवराजर्द्धिंज्ञातिर्नसह तेसदा ॥ ३२ ॥ ऋजोर्मृदोर्वदान्यस्यन्हीमतःसत्यवादिनः ॥ नान्योज्ञातेर्महाबाहोविनाशमभिनंदति ॥ ३३॥ अज्ञातिनोपिनसुखानावज्ञेयास्ततःपरं ॥ अज्ञा तिमंतंपुरुषंपरेचाभिभवंत्युत ॥ ३४॥ निकृतस्यनरैरन्यैर्ज्ञातिरेवपरायणं ॥ नान्योनिकारंसहतेज्ञातिर्ज्ञातेःकथंचन ॥ ३५॥ आत्मानमेवजानातिनिकृतंबांधवै रपि ॥ तेषुसंतिगुणाश्चैवनैर्गुण्यंचैवलक्ष्यते ॥ ३६ ॥

तियावत् ॥ २७॥ प्रतिपत्तिविशारदः कार्याकार्यविवेककुशलः ॥ २८॥ स्वनुष्ठिताः सुष्ठुअनुष्ठितंकर्तव्यंयेषांते ॥ २९॥ कृत्स्नंअप्रति कुंचकंयथास्यात्तथाविनिक्षिप्ताःअधिकृताः प्रतिरूपेषुअनुरूपेषुकर्मसुआयव्ययसंकलनादिषु कार्येषुपराभिभवादिषु ॥ ३०॥ ३१॥ उपराजासमीपवर्ती सामंतः ॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ निकृतस्यलंघितस्य नान्यःपरायणं कथंचकथमपिनसहतेइत्यन्वयः ॥ ३५॥ बांधवैःसंबंधिभिर्निकृतेकस्मिंश्चित्पुरुषेतज्ज्ञातिःकृत्स्नाआत्मानमेवनिकृतंजानाति तेषुज्ञातिषु यथोक्तं परस्परविरोधेहिवयंपंचचतेशतं अन्यैःसह विरोधेतुवयंपंचोत्तरंशतमिति ॥ ३६ ॥

॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥ इतिशांतिप०रा०नै०भा०अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥७॥ एवमिति अपाह्यकेवशीकर्तुमशक्ये द्वयोरन्योन्यंस्पर्धमानयोरेकस्यादरेइतरस्यकोपोत्पत्तेरवश्यंमित्रमप्यमित्रतांयातिअतःसर्वेषांभावश्चित्तंकथंविभाव्यतेवशीक्रियतेइतिप्रश्नः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दास्यमेवाह अर्धमिति अर्जितस्यार्धंज्ञातिभ्योदेयंतद्दुरुक्तानिचक्षंतव्यानीत्येवंज्ञातिदास्यं ॥ ५ ॥ वा

नाज्ञातिरनुगृह्णातिनचाज्ञातिर्नमस्यति ॥ उभयंज्ञातिवर्गेषुदृश्यतेसाध्वसाधुच ॥ ३७॥ संमानयेत्पूजयेच्चवाचानित्यंचकर्मणा ॥ कुर्याच्चप्रियमेतेभ्योनाप्रियंकिंचिदाचरेत् ॥ ३८ ॥ विश्वस्तवदविश्वस्तस्तेषुवर्तेतसर्वदा ॥ नहिदोषोगुणोवेतिनिरूप्यस्तेषुदृश्यते ॥ ३९ ॥ अस्यैवंवर्तमानस्यपुरुषस्याप्रमादिनः ॥ अमित्राःसंप्रसीदंतितथामित्रीभवंत्यपि ॥ ४० ॥ यएवंवर्ततेनित्यंज्ञातिसंबंधिमंडले ॥ मित्रेष्वमित्रेमध्यस्थेचिरंयशसितिष्ठति ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारते शांतिप०राजधर्मानु०अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच एवमग्राह्यकेतस्मिन्ज्ञातिसंबंधिमंडले ॥ मित्रेष्वमित्रेष्वपिचकथंभावोविभाव्यते ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ संवादंवासुदेवस्यसुरर्षेर्नारदस्यच ॥ २ ॥ वासुदेवउवाच नासुहृत्परमंमंत्रंनारदार्हतिवेदितुं ॥ अपंडितोवापिसुहृत्पंडितोवाप्यनात्मवान् ॥ ३ ॥ सतेसौहृदमास्थायकिंचिद्वक्ष्यामिनारद ॥ कृत्स्नंबुद्धिबलंप्रेक्ष्यसंपृच्छेत्रिदिवंगम ॥ ४ ॥ दास्यमैश्वर्यवादेनज्ञातीनांनकरोम्यहं ॥ अर्धंभोक्तास्मिभोगानांवाग्दुरुक्तानिचक्षमे ॥ ५ ॥ अरणीमग्निकामोवामथ्नातिहृदयंमम ॥ वाचादुरुक्तंदेवर्षेतन्मेदहतिनित्यदा ॥ ६ ॥ बलंसंकर्षणेनित्यंसौकुमार्यंपुनर्गदे ॥ रूपेणमत्तःप्रद्युम्नःसोसहायोस्मिनारद ॥ ७ ॥ अन्येहिसुमहाभागाबलवंतोदुरुत्सहाः ॥ नित्योत्थानेनसंपन्नानारदांधकवृष्णयः ॥ ८ ॥ यस्यनस्युर्नवैसस्याद्यस्यस्युःकृत्स्नमेवतत् ॥ द्वाभ्यांनिवारितोनित्यंवृणोम्येकतरंनच ॥ ९ ॥ स्यातांयस्याहुकाक्रूरौकिंनुदुःखतरंततः ॥ यस्यचापिनतौस्यातांकिंनुदुःखतरंततः ॥ १० ॥ सोहंकितवमातेवद्वयोरपिमहामते ॥ एकस्यजयमाशंसेद्वितीयस्यापराजयं ॥ ॥ ११ ॥ ममैवंक्लिश्यमानस्यनारदोभयतःसदा ॥ वक्तुमर्हसियच्छ्रेयोज्ञातीनामात्मनस्तथा ॥ १२ ॥

शब्दइवार्थः वाचादुरुक्तंआहुकस्नेहात्कृष्णोमांद्वेष्टीतिअक्रूरदुरुक्तं अक्रूरस्नेहात्कृष्णोमांद्वेष्टीत्याहुकदुरुक्तं ॥ ६ ॥ असहायः आहुकाक्रूरयोःसांत्वनेइतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेयस्यपक्षेनस्युःसनस्यात् नश्येदेव यस्यपक्षेतेस्युस्तत्कुलंकृत्स्नमेवपुरुषार्थंलभते ईदृशाअपिममसाहाय्यंनकुर्वंतीतिभावः द्वाभ्यांआहुकाक्रूराभ्यांनिवारितःनिरस्तःसन्एकतरंनवृणोमिइतरस्यकोपोमाभूदिति ॥ ९ ॥ द्वयोर्मंहिषयोरिवयुध्यतोर्वारणेमध्यस्थस्यममहद्दुःखंतथाद्वयोःसुहृदोस्त्यागेपीत्याह स्यातामिति ॥ १० ॥ द्वयोःकितवयोर्द्यूतकारिणोरेकामातेव ॥ ११ ॥ १२ ॥

अन्यतःबाह्याःआपदः स्वकृताःज्ञातिकृताःअंतराआपदः ॥ १३ ॥ एतेसंकर्षणादयः तदन्वयाअक्रूरान्वयाः ॥ १४ ॥ तत्रहेतुरर्थेति तत्स्नेहप्रभवाइयंतवआपदितिसार्धः स्वकर्मजेत्युक्तंतद्विवृणोति आत्मने तिसार्धेन अन्यत्रआहुके ॥ १५॥ ततूऐश्वर्यंकृतमूलंयतोज्ञातिशब्दंज्ञातित्वादनुच्छेदनीयंहेसहायवन् अतएवपुनरादातुंनशक्यमित्याह नेति ॥ १६ ॥ तत्रहेतुः ज्ञातीति त्वयेति महतांदत्तापहारोनोचितः विषद

नारदउवाच आपदोद्विविधाःकृष्णबाह्याश्चाभ्यंतराश्चह ॥ प्रादुर्भवंतिवार्ष्णेयस्वकृतायदिवान्यतः ॥ १३ ॥ सेयमाभ्यंतरातुभ्यमापत्कृच्छ्रास्वकर्मजा ॥ अक्रूरभोजप्रभवासर्वेह्येतेतदन्वयाः ॥ १४ ॥ अर्थहेतोर्हिकामाद्वावाचाबीभत्सयापिवा ॥ आत्मनाप्राप्तमैश्वर्यमन्यत्रप्रतिपादितं ॥ १५ ॥ कृतमूलमिदानीं तज्ज्ञातिशब्दंसहायवन् ॥ नशक्यंपुनरादातुंवांतमन्नमिवत्वया ॥ १६ ॥ बभ्रूग्रसेनयोराज्यंनाप्तुंशक्यंकथंचन ॥ ज्ञातिभेदभयात्कृष्णत्वयाचापिविशेषतः ॥ १७ ॥ तच्चसिध्येत्प्रयत्नेनकृत्वाकर्मसुदुष्करं ॥ महाक्षयंव्ययोवास्याद्विनाशोवापुनर्भवेत् ॥ १८ ॥ अनायसेनशस्त्रेणमृदुनाहृदयच्छिदा ॥ जिह्वामुद्धरसर्वेषांपरिमृज्यानुमृज्यच ॥ १९ ॥ वासुदेवउवाच अनायसंमुनेशस्त्रंमृदुविद्यामहंकथं ॥ येनैषामुद्धरेजिह्वांपरिमृज्यानुमृज्यच ॥ २० ॥ नारदउवाच शक्त्यान्नदानंसततंतितिक्षार्जवमार्दवं ॥ यथार्हप्रतिपूजाचशस्त्रमेतदनायसं ॥ २१ ॥ ज्ञातीनांवक्तुकामानांकटुकानिलघूनिच ॥ गिरात्वंहृदयंवाचंशमय स्वमनांसिच ॥ २२ ॥ नामहापुरुषःकश्चिन्नानात्मानासहायवान् ॥ महतींधुरमाधत्तेतामुद्यम्योरसावह ॥ २३ ॥ सर्वएवगुरुंभारमनड्वान्वहतेसमे ॥ दुर्गेप्रतीकःसुगवोभारंवहतिदुर्वहं ॥ २४ ॥ भेदाद्विनाशःसंघानांसंघमुख्योसिकेशव ॥ यथात्वांप्राप्यनोत्सीदेदयंसंघस्तथाकुरु ॥ २५ ॥ नान्यत्रबुद्धिक्षांतिभ्यांनान्यत्रेंद्रियनिग्रहात् ॥ नान्यत्रधनसंत्यागाद्गणःप्राज्ञेवतिष्ठते ॥ २६ ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वपक्षोद्भावनंसदा ॥ ज्ञातीनामविनाशःस्याद्यथाकृष्णतथाकुरु ॥ २७ ॥ आयत्यांचतदात्वेचनतेस्त्यविदितंप्रभो ॥ षाड्गुण्यस्यविधानेनयात्रायानविधौतथा ॥ २८ ॥ यादवाःकुकुराभोजाःसर्वेचांधकवृष्णयः ॥ त्वय्यासक्तामहाबाहो लोकालोकेश्वराश्चये ॥ २९ ॥ उपासंतेहित्वद्बुद्धिमृषयश्चापिमाधव ॥ त्वंगुरुःसर्वभूतानांजानीषेत्वंगतागतं ॥ ३० ॥ त्वामासाद्ययदुश्रेष्ठमेधंतेयादवाःसुखं ॥ ॥ ३१ ॥ इतिश्रीम०शां०राज०वासुदेवनारदसंवादोनामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ७ ॥

क्षोपिसंवर्ध्यस्वयंछेत्तुमसांप्रतमितिन्यायादित्यर्थः ॥ १७ ॥ तच्चराज्यस्यपुनरादानंच ॥ १८ ॥ जिव्हामुद्धरतेषांमूकीभावंसंपादययेनकलहोदयोनस्यात् ॥ १९ ॥ २० ॥ परिमार्जनंदोषापनयनं तितिक्षार्जवमार्दवैःकार्यं अनुमार्जनंप्रीतिगुणाधानं यथार्हपूजनादित्यर्थः ॥ २१ ॥ हृदयंक्रूरनिश्चयं मनांसिकुसंकल्पजालानि ॥ २२ ॥ अनात्माअजितचित्तः उरसाअंगीकृत्यक्षमयावहस्वेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इ०शां०रा०नै०भा०एकाशीतितमोध्यायः ॥ ८१ ॥

एवंअमात्यान्मृष्टान्नदानतितिक्षार्जवमार्दवपूजाभिर्मानयेदित्युक्तंकोशवृद्धिकरंतुततोप्यधिकतरंमानयेद्रक्षेच्चेत्याह एषेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रवृत्त्यर्थीअमात्यदोषदर्शनेराजानंप्रवर्तयि
तुकामः ॥ ७ ॥ ८ ॥ परिपतन्परितोभ्रमन् राजयुक्तानांराज्ञातेषुतेषुकार्येषुनियुक्तानां दुष्करंस्वामिद्रव्यापहाररूपंपापं ॥ ९ ॥ राजयुक्तैर्धनस्यापहारान् ॥ १० ॥ ११ ॥ राजानमागम्यतत्समक्षमेवामात्यं

भीष्मउवाच एषाप्रथमतोवृत्तिर्द्वितीयांशृणुभारत ॥ यःकश्चिज्जनयेदर्थंराज्ञारक्ष्यःसदानरः ॥ १ ॥ ह्रियमाणममात्येनभृत्योवायदिवाभृतः ॥ योराजकोशं
नश्यंतमाचक्षीतयुधिष्ठिर ॥ २ ॥ श्रोतव्यमस्यचरहोरक्ष्यश्चामात्यतोभवेत् ॥ अमात्याह्यपहर्तारोभूयिष्ठंघ्नंतिभारत ॥ ३ ॥ राजकोशस्यगोप्तारंराजकोशवि
लोपकाः ॥ समेत्यसर्वेबाधंतेसविनश्यत्यरक्षितः ॥ ४ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ मुनिःकालकवृक्षीयःकौसल्यंयदुवाचह ॥ ५ ॥ कोसलानामा
धिपत्यंसंप्राप्तंक्षेमदर्शिनं ॥ मुनिःकालकवृक्षीयआजगामेतिनःश्रुतं ॥ ६ ॥ सकाकंपंजरेबध्वाविषयंक्षेमदर्शिनः ॥ सर्वंपर्यचरद्युक्तःप्रवृत्त्यर्थीपुनःपुनः ॥ ७ ॥
अधीध्वंवायसींविद्यांशंसंतिममवायसाः ॥ अनागतमतीतंचयच्चसंप्रतिवर्तते ॥ ८ ॥ इतिराष्ट्रेपरिपतन्बहुभिःपुरुषैःसह ॥ सर्वेषांराजयुक्तानांदुष्करंपरिदृष्ट
वान् ॥ ९ ॥ सबुध्वातस्यराष्ट्रस्यव्यवसायंहिसर्वशः ॥ राजयुक्तापहारांश्चसर्वान्बुध्वाततस्ततः ॥ १० ॥ ततःसकाकमादायराजानंद्रष्टुमागमत् ॥ सर्वज्ञोस्मीति
वचनंब्रुवाणःसंशितव्रतः ॥ ११ ॥ सस्मकौसल्यमागम्यराजामात्यमलंकृतं ॥ प्राहकाकस्यवचनादमुत्रेदंत्वयाकृतं ॥ १२ ॥ असौचासौचजानीतेराजकोश
स्त्वयाहृतः ॥ एवमाख्यातिकाकोयंतच्छीघ्रमनुगम्यतां ॥ १३ ॥ तथान्यानपिसप्राहराजकोशहरांस्तदा ॥ नचास्यवचनंकिंचिदनृतंश्रूयतेक्वचित् ॥ १४ ॥ तेन
विप्रकृताःसर्वेराजयुक्ताःकुरूद्वह ॥ तमस्याभिप्रसुप्तस्यनिशिकाकमवेधयन् ॥ १५ ॥ वायसंतुविनिर्भिन्नंदृष्ट्वाबाणेनपंजरे ॥ पूर्वाह्णेब्राह्मणोवाक्यंक्षेमदर्शिन
मब्रवीत् ॥ १६ ॥ राजंस्त्वामभयंयाचेप्रभुंप्राणधनेश्वरं ॥ अनुज्ञातस्त्वयाब्रूयांवचनंभवतोहितं ॥ मित्रार्थमभिसंतप्तोभक्त्यासर्वात्मनागतः ॥ १७ ॥ अयंतवा
र्थोह्रियतेयोब्रूयादक्षमान्वितः ॥ संबुबोधयिषुर्मित्रंसदश्वमिवसारथिः ॥ १८ ॥ अतिमन्युप्रसक्तोहिप्रसह्यहितकारणात् ॥ तथाविधस्यसुहृदाक्षंतव्यंस्वंवि
जानता ॥ ऐश्वर्यमिच्छतानित्यंपुरुषेणबुभूषता ॥ १९ ॥ तंराजाप्रत्युवाचेदंयत्किंचिन्मांभवान्वदेत् ॥ कस्मादहंनक्षमेयमाकांक्षन्नात्मनोहितं ॥ २० ॥

प्राह अमुत्रस्थानेत्वयाइदंधनचौर्यंकृतमिति ॥ १२ ॥ अनुगम्यतांआलोच्यतां ॥ १३ ॥ १४ ॥ अस्यमुनेः तमनादृत्येत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ आगतोहंत्वयानुज्ञातःसन्नूनंवहितंब्रूयामितिसार्धः ॥ १७ ॥
अर्थोह्रियतइति योब्रूयात्तस्यमित्रस्यतथाभूतंतद्वचनंत्वयाक्षंतव्यमितिद्वयोःसंबंधः नपुनःकाकवत्तादृशंमित्रमनवहिततयापरैर्घातनीयमितिभावः सार्धश्लोकद्वयं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ पापान्अपापांश्वभृत्यान्ज्ञात्वाभृत्यतःभृत्यात्तेतवभयानिचज्ञात्वा ॥ २२ ॥ अगतीकगतिःश्ववृत्तित्वात् श्ववृत्तिर्नीचसेवनं ॥ २३ ॥ २४ ॥ तेभ्यःराजकीयमित्रेभ्योऽमित्रेभ्योराजतश्वभयमस्तीत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रमादात् भृत्यकृतात्स्खलेत्पूर्वोपकारंविस्मृत्यद्विषेत् ॥ २७ ॥ नाहमस्मीतिमत्वाजीवनाशांत्यक्त्वेत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अहमितिपाठेभूयांसंबद्धैश्वर्यवंतंकरिष्यामि ॥ ३१ ॥ तत्रद्वारमाह ददातीति बुद्धिदानेप्यनिष्टमाह वायसस्त्विति ननुइतिवितर्केतुशब्दोयथार्थे यथामेवायसःकार्याभिसंहितःकार्यकारीतथाहमप्यस्मीतिशेषः तद्वदेवचमांत्वदमात्यामारयिष्यंतीतिवितर्कये

ब्राह्मणप्रतिजानेतेप्रब्रूहियदिहेच्छसि ॥ करिष्यामिहितेवाक्यंयदस्मान्विप्रवक्ष्यसि ॥ २१ ॥ मुनिरुवाच ज्ञात्वापापानपापांश्वभृत्यतस्तेभयानिच ॥ भक्त्यावृत्तिंसमाख्यातुंभवतोंतिकमागमं ॥ २२ ॥ प्रागेवोक्तस्तुदोषोयमाचार्यैर्नृपसेविनां ॥ अगतीकगतिर्ह्येषापापाराजोपसेविनां ॥ २३ ॥ आशीविषैश्वतस्याहुःसंगतंयस्यराजभिः ॥ बहुमित्राश्वराजानोबहुमित्रास्तथैवच ॥ २४ ॥ तेभ्यःसर्वेभ्यएवाहुर्भयंराजोपजीविनां ॥ तथैषांराजतोराजन्मुहूर्तादेवभीर्भवेत् ॥ २५ ॥ नैकांतेनाप्रमादोहिशक्यःकर्तुंमहीपतौ ॥ नतुप्रमादःकर्तव्यःकथंचिद्भूतिमिच्छता ॥ २६ ॥ प्रमादाद्धिस्खलेद्राजास्खलितेनास्तिजीवितं ॥ अग्निंदीप्तमिवासीदेद्राजानमुपशिक्षितः ॥ २७ ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंप्रभुंप्राणधनेश्वरं ॥ यत्नेनोपचरेन्नित्यंनाहमस्मीतिमानवः ॥ २८ ॥ दुर्व्याहृताच्छंकमानोदुःस्थितादुरधिष्ठितात् ॥ दुरासितादुर्व्रजितादिंगितादंगचेष्टितात् ॥ २९ ॥ देवतेवहिसर्वार्थान्कुर्याद्राजाप्रसादितः ॥ वैश्वानरइवक्रुद्धःसमूलमपिनिर्दहेत् ॥ ३० ॥ इतिराजन्यमःप्राहवर्ततेचतथैवतत् ॥ अथभूयांसमेवार्थंकरिष्यामिपुनःपुनः ॥ ३१ ॥ ददात्यस्मद्विधोमात्योबुद्धिसाहाय्यमापदि ॥ वायसस्त्वेषमेराजन्ननुकार्याभिसंहितः ॥ ३२ ॥ नचमेत्रभवान्गर्ह्योनचयेषांभवान्प्रियः ॥ हिताहितांस्तुबुद्ध्येथामापरोक्षमतिर्भवेः ॥ ३३ ॥ येत्वादानपराएववसंतिभवतोगृहे ॥ अभूतिकामाभूतानांतादृशैर्मेभिसंहितं ॥ ३४ ॥ योवाभवद्विनाशेनराज्यमिच्छत्यनंतरं ॥ आंतरैरभिसंधायराजन्सिद्ध्यतिनान्यथा ॥ ३५ ॥ तेषामहंभयाद्राजन्गमिष्याम्यन्यमाश्रमं ॥ तैर्हिमेसंधितोबाणःकाकेनिपतितःप्रभो ॥ ३६ ॥ छद्मकामैरकामस्यगमितोयमसादनं ॥ दृष्टंह्येतन्मयाराजंस्तपोदीर्घेनचक्षुषा ॥ ३७ ॥ बहुनक्रझषग्राहांतिमिंगिलगणैर्युतां ॥ काकेनबालिशेनेमांयामतार्षमहंनदीं ॥ ३८ ॥

इतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ आदानपराःकोशलोमारः भूतानांप्रजानां मेमयि तादृशैःअभिसंहितंअभिसंधिर्वैरंकृतं मदीयकाकहननादितिभावः ॥ ३४ ॥ आंतरैःसूदादिभिः अभिसंधायअन्नादौविषंप्रक्षेप्तव्यमितिस्नेहंकृत्वा तेषामभीप्सितोभवद्विनाशःसिध्यतिच अन्यथानसिध्यतिच आयुःशेषेसतीतिभावः ॥ ३५ ॥ तेषांत्वद्वैरिणां काकमिवमामपिमारयिष्यंतीतिध्वनिः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इमांराजनीतिनदीं सजातीयविजातीयदुर्बलघासिभिःनक्रादितुल्यैरधिकारिपुरुषैर्व्याप्तां काकेनबालिशेनस्वमृत्युंसंपादयतासहायेनाहमतार्षंतीर्णवानस्मि विरुद्धलक्षणयातन्मरणान्मुक्तोस्मीतिभावः ॥ ३८ ॥

स्थाण्वितिपूर्वनद्याएवोपमानं ॥ ३९ ॥ अग्निनादीपेन ॥ ४० ॥ गहनंकपटं अंधकारमिवतमोन्वितंधर्माधर्मदर्शनशून्यं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ यथावह्वावर्तायांसीतायांप्लवस्तारणोपायःनिमज्जति तथातवराजनीतौप्लवोमादृशोपिनिमज्जति ॥ ४४ ॥ मध्विति सार्धः ॥ ४५ ॥ तीर्थंजलावतरणमार्गः करीरोनिष्पत्रकंटकीक्षुपः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ यथेति तेनकक्षेणसहैवदावोदावाग्निर्दहतिदक्षं एवंत्वदाश्रयाद्वृद्धिंप्राप्तास्त्वामतिक्रांताअमात्यास्तैःसहत्वंनाशंप्राप्स्यसीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ उषितंमयेतिशेषः वीरपत्न्याःआलयेजारेणेवेतिशेषः मृत्युस्थानेत्वच्छीलजिज्ञासयास्थितमितिसार्धाभिप्रायः॥

स्थाण्वश्मकंटकवतींसिंहव्याघ्रसमाकुलां ॥ दुरासदांदुष्प्रसहांगुहांहैमवतीमिव ॥ ३९ ॥ अग्निनातामसंदुर्गंनौभिराप्यंचगम्यते ॥ राजदुर्गावतरणेनोपायंपंडिताविदुः ॥ ४० ॥ गहनंभवतोराज्यमंधकारंतमोन्वितं ॥ नेहविश्वसितुंशक्यंभवतापिकुतोमया ॥ ४१ ॥ अतोनायंशुभोवासस्तुल्येसदसतीइह ॥ वधोह्येवात्रसुकृतेदुष्कृतेनचसंशयः ॥ ४२ ॥ न्यायतोदुष्कृतेघातःसुकृतेनकथंचन ॥ नेहयुक्तंस्थिरंस्थातुंजवेनैवाव्रजेद्बुधः ॥ ४३ ॥ सीतानामनदीराजन्प्लवोयस्यांनिमज्जति ॥ तथोपमामिमांमन्येवागुरांसर्वघातिनीं ॥ ४४ ॥ मधुप्रपातोहिभवान्भोजनंविषसंयुतं ॥ असतामिवतेभावोवर्ततेनसतामिव ॥ ४५ ॥ आशीविषैःपरिवृतःकूपस्त्वमसिपार्थिव ॥ दुर्गतीर्थाबृहत्कूलाकारीरावेत्रसंयुता ॥ ४६ ॥ नदीमधुरपानीयायथाराजंस्तथाभवान् ॥ श्वगृध्रगोमायुयुतोराजहंससमोह्यसि ॥ ४७ ॥ यथाश्रित्यमहावृक्षंकक्षःसंवर्धतेमहान् ॥ ततस्तंसंवृणोत्येवतमतीत्यचवर्धते ॥ ४८ ॥ तेनैवोग्रेंधनेनैनंदावोदहतिदारुणः ॥ तथोपमाह्यमात्यास्तेराजंस्तान्परिशोधय ॥ ४९ ॥ त्वयाचैवकृताराजन्भवतापरिपालिताः ॥ भवंतमभिसंधायजिघांसंतिभवत्प्रियं ॥ ५० ॥ उषितंशंकमानेनप्रमादंपरिरक्षता ॥ अंतःसर्पइवागारेवीरपत्न्याइवालये ॥ शीलंजिज्ञासमानेनराज्ञश्चसहजीविनः ॥ ५१ ॥ कच्चिज्जितेंद्रियोराजाकच्चिदस्यांतराजिताः ॥ कच्चिदेषांप्रियोराजाकच्चिद्राज्ञःप्रियाःप्रजाः ॥ ५२ ॥ विजिज्ञासुरिहप्राप्तस्तवाहंराजसत्तम ॥ तस्यमेरोचतेराजन्क्षुधितस्येवभोजनं ॥ ५३ ॥ अमात्यामेनरोचंतेवितृष्णस्ययथोदकं ॥ भवतोर्थकृदित्येवंमयिदोषोहितैःकृतः ॥ विद्यतेकारणंनान्यदितिमेनात्रसंशयः ॥ ५४ ॥ नहितेषामहंद्रुग्धस्तत्तेषांदोषदर्शनं ॥ अरेर्हिदुर्हृदाद्भेयंभग्नपृष्ठादिवोरगात् ॥ ५५ ॥ राजोवाच भूयसापरिहारेणसत्कारेणचभूयसा ॥ पूजितोब्राह्मणश्रेष्ठभूयोवसगृहेमम ॥ ५६ ॥

॥ ५१ ॥ जिज्ञासामेवाह कच्चिदिति आंतराःकामादयःषट् एषांअमात्यादीनां ॥ ५२ ॥ रोचतेभवानितिशेषः ॥ ५३ ॥ अमात्येष्वरुचौहेतुमाह भवतइति दोषोमित्रध्वंसः ॥ ५४ ॥ नद्रुग्धःनद्रोहंकर्ता एवंसत्यपितत् अयमस्मद्द्रोहीतितेषांमयिदोषदर्शनमस्ति अतोमयात्रनस्थेयमित्यर्थः दुर्हृदात् दुष्टचित्तात् भेयंभेतव्यं भग्नपृष्ठात्पृष्ठभंगेनकोपितात् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इमंहितस्यकाकस्यवधेदोषमदर्शयन्एकमेकममात्यंक्रमेणदुर्बलीकुरुऐश्वर्यात्च्यावय दुर्बलीकृतस्यकारणंवधहेतुंदोषमाज्ञायसाकल्येनज्ञात्वाएकैकमेवजहि ॥ ५९ ॥ तेषामकस्मा त्युगपच्चवधेदोषमाह एकेति संहताःकंटकानपिमृद्नीयुः किमुतमादृशान्मृदूनित्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ पितरित्वदीयेसंस्थितेमृते ॥ ६३ ॥ विभ्रमेत्अनाप्तेष्वाप्तबुद्धिंभवान्माकार्षीदिति ॥ ६४ ॥

येत्वांब्राह्मणनेच्छंतितेनवत्स्यंतिमेगृहे॥ भवतैवहितज्ञेयंयत्तदेषामनंतरं॥ ५७॥ यथास्यात्सुधृतोदंडोयथाचसुकृतंकृतं ॥ तथासमीक्ष्यभगवन्श्रेयसेविनि युंक्ष्वमां॥ ५८॥ मुनिरुवाच अदर्शयन्निमंदोषमेकैकंदुर्बलीकुरु॥ ततःकारणमाज्ञायपुरुषंपुरुषंजहि॥ ५९॥ एकदोषाहिबहवोमृद्नीयुरपिकंटकान्॥ मंत्रभेदभयाद्राजंस्तस्मादेतद्ब्रवीमिते॥ ६० ॥ वयंतुब्राह्मणानाममृदुदंडाःकृपालवः ॥ स्वस्तिचेच्छामभवतःपरेषांचयथात्मनः॥ ६१ ॥ राजन्नात्मानमाच क्षेसंबंधीभवतोह्यहं॥ मुनिःकालकवृक्षीयइत्येवमभिसंज्ञितः॥ ६२॥ पितुःसखाचभवतःसंमतःसत्यसंगरः॥ व्यापन्नेभवतोराज्येराजन्पितरिसंस्थिते॥ ६३ सर्वकामान्परित्यज्यतपस्तप्तंतदामया॥ स्नेहात्त्वांतुब्रवीम्येतन्माभूयोविभ्रमेदिति॥ ६४॥ उभेदृष्ट्वादुःखसुखेराज्यंप्राप्ययदृच्छया॥ राज्येनामात्यसंस्थेनक थंराजन्प्रमाद्यसि॥ ६५॥ ततोराजकुलेनांदीसंजज्ञेभूयसापुनः॥ पुरोहितकुलेचैवसंप्राप्तेब्राह्मणर्षभे॥ ६६ ॥ एकच्छत्रांमहींकृत्वाकौसल्याययशस्विने॥ मु निःकालकवृक्षीयईजेक्रतुभिरुत्तमैः॥ ६७॥ हितंतद्वचनंश्रुत्वाकौसल्योप्यजयन्महीं ॥ तथाचकृतवान्राजायथोक्तंतेनभारत॥ ६८॥ इतिश्रीमहाभारतेशां तिप०राजध०अमात्यपरीक्षायांकालकवृक्षीयोपाख्यानेद्व्यशीतितमोऽध्यायः॥ ८२ ॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच सभासदःसहायाश्चसुहृदश्चविशां पते॥ परिच्छदास्तथामात्याःकीदृशाःस्युःपितामह॥ १॥ भीष्मउवाच ह्रीनिषेवास्तथादांताःसत्यार्जवसमन्विताः॥ शक्ताःकथयितुंसम्यक्तेतवस्युःस भासदः॥ २॥ अमात्यांश्चातिशूरांश्चब्राह्मणांश्चपरिश्रुतान्॥ सुसंतुष्टांश्चकौंतेयमहोत्साहांश्चकर्मसु ॥ ३॥ एतान्सहायाँल्लिप्सेथाःसर्वास्वापत्सुभारत॥ कुली नःपूजितोनित्यंनहिशक्तिंनिगूहति॥ ४॥ प्रसन्नमप्रसन्नंवापीडितंहतमेववा॥ आवर्तयतिभूयिष्ठंतदेवह्यनुपालितं॥ ५॥

केवलंअमात्यसंस्थोमाभूरित्याशयेनाह उभेइति ॥ ६५ ॥ नांदीमंगलपाठः ततस्तस्मिन्मंत्रिणिवृतेसति नंदीतिपाठेहर्षः मंत्रीतिपाठेभूयसायत्नेनसंजज्ञेजातः ॥ ६६ ॥ कौसल्यायकौसल्यार्थे ॥ ६७॥ ॥ ६८ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभा०द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥७॥ सभासदःव्यवहारनिर्णायकाः सहायाःयुद्धादावुपयोगिनः सुहृदोहितकर्तारः परिच्छदाःसेनान्यादयः अमात्याःमं त्रिणः ॥ १ ॥ क्रमेणैषांलक्षणान्याह ह्रीति कथयितुंन्यायान्यायौवक्तुं ॥ २ ॥ अमात्यान्नित्यंसन्निहितान् शूराःपुरोहितादयश्चसहायाइत्यर्थः ॥ ३ ॥ सुहृदमाहसार्धेन कुलीनइति ॥ ४ ॥ ५॥

॥ ६ ॥ यावदार्द्रकपाणयः शुष्कहस्तास्तुसद्योविक्रियंतेइत्यर्थः ॥ ७ ॥ इंगितज्ञान्नेत्रवक्त्रादिचेष्टितज्ञान् ॥ ८ ॥ अर्थोधनं मानउच्चस्थानेनिवेशादिः अर्घोदिव्यवस्त्रतांबूलादिदानं सत्कारआदरः यान्भि
यान्मन्येथास्तेर्थभाजःसुखभागिनश्चस्युः ॥ ९ ॥ तएवापदिअभिन्नवृत्ताः स्वामिनासहअनर्थभाजोदुःखभाजश्चस्युः नित्यंआपदिचार्थयंतइतिनित्यार्थिनः ॥ १० ॥ समयंधर्माधर्ममर्यादां जुगुप्सेथाः
रक्षस्व ॥ ११ ॥ अन्यतरग्रहःगणैकयोरेकतरस्यग्रहणप्रसंगः एकश्चेद्गुणीतदागणंत्यक्त्वासएवग्राह्यः अन्यथागणएवग्राह्यइति ॥ १२ ॥ श्रेयसःसाधोः ॥१३॥१४॥१५॥ सत्यःसत्यवान् ॥१६॥१७॥ भू

कुलीनादेशजाःप्राज्ञारूपवंतोबहुश्रुताः॥ प्रगल्भाश्चानुरक्ताश्चतेतवस्युःपरिच्छदाः॥ ६॥ दौष्कुलेयाश्चलुब्धाश्चनृशंसानिरपत्रपाः॥ तेत्वांतातनिषेवेयुर्या
वदार्द्रकपाणयः॥ ७॥ कुलीनान्शीलसंपन्नानिंगितज्ञाननिष्ठुरान्॥ देशकालविधानज्ञान्भर्तृकार्यहितैषिणः॥ ८॥ नित्यमर्थेषुसर्वेषुराजाकुर्वीतमंत्रिणः॥
अर्थमानार्घसत्कारैर्भोगैरुच्चावचैःप्रियैः॥ यानर्थभाजोमन्येथास्तेतेस्युःसुखभागिनः ॥ ९॥ अभिन्नवृत्ताविद्वांसःसद्वृत्ताश्चरितव्रताः॥ नत्वांनित्यार्थिनो
जह्युरक्षुद्राःसत्यवादिनः॥ १०॥ अनार्यायेनजानंतिसमयंमंदचेतसः॥ तेभ्यःपरिजुगुप्सेथायेचापिसमयच्युताः॥ ११॥ नैकमिच्छेद्गणंहित्वास्याच्चेदन्य
तरग्रहः॥ यस्त्वेकोबहुभिःश्रेयान्कामंतेनगणंत्यजेत्॥ १२॥ श्रेयसोलक्षणंचैतद्विक्रमोयस्यदृश्यते॥ कीर्तिप्रधानोयश्चस्यात्समयेयश्चतिष्ठति॥ १३॥ समर्था
न्पूजयेद्यश्चनास्पर्ध्यैःस्पर्धतेचयः॥ नचकामाद्भयात्क्रोधाल्लोभाद्वाधर्ममुत्सृजेत्॥ १४॥ अमानीसत्यवान्क्षांतोजितात्मामानसंयुतः॥ सतेमंत्रसहायःस्यात्स
र्वावस्थापरीक्षितः॥ १५॥ कुलीनःकुलसंपन्नस्तितिक्षुर्दक्षआत्मवान्॥ शूरःकृतज्ञःसत्यश्चश्रेयसःपार्थलक्षणं ॥ १६॥ तस्यैवंवर्तमानस्यपुरुषस्यविजान
तः॥ अमित्राःसंप्रसीदंतितथामित्रीभवंत्यपि॥ १७॥ अतऊर्ध्वममात्यानांपरीक्षेतगुणागुणं ॥ संयतात्माकृतप्रज्ञोभूतिकामश्चभूमिपः॥ १८॥ संबंधिपुरु
षैराप्तैरभिजातैःस्वदेशजैः॥ अहार्यैरव्यभीचारैःसर्वशःसुपरीक्षितैः॥ १९॥ यौनाःश्रौतास्तथामौलास्तथैवाप्यनहंकृताः॥ कर्तव्याभूतिकामेनपुरुषेणबुभूष
ता॥ २०॥ एषांवैनयिकीबुद्धिःप्रकृतिश्चैवशोभना॥ तेजोधैर्यंक्षमाशौचमनुरागःस्थितिर्धृतिः॥ २१॥ परीक्ष्यचगुणान्नित्यंप्रौढभावान्धुरंधरान्॥ पंचोप
धाव्यतीतांश्चकुर्याद्राजार्थकारिणः॥ २२॥

मिपःपरीक्षेतेतियोजना॥ १८॥अभिजातैःकुलीनैः अहार्यैः लंचादिनावशीकर्तुमशक्यैः संबंधिपुरुषैर्येषांसंबंधोस्तितादृशैः॥ १९॥यौनाउमत्त
योनयः श्रौतावेदपथगाः मौलाःपरंपरागताः अनहंकृताअगर्वाः कर्तव्यामंत्रिणइतिशेषः॥ २०॥ प्रकृतिःपूर्वकर्मजःसंस्कारः शोभनासत्यार्जवादिमती तेजःपराभिभवसामर्थ्यं धैर्यंमहत्यामप्यापदिचित्तस्या
नवसादः क्षमामहत्यप्यपकारेसहिष्णुत्वं शौचंबाह्यमांतरंचनिष्कापट्यं अनुरागःस्वामिनिप्रीतिः स्थितिरव्यभिचारिता धृतिर्धारणसामर्थ्यं॥ २१॥ पंचमंत्रिणइतितृतीयेनान्वयः उपधाच्छलंतद्व्यतीतान्॥ २२

पर्याप्तंकृत्स्नस्य विवित्सितस्यार्थस्य निर्वाहकंवचनंयेषांतान्॥२३॥२४॥वर्ज्यानाह हीनेत्यादिना हीनतेजसामित्रेणाभिसंसृष्टःसंबद्धः नव्यवस्यतिनकर्तव्याकर्तव्येनिश्चिनोति ॥२५॥ बहुगुणयुक्तोपि किंचिद्दोषयुक्तस्त्याज्यइत्याह एवमिति॥२६॥अणुषुसूक्ष्मेषु॥२७॥प्रापयितुंसमापयितुं ॥२८॥केवलादिति आरंभशूरोपिमूर्खःकर्मणःफलविशेषान्ज्ञातुंनशक्नोतीत्यर्थः ॥२९॥३०॥३१॥ अनुरक्तलक्षणमाह

पर्याप्तवचनान्वीरान्प्रतिपत्तिविशारदान्॥ कुलीनान्सत्वसंपन्नानिंगितज्ञाननिष्ठुरान्॥२३॥देशकालविधानज्ञान्भर्तृकार्यहितैषिणः॥ नित्यमर्थेषुसर्वेषुराजन्कुर्वीतमंत्रिणः॥ २४॥ हीनतेजोभिसंसृष्टोनैवजातुव्यवस्यति॥ अवश्यंजनयत्येवसर्वकर्मसुसंशयं ॥२५॥ एवमल्पश्रुतोमंत्रीकल्याणाभिजनोप्युत ॥ धर्मार्थकामसंयुक्तोनालंमंत्रंपरीक्षितुं॥ २६॥ तथैवानभिजातोपिकाममस्तुबहुश्रुतः॥ अनायकइवाचक्षुर्मुह्यत्यणुषुकर्मसु॥२७॥ योवाप्यस्थिरसंकल्पोबुद्धिमानागतागमः॥ उपायज्ञोपिनालंसकर्मप्रापयितुंचिरं॥ २८॥ केवलात्पुनरादानात्कर्मणोनोपपद्यते॥ परामर्शोविशेषाणामश्रुतस्येहदुर्मतेः॥ २९ ॥मंत्रिण्यननुरक्तेतुविश्वासोनोपपद्यते॥ तस्मादननुरक्तायनैवमंत्रंप्रकाशयेत्॥ ३०॥ व्यथयेद्धिसराजानंमंत्रिभिःसहितोनृजुः॥ मारुतोपहितच्छिद्रैःप्रविश्याग्निरिवद्रुमं॥ ३१॥ संक्रुद्धश्चैकदास्वामीस्थानाच्चैवापकर्षति॥ वाचाक्षिपतिसंरब्धःपुनःपश्चात्प्रसीदति॥३२॥ तानितान्यनुरक्तेनशक्यानिहितितिक्षितुं॥ मंत्रिणांचभवेत्क्रोधोविस्फूर्जितमिवाशनेः॥ ३३॥ यस्तुसंहरतेतानिभर्तुःप्रियचिकीर्षया॥ समानसुखदुःखंतंपृच्छेदर्थेषुमानवं ॥ ३४॥ अनृजुस्त्वनुरक्तोपिसंपन्नश्चेतरैर्गुणैः॥ राज्ञःप्रज्ञानयुक्तोपिनमंत्रंश्रोतुमर्हति॥ ३५॥ योमित्रैःसहसंबद्धोनपौरान्बहुमन्यते॥ असुहृत्तादृशोज्ञेयोनमंत्रंश्रोतुमर्हति॥ ३६॥ अविद्वानशुचिःस्तब्धःशत्रुसेवीविकत्थनः॥ असुहृत्क्रोधनोलुब्धोनमंत्रंश्रोतुमर्हति॥ ३७॥ आगंतुश्चानुरक्तोपिकाममस्तुबहुश्रुतः॥ सत्कृतःसंविभक्तोवानमंत्रंश्रोतुमर्हति॥ ३८॥ विधर्मतोविप्रकृतःपितायस्याभवत्पुरा॥ सत्कृतःस्थापितःसोपिनमंत्रंश्रोतुमर्हति॥ ३९॥ यःस्वल्पेनापिकार्येणसुहृदाक्षारितोभवेत्॥ पुनरन्यैर्गुणैर्युक्तोनमंत्रंश्रोतुमर्हति॥ ४०॥ कृतप्रज्ञश्चमेधावीबुधोजानपदःशुचिः॥ सर्वकर्मसुयःशुद्धःसमंत्रंश्रोतुमर्हति॥ ४१॥ ज्ञानविज्ञानसंपन्नःप्रकृतिज्ञःपरात्मनोः॥ सुहृदात्मसमोराज्ञःसमंत्रंश्रोतुमर्हति॥ ४२॥

त्रिभिः संक्रुद्धइति संक्रुद्धःस्वामीकदाचिदाश्वासितमपि अधिकारच्युतंकरोतिकदाचित्परुषमुक्त्वाप्यनुगृह्णातितच्चानुरक्तेनापिमंत्रिणासोढुमशक्यंमंत्रिकोपश्चवज्रपाततुल्योतोनित्यंराजहितार्थीयस्तानिसोढुंशक्नुयात्सएवानुरक्तस्तमेवराजापृच्छेदित्यर्थः॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥आगंतुर्नूतनः सोप्यविश्वास्यइत्यर्थः ॥३८॥ विधर्मतःअन्यायेन॥३९॥ आक्षारितोधनग्रहणेनरिक्तःकृतः॥४०॥उपादेयानाह सर्वेति जानपदःस्वदेशजः॥४१॥ परस्यशत्रोः आत्मनःप्रकृतीःस्वाम्यमात्यादिकाःजानातीतिप्रकृतिज्ञः॥४२॥

गंभीरोमंत्रगोपनसमर्थः ॥ ४ ३॥ शौटीरःप्रगल्भः द्वेष्यवत्हेयंपापंयस्यसद्वेष्यपापकः॥ ४ ४॥ आधित्सताआधातुमिच्छता॥ ४ ५॥ ४ ६॥ पंचानामभावेत्र्यवरास्त्रिभ्योन्यूनानकार्याः॥ ४ ७॥ प्रकृतिषुस्वाम्यमात्यादिषुमंत्रिणांछिद्रंअयथोक्तकारित्वाभावेनपरस्यावसरदानं ॥ ४ ८॥ रक्षेत्गोपयेत् पिदध्यात् विवरंछिद्रं॥ ४ ९॥ मंत्रोगूढोयेषांते मंत्रसंहननोमंत्रकवचः इतरेशूरजनादयः॥ ५ ०॥ स्वामिनोमंत्रिणश्चमदादिरहिताःसंतोयद्यन्योन्यमनुवर्तंतेतर्हिनिर्वृताःसुखिनोभवंतीत्यर्थः ॥ ५ १॥ नित्यमित्यर्थः उपधाछलानितानिपंच तेषुकेवलंवाचिकीद्रोणवधेहतोश्वत्थामाकुंजरइत्युक्तिर्युधिष्ठिरस्यमनसिच्छलाभावात् भीमस्युतत्रै

सत्यवाक्शीलसंपन्नोगंभीरःसत्रपोमृदुः॥ पितृपैतामहोयःस्यात्समंत्रंश्रोतुमर्हति॥ ४३ ॥ संतुष्टःसंमतःसत्यःशौटीरोद्वेष्यपापकः ॥ मंत्रविल्कालविच्छूरःसमंत्रंश्रोतुमर्हति॥ ४४॥ सर्वलोकमिमंशक्तःसांत्वेनकुरुतेवशे॥ तस्मैमंत्रःप्रयोक्तव्योदंडमाधित्सतानृप॥४५॥ पौरजानपदायस्मिन्विश्वासंधर्मतोगताः॥ योद्धानयविपश्चिच्चसमंत्रंश्रोतुमर्हति ॥ ४६ ॥ तस्मात्सर्वैर्गुणैरेतैरुपपन्नाःसुपूजिताः ॥ मंत्रिणःप्रकृतिज्ञाःस्युरुयवरामहदीप्सवः॥ ४७ ॥ स्वासुप्रकृतिषुच्छिद्रंलक्षयेरन्परस्यच॥ मंत्रिणांमंत्रमूलंहिराज्ञोराष्ट्रंविवर्धते ॥ ४८ ॥ नास्यच्छिद्रंपरःपश्येच्छिद्रेषुपरमन्वियात्॥ गूहेत्कूर्मइवांगानिरक्षेद्विवरमात्मनः॥ ॥ ४९॥ मंत्रगूढाहिराज्यस्यमंत्रिणोयेमनीषिणः॥ मंत्रसंहननोराजामंत्रांगानीतरेजनाः॥ ५०॥ राज्यंप्रणिधिमूलंहिमंत्रसारंप्रचक्षते ॥ स्वामिनस्त्वनुवर्तंतेवृत्त्यर्थमिहमंत्रिणः॥ ५१ ॥ संविनीयमदक्रोधौमानमीर्ष्यांचनिर्वृताः ॥ नित्यंपंचोपधातीतैर्मंत्रयेत्सहमंत्रिभिः ॥ ५२॥ तेषांत्रयाणांविविधंविमर्शंविबुध्यचित्तंविनिवेश्यतत्र॥ स्वनिश्चयंतत्प्रतिनिश्चयज्ञंनिवेदयेदुत्तरमंत्रकाले ॥ ५३॥ धर्मार्थकामज्ञमुपेत्यपृच्छेद्युक्तोगुरुंब्राह्मणमुत्तरार्थं ॥ निष्ठाकृतातेनयदासहःस्यात्तंमंत्रमार्गंप्रणयेदसक्तः॥ ५४॥ एवंसदामंत्रयितव्यमाहुर्येमंत्रतत्त्वार्थविनिश्चयज्ञाः॥ तस्मात्तमेवंप्रणयेत्सदैवमंत्रंप्रजासंग्रहणेसमर्थं॥५५॥ नवामनाःकुब्जकृशानखंजानांधोजडःस्त्रीचनपुंसकंच॥ नचात्रतिर्यक्क्पुरोनपश्चान्नोर्ध्वंनचाधःप्रचरेत्कथंचित्॥ ५६॥ आरुह्यवावेश्मतथैवशून्यंस्थलंप्रकाशंकुशकाशहीनं॥ वागंगदोषान्परिहृत्यसर्वान्संमंत्रयेत्कार्यमहीनकालं॥५७॥ इतिश्रीम०शां०रा०सभ्यादिलक्षणकथनेत्र्यशीतितमोऽध्यायः॥८३॥

वकायिकीवाचिकीच केवलंमानसिकीपांडवेषुधृतराष्ट्रस्य वाचिक्याअभावात् तत्रैवधार्तराष्ट्राणांकायवाङ्मनोभवाजतुगृहे सौप्तिकेऽश्वत्थाम्नःकायिकीतिपंचविधाउपधातामतीतैः॥ ५ २॥ तेषामिति त्रयाणांत्रीणिमतानिस्वनिश्चयंचावधार्यनिश्चयज्ञंगुरुंप्रतितन्मतचतुष्टयंनिवेदयेदितिद्वयोःसंबंधः ॥ ५ ३॥ तेनगुरुणापिचतुर्भिःसहऊहापोहपूर्वकंयदानिष्ठासिद्धांतःकृतोभवेत्सोपियदासहःस्यात्सर्वेषामैकमत्येनस्यात्तदातंमंत्रंप्रणयेत्कार्येनियोजयेत्॥ ५ ४॥ ५ ५॥ अत्रमंत्रस्थाने॥ ५ ६॥ वाग्दोषउच्चैर्भाषणादिः अंगदोषोनेत्रवक्रविकारादिः तेनान्यंनाधिक्षिपेदित्यर्थः ॥ ५ ७॥ इ०शां०नै०भा०त्र्यशीतितमोऽध्यायः॥ ८ ३॥

अत्रमंत्रमूलभूतेप्रजासंग्रहणेविषये ॥ १ ॥ एकपदंयत्रसर्वेगुणाःअंतर्भवंतितदेवकर्तव्यंवस्तु प्रमाणंसंमतं ॥२ ॥ सांत्वंनिष्कपटंप्रियवचनं ॥ ३ ॥ ४ ॥ नाभाषतेतूष्णीमास्ते नाचरन् अनाचरन् ॥ ५ ॥ यो राजापूर्वंस्वदुःखनिवेदनात्प्रागेवकिमर्थमागतोसीत्यादिभाषते ॥ ६ ॥ दानमेवदानमपिसांत्वहीनंनप्रीणयतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ सर्वस्वंगृहीत्वापिसांत्वंप्रयुंजतोवशेलोकोभवतीत्याह आदानादपीति ॥ ८ ॥

भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ बृहस्पतेश्चसंवादंशक्रस्यचयुधिष्ठिर ॥ १ ॥ शक्रउवाच किंस्विदेकपदंब्रह्मन्पुरुषःसम्यगाचरन् ॥ प्रमाणंसर्वभूतानांयशश्चैवाप्नुयान्महत् ॥ २ ॥ बृहस्पतिरुवाच सांत्वमेकपदंशक्रपुरुषःसम्यगाचरन् ॥ प्रमाणंसर्वभूतानांयशश्चैवाप्नुयान्महत् ॥ ३ ॥ एतदेकपदंशक्रसर्वलोकसुखावहं ॥ आचरन्सर्वभूतेषुप्रियोभवतिसर्वदा ॥ ४ ॥ योहिनाभाषतेकिंचित्सर्वदाभ्रुकुटीमुखः ॥ द्वेष्योभवतिभूतानांससांत्वमिह नाचरन् ॥ ५ ॥ यस्तुसर्वमभिप्रेक्ष्यपूर्वमेवाभिभाषते ॥ स्मितपूर्वाभिभाषीचतस्यलोकःप्रसीदति ॥ ६ ॥ दानमेवहिसर्वत्रसांत्वेनानभिजल्पितं ॥ नप्रीणयति भूतानिनिर्व्यंजनमिवाशनं ॥ ७ ॥ आदानादपिभूतानांमधुरामीरयन्गिरं ॥ सर्वलोकमिमंशक्रसांत्वेनकुरुतेवशे ॥ ८ ॥ तस्मात्सांत्वंप्रयोक्तव्यंदंडमाधित्सतापिहि ॥ फलंचजनयत्येवंनचास्योद्विजतेजनः ॥ ९ ॥ सुकृतस्यहिसांत्वस्यश्लक्ष्णस्यमधुरस्यच ॥ सम्यगासेव्यमानस्यतुल्यंजातुनविद्यते ॥ १० ॥ भीष्मउवाच इत्युक्तःकृतवान्सर्वंयथाशक्रःपुरोधसा ॥ तथात्वमपिकौंतेयसम्यगेतत्समाचर ॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणि राजध० इंद्रबृहस्पतिसंवादेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच कथंस्विदिहराजेंद्रपालयन्पार्थिवःप्रजाः ॥ प्रीतिंधर्मविशेषेणकीर्तिमाप्नोतिशाश्वतीं ॥ १ ॥ भीष्मउवाच व्यवहारेणशुद्धेनप्रजापालनतत्परः ॥ प्राप्यधर्मंचकीर्तिंचलोकावाप्नोत्युभौशुचिः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरउवाच कीदृशैर्व्यवहारैस्तुकैश्चव्यवहरेन्नृपः ॥ एतत्पृष्टोमहाप्राज्ञयथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ येचैवपूर्वकथितागुणास्तेपुरुषंप्रति ॥ नैकस्मिन्पुरुषेह्येतेविद्यंतइतिमेमतिः ॥ ४ ॥ भीष्मउवाच एवमेतन्महाप्राज्ञयथावदसिबुद्धिमन् ॥ दुर्लभःपुरुषःकश्चिदेभिर्युक्तोगुणैःशुभैः ॥ ५ ॥ किंतुसंक्षेपतःशीलंप्रयत्नेनेहदुर्लभं ॥ वक्ष्यामितुयथामात्यान्यादृशांश्चकरिष्यसि ॥ ६ ॥ चतुरोब्राह्मणान्वैद्यान्प्रगल्भान्स्नातकान्शुचीन् ॥ क्षत्रियांश्चतथाचाष्टौबलिनःशस्त्रपाणिनः ॥ ७ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ कथमिति प्रीतिंस्वर्गं ॥ १ ॥ व्यवहारेणएकस्मिन्गृहक्षेत्रादौविषयेममेदंममेदमितिद्वयोर्विवदतोर्मध्येऽयंसत्योऽयमनृतइतिविवेकोव्यवहारः तेनशुद्धेनपक्षपातहीनेन ॥ २ ॥ कीदृशैःकिंस्वरूपैः कैर्व्यवहारनिर्णायकैः व्यवहरेत्निर्णयंकुर्यात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

पूर्वकेनित्ये ॥ ८ ॥ अष्टाभिर्गुणैः शुश्रूषाश्रवणंग्रहणंधारणमूहनमपोहनंविज्ञानंतत्त्वज्ञानंचेतितैः पंचाशद्वर्षवयसमित्यैकैकस्यविशेषणं ॥ ९ ॥ १० ॥ सप्तभिःमृगयाक्षाःस्त्रियःपानमितिचतुर्भिःकाम
जैः दंडपातनंवाक्पारुष्यंअर्थदूषणमितित्रिभिःक्रोधजैरितिसप्तभिः अष्टानांब्राह्मणचतुष्टयंशूद्रत्रयंसूतश्चेतितेषां ॥ ११ ॥ तेत्वयाद्रष्टव्याः ॥ १२ ॥ गूढंन्यासापहारादिकंतेत्वयानग्राह्यं अन्योन्यंविवदमा
नौद्रव्येपरस्परसंबंधंदूषयतस्तथाचउभयोरसंबंधाद्राजकीयमिदमितिबुद्धिंनकारयेदित्यर्थः सार्धः ॥ १३ ॥ परिस्रवेत्मंदंमंदमन्यत्रगच्छेत् ॥ १४॥१५ ॥ अधर्मतइतिच्छेदः धर्ममूलेराज्ये ॥ १६॥१७॥
ततःसाक्षीति यतोपरीक्षायांसामात्यस्यराज्ञोऽधोगतिस्ततोहेतोस्तत्व्यवहारजातंपरीक्ष्यं तथाहि अर्थिनाममायंशतंसुवर्णान्धारयतीतिपक्षेउपन्यस्तेयदिप्रत्यर्थीधारयामीतिवदेत्तदानसाक्ष्यादिप्रयोजनम

वैश्यान्वित्तेनसंपन्नानेकविंशतिसंख्यया ॥ त्रींश्चशूद्रान्विनीतांश्चशुचीन्कर्मणिपूर्वके ॥ ८ ॥ अष्टाभिश्चगुणैर्युक्तंसूतंपौराणिकंतथा ॥ पंचाशद्वर्षवयसंप्रग
ल्भमनसूयकं ॥ ९ ॥ श्रुतिस्मृतिसमायुक्तंविनीतंसमदर्शिनं ॥ कार्येविवदमानानांशक्तमर्थेष्वलोलुपं ॥ १० ॥ वर्जितंचैवव्यसनैःसुघोरैःसप्तभिर्भृशं ॥ अष्टा
नांमंत्रिणांमध्येमंत्रंराजोपधारयेत् ॥ ११ ॥ ततःसंप्रेषयेद्राष्ट्रेराष्ट्रीयायचदर्शयेत् ॥ अनेनव्यवहारेणद्रष्टव्यास्तेप्रजाःसदा ॥ १२ ॥ नचापिगूढंद्रव्यंतेग्राह्यं
कार्योपघातकं ॥ कार्येखलुविपन्नेत्वांसोधर्मस्तांश्चपीडयेत् ॥ १३ ॥ विद्रवेच्चैवराष्ट्रंतेश्येनात्पक्षिगणाइव ॥ परिस्रवेच्चसततंनौर्विशीर्णेवसागरे ॥ १४॥ प्रजाः
पालयतोऽसम्यगधर्मेणेहभूपतेः ॥ हार्दंभयंसंभवतिस्वर्गश्चास्यविरुध्यते ॥ १५ ॥ अथयोऽधर्मतःपातिराजामात्योथवात्मजः ॥ धर्मासनेसन्नियुक्तोधर्ममूले
नरर्षभ ॥ १६ ॥ कार्येष्वधिकृताःसम्यगकुर्वतोनृपानुगाः ॥ आत्मानंपुरतःकृत्वायांत्यधःसहपार्थिवाः ॥ १७॥ बलात्कृतानांबलिभिःकृपणंबहुजल्पतां ॥ ना
थोवैभूमिपोनित्यमनाथानांनृणांभवेत् ॥ १८ ॥ ततःसाक्षिबलंसाधुद्वैधवादकृतंभवेत् ॥ असाक्षिकमनाथंवापरीक्ष्यंतद्विशेषतः ॥ १९ ॥ अपराधानुरूपंचदं
डंपापेषुधारयेत् ॥ वियोजयेद्धनैर्ऋद्धानधनानथबंधनैः ॥ २० ॥ विनयेच्चापिदुर्वृत्तान्प्रहारैरपिपार्थिवः ॥ सांत्वेनोपप्रदानेनशिष्टांश्चपरिपालयेत् ॥ २१ ॥ रा
ज्ञोवधंचिकीर्षेद्यस्तस्यचित्रोवधोभवेत् ॥ आदीपकस्यस्तेनस्यवर्णसंकरिकस्यच ॥ २२ ॥

स्ति यदित्वसौनधारयामीतिवदतितदाद्वैधवादकृतंअन्योन्यंविरुद्धोयउभयो
र्वादस्तत्रकृतंसाक्षिबलंसाधुभवेत् निर्णायकमितिशेषः तत्रअर्थिनाप्रत्यर्थिनिस्वार्थसाधनायसाक्षिपत्रंशपथोवाआस्थेयः क्षेत्रादिविषयेविवादश्चेद्भोगोपिप्रदर्शनीयः यदातुप्रत्यर्थीवदति सत्यमस्यमयागृही
तंपरंतुप्रत्यर्पितमितिवा अस्मिन्नर्थेपूर्वमेवायंमयापराजितोस्तिपुनर्निर्लज्जत्वादुपागतइतिवावदतितदाप्रत्यर्पणकालीनाअर्थिपराजयकालीनावासाक्ष्यादयःप्रदर्शनीयाः यद्यर्थिनःप्रत्यर्थिनोवासाक्ष्यादिकं
नास्तिशपथंवापरोनानुमन्यतेतदातद्विवादास्पदंद्रव्यमसाक्षिकत्वादनाथंनिःस्वामिकंभवति अर्थीचतन्मुंचतितदाविशेषतस्तप्तपरशुग्रहणादिनातत्परीक्ष्यमिति ॥ १८ ॥ परीक्षोत्तरमपिकिंकार्यमतआह अ
पराधेति ॥ १९ ॥ २० ॥ चित्रोनेकधा आदीपकस्यगृहादिदाहकस्य चित्रइतिसर्वत्रानुकृष्यते ॥ २१ ॥ युक्तस्ययथाशास्त्रमवहितस्यचित्रवधंकुर्वतोपिराज्ञोदोषोनास्तिप्रत्युतधर्मएवास्तीत्यर्थः ॥ २२ ॥

॥२३॥ नेति पितुरपराधेपुत्रोनदंड्यःअपितुआगमानुगमःकार्यः त्वंस्वपितरंपत्रादिद्वाराआनीयोपस्थापयेतितदुपरिपित्रागमनस्यपर्यनुयोगःकार्यः तावत्पर्यंतंपुत्रंबध्नीयात्यदितुसबद्धेपिपुत्रेनायातितदापुत्रम
पिमोक्षयेत् पितुःराष्ट्रान्निर्वासनरूपस्यदंडस्यतेनस्वतएवसंपादितत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रतीहारोद्वारपालः शिरोरक्षःशिरांसीवशिरांसिदुर्गनगरादीनिप्रधानस्थानानितद्रक्षणकर्ता

सम्यक्प्रणयतोदंडंभूमिपस्यविशांपते ॥ युक्तस्यवानास्यधर्मोधर्मएवहिशाश्वतः ॥ २३॥ कामकारेणदंडंतुयःकुर्यादविचक्षणः ॥ सइहाकीर्तिसंयुक्तोमृतोन
रकमृच्छति ॥ २४ ॥ नपरस्यप्रवादेनपरेषांदंडमर्पयेत् ॥ आगमानुगमंकृत्वाबध्नीयान्मोक्षयीतवा ॥ २५ ॥ नतुहन्यान्नृपोजातुदूतंकस्यांचिदापदि ॥ दूतस्यहं
तानिरयमाविशेत्सचिवैःसह ॥ २६ ॥ यथोक्तवादिनंदूतंक्षत्रधर्मरतोनृपः ॥ योहन्यात्पितरस्तस्यभ्रूणहत्यामवाप्नुयुः ॥ २७ ॥ कुलीनःकुलसंपन्नोवाग्मीदक्षः
प्रियंवदः ॥ यथोक्तवादीस्मृतिमान्दूतःस्यात्सप्तभिर्गुणैः ॥ २८ ॥ एतैरेवगुणैर्युक्तःप्रतीहारोस्यरक्षिता ॥ शिरोरक्षश्चभवतिगुणैरेतैःसमन्वितः ॥ २९ ॥ धर्मशा
स्त्रार्थतत्त्वज्ञःसंधिविग्रहिकोभवेत् ॥ मतिमान्धृतिमान्ह्रीमान्रहस्यविनिगूहिता ॥ ३० ॥ कुलीनःसत्वसंपन्नःशुक्लोमात्यःप्रशस्यते ॥ एतैरेवगुणैर्युक्तस्तथा
सेनापतिर्भवेत् ॥ ३१ ॥ व्यूहयंत्रायुधानांचतत्त्वज्ञोविक्रमान्वितः ॥ वर्षशीतोष्णवातानांसहिष्णुःपररंध्रवित् ॥ ३२ ॥ विश्वासयेत्परांश्चैवविश्वसेन्नकस्य
चित् ॥ पुत्रेष्वपिहिराजेंद्रविश्वासोनप्रशस्यते ॥ ३३ ॥ एतच्छास्त्रार्थतत्त्वंतुमयाख्यातंतवानघ ॥ अविश्वासोनरेंद्राणांगुह्यंपरममुच्यते ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेशांतिपर्वणिराजध० अमात्यविभागेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥८५॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच कथंविधंपुरंराजास्वयमावस्तुमर्हति ॥ कृतंवाकार
यित्वावातन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच वस्तव्यंयत्रकौंतेयसपुत्रज्ञातिबंधुना ॥ न्याय्यंतत्रपरिप्रष्टुंवृत्तिंगुप्तिंचभारत ॥ २ ॥ तस्मात्तेवर्तयिष्या
मिदुर्गकर्मविशेषतः ॥ श्रुत्वातथाविधातव्यमनुष्ठेयंचयत्नतः ॥ ३ ॥ षड्विधंदुर्गमास्थायपुराण्यथनिवेशयेत् ॥ सर्वसंपत्प्रधानंयद्बाहुल्यंचापिसंभवेत् ॥ ४ ॥ ध
न्वदुर्गंमहीदुर्गंगिरिदुर्गंतथैवच ॥ मनुष्यदुर्गंमृद्दुर्गंवनदुर्गंचतानिषट् ॥ ५ ॥ यत्पुरंदुर्गसंपन्नंधान्यायुधसमन्वितं ॥ दृढप्राकारपरिखंहस्त्यश्वरथसंकुलं ॥ ६ ॥ विद्वां
सःशिल्पिनोयत्रनिचयाश्चसुसंचिताः ॥ धार्मिकश्चजनोयत्रदाक्ष्यउत्तममास्थितः ॥ ७ ॥

॥२८॥ २९ ॥ ३० ॥ एतैःधर्मेत्यादिभिरमात्यगुणैः ॥ ३१ ॥ सेनापतेर्विशेषगु
णानाह व्यूहेति व्यूहःसेनायाःनिवेशनप्रकारविशेषः यंत्राणिधनुरादीनि आयुधानिखड्गादीनि ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इ० रा० नै० भा० पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥८५॥ ॥७॥ कथंविधमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
अथदुर्गाणामाश्रयेणपुराणिमहानगराणि निवेशयेत् धन्वानिर्जलदेशः तदेवपरितश्चदुर्गंधन्वदुर्गं महीदुर्गंकोटः ॥ ५ ॥ दुर्गेणमहीदुर्गेणसंपन्नं अतएवदृढप्राकारपरिखं ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ सानुनादंगीतवादित्रध्वनिमत् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ निचयान्धान्यादिसंग्रहान् ॥ १२ ॥ १३ ॥ दंध्वनान् ध्वनिमतोनिःसाणादीन् बंधनानितिपाठांतरेस्पष्टोर्थः ॥ १४ ॥ आशयानिपानानि उ

ऊर्जस्विनरनागाश्वंचत्वरापणशोभितं ॥ प्रसिद्धव्यवहारंचप्रशांतमकुतोभयं ॥ ८ ॥ सुप्रभंसानुनादंचसुप्रशस्तनिवेशनं ॥ शूराढ्यजनसंपन्नंब्रह्मघोषानुनादितं ॥ ९ ॥ समाजोत्सवसंपन्नंसदापूजितदैवतं ॥ वश्यामात्यबलोराजातत्पुरंस्वयमाविशेत् ॥ १० ॥ तत्रकोशंबलंमित्रंव्यवहारंचवर्धयेत् ॥ पुरेजनपदेचैवसर्वदोषान्निवर्तयेत् ॥ ११ ॥ भांडागारायुधागारंप्रयत्नेनाभिवर्धयेत् ॥ निचयान्वर्धयेत्सर्वांस्तथायंत्रायुधालयान् ॥ १२ ॥ काष्ठलोहतुषांगारदारुशृंगास्थिवैणवान् ॥ मज्जास्नेहवसाक्षौद्रमौषधग्राममेवच ॥ १३ ॥ शणंसर्जरसंधान्यमायुधानिशरांस्तथा ॥ चर्मस्नायुंतथावेत्रंमुंजबल्वजदंध्वनान् ॥ १४ ॥ आशयाश्चोदपानाश्चप्रभूतसलिलाकराः ॥ निरोद्धव्याःसदाराज्ञाक्षीरिणश्चमहीरुहाः ॥ १५ ॥ सत्कृताश्चप्रयत्नेनआचार्यर्त्विक्पुरोहिताः ॥ महेष्वासाःस्थपतयःसांवत्सरचिकित्सकाः ॥ १६ ॥ प्राज्ञामेधाविनोदांतादक्षाःशूराबहुश्रुताः ॥ कुलीनाःसत्वसंपन्नायुक्ताःसर्वेषुकर्मसु ॥ १७ ॥ पूजयेद्धार्मिकान्राजानिगृह्णीयादधार्मिकान् ॥ नियुंज्याच्चप्रयत्नेनसर्ववर्णान्स्वकर्मसु ॥ १८ ॥ बाह्यमाभ्यंतरंचैवपौरजानपदंतथा ॥ चारैःसुविदितंकृत्वाततःकर्मप्रयोजयेत् ॥ १९ ॥ चरान्मंत्रंचकोशंचदंडंचैवविशेषतः ॥ अनुतिष्ठेत्स्वयंराजासर्वंह्यत्रप्रतिष्ठितं ॥ २० ॥ उदासीनारिमित्राणांसर्वमेवचिकीर्षितं ॥ पुरेजनपदेचैवज्ञातव्यंचारचक्षुषा ॥ ॥ २१ ॥ ततस्तेषांविधातव्यंसर्वमेवाप्रमादतः ॥ भक्तान्पूजयतानित्यंद्विषतश्चनिगृह्णता ॥ २२ ॥ यष्टव्यंक्रतुभिर्नित्यंदातव्यंचाप्यपीडया ॥ प्रजानांरक्षणंकार्यंनकार्यंधर्मबाधकं ॥ २३ ॥ कृपणानाथवृद्धानांविधवानांचयोषितां ॥ योगक्षेमंचवृत्तिंचनित्यमेवप्रकल्पयेत् ॥ २४ ॥ आश्रमेषुयथाकालंचैलभाजनभोजनं ॥ सदैवोपहरेद्राजासत्कृत्याभ्यर्च्यमान्यच ॥ २५ ॥ आत्मानंसर्वकार्याणितापसेराष्ट्रमेवच ॥ निवेदयेत्प्रयत्नेनतिष्ठेत्प्रह्वश्चसर्वदा ॥ २६ ॥ सर्वार्थत्यागिनंराजाकुलेजातंबहुश्रुतं ॥ पूजयेत्तादृशंदृष्ट्वाशयनासनभोजनैः ॥ २७ ॥ तस्मिन्कुर्वीतविश्वासंराजाकस्यांचिदापदि ॥ तापसेषुहिविश्वासमपिकुर्वंतिदस्यवः ॥ २८ ॥ तस्मिन्निधीनादधीतप्रज्ञांपर्याददीतच ॥ नचाप्यभीक्ष्णंसेवेतभृशंवाप्रतिपूजयेत् ॥ २९ ॥

दपानाःकूपाः निरोद्धव्यारक्षणीयाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रज्ञायथार्थग्रहणसामर्थ्यं मेधाऊहापोहकौशलं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनुतिष्ठेत् आलोचयेत् ॥ २० ॥ २१ ॥ विधातव्यंप्रतिकर्तव्यं ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तापसेतपस्विजने ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ निधीन्धनभांडानि अभीक्ष्णंनसेवेत दस्यूनांतत्सूचनेतपस्विनाशापत्तेः नप्रतिपूजयेच्च ॥ २९ ॥

अन्यस्तापसःकार्यःसखित्वेनसंपादनीयः ॥ ३० ॥ तेषुतत्तत्स्थानस्थेषुतापसेषु ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभा०षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥७॥ राष्ट्रस्यगुप्तिःपरिपालनंकथंकर्तव्यमितिपृच्छति नगरगुप्तिश्रवणानंतरंतस्याबुद्धिस्थायाउपस्थानात् राष्ट्रेति ॥ १ ॥ २ ॥ दशानांग्रामाणांसमाहारोदशग्रामीतस्याःदशग्राम्याः द्विगुणायाःविंशतिग्राम्याः शतस्यसहस्रस्या

अन्यःकार्यःस्वराष्ट्रेषुपरराष्ट्रेषुचापरः॥ अटवीषुपरःकार्यःसामंतनगरेष्वपि॥ ३०॥ तेषुसत्कारमानाभ्यांसंविभागांश्चकारयेत्॥ परराष्ट्राटवीस्थेषुयथास्वविषयेतथा॥ ३१॥ तंकस्यांचिदवस्थायांशरणंशरणार्थिने॥ राज्ञेदद्युर्यथाकामंतापसाःसंशितव्रताः॥ ३२॥ एषतेलक्षणोद्देशःसंक्षेपेणप्रकीर्तितः॥ यादृशेनगरेराजास्वयमावस्तुमर्हति॥ ३३॥ इतिश्रीम०शांतिप०राजध०दुर्गपरीक्षायांषडशीतितमोऽध्यायः ॥८६॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच राष्ट्रगुप्तिंचमेराजन्राष्ट्रस्यैवतुसंग्रहं॥ सम्यग्जिज्ञासमानायप्रब्रूहिभरतर्षभ॥ १॥ भीष्मउवाच राष्ट्रगुप्तिंचतेसम्यग्राष्ट्रस्यैवतुसंग्रहं॥ हंतसर्वंप्रवक्ष्यामितत्त्वमेकमनाःशृणु॥ २॥ ग्रामस्याधिपतिःकार्योदशग्राम्यास्तथापरः॥ द्विगुणायाःशतस्यैवंसहस्रस्यचकारयेत्॥३॥ ग्रामेयान्ग्रामदोषांश्चग्रामिकःप्रतिभावयेत्॥ तान्ब्रूयाद्दशपायासौसतुविंशतिपायवै॥ ४॥ सोपिविंशत्यधिपतिर्वृत्तंजानपदेजने॥ ग्रामाणांशतपालायसर्वमेवनिवेदयेत्॥ ५॥ यानिग्राम्याणिभोज्यानिग्रामिकस्तान्युपाश्नियात्॥ दशपस्तेनभर्तव्यस्तेनापिद्विगुणाधिपः॥ ६॥ ग्रामंग्रामशताध्यक्षोभोक्तुमर्हतिसत्कृतः॥ महांतंभरतश्रेष्ठसुस्फीतंजनसंकुलं॥ ॥७॥ तत्रह्यनेकपायत्तंराज्ञोभवतिभारत॥ शाखानगरमर्हस्तुसहस्रपतिरुत्तमः॥८॥ धान्यहैरण्यभोगेनभोक्तुंराष्ट्रीयसंगतः॥ तेषांसंग्रामकृत्यंस्याद्ग्रामकृत्यंचतेषुयत्॥ ९॥ धर्मज्ञःसचिवःकश्चित्तत्प्रपश्येदतंद्रितः॥ नगरेनगरेवास्यादेकःसर्वार्थचिंतकः॥ १०॥ उच्चैःस्थानेघोररूपोनक्षत्राणामिवग्रहः॥ भवेत्सतान्परिक्रामेत्सर्वानेवसभासदः॥ ११॥ तेषांवृत्तिंपरिणयेत्कश्चिद्राष्ट्रेषुतच्चरः॥ जिघांसवःपापकामाःपरस्वादायिनःशठाः॥ १२॥ रक्षाभ्यधिकृतानामतेभ्योरक्षेदिमाःप्रजाः॥ विक्रयंक्रयमध्वानंभक्तंचसपरिच्छदं॥ १३॥ योगक्षेमंचसंप्रेक्ष्यवणिजांकारयेत्करान्॥ उत्पत्तिंदानवृत्तिंचशिल्पंसंप्रेक्ष्यचासकृत्॥ १४॥ शिल्पंप्रतिकरानेवंशिल्पिनःप्रतिकारयेत्॥ उच्चावचकरादाप्यामहाराज्ञायुधिष्ठिर॥ १५॥

धिपतिंकारयेत् ॥३॥४॥५॥६॥ तत्रराष्ट्रेशताधिपतिभोग्यंग्रामंअनेकपायत्तंभवति क्लीबत्वमार्षं सार्धः अन्यथातस्यतदायत्तत्वेधनलोभात्सकृत्स्नंग्रामंपीडयेदितिभावः सहस्रपतिः शाखानगरंतत्रत्यधान्यहैरण्यसंबंधीयोभोगोधनंतेनस्वस्यवेतनेनभोक्तुंपालयितुमर्हः तत्रक्षत्रियाणामभावाद्वैश्येभ्योयःकरआयातितदेवतस्यवेतनमित्यर्थः ॥ ७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३ ॥ कारयेत्दापयेत् ॥१४॥१५॥

फलंधान्यधनवत्थ्यादि वत्थ्यनुरूपःकरःकल्प्यइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ आत्मनोमूलंराष्ट्रं परेषांमूलंकृष्यादि ॥ १८ ॥ ईहालोभः अतिखादिनंबहुभक्षं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ निर्यातंदत्तं इहराष्ट्रे ॥ २३ ॥ संश्रिताःसाक्षादाश्रिताःउपाश्रिताःव्यवहिताः ॥ २४ ॥ बाह्यमिति आटवीकोदस्युसंघोबाह्यजनस्तंयूयमुपतिष्ठध्वमितिभेदयित्वामध्यमोग्रामीणजनोभोक्तव्यस्ततोबहुलंधनमादद्यादि

यथायथानसीदेरंस्तथाकुर्यान्महीपतिः ॥ फलंकर्मचसंप्रेक्ष्यततःसर्वंप्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥ फलंकर्मचनिर्हेतुनकश्चित्संप्रवर्तते ॥ यथाराजाचकर्ताचस्यातांकर्मणिभागिनौ ॥ १७ ॥ संवेक्ष्यतुतथाराज्ञाप्रणेयाःसततंकराः ॥ नोच्छिद्यादात्मनोमूलंपरेषांचापितृष्णया ॥ १८ ॥ ईहाद्वाराणिसंरुध्यराजासंप्रीतदर्शनः ॥ प्रद्विषंतिपरिख्यातंराजानमतिखादिनं ॥ १९ ॥ प्रद्विष्टस्यकुतःश्रेयोनाप्रियोलभतेफलं ॥ वत्सौपम्येनदोग्धव्यंराष्ट्रमक्षीणबुद्धिना ॥ १९ ॥ भृतोवत्सोजातबलःपीडांसहतिभारत ॥ नकर्मकुरुतेवत्सोभृशंदुग्धोयुधिष्ठिर ॥ २१ ॥ राष्ट्रमप्यतिदुग्धंहिनकर्मकुरुतेमहत् ॥ योराष्ट्रमनुगृह्णातिपरिरक्षन्स्वयंनृपः ॥ २२ ॥ संजातमुपजीवन्सलभतेसुमहत्फलं ॥ आपदर्थंचनिर्यातंधनंत्विहविवर्धयेत् ॥ २३ ॥ राष्ट्रंचकोशभूतंस्यात्कोशोवेश्मगतस्तथा ॥ पौरजानपदान्सर्वान्संश्रितोपाश्रितांस्तथा ॥ यथाशक्त्यनुकंपेतसर्वान्स्वल्पधनानपि ॥ २४ ॥ बाह्यंजनंभेदयित्वाभोक्तव्योमध्यमःसुखं ॥ एवंनास्यप्रकुप्यंतिजनाःसुखितदुःखिताः ॥ २५ ॥ प्रागेवतुधनादानमनुभाष्यततःपुनः ॥ सन्निपत्यस्वविषयेभयंराष्ट्रेप्रदर्शयेत् ॥ २६ ॥ इयमापत्समुत्पन्नापरचक्रभयंमहत् ॥ अपिचांतायकल्पंतेवेणोरिवफलागमाः ॥ २७ ॥ अरयोमेसमुत्थायबहुभिर्दस्युभिःसह ॥ इदमात्मवधायैवराष्ट्रमिच्छंतिबाधितुं ॥ २८ ॥ अस्यामापदिघोरायांसंप्राप्तेदारुणेभये ॥ परित्राणायभवतःप्रार्थयिष्येधनानिवः ॥ २९ ॥ प्रतिदास्येचभवतांसर्वंचाहंभयक्षये ॥ नारयःप्रतिदास्यंतियद्धरेयुर्बलादितः ॥ ३० ॥ कलत्रमादितःकृत्वासर्वंवोविनशेदिति ॥ अपिचेत्पुत्रदारार्थमर्थसंचयइष्यते ॥ ३१ ॥ नंदामिवःप्रभावेणपुत्राणामिवचोदये ॥ यथाशक्त्युपगृह्णामिराष्ट्रस्यापीडयाचवः ॥ ३२ ॥ आपत्स्वेवचवोढव्यंभवद्भिःपुंगवैरिव ॥ नचप्रियतरंकार्यंधनंकस्यांचिदापदि ॥ ३३ ॥

त्यर्थः ॥ २५ ॥ तत्रप्रकारमाह प्रागिति चोरनिग्रहार्थंकटकबंधःकर्तव्यस्तदर्थंधनमपेक्षितमितिपूर्वमेवआभाष्यसूचनांकृत्वाततःसन्निपत्यतेषुतेषुग्रामेषुगत्वाभयंदर्शयेत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ आत्मवधायेतिप्रजासुस्वसामर्थ्यंद्योत्यते ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पुंगवैर्बलीवर्दैः नचप्रियमित्यादिसार्धः एवंचालेख्येनसुशिक्षितान्मुक्तांश्चस्वरश्मीन्स्वस्यरश्मिभूतान्पदातीन्अधिकारिणः प्रजासुधनमुद्ग्रहीतुंअभ्यवसृजेत्प्रेरयेत् योगंधनग्रहणोपायं आधायप्रजासुप्रयोज्य धनंगृह्णीयादितिशेषः ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ गोमिनःवैश्यान् भाषायांचारणाइतिप्रसिद्धान् प्राकारादीन्कर्तव्यान्प्रेक्ष्यसंदर्शयित्वाइदंकार्यमुपस्थितमत्यावश्यकमित्युक्त्वाकरंकारयेत् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥७॥ यदेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ शल्यकवान्तीक्ष्णतुंडआखुविशेषः सहिनिद्रितस्यमनुष्यस्यपादतलस्थंमांसंअतीक्ष्णेनैवोपायेनभक्ष

इतिवाचामधुरयाश्लक्ष्णयासोपचारया ॥ स्वरश्मीनभ्यवसृजेद्योगमाधायकालवित् ॥ ३४ ॥ प्राकारंभृत्यभरणंव्ययंसंग्रामतोभयं ॥ योगक्षेमंचसंप्रेक्ष्यगोमिनःकारयेत्करं ॥ ३५ ॥ उपेक्षिताहिनश्येयुर्गोमिनोरण्यवासिनः ॥ तस्मात्तेषुविशेषेणमृदुपूर्वंसमाचरेत् ॥ ३६ ॥ सांत्वनंरक्षणंदानमवस्थाचाप्यभीक्ष्णशः ॥ गोमिनांपार्थकर्तव्यःसंविभागःप्रियाणिच ॥ ३७ ॥ अजस्रमुपयोक्तव्यंफलंगोमिषुभारत ॥ प्रभावयंतिराष्ट्रंचव्यवहारंकृषिंतथा ॥ ३८ ॥ तस्माद्गोमिषुयत्नेन प्रीतिंकुर्याद्विचक्षणः ॥ दयावानप्रमत्तश्चकरान्संप्रणयन्मृदून् ॥ ३९ ॥ सर्वत्रक्षेमचरणंसुलभंनामगोमिषु ॥ नह्यतःसदृशंकिंचिद्वरमस्तियुधिष्ठिर ॥ ४० ॥ इतिश्रीम० शांतिप० राजध० राष्ट्रगुप्त्यादिकथनेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच यदाराजासमर्थोपिकोशार्थीस्यान्महामते ॥ कथंप्रवर्तेततदातन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच यथादेशंयथाकालंयथाबुद्धियथाबलं ॥ अनुशिष्यात्प्रजाराजाधर्मार्थीतद्धितेरतः ॥ २ ॥ यथातासांचमन्येतश्रेयआत्मनएवच ॥ तथाकर्माणिसर्वाणिराजाराष्ट्रेषुवर्तयेत् ॥ ३ ॥ मधुदोहंदुहेद्राष्ट्रंभ्रमराइवपादपं ॥ वत्सापेक्षीदुहेच्चैवस्तनांश्चनविकुट्टयेत् ॥ ४ ॥ जलौकावत्पिबेद्राष्ट्रंमृदुनैवनराधिपः ॥ व्याघ्रीवचहरेत्पुत्रान्संदशेन्नचपीडयेत् ॥ ५ ॥ यथाशल्यकवानाखुःपदंधूनयतेसदा ॥ अतीक्ष्णेनाभ्युपायेनतथाराष्ट्रंसमापिबेत् ॥ ६ ॥ अल्पेनाल्पेनदेयेनवर्धमानंप्रदापयेत् ॥ ततोभूयस्ततोभूयःक्रमवृद्धिंसमाचरेत् ॥ ७ ॥ दमयन्निवदम्यानिशश्वद्भारंविवर्धयेत् ॥ मृदुपूर्वंप्रयत्नेनपाशानभ्यवहारयेत् ॥ ८ ॥ सकृत्पाशावकीर्णास्तेनभविष्यंतिदुर्दमाः ॥ उचितेनैवभोक्तव्यास्तेभविष्यंतियत्नतः ॥ ९ ॥ तस्मात्सर्वसमारंभोदुर्लभःपुरुषंप्रति ॥ यथामुख्यान्सांत्वयित्वाभोक्तव्यइतरोजनः ॥ १० ॥ ततस्तान्भेदयित्वातुपरस्परविवक्षितान् ॥ भुंजीतसांत्वयंश्चैवयथासुखमयत्नतः ॥ ११ ॥

यतिशयानस्तुईषद्वेदनयापदंकिंचित्धूनयतेकंपयते नतुतीव्रवेदनयाप्रबुध्यन्आखुंनिवारयतितद्वद्राष्ट्रंसमापिबेत् ॥ ६ ॥ प्रत्यब्दंशततमेनाधिकेनवांशेनवर्धमानंकरंप्रदापयन्ग्रामद्रव्यस्यवृद्धिंकुर्यादित्याह अल्पेनेति ॥ ७ ॥ दम्यानिवत्सतरकुलानियथाक्रमेणदमयेत्तद्वत्प्रजाअपीत्याह दमयन्निवेति अभ्यवहारयेत्ग्राहयेत् ॥ ८ ॥ सकृत्सद्यःपाशावकीर्णाःसंतः नभविष्यंतिमरिष्यंति यतोदुर्दमाः अतउचितेनक्रमेणतेभोक्तव्याः दम्याःप्रजाश्च ॥ ९ ॥ पुरुषंप्रतीत्यस्यप्रतिपुरुषमित्यर्थः ॥ १० ॥ ततोमुख्यद्वारा तान्इतरान् विवक्षितान्वोढुमिष्टान् ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ मद्यशालाः संदेशहराः कुट्टन्यः कुत्सितेनशीलेनवांतिगच्छंतिधर्मंहिंसंतिवाकुशीलवाविटाः कितवाद्यूतकाराश्च निभाह्वाइत्याह पानेति ॥१४॥ भद्रिकाःकल्याण्यः ॥ १५ ॥ याचितव्यः दत्तमृणंकरंवेतिशेषः ॥१६॥ अनुजीवेयुरनुसरेयुः अन्यथादोषमाहनेति ॥१७॥१८॥१९॥ तथानियच्छन्नितिशेषः ॥२०॥ स्थानानिमद्यादीनांवक्ष्यमाणानां किमकार्यंविवर्जयेत् अपितुसर्वमकार्यंकुर्या

नचास्थानेनचाकालेकरांस्तेभ्योनिपातयेत् ॥ आनुपूर्व्येणसांत्वेनयथाकालंयथाविधि ॥ १२ ॥ उपायान्प्रब्रवीम्येतान्नमेमायाविवक्षिता ॥ अनुपायेनदमयन्प्रकोपयतिवाजिनः ॥ १३ ॥ पानागारनिवेशाश्चवेश्याःप्रापणिकास्तथा ॥ कुशीलवाःसकितवायेचान्येकेचिदीदृशाः ॥ १४ ॥ नियम्याःसर्वएवैतेयेराष्ट्रस्योपघातकाः ॥ एतेराष्ट्रेऽभितिष्ठंतोबाधंतेभद्रिकाःप्रजाः ॥ १५ ॥ नकेनचिद्याचितव्यःकश्चित्किंचिदनापदि ॥ इतिव्यवस्थाभूतानांपुरस्तान्मनुनाकृता ॥ १६ ॥ सर्वेतथानुजीवेयुर्नकुर्युःकर्मचेदिह ॥ सर्वएवइमेलोकानभवेयुरसंशयं ॥ १७ ॥ प्रभुर्नियमनेराजायएतान्ननियच्छति ॥ भुंक्तेसतस्यपापस्यचतुर्भागमितिश्रुतिः ॥ १८ ॥ भोक्तातस्यतुपापस्यसुकृतस्ययथातथा ॥ नियंतव्याःसदाराज्ञापापायेस्युर्नराधिप ॥ १९ ॥ कृतपापस्त्वसौराजायएतान्ननियच्छति ॥ तथाकृतस्यधर्मस्यचतुर्भागमुपाश्नुते ॥ २० ॥ स्थानान्येतानिसंयम्यप्रसंगोभूतिनाशनः ॥ कामेप्रसक्तःपुरुषःकिमकार्यंविवर्जयेत् ॥ २१ ॥ मद्यमांसपरस्वानितथादाराधनानिच ॥ आहरेद्रागवशगस्तथाशास्त्रंप्रदर्शयेत् ॥ २२ ॥ आपद्येवतुयाचंतेयेषांनास्तिपरिग्रहः ॥ दातव्यंधर्मतस्तेभ्यस्त्वनुक्रोशाद्भयान्नतु ॥ २३ ॥ मातेराष्ट्रेयाचनकाभूवन्माचापिदस्यवः ॥ एषांदातारएवैतेनैतेभूतस्यभावकाः ॥ २४ ॥ येभूतान्यनुगृह्णंतिवर्धयंतिचयेप्रजाः ॥ तेतेराष्ट्रेषुवर्तंतांमाभूतानामभावकाः ॥ २५ ॥ दंड्यास्तेचमहाराजधनादानप्रयोजकाः ॥ प्रयोगंकारयेयुस्तान्यथाबलिकरांस्तथा ॥ २६ ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यंयच्चान्यत्किंचिदीदृशं ॥ पुरुषैःकारयेत्कर्मबहुभिःकर्मभेदतः ॥ २७ ॥ नरश्चेत्कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यंचाप्यनुष्ठितः ॥ संशयंलभतेकिंचित्तेनराजाविगर्ह्यते ॥ २८ ॥ धनिनःपूजयेन्नित्यंपानाच्छादनभोजनैः ॥ वक्तव्याश्चानुगृह्णीध्वंप्रजाःसहमयेतिवै ॥ २९ ॥ अंगमेतन्महद्राज्येधनिनोनामभारत ॥ ककुदंसर्वभूतानांधनस्थोनात्रसंशयः ॥ ३० ॥ प्राज्ञःशूरोधनस्थश्चस्वामीधार्मिकएवच ॥ तपस्वीसत्यवादीचबुद्धिमांश्चापिरक्षति ॥ ३१ ॥

देव ॥२१॥ अकार्यमेवाह मद्येति शास्त्रंआज्ञांप्रदर्शयेत्प्रवर्तयेत् ॥२२॥ आपद्येवनतुशाठ्यादिनाऽनापद्यपि ॥२३॥ दातारआच्छेत्तारः ॥ २४ ॥ २५ ॥ धनेत्यधिकधनग्रहणंप्रयोजयंतोऽधिकारिणोदंड्याःअन्ये चअधिकारिणस्तान्यथावद्बलिकरानुद्दिश्यप्रयोगंकारयेयुः ॥२६॥ बहुभिः कारयेदन्यथाकर्मभेदतःकर्मणोभेदोनाशःस्यादित्यर्थः ॥२७॥ संशयंचोरेभ्योराजकीयेभ्योवाभयात् ॥२८॥२९॥३०॥३१॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिशांतिप॰रा॰नै॰भारतभा॰अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥९॥ वनस्पतीनिति मूलफलंब्राह्मणानांस्वमितिधर्ममाहुरतोप्येतन्नच्छिंद्युः ॥ १ ॥ ब्राह्मणापरोधेनैतैरपालने न ॥२ ॥ त्यागंराष्ट्रस्य ॥ ३ ॥ अवृत्त्याराष्ट्रंत्यजतोराज्ञावृत्तिःकल्प्येतिमर्यादानतुराजरथाद्यलाभात् त्यजतस्तदपिदेयमित्यस्तीतिकस्मिन्निितिकाङ्क्षासूचयति ॥ ४ ॥ अतःपरंत्वंवृत्तिंकल्पयासिनतुपूर्व

तस्मात्सर्वेषुभूतेषुप्रीतिमान्भवपार्थिव ॥ सत्यमार्जवमक्रोधमानृशंस्यंचपालय॥३२॥ एवंदंडंचकोशंचमित्रंभूमिंचलप्स्यसि॥सत्यार्जवपरोराजन्मित्रकोशबलान्वितः॥ ३३॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध॰कोशसंचयप्रकारकथनेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८॥ ॥९॥ भीष्मउवाच वनस्पतीन्भक्ष्यफलान्नच्छिंद्युर्विषयेतव ॥ ब्राह्मणानांमूलफलंधर्ममाहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥ ब्राह्मणेभ्योतिरिक्तंचभुंजीरन्नितरेजनाः ॥ नब्राह्मणापरोधेनहरेदन्यःकथंचन॥ २ ॥ विप्रश्चेत्त्यागमातिष्ठेदात्मार्थेवृत्तिकर्शितः ॥ परिकल्प्यास्यवृत्तिःस्यात्सदारस्यनराधिप ॥३॥ सचेन्नोपनिवर्तेतवाच्योब्राह्मणसंसदि ॥ कस्मिन्निदानींमर्यादामयंलोकःकरिष्यति ॥४॥ असंशयंनिवर्तेतनचेद्वक्ष्यत्यतःपरं ॥ पूर्वंपरोक्षंकर्तव्यमेतत्कौंतेयशाश्वतं ॥५॥ आहुरेतज्जनाब्रह्मन्नचैतच्छ्रद्दधाम्यहं ॥ निमंत्र्यश्चभवेद्भोगैरवृत्त्याचतदाचरेत् ॥६॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यंलोकानामिहजीवनं ॥ ऊर्ध्वंचैवत्रयीविद्यासाभूतान्भावयत्युत ॥७॥ तस्यांप्रपतमानायांयेस्युस्तत्परिपंथिनः ॥ दस्यवस्तद्वधायेहब्रह्माक्षत्रमथासृजत् ॥ ८ ॥ शत्रूनंजयप्रजारक्षयजस्वक्रतुभिर्नृप ॥ युध्यस्वसमरेवीरोभूत्वाकौरवनंदन ॥ ९ ॥ संरक्ष्यान्पालयेद्राजासराजाराजसत्तमः ॥ येकेचित्तान्नरक्षंतितैरर्थोनास्तिकश्चन ॥ १० ॥ सदैवराज्ञायोद्धव्यंसर्वलोकाद्युधिष्ठिर ॥ तस्माद्धेतोर्हिभुंजीतमनुष्यानेवमानवः ॥ ११ ॥ आंतरेभ्यःपरान्रक्षन्परेभ्यःपुनरांतरान् ॥ परान्परेभ्यःस्वान्स्वेभ्यःसर्वान्पालयनित्यदा ॥ १२॥ आत्मानंसर्वतोरक्षन्राजन्रक्षस्वमेदिनीं ॥ आत्ममूलमिदंसर्वमाहुर्वैविदुषोजनाः ॥ १३ ॥ किंछिद्रंकोनुसंगोमेकिंवास्त्यविनिपातितं ॥ कुतोमामाश्रयेद्दोषइतिनित्यंविचिंतयेत् ॥ १४ ॥ अतीतदिवसेवृत्तंप्रशंसंतिनवापुनः ॥ गुप्तैश्चारैरनुमतैःपृथिवीमनुसारयेत् ॥ १५ ॥ जानीयुर्यदिमेवृत्तंप्रशंसंतिनवापुनः ॥ कच्चिद्रोचेज्जनपदेकच्चिद्राष्ट्रेचमेयशः ॥ १६ ॥

मिति उपालंभेपूर्वंपरोक्षंकर्तव्यंविस्मर्तव्यंक्षंतव्यमितितंप्रार्थयेदित्यर्थः ॥ ५ ॥ वृत्तिमात्रंकल्पयेदितिपरमतं भोगार्थीचेद्राष्ट्रंत्यजतितदाभोगैरपिनिमंत्र्यः अवृत्त्याचेत्तदावृत्त्यापिनिमंत्र्यइत्याहाहुरिति ॥ ६ ॥ ऊर्ध्वंस्वर्गं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ लोकात्लोकहितार्थंयोद्धव्यं बोद्धव्यमितिपाठेस्वपरचरित्रमितिशेषः उत्तरार्धेतुभुंजीतेत्यत्रयुंजीतेतिपाठः मनुष्यांश्चारानितिचार्थः ॥ ११ ॥ स्वीयाःआंतरा बाह्याश्च परस्माद्रक्ष्याःस्वीयाः बाह्यास्तुशत्रुभ्योरक्ष्याइत्यर्थः ॥ १२ ॥ विदुषोविद्वांसः ॥ १३ ॥ संगोव्यसनस्येतिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८॥ सुपरिणीतान् सत्कृतान् ॥१९॥२०॥ तुल्येषुकथमितरइतरंभुंजीतेतिप्रश्नः बलवानेवदुर्बलंभुंजीततुल्यात्तुआत्मानंरक्षेच्छलेनचतंभुंजीतेत्युत्तरमाह तुल्येतित्रिभिः ॥ २१ ॥ भारुंडः गृध्रः
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभा०एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥९॥ एवंस्वाम्यादिप्रकृतिषट्कंनिरूप्यप्रकीर्णकान्धर्मान्वक्तुंउतथ्यमांधातृ

धर्मज्ञानांधृतिमतांसंग्रामेष्वपलायिनां ॥ राष्ट्रंतुयेनुजीवंतियेतुराज्ञोनुजीविनः॥१७॥ अमात्यानांचसर्वेषांमध्यस्थानांचसर्वशः ॥ येचत्वाभिप्रशंसेयुर्निंदे
युरथवापुनः॥ १८॥ सर्वान्सुपरिणीतांस्तान्कारयेथायुधिष्ठिर॥ एकांतेनहिसर्वेषांनशक्यंतातरोचितुं॥ मित्रामित्रमथोमध्यंसर्वभूतेषुभारत॥ १९॥ युधि
ष्ठिरउवाच तुल्यबाहुबलानांचतुल्यानांचगुणैरपि ॥ कथंस्यादधिकःकश्चित्सचभुंजीतमानवान् ॥ २०॥ भीष्मउवाच यच्चराह्यचरानघ्नदंष्ट्रान्दं
ष्ट्रिणस्तथा॥ आशीविषाइवक्रुद्धाभुजंगान्भुजगाइव॥ २१॥ एतेभ्यश्चाप्रमत्तःस्यात्सदाशत्रोर्युधिष्ठिर॥ भारुंडसदृशाह्येतेनिपतंतिप्रमादतः॥२२॥ कच्चि
त्तेवणिजोराष्ट्रेनोद्विजंतिकरार्दिताः॥ क्रीणंतोबहुनाल्पेनकांतारकृतविश्रमाः ॥ २३॥ कच्चित्कृषिकराराष्ट्रंनजहत्यतिपीडिताः॥ येवहंतिधुरंराज्ञांतेभरंतीतरा
नपि॥ २४॥ इतोदत्तेनजीवंतिदेवाःपितृगणास्तथा ॥ मानुषोरगरक्षांसिवयांसिपशवस्तथा ॥ २५॥ एषातेराष्ट्रवृत्तिश्चराज्ञांगुप्तिश्चभारत ॥ एतमेवार्थमा
श्रित्यभूयोवक्ष्यामिपांडव॥ २६॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजध०राष्ट्रगुप्तौएकोननवतितमोऽध्यायः॥ ८९॥ ॥९॥ भीष्मउवाच यानंगिरा
क्षत्रधर्मानुतथ्योब्रह्मवित्तमः॥ मांधात्रेयौवनाश्वायप्रीतिमानभ्यभाषत॥ १॥ सयथानुशशासैनमुतथ्योब्रह्मवित्तमः॥ तत्तेसर्वंप्रवक्ष्यामिनिखिलेनयुधि
ष्ठिर॥ २॥ उतथ्यउवाच धर्मायराजाभवतिनकामकरणायतु॥ मांधातरितिजानीहिराजालोकस्यरक्षिता ॥ ३॥ राजाचरतिचेद्धर्मंदेवत्वायैवकल्प
ते॥ सचेदधर्मंचरतिनरकायैवगच्छति॥ ४॥ धर्मेतिष्ठंतिभूतानिधर्मोराजनितिष्ठति॥ तंराजासाधुयःशास्तिसराजापृथिवीपतिः ॥५॥ राजापरमधर्मात्मा
लक्ष्मीवान्धर्मउच्यते॥ देवाश्चगर्हांगच्छंतिधर्मोनास्तीतिचोच्यते ॥ ६॥ स्वधर्मेवर्तमानानामर्थसिद्धिःप्रदृश्यते॥ तदेवमंगलंलोकःसर्वःसमनुवर्तते ॥ ७॥ उ
च्छिद्यतेधर्मवृत्तमधर्मोवर्ततेमहान्॥ भयमाहुर्दिवारात्रंयदापापोनवार्यते॥ ८॥ ममेदमितिनैवैतत्साधूनांतातधर्मतः॥ नवैव्यवस्थाभवतियदापापोनवार्य
ते॥ ९॥ नैवभार्यानपशवोनक्षेत्रंननिवेशनं॥ संदृश्येतमनुष्याणांयदापापबलंभवेत्॥ देवाःपूजांनजानंतिनस्वधांपितरस्तदा॥ १०॥

संवादंवामदेवगीतांचारभते यानंगिराइत्यादिनाअध्यायपंचकेन अंगिराःआंगिरसः॥ १॥२॥ ३॥ ४॥५॥ देवाइति यदापापोनवार्यतेतदादैवतनिंदादयोदोषाःप्रवर्तंतइतिसार्धत्रयं ॥६॥७॥८॥९॥१०॥

॥११॥ वृद्धानांशस्त्रेणछिन्नदेहानां॥१२॥१३॥धर्मोधर्मपालः॥१४॥अलंवारणंछेदनमितियावत् तेनवृषंलुनातिछिनत्तीतिवृषलइतियोगोदर्शितः॥१५॥१६॥ धर्मपदस्यद्वेधाव्युत्पत्तिमाह धनादिति धन वाचीनांतोधनशब्दः अर्तेर्गत्यर्थान्मक्प्रत्ययेततोनलोपगुणौ धनादिस्रवतीतिधर्मइत्यर्थः धनादितिपंचमीतुधनंप्रापयितुंस्रवतिद्रवतिक्लपायतइतिल्यब्लोपेज्ञेया धारणाद्वाधर्मः धृञोमनूप्रत्ययः सीमांतकरः याव

नपूज्यंतेत्व्यतिथयोयदापापोनवार्यते॥ नवेदानधिगच्छंतिव्रतवंतोद्विजातयः॥ ११॥ नयज्ञांस्तन्वतेविप्रायदापापोनवार्यते॥ वृद्धानामिवसत्वानांमनोभ वतिविह्वलं॥ १२॥ मनुष्याणांमहाराजयदापापोनवार्यते॥ उभौलोकावभिप्रेक्ष्यराजानमृषयःस्वयं॥ १३॥ असृजत्सुमहद्भूतमयंधर्मोभविष्यति॥ यस्मि न्धर्मोविराजेततंराजानंप्रचक्षते॥ १४॥ यस्मिन्विलीयतेधर्मस्तंदेवावृषलंविदुः॥ वृषोहिभगवान्धर्मोयस्तस्यकुरुतेह्यलं॥ वृषलंतंविदुर्देवास्तस्माद्धर्मंविव र्धयेत्॥ १५॥ धर्मेवर्धतिवर्धंतिसर्वभूतानिसर्वदा॥ तस्मिन्ह्रसतिहीयंतेतस्माद्धर्मंनलोपयेत्॥ १६॥ धनात्स्रवतिधर्मोहिधारणाद्वेतिनिश्चयः॥ अकार्याणां मनुष्येंद्रससीमांतकरःस्मृतः॥ १७॥ प्रभवार्थंहिभूतानांधर्मःसृष्टःस्वयंभुवा॥ तस्मात्प्रवर्तयेद्धर्मंप्रजानुग्रहकारणात्॥ १८॥ तस्माद्धिराजशार्दूलधर्मःश्रेष्ठत रःस्मृतः॥ सराजायःप्रजाःशास्तिसाधुकृत्पुरुषर्षभ॥ १९॥ कामक्रोधावनादृत्यधर्ममेवानुपालय॥ धर्मःश्रेयस्करतमोराज्ञांभरतसत्तम॥ २०॥ धर्मस्यब्राह्म णायोनिस्तस्मात्तान्पूजयेत्सदा॥ ब्राह्मणानांचमांधाताःकुर्यात्कामानमत्सरी॥ २१॥ तेषांह्यकामकरणाद्राज्ञःसंजायतेभयं॥ मित्राणिनचवर्धंतेतथामित्री भवंत्यपि॥ २२॥ ब्राह्मणानांसदासूयाद्बाल्याद्वैरोचनोबलिः॥ अथास्माच्छ्रीरपाक्रामद्यास्मिन्नासीत्प्रतापिनी॥ २३॥ ततस्तस्मादपाक्रम्यसागच्छत्पाकशा सनं॥ अथसोन्वतपत्पश्चाच्छ्रियंदृष्ट्वापुरंदरे॥ २४॥ एतत्फलमसूयायाअभिमानस्यवाविभो॥ तस्माद्बुध्यस्वमांधातर्मात्वांजह्यात्प्रतापिनी॥ २५॥ दर्पोनाम श्रियःपुत्रोजज्ञेऽधर्मादितिश्रुतिः॥ तेनदेवासुराराजन्नीताःसुबहवोव्ययं॥ २६॥ राजर्षयश्चबहवस्तथाबुध्यस्वपार्थिव॥ राजाभवतितंजित्वादासस्तेनपराजि तः॥ २७॥ सयथादर्पसहितमधर्मंनानुसेवते॥ तथावर्तस्वमांधातश्चिरंचेत्स्थातुमिच्छसि॥ २८॥ मत्तात्प्रमत्तात्पौगंडादुन्मत्ताच्चविशेषतः॥ तदभ्यासादुपा वर्तसंहितानांचसेवनात्॥ २९॥ निगृहीतादमात्याच्चस्त्रीभ्यश्चैवविशेषतः॥ पर्वताद्विषमाद्दुर्गाद्धस्तिनोश्वात्सरीसृपात्॥ ३०॥

त्पापंतावद्यातनाकरइत्यर्थः ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥अमित्रीभवंतिवर्धंते॥२२॥असूयात्असूयातः लिंगव्यत्ययआर्षः असूययाअततिसततंवर्ततइतिवाअसूयात्॥२३॥२४॥२५॥ अधर्मादितिच्छेदः ॥२६॥ तंदर्पं ॥२७॥ ॥२८॥ पौगंडात्बालकात्अज्ञादित्यर्थः पाषंडादितिमुख्यःपाठः मत्तादिभ्यउपावर्तपरावृत्तिंभज तदभ्यासात्तैःसहपरिचयात् संहितानांमिलितानांचतेषांसेवनाच्चसुतरामुपावर्तेत्यर्थः ॥२९॥३०॥

अत्यागंबद्धमुष्टितां ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अपुमांसःक्लीबाः स्थूलजिव्हामूकाः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥३६ ॥ नक्षत्राणिधूमकेत्वादयः ॥ ३७ ॥३८॥ एकस्यधनंद्वौआददातेआच्छिद्यगृह्णीतः ॥३९॥४०॥

एतेभ्योनित्ययुक्तःस्यान्नक्तंचर्यांचवर्जयेत् ॥ अत्यागंचाभिमानंचदंभंक्रोधंचवर्जयेत् ॥ ३१ ॥ अविज्ञातासुचस्त्रीषुक्लीबासुस्वैरिणीषुच ॥ परभार्यासुकन्यासुनाचरेन्मैथुनंनृप ॥ ३२ ॥ कुलेषुपापरक्षांसिजायंतेवर्णसंकरात् ॥ अपुमांसोंगहीनाश्चस्थूलजिह्वाविचेतसः ॥ ३३ ॥ एतेचान्येचजायंतेयदाराजाप्रमाद्यति ॥ तस्माद्राज्ञाविशेषेणवर्तितव्यंप्रजाहिते ॥ ३४ ॥ क्षत्रियस्यप्रमत्तस्यदोषःसंजायतेमहान् ॥ अधर्माःसंप्रवर्धंतेप्रजासंकरकारकाः ॥ ३५ ॥ अशीतेविद्यतेशीतंशीतेशीतंनविद्यते ॥ अवृष्टिरतिवृष्टिश्चव्याधिश्चाप्याविशेत्प्रजाः ॥ ३६ ॥ नक्षत्राण्युपतिष्ठंतिग्रहाघोरास्तथागते ॥ उत्पाताश्चात्रदृश्यंतेबहवोराजनाशनाः ॥ ३७ ॥ अरक्षितात्मायोराजाप्रजाश्चापिनरक्षति ॥ प्रजाश्चतस्यक्षीयंतेततःसोनुविनश्यति ॥ ३८ ॥ द्वावाददातेह्येकस्यद्वयोःसुबहवोपरे ॥ कुमार्यःसंप्रलुप्यंतेतदाहुर्नृपदूषणं ॥ ३९ ॥ ममेदमितिनैकस्यमनुष्येष्ववतिष्ठति ॥ त्यक्त्वाधर्मंयदाराजाप्रमादमनुतिष्ठति ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० उतथ्यगीतासुनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ उतथ्यउवाच कालवर्षीचपर्जन्योधर्मचारीचपार्थिवः ॥ संपद्यदेषाभवतिसाबिभर्तिसुखंप्रजाः ॥ १ ॥ योनजानातिहर्तुंवावस्त्राणांरजकोमलं ॥ रक्तानांवाशोधयितुंयथानास्तितथैवसः ॥ २ ॥ एवमेतद्द्विजेंद्राणांक्षत्रियाणांविशांतथा ॥ शूद्रश्चतुर्थोवर्णानांनानाकर्मस्ववस्थितः ॥ ३ ॥ कर्मशूद्रेकृषिर्वैश्येदंडनीतिश्चराजनि ॥ ब्रह्मचर्यंतपोमंत्राःसत्यंचापिद्विजातिषु ॥ ४ ॥ तेषांयःक्षत्रियोवेदवस्त्राणामिवशोधनं ॥ शीलदोषान्विनिर्हर्तुंसपितासप्रजापतिः ॥ ५ ॥ कृतंत्रेताद्वापरंचकलिश्चभरतर्षभ ॥ राजवृत्तानिसर्वाणिराजैवयुगमुच्यते ॥ ६ ॥ चातुर्वर्ण्यंतथावेदाश्चातुराश्रम्यमेवच ॥ सर्वंप्रमुह्यतेह्येतद्यदाराजाप्रमाद्यति ॥ ७ ॥ अग्नित्रेतात्रयीविद्यायज्ञाश्चसहदक्षिणाः ॥ सर्वएवप्रमाद्यंतियदाराजाप्रमाद्यति ॥ ८ ॥ राजैवकर्ताभूतानांराजैवचविनाशकः ॥ धर्मात्मायःसकर्तास्यादधर्मात्माविनाशकः ॥ ९ ॥ राज्ञोभार्याश्चपुत्राश्चबांधवाःसुहृदस्तथा ॥ समेत्यसर्वेशोचंतियदाराजाप्रमाद्यति ॥ ॥ १० ॥ हस्तिनोऽश्वाश्चगावश्चाप्युष्ट्राश्वतरगर्दभाः ॥ अधर्मभूतेनृपतौसर्वेसीदंतिजंतवः ॥ ११ ॥

इतिशांतिपर्वणिराजध० नैलकंठीयेभारतभावदीपेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥९१॥ कालेति ॥ १ ॥ वस्त्राणांशुक्लानां शोधयितुंरंगमविचाल्यमलमात्रंदूरीकर्तुं ॥ २ ॥ द्विजानांमध्येयःकश्चिच्छूद्रोवानानाकर्मस्ववस्थितः स्वकर्मच्युतोमूढः रजकतुल्यइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अग्नित्रेतागार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयाख्यंवह्नित्रयं त्रयीऋग्यजुःसामवेदाः ॥८॥९॥१०॥११॥

अबलंतुअबलस्यपालनान्महत्पुण्यमपालनाच्चमहत्पापमित्यर्थः ॥ १२ ॥ भूतंदुर्बलंसंभजतेऽन्नादिनासेवते तदन्वयाःदातृसंबंधिनः ॥ १३ ॥ अबलंतुमहद्भूतमित्येतद्विवृणोति दुर्बलंस्येत्यादिना ॥ १४ ॥

दुर्बलार्थंबलंसृष्टंधात्रामांधातरुच्यते ॥ अबलंतुमहद्भूतंयस्मिन्सर्वंप्रतिष्ठितं ॥ १२ ॥ यच्चभूतंसंभजतेयेचभूतास्तदन्वयाः ॥ अधर्मस्तेहिनृपतौसर्वेशोचंतिपार्थिव ॥ १३ ॥ दुर्बलस्यचयच्चक्षुर्मुनेराशीविषस्यच ॥ अविषह्यतमंमन्येमास्मदुर्बलमासदः ॥ १४ ॥ दुर्बलांस्तातबुध्येथानित्यमेवाविमानितान् ॥ मात्वांदुर्बलचक्षूंषिप्रदहेयुःसबांधवं ॥ १५ ॥ नहिदुर्बलदग्धस्यकुलेकिंचित्प्ररोहति ॥ आमूलंनिर्दहंत्येवमास्मदुर्बलमासदः ॥ १६ ॥ अबलंवैबलाच्छ्रेयोयच्चातिबलवद्बलं ॥ बलस्याबलदग्धस्यनकिंचिदवशिष्यते ॥ १७ ॥ विमानितोहतःक्रुष्टस्त्रातारंचेन्नविंदति ॥ अमानुषकृतस्तत्रदंडोहंतिनराधिपं ॥ १८ ॥ मास्मताततरणेस्थित्वाभुंजीथादुर्बलंजनं ॥ मात्वांदुर्बलचक्षूंषिदहंत्वग्निरिवाशयं ॥ १९ ॥ यानिमिथ्याभिशस्तानांपतंत्यश्रूणिरोदतां ॥ तानिपुत्रान्पशून्घ्नंतितेषांमिथ्याभिशंसनात् ॥ २० ॥ यदिनात्मनिपुत्रेषुनचेत्पौत्रेषुनप्तृषु ॥ नहिपापंकृतंकर्मसद्यःफलतिगौरिव ॥ २१ ॥ यत्राबलोवध्यमानस्त्रातारंनाधिगच्छति ॥ महान्दैवकृतस्तत्रदंडःपततिदारुणः ॥ २२ ॥ युक्तायदाजानपदाभिक्षंतेब्राह्मणाइव ॥ अभीक्ष्णंभिक्षुरूपेणराजानंघ्नंतितादृशाः ॥ २३ ॥ राज्ञोयदाजनपदेबहवोराजपूरुषाः ॥ अनयेनोपवर्ततेतद्राज्ञःकिल्बिषंमहत् ॥ २४ ॥ यदायुक्त्यानयेदर्थान्कामादर्थवशेनवा ॥ कृपणंयाचमानानांतद्राज्ञोवैशसंमहत् ॥ २५ ॥ महान्वृक्षोजायतेवर्धतेचतंचैवभूतानिसमाश्रयंति ॥ यदावृक्षश्छिद्यतेदह्यतेचतदाश्रयाअनिकेताभवंति ॥ २६ ॥ यदाराष्ट्रेधर्ममग्र्यंचरंतिसंस्कारंवाराजगुणंब्रुवाणाः ॥ तैरेवाधर्मश्चरितोधर्ममोहात्तूर्णंजह्यात्सुकृतंदुष्कृतंच ॥ २७ ॥ यत्रपापाज्ञायमानाश्चरंतिसतांकलिर्विंदतेतत्रराज्ञः ॥ यदाराजाशास्तिनरानशिष्टांस्तदाराज्यंवर्धतेभूमिपस्य ॥ २८ ॥ यश्चामात्यान्मानयित्वायथार्हंमंत्रेचयुद्धेचनृपोनियुंज्यात् ॥ विवर्धतेतस्यराष्ट्रंनृपस्यभुंक्तेमहींचाप्यखिलांचिराय ॥ २९ ॥ यश्चापिसुकृतंकर्मवाचंचैवसुभाषितां ॥ समीक्ष्यपूजयन्राजाधर्मंप्राप्नोत्यनुत्तमं ॥ ३० ॥ संविभज्ययदाभुंक्तेनामात्यानवमन्यते ॥ निहंतिबलिनंदृप्तंसराज्ञोधर्मउच्यते ॥ ३१ ॥ त्रायतेहियदासर्वंवाचाकायेनकर्मणा ॥ पुत्रस्यापिनमृष्येच्चसराज्ञोधर्मउच्यते ॥ ३२ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ रणेस्थित्वाप्रतिपक्षीभूयभुंजीथाःकरादानेन ॥ १९ ॥ २० ॥ यदिआत्मनिफलंपापंनफलतितर्हिपुत्रादिषुफलतिनतुसद्यःफलतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ नयेत्अपहरेत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ महानितिदृष्टांतमुक्त्वादार्ष्टांतिकमाह यदेति यदाधर्मंचरतितदाराजावर्धतइतिभावः दुष्कृतंचापयातीत्यर्थः ॥ २७ ॥ राज्ञःनृपान् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सारणिकान्प्रसारिणीप्रधानान्वणिजः शारणिकानितिपाठेशरणागतान् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ धार्मिकाणांपरमेश्वरोऽनुग्राहकोस्ति अतःप्राणा

संविभज्ययदाभुंक्तेनृपतिर्दुर्बलान्नरान् ॥ तदाभवंतिबलिनःसराज्ञोधर्मउच्यते ॥ ३३ ॥ यदारक्षतिराष्ट्राणियदादस्यूनपोहति ॥ यदाजयतिसंग्रामेसराज्ञोध
र्मउच्यते ॥ ३४ ॥ पापमाचरतोयत्रकर्मणाव्याहृतेनवा ॥ प्रियस्यापिनमृष्येतसराज्ञोधर्मउच्यते ॥ ३५ ॥ यदासारणिकान्राजापुत्रवत्परिरक्षति ॥ भिनत्ति
चनमर्यादांसराज्ञोधर्मउच्यते ॥ ३६ ॥ यदाप्तदक्षिणैर्यज्ञैर्यजतेश्रद्धयान्वितः ॥ कामद्वेषावनादृत्यसराज्ञोधर्मउच्यते ॥ ३७ ॥ कृपणानाथवृद्धानांयदाश्रुपरि
मार्जति ॥ हर्षंसंजनयन्नॄणांसराज्ञोधर्मउच्यते ॥ ३८ ॥ विवर्धयतिमित्राणितथारींश्चापिकर्षति ॥ संपूजयतिसाधूंश्चसराज्ञोधर्मउच्यते ॥ ३९ ॥ सत्यंपालयति
प्रीत्यानित्यंभूमिंप्रयच्छति ॥ पूजयेदतिथीन्भृत्यान्सराज्ञोधर्मउच्यते ॥ ४० ॥ निग्रहानुग्रहौचोभौयत्रस्यातांप्रतिष्ठितौ ॥ अस्मिँल्लोकेपरेचैवराजासप्राप्नुते
फलं ॥ ४१ ॥ यमोराजाधार्मिकाणांमांधातःपरमेश्वरः ॥ संयच्छन्भवतिप्राणानसंयच्छंस्तुपातुकः ॥ ४२ ॥ ऋत्विक्पुरोहिताचार्यान्सत्कृत्यानवमन्यच ॥ य
दासम्यक्प्रगृह्णातिसराज्ञोधर्मउच्यते ॥ ४३ ॥ यमोयच्छतिभूतानिसर्वाण्येवाविशेषतः ॥ तथाराज्ञानुकर्तव्यंयंतव्याविधिवत्प्रजाः ॥ ४४ ॥ सहस्राक्षेणराजा
हिसर्वथैवोपमीयते ॥ सपश्यतिचयंधर्मंसधर्मःपुरुषर्षभ ॥ ४५ ॥ अप्रमादेनशिक्षेथाःक्षमांबुद्धिंधृतिंमतिं ॥ भूतानांचैवजिज्ञासासाध्वसाधुचसर्वदा ॥ ४६ ॥
संग्रहःसर्वभूतानांदानंचमधुरंवचः ॥ पौरजानपदाश्चैवगोप्तव्यास्तेयथासुखं ॥ ४७ ॥ नजात्वदक्षोनृपतिःप्रजाःशक्नोतिरक्षितुं ॥ भारोहिसुमहांस्तातराज्यं
नामसुदुष्करं ॥ ४८ ॥ तद्दंडविन्नृपःप्राज्ञःशूरःशक्नोतिरक्षितुं ॥ नहिशक्यमदंडेनक्लीबेनाबुद्धिनापिवा ॥ ४९ ॥ अभिरूपैःकुलेजातैर्दक्षैर्भक्तैर्बहुश्रुतैः ॥ सर्वाबु
द्धीःपरीक्षेथास्तापसाश्रमिणामपि ॥ ५० ॥ अतस्त्वंसर्वभूतानांधर्मंवेत्स्यसिवैपरं ॥ स्वदेशेपरदेशेवानतेधर्मोविनंक्ष्यति ॥ ५१ ॥ तस्मादर्थाच्चकामाच्चधर्मए
वोत्तरोभवेत् ॥ अस्मिँल्लोकेपरेचैवधर्मात्मासुखमेधते ॥ ५२ ॥ त्यजंतिदारान्पुत्रांश्चमनुष्याःपरिपूजिताः ॥ संग्रहश्चैवभूतानांदानंचमधुराचवाक् ॥ ५३ ॥
अप्रमादश्चशौचंचराज्ञोभूतिकरंमहत् ॥ एतेभ्यश्चैवमांधातःसततंमाप्रमादिथाः ॥ ५४ ॥

न्इंद्रियाणिनियच्छन्भवतिऐश्वर्यंप्राप्नोति अनियच्छंस्तुपातुकःपतयालुर्भवति पावकइतिपाठेस्वाश्रमदाहीभवतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अभिरूपैरमात्यैः
सहेतिशेषः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ धर्मोऽर्थाद्युत्पद्यतइतितत्फलभूतत्वात्ततउत्तरः एवंकामादपिधर्मएवोत्तरस्तन्मूलत्वात् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ प्रमादिथाः प्रमाद्येथाः ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इतिशांतिप० रा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ धर्मस्योत्कर्षंश्रुत्वाधर्मेस्थि

अप्रमत्तोभवेद्राजाछिद्रदर्शीपरात्मनोः ॥ नास्यच्छिद्रंपरःपश्येच्छिद्रेषुपरमन्वियात् ॥ ५५॥ एतद्वृत्तंवासवस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ राजर्षीणांचसर्वेषांत
त्वमप्यनुपालय ॥ ५६ ॥ तत्कुरुष्वमहाराजवृत्तंराजर्षिसेवितं ॥ आतिष्ठदिव्यंपंथानमह्नायभरतर्षभ ॥ ५७॥ धर्मवृत्तंहिराजानंप्रेत्यचेहचभारत ॥ देवर्षिपि
तृगंधर्वाःकीर्तयंतिमहौजसः॥५८॥ भीष्मउवाच सएवमुक्तोमांधातातेनोतथ्येनभारत ॥ कृतवानविशंकश्चएकःप्रापचमेदिनीं ॥५९॥ भवानपितथा
सम्यङ्मांधातेवमहीपते ॥ धर्मकृत्वामहींरक्षस्वर्गेस्थानमवाप्स्यसि ॥ ६० ॥ इतिश्रीम० शांतिप० राजध० उतथ्यगीतासुएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥
युधिष्ठिरउवाच कथंधर्मेस्थातुमिच्छन्राजावर्तेतधार्मिकः ॥ पृच्छामित्वांकुरुश्रेष्ठतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहा
संपुरातनं ॥ गीतंदृष्टार्थतत्त्वेनवामदेवेनधीमता ॥ २ ॥ राजावसुमनानामज्ञानवान्धृतिमान्शुचिः ॥ महर्षिंपरिपप्रच्छवामदेवंतपस्विनं ॥ ३ ॥ धर्मार्थसहितैर्वाक्यै
र्भगवन्ननुशाधिमां ॥ येनवृत्तेनवैतिष्ठन्नहीयेयंस्वधर्मतः ॥ ४ ॥ तमब्रवीद्वामदेवस्तेजस्वीतपतांवरः ॥ हेमवर्णसुखासीनंययातिमिवनाहुषं ॥ ५ ॥ वामदे
वउवाच धर्ममेवानुवर्तस्वनधर्माद्विद्यतेपरं ॥ धर्मेस्थिताहिराजानोजयंतिपृथिवीमिमां ॥ ६ ॥ अर्थसिद्धेःपरंधर्ममन्यतेयोमहीपतिः ॥ वृद्ध्यांचकुरुतेबुद्धिं
सधर्मेणविराजते ॥ ७ ॥ अधर्मदर्शीयोराजाबलादेवप्रवर्तते ॥ क्षिप्रमेवापयातोस्माद्रुभौप्रथममध्यमौ ॥८॥ असत्पापिष्ठसचिवोवध्योलोकस्यधर्महा ॥ सहै
वपरिवारेणक्षिप्रमेवावसीदति ॥ ९ ॥ अर्थानामननुष्ठाताकामचारीविकत्थनः ॥ अपिसर्वांमहींलब्ध्वाक्षिप्रमेवविनश्यति ॥ १० ॥ अथाददानःकल्याणमन
सूयुर्जितेंद्रियः ॥ वर्धतेमतिमान्राजास्रोतोभिरिवसागरः ॥ ११ ॥ नपूर्णोस्मीतिमन्येतधर्मतःकामतोर्थतः ॥ बुद्धितोमित्रतश्चापिसततंवसुधाधिप ॥ १२ ॥ एते
ष्वेवहिसर्वेषुलोकयात्राप्रतिष्ठिता ॥ एतानिशृण्वँल्लभतेयशःकीर्तिंश्रियंप्रजाः ॥ १३ ॥ एवंयोधर्मसंरंभीधर्मार्थपरिचिंतकः ॥ अर्थान्समीक्ष्यभजतेसध्रुवंमह
दश्नुते ॥ १४ ॥ अदाताह्यनतिस्नेहोदंडेनावर्तयन्प्रजाः ॥ साहसप्रकृतीराजाक्षिप्रमेवविनश्यति ॥ १५ ॥

तिप्रकारंपृच्छति कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तपतांतपः कुर्वतां ॥ ५ ॥ ६ ॥ अर्थापेक्षयाधर्मंश्रेष्ठंमत्वाधर्मवृद्धौबुद्धिंकुर्यादित्याहार्थेति ॥ ७ ॥ उभौधर्मार्थौ ॥ ८ ॥ असंतःदुष्टाःपापिष्ठाश्चसचिवा
यस्यसः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ एतेषुधर्मादिषु ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

पापकृतंपापकारिणं ॥ १६ ॥ दाम्नः दातुः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिशांति० रा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ यत्रराष्ट्रे प्रणयतेआरोपयति बलवत्तरोराजा ॥ १ ॥ तंराजानंअनुवर्ततेन्ये ॥ २ ॥ प्रकृतिःस्वधर्मः विषमःकुमार्गः ॥ ३ ॥ ४ ॥ जितानांआपन्नानां अजितानांस्वस्थानां ॥ ५ ॥ कृतकल्याणंप्रागुपकारंकृतवंतं ॥ ६ ॥ शक्तौसुखमनुभवेत् आपदितुकरणं

अथपापकृतंबुद्ध्वानचपश्यत्यबुद्धिमान् ॥ अकीर्त्याभिसमायुक्तोभूयोनरकमश्नुते ॥ १६ ॥ अथमानयितुर्दाम्नःश्लक्ष्णस्यवशवर्तिनः ॥ व्यसनंस्वमिवोत्पन्नंविजिघांसंतिमानवाः ॥ १७ ॥ यस्यनास्तिगुरुर्धर्मेनचान्याननुपृच्छति ॥ सुखतंत्रोर्थलाभेषुनचिरंसुखमश्नुते ॥ १८ ॥ गुरुप्रधानोधर्मेषुस्वयमर्थानवेक्षिता ॥ धर्मप्रधानोलाभेषुसचिरंसुखमश्नुते ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० वामदेवगीतासुद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ वामदेवउवाच यत्राधर्मंप्रणयतेदुर्बलेबलवत्तरः ॥ तांवृत्तिमुपजीवंतियेभवंतितदन्वयाः ॥ १ ॥ राजानमनुवर्ततेतंपापाभिप्रवर्तकं ॥ अविनीतमनुष्यंतत्क्षिप्रंराष्ट्रंविनश्यति ॥ २ ॥ यद्वृत्तमुपजीवंतिप्रकृतिस्थस्यमानवाः ॥ तदेवविषमस्थस्यस्वजनोपिनमृष्यते ॥ ३ ॥ साहसप्रकृतिर्यत्रकिंचिदुल्बणमाचरेत् ॥ अशास्त्रलक्षणोराजाक्षिप्रमेवविनश्यति ॥ ४ ॥ योत्यंताचरितांवृत्तिंक्षत्रियोनानुवर्तते ॥ जितानामजितानांचक्षत्रधर्माद्पैतिसः ॥ ५ ॥ द्विषंतंकृतकल्याणंगृहीत्वानृपतिरणे ॥ योनमानयतेद्वेषात्क्षत्रधर्माद्पैतिसः ॥ ६ ॥ शक्तःस्यात्सुसुखोराजाकुर्यात्करणमापदि ॥ प्रियोभवतिभूतानांनचविभ्रश्यतेश्रियः ॥ ७ ॥ अप्रियंयस्यकुर्वीतभूयस्तस्यप्रियंचरेत् ॥ नचिरेणप्रियःसस्याद्योप्रियःप्रियमाचरेत् ॥ ८ ॥ मृषावादंपरिहरेत्कुर्यात्प्रियमयाचितः ॥ नकामान्नचसंरंभान्नद्वेषाद्धर्ममुत्सृजेत् ॥ ९ ॥ नापत्रपेतप्रश्नेषुनाविभाव्यांगिरंसृजेत् ॥ नत्वरेतनचासूयेत्तथासंगृह्यतेपरः ॥ १० ॥ प्रियेनातिभृशंहृष्येदप्रियेनचसंज्वरेत् ॥ नतप्येदर्थकृच्छ्रेषुप्रजाहितमनुस्मरन् ॥ ११ ॥ यःप्रियंकुरुतेनित्यंगुणतोवसुधाधिपः ॥ तस्यकर्माणिसिद्ध्यंतिनचसंत्यज्यतेश्रिया ॥ १२ ॥ निवृत्तंप्रतिकूलेषुवर्तमानमनुप्रिये ॥ भक्तंभजेतनृपतिःसदैवसुसमाहितः ॥ १३ ॥ अप्रकीर्णेंद्रियग्राममत्यंतानुगतंशुचिं ॥ शक्तंचैवानुरक्तंचयुंज्यान्महतिकर्मणि ॥ १४ ॥ एवमेतैर्गुणैर्युक्तोयोनुरज्यतिभूमिपं ॥ भर्तुरर्थेष्वप्रमत्तंनियुंज्यादर्थकर्मणि ॥ १५ ॥ मूढमैंद्रियकंलुब्धमनार्यचरितंशठं ॥ अनतीतोपधंहिंस्रंदुर्बुद्धिमबहुश्रुतं ॥ १६ ॥

आपन्निवारणंकर्मकुर्यात् करणंहेतुकर्मणोरितिमेदिनी ॥ ७ ॥ अप्रियमिति उपकृतःशत्रुरप्येप्युपकरिष्यत्येवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ नापत्रपेतन्यायनिष्ठुरंउत्तरंदद्यात् अविभाव्यांअगंभीरां अभीतिपाठेदूषणार्हां ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रियंभृत्यादीनां ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ एतैर्निवृत्तमितिश्लोकद्वयोक्तैः योनुरज्यतिअनुरंजयतितंनियुंज्यात्भूमिपः ॥ १५ ॥ १६ ॥

त्यक्तोदात्तंउदारकर्मत्यागिनं ॥ १७ ॥ महत्पदं ॥ १८ ॥ सुहृद्भिश्चारैः अनभिख्यातैःस्वेषांपरेषांचाविदितैः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मरणांतमपिइदंपालनंअनामयंकुशलमेव स्वर्गहेतुत्वादित्यर्थः ॥ २३ ॥ रक्षाधिकरणंदुर्गादि सुखंसुखप्रदानं ॥ २४ ॥ गुप्तानिसुरक्षितानि ॥ २५ ॥ एकेनराज्ञा तेषुदुर्गाद्यधिष्ठातृषुपंचसु ॥ २६ ॥ २७ ॥ ज्ञानंइदंममनिःश्रेयसमितियज्ज्ञानंतत् ॥ २८ ॥ अर्थका

त्यक्तोदात्तंमद्यरतंद्यूतस्त्रीमृगयापरं ॥ कार्येमहतियुंजानोहीयतेनृपतिःश्रिया ॥ १७॥ रक्षितात्माचयोराजारक्ष्यान्यश्चानुरक्षति ॥ प्रजाश्चतस्यवर्धंतेध्रुवंचमहदश्नुते ॥ १८ ॥ येकेचिद्भूमिपतयःसर्वांस्तानन्ववेक्षयेत् ॥ सुहृद्भिरनभिख्यातैस्तेनराजातिरिच्यते ॥ १९ ॥ अपकृत्यबलस्थस्यदूरस्थोस्मीतिनाश्वसेत् ॥ श्येनाभिपतनैरेतेनिपतंतिप्रमाद्यतः ॥ २० ॥ दृढमूलस्त्वदुष्टात्माविदित्वाबलमात्मनः ॥ अबलानभियुंजीतनतुयेबलवत्तराः ॥ २१ ॥ विक्रमेणमहींलब्ध्वाप्रजाधर्मेणपालयेत् ॥ आहवेनिधनंकुर्याद्राजाधर्मपरायणः ॥ २२ ॥ मरणांतमिदंसर्वंनेहकिंचिदनामयं ॥ तस्माद्धर्मेस्थितोराजाप्रजाधर्मेणपालयेत् ॥ २३ ॥ रक्षाधिकरणंयुद्धंतथाधर्मानुशासनं ॥ मंत्रचिंतासुखंकालेपंचभिर्वर्धतेमही ॥ २४॥ एतानियस्यगुप्तानिसराजाराजसत्तम ॥ सततंवर्तमानोत्रराजाधत्तेमहीमिमां ॥ २५ ॥ नैतान्येकेनशक्यानिसातत्येनानुवीक्षितुं ॥ तेषुसर्वंप्रतिष्ठाप्यराजाभुंक्तेचिरंमहीं ॥ २६ ॥ दातारंसंविभक्तारंमार्दवोपगतंशुचिं ॥ असंत्यक्तमनुष्यंचतंजनाःकुर्वतेनृपं ॥ २७॥ यस्तुनिःश्रेयसंश्रुत्वाज्ञानंतत्प्रतिपद्यते ॥ आत्मनोमतमुत्सृज्यतंलोकोनुविधीयते ॥ २८॥ योर्थकामस्यवचनंप्रातिकूल्यान्नमृष्यते ॥ शृणोतिप्रतिकूलानिसर्वदाविमनाइव ॥ २९॥ अग्राम्यचरितांवृत्तिंयोनसेवेतनित्यदा ॥ जितानामजितानांचक्षत्रधर्मादपैतिसः ॥ ३०॥ निगृहीतादमात्याच्चस्त्रीभ्यश्चैवविशेषतः ॥ पर्वताद्विषमाद्दुर्गाद्धस्तिनोश्वात्सरीसृपात् ॥ एतेभ्योनित्ययुक्तःसन्रक्षेदात्मानमेवतु ॥ ३१॥ मुख्यानमात्यान्योहित्वानिहीनान्कुरुतेप्रियान् ॥ सवैव्यसनमासाद्यगाधमार्तोनविंदति ॥ ३२॥ यःकल्याणगुणान्ज्ञातीन्प्रद्वेषान्नोबुभूषति ॥ अदृढात्मादृढक्रोधःसमृत्योर्वसतेंतिके ॥ ३३॥ अथयोगुणसंपन्नान्हृदयस्यप्रियानपि ॥ प्रियेणकुरुतेवश्यांश्चिरंयशसितिष्ठति ॥ ३४ ॥ नाकालेप्रणयेदर्थान्नाप्रियेजातुसंज्वरेत् ॥ प्रियेनातिभृशंतुष्येद्युंजीतारोग्यकर्मणि ॥ ३५॥ केवानुरक्ताराजानःकेभयात्समुपाश्रिताः ॥ मध्यस्थदोषाःकेचैषामितिनित्यंविचिंतयेत् ॥ ३६ ॥ नजातुबलवान्भूत्वादुर्बलेविश्वसेत्क्वचित् ॥ भारुंडसदृशाह्येतेनिपतंतिप्रमाद्यतः ॥ ३७॥ अपिसर्वगुणैर्युक्तंभर्तारंप्रियवादिनं ॥ अभिद्रुह्यतिपापात्मानतस्माद्विश्वसेज्जनात् ॥ ३८॥

मस्यसख्युः प्रातिकूल्याद्द्वेषातृशृणोतितच्छत्रुभ्यःसकाशात् ॥ २९ ॥ अग्राम्यैर्बुद्धिमद्भिः वृत्तिंलाभोपायं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ मुख्यानिति गाधंकार्यस्यांतं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥

राजोपनिषदंराज्ञांरहस्यविद्यां ॥३९॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारत०त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥९३॥ ॥७॥ अयुद्धेनेति ॥१॥ नातिदृढेअनतिदृढे ॥२॥ दृढमूलत्वस्यलक्षणमाह यस्येति॥३॥ सूपधाःपरवंच नास्तत्रस्थितानिष्ठावंतः दंडेनसैन्येन ॥४॥५॥ लिप्सेतविजिगीषेत ॥६॥७॥८॥९॥१०॥ कृत्यशेषेण परकृत्यंकात्स्न्र्येननसमापयेत्समापितेतुपरोवमन्यतेतस्वस्यचतापोभवतीत्यर्थः ॥११॥१२॥नृपोवसुमनाः

एवंराजोपनिषदंययातिःस्माहनाहुषः ॥ मनुष्यविषयेयुक्तोहंतिशत्रूननुत्तमान् ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजध०वामदेवगीतासुत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥९३॥ ॥७॥ वामदेवउवाच अयुद्धेनैवविजयंवर्धयेद्वसुधाधिपः ॥ जघन्यमाहुर्विजयंयुद्धेनचनराधिप ॥१॥ नचाप्यलब्धंलिप्सेतमूलेनातिदृढेसति॥ नहिदुर्बलमूलस्यराज्ञोलाभोविधीयते ॥२॥ यस्यस्फीतोजनपदःसंपन्नप्रियराजकः ॥ संतुष्टःपुष्टसचिवोदृढमूलःसपार्थिवः ॥३॥ यस्ययोधाःसुसंतुष्टाःसांत्विताःसूपधास्थिताः ॥ अल्पेनापिसदंडेनमहींजयतिपार्थिवः॥४॥पौरजानपदायस्यभूतेषुचदयालवः ॥ सधनाधान्यवंतश्चदृढमूलःसपार्थिवः ॥५॥ प्रतापकालमधिकंयदामन्येतचात्मनः ॥ तदालिप्सेतमेधावीपरभूमिधनान्युत ॥६॥ भोगेषूदयमानस्यभूतेषुचदयावतः ॥ वर्धतेत्वरमाणस्यविषयोरक्षितात्मनः॥ ॥७॥ तक्षेदात्मानमेवंसवनंपरशुनायथा ॥ यःसम्यग्वर्तमानेषुस्वेषुमिथ्याप्रवर्तते॥८॥ नैवद्विषंतोहीयंतेराज्ञोनित्यमनिघ्नतः॥ क्रोधंनिहंतुंयोवेदतस्यद्वेष्टानविद्यते॥ ९॥ यदार्यजनविद्विष्टंकर्मतन्नाचरेद्बुधः॥ यत्कल्याणमभिध्यायेत्तत्रात्मानंनियोजयेत्॥ १०॥ नैवमन्येवजानंतिनात्मनापरितप्यते॥ कृत्यशेषेणयोराजासुखान्यनुबुभूषति ॥ ११॥ इदंवृत्तंमनुष्येषुवर्ततेयोमहीपतिः॥ उभौलोकौविनिर्जित्यविजयेसंप्रतिष्ठते॥१२॥ भीष्मउवाच इत्युक्तोवामदेवेनसर्वंतत्कृतवान्नृपः॥ तथाकुर्वंस्त्वमप्येतौलोकौजेतासंशयः॥ १३॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजध०वामदेवगीतासुचतुर्नवतितमोऽध्यायः॥ ९४॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच अथयोविजिगीषेतक्षत्रियःक्षत्रियंयुधि॥ कस्तस्यविजयेधर्मोत्येतंपृष्टोब्रवीहिमे ॥१॥ भीष्मउवाच ससहायोऽसहायोवाराष्ट्रमागम्यभूमिपः॥ ब्रूयादहंवोराजेतिरक्षिष्यामिचवःसदा ॥ २॥ ममधर्मबलिंदत्तकिंवामांप्रतिपत्स्यथ॥ तेचेत्तमागतंतंवृणुयुःकुशलंभवेत्॥ ३॥ तेचेदक्षत्रियाःसंतोविरुध्येरन्कथंचन॥ सर्वोपायैर्नियंतव्याविकर्मस्थानराधिप॥४॥

॥१३॥इ०शां०रा०नै०भा०चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥९४॥ ॥७॥ वामदेवगीतासमाप्ता यस्यस्वाम्याद्याःसप्तप्रकृतयोदृढाः सपरमहींलिप्सेतेत्युक्तं तत्रयोजिगीषतेजेतुमिच्छतितस्यविजयेविषयेविजयनिमित्तंकोनुष्ठेयोधर्मइतिपृच्छति अथेति॥१॥ जिगीषुर्द्विविधः अनुपस्थितपरिपंथीउपस्थितपरिपंथीच तत्राद्यस्यधर्ममाह ससहायइति योऽकस्माद्राष्ट्रंपरकीयंआगत्यअहंवःरक्षिष्यामीत्यादिब्रूयात् सआद्योविजिगीषमाणइत्यर्थः॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

अशस्त्रमिति त्राणायाप्यसमर्थंपरंचातीवमन्यमानंक्षत्रियंअशस्त्रंज्ञात्वाअपरोहीनोपिशस्त्रंगृह्णाति अतःशस्त्रबलेनैवजितान्यामादीनुल्लंघ्यतत्तदधिपतिमुखेस्थातव्यं जितंराष्ट्रंसामादिनावशीकर्तव्यमितिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ लिप्तोविषदिग्धः इषुर्महान्बाणः कर्णीऋजुःप्रतीपकंटकोबाणः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ एतत्‌निकृत्याजयरूपं असाधूनपि ॥ १६ ॥ १७ ॥

अशस्त्रंक्षत्रियंमत्वाशस्त्रंगृह्णात्यथापरः ॥ त्राणायाप्यसमर्थंतंमन्यमानमतीवच॥५॥ युधिष्ठिरउवाच अथयःक्षत्रियोराजाक्षत्रियंप्रत्युपाव्रजेत्‌ ॥ कथंसंप्रतियोद्धव्यस्तन्मेब्रूहिपितामह ॥ ६ ॥ भीष्मउवाच नैवासन्नद्धकवचोयोद्धव्यःक्षत्रियोरणे ॥ एकएकेनवाच्यश्चविसृजेतिक्षिपामिच ॥ ७॥सचेत्सन्नद्धआगच्छेत्सन्नद्धव्यंततोभवेत्‌ ॥ सचेत्ससैन्यआगच्छेत्ससैन्यस्तमथाह्वयेत्‌ ॥८॥ सचेन्निकृत्यायुध्येतनिकृत्याप्रतियोधयेत्‌ ॥ अथचेद्धर्मतोयुध्येद्धर्मेणैवनिवारयेत्‌ ॥ ९ ॥ नाश्वेनरथिनंयायादुदियाद्रथिनंरथी ॥ व्यसनेनप्रहर्तव्यंनभीतायजितायच ॥ १० ॥ इषुर्लिप्तोनकर्णीस्यादसतामेतदायुधं ॥ यथार्थमेवयोद्धव्यंनक्रुध्येतजिघांसतः ॥ ११ ॥ साधूनांतुयदाभेदात्साधुश्चेद्व्यसनीभवेत्‌ ॥ निष्प्राणोनाभिहंतव्योनानपत्यःकथंचन ॥ १२ ॥ भग्नशस्त्रोविपन्नश्चकृत्तज्योहतवाहनः ॥ चिकित्स्यःस्यात्स्वविषयेप्राप्योवास्वगृहेभवेत्‌ ॥ १३ ॥ निर्व्रणश्चसमोक्तव्यएषधर्मःसनातनः ॥ तस्माद्धर्मेणयोद्धव्यमितिस्वायंभुवोब्रवीत्‌ ॥ १४ ॥ सत्सुनित्यःसतांधर्मस्तमास्थायननाशयेत्‌ ॥ योवैजयत्यधर्मेणक्षत्रियोधर्मसंगरः ॥ १५ ॥ आत्मानमात्मनाहंतिपापोनिकृतिजीवनः ॥ कर्मचैतदसाधूनामसाधून्साधुनाजयेत्‌ ॥ १६ ॥ धर्मेणनिधनंश्रेयोनजयःपापकर्मणा ॥ नाधर्मश्चरितोराजन्सद्यःफलतिगौरिव ॥ १७ ॥ मूलानिचप्रशाखाश्चदहन्समधिगच्छति ॥ पापेनकर्मणावित्तंलब्ध्वापापःप्रहृष्यति ॥ १८ ॥ सवर्धमानःस्तेयेनपापःपापेप्रसज्जति ॥ नधर्मोस्तीतिमन्वानःशुचीनवहसन्निव ॥ १९॥ अश्रद्दधानश्चभवेद्विनाशमुपगच्छति ॥ संबद्धोवारुणैःपाशैरमर्त्यइवमन्यते ॥ २० ॥ महादृतिरिवाध्मातःसुकृतेनैववर्तते ॥ ततःसमूलोह्रियतेनदीकूलादिवद्रुमः ॥ २१ ॥ अथैनमभिनिंदंतिभिन्नंकुंभमिवाश्मनि ॥ तस्माद्धर्मेणविजयंकोशंलिप्सेतभूमिपः ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० विजिगीषमाणवृत्तेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥९६॥ भीष्मउवाच नाधर्मेणमहींजेतुंलिप्सेतजगतीपतिः ॥ अधर्मविजयंलब्ध्वाकोनुमन्येतभूमिपः ॥ १ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ महादृतिःमहान्चर्मकोशः आध्मातोवायुनापूरितइवातिपुष्टः सुकृतेसत्कर्मणि ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिशांतिपर्वणिराजप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९६ ॥ नाधर्मेणेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ विप्रणयेत् दासोस्मीतिवदेतितंशिक्षयेत् ततःसंवत्सरादूर्ध्वंसएवअब्रुवन्नपिततोजातःजेतुःपुत्रएवभवेत् ततश्चमोक्तव्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ विक्रमाहृताकन्यात्वमस्मान्वृणीषेउतान्यंचेतिप्रष्टव्याऽन्यार्थिनीनस्थाप्येतिभावः सहसानिकृत्याआहृतंदासदास्यादिकंवत्सरांतेप्रत्यर्पणीयंतदास्वीयमेवतस्मैदत्तंभवति ॥ ५ ॥ वध्याश्चोरादयः तद्धनंनतिष्ठेदपितुव्ययितव्यमेव वध्योप्यचोरश्चेत्तदाक्षंतव्यं

अधर्मयुक्तोविजयोह्यध्रुवोऽस्वर्ग्यएवच ॥ सादयत्येषराजानंमहींचभरतर्षभ ॥ २ ॥ विशीर्णकवचंचैवतवास्मीतिचवादिनं ॥ कृतांजलिंन्यस्तशस्त्रंगृहीत्वानविहिंसयेत् ॥ ३ ॥ बलेनविजितोयश्चनतंयुध्येतभूमिपः ॥ संवत्सरंविप्रणयेत्तस्माज्जातःपुनर्भवेत् ॥ ४ ॥ नार्वाक्संवत्सरात्कन्याप्रष्टव्याविक्रमाहृता ॥ एवमेवधनंसर्वंयच्चान्यत्सहसाहृतं ॥ ५ ॥ नतुवध्यधनंतिष्ठेत्पिबेयुर्ब्राह्मणाःपयः ॥ युंजीरन्नप्यनडुहःक्षंतव्यंवातदाभवेत् ॥ ६ ॥ राज्ञाराजैवयोद्धव्यस्तथाधर्मोविधीयते ॥ नान्योराजानमभ्यस्येदराजन्यःकथंचन ॥ ७ ॥ अनीकयोःसंहतयोर्यदीयाद्ब्राह्मणोंतरा ॥ शांतिमिच्छन्नुभयतोनयोद्धव्यंतदाभवेत् ॥ ८ ॥ मर्यादांशाश्वतींभिंद्याद्ब्राह्मणंयोभिलंघयेत् ॥ अथचेल्लंघयेदेवमर्यादांक्षत्रियब्रुवः ॥ ९ ॥ असंख्येयस्तदूर्ध्वंस्यादनादेयश्चसंसदि ॥ यस्तुधर्मविलोपेनमर्यादाभेदनेनच ॥ ॥ १० ॥ तांवृत्तिंनानुवर्तेतविजिगीषुर्महीपतिः ॥ धर्मलब्धाद्धिविजयाल्लाभःकोभ्यधिकोभवेत् ॥ ११ ॥ सहसानार्यभूतानिक्षिप्रमेवप्रसादयेत् ॥ सांत्वेनभोगदानेनसराज्ञांपरमोनयः ॥ १२ ॥ भुज्यमानाह्ययोगेनस्वराष्ट्रादभितापिताः ॥ अमित्रास्तमुपासीरन्व्यसनौघप्रतीक्षिणः ॥ १३ ॥ अमित्रोपग्रहंचास्यतेकुर्युःक्षिप्रमापदि ॥ संतुष्टाःसर्वतोराजन्राजव्यसनकांक्षिणः ॥ १४ ॥ नामित्रोविनिकर्तव्योनातिच्छेद्यःकथंचन ॥ जीवितंह्यप्यतिच्छिन्नःसंत्यजेच्चकदाचन ॥ १५ ॥ अल्पेनापिचसंयुक्तस्तुष्यत्येवनराधिपः ॥ शुद्धंजीवितमेवापिताद्दशोबहुमन्यते ॥ १६ ॥ यस्यस्फीतोजनपदःसंपन्नःप्रियराजकः ॥ संतुष्टभृत्यसचिवोदृढमूलःसपार्थिवः ॥ १७ ॥ ऋत्विक्पुरोहिताचार्यायेचान्येश्रुतसत्तमाः ॥ पूजार्हाःपूजितायस्यसवैलोकविदुच्यते ॥ १८ ॥ एतेनैवचवृत्तेनमहींप्रापसुरोत्तमः ॥ अनेनचैंद्रविषयंविजिगीषंतिपार्थिवाः ॥ १९ ॥ भूमिवर्जंधनंराजाजित्वाराजन्महाहवे ॥ अपिचान्नौषधीःशश्वदाजहारप्रतर्दनः ॥ २० ॥

पूर्ववत्तद्धनंप्रतिदेयमित्यर्थः ॥ ६ ॥ अभ्यस्येत्अभिमुखंशस्त्रंक्षिपेत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्षत्रियब्रुवः क्षत्रियाधमः असंख्येयःक्षत्रियेषुनगणनीयः जातिबाह्यःकर्तव्यइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अनार्यभूतानिजयादीनिकृत्वाप्रसादयेत् ॥ १२ ॥ अयोगेनअसांत्वेन ॥ १३ ॥ अमित्रोपग्रहंतद्वैरिणामानुकूल्यं तेबलाद्भुज्यमानाः ॥ १४ ॥ विनिकर्तव्यः निकृत्यावंचयितव्यः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ भूमीतिधान्यान्यपिशत्रोर्हर्तव्यानीतिकिमुस्वर्णादिकमितिभावः ॥ २० ॥

अग्निशेषंयज्ञांगभूतंहविः भोजनंसिद्धान्नं एतन्नहर्तव्यमित्यर्थः विप्रकृतोवंचितः ॥ २१ ॥ २२ ॥ उच्चेति राज्ञासर्वंहर्तव्यमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ इतिशांतिप० रा० नैल० भारतभा० षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥९७॥ क्षत्रेति महाजनंकटकाश्रितंवैश्यादिजनं ॥ १ ॥ केनतद्वधप्रायश्चित्तंकृत्वापुण्यफलमाप्नोतीत्यर्थः ॥ २ ॥ उत्तरमाह निग्रहेणेति ॥ ३ ॥ उपरुंधंतिपीडयंति ॥ ४ ॥ अपविध्यं

अग्निहोत्राग्निशेषंचहविर्भोजनमेवच ॥ आजहारदिवोदासस्ततोविप्रकृतोभवत् ॥ २१ ॥ सराजकानिराष्ट्राणिनाभागोदक्षिणांददौ ॥ अन्यत्रश्रोत्रियस्वाच्च तापसार्थाच्चभारत ॥ २२ ॥ उच्चावचानिवित्तानिधर्मज्ञानांयुधिष्ठिर ॥ आसन्राज्ञांपुराणानांसर्वंतन्ममरोचते ॥ २३ ॥ सर्वविद्यातिरेकेणजयमिच्छेन्महीपतिः ॥ नमाययानदंभेनयइच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० विजिगीषमाणवृत्तेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ युधिष्ठिरउवाच क्षत्रधर्मान्नपापीयान्धर्मोऽस्तिनराधिप ॥ अपयानेनयुद्धेनराजाहंतिमहाजनं ॥ १ ॥ अथस्मकर्मणाकेनलोकान्जयतिपार्थिवः ॥ विद्वन्जिज्ञासमानायप्रब्रूहिभरतर्षभ ॥ २ ॥ भीष्मउवाच निग्रहेणचपापानांसाधूनांसंग्रहेणच ॥ यज्ञैर्दानैश्चराजानोभवंतिशुचयोमलाः ॥ ३ ॥ उपरुंधंतिराजानोभूतानिविजयार्थिनः ॥ तएवविजयंप्राप्यवर्धयंतिपुनःप्रजाः ॥ ४ ॥ अपविध्यंतिपापानिदानयज्ञतपोबलैः ॥ अनुग्रहायभूतानांपुण्यमेषांविवर्धते ॥ ५ ॥ यथैवक्षेत्रनिर्यातानिर्यातंक्षेत्रमेवच ॥ हिनस्तिधान्यंकक्षंचनचधान्यंविनश्यति ॥ ६ ॥ एवंशास्त्राणिमुंचंतोघ्नंतिवध्याननेकधा ॥ तस्यैषानिष्कृतिःकृत्स्नाभूतानांभावनंपुनः ॥ ७ ॥ योभूतानिधनाक्रांत्यावधात्क्लेशाच्चरक्षति ॥ दस्युभ्यःप्राणदानात्सधनदःसुखदोविराट् ॥ ८ ॥ ससर्वयज्ञैरीजानोराजाथाभयदक्षिणैः ॥ अनुभूयेहभद्राणिप्राप्नोतींद्रसलोकतां ॥ ९ ॥ ब्राह्मणार्थेसमुत्पन्नेयोरिभिःस्त्वययुध्यति ॥ आत्मानंयूपमुत्सृज्यसयज्ञोनंतदक्षिणः ॥ १० ॥ अभीतोविकिरन्शत्रून्प्रतिगृह्यशरांस्तथा ॥ नतस्मात्रिदशाःश्रेयोभुविपश्यंतिकिंचन ॥ ११ ॥ तस्यशस्त्राणियावंतित्वचंभिंदंतिसंयुगे ॥ तावतःसोऽश्नुतेलोकान्सर्वकामदुहोक्षयान् ॥ १२ ॥ यदस्यरुधिरंगात्रादाहवेसंप्रवर्तते ॥ सहतेनैवपापेनसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १३ ॥ यानिदुःखानिसहतेक्षत्त्रियोयुधितापितः ॥ तेनतेनतपोभूयइतिधर्मविदोविदुः ॥ १४ ॥ पृष्ठतोभीरवःसंख्येवर्ततेधर्मपूरुषाः ॥ शूराच्छरणमिच्छंतःपर्जन्यादिवजीवनं ॥ १५ ॥

तिदूरीकुर्वंति ॥ ५ ॥ निर्यातातृणाद्यपनयेनशोधकः निर्दातेतिपाठेदैपूशोधनेइत्यस्यरूपं कक्षंतृणं ॥ ६ ॥ भावनंवर्धनं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ आत्मानंदेहयूपंयज्ञस्तंभंउत्सृज्यउच्छ्रित्य यज्ञोयुद्धयज्ञः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पापेनदुःखेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

यदीति रक्षित्वाप्रतिरूपंयुद्धाभिमुखंजनंचेन्नकुर्यात्किंतर्हिस्वयंपुरतोभूत्वातांश्चेत्पृष्ठतःकुर्यात्तर्हितत्तथापूर्ववत्पुण्यं वर्ततेनान्यथेत्यर्थः ॥ १६ ॥ यदितेरक्षितारःसंतस्तंनमस्कुर्युः अथचन्याय्यंयुद्धंचपराव त्यकुर्युस्तदपितथान ॥ १७ ॥ अनीकवेलायांअनीकानांसंघट्टकाले अभिपतंत्येकेउतअपिच नेत्यन्यइत्यर्थात् ॥ १८ ॥ तदेवाह पततीति विषमेप्राणसंकटेत्यजेत् देहमितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ ते

यदिशूरस्तथाक्षेमंप्रतिरक्षेद्यथाभये ॥ प्रतिरूपंजनंकुर्यान्नचेत्तद्वर्ततेतथा ॥ १६ ॥ यदितेकृतमाज्ञायनमस्कुर्युःसदैवतं ॥ युक्तंन्याय्यंचकुर्युस्तेनचतद्वर्ततेतथा ॥ १७ ॥ पुरुषाणांसमानानांदृश्यतेमहदंतरं ॥ संग्रामेऽनीकवेलायामुत्क्रुष्टेभिपतंत्युत ॥ १८ ॥ पतत्यभिमुखःशूरःपरान्भीरुःपलायते ॥ आस्थायस्वर्ग्यमध्वानंसहायान्विषमेत्यजेत् ॥ १९ ॥ मास्मतांस्तादृशांस्तातजनिष्ठाःपुरुषाधमान् ॥ येसहायान्रणेहित्वास्वस्तिमंतोगृहान्ययुः ॥ २० ॥ अस्वस्तितेभ्यःकुर्वंतिदेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ त्यागेनयःसहायानांस्वान्प्राणांस्त्रातुमिच्छति ॥ २१ ॥ तंहन्युःकाष्ठलोष्टैर्वादहेयुर्वाकटाग्निना ॥ पशुवन्मारयेयुर्वाक्षत्रियायेस्युरीदृशाः ॥ २२ ॥ अधर्मःक्षत्रियस्यैषयच्छय्यामरणंभवेत् ॥ विसृजन्श्लेष्ममूत्राणिकृपणंपरिदेवयन् ॥ २३ ॥ अविक्षतेनदेहेनप्रलयंयोधिगच्छति ॥ क्षत्रियोनास्यतत्कर्मप्रशंसंतिपुराविदः ॥ २४ ॥ नगृहेमरणंतातक्षत्रियाणांप्रशस्यते ॥ शौटीराणामशौटीर्यमधर्मंकृपणंचतत् ॥ २५ ॥ इदंदुःखंमहत्कष्टंपापीयइतिनिष्टनन् ॥ प्रतिध्वस्तमुखःपूतिरमात्याननुशोचयन् ॥ २६ ॥ अरोगाणांस्पृहयतेमुहुर्मृत्युमपीच्छति ॥ वीरोदृप्तोभिमानीचनेदृशंमृत्युमर्हति ॥ २७ ॥ रणेषुकदनंकृत्वाज्ञातिभिःपरिवारितः ॥ तीक्ष्णैःशस्त्रैरभिक्लिष्टःक्षत्रियोमृत्युमर्हति ॥ २८ ॥ शूरोहिकाममन्युभ्यामाविष्टोयुध्यतेभृशं ॥ हन्यमानानिगात्राणिपरैर्नैवावबुध्यते ॥ २९ ॥ ससंख्येनिधनंप्राप्यप्रशस्तंलोकपूजितं ॥ स्वधर्मंविपुलंप्राप्यशक्रस्यैतिसलोकतां ॥ ३० ॥ सर्वोपायैरणमुखमातिष्ठंस्त्यक्तजीवितः ॥ प्राप्नोतींद्रस्यसालोक्यंशूरःपृष्ठमदर्शयन् ॥ ३१ ॥ यत्रयत्रहतःशूरःशत्रुभिःपरिवारितः ॥ अक्षयान्लभतेलोकान्यदिदैन्यंनसेवते ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिरा० सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच केलोकायुध्यमानानांशूराणामनिवर्तिनां ॥ भवंतिनिधनंप्राप्यतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ अंबरीषस्यसंवादमिंद्रस्यचयुधिष्ठिर ॥ २ ॥

भ्यःतस्मै ॥ २१ ॥ तस्यदंडमाह तंहन्युरिति तृणमयेकटेबध्वादहनंकटाग्निनादाहः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शौटीराणांशूरत्वाभिमानवतां ॥ २५ ॥ निष्टनन्शब्दंकुर्वन् पूतिःदुर्गंधिः अमात्यानूपुत्रान् ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ अक्षयाँल्लभतेलोकानित्युक्तंतत्प्रश्नपूर्वकंविवृणोति केइति ॥ १ ॥ २ ॥

नाभागिर्नाभागपुत्रः शक्रेणसहस्थितंसचिवं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यश्चान्योक्षत्रियोपियुध्यतेनरस्तस्याप्ययंचयज्ञोस्ति यश्चान्योविद्यतेनवइतिपाठे यःयस्मात् अन्यो

अंबरीषोहिनाभागिःस्वर्गंगत्वासुदुर्लभं ॥ ददर्शसुरलोकस्थंशक्रेणसचिवंसह ॥ ३ ॥ सर्वतेजोमयंदिव्यंविमानवरमास्थितं ॥ उपर्युपरिगच्छंतंस्वंवैसेनापतिं प्रभुं ॥ ४ ॥ सदृष्ट्वोपरिगच्छंतंसेनापतिमुदारधीः ॥ ऋद्धिंदृष्ट्वासुदेवस्यविस्मितःप्राहवासवं ॥ ५ ॥ अंबरीषउवाच सागरांतांमहींकृत्स्नामनुशास्यय थाविधि ॥ चातुर्वर्ण्येयथाशास्त्रंप्रवृत्तोधर्मकाम्यया ॥ ६ ॥ ब्रह्मचर्येणघोरेणगुर्वाचारेणसेवया ॥ वेदानधीत्यधर्मेणराजशास्त्रंचकेवलं ॥ ७ ॥ अतिथीनन्नपाने नपितॄंश्चस्वधयातथा ॥ ऋषीन्स्वाध्यायदीक्षाभिर्देवान्यज्ञैरनुत्तमैः ॥ ८ ॥ क्षत्रधर्मेस्थितोभूत्वायथाशास्त्रंयथाविधि ॥ उदीक्षमाणःपृतनांजयामियुधिवास व ॥ ९ ॥ देवराजसुदेवोयंममसेनापतिःपुरा ॥ आसीद्योधःप्रशांतात्मासोयंकस्मादतीवमां ॥ १० ॥ अनेनक्रतुभिर्मुख्यैर्नेष्टंनापिद्विजातयः ॥ तर्पितාविधि वच्छक्रसोयंकस्मादतीवमां ॥ ११ ॥ इंद्रउवाच एतस्यविततस्तातसुदेवस्यबभूवह ॥ संग्रामयज्ञःसुमहान्यश्चान्योयुध्यतेनरः ॥ १२ ॥ सन्नद्धोदीक्षि तःसर्वोयोधःप्राप्यचमूमुखं ॥ युद्धयज्ञाधिकारस्थोभवतीतिविनिश्चयः ॥ १३ ॥ अंबरीषउवाच कानियज्ञेहवींष्यस्मिन्किमाज्यंकाचदक्षिणा ॥ ऋत्वि जश्चात्रकेप्रोक्तास्तन्मेब्रूहिशतक्रतो ॥ १४ ॥ इंद्रउवाच ऋत्विजःकुंजरास्तत्रवाजिनोध्वर्यवस्तथा ॥ हवींषिपरमांसानिरुधिरंत्वाज्यमुच्यते ॥ १५ ॥ शृगा लगृध्रकाकोलाःसदस्यास्तत्रपत्रिणः ॥ आज्यशेषंपिबंत्येतेहविःप्राश्नंतिचाध्वरे ॥ १६ ॥ प्रासतोमरसंघाताःखड्गशक्तिपरश्वधाः ॥ ज्वलंतोनिशिताःपीताःस्रु चस्तस्याथसत्रिणः ॥ १७ ॥ चापवेगायतस्तीक्ष्णःपरकायावभेदनः ॥ ऋजुःसुनिशितःपीतःसायकश्चस्रुवोमहान् ॥ १८ ॥ द्वीपिचर्मावनद्धश्चनागदंतकृतत्स रुः ॥ हस्तिहस्तधरःखड्गःस्फिग्भवेत्तस्यसंयुगे ॥ १९ ॥ ज्वलितैर्निशितैःप्रासशक्त्यृष्टिसपरश्वधैः ॥ शैक्यायसमयैस्तीक्ष्णैरभिघातोभवेद्वसु ॥ २० ॥ संख्यास मयविस्तीर्णमभिजातोद्भवंबहु ॥ आवेगाद्यच्चरुधिरंसंग्रामेस्रवतेभुवि ॥ २१ ॥ सास्यपूर्णाहुतिर्होमेसमृद्धासर्वकामधुक् ॥ छिंधिभिंधीतियःशब्दःश्रूयतेवा हिनीमुखे ॥ २२ ॥ सामानिसामगास्तस्यगायंतियमसादने ॥ हविर्धानंतुतस्याहुःपरेषांवाहिनीमुखं ॥ २३ ॥

यज्ञोवःयुष्माकंक्षत्रियाणांनविद्यतइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ निशिताःशाणघृष्टाः पीताःक्षारपानीयेनसंभाविताः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ शैक्यायसमयैःसर्वलोहमयैः वसुय त्किंचिद्यज्ञियंद्रव्यं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ हविर्धानंहविषःस्थापनस्थलं ॥ २३ ॥

कुंजराणांहयानांचवर्मिणांचसमुच्चयः॥ अग्निःश्येनचितोनामसचयज्ञेविधीयते॥ २४॥ उत्तिष्ठतेकबंधोत्रसहस्रेनिहतेतुयः॥ सयूपस्तस्यशूरस्यखादिरोष्टा
स्रिरुच्यते॥ २५॥ इडोपहूताःक्रोशंतिकुंजरास्त्वंकुशेरिताः॥ व्याघुष्टतलनादेनवषट्कारेणपार्थिव ॥ २६ ॥ उद्गातातत्रसंग्रामेत्रिसामादुंदुभिर्नृप॥ ब्रह्मस्वे
ह्रियमाणेतुत्यक्त्वायुद्धेप्रियांतनुं॥ २७॥ आत्मानंयूपमुत्सृज्यसयज्ञोनंतदक्षिणः॥ भर्तुरर्थेचयःशूरोविक्रमेद्वाहिनीमुखे ॥ २८ ॥ नभयाद्विनिवर्तेततस्यलो
कायथामम॥ नीलचर्मावृतैःखड्गैर्बाहुभिःपरिघोपमैः॥ २९ ॥ यस्यवेदिरुपस्तीर्णातस्यलोकायथामम॥ यस्तुनापेक्षतेकंचित्सहायंविजयेस्थितः॥३०॥ वि
गाह्यवाहिनीमध्यंतस्यलोकायथामम॥ यस्यशोणितसंघाताभेरीमंडूककच्छपा॥ ३१ ॥ वीरास्थिशर्करादुर्गामांसशोणितकर्दमा॥ असिचर्मप्लवाघोराके
शशैवलशाद्वला॥ ३२ ॥ अश्वनागरथैश्चैवसंछिन्नैःकृतसंक्रमा॥ पताकाध्वजवानीराहतवारणवाहिनी॥ ३३॥ शोणितोदासुसंपूर्णादुस्तरापारगैर्नरैः॥ ह
तनागमहानक्रापरलोकवहाशिवा॥ ३४॥ ऋष्टिखड्गमहानौकागृध्रकंकबलप्लवा॥ पुरुषादानुचरिताभीरूणांकश्मलावहा॥ ३५॥ नदीयोधस्यसंग्रामेतद
स्यावभृतंस्मृतं॥ वेदिर्यस्यत्वमित्राणांशिरोभ्यश्चप्रकीर्यते॥३६॥ अश्वस्कंधैर्गजस्कंधैस्तस्यलोकायथामम॥ पत्नीशालाकृतायस्यपरेषांवाहिनीमुखं॥३७॥
हविर्धानंस्ववाहिन्यास्तदस्याहुर्मनीषिणः॥ सदस्यादक्षिणायोधाआग्नीध्रश्चोत्तरांदिशं॥ ३८॥ शत्रुसेनाकलत्रस्यसर्वलोकानदूरतः॥ यदातूभयतोव्यूहेभव
त्याकाशमग्रतः॥ ३९ ॥ सास्यवेदिस्तदायज्ञैर्नित्यंवेदास्त्रयोग्नयः॥ यस्तुयोधःपरावृत्तःसंत्रस्तोहन्यतेपरैः॥ ४० ॥ अप्रतिष्ठःसनरकंयातिनास्यत्रसंशयः॥ य
स्यशोणितवेगेनवेदिःस्यात्संपरिप्लुता॥ ४१ ॥ केशमांसास्थिसंपूर्णासगच्छेत्परमांगतिं॥ यस्तुसेनापतिंहत्वातद्यानमधिरोहति ॥ ४२॥ सविष्णुविक्रमक्रा
मीबृहस्पतिसमःप्रभुः॥ नायकंतत्कुमारंवायोवास्यात्तत्रपूजितः॥ ४३॥ जीवग्राहंप्रगृह्णातितस्यलोकायथामम॥ आहवेतुहतंशूरंनशोचेतकथंचन॥४४॥
अशोच्योहिहतःशूरःस्वर्गलोकेमहीयते॥ नह्यन्नंनोदकंतस्यनस्नानंनाप्यशौचकं॥ ४५॥ हतस्यकर्तुमिच्छंतितस्यलोकाञ्शृणुष्वमे॥ वराप्सरःसहस्राणिशूर
मायोधनेहतं॥ ४६ ॥ त्वरमाणाभिधावंतिममभर्ताभवेदिति॥ एतत्तपश्चपुण्यंचधर्मश्चैवसनातनः॥ ४७॥ चत्वारश्चाश्रमास्तस्ययोयुद्धमनुपालयेत्॥ वृद्ध
बालौनहंतव्यौनचस्त्रीनैवपृष्ठतः॥ ४८॥ तृणपूर्णमुखश्चैवतवास्मीतिचयोवदेत्॥ जंभंवृत्रंबलंपाकंशतमायंविरोचनं॥ ४९॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ अत्रशूरप्रोत्साहनेविषये मैथिलः जनकः ॥ १ ॥ यज्ञोपवीतीत्यनेनसंग्रामस्ययज्ञत्वांतत्रप्रायत्येनभाव्य

दुर्वार्यंचैवनमुचिंनैकमायंचशंबरं ॥ विप्रचित्तिंचदैतेयंदनोःपुत्रांश्चसर्वशः ॥ ५० ॥ प्रह्रादंचनिहत्याजौततोदेवाधिपोभवं ॥ भीष्मउवाच इत्येतच्छ्रुत्वचनंनिशम्यप्रतिगृह्यच ॥ योधानामात्मनःसिद्धिमंबरीषोभिपन्नवान् ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० इंद्रांबरीषसंवादेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ प्रतर्दनोमैथिलश्चसंग्रामंयत्रचक्रतुः ॥ १ ॥ यज्ञोपवीतीसंग्रामेजनको मैथिलोयथा ॥ योधानुद्धर्षयामासतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ २ ॥ जनकोमैथिलोराजामहात्मासर्वतत्त्ववित् ॥ योधान्स्वान्दर्शयामासस्वर्गंनरकमेवच ॥ ३ ॥ अभीरूणामिमेलोकाभास्वंतोहंतपश्यत ॥ पूर्णागंधर्वकन्याभिःसर्वकामदुहोऽक्षयाः ॥ ४ ॥ इमेपलायमानानांनरकाःप्रत्युपस्थिताः ॥ अकीर्तिःशाश्वतीचैवयतितव्यमनंतरं ॥ ५ ॥ तान्दृष्ट्वारीन्विजयतभूत्वासंत्यागबुद्धयः ॥ नरकस्याप्रतिष्ठस्यमाभूतवशवर्तिनः ॥ ६ ॥ त्यागमूलंहिशूराणांस्वर्गद्वारमनुत्तमं ॥ इत्युक्तास्तेनृपतिनायोधाःपरपुरंजय ॥ ७ ॥ अजयंतरणेशत्रून्हर्षयंतोनरेश्वरं ॥ तस्मादात्मवतानित्यंस्थातव्यंरणमूर्धनि ॥ ८ ॥ गजानांरथिनोमध्येरथानामनुसादिनः ॥ सादिनामंतरेस्थाप्यंपादातमपिदंशितं ॥ ९ ॥ यएवंव्यूहतेराजासनित्यंजयतिद्विषः ॥ तस्मादेवंविधातव्यंनित्यमेवयुधिष्ठिर ॥ १० ॥ सर्वेस्वर्गतिमिच्छंतिसुयुद्धेनातिमन्यवः ॥ क्षोभयेयुरनीकानिसागरंमकरायथा ॥ ११ ॥ हर्षयेयुर्विषण्णाश्चव्यवस्थाप्यपरस्परं ॥ जितांचभूमिंरक्षेतभग्नान्नात्यनुसारयेत् ॥ १२ ॥ पुनरावर्तमानानांनिराशानांचजीविते ॥ वेगःसुदुःसहोराजंस्तस्मान्नात्यनुसारयेत् ॥ १३ ॥ नहिप्रहर्तुमिच्छंतिशूराःप्रद्रवतोभृशं ॥ तस्मात्पलायमानानांकुर्यान्नात्यनुसारणं ॥ १४ ॥ चराणामचराह्यन्नमदंष्ट्रादंष्ट्रिणामपि ॥ आपःपिपासतामन्नमन्नंशूरस्यकातराः ॥ १५ ॥ समानपृष्ठोदरपाणिपादाःपराभवंभीरवोवैव्रजंति ॥ अतोभयार्ताःप्रणिपत्यभूयःकृत्वांजलीनुपतिष्ठंतिशूरान् ॥ १६ ॥ शूरबाहुषुलोकोयंलंबतेपुत्रवत्सदा ॥ तस्मात्सर्वास्ववस्थासुशूरःसंमानमर्हति ॥ १७ ॥ नहिशौर्यात्परंकिंचित्त्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ शूरःसर्वंपालयतिसर्वंशूरेप्रतिष्ठितं ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहा० राज० विजिगीषमाणवृत्तेनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

मितिदर्शितं ॥ २ ॥ दर्शयामासयोगबलेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गजानांमध्येरथिनः रथिनांमध्येसादिनः सादिनांमध्येपादातं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ नात्यनुसारयेन्नातिद्रावयेत्पराहत्तिभयात् ॥ १२ ॥ तदेवाह पुनरिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिशांतिपर्वणिराजध० नैलकंठीयेभारतभावदीपेनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

यथेति नयंतिभीतानपिराजभयप्रदर्शनेनपुरस्कुर्वंति ॥ १ ॥ सत्यंक्षत्रधर्मः उपपत्तिर्मरणनिश्चयः साध्वाचारःशिष्टाचारः औपयिकउक्तभयप्रदर्शनजाप्रवृत्तिः एतैश्चतुर्भिर्हेतुभिर्धर्मःस्थितःस्थिरोभवति ॥ २ ॥ सिद्धार्थान्सद्यःफलान् तेषांचयेऽर्थधर्मयोर्निर्मर्यादास्तेपरिपंथिनोनाशकाभवंति ॥ ३ ॥ तेषांदस्यूनां नैगमंवेदोक्तमुपायं ॥ ४ ॥ प्रतीति वक्रांवक्रयैवनाशयेत् ॥ ५ ॥ अमित्रानिवतांनिकृतिंप्रबाध

युधिष्ठिरउवाच यथाजयार्थिनःसेनांनयंतिभरतर्षभ ॥ ईषद्धर्मंप्रपीड्यापितन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच सत्येनहिस्थितोधर्मउपपत्त्यातथापरे ॥ साध्वाचारतयाकेचित्तथैवौपयिकादपि ॥ २ ॥ उपायधर्मान्वक्ष्यामिसिद्धार्थानर्थधर्मयोः ॥ निर्मर्यादादस्यवस्तुभवंतिपरिपंथिनः ॥ ३ ॥ तेषांप्रतिविघातार्थंप्रवक्ष्याम्यथनैगमं ॥ कार्याणांसर्वसिद्ध्यर्थंतानुपायान्निबोधमे ॥ ४ ॥ उभेप्रज्ञेवेदितव्येऋज्वीवक्राचभारत ॥ जानन्वक्रांनसेवेतप्रतिबाधेतचागतां ॥ ॥ ५ ॥ अमित्राएवराजानंभेदेनोपचरंत्युत ॥ तांराजानिकृतिंजानन्यथामित्रान्प्रबाधते ॥ ६ ॥ गजानांपार्श्ववर्माणिगोवृषाजगराणिच ॥ शल्यकंटकलोहानितनुत्रचमराणिच ॥ ७ ॥ सितपीतानिशस्त्राणिसन्नाहाःपीतलोहिताः ॥ नानारंजनरक्ताःस्युःपताकाःकेतवश्चह ॥ ८ ॥ ऋष्टयस्तोमराःखड्गानिशिताश्चपरश्वधाः ॥ फलकान्यथचर्माणिप्रतिकल्प्यान्यनेकशः ॥ ९ ॥ अभिनीतानिशस्त्राणियोधाश्चकृतनिश्चयाः ॥ ८ ॥ चैत्र्यांवामार्गशीर्ष्यांवासेनायोगःप्रशस्यते ॥ १० ॥ पक्वसस्याहिपृथिवीभवत्यंबुमतीतदा ॥ नैवातिशीतोनात्युष्णःकालोभवतिभारत ॥ ११ ॥ तस्मात्तदायोजयेतपरेषांव्यसनेथवा ॥ एतेहियोगाःसेनायाःप्रशस्ताःपरबाधने ॥ १२ ॥ जलवांस्तृणवान्मार्गःसमोगम्यःप्रशस्यते ॥ चारैःसुविदिताभ्यासःकुशलैर्वनगोचरैः ॥ १३ ॥ नत्वरण्येनशक्येतगंतुंमृगगणैरिव ॥ तस्मात्सेनासुतानेवयोजयंतिजयार्थिनः ॥ १४ ॥ अग्रतःपुरुषानीकंशक्तंचापिकुलोद्भवं ॥ आवासस्तोयवान्दुर्गःपर्याकाशःप्रशस्यते ॥ १५ ॥ परेषामुपसर्पाणांप्रतिषेधस्तथाभवेत् ॥ आकाशात्तुवनाभ्यासंमन्यंतेगुणवत्तरं ॥ १६ ॥ बहुभिर्गुणजातैश्चयेयुद्धकुशलाजनाः ॥ उपन्यासोभवेत्तत्रबलानांनातिदूरतः ॥ १७ ॥ उपन्यासावतरणंपदातीनांचगूहनं ॥ अथशत्रुप्रतीघातमापदर्थंपरायणं ॥ १८ ॥ सप्तर्षीन्पृष्ठतःकृत्वायुध्येयुरचलाइव ॥ अनेनविधिनाशत्रूञ्जिगीषेतापिदुर्जयान् ॥ १९ ॥ यतोवायुर्यतःसूर्योयतःशुक्रस्ततोजयः ॥ पूर्वंपूर्वंज्यायएषांसन्निपातेयुधिष्ठिर ॥ २० ॥

तेबाधेत् ॥ ६ ॥ गजानांवर्माणिबाणघातत्राणानि गैँवादीनांशल्यादीनि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ उपन्यासंन्यासस्यधननिक्षेपस्यसमीपेअवतरणंपदातीनांगूहनंचन्यासस्यैवकार्यं उपास्याःसवितरणमितिपाठेसदानंयथास्यात्तथाजनाउपास्याइतिपूर्वान्वयि पदातीनांगूहनंपरवंचनार्थं अथनिलीयआगतशत्रुप्रतिघातंकुर्यात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

अमर्यादांसेतुप्राकारादिहीनां ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सुदिनेषुदृष्टिवर्जितदिनेषु ॥ २४ ॥ प्रसंख्यायसम्यग्विचार्य तिथौनक्षत्रेचपूजितःआशीर्भिर्योजितः ॥२५॥२६॥२७॥ उपन्यासास्सुरुंगादिगुप्तो
पायात् बहिस्तृणाद्यर्थंचरतोबहिश्चरान्‌अल्पान् उपन्यासान्तृणाद्याहर्तॄन् ॥ २८ ॥ राजद्वारेऽमात्यद्वारेवायेवर्गिणःसमुदायाधिपतयस्तान्नाभिघातयेदितिप्रपूर्वेणसंबंधः ॥ २९ ॥ अनीकंपरकीयं भिन्नंस्वी

अकर्दमामनुदकाममर्यादामलोष्टकां ॥ अश्वभूमिंप्रशंसंतियेयुद्धकुशलाजनाः ॥ २१ ॥ अपंकागर्तरहितारथभूमिःप्रशस्यते ॥ नीचद्रुमामहाकक्षासोदका
हस्तियोधिनां ॥ २२ ॥ बहुदुर्गामहाकक्षावेणुवेत्रसमाकुला ॥ पदातीनांक्षमाभूमिःपर्वतोपवनानिच ॥ २३ ॥ पदातिबहुलासेनादृढाभवतिभारत ॥ रथाश्व
बहुलासेनासुदिनेषुप्रशस्यते॥ २४॥ पदातिनागबहुलाप्रावृट्कालेप्रशस्यते॥ गुणानेतान्प्रसंख्यायदेशकालौप्रयोजयेत् ॥ एवंसंचिंत्ययोयातितिथिनक्षत्रपू
जितः ॥ २५ ॥ विजयंलभतेनित्यंसेनांसम्यक्प्रयोजयन् ॥ प्रसुप्तांस्तृषितान्श्रांतान्प्रकीर्णान्नाभिघातयेत् ॥ २६॥ मोक्षेप्रयाणेचलनेपानभोजनकालयोः॥
अतिक्षिप्तान्व्यतिक्षिप्तान्निहतान्प्रतनूकृतान् ॥ २७॥ अविश्रब्धान्कृतारंभानुपन्यासान्प्रतापितान् ॥ बहिश्चरानुपन्यासान्कृतवेश्मानुसारिणः ॥ २८ ॥ पारंप
र्यागतेद्वारेयेकेचिदनुवर्तिनः ॥ परिचर्यावतोद्वारेयेचकेचनवर्गिणः ॥ २९ ॥ अनीकंयेविभिंदंतिभिन्नंसंस्थापयंतिच ॥ समानाशनपानास्तेकार्याद्विगुणवेत
नाः ॥ ३० ॥ दशाधिपतयःकार्याःशताधिपतयस्तथा ॥ ततःसहस्राधिपतिंकुर्याच्छूरमतंद्रितं ॥ ३१ ॥ यथामुख्यान्सन्निपात्यवक्तव्याःसंशयामहे ॥ विजयार्थं
हिसंग्रामेनत्यक्ष्यामःपरस्परं॥ ३२॥ इहैवतेनिवर्ततांयेचकेचनभीरवः॥ येघातयेयुःप्रवरंकुर्वाणास्तुमुलंप्रति॥ ३३॥ नसन्निपातेप्रदरंवधंवाकुर्युरीदृशाः॥ आ
त्मानंचस्वपक्षंचपालयन्हंतिसंयुगे ॥ ३४ ॥ अर्थनाशोवधोकीर्तिरयशश्चपलायने ॥ अमनोज्ञासुखावाचःपुरुषस्यपलायने ॥ ३५॥ प्रतिध्वस्तोष्ठदंतस्यन्यस्त
सर्वायुधस्यच ॥ अमित्रैरवरुद्धस्यद्विषतामस्तुनःसदा ॥ ३६॥ मनुष्यापसदाह्येतेयेभवंतिपराङ्मुखाः ॥ राशिवर्धनमात्रास्तेनैवतेप्रेत्यनोइह ॥ ३७॥ अमित्रा
हृष्टमनसःप्रत्युद्यांतिपलायिनं ॥ जयिनस्तुनरास्तातचंदनैर्मंडनेनच ॥ ३८ ॥ यस्यस्मसंग्रामगतायशोघ्नंतिशत्रवः ॥ तदसह्यतरंदुःखमहंमन्येवधादपि ॥
॥ ३९ ॥ जयंजानीतधर्मस्यमूलंसर्वसुखस्यच ॥ याभीरूणांपराग्लानिःशूरस्तामधिगच्छति ॥ ४० ॥

यं ॥ ३० ॥ सन्निपात्यएकीकृत्य ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रदरंभंगं प्रदरःशरभंगयोरितिविश्वः प्रदरंपलायनमित्येके वधंवास्वीयानां ॥ ३४॥ ३५ ॥ नःअस्मत्संबंधिनांद्विषतांपुरुषस्यद्रव्यनाशादिकमस्त्वितिपू
र्वेणसहद्वयोःसंबंधः ॥३६॥ राशिर्यौधसंख्याशरीरंवा तस्यवर्धनाः वृथाजन्मानइत्यर्थः ॥ ३७ ॥पलायिनंजयिनःप्रत्युद्यांतियत्तदसह्यतरमित्यपकृष्यते ॥३८॥३९॥ पराग्लानिः मृत्युःप्रहारोवा ॥४०॥

॥४१॥४२॥ चर्मवतांपुरुषाणामनीकं विभक्तिलोपआर्षः ॥४३॥ येपुरोगमाभवेयुस्तेपदातीनांबृंहणंकुर्युः ॥ ४४ ॥४५ ॥ स्कंधःस्यान्नृपतावंसेसंपरायसमूहयोरितिमेदिनी समूहमात्रार्थंवातिष्ठेयुः ॥४६॥
संहतान्अन्योन्यंश्लिष्टान्स्वान्परैःसहयोधयेत्सेनापतिःतदेवाह सूचीति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिशांतिपर्वणिराजध० नैलकंठीयेभारतभा०शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥७॥ ॥७॥

तेवयंस्वर्गमिच्छंतःसंग्रामेत्यक्तजीविताः ॥ जयंतोवध्यमानावाप्राप्नुयामचसद्गतिं ॥ ४१ ॥ एवंसंशप्तशपथाःसमभित्यक्तजीविताः ॥ अमित्रवाहिनींवीराः प्रतिगाहंत्यभीरवः ॥ ४२ ॥ अग्रतःपुरुषानीकमसिचर्मवतांभवेत् ॥ पृष्ठतःशकटानीकंकलत्रंमध्यतस्तथा ॥ ४३ ॥ परेषांप्रतिघातार्थंपदातीनांचबृंहणं ॥ अपितस्मिन्पुरेवृद्धाभवेयुर्येपुरोगमाः ॥ ४४ ॥ येपुरस्तादभिमताःसत्ववंतोमनस्विनः ॥ तेपूर्वमभिवर्तेरंश्चैतानेवेतरेजनाः ॥ ४५ ॥ अपिचोद्धर्षणंकार्यंभीरूणामपियत्नतः ॥ स्कंधदर्शनमात्रात्तुतिष्ठेयुर्वासमीपतः ॥ ४६ ॥ संहतान्योधयेदल्पान्कामंविस्तारयेद्बहून् ॥ सूचीमुखमनीकंस्यादल्पानांबहुभिःसह ॥ ४७ ॥ संप्रयुक्तेनिकृष्टेवासत्यंवायदिवानृतं ॥ प्रगृह्यबाहून्क्रोशेतभग्नाभग्नाःपरेइति ॥ ४८ ॥ आगतंमेमित्रबलंप्रहरध्वमभीतवत् ॥ सत्ववंतोभिबाधेयुःकुर्वंतोभैरवान्रवान् ॥ ४९ ॥ क्ष्वेडाःकिलकिलाशब्दाःक्रकचागोविषाणिकाः ॥ भेरीमृदंगपणवान्नादयेयुःपुरश्वरान् ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजध०सेनानीतिकथनेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच किंशीलाःकिंसमाचाराःकथंरूपाश्चभारत ॥ किंसन्नाहाःकथंशस्त्राजनाःस्युःसंगरेक्षमाः ॥ १ ॥ भीष्मउवाच यथाचरितमेवात्रशस्त्रंपत्रंविधीयते ॥ आचाराद्वीरपुरुषस्तथाकर्मसुवर्तते ॥ २ ॥ गांधाराःसिंधुसौवीरानखरप्रासयोधिनः ॥ अभीरवःसुबलिनस्तद्बलंसर्वपारगं ॥ ३ ॥ सर्वशस्त्रेषुकुशलाःसत्ववंतोह्युशीनराः ॥ प्राच्यामातंगयुद्धेषुकुशलाःकूटयोधिनः ॥ ४ ॥ तथायवनकांबोजामथुरामभितश्चये ॥ एतेनियुद्धकुशलादाक्षिणात्याऽसिपाणयः ॥ ५ ॥ सर्वत्रशूराजायंतेमहासत्वामहाबलाः ॥ प्रायएवसमुद्दिष्टालक्षणानितुमेशृणु ॥ ६ ॥ सिंहशार्दूलवाङ्नेत्राःसिंहशार्दूलगामिनः ॥ पारावतकुलिंगाक्षाःसर्वेशूराःप्रमाथिनः ॥ ७ ॥ मृगस्वराद्वीपिनेत्राऋषभाक्षास्तरस्विनः ॥ प्रमादिनश्चमंदाश्चक्रोधनाःकिंकिणीस्वनाः ॥ ८ ॥ मेघस्वनाःक्रोधमुखाःकेचित्करभसन्निभाः ॥ जिह्मनासाग्रजिह्वाश्चदूरगादूरपातिनः ॥ ९ ॥

किंशीलाइति ॥ १ ॥ आचरितंकुलदेशाचारागतं पत्रंवाहनं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ नियुद्धंबाहुयुद्धं दाक्षिणात्याअसिपाणयइतिच्छेदः संधिरार्षः ॥ ५ ॥ सर्वत्रसर्वदेशे समुद्दिष्टाःप्रख्याताः ॥ ६ ॥ पारावतकुलिंगाक्षाः कुलिंगोभूमिकूश्मांडेमतंगजभुजंगयोरितिमेदिनी सर्पाक्षत्वंशूरलक्षणं कुलिंदाक्षाइतिपाठेपिकुलिंदःपक्षिविशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ करभउष्ट्रः ॥ ९ ॥

॥१०॥११॥१२॥१३॥ जिह्माक्षाःकुटिलदृशः प्रललाटाःउन्नतकपालाः ॥१४॥१५॥ दीप्तः पिंगलः स्थूलादीर्घाः पिंडिकाःजानुनोरधःपश्चाद्भागाः ॥१६ ॥ सुग्रीवावासुदेवाश्वाइवउद्धताः विनताविहगाः

बिडालकुब्जतनवस्तनुकेशास्तनुत्वचः॥ शीघ्राश्चपलवृत्ताश्चतेभवंतिदुरासदाः॥ १०॥ गोधानिमीलिताःकेचिन्मृदुप्रकृतयस्तथा॥ तुरंगगतिनिर्घोषास्तेनराःपारयिष्णवः॥ ११ ॥ सुसंहताःसुतनवोव्यूढोरस्काःसुसंस्थिताः ॥ प्रवादितेषुकुप्यंतिहृष्यंतिकलहेषुच ॥ १२ ॥ गंभीराक्षानिःसृताक्षाःपिंगाक्षाभ्रुकुटीमुखाः॥ नकुलाक्षास्तथाचैवसर्वेशूरास्तनुत्यजः॥ १३ ॥ जिह्माक्षाःप्रललाटाश्चनिर्मांसहनवोपिच॥ वज्रबाह्वंगुलीचक्राःकृशाधमनिसंतताः॥ १४॥ प्रविशंतिचवेगेनसांपरायेत्युपस्थिते॥ वारणाइवसंमत्तास्तेभवंतिदुरासदाः॥१५॥ दीप्तस्फुटितकेशांताःस्थूलपार्श्वहनूमुखाः॥ उन्नतांसाःपृथुग्रीवाविकटाःस्थूलपिंडिकाः॥ १६ ॥ उद्धताइवसुग्रीवाविनताविहगाइव॥ पिंडशीर्षातिवक्राश्चवृषदंशमुखास्तथा॥ १७॥ उग्रस्वरामन्युमंतोयुद्धेष्वारावसारिणः॥ अधर्मज्ञावलिप्ताश्चघोरारौद्रप्रदर्शनाः॥ १८॥ त्यक्तात्मानःसर्वएतेअंत्यजाह्यनिवर्तिनः॥ पुरस्कार्याःसदासैन्येहन्यंतेघ्नंतिचापिये॥१९॥ अधार्मिकाभिन्नवृत्ताःसांत्वेनैषांपराभवः॥ एवमेवप्रकुप्यंतिराज्ञोप्येतेह्यभीक्ष्णशः॥ २०॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजधर्मानुशासन० विजिगीषमाणवृत्तेएकाधिकशततमोऽध्यायः॥१०१॥ ॥छ॥ युधिष्ठिरउवाच जयिन्याःकानिरूपाणिभवंतिभरतर्षभ॥ पृतनायाःप्रशस्तानितानिचेच्छामिवेदितुं॥१॥ भीष्मउवाच जयिन्यायानिरूपाणिभवंतिभरतर्षभ॥ पृतनायाःप्रशस्तानितानिवक्ष्यामिसर्वशः॥२॥ दैवेपूर्वंप्रकुपितेमानुषेकालचोदिते॥ तद्विद्वांसोऽनुपश्यंतिज्ञानदिव्येनचक्षुषा॥ ३॥ प्रायश्चित्तविधिंचात्रजपहोमाश्चतद्विदः॥ मंगलानिचकुर्वंतिशमयंत्यहितानिच॥ ४॥ उदीर्णमनसोयोधावाहनानिचभारत॥ यस्यांभवंतिसेनायांध्रुवंतस्यांपरोजयः॥ ५॥ अन्वेतान्वायवोयांतितथैवेंद्रधनूंषिच॥ अनुप्लवंतोमेघाश्चतथादित्यस्यरश्मयः॥ ६ ॥ गोमायवश्चानुकूलाबलगृध्राश्चसर्वशः॥ अर्हयेयुर्यदासेनांतदासिद्धिरनुत्तमा॥७॥ प्रसन्नभाःपावकश्चोर्ध्वरश्मिःप्रदक्षिणावर्तशिखोविधूमः॥ पुण्यागंधाश्चाहुतीनांभवंतिजयस्यैतद्भाविनोरूपमाहुः॥ ८॥ गंभीरशब्दाश्चमहास्वनाश्चशंखाश्चभेर्यश्चनदंतियत्र॥ युयुत्सवश्चाप्रतीपाभवंतिजयस्यैतद्भाविनोरूपमाहुः॥ ९॥

गरुडास्तद्वत्उद्धताःउत्पतंतः पिंडशीर्षाःवृत्तशिरसः अतिवक्राःविस्तीर्णमुखाः संधिरार्षः समासोवा वृषदंशोमार्जारः ॥१७॥१८॥ अंत्यजाः प्रांतदेशोद्भवाःकैवर्तभिल्लादयः ॥१९॥२०॥ इ० शां० रा० नै० भा० एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥१०१॥छ॥ जयिन्याइति॥१॥२॥दैवज्ञसंपत्तिःपुरोहितसंपत्तिश्चजयलक्षणमित्याहद्वाभ्यां दैवेइति॥३॥४॥५॥ अनुयांतीतिसंबंधः॥६॥७॥८॥अप्रतीपाःअनुकूलाः॥९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इष्टः काकइतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पंचाशतंपंचाशत् ॥ २० ॥ २१ ॥ सन्निपातोयुद्धं ॥ २२ ॥ प्रबाधतेभीरून् ॥ २३ ॥ समितिंसं

इष्टाम्मृगाःपृष्ठतोवामतश्चसंप्रस्थितानांचगमिष्यतांच ॥ जिघांसतांदक्षिणाःसिद्धिमाहुर्येत्वग्रतस्तेप्रतिषेधयंति ॥ १० ॥ मांगल्यशब्दान्शकुनावदंतिहंसाः
क्रौंचाःशतपत्राश्चचाषाः ॥ हृष्टायोधाःसत्ववंतोभवंतिजयस्यैतद्भाविनोरूपमाहुः ॥ ११ ॥ शस्त्रैर्यंत्रैःकवचैःकेतुभिश्चसुभानुभिर्मुखवर्णैश्चयूनां ॥ भ्राजिष्म
तीदुष्प्रतिवीक्षणीयायेषांचमूस्तेऽभिभवंतिशत्रून् ॥ १२ ॥ शुश्रूषवश्चानभिमानिनश्चपरस्परंसौहृदमास्थिताश्च ॥ येषांयोधाःशौचमनुष्ठिताश्चजयस्यैतद्भा
विनोरूपमाहुः ॥ १३ ॥ शब्दाःस्पर्शास्तथागंधाविचरंतिमनःप्रियाः ॥ धैर्यंचाविशतेयोधान्विजयस्यमुखंचतत् ॥ १४ ॥ इष्टोवामःप्रविष्टस्यदक्षिणःप्रविवि
क्षतः ॥ पश्चात्संसाधयत्यर्थंपुरस्ताच्चनिषेधति ॥ १५ ॥ संभृत्यमहतींसेनांचतुरंगांयुधिष्ठिर ॥ साम्नैववर्तयेःपूर्वंप्रयतेथास्ततोयुधि ॥ १६ ॥ जघन्यएषविजयोय
द्युद्धंनामभारत ॥ यादृच्छिकोयुधिजयोदैवोवेतिविचारणं ॥ १७ ॥ अपामिवमहावेगस्त्रस्ताइवमहामृगाः ॥ दुर्निवार्यतमाचैवप्रभग्नामहतीचमूः ॥ १८ ॥
भग्नाइत्येवभज्यंतेविद्वांसोपिनकारणं ॥ उदारसारामहतीरुरुसंघोपमाचमूः ॥ १९ ॥ परस्परज्ञाःसंहृष्टास्त्यक्तप्राणाःसुनिश्चिताः ॥ अपिपंचाशतंशूरानिघ्नंति
परवाहिनीं ॥ २० ॥ अपिवापंचषट्सप्तसंहताःकृतनिश्चयाः ॥ कुलीनाःपूजिताःसम्यग्विजयंतीहशात्रवान् ॥ २१ ॥ सन्निपातोनमंतव्यःशक्येसतिकथंचन ॥
सांत्वभेदप्रदानानांयुद्धमुत्तरमुच्यते ॥ २२ ॥ संदर्शनैवसेनायाभयंभीरून्प्रबाधते ॥ वज्रादिवप्रज्वलितादियंक्वनुपतिष्यति ॥ २३ ॥ अभिप्रयातांसमितिंज्ञा
त्वायेप्रतियांत्यथ ॥ तेषांस्यंदंतिगात्राणियोधानांविजयस्यच ॥ २४ ॥ विषयोव्यथतेराजन्सर्वःसस्थाणुजंगमः ॥ अस्त्रप्रतापतप्तानांमज्जासीदतिदेहिनां ॥ २५ ॥
तेषांसांत्वंक्रूरमिश्रंप्रणेतव्यंपुनःपुनः ॥ संपीड्यमानाहिपरैर्योगमायांतिसर्वतः ॥ २६ ॥ आंतराणांचभेदार्थंचरानभ्यवचारयेत् ॥ यश्चतस्मात्परोराजातेनसं
धिःप्रशस्यते ॥ २७ ॥ नहितस्यान्यथापीडाशक्याकर्तुंतथाविधा ॥ यथासार्धममित्रेणसर्वतःप्रतिबाधनं ॥ २८ ॥ क्षमावैसाधुमायातिनह्यसाधून्क्षमासदा ॥
क्षमायाश्चाक्षमायाश्चपार्थविद्धिप्रयोजनं ॥ २९ ॥ विजित्यक्षममाणस्ययशोराज्ञोविवर्धते ॥ महापराधेप्यस्मिन्विश्वसंत्यपिशात्रवः ॥ ३० ॥

यामं स्यंदंतिस्विद्यंति विजयस्यविजिगीषमाणस्यचगात्राणिस्विद्यंति ॥ २४ ॥ विषयोदेशः ॥ २५ ॥ योगंसंधिं ॥ २६ ॥ आंतराणांशत्रोःसखीनां तस्माच्छत्रोःपरःश्रेष्ठस्तेनसंधिंचकुर्यात् भयेनसंधि
नाशत्रूंस्तेजनेनचयुगपत्प्रयुक्तेनत्रयेणपरंजयेदितिसमुदायार्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ नन्वेवंपरंक्षमापयेदेवकिंकपटेनेत्याशंक्याह क्षमेति ॥ २९ ॥ अस्मिन्क्षमावति ॥ ३० ॥

असंताप्यक्रजूकृतंवंशादिपुनर्वक्रीभवत्यतःशत्रुंसंताप्यक्षमांकुर्यादितिशंबरस्यदैत्यस्यमतं ॥ ३१॥ स्वमतमाह नैतदिति ॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ स्वीयान्बंधून्हतानिवलोकप्रीत्यर्थंशोचेदित्याह

मन्यतेकर्षयित्वातुक्षमासाध्वीतिशंबरः॥ असंतप्तंतुयद्दारुप्रत्येतिप्रकृतिंपुनः ॥ ३१ ॥ नैतत्प्रशंसंत्याचार्यानचसाधुनिदर्शनं ॥ अक्रोधेनाविनाशेननियंतव्याःस्वपुत्रवत् ॥ ३२ ॥ द्वेष्योभवतिभूतानामुग्रोराजायुधिष्ठिर ॥ मृदुमप्यवमन्यंतेतस्मादुभयमाचरेत् ॥ ३३॥ प्रहरिष्यन्प्रियंब्रूयात्प्रहरन्नपिभारत ॥ प्रहृत्यचकृपायीतशोचन्निवरुदन्निव॥३४॥ नमेप्रियंयन्निहताःसंग्रामेमामकैर्नरैः॥ नचकुर्वंतिमेवाक्यमुच्यमानाःपुनःपुनः॥३५॥ अहोजीवितमाकांक्षेन्नेदृशोवधमर्हति॥ सुदुर्लभाःसुपुरुषाःसंग्रामेष्वपलायिनः॥ ३६॥ कृतंममाप्रियंतेनयेनायंनिहतोमृधे ॥ इतिवाचावदन्हंतॄन्पूजयेतरहोगतः॥ ३७॥ हंतॄणामाहतानांचयत्कुर्युरपराधिनः॥ क्रोशेद्वाहुंप्रगृह्यापिचिकीर्षन्जनसंग्रहं॥३८॥ एवंसर्वास्ववस्थासुसांत्वपूर्वंसमाचरेत्॥ प्रियोभवतिभूतानांधर्मज्ञोवीतभीर्नृपः॥ ॥३९॥ विश्वासंचात्रगच्छंतिसर्वभूतानिभारत॥ विश्वस्तःशक्यतेभोक्तुंयथाकाममुपस्थितः॥ ४०॥ तस्माद्विश्वासयेद्राजासर्वभूतान्यमायया॥ सर्वतःपरिरक्षेच्चयोमहींभोक्तुमिच्छति॥ ४१॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणि राज० सेनानीतिकथनेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१०२॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच कथंमृदौकथंतीक्ष्णेमहापक्षेचपार्थिव॥ आदौवर्तेतनृपतिस्तन्मेब्रूहिपितामह॥ १॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ बृहस्पतेश्चसंवादमिंद्रस्यचयुधिष्ठिर॥ २॥ बृहस्पतिंदेवपतिरभिवाद्यकृतांजलिः॥ उपसंगम्यपप्रच्छवासवःपरवीरहा॥ ३॥ इंद्रउवाच अहितेषुकथंब्रह्मन्प्रवर्तेयमतंद्रितः॥ असमुच्छिद्यचैवैतान्नियच्छेयमुपायतः॥ ४॥ सेनयोर्व्यतिषंगेणजयःसाधारणोभवेत्॥ किंकुर्वाणंनमांजह्याज्ज्वलिताश्रीःप्रतापिनी॥ ५॥ ततोधर्मार्थकामानांकुशलःप्रतिभानवान्॥ राजधर्मविधानज्ञःप्रत्युवाचपुरंदरं॥ ६॥ बृहस्पतिरुवाच नजातुकलहेनेच्छेन्नियंतुमपकारिणः॥ बालैरासेवितंह्येतद्यदमर्षोयदक्षमा॥ ७॥ नशत्रुर्विवृतःकार्योवधमस्याभिकांक्षता॥ क्रोधंभयंचहर्षंचनियम्यस्वयमात्मनि॥ ८॥ अमित्रमुपसेवेतविश्वस्तवद्विश्वसन्॥ प्रियमेववदेन्नित्यंनाप्रियंकिंचिदाचरेत्॥ ९॥ विरमेच्छुष्कवैरेभ्यःकंठायासांश्चवर्जयेत्॥ यथावैतंसिकोयुक्तोद्विजानांसदृशस्वनः॥ १०॥

हंतॄणामिति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ विश्वस्तोजनः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिशांतिपर्वणिराजध० नै० भारतभा० द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥७॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ व्यतिषंगेण मिश्रणेन युद्धेनेत्यर्थः साधारणोनियतः ॥ ५ ॥ प्रत्युवाचगुरुः ॥ ६ ॥ ७ ॥ विवृतःसावधानः सार्धश्लोकः ॥ ८ ॥ ९ ॥ कंठायासान्मुखरत्वं वितंसःपक्षिबंधनोपायस्तदुपजीवीवैतंसिकः ॥१०॥

॥ ११ ॥ स्वपितिमहीपतिरित्यनुकर्षः संकरोग्निचटत्कारइतिमेदिनी ॥ १२ ॥ सामान्येअनिश्चिते रिपुर्वशेकृत्वाउपसन्नार्थोलंभितार्थःकृतश्चेत्सएनंकालेप्रहरेदितिसार्धयोर्द्वयोःसंबंधः ॥१३॥१४॥ किंचास्यदंडंसेनांचभेदेनदूषयेत्सः ॥१५॥ प्रच्छन्नंयथास्यात्तथाविधारयेत्मनसिविषमंधारयेत् ॥१६॥ औषधैर्विषादिभिः फलितमाह नत्विति ॥१७॥ यथाविश्रंभंविश्वासंआप्नुयुस्तथाकुर्यात् ॥ १८ ॥ द्रष्ट

तान्द्विजान्कुरुतेवश्यांस्तथायुक्तोमहीपतिः॥ वशंचोपनयेच्छत्रून्निहन्याच्चपुरंदर॥ ११ ॥ ननित्यंपरिभूयारीन्सुखंस्वपितिवासव॥ जागर्त्यैवहिदुष्टात्मासंकरेग्निरिवोत्थितः॥ १२ ॥ नसन्निपातःकर्तव्यःसामान्येविजयेसति॥ विश्वास्यैवोपसन्नार्थोवशेकृत्वारिपुःप्रभो॥ १३ ॥ संप्रधार्यसहामात्यैर्मंत्रविद्भिर्महात्मभिः॥ उपेक्ष्यमाणोवज्ञातोह्रदयेनापराजितः॥ १४॥ अथास्यप्रहरेत्कालेकिंचिद्विचलितेपदे॥ दंडंचदूषयेदस्यपुरुषैराप्तकारिभिः॥ १५ ॥ आदिमध्यावसानज्ञःप्रच्छन्नंचविधारयेत्॥ बलानिदूषयेदस्यजानन्नेवप्रमाणतः ॥ १६॥ भेदेनोपप्रदानेनसंसृजेदौषधैस्तथा॥ नत्वेवंखलुसंसर्गरोचयेदरिभिःसह ॥१७॥ दीर्घकालमपीक्षेतनिहन्यादेवशात्रवान्॥ कालाकांक्षीहिक्षपयेद्यथाविश्रंभमाप्नुयुः॥ १८॥ नसद्योरीन्विहन्याच्चद्रष्टव्योविजयोध्रुवः॥ नशल्यंवाघटयतिनवाचाकुरुतेव्रणं॥ १९ ॥ प्राप्तेचप्रहरेत्कालेनचसंवर्ततेपुनः॥ हंतुकामस्यदेवेंद्रपुरुषस्यरिपून्प्रति॥ २० ॥ योहिकालोव्यतिक्रामेत्पुरुषंकालकांक्षिणं॥ दुर्लभःसपुनस्तेनकालःकर्मचिकीर्षुणा॥ २१ ॥ ओजश्चविनयेदेवसंगृह्णन्साधुसंमतं॥ अकालेसाधयेन्मित्रंनचप्राप्तेप्रपीडयेत्॥ २२ ॥ विहायकामंक्रोधंचतथाहंकारमेवच॥ युक्तोविवरमन्विच्छेदहितानांपुनःपुनः॥ २३॥ मार्दवंदंडआलस्यंप्रमादश्चसुरोत्तम ॥ मायाःसुविहिताःशक्रसादयंत्यविचक्षणं ॥२४॥ निहत्यैतानिचत्वारिमायांप्रतिविहायच ॥ ततःशक्नोतिशत्रूणांप्रहर्तुमविचारयन्॥२५॥ यदेवैकेनशक्येतगुह्यंकर्तुंतदाचरेत्॥ यच्छंतिसचिवागुह्यंमिथोविश्रावयंत्यपि॥ २६॥ अशक्यमितिकृत्वावाततोन्यैःसंविदंचरेत्॥ ब्रह्मदंडमदृष्टेषुदृष्टेषुचतुरंगिणीं॥ २७॥ भेदंचप्रथमंयुंज्यात्तूष्णीमपितथैवच॥ कालेप्रयोजयेद्राजातस्मिंस्तस्मिंस्तदातदा॥ २८॥ प्रणिपातंचगच्छेतकालेशत्रोर्बलीयसः॥ युक्तोस्यवधमन्विच्छेदप्रमत्तःप्रमाद्यतः ॥ २९॥

व्यःप्रदर्शनीयः नेतिसार्धः ॥१९॥ रिपून्प्रतिहंतुकामस्यपुनःकालोनसंवर्ततेनोपसंपद्यतेऽतःप्राप्तेकालेप्रहरेदेवनतुकालांतरंप्रतीक्षेतेत्यर्थः ॥ २०॥२१॥ ओजः सामर्थ्यं शत्रौअकालेप्राप्तेसतिस्वकार्यंनसाधयेत् नापितंप्रपीडयेत् कालेचनातिक्रामेतेत्यर्थः ॥२२॥२३॥२४॥ चत्वारिमार्दवादीनि ॥२५॥ मंत्रविप्लवभयाद्यदेकेनैवकर्तुंशक्यंतत्तंप्रतिवक्तव्यंनबहून्प्रतीत्याह यदिति यच्छंतिनिगृह्णंतिकर्तुंनप्रयच्छंतीत्यर्थः ॥२६॥ अन्यैःसहसंविदंसंमतिंचरेद्यदिपूर्वोमंत्रंविघ्नयेदित्यर्थः ततश्चादृष्टेषुदूरस्थेषुब्रह्मदंडंपुरोहितद्वारमभिचारंप्रयुंज्यात् दृष्टेप्रत्यक्षशत्रौचतुरंगिणीमपिप्रयुंज्यादित्याह ब्रह्मेति॥२७॥२८॥२९॥

नविशंकयेत्शंकायत्नंनकुर्यात् ॥ ३० ॥ तदेवाह स्थानानीति निराकृताःस्वशत्रुभिःसहप्रीतिंकुर्वाणानन्यान्शत्रुत्वेनपश्यंतितदीयमित्रत्वेचनविश्वसंतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ विविधवृत्तानांअस्थिराणां स्थिरचित्तएवभवेदित्यर्थः ॥३२॥३३॥३४॥ वेगवतिपूरेसतिवप्रेतटेविवरणाद्विदारणाद्वाधइतियोजना ॥ ३५॥३६॥ निपुणंकुशलं आरभेत्पेष्टुमितिशेषः ॥३७॥षडंगिनीरथतुरगमातंगपदातिकोशवणिक्पथवती ॥३८॥प्रतिलोमतःशत्रोरपेक्षया विवृत्यप्रकटीभूय दस्यूनांदस्यून्॥३९॥उक्तमेवार्थंसंगृह्णाति नसामेति बलवतिशत्रौसामनप्रशस्यते किंतर्हिदंडोपनिषत् रहस्यदंडः नशत्रुर्विदितःकार्यइत्यादिना प्रागुक्तरीत्याछलेनैवसनाशनीयइत्यर्थः अतएवशत्रुषुमार्दवंपार्यतिकिंनकार्यं नापियात्रिकंसदाकार्यं जयस्यानियतत्वात् यात्रायांहिसस्यानांघातः संकरक्रियाविषादिनाजलादीनांनाशनं भूयःपुनःपुनःप्र

प्रणिपातेनदानेनवाचामधुरयाब्रुवन्॥ अमित्रमपिसेवेतनचजातुविशंकयेत्॥ ३०॥ स्थानानिशंकितानांचनित्यमेवविवर्जयेत्॥ नचतेष्वाश्वसेद्राजाजाग्रतीहनिराकृताः॥ ३१॥ नह्यतोदुष्करंकर्मकिंचिदस्तिसुरोत्तम ॥ यथाविविधवृत्तानामैश्वर्यममराधिप ॥ ३२॥ तथाविविधवृत्तानामपिसंभवउच्यते॥ यततेयोगमास्थायमित्रामित्रंविचारयेत्॥ ३३॥ मृदुमप्यवमन्यंतेतीक्ष्णादुद्विजतेजनः॥ मातीक्ष्णोमामृदुर्भूस्त्वंतीक्ष्णोभवमृदुर्भव ॥ ३४॥ यथावप्रेवेगवतिसर्वतःसंप्लुतोदके॥ नित्यंविवरणाद्बाधस्तथाराज्यंप्रमाद्यतः॥ ३५॥ नबहूनभियुंजीतयौगपद्येनशात्रवान्॥ साम्नादानेनभेदेनदंडेनचपुरंदर ॥ ३६॥ एकैकमेषांनिष्पिष्यशिष्टेषुनिपुणंचरेत्॥ नतुशक्तोपिमेधावीसर्वानेवारभेन्नृप ॥ ३७॥ यदास्यान्महतीसेनाहयनागरथाकुला॥ पदातियंत्रबहुलाअनुरक्ताषडंगिनी॥ ३८॥ यदाबहुविधांवृद्धिंमन्येतप्रतिलोमतः॥ तदाविवृत्यप्रहरेद्दस्यूनामविचारयन्॥ ३९॥ नसामदंडोपनिषत्प्रशस्यतेनमार्दवंशत्रुषुयात्रिकंसदा॥ नसस्यघातोनचसंकरक्रियानचापिभूयःप्रकृतेर्विचारणा॥ ४० ॥ मायाविभेदानुपसर्जनानितथैवपापंनयशःप्रयोगात् ॥ आप्तैर्मनुष्यैरुपचारयेतपुरेषुराष्ट्रेषुचसंप्रयुक्तान्॥ ४१ ॥ पुरापिचैषामनुसृत्यभूमिपाःपुरेषुभोगानखिलान्जयंति ॥ पुरेषुनीतिंविहितांयथाविधिप्रयोजयंतोबलवृत्रसूदन॥ ४२॥ प्रदायगूढानिवसूनिराजन्प्रच्छिद्यभोगानवधायचस्वान्॥ दुष्टान्स्वदोषैरितिकीर्तयित्वापुरेषुराष्ट्रेषुचयोजयंति॥ ४३॥

कृतेःसप्तविधायाःविचारणा कथंदंडःकथंकोशःकथममात्यइत्यादिसंदेहश्चापतति तत्त्रयमपिनकार्यंहिंसामूलत्वात्चिंतावृद्धिकरत्वाच्च तस्मात्कपटपूर्वकोदंडएवश्रेयानित्यर्थः ॥ ४० ॥ एतदेवविवृणोति मायेति मायाविभेदान्नानाविधाःमायाःप्रयुंजीत ततउपसर्जनानिपरस्परमितरेषांशत्रूणामुत्थापनादीनितत्तथैवशत्रुषुपापंकपटंचप्रयुंज्यात् कथंयशसःप्रयोगात् प्रयोगेहियशोननाशनीयंप्राक्फलोदयादयमनेनास्मासुअपकारश्चिंतितआसीदित्यकीर्तिंगूढमंत्रतयानकुर्यात् किंतर्हिकुर्यादतआह आप्तैरिति ॥४१॥ एषांएतान्शत्रून्पुरेषुतत्तत्स्थानेषुअनुसृत्यभोगांस्तदीयान्जयंति नीतिंपुरेषुस्वीयेषु ॥४२॥ अनुसरणमेवाह प्रदायेति एतेनममामात्याः दुष्टाःमांत्यक्त्वाराजांतरंप्रतिगताइतिलोकमुखात्कीर्तयित्वापरेषांपुरेषुराष्ट्रेषुचतान्योजयंति ॥ ४३ ॥

कृत्यामिवकृत्यांमृत्युकारिणींदेवतां ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ संस्पृष्टंसंसर्गं असंस्पृष्टश्चपरइवभाषते अदृष्टितः परोक्षेप्रतिश्रुतमपिकार्यंनकुरुते ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इति

तथैवचान्यैरपिशास्त्रवेदिभिःस्वलंकृतैःशास्त्रविधानदृष्टिभिः॥सुशिक्षितैर्भाष्यकथाविशारदैःपरेषुकृत्यामुपधारयेच्च॥४४॥ इंद्रउवाच कानिलिंगानि दुष्टस्यभवंतिद्विजसत्तम॥कथंदुष्टंविजानीयामेतत्पृष्टोब्रवीहिमे॥४५॥ बृहस्पतिरुवाच परोक्षमगुणानाहसद्गुणानभ्यसूयते॥परैर्वाकीर्त्यमानेषुतूष्णीमास्ते पराङ्मुखः॥४६॥ तूष्णींभावेपिविज्ञेयंनचेद्भवतिकारणं॥ विश्वासंचोष्ठसंदंशंशिरसश्चप्रकंपनं॥४७॥ करोत्यभीक्ष्णंसंस्पृष्टमसंस्पृष्टश्चभाषते॥ अदृष्टितोन कुरुतेदृष्टोनैवाभिभाषते॥ ४८॥ पृथगेत्यसमश्नातिनेदमद्ययथाविधि॥ आसनेशयनेयानेभावालक्ष्याविशेषतः॥ ४९ ॥ आर्तिरार्तेप्रियेप्रीतिरेतावन्मित्रल क्षणं॥ विपरीतंतुबोद्धव्यमरिलक्षणमेवतत्॥ ५०॥ एतान्येवयथोक्तानिबुध्येथास्त्रिदशाधिप॥ पुरुषाणांप्रदुष्टानांस्वभावोबलवत्तरः॥५१॥ इतिदुष्टस्यविज्ञा नमुक्तंतेसुरसत्तम॥ निशम्यशास्त्रतत्त्वार्थंयथावदमरेश्वर॥५२॥ भीष्मउवाच सतद्वचःशत्रुनिबर्हणेरतस्तथाचकारावितथंबृहस्पतेः॥ चचारकालेवि जयायचारिहावशंचशत्रूननयत्पुरंदरः॥५३॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणि राजध० इंद्रबृहस्पतिसंवादेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः॥१०३॥ ॥छ॥ युधि ष्ठिरउवाच धार्मिकोर्थानसंप्राप्यराजामात्यैःप्रबाधितः॥ च्युतःकोशाच्चदंडाच्चसुखमिच्छन्कथंचरेत्॥१॥ भीष्मउवाच अत्रायंक्षेमदर्शीयइतिहा सोनुगीयते॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामितन्निबोधयुधिष्ठिर॥२॥ क्षेमदर्शीनृपसुतोयत्रक्षीणबलःपुरा॥ मुनिंकालकवृक्षीयमाजगामेतिनःश्रुतं॥तंपप्रच्छानुसंगृह्य कृच्छ्रामापदमास्थितः॥ ३॥ राजोवाच अर्थेषुभागीपुरुषईहमानःपुनःपुनः॥ अलब्ध्वामद्विधोराज्यंब्रह्मन्किंकर्तुमर्हति ॥ ४ ॥ अन्यत्रमरणाद्दैन्याद न्यत्रपरसंश्रयात्॥ क्षुद्रादन्यत्रचाचारात्तन्ममाचक्ष्वसत्तम॥५॥ व्याधिनाचाभिपन्नस्यमानसेनेतरेणवा ॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चत्वद्विधःशरणंभवेत्॥ ६॥ नि र्विद्यतिनरःकामान्निर्विद्यसुखमेधते॥ त्यक्त्वाप्रीतिंचशोकंचलब्ध्वाबुद्धिमयंवसु॥ ७॥ सुखमर्थाश्रयंयेषामनुशोचामितानहं॥ ममत्वर्थाःसुबहवोनष्टाःस्व प्नइवागताः॥ ८॥ दुष्करंबतकुर्वंतिमहतोर्थांस्त्यजंतिये॥ वयंत्वेतान्परित्यक्तुमसतोपिनशक्नुमः ॥ ९ ॥

शांतिप० रा० नै० भारतभा० त्र्यधिकशततमोऽध्यायः॥१०३॥ ॥छ॥ अधार्मिकस्यच्छलादिकंविधेयमित्युक्तं धार्मिकस्यहीनसंपदोविजिगीषमाणस्यकर्तव्यंपृच्छति धार्मिकइति॥१॥२॥ ३॥ भा गीभागार्हः ईहमानोयतमानः ॥ ४ ॥ ५ ॥ इतरेणशारीरेण ॥ ६ ॥ निर्विद्यतिविरज्यते कामाद्विषयभोगात् बुद्धिमयंवसुज्ञानरूपंधनं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ इयंनिर्विद्यतीतिश्लोकेनत्वयाप्रोक्ता अहंचयच्चममअस्तिएतत्सर्वंअनित्यमितिजानता ॥ १२ नास्तितुच्छत्वात् ॥ १३ ॥ सर्वंतन्नाभून्नभविष्यति दृष्टिसमसमयैवसृष्टिरितिभावः ॥१४॥ यच्चपूर्वंप्राचीनंसमाहारेराज्ञांसमुदायेधान्यादिकं यच्चपूर्वंपरेपरेपूर्वस्मिन्पूर्वस्मिन्राज्ञितत्सर्वंतेतवनास्त्येवेतितज्ज्ञात्वासर्वत्रममतांत्यक्त्वेतिभावः ॥ १५ ॥ सामर्थ्यंधनार्जनवीर्यं कथंचकथमपिनकुर्यात्शोकं

इमामवस्थांसंप्राप्तंदीनमार्तंश्रियाच्युतं॥ यदन्यत्सुखमस्तीहतद्ब्रह्मन्ननुशाधिमां ॥ १० ॥ कौसल्येनैवमुक्तस्तुराजपुत्रेणधीमता ॥ मुनिःकालकवृक्षीयःप्रत्युवाचमहाद्युतिः॥ ११॥ मुनिरुवाच पुरस्तादेवतेबुद्धिरियंकार्याविजानता ॥ अनित्यंसर्वमेवैतदहंचममचास्तियत् ॥ १२ ॥ यत्किंचिन्मन्यसेऽस्तीति सर्वंनास्तीतिविद्धितत्॥एवंनव्यथतेप्राज्ञःकृच्छ्रामप्यापदंगतः ॥ १३ ॥ यद्धिभूतंभविष्यंचसर्वंतन्नभविष्यति ॥ एवंविदितवेद्यस्त्वमधर्मेभ्यःप्रमोक्ष्यसे॥ ॥ १४॥ यच्चपूर्वंसमाहारेयच्चपूर्वंपरेपरे ॥ सर्वंतन्नास्तितेचैवतज्ज्ञात्वाकोनुसंज्वरेत्॥ १५॥ भूत्वाचनभवत्येतदभूत्वाचभविष्यति॥शोकेनह्यस्तिसामर्थ्यं शोकंकुर्यात्कथंचन॥१६॥ क्वनुतेद्यपिताराजन्क्वनुतेद्यपितामहः॥ नत्वंपश्यसितानद्यनत्वांपश्यंतितेपिच॥ १७॥ आत्मनोऽध्रुवतांपश्यंस्तांस्त्वंकिमनुशोचसि॥ बुद्ध्याचैवानुबुद्ध्यस्वध्रुवंहिनभविष्यसि॥ १८॥ अहंचत्वंचनृपतेसुहृदःशत्रवश्चते॥ अवश्यंनभविष्यामःसर्वंचनभविष्यति॥ १९॥ येतुविंशतिवर्षावैत्रिंशद्वर्षाश्चमानवाः॥ अर्वागेवहितेसर्वेमरिष्यंतिशरच्छतात्॥ २० अपिचेन्महतोवित्तान्नप्रमुच्येतपूरुषः॥ नैतन्ममेतितन्मत्वाकुर्वीतप्रियमात्मनः॥२१॥ अनागतंयन्नममेतिविद्यादतिक्रांतंयन्नममेतिविद्यात् ॥ दिष्टंबलीयइतिमन्यमानास्तेपंडितास्तत्सतांस्थानमाहुः ॥ २२ ॥ अनाढ्याश्चापिजीवंतिराज्यंचाप्यनुशासति॥ बुद्धिपौरुषसंपन्नास्त्वयातुल्याधिकाजनाः॥२३॥ नचत्वमिवशोचंतितस्मात्त्वमपिमाशुचः॥ किंनत्वंतैर्नरैःश्रेयांस्तुल्योवाबुद्धिपौरुषैः॥२४॥ राजोवाच यादृच्छिकंसर्वमासीत्तद्राज्यमितिचिंतये॥ ह्रियतेसर्वमेवेदंकालेनमहताद्विज॥२५॥ तस्यैवह्रियमाणस्यस्रोतसेवतपोधन॥ फलमेतत्प्रपश्यामियथालब्धेनवर्तयन्॥२६॥ मुनिरुवाच अनागतमतीतंचयाथातथ्यविनिश्चयात्॥ नानुशोचेतकौसल्यसर्वार्थेषुतथाभव॥२७॥ अवाप्यान्कामयन्नर्थान्नानवाप्यान्कदाचन॥ प्रत्युत्पन्नाननुभवन्माशुचस्त्वमनागतान्॥ २८॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ आत्मनःदेहस्य अध्रुवतामितिच्छेदः नभविष्यसिमरिष्यसि ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ नप्रमुच्येतप्रत्यक्षेणत्यागोनसंभवतिचेन्ममत्वंबांधवादौत्याज्यमित्याहापीति ॥ २१ ॥ विद्यात्विद्युःतत्निर्ममत्वं ॥२२॥२३॥२४॥ यादृच्छिकंअयत्नादागतं ॥२५॥ एतत्शोकाख्यंफलंयथालब्धेनवर्तयन्जीवन्नपिपश्यामि यादृच्छिकस्यनाशेनजीवनालोपेपिशोकोननश्यतीत्यर्थः॥२६॥२७॥२८॥

॥ २९ ॥ नतृप्यतेतैर्नसंतुष्यति ॥ ३०॥ अनर्हान्म्लेच्छादीन्नीचान् ॥३१॥३२॥ सहस्वेतिसार्धं अन्यत्रशत्रौ कुशलाःनिर्मत्सराः जनंद्विषतःसकाशात् अभिनिस्यंदते प्रस्रवति ॥३३॥३४॥ विधित्साक्रि याणामनुपरमस्तेनसाधनेनचसंकुसुकंअस्थिरंनित्यंनवंनवमारंभंकुर्वाणंदृष्ट्वाअन्येप्राकृतास्तत्संत्यजंत्येव ॥३५॥ उपद्रवान् अस्थिरान् ॥३६॥ अर्थरूपेणभासमानाः ॥३७॥ आद्यस्योदाहरणं अर्थायेति ॥ ॥ ३८ ॥ द्वितीयस्योदाहरणं रममाणइति ॥३९॥ परिभग्नक्रमोनष्टारंभः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विप्रणयेत्दद्यात् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अन्येषामपीतिसार्धः बुद्ध्याकल्पितामापदंपश्य कथमतआ

यथालब्धोपपन्नार्थैस्तथाकौसल्यरंस्यसे॥ कच्चिच्छुद्धस्वभावेनश्रियाहीनोनशोचसि॥ २९॥ पुरस्ताद्भूतपूर्वत्वाद्धीनभोग्योहिदुर्मतिः॥ धातारंगर्हतेनित्यंलब्धार्थश्चनतृप्यते॥ ३०॥ अनर्हानपिचैवान्यान्मन्यतेश्रीमतोजनान्॥ एतस्मात्कारणादेतद्दुःखंभूयोनुवर्तते॥ ३१॥ ईर्ष्याभिमानसंपन्नाराजन्पुरुषमानिनः॥ कच्चित्त्वंनतथाराजन्मत्सरीकोसलाधिप॥ ३२॥ सहस्वश्रियमन्येषांयद्यपित्वयिनास्तिसा॥ अन्यत्रापिसतींलक्ष्मींकुशलाभुंजतेसदा॥ अभिनिस्यंदतेश्रीर्हिसत्यपिद्विषतोजनं॥ ३३॥ श्रियंचपुत्रपौत्रंचमनुष्याधर्मचारिणः॥ योगधर्मविदोधीराःस्वयमेवत्यजंत्युत॥ ३४॥ बहुसंकुसुकंदृष्ट्वाविधित्सासाधनेनच॥ तथान्येसंत्यजंत्येवमत्वापरमदुर्लभं॥ ३५॥ त्वंपुनःप्राज्ञरूपःसन्कृपणंपरितप्यसे॥ अकाम्यान्कामयानोर्थान्पराधीनानुपद्रवान्॥ ३६॥ तांबुद्धिमुपजिज्ञासुस्त्वमेवैतान्परित्यज॥ अनर्थांश्चार्थरूपेणद्यर्थांश्चानर्थरूपिणः॥ ३७॥ अर्थायैवहिकेषांचिद्धननाशोभवत्युत॥ आनंत्यंतत्सुखंमत्वाश्रियमन्यःपरीप्सति॥ ३८॥ रममाणःश्रियाकश्चिन्नान्यच्छ्रेयोभिमन्यते॥ तथातस्येहमानस्यसमारंभोविनश्यति॥ ३९॥ कृच्छ्राल्लब्धमभिप्रेतंयदिकौसल्यनश्यति॥ तदानिर्विद्यतेसोर्थात्परिभग्नक्रमोनरः॥ ४०॥ धर्ममेकेभिपद्यंतेकल्याणाभिजनानराः॥ परत्रसुखमिच्छंतोनिर्विद्येयुश्चलौकिकात्॥ ४१॥ जीवितंसंत्यजंत्येकेधनलोभपराजनाः॥ नजीवितार्थमन्यंतेपुरुषाहिधनादृते॥ ४२॥ पश्यतेषांकृपणतांपश्यतेषामबुद्धितां॥ अध्रुवेजीवितेमोहादर्थदृष्टिमुपाश्रिताः॥ ४३॥ संचयेचविनाशांतेमरणांतेचजीविते॥ संयोगेचवियोगांतेकोनुविप्रणयेन्मनः॥ ४४॥ धनंवापुरुषोराजन्पुरुषंवापुनर्धनं॥ अवश्यंप्रजहात्येवतद्विद्वान्कोनुसंज्वरेत्॥ ४५॥ अन्येषामपिनश्यंतिसुहृदश्चधनानिच॥ पश्यबुद्ध्यामनुष्याणांराजन्नापदमात्मनः॥ नियच्छयच्छसंयच्छइंद्रियाणिमनोगिरं॥ ४६॥ प्रतिषेद्धानचाप्येषुदुर्बलेष्वहितेष्वपि॥ ४७॥

ह नियच्छेति यथाक्रमेणान्वयः इंद्रियादीनांनिरोधेहिजगत्तत्त्वंसम्यक्स्फुरतितेनापदांकल्पितत्वंस्फुटीभवतीतिभावः ॥ ४६ ॥ प्रतीति भावेषु अर्थेषुप्राप्तिस्पष्टेषुदर्शनमात्रोत्पन्नेषुप्रतिषेद्धानविद्यते अप्रत्याख्येयदर्शनाःसर्वेवर्तमानाःपदार्थाइत्यर्थ व्यपकृष्टेषुदेशतःकालतश्चव्यवहितेष्वतीतानागतदूरस्थेषु दर्शनस्यासंभवेचज्ञातेसतित्वद्विधोनानुशोचतिइष्टानिष्टसंयोगवियोगयोरितिसार्धार्थः ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥९॥ एवंदुर्बलस्यहीनसंपदः परैर्निर्जितस्य निवृत्तिधर्मएवश्रेयानि त्युक्तं प्रबलस्यतुतादृशस्यनिकृत्याख्यंजयोपायंवक्तुमध्यायआरभ्यते अथचेदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ उपपन्नोस्मिपौरुषेणेतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वित्तंवेतनरूपं प्रमाणंविश्वासं प्रग्रहमिवप्रग्रहंभुज

प्राप्तिस्त्वष्टेषुभावेष्वपकृष्टेष्वसंभवे ॥ प्रज्ञानतृप्तोविक्रांतस्त्वद्विधोनानुशोचति ॥ ४८ ॥ अल्पमिच्छन्नचपलोमृदुर्दांतःसुनिश्चितः ॥ ब्रह्मचर्योपपन्नश्चत्वद्वि धोनैवशोचति ॥ ४९ ॥ नत्वेवजाल्मींकापालींवृत्तिमेषितुमर्हसि ॥ नृशंसवृत्तिंपापिष्ठांदुष्टांकापुरुषोचितां ॥ ५० ॥ अपिमूलफलाजीवोरमस्वैकोमहावने ॥ वाग्यतःसंगृहीतात्मासर्वभूतदयान्वितः ॥ ५१ ॥ सदृशंपंडितस्यैतदीषादंतेनदंतिना ॥ यदेकोरमतेरण्येष्वारण्येनैवतुष्यति ॥ ५२ ॥ महाह्रदःसंक्षुभितआत्म नैवप्रसीदति ॥ एतदेवंगतस्याहंसुखंपश्यामिजीवितुं ॥ ५३ ॥ असंभवेश्रियोराजन्हीनस्यसचिवादिभिः ॥ दैवेप्रतिनिविष्टेचकिंश्रेयोमन्यतेभवान् ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० कालकवृक्षीयेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥९॥ मुनिरुवाच अथचेत्पौरुषंकिंचित्क्षत्रियात्मनिप श्यसि ॥ ब्रवीमितांतुतेनीतिंराज्यस्यप्रतिपत्तये ॥ १ ॥ तांचेच्छक्नोषिनिर्मातुंकर्मचैवकरिष्यसि ॥ शृणुसर्वमशेषेणयत्त्वांवक्ष्यामितत्त्वतः ॥ २ ॥ आचरिष्यसि चेत्कर्ममहतोर्थानवाप्स्यसि ॥ राज्यंराज्यस्यमंत्रंवामहतींवापुनःश्रियं ॥ ३ ॥ अथैतद्ब्रोचतेराजन्पुनर्ब्रूहिब्रवीमिते ॥ राजोवाच ब्रवीतुभगवान्नीतिमुप पन्नोस्म्यहंप्रभो ॥ ४ ॥ अमोघोयंभवत्वद्यत्वयासहसमागमः ॥ मुनिरुवाच हित्वादंभंचकामंचक्रोधंहर्षंभयंतथा ॥ ५ ॥ अप्यमित्राणिसेवस्वप्रणिप त्यकृतांजलिः ॥ तमुत्तमेनशौचेनकर्मणाचाभिधारय ॥ ६ ॥ दातुमर्हतितेवित्तंवैदेहःसत्यसंगरः ॥ प्रमाणंसर्वभूतेषुप्रग्रहंचभविष्यसि ॥ ७ ॥ ततःसहायान्सो त्साहाँल्लप्स्यसेऽव्यसनान्शुचीन् ॥ वर्तमानःस्वशास्त्रेणसंयतात्माजितेंद्रियः ॥ ८ ॥ अभ्युद्धरतिचात्मानंप्रसादयतिचप्रजाः ॥ तेनैवत्वंधृतिमताश्रीमताचाभि सत्कृतः ॥ ९ ॥ प्रमाणंसर्वभूतेषुगत्वाचग्रहणंमहत् ॥ ततःसुहृद्बलंलब्ध्वामंत्रयित्वासुमंत्रिभिः ॥ १० ॥ आंतरैर्भेदयित्वारीन्बिल्वंबिल्वेनभेदय ॥ परैर्वासंवि दंकृत्वाबलमप्यस्यघातय ॥ ११ ॥ अलभ्यायेशुभाभावास्त्रियश्चाच्छादनानिच ॥ शय्यासनानियानानिमहार्हाणिगृहाणिच ॥ १२ ॥ पक्षिणोमृगजातानिर सगंधाःफलानिच ॥ तेष्वेवसज्जयेथास्त्वंयथानश्येत्स्वयंपरः ॥ १३ ॥

त्वं तस्यबाहुस्थानीयोभविष्यसीत्यर्थः प्रग्रहस्तुतुलासूत्रेबंधांनियमनेभुजेइतिमेदिनी ॥ ७ ॥ स्वशास्त्रेणनीतिशास्त्रे ण ॥ ८ ॥ ९ ॥ ग्रहणंआदरं ग्रहणंस्वीकारादरकरोपरागोपलब्धिबंदिष्विनितिमेदिनी ॥ १० ॥ बिल्वंबिल्वेनेति अन्यपराजयोपीष्टइतिमत्वाजनकेनान्यंविपरीतंवाघातय अस्यवैदेहस्य ॥ ११ ॥ १२ १३ ॥

प्रतिषेधस्थानेतदकरणेऽयंमांनप्रतिषिद्धवानितिममशत्रुरितिविदृतत्वंभवतितद्रक्ष्यमित्यर्थः ॥ १४॥ हेपरमअमित्रेशत्रुसमीपे श्वेतकाकीयैः श्वाचएतश्चकाकश्वतेषामिमेधर्माः क्रमेणनित्यंजागरूकत्वभयच
कितत्वपरेंगितज्ञत्वानि तैःउपायैःमित्रधर्मंभजस्व श्वेतइत्यत्रोमाङ्गोश्वेतिपररूपं एतोम्रगः ॥ १५॥ आरंभान्विरोधांश्वमहानदीवद्दुस्तरान् ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रतिकरिष्यंति प्रत्युपकारेणस्वस्त्ययनादिनाउपक

यद्येवंप्रतिषेद्धव्योयद्युपेक्षणमर्हति॥ नजातुविदृतःकार्यःशत्रुःसुनयमिच्छता॥ १४॥ रमस्वपरमामित्रेविषयेप्राज्ञसंमतः॥ भजस्वश्वेतकाकीयैर्मित्रधर्म
मनर्थकैः॥ १५॥ आरंभांश्वास्यमहतोदुश्वरांश्वप्रयोजय॥ नदीवच्चविरोधांश्वबलवद्भिर्विरुध्यतां॥१६॥ उद्यानानिमहार्हाणिशयनान्यासनानिच॥ प्रति
भोगसुखेनैवकोशमस्यविरेचय॥१७॥ यज्ञदानेप्रशाध्यस्मैब्राह्मणाननुवर्ण्यतान्॥ तेत्वांप्रतिकरिष्यंतितंभोक्ष्यंतिवृकाइव ॥ १८॥ असंशयंपुण्यशीलः
प्राप्नोतिपरमांगतिं॥ त्रिविष्टपेपुण्यतमंस्थानंप्राप्नोतिमानवः ॥ १९ ॥ कोशक्षयेत्वमित्राणांवशंकौसल्यगच्छति ॥ उभयत्रप्रयुक्तस्यधर्मेचाधर्मएवच॥
॥ २०॥ फलार्थमूलंव्युच्छिद्येत्तेननंदंतिशत्रवः॥ नचास्मैमानुषंकर्मदैवमस्योपवर्णय॥ २१॥ असंशयंदैवपरःक्षिप्रमेवविनश्यति ॥ याजयैनंविश्वजिता
सर्वस्वेनवियुज्यतं॥ २२॥ ततोगच्छसिसिद्धार्थःपीड्यमानंमहाजनं॥ योगधर्मविदंपुण्यंकंचिदस्योपवर्णयेत् ॥ २३ ॥ अपित्यागंबुभूषेतकच्चिद्गच्छेदनाम
यं॥ सिद्धेनौषधियोगेनसर्वशत्रुविनाशिना॥ नागानश्वान्मनुष्यांश्वकृतकैरुपघातयेत्॥ २४॥ एतेचान्येचबहवोदंभयोगाःसुचिंतिताः॥ शक्याविषहताक
र्तुंपुरुषेणकृतात्मना॥ २५॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजध०कालकवृक्षीयेपंचाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०५॥ ॥ ७॥ राजोवाच ननि
कृत्यानदंभेनब्रह्मन्निच्छामिजीवितुं॥ नाधर्मयुक्तानिच्छेयमर्थान्सुमहतोप्यहं॥ १॥ पुरस्तादेवभगवन्मयैतदपवर्जितं॥ येनमांनाभिशंकेतयेनकृत्स्नंहितंभ
वेत्॥ २॥ आनृशंस्येनधर्मेणलोकेत्यस्मिन्जिजीविषुः॥ नाहमेतदलंकर्तुंनैतत्त्वय्युपपद्यते॥ ३॥ मुनिरुवाच उपपन्नस्त्वमेतेनयथाक्षत्रियभाषसे॥
प्रकृत्यात्युपपन्नोसिबुद्ध्यावाबहुदर्शनः॥ ४॥ उभयोरेववामर्थेयतिष्येतवतस्यच ॥ संश्लेषंवाकरिष्यामिशाश्वतंह्यनपायिनं॥ ५ ॥

रिष्यंति ॥१८॥१९॥ धर्माधर्माभ्यांकोशक्षयेसति॥२०॥ फलस्यस्वर्गादेःअर्थस्यजयादेःमूलकारणंकोशः व्युच्छिद्येत्विशेषतउच्छेदंगच्छेत् दैवंजयादिकं॥२१॥२२॥ गच्छसिअवगच्छसि सिद्धार्थः कृत
यज्ञादिप्रयोजनः महाजनपीडांतस्मैनिवेदयेत् तत्परिहारार्थंआचार्यंचवर्णयेत् ॥२३॥ तद्वाराराज्यंत्याजयेदित्याहापीति यद्वाऔषधाद्यैरस्यनागादीन्घातयेदितिसार्धः ॥२४॥२५॥ इतिशांतिप०रा०नै०
भारतभा०पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ निकृत्तिकपटंचकर्तुमनिच्छोर्धर्मिष्ठस्यक्षीणस्यसामाख्यंजयोपायमाह ननिकृत्येत्यादिना ॥१॥२॥३॥४॥ वांयुवयोः तस्यविदेहस्य ॥५॥

त्वादृशंराजानंलब्ध्वाअमात्यकर्मकोनकुर्वीतअपितुसर्वोपिमादृशःकुर्वीतैवेत्यर्थः ॥ ६ ॥ उत्तमंमहत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ताभ्यांशौर्यबुद्धिभ्यां उभयंलोकद्वयं ॥ १२ ॥ १३ ॥ गणान्श

त्वादृशंहिकुलेजातमनृशंसंबहुश्रुतं ॥ अमात्यंकोनकुर्वीतराज्यप्रणयकोविदं ॥ ६ ॥ यस्त्वंप्रच्यावितोराज्याद्व्यसनंचोत्तमंगतः ॥ आनृशंस्येनवृत्तेनक्षत्रियेच्छसिजीवितुं ॥ ७ ॥ आगंतामद्गृहंतातवैदेहःसत्यसंगरः ॥ अथाहंतंनियोक्ष्यामितत्करिष्यत्यसंशयं ॥ ८ ॥ ततआहूयवैदेहंमुनिर्वचनमब्रवीत् ॥ अयंराजकुलेजातोविदिताभ्यंतरोमम ॥ ९ ॥ आदर्शइवशुद्धात्माशारदश्चंद्रमायथा ॥ नास्मिन्पश्यामिवृजिनंसर्वतोमेपरीक्षितः ॥ १० ॥ तेनतेसंधिरेवास्तुविश्वसास्मिन्यथामयि ॥ नराज्यमनमात्येनशक्यंशास्तुमपिच्यहं ॥ ११ ॥ अमात्यःशूरएवस्याद्बुद्धिसंपन्नएववा ॥ ताभ्यांचैवोभयंराजन्पश्यराज्यप्रयोजनं ॥ १२ ॥ धर्मात्मनांक्वचिल्लोकेनान्यास्तिगतिरीदृशी ॥ महात्माराजपुत्रोयंसतांमार्गमनुष्ठितः ॥ १३ ॥ सुसंगृहीतस्त्वेवैषत्वयाधर्मपुरोगमः ॥ संसेव्यमानःशत्रूंस्तेगृह्णीयान्महतोगणान् ॥ १४ ॥ यद्ययंप्रतियुद्ध्येत्त्वांस्वकर्मक्षत्रियस्यतत् ॥ जिगीषमाणस्त्वांयुद्धेपितृपैतामहेपदे ॥ १५ ॥ त्वंचापिप्रतियुद्ध्येथाविजिगीषुव्रतेस्थितः ॥ अयुध्वैवनियोगान्मेवशेकुरुहितेस्थितः ॥ १६ ॥ सत्वंधर्ममवेक्षस्वहित्वालोभमसांप्रतं ॥ नचकामान्नचद्रोहात्स्वधर्मंहातुमर्हसि ॥ १७ ॥ नैवनित्यंजयस्तातनैवनित्यंपराजयः ॥ तस्माद्भोजयितव्यश्चभोक्तव्यश्चपरोजनः ॥ १८ ॥ आत्मन्यपिचसंदृश्यावुभौजयपराजयौ ॥ निःशेषकारिणांतातनिःशेषकरणाद्भयं ॥ १९ ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंवचनंब्राह्मणर्षभं ॥ प्रतिपूज्याभिसत्कृत्यपूजार्हमनुमान्यच ॥ २० ॥ यथाब्रूयान्महाप्राज्ञोयथाब्रूयान्महाश्रुतः ॥ श्रेयस्कामोयथाब्रूयादुभयोरेवतत्क्षमं ॥ २१ ॥ यद्यद्वचनमुक्तोस्मिकरिष्यामिचतत्तथा ॥ एतद्धिपरमंश्रेयोनमेत्रास्तिविचारणा ॥ २२ ॥ ततःकौसल्यमाहूयमैथिलोवाक्यमब्रवीत् ॥ धर्मतोनीतितश्चैवलोकश्चविजितोमया ॥ २३ ॥ अहंत्वयाचात्मगुणैर्जितःपार्थिवसत्तम ॥ आत्मानमनवज्ञायजितवद्वर्ततांभवान् ॥ २४ ॥ नावमन्यामितेबुद्धिंनावमन्येचपौरुषं ॥ नावमन्येजयामीतिजितवद्वर्ततांभवान् ॥ २५ ॥ यथावत्पूजितोराजन्गृहंगंतासिमेभृशं ॥ ततःसंपूज्यतौविप्रंविश्वस्तौजग्मतुर्गृहान् ॥ २६ ॥ वैदेहस्त्वथकौसल्यंप्रवेश्यगृहमंजसा ॥ पाद्यार्घ्यमधुपर्कैस्तंपूजार्हंप्रत्यपूजयत् ॥ २७ ॥

त्रुसंघान् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ असांप्रतंअनुचितं ॥ १७ ॥ परोजनःशत्रुजनः भोजनादिनासंधेयः दंडापेक्षयासामैवश्रेयइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अहमिति जितवत्पराजयइव ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभा०षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ गणवृत्तंबुभुत्सुःपूर्वोक्तमनुवदति ब्राह्मणेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ क्षीणस्यग्रहणंवृत्तिर्जीविकाच लघु

ददौदुहितरंचास्मैरत्नानिविविधानिच ॥ एषराज्ञांपरोधर्मोनित्यौजयपराजयौ ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजधर्मानु० कालकवृक्षीयेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच ब्राह्मणक्षत्रियविशांशूद्राणांचपरंतप ॥ धर्मवृत्तंचवित्तंचवृत्त्युपायाःफलानिच ॥ १ ॥ राज्ञांवित्तंचकोशंचकोशसंचयनंजयः ॥ अमात्यगुणवृत्तिश्चप्रकृतीनांचवर्धनं ॥ २ ॥ षाड्गुण्यगुणकल्पश्चसेनावृत्तिस्तथैवच ॥ परिज्ञानंचदुष्टस्यलक्षणंचसतामपि ॥ ३ ॥ समहीनाधिकानांचयथावल्लक्षणंचयत् ॥ मध्यमस्यचतुष्ट्यर्थंयथास्थेयंविवर्धता ॥ ४ ॥ क्षीणग्रहणवृत्तिश्चयथाधर्मंप्रकीर्तितं ॥ लघुनादेशरूपेणग्रंथयोगेनभारत ॥ ५ ॥ विजिगीषोस्तथावृत्तमुक्तंचैवतथैवते ॥ गणानांवृत्तिमिच्छामिश्रोतुंमतिमतांवर ॥ ६ ॥ यथागणाःप्रवर्धंतेनभिद्यंतेचभारत ॥ अरींश्चविजिगीषंतेसुहृदःप्राप्नुवंतिच ॥ ७ ॥ भेदमूलोविनाशोहिगणानामुपलक्षये ॥ मंत्रसंवरणंदुःखंबहूनामितिमेमतिः ॥ ८ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंनिखिलेनपरंतप ॥ यथाचतेनभिद्येरंस्तच्चमेवदपार्थिव ॥ ९ ॥ भीष्मउवाच गणानांचकुलानांचराज्ञांभरतसत्तम ॥ वैरसंदीपनावेतौलोभामर्षौनराधिप ॥ १० ॥ लोभमेकोहिवृणुतेततोमर्षमनंतरं ॥ तौक्षयव्ययसंयुक्तावन्योन्यंचविनाशिनौ ॥ ११ ॥ चारमंत्रबलादानैःसामदानविभेदनैः ॥ क्षयव्ययभयोपायैःप्रकर्षंतीतरेतरं ॥ १२ ॥ तत्रादानेनभिद्यंतेगणाःसंघातवृत्तयः ॥ भिन्नाविमनसःसर्वेगच्छंत्यरिवशंभयात् ॥ १३ ॥ भेदेगणाविनश्युर्हिभिन्नास्तुसुजयाःपरैः ॥ तस्मात्संघातयोगेनप्रयतेरन्गणाःसदा ॥ १४ ॥ अर्थाश्चैवाधिगम्यंतेसंघातबलपौरुषैः ॥ बाह्याश्चमैत्रींकुर्वंतितेषुसंघातवृत्तिषु ॥ १५ ॥ ज्ञानवृद्धाःप्रशंसंतिशुश्रूषंतःपरस्परं ॥ विनिवृत्ताभिसंधानाःसुखमेधंतिसर्वशः ॥ १६ ॥ धर्मिष्ठान्व्यवहारांश्चस्थापयंतश्चशास्त्रतः ॥ यथावत्प्रतिपश्यंतोविवर्धंतेगणोत्तमाः ॥ १७ ॥ पुत्रान्भ्रातॄन्निगृह्णंतोविनयंतश्चतान्सदा ॥ विनीतांश्चप्रगृह्णंतोविवर्धंतेगणोत्तमाः ॥ १८ ॥ चारमंत्रविधानेषुकोशसंनिचयेषुच ॥ नित्ययुक्तामहाबाहोवर्धंतेसर्वतोगणाः ॥ १९ ॥ प्राज्ञान्शूरान्महोत्साहान्कर्मसुस्थिरपौरुषान् ॥ मानयंतःसदायुक्ताविवर्धंतेगणानृप ॥ २० ॥

नासुगमेन आदेशरूपेणउपदेशात्मकेन ॥ ५ ॥ गणानांशूरजनस्तोमानां ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ एकोराजालोभंवृणुते गणस्तदाऽस्मभ्यंनददातीत्यमर्षंवृणुते ॥ ११ ॥ इतरेतरंगणाराजानश्चप्रकर्षंति ॥ १२ ॥ १३ ॥ संघातयोगेनऐकमत्यप्रयोगेण ॥ १४ ॥ १५ ॥ विनिवृत्ताभिसंधानाःविघटितसंघाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥५॥ नीतिप्रधानान्राजधर्मा

द्रव्यवंतश्चशूराश्चशस्त्रज्ञाःशास्त्रपारगाः ॥ कृच्छ्रास्वापत्सुसंमूढान्गणाःसंतारयंतिते ॥ २१ ॥ क्रोधोभेदोभयंदंडःकर्षणंनिग्रहोवधः ॥ नयत्यरिवशंसद्योग णान्भरतसत्तम ॥ २२ ॥ तस्मान्मानयितव्यास्तेगणमुख्याःप्रधानतः ॥ लोकयात्रासमायत्ताभूयसीतेषुपार्थिव ॥ २३ ॥ मंत्रगुप्तिःप्रधानेषुचारश्चामित्रकर्ष ण ॥ नगणाःकृत्स्नशोमंत्रंश्रोतुमर्हंतिभारत ॥ २४ ॥ गणमुख्यैस्तुसंभूयकार्यंगणहितंमिथः ॥ पृथग्गणस्यभिन्नस्यविततस्यततोन्यथा ॥ २५ ॥ अर्थाःप्रत्यव सीदंतितथानर्थाभवंतिच ॥ तेषामन्योन्यभिन्नानांस्वशक्तिमनुतिष्ठतां ॥ २६ ॥ निग्रहःपंडितैःकार्यःक्षिप्रमेवप्रधानतः ॥ कुलेषुकलहाजाताःकुलवृद्धैरुपेक्षि ताः ॥ २७ ॥ गोत्रस्यनाशंकुर्वंतिगणभेदस्यकारकं ॥ आभ्यंतरंभयंरक्ष्यमसारंबाह्यतोभयं ॥ २८ ॥ आभ्यंतरंभयंराजन्सद्योमूलानिकृंतति ॥ अकस्मात्क्रोध मोहाभ्यांलोभाद्वापिस्वभावजात् ॥ २९ ॥ अन्योन्यंनाभिभाषंतेतत्पराभवलक्षणं ॥ जात्याचसदृशाःसर्वेकुलेनसदृशास्तथा ॥ ३० ॥ नचोद्योगेनबुद्ध्यावारूप द्रव्येणवापुनः ॥ भेदाच्चैवप्रदानाच्चभिद्यंतेरिपुभिर्गणाः ॥ ३१ ॥ तस्मात्संघातमेवाहुर्गणानांशरणंमहत् ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजधर्मानु० गणवृत्तेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥५॥ युधिष्ठिरउवाच महानयंधर्मपथोबहुशाखश्चभारत ॥ किंस्विदेवेहधर्माणामनुष्ठेयतमंमम तं ॥ १ ॥ किंकार्यंसर्वधर्माणांगरीयोभवतोमतं ॥ यथाहंपरमंधर्ममिहचप्रेत्यचाप्नुयां ॥ २ ॥ भीष्मउवाच मातापित्रोर्गुरूणांचपूजाबहुमतामम ॥ इह युक्तोनरोलोकान्यशश्चमहदश्नुते ॥ ३ ॥ यच्चतेभ्यनुजानीयुःकर्मतातसुपूजिताः ॥ धर्माधर्मविरुद्धंवातत्कर्तव्यंयुधिष्ठिर ॥ ४ ॥ नचतैरभ्यनुज्ञातोधर्ममन्यंस माचरेत् ॥ यंचतेभ्यनुजानीयुःसधर्मइतिनिश्चयः ॥ ५ ॥ एतएवत्रयोलोकाएतएवाश्रमास्त्रयः ॥ एतएवत्रयोवेदाएतएवत्रयोग्नयः ॥ ६ ॥ पितावैगार्हपत्योग्नि र्माताग्निर्दक्षिणःस्मृतः ॥ गुरुराहवनीयस्तुसाग्नित्रेतागरीयसी ॥ ७ ॥ त्रिष्वप्रमाद्यन्नेतेषुत्रीँल्लोकांश्चविजेष्यसि ॥ पितृवृत्त्यात्विमंलोकंमातृवृत्त्यातथापरं ॥ ८ ॥ ब्रह्मलोकंगुरोर्वृत्त्यानियमेनतरिष्यसि ॥ सम्यगेतेषुवर्तस्वत्रिषुलोकेषुभारत ॥ ९ ॥ यशःप्राप्स्यसिभद्रंतेधर्मंचसुमहत्फलं ॥ नैताननतिशयेज्जातुनात्यश्नी यान्नदूषयेत् ॥ १० ॥ नित्यंपरिचरेच्चैवतद्वैसुकृतमुत्तमं ॥ कीर्तिपुण्यंयशोलोकान्प्राप्स्यसेराजसत्तम ॥ ११ ॥

नृश्रुत्वातदनुग्राहकान्शुद्धधर्मानाह महानित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ वृत्त्यापूजया ॥ ८ ॥ ९ ॥ नअतिशयेत्भोगेषुक्रियासुवास्वस्याधिक्यंनदर्शयेत् ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ जातिर्जन्म अवध्येत्यादिसार्धः चाद्गुरुः ॥ २० ॥ तत्त्वध्यानामपितेषांअवधंकृत्वा तेअपराधिनोपिपितृमातृगुरवः अवधेनराजानमिवनै

सर्वेतस्यादृतालोकायस्यैतेत्रयआदृताः ॥ अनादृतास्तुयस्यैतेसर्वास्तस्याफलाःक्रियाः ॥ १२ ॥ नचायंनपरोलोकस्तस्यचैवपरंतप ॥ अमानितानित्यमेवयस्यैतेगुरवस्त्रयः ॥ १३ ॥ नचास्मिन्नपरेलोकेयशस्तस्यप्रकाशते ॥ नचान्यदपिकल्याणंपरत्रसमुदाहृतं ॥ १४ ॥ तेभ्यएवहियत्सर्वंकृत्वाचविसृजाम्यहं ॥ तदासीन्मेशतगुणंसहस्रगुणमेवच ॥ १५ ॥ तस्मान्मेसंप्रकाशंतेत्रयोलोकायुधिष्ठिर ॥ दशैवतुसदाचार्यःश्रोत्रियानतिरिच्यते ॥ १६ ॥ दशाचार्यानुपाध्यायउपाध्यान्पितादश ॥ पितॄन्दशतुमातैकासर्वांवापृथिवीमपि ॥ १७ ॥ गुरुत्वेनातिभवतिनास्तिमातृसमोगुरुः ॥ गुरुर्गरीयान्पितृतोमातृतश्चेतिमेमतिः ॥ १८ ॥ उभौहिमातापितरौजन्मन्येवोपयुज्यतः ॥ शरीरमेवसृजतःपितामाताचभारत ॥ १९ ॥ आचार्यशिष्टायाजातिःसादिव्यासाजरामरा ॥ अवध्याहिसदामातापिताचाप्यपकारिणौ ॥ २० ॥ नसंदुष्यतितत्कृत्वानचतेदूषयंतितं ॥ धर्मायतमानानांविदुर्देवामहर्षिभिः ॥ २१ ॥ यश्चावृणोत्यवितथेनकर्मणाऋतंब्रुवन्नमृतंसंप्रयच्छन् ॥ तंवैमन्येतपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येत्कृतमस्यजानन् ॥ २२ ॥ विद्यांश्रुत्वायेगुरुंनाद्रियंतेप्रत्यासन्नामनसाकर्मणावा ॥ तेषांपापंभ्रूणहत्याविशिष्टंनान्यस्तेभ्यःपापकृदस्तिलोके ॥ यथैवतेगुरुभिर्भावनीयास्तथातेषांगुरवोप्यर्चनीयाः ॥ २३ ॥ तस्मात्पूजयितव्याश्चसंविभज्याश्चयत्नतः ॥ गुरवोर्चयितव्याश्चपुराणंधर्ममिच्छता ॥ २४ ॥ येनप्रीणातिपितरंतेनप्रीतःप्रजापतिः ॥ प्रीणातिमातरंयेनपृथिवीतेनपूजिता ॥ २५ ॥ येनप्रीणात्युपाध्यायंतेनस्याद्ब्रह्मपूजितं ॥ मातृतःपितृतश्चैवतस्मात्पूज्यतमोगुरुः ॥ २६ ॥ ऋषयश्चहिदेवाश्चप्रीयंतेपितृभिःसह ॥ पूज्यमानेषुगुरुषुतस्मात्पूज्यतमोगुरुः ॥ २७ ॥ केनचिन्नचवृत्तेनत्ववज्ञेयोगुरुर्भवेत् ॥ नचमातानचपितामन्यतेयादृशोगुरुः ॥ २८ ॥ नतेवमानमर्हंतिनतेषांदूषयेत्कृतं ॥ गुरूणामेवसत्कारंविदुर्देवामहर्षिभिः ॥ २९ ॥ उपाध्यायंपितरंमातरंचयेभिद्रुह्यंतेमनसाकर्मणावा ॥ तेषांपापंभ्रूणहत्याविशिष्टंतस्मान्नान्यःपापकृदस्तिलोके ॥ ३० ॥ भृतोवृद्धोयोनबिभर्तिपुत्रःस्वयोनिजःपितरंमातरंच ॥ तद्वैपापंभ्रूणहत्याविशिष्टंतस्मान्नान्यःपापकृदस्तिलोके ॥ ३१ ॥ मित्रद्रुहःकृतघ्नस्यस्त्रीघ्नस्यगुरुघातिनः ॥ चतुर्णांवयमेतेषांनिष्कृतिंनानुशुश्रुम ॥ ३२ ॥

नंदूष्यंतिराजाहिवध्यानामवधेदुष्यतितद्वन्नात्रेत्यर्थः धर्मायदुष्टानामपिपित्रादीनांपालनायतमानानांयतमानान्देवाअप्यनुग्राह्यत्वेनविदुः ॥ २१ ॥ आवृणोतिअनुगृह्णाति कर्मणाप्रवचनेन ऋतंवेदं ॥ २२ ॥ नाद्रियंतेयेतेप्रत्यासन्नाः विपर्ययेणविशीर्णानष्टाभवंति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

अनिर्देशेनविस्तरेणनतुनिर्देशमात्ररूपेणसंक्षेपेण अनुसृत्यएकीकृत्य एतत्सारभूतं ॥१३॥ इतिशांतिप०रा०नै० भारतभा० अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥७॥ कथमिति सत्यानृतयोर्धर्मा धर्मरूपत्वेहिंसाऽहिंसायुक्तयोस्तयोर्वैपरीत्यदर्शनात्संशयइत्यर्थः ॥ १ ॥ उभयोस्त्यागस्त्वतिदुष्करइत्याह सत्यमिति लोकान्संसारिणः ॥२॥३॥४॥५॥ तादृशःसत्यानृतयोस्तत्त्वमजानन्बालत्वाद्बध्यते यत्र विषयेअहिंसोपकारादौ सत्यंअनिष्ठितंननिष्ठायुक्तंतेसत्यानृतेबहूपकारप्रधानेनिश्चिन्वन्धर्मवित्भवति ॥ ६ ॥ अंधस्यघ्राणचक्षुषःसर्वप्राणिवधायोद्यतस्यवधात्बलाकःव्याधःहिंस्रस्वभावोपिस्वर्गंजगामे

एतत्सर्वमनिर्देशेनैवमुक्तंयत्कर्तव्यंपुरुषेणेहलोके ॥ एतच्छ्रेयोनान्यदस्माद्विशिष्टंसर्वान्धर्माननुसृत्यैतदुक्तं ॥ १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजध० मातृपितृगुरुमाहात्म्येअष्टाधिकशततमोऽध्यायः॥१०८॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच कथंधर्मेस्थातुमिच्छन्नरोवर्तेतभारत॥ विद्वन्जिज्ञासमानायप्रब्रूहि भरतर्षभ॥ १ ॥ सत्यंचैवानृतंचोभेलोकानावृत्यतिष्ठतः ॥ तयोःकिमाचरेद्राजन्पुरुषोधर्मनिश्चितः ॥ २ ॥ किंस्वित्सत्यंकिमनृतंकिंस्विद्धर्म्यंसनातनं॥ कस्मिन्कालेवदेत्सत्यंकस्मिन्कालेनृतंवदेत्॥ ३॥ भीष्मउवाच सत्यस्यवचनंसाधुनसत्याद्विद्यतेपरं॥ यत्तुलोकेषुदुर्ज्ञानंतत्प्रवक्ष्यामिभारत ॥ ४ ॥ भवेत्सत्यं नवक्तव्यंवक्तव्यमनृतंभवेत्॥ यत्रानृतंभवेत्सत्यंसत्यंवाप्यनृतंभवेत्॥ ५॥ तादृशोवध्यतेबालोयत्रसत्यमनिष्ठितं॥ सत्यानृतेविनिश्चित्यततोभवतिधर्मवित् ॥६॥ अप्यनार्योकृतप्रज्ञःपुरुषोप्यतिदारुणः ॥ सुमहत्प्राप्नुयात्पुण्यंबलाकोंधवधादिव ॥ ७॥ किमाश्चर्यंचयन्मूढोधर्मकामोप्यधर्मवित्॥ सुमहत्प्राप्नुयात्पुण्यं गंगायामिवकौशिकः॥ ८ ॥ तादृशोयमनुप्रश्नोयत्रधर्मःसुदुर्लभः ॥ दुष्करःप्रतिसंख्यातुंतत्केनात्रव्यवस्यति ॥ ९॥ प्रभवार्थायभूतानांधर्मप्रवचनंकृतं॥ यःस्यात्प्रभवसंयुक्तःसधर्मइतिनिश्चयः॥ १० ॥ धारणाद्धर्ममित्याहुर्धर्मेणविधृताःप्रजाः॥ यःस्याद्धारणसंयुक्तःसधर्मइतिनिश्चयः॥ ११ ॥ अहिंसार्थायभूतानांधर्मप्रवचनंकृतं॥ यःस्यादहिंसासंयुक्तःसधर्मइतिनिश्चयः॥ १२॥ श्रुतिधर्मइतिह्येकेनेत्याहुरपरेजनाः॥ नचतत्प्रत्यसूयामोनहिसर्वंविधीयते॥ १३॥

तिकर्णपर्वकथानुसंधेया ॥ ७ ॥ मूढःकर्णपर्वोक्तः सत्यवादीचोरेभ्यःसत्यवचनाभिमानित्वान्मार्गमुपदिश्यकार्पटिकान्घातितवान् असौधर्मविन्नेत्यर्थः कौशिकउलूकः गंगातीरेसहस्रशःसर्पिण्यास्थापितान्यंडानिभित्वामहत्पुण्यंप्राप तद्भेदनेतुतीक्ष्णविषाणांसर्पाणांवृद्ध्यासद्योलोकनाशःसंभवेत् ॥८॥ सुदुर्लभोदुर्विवेकः अत्रधर्मलक्षणे व्यवस्यतिनिश्चिनोति ॥ ९ ॥ प्रभवोऽभ्युदयः अहिंसाअपीडनं धारणंसंरक्षणं एतत्त्रयंयेनसत्येनानृतेनवामृदुनातीक्ष्णेनवायतोभवतिसधर्मइत्याहत्रिभिः प्रभवेति ॥१०॥११॥१२॥ श्रुतीति श्रुत्युक्तोर्थःसर्वोधर्मइत्यपिन श्येनादेर्धर्मत्वाभावात् फलतोपिचयत्कर्मनानर्थेनानुबध्यते केवलंप्रीतिहेतुत्वात्तद्धर्मइतिकथ्यतइतिवचनात्श्येनादिफलस्यशत्रुवधादेरनर्थत्वादुक्तलक्षणएवधर्मइत्यर्थः सर्वंश्येनाद्यपिविधीयतेधर्मत्वेनचोद्यते ॥ १३ ॥

यइति अन्यायेनेतिच्छेदः बुभुक्षितेभ्यश्चोरेभ्योधनिकंनज्ञापयेत् भिक्षुभ्यस्तुज्ञापयेदेवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ अकूजनेनेति चोरेषुधनिकंपृच्छत्सुनवदेत् अवदतोमोक्षाभावेनवेद्मीतिशपथपूर्वकमपिवदेत्तादृश स्थलेऽनृतेदोषोनास्तीतिश्लोकद्वयार्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ नेति तेभ्यःस्तेनेभ्यः अपिर्हेत्वर्थे ॥ १७ ॥ स्वेतिसार्धः यदाधनंत्वदीयंश्रमोमदीयःलाभस्तूभाभ्यांविभज्ययाह्यइतिनियमपूर्वकंप्रवृत्तेऽधमर्णेचो रादिनाधननाशःस्यात्तदाउत्तमर्णःअधमर्णस्यशरीरोपरोधेनदासीकरणेनधनमादातुमिच्छतिचेत्तस्यवाक्येसत्यसंप्रतिपत्त्यर्थंसंवादार्थमाहूताःसाक्षिणोवाच्यंवक्तुंयोग्यंवचोनुज्ञाशतंरूप्याणिधारयत्येवेति निश्चयवादित्वादनृतवादिनइतिभावः ॥ १८ ॥ यदात्वधमर्णोधनवानुत्तमर्णस्तुक्षीणस्तदातदप्यनृतंनदोषायेत्याह प्राणेति ॥ १९ ॥ ईदृशस्थलेवेषांतरेणापिपरकीयमर्थंरक्षेदित्याह अर्थस्येति ॥ २० ॥

येऽन्यायेनजिहीर्षंतोधनमिच्छंतिकस्यचित् ॥ तेभ्यस्तुनतदाख्येयंसधर्मइतिनिश्चयः ॥ १४ ॥ अकूजनेनचेन्मोक्षोनावकूजेत्कथंचन ॥ अवश्यंकूजितव्येवा शंकेरन्वाप्यकूजनात् ॥ १५ ॥ श्रेयस्तत्रानृतंवक्तुंसत्यादितिविचारितं ॥ यःपापैःसहसंबंधान्मुच्यतेशपथादपि ॥ १६ ॥ नतेभ्योपिधनंदेयंशक्येसतिकथंचन ॥ पापेभ्योहिधनंदत्तंदातारमपिपीडयेत् ॥ १७ ॥ स्वशरीरोपरोधेनधनमादातुमिच्छतः ॥ सत्यसंप्रतिपत्त्यर्थंयद्ब्रूयुःसाक्षिणःक्वचित् ॥ १८ ॥ अनुक्तातत्रतद्वाच्यं सर्वेतेऽनृतवादिनः ॥ प्राणात्ययेविवाहेचवक्तव्यमनृतंभवेत् ॥ १९ ॥ अर्थस्यरक्षणार्थायपरेषांधर्मकारणात् ॥ परेषांसिद्धिमाकांक्षन्नीचःस्याद्धर्मभिक्षुकः ॥ ॥ २० ॥ प्रतिश्रुत्यप्रदातव्यःस्वकार्यस्तुबलात्कृतः ॥ यःकश्चिद्धर्मसमयात्प्रच्युतोधर्मसाधनः ॥ २१ ॥ दंडेनैवसहंतव्यस्तंपंथानंसमाश्रितः ॥ च्युतःसदैवधर्मे भ्योऽमानवंधर्ममास्थितः ॥ २२ ॥ शठःस्वधर्ममुत्सृज्यतमिच्छेदुपजीवितुं ॥ सर्वोपायैर्निहंतव्यःपापोनिकृतिजीवनः ॥ २३ ॥ धनमित्येवपापानांसर्वेषामिह निश्चयः ॥ अविषह्याह्यसंभोज्यानिकृत्यापतनंगताः ॥ २४ ॥ च्युतादेवमनुष्येभ्योयथाप्रेतास्तथैवते ॥ निर्यज्ञास्तपसाहीनामास्मतैःसहसंगमः ॥ २५ ॥ धन नाशाद्दुःखतरंजीविताद्विप्रयोजनं ॥ अयंतेरोचतांधर्मइतिवाच्यःप्रयत्नतः ॥ २६ ॥ नकश्चिदस्तिपापानांधर्मइत्येषनिश्चयः ॥ तथागतंचयोहन्यान्नासौपापे नलिप्यते ॥ २७ ॥ स्वकर्मणाहतंहंतिहतएवसहन्यते ॥ तेषुयःसमयंकश्चित्कुर्वीतहतबुद्धिषु ॥ २८ ॥

यदितुउक्तविषयेएवलाभालाभौसमौउभाभ्यांविभज्ययाह्यमितिप्रतिश्रुतं तदानाशितोर्थोऽधमर्णेनयथाभागंप्रदातव्यः अथवास्वकारीधनार्जनकारीअधमर्णोबलात्कृतउक्तरीत्यादासीकृतोप्यस्तु सचेत्कप टंकरोत्यनष्टमपिधनंनष्टमितिवदतिचेत्तत्राह यइत्यादिना ॥ २१ ॥ अमानवंआसुरं ॥ २२ ॥ शठःवंचकः तंअमानवं ॥ २३ ॥ धनमेवश्रेयोनधर्मइत्यर्थः ॥ २४ ॥ मासंगमःसंगमाकार्षीः ॥ २५ ॥ तत्रहेतुर्धनेति विप्रयोजनंवियोगःएतदपिपापाःकुर्वंतीत्यर्थः अयमिति पापानांपापिनांमध्येवाचाउपदेशार्हःकश्चिदपिनास्तिकिंतुसर्वंधर्मइत्येवतेषांनिश्चयइत्यन्वयः अधर्मकोटिस्फुरणाभावादित्याशयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ समयंएतान्हनिष्यामीतिव्रतंयश्चिकीर्षेत्सकुर्वीततादृशानांवधेपुण्यमस्तीतिभावः ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिशांतिपर्वणिराज० नै० भारतभा० नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥१॥ क्लिश्यमानेष्विति भूतेषुप्राणिषु दुर्गाणिदुस्तराणि ॥ १ ॥ २ ॥ विषयान्विषयार्थानिंद्रियाणि

यथाकाकाश्चगृध्राश्चतथैवोपधिजीविनः॥ ऊर्ध्वंदेहविमोक्षांतेभवंत्येतासुयोनिषु ॥ २९ ॥ यस्मिन्यथावर्ततेयोमनुष्यस्तस्मिंस्तथावर्तितव्यंसधर्मः ॥ मायाचारोमाययाबाधितव्यःसाध्वाचारःसाधुनाप्रत्युपेयः ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० सत्यानृतकविभागेनवाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०९॥

युधिष्ठिरउवाच क्लिश्यमानेषुभूतेषुतैस्तैर्भावैस्ततस्ततः॥ दुर्गाण्यतितरेद्येनतन्मेब्रूहिपितामह॥ १॥ भीष्मउवाच आश्रमेषुयथोक्तेषुयथोक्तंयेद्विजातयः॥ वर्ततेसंयतात्मानोदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ २ ॥ येदंभान्नाचरंतिस्मयेषांवृत्तिश्चसंयता ॥ विषयांश्चनिगृह्णंतिदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ ३ ॥ प्रत्याहुर्नोच्यमानायेनहिंसंतिचहिंसिताः॥ प्रयच्छंतिनयाचंतेदुर्गाण्यतितरंतिते ॥४॥ वासयंत्यतिथीन्नित्यंनित्यंयेचानसूयकाः॥ नित्यंस्वाध्यायशीलाश्चदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ ॥५॥ मातापित्रोश्चयेवृत्तिंवर्ततेधर्मकोविदाः॥ वर्जयंतिदिवास्वप्नंदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ ६ ॥ येवापापंनकुर्वंतिकर्मणामनसागिरा ॥ निक्षिप्तदंडाभूतेषुदुर्गाण्यतितरंतिते ॥७॥ येनलोभान्नयंत्यर्थान्राजानोरजसान्विताः॥ विषयान्परिरक्षंतिदुर्गाण्यतितरंतिते ॥८॥ स्वेषुदारेषुवर्ततेन्यायवृत्तिमृतावृतौ ॥ अग्निहोत्रपराःसंतोदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ ९ ॥ आहवेषुचयेशूरास्त्यक्त्वामरणजंभयं ॥ धर्मेणजयमिच्छंतिदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ १० ॥ येवदंतीहसत्यानिप्राणत्यागेप्युपस्थिते ॥ प्रमाणभूताभूतानांदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ ११ ॥ कर्माण्यकुहकार्थानियेषांवाचश्चसूनृताः॥ येषामर्थाश्चसंबद्धादुर्गाण्यतितरंतिते ॥ १२ ॥ अनध्यायेषुयेविप्राःस्वाध्यायंनेहकुर्वते ॥ तपोनिष्ठाःसुतपसोदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ १३ ॥ येतपश्चतपस्यंतिकौमारब्रह्मचारिणः॥ विद्यावेदव्रतस्नातादुर्गाण्यतितरंतिते ॥ १४ ॥ येचसंशांतरजसःसंशांततमसश्चये ॥ सत्वेस्थितामहात्मानोदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ १५॥ येषांनकश्चित्त्रसतिनत्रसंतिहिकस्यचित् ॥ येषामात्मसमोलोकोदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ १६ ॥ परश्रियानतप्यंतियेसंतःपुरुषर्षभाः ॥ ग्राम्यादर्थान्निवृत्ताश्चदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ १७॥ सर्वान्देवान्नमस्यंतिसर्वधर्मांश्चशृण्वते ॥ येश्रद्दधानाःशांताश्चदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ १८ ॥ येनमानित्वमिच्छंतिमानयंतिचयेपरान्॥ मान्यमानान्नमस्यंतिदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ १९ ॥ येचश्राद्धानिकुर्वंतितिथ्यांतिथ्यांप्रजार्थिनः॥ सुविशुद्धेनमनसादुर्गाण्यतितरंतिते ॥ २० ॥

॥ ३ ॥ उच्यमानाःनिंद्यमानाः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रजसान्विताःसंतोऽर्थान्ननयंतिनहरंति ॥८॥९॥१०॥११॥ अकुहकार्थानिअदंभार्थानि ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥

॥२१॥२२॥ यात्रार्थंजीवनार्थं ॥२३॥२४॥२५॥ २६ ॥ तवचहितेस्थितः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ कृत्यसमुद्देशःकर्तव्यलेशः ॥ ३० ॥ इतिशांतिप० रा० नैलकंठीये० भारतभाव० दशाधिकशततमोऽ

येक्रोधंसंनिच्छयंतिक्रुद्धान्संशमयंतिच ॥नचकुप्यंतिभूतानांदुर्गाण्यतितरंतिते ॥२१॥ मधुमांसंचयेनित्यंवर्जयंतीहमानवाः ॥ जन्मप्रभृतिमद्यंचदुर्गाण्य तितरंतिते॥ २२ ॥ यात्रार्थंभोजनंयेषांसंतानार्थंचमैथुनं ॥ वाक्सत्यवचनार्थायदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ २३॥ ईश्वरंसर्वभूतानांजगतःप्रभवाप्ययं ॥ भक्तानारायणंदेवंदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ २४॥ यएषपद्मरक्ताक्षःपीतवासामहाभुजः ॥ सुहृद्भ्राताचमित्रंचसंबंधीचतथाच्युतः ॥ २५ ॥ यइमान्सकलाँल्लोकांश्चर्मवत्परिवेष्टयेत् ॥ इच्छन्प्रभुरचिंत्यात्मागोविंदःपुरुषोत्तमः ॥ २६ ॥ स्थितःप्रियहितेजिष्णोःसएषपुरुषोत्तमः ॥ राजंस्तवचदुर्धर्षोवैकुंठःपुरुषर्षभ ॥ २७॥ यएनंसंश्रयंतीहभक्तानारायणंहरिं ॥ तेतरंतीहदुर्गाणिनचात्रास्तिविचारणा ॥ २८ ॥ दुर्गातितरणंयेचपठंतिश्रावयंतिच ॥ कथयंतिचविप्रेभ्योदुर्गाण्यतितरंतिते॥ २९॥इतिकृत्यसमुद्देशःकीर्तितस्तेमयानघ॥तरंतेयेनदुर्गाणिपरत्रेहचमानवाः॥३०॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० दुर्गातितरणंनामदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११०॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच असौम्याःसौम्यरूपेणसौम्याश्चासौम्यदर्शनाः ॥ ईदृशान्पुरुषांस्तातकथंविद्यामहेवयं॥ १॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ व्याघ्रगोमायुसंवादंतंनिबोधयुधिष्ठिर ॥२॥ पुरिकायांपुरिपुराश्रीमत्यांपौरिकोनृपः॥ परहिंसारतिःक्रूरोबभूवपुरुषाधमः॥ ३ ॥ सत्वायुषिपरिक्षीणेजगामानीप्सितांगतिं॥ गोमायुत्वंचसंप्राप्तोदूषितःपूर्वकर्मणा ॥ ४ ॥ संस्मृत्यपूर्वभूतिंचनिर्वेदंपरमंगतः॥ नभक्षयतिमांसानिपरैरुपहृतान्यपि॥५॥ अहिंस्रःसर्वभूतेषुसत्यवाक्सुदृढव्रतः॥सचकारयथाकालमाहारंपतितैःफलैः॥६॥श्मशानेतस्यचावासोगोमायोःसंमतोभवत्॥ जन्मभूम्यनुरोधाच्चनान्यवासमरोचयत्॥ ७॥ तस्यशौचममृष्यंतस्तेसर्वेसहजातयः॥ चालयंतिस्मतांबुद्धिंवचनैःप्रश्रयोत्तरैः ॥८॥ वसन्पितृवनेरौद्रेशौचेवर्तितुमिच्छसि॥ इयंविप्रतिपत्तिस्तेयदात्वंपिशिताशनः॥ ९ ॥ तत्समानोभवास्माभिर्भोज्यंदास्यामहेवयं ॥ भुंक्ष्वशौचंपरित्यज्ययद्धिभुक्तंसदास्तुते॥ १० ॥ इतितेषांवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचसमाहितः॥ मधुरैःप्रसृतैर्वाक्यैर्हेतुमद्भिरनिष्ठुरैः॥ ११ ॥ अप्रमाणाप्रसूतिर्मेशीलतःक्रियतेकुलं॥ प्रार्थयामिचतत्कर्मयेनविस्तीर्यतेयशः॥ १२ ॥ श्मशानेयदिमेवासःसमाधिर्मेनिशम्यतां॥ आत्माफलतिकर्माणिनाश्रमोधर्मकारणं ॥ १३॥

ध्यायः ॥ ११० ॥ ॥७॥ असौम्याइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विप्रतिपत्तिर्विपरीताबुद्धिः ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रसृतैःविस्तृतैः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ अनुबंधेपरिणामे ॥ १५ ॥ अप्रत्ययःअसंतोषस्तेनकृतां अर्थापनयोधर्महानिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ यात्रांराजकार्यंगच्छप्राप्नुहि परिहार्याश्चानीप्सिताः परिहार्याःपरिच्छेद्याइत्यन्ये ॥ १८ ॥ ज्ञापयामहेसूचयामहे ॥१९॥२०॥ मदंतरेमन्निमित्तं ॥२१॥ नशक्यं राज्ञेतिशेषः॥२२॥२३॥२४॥२५॥योक्ष्यतियोगंप्राप्स्यति मदंतरेमन्निमित्तंदुःशीलाश्चभविष्यंति ॥२६॥ अत्रहेतुमाह नेति एषामहं

आश्रमेयोद्विजंहन्यादूगांवादद्यादनाश्रमे ॥ किंतुतत्पातकंनस्यात्तद्वाद्त्तंत्वथाभवेत् ॥ १४ ॥ भवंतःस्वार्थलोभेनकेवलंभक्षणेरताः ॥ अनुबंधेत्रयोदोषास्तान्नप श्यंतिमोहिताः ॥ १५ ॥ अप्रत्ययकृतांगर्ह्यामर्थापनयदूषितां ॥ इहचामुत्रचानिष्टांतस्माद्वृत्तिंनरोचये ॥ १६ ॥ तंशुचिंपंडितंमत्वाशार्दूलःख्यातविक्रमः ॥ कृत्वात्मसदृशींपूजांसाचिव्येऽवरयत्स्वयं ॥ १७ ॥ शार्दूलउवाच सौम्यविज्ञातरूपस्त्वंगच्छयात्रांमयासह ॥ व्रियंतामीप्सिताभोगाःपरिहार्याश्चपुष्कलाः ॥ १८ ॥ तीक्ष्णाइतिवयंख्याताभवंतंज्ञापयामहे ॥ मृदुपूर्वंहितंचैवश्रेयश्चाधिगमिष्यसि ॥ १९ ॥ अथसंपूज्यतद्वाक्यंमृगेंद्रस्यमहात्मनः ॥ गोमायुःसंश्रितंवाक्यंबभाषेकिंचिदानतः ॥ २० ॥ गोमायुरुवाच सदृशंमृगराजैतत्तववाक्यंमदंतरे ॥ यत्सहायान्मृगयसेधर्मार्थकुशलान्शुचीन् ॥ २१ ॥ नशक्यंह्यनमात्येनमहत्त्वमनुशासितुं ॥ दुष्टामात्येनवावीरशरीरपरिपंथिना ॥ २२ ॥ सहायाननुरक्तांश्चनयज्ञानुपसंहितान् ॥ परस्परमसंसृष्टान्विजिगीषूनलोलुपान् ॥ २३ ॥ अनतीतोपदान्प्राज्ञान्हितेयुक्तान्मनस्विनः ॥ पूजयेथामहाभागयथाचार्यान्यथापितॄन् ॥ २४ ॥ नत्वेवममसंतोषाद्रोचतेन्यन्मृगाधिप ॥ नकामयेसुखान्भोगानैश्वर्यंचतदाश्रयं ॥ २५ ॥ नयोक्ष्यतिहिमेशीलंतवभृत्यैःपुरातनैः ॥ तेत्वांविभेदयिष्यंतिदुःशीलाश्चमदंतरे ॥ २६ ॥ नसंश्रयःश्लाघनीयोहमेषामपिभास्वतां ॥ कृतात्मासुमहाभागःपापकेष्वप्यदारुणः ॥ २७ ॥ दीर्घदर्शीमहोत्साहःस्थूललक्ष्योमहाबलः ॥ कृतीचामोघकर्तास्मिभोग्यैश्चसमलंकृतः ॥ २८ ॥ नस्वल्पेनास्मिसंतुष्टोदुःखावृत्तिरनुष्ठिता ॥ सेवायांचापिनाभिज्ञःस्वच्छंदेनवनेचरः ॥ २९ ॥ राजोपक्रोशदोषाश्चसर्वेसंश्रयवासिनां ॥ व्रतचर्यातुनिःसंगानिर्भयावनवासिनां ॥ ३० ॥ नृपेणाहूयमानस्ययत्तिष्ठतिभयंहृदि ॥ नतत्तिष्ठतितुष्टानांवनेमूलफलाशिनां ॥ ३१ ॥ पानीयंवानिरायासंस्वाद्वन्नंवाऽभयोत्तरं ॥ विचार्यखलुपश्यामितत्सुखंयत्रनिर्वृतिः ॥ ३२ ॥ अपराधैर्नतावंतोभृत्याःशिष्टानराधिपैः ॥ उपघातैर्यथाभृत्यादूषितानिधनंगताः ॥ ३३ ॥

श्लाघनीयोनास्मीतिद्वयोःसंबंधः ॥२७॥ स्थूललक्ष्योबहुप्रदः ॥ २८ ॥ दुःखावृत्तिःसेवावृत्तिश्चनानुष्ठिता ॥ २९ ॥ राजसमीपेउपक्रोशोनिंदातज्जाःदोषाराजोपक्रोशदोषाः संति ॥३०॥३१॥ यत्रनिर्वृतिःसुखं तत्खलुसुखंस्वर्गंपश्यामि निर्वृतिःसुस्थितिरितिवा सुखंशर्मणिनाकेचनिर्वृतिःसुस्थितावितिचमेदिनी ॥ ३२ ॥ शिष्टाःकृतदंडाः ॥ ३३ ॥

॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥ व्याघ्रयोनितःव्याघ्रयोनेः व्याघ्रस्येत्यर्थः ॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥ तस्यगोमायोर्वेश्मनि ॥४५॥ तस्यगोमायोस्तद्विदितंतेनचतन्मर्षितंकारणार्थंस्वस्यबंधविच्छे

यदिखेतन्मयाकार्यंमृगेंद्रयदिमन्यसे॥ समयंकृतमिच्छामिवर्तितव्यंयथामयि ॥ ३४॥ मदीयामाननीयास्तेश्रोतव्यंचहितंवचः॥ कल्पितायाचमेवृत्तिःसा भवेत्त्वयिसुस्थिरा ॥ ३५॥ नमंत्रयेयमन्यैस्तेसचिवैःसहकर्हिचित्॥ नीतिमंतःपरीप्संतोवृथाब्रूयुःपरेमयि ॥ ३६ ॥ एकएकेनसंगम्यरहोब्रूयांहितंवचः ॥ नच तेज्ञातिकार्येषुप्रष्टव्योहंहिताहिते ॥ ३७॥ मयासंमंत्र्यपश्चाच्चनहिंस्याःसचिवास्त्वया ॥ मदीयानांचकुपितोमात्वंदंडंनिपातयेः ॥ ३८ ॥ एवमस्त्वितितेनासौ मृगेंद्रेणाभिपूजितः ॥ प्राप्तवान्मतिसाचिव्यंगोमायुर्व्याघ्रयोनितः ॥ ३९ ॥ तंतथासुकृतंदृष्ट्वापूज्यमानंस्वकर्मसु ॥ प्राद्विषन्कृतसंघाताःपूर्वभृत्यामुहुर्मुहुः॥ ॥ ४० ॥ मित्रबुद्ध्याचगोमायुंसांत्वयित्वाप्रसाद्यच॥ दोषैस्तुसमतांनेतुमैच्छन्नशुभबुद्धयः॥४१॥ अन्यथाह्युषिताःपूर्वंपरद्रव्याभिहारिणः॥ अशक्ताःकिंचि दादातुंद्रव्यंगोमायुयंत्रिताः॥ ४२ ॥ व्युत्थानंचविकांक्षद्भिःकथाभिःप्रतिलोभ्यते॥ धनेनमहताचैवबुद्धिरस्यविलोभ्यते॥ ४३ ॥ नचापिसमहाप्राज्ञस्तस्मा द्धैर्याच्चचालह॥ अथास्यसमयंकृत्वाविनाशायतथापरे ॥ ४४॥ ईप्सितंतुमृगेंद्रस्यमांसंयत्तत्रसंस्कृतं॥ अपनीयस्वयंतद्धितैर्न्यस्तंतस्यवेश्मनि ॥ ४५ ॥ यद र्थंचाप्यपहृतंयेनतच्चैवमंत्रितं॥ तस्यतद्विदितंसर्वंकारणार्थंचमर्षितं॥ ४६॥ समयोयंकृतस्तेनसाचिव्यमुपगच्छता ॥ नोपघातस्त्वयाकार्योराजन्मैत्रीमिहे च्छता॥४७॥ भीष्मउवाच क्षुधितस्यमृगेंद्रस्यभोक्तुमभ्युत्थितस्यच॥ भोजनायोपहर्तव्यंतन्मांसंनोपदृश्यते॥ ४८ ॥ मृगराजेनचाज्ञप्तंदृश्यतांचोरइ त्युत॥ कृतकैश्चापितन्मांसंमृगेंद्रायोपवर्णितं॥ ४९ ॥ सचिवेनापनीतंतेविदुषाप्राज्ञमानिना ॥ सरोषस्त्वथशार्दूलःश्रुत्वागोमायुचापलं॥ ५० ॥ बभूवामर्षि तोराजावधंचास्यव्यरोचयत्॥ छिद्रंतुतस्यतद्दृष्ट्वाप्रोचुस्तेपूर्वमंत्रिणः॥ ५१ ॥ सर्वेषामेवसोस्माकंवृत्तिभंगेप्रवर्तते॥ निश्चित्यैवपुनस्तस्यतेकर्माण्यपिवर्ण यन्॥ ५२ ॥ इदंतस्येदृशंकर्मकिंतेननकृतंभवेत्॥ श्रुतश्चस्वामिनापूर्वंयादृशोनैवतादृशः॥ ५३॥ वाङ्मात्रेणैवधर्मिष्ठःस्वभावेनतुदारुणः॥ धर्मच्छद्माह्ययं पापोवृथाचारपरिग्रहः॥ ५४ ॥ कार्यार्थंभोजनार्थेषुव्रतेषुकृतवान्श्रमं ॥ यदिविप्रत्ययोह्येषतदिदंदर्शयामते ॥५५॥ तन्मांसंचैवगोमायोस्तैःक्षणादाशुढौ कितं॥ मांसापनयनंज्ञात्वाव्याघ्रःश्रुत्वाचतद्वचः॥ ५६॥ आज्ञापयामासतदागोमायुर्वध्यतामिति॥ शार्दूलस्यवचःश्रुत्वाशार्दूलजननीततः॥ ५७॥

दोभवत्विति हेतोरित्यर्थः ॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥ वर्णयन्अवर्णयन् ॥ ५२॥५३॥५४॥ विप्रत्ययःअविश्वासः ॥ ५५॥ गोमायोर्गृहेढौकितंप्रवेशितंमांसंप्रदर्शयामासुरित्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७॥

कर्मनयाह्यमित्युत्तरश्लोकेनसंबंधः ॥ ५८ ॥ संघर्षजैः स्पर्धोत्थैः प्रक्रियाप्रकृष्टंकर्म ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ तलवत् अवाङ्मुखकटाहगर्भवत् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ प्रभवतां

मृगराजंहितैर्वाक्यैःसंबोधयितुमागमत् ॥ पुत्रनैतत्त्वयाग्राह्यंकपटारंभसंयुतं ॥५८॥ कर्मसंघर्षजैर्दोषैर्दुष्येताशुचिभिःशुचिः ॥ नोच्छ्रितंसहतेकश्चित्प्रक्रियावैरकारिका॥ ५९ ॥ शुचेरपिहियुक्तस्यदोषएवनिपात्यते॥ मुनेरपिवनस्थस्यस्वानिकर्माणिकुर्वतः ॥ ६० ॥ उत्पाद्यंतेत्रयःपक्षामित्रोदासीनशत्रवः ॥ लुब्धानांशुचयोद्वेष्याःकातराणांतरस्विनः॥६१॥ मूर्खाणांपंडिताद्वेष्यादरिद्राणांमहाधनाः ॥ अधार्मिकाणांधर्मिष्ठाविरूपाणांसुरूपिणः ॥ ६२॥ बहवःपंडितामूर्खालुब्धामायोपजीविनः॥ कुर्युर्दोषमदोषस्यबृहस्पतिमतेरपि॥६३॥ शून्यात्तच्चगृहान्मांसंयद्यप्यपहृतंतव ॥ नेच्छतेदीयमानंचसाधुतावद्विमृश्यतां ॥६४॥ असभ्याःसभ्यसंकाशाःसभ्याश्चासभ्यदर्शनाः ॥ दृश्यंतेविविधाभावास्तेषुयुक्तंपरीक्षणं ॥ ६५॥ तलवद्दृश्यतेव्योमखद्योतोहव्यवाडिव ॥ नचैवास्तितलंव्योम्निखद्योतेनहुताशनः॥ ६६॥ तस्मात्प्रत्यक्षदृष्टोपियुक्तोह्यर्थःपरीक्षितुं॥ परीक्ष्यज्ञापयन्नर्थान्नपश्चात्परितप्यते॥ ६७ ॥ नदुष्करमिदंपुत्रयत्प्रभुर्घातयेत्परं॥ श्लाघनीयायशस्याचलोकेप्रभवतांक्षमा ॥ ६८॥ स्थापितोयंत्वयापुत्रसामंतेष्वपिविश्रुतः ॥ दुःखेनासाद्यतेपात्रंधार्यतामेषतेसुहृत्॥६९॥ दूषितंपरदोषैर्हिगृह्णीतेयोन्यथाशुचिं॥ स्वयंसंदूषितामात्यःक्षिप्रमेवविनश्यति॥ ७०॥ तस्मादप्यरिसंघाताद्गोमायोःकश्चिदागतः ॥ धर्मात्मातेनचाख्यातंयथैतत्कपटंकृतं॥ ७१॥ ततोविज्ञातचरितःसत्कृत्यसविमोक्षितः॥ परिष्वक्तश्चसस्नेहंमृगेंद्रेणपुनःपुनः॥ ७२॥ अनुज्ञाप्यमृगेंद्रंतुगोमायुर्नीतिशास्त्रवित्॥ तेनामर्षेणसंतप्तःप्रायमासितुमैच्छत॥ ७३॥ शार्दूलस्तंतुगोमायुंस्नेहात्प्रोत्फुल्ललोचनः॥ अवारयत्सधर्मिष्ठंपूजयाप्रतिपूजयन्॥७४॥ तंसगोमायुरालोक्यस्नेहादागतसंभ्रमं॥ उवाचप्रणतोवाक्यंबाष्पगद्गदयागिरा॥ ७५॥ पूजितोहंत्वयापूर्वंपश्चाच्चैवविमानितः॥ परेषामास्पदंनीतोवस्तुंनार्हाम्यहंत्वयि॥ ७६॥ असंतुष्टाश्च्युताःस्थानान्मानात्प्रत्यवरोपिताः॥ स्वयंचापहृताभृत्यायेचाप्युपहिताःपरैः॥७७॥ परिक्षीणाश्चलुब्धाश्चक्रुद्धाभीताःप्रतारिताः॥ हृतस्वामानिनोयेचत्यक्तादानामहेप्सवः॥ ७८॥ संतापिताश्चयेकेचिद्व्यसनौघप्रतीक्षिणः॥ अंतर्हिताःसोपहितास्तेसर्वेऽपरसाधनाः ॥ ७९॥

प्रभूणां ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ गोमायोश्चारः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ प्रायंमरणार्थमुपवेशनंआसितुंआचरितुं ॥ ७३॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ उपहिताःवंचिताः ॥ ७७॥ प्रतारिताःक्षारिताः ॥ ७८ ॥ अपरसाश्चअधनाश्चेतिअपरसाधनाः प्रीतिशून्यानिर्धनाश्चेत्यर्थः ॥ ७९ ॥

॥८०॥८१ ॥८२॥८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ कश्चिदेवकश्चिदपिभर्तुर्हितेनदृश्यते किंतुवाणिज्यवद्गुभयार्थःस्नेहोनकेवलंभर्तुःकार्यार्थइत्यर्थः ॥ ८६ ॥ पुरुषज्ञानंसुदुःखंदुर्लभंयतएषांनृपाणांचित्तंचलाचल

अवमानेनयुक्तस्यस्थानभ्रष्टस्यवापुनः ॥ कथंयास्यसिविश्वासमहंतिष्ठामिवाकथं ॥ ८० ॥ समर्थइतिसंगृह्यस्थापयित्वापरीक्षितः ॥ कृतंचसमयंभित्वात्व याहमवमानितः ॥ ८१ ॥ प्रथमंयःसमाख्यातःशीलवानितिसंसदि ॥ नवाच्यंतस्यवैगुण्यंप्रतिज्ञांपरिरक्षता ॥ ८२ ॥ एवंचावमतस्येहविश्वासंमेनयास्यसि ॥ त्वयिचापेतविश्वासेममोद्वेगोभविष्यति ॥ ८३ ॥ शंकितस्त्वमहंभीतःपरच्छिद्रानुदर्शिनः ॥ अस्निग्धाश्चैवदुस्तोषाःकर्मचैतद्बहुच्छलं ॥ ८४ ॥ दुःखेनश्लिष्यते भिन्नंश्लिष्टंदुःखेनभिद्यते ॥ भिन्नाश्लिष्टातुयाप्रीतिर्नसास्नेहेनवर्तते ॥ ८५ ॥ कश्चिदेवहितेभर्तुर्दृश्यतेनपरात्मनोः ॥ कार्यापेक्षाहिवर्ततेभावस्निग्धाःसुदुर्लभाः ॥ ८६ ॥ सुदुःखंपुरुषज्ञानंचित्तंह्येषांचलाचलं ॥ समर्थोवाप्यशंकोवाशतेष्वेकोधिगम्यते ॥ ८७ ॥ अकस्मात्प्रक्रियानृणामकस्माच्चापकर्षणं ॥ शुभाशुभेम हत्त्वंचप्रकर्तुंबुद्धिलाघवं ॥ ८८ ॥ एवंविधंसांत्वमुक्त्वाधर्मकामार्थहेतुमत् ॥ प्रसादयित्वाराजानंगोमायुर्वनमभ्यगात् ॥ ८९ ॥ अगृह्यानुनयंतस्यमृगेंद्रस्यचबु द्धिमान् ॥ गोमायुःप्रायमास्थायत्यक्त्वादेहंदिवंययौ ॥ ९० ॥ इतिश्रीम० शांतिम० राजध० व्याघ्रगोमायुसंवादेएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

युधिष्ठिरउवाच किंपार्थिवेनकर्तव्यंकिंचकृत्वासुखीभवेत् ॥ एतदाचक्ष्वतत्त्वेनसर्वधर्मभृतांवर ॥ १ ॥ भीष्मउवाच हंततेहंप्रवक्ष्यामिशृणुकार्यैकनि श्चयं ॥ यथाराज्ञेहकर्तव्यंयच्चकृत्वासुखीभवेत् ॥ २ ॥ नचैवंवर्तितव्यंस्मयथेदमनुशुश्रुम ॥ उष्ट्रस्यतुमहद्वृत्तंतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ ३ ॥ जातिस्मरोमहानुष्ट्रःप्रा जापत्येयुगेभवत् ॥ तपःसुमहदातिष्ठदरण्येसंशितव्रतः ॥ ४ ॥ तपसस्तस्यचांतेथप्रीतिमानभवद्विभुः ॥ वरेणच्छंदयामासततश्चैनंपितामहः ॥ ५ ॥ उष्ट्रउ वाच भगवंस्त्वत्प्रसादान्मेदीर्घाग्रीवाभवेदियं ॥ योजनानांशतंसाग्रंगच्छामिचरितुंविभो ॥ ६ ॥ एवमस्त्वितिचोक्तःसवरदेनमहात्मना ॥ प्रतिलभ्यवरं श्रेष्ठंययावुष्ट्रःस्वकंवनं ॥ ७ ॥ सचकारतदालस्यंवरदानात्सुदुर्मतिः ॥ नचैच्छच्चरितुंगंतुंदुरात्माकालमोहितः ॥ ८ ॥ सकदाचित्प्रसार्यैवतांग्रीवांशतयोजनां ॥ चचारश्रांतस्त्वद्यवातश्चागात्ततोमहान् ॥ ९ ॥ सगुहायांशिरोग्रीवांनिधायपशुरात्मनः ॥ आस्तेतुवर्षमभ्यागात्सुमहत्प्लावयज्जगत् ॥ १० ॥

मस्थिरं गम्यते ज्ञायते सुपुरुषज्ञानंदुर्घटमित्यर्थः ॥ ८७ ॥ प्रक्रियामहीकरणं अकस्मात्कर्तुंबुद्धेर्लाघवंतुच्छत्वमेवहेतुः ॥ ८८ ॥ प्रसादयित्वाप्रसाद्य ॥ ८९ ॥ अगृह्यअगृहीत्वा ॥ ९० ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ किंपार्थिवेनेत्यध्यायोनीचोमहत्पदंप्राप्यापिमौर्ख्यादालस्याच्चनश्यतीतिदर्शयति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ योगेनउपायेन एवंविधंआलस्यं ॥ १७ ॥ बाह्विति बाहूपलक्षितंशौर्यं जंघोपलक्षितंपादविहरणं भारोभारवहनं ॥१८॥ आर्तस्यअतिलिप्सावतः ॥१९॥

अथशीतपरीतांगोजंबुकःक्षुच्छ्रमान्वितः ॥ सदारस्तांगुहामाशुप्रविवेशजलार्दितः ॥ ११ ॥ सद्दष्ट्वामांसजीवीतुसुभृशंक्षुच्छ्रमान्वितः ॥ अभक्षयत्ततोग्रीवा मुष्ट्रस्यभरतर्षभ ॥ १२ ॥ यदात्वबुध्यतात्मानंभक्ष्यमाणंसवैपशुः ॥ तदासंकोचनेयत्नमकरोद्भृशदुःखितः ॥ १३ ॥ यावदूर्ध्वमधश्चैवग्रीवांसंक्षिपतेपशुः ॥ तावत्तेनसदारेणजंबुकेनसभक्षितः ॥ १४ ॥ सहत्वाभक्षयित्वाचतमुष्ट्रंजंबुकस्तदा ॥ विगतेवातवर्षेतुनिश्चक्रामगुहामुखात् ॥ १५ ॥ एवंदुर्बुद्धिनाप्राप्तमुष्ट्रेण निधनंतदा ॥ आलस्यस्यक्रमात्पश्यमहांतंदोषमागतं ॥ १६ ॥ त्वमप्येवंविधंहित्वायोगेननियतेंद्रियः ॥ वर्तस्वबुद्धिमूलंतुविजयंमनुरब्रवीत् ॥ १७ ॥ बुद्धिश्रेष्ठानिकर्माणिबाहुमध्यानिभारत ॥ तानिजंघाजघन्यानिभारप्रत्यवराणिच ॥ १८ ॥ राज्यंतिष्ठतिदक्षस्यसंगृहीतेंद्रियस्यच ॥ आर्तस्यबुद्धिमूलंहिविजयंमनुरब्रवीत् ॥ गुह्यमंत्रश्रुतवतःसुसहायस्यचानघ ॥ १९ ॥ परीक्ष्यकारिणोह्यर्थास्तिष्ठंतीहयुधिष्ठिर ॥ सहाययुक्तेनमहीकृत्स्नाशक्याप्रशासितुं ॥ २० ॥ इदंहिसद्भिःकथितंविधिज्ञैःपुरामहेंद्रप्रतिमप्रभाव ॥ मयापिचोक्तंतवशास्त्रदृष्ट्यायथैवबुध्वाप्रचरस्वराजन् ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० उष्ट्रग्रीवोपाख्यानेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ॐ॥ युधिष्ठिरउवाच राजाराज्यमनुप्राप्यदुर्लभंभरतर्षभ ॥ अमित्रस्यातिवृद्धस्यकथंतिष्ठेदसाधनः ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ सरितांचैवसंवादंसागरस्यचभारत ॥ २ ॥ सुरारिनिलयःशश्वत्सागरःसरितांपतिः ॥ पप्रच्छसरितःसर्वाःसंशयंजातमात्मनः ॥ ३ ॥ सागरउवाच समूलशाखान्पश्यामिनिहतान्कायिनोद्रुमान् ॥ युष्माभिरिहपूर्णाभिर्नद्यस्तत्रनवेतसं ॥ ४ ॥ अकायश्चाल्पसारश्चवेतसःकूलजश्चवः ॥ अवज्ञयावानानीतःकिंचवातेनवःकृतं ॥ ५ ॥ तदहंश्रोतुमिच्छामिसर्वासामेववोमतं ॥ यथाचेमानिकूलानिहित्वानायातिवेतसः ॥ ६ ॥ तत्रप्राहनदीगंगावाक्यमुत्तममर्थवत् ॥ हेतुमद्ग्राहकंचैवसागरंसरितांपतिं ॥ ७ ॥ गंगोवाच तिष्ठंत्येतेयथास्थानंनगाह्येकनिकेतनाः ॥ तेत्यजंतिततःस्थानंप्रातिलोम्यान्नवेतसः ॥ ८ ॥ वेतसोवेगमायातंदृष्ट्वानमतिनापरे ॥ सरिद्वेगेऽभ्यतिक्रांतेस्थानमासाद्यतिष्ठति ॥ ९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ॐ॥ राजाराज्यमित्यध्यायोबलवतिरिपौविनयएवश्रेयानित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ निहतान्उन्मूलितान् कायिनःमहाशरीरान् अन्यान्वृक्षान् आनीतानितिशेषः ॥ ४ ॥ अकायः अल्पकायः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ एकनिकेतनाः स्तब्धाइत्यर्थः प्रातिलोम्यात्अस्माकंप्रातिकूल्यात् ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥१०॥११॥१२॥१३॥ वैतंसींदृत्तिअस्तब्धत्वं ॥१४॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११३॥ ॥७॥ विद्वानिति मूर्खश्चासौप्रगल्भश्चतेन ॥१॥ सहतेदुरुक्तं॥२॥ क्रुश्यमानस्यक्रोशतः मर्षीतितिक्षुः रुष्यतिक्रोधवति ॥३॥ टिट्टिभमिवटिट्टिभवत्तुच्छंवं वाशमानंरटंतं ॥४॥५॥६॥७॥ ८॥ यदीति पापकर्मणःप्रयोगेअनेनेदंकुकर्मकृतमितिशब्दोच्चारणेकृतेसतिवाग्भि र्वाङ्मात्रेणप्रयोगःपरत्रदोषसिद्धिःस्यात्तर्हिवागेवार्थःप्रयोजनंस्यात्तवपुत्रोम्रियतामितिशब्देनैवपुत्रमृत्युःस्याज्जिघांसतस्तुअर्थोव्यापारोनहिस्यात् यथावाचाहतोनहन्यते एवंवाचादूषितोनदुष्यतीत्यर्थः

कालज्ञःसमयज्ञश्चसदावश्यश्चनोद्धतः ॥ अनुलोमस्तथालब्धस्तेननाभ्येतिवेतसः ॥ १० ॥ मारुतोदकवेगेनयेनमंत्युन्नमंतिच ॥ ओषध्यःपादपागुल्मानते यांतिपराभवं ॥ ११ ॥ भीष्मउवाच योहिशत्रोर्विवृद्धस्यप्रभोर्वधविनाशने ॥ पूर्वंनसहतेवेगंक्षिप्रमेवविनश्यति ॥ १२ ॥ सारासारंबलंवीर्यमात्मनोहि षतश्चयः ॥ जानन्विचरतिप्राज्ञोनसयातिपराभवं ॥ १३ ॥ एवमेवयदाविद्वान्मन्यतेऽतिबलंरिपुं ॥ संश्रयेद्वैतसींवृत्तिमेतत्प्रज्ञानलक्षणं १४ ॥ इतिश्रीमहाभा रतेशांतिप० राजध० सरित्सागरसंवादेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच विद्वान्मूर्खंप्रगल्भेनमृदुतीक्ष्णेनभारत ॥ आक्रुश्यमानःसदसिकथंकुर्यादरिंदम ॥ १ ॥ भीष्मउवाच श्रूयतांपृथिवीपालयथैषोर्थोनुगीयते ॥ सदासुचेताःसहतेनरस्येहाल्पमेधसः ॥ २ ॥ अरु ष्यन्क्रुश्यमानस्यसुकृतंनामविंदति ॥ दुष्कृतंचात्मनोमर्षीरुष्यत्येवापमार्ष्टिवै ॥ ३ ॥ टिट्टिभंतमुपेक्षेतवाशमानमिवातुरं ॥ लोकविद्वेषमापन्नोनिष्फलंप्रति पद्यते ॥ ४ ॥ इतिसंश्लाघतेनित्यंतेनपापेनकर्मणा ॥ इदमुक्तोमयाकश्चित्संमतोजनसंसदि ॥ ५ ॥ सतत्रव्रीडितःशुष्कोमृतकल्पोवतिष्ठते ॥ श्लाघन्नश्लाघनी येनकर्मणानिरपत्रपः ॥ ६ ॥ उपेक्षितव्योयत्नेनतादृशःपुरुषाधमः ॥ यद्यद्ब्रूयादल्पमतिस्तत्तदस्यसहेद्बुधः ॥ ७ ॥ प्राकृतोहिप्रशंसन्वानिंदन्वाकिंकरिष्यति ॥ व नेकाकइवाबुद्धिर्वाशमानोनिरर्थकं ॥ ८ ॥ यदिवाग्भिःप्रयोगःस्यात्प्रयोगेपापकर्मणः ॥ वागेवार्थोभवेत्तस्यनत्वेवार्थोजिघांसतः ॥ ९ ॥ निषेकंविपरीतंस आचष्टेवृत्तचेष्टया ॥ मयूरइवकौपीनंनृत्यंसंदर्शयन्निव ॥ १० ॥ यस्यावाच्यंनलोकेस्तिनाकार्यंचापिकिंचन ॥ वाचंतेननसंदध्याच्छुचिःसंश्लिष्टकर्मणा ॥ ॥ ११ ॥ प्रत्यक्षंगुणवादीयःपरोक्षेचापिनिंदकः ॥ समानवःश्ववल्लोकेनष्टलोकपरावरः ॥ १२ ॥

॥ ९ ॥ निषेकमिति सएवंवदन्वृत्तेनक्रिययाचेष्टयावागादिव्यापारेणच लिंगेननिषेकंस्वमातरिरेतःसेकंविपरीतंपितुरन्येनकृतमितिआचष्टेव्यक्तंकथयति कौपीनंगुह्यप्रदेशंसंदर्शयन्निवनृत्यंकुर्वन्मयूरोयथाश्लाघतेसम्यङ्नृत्यामीतिमन्यते नतुममगुह्यंलोकाःपश्यंतीतित्रपते एवंख लोपिमयासमहानमुकसभायांदुरुक्तमुक्तइतिश्लाघतेनतुअनेनममातुर्दोषःस्पष्टीक्रियतेमयैवेतिनत्रपतेइत्यर्थः ॥१०॥११॥ नष्टोलोकःपरंज्ञानंअवरोधर्मश्चयस्यसःनष्टलोकपरावरः ॥ १२ ॥

तादृक्पुमान् ॥ १२ ॥ सारमेयामिषंशुनोमांसं ॥ १४॥ निषेकमित्युक्तंव्याचष्टे परिवादमिति दोषान्जारजत्वादीन् ॥१५॥ भस्मकूटेभस्मराशौखरइवाबुद्धिः रजसिदुःखेनिमज्जति ॥१६॥ शालावृकंश्वा नमेवमनुष्यत्वेनलोकेगृहीतमित्यर्थः ॥१७॥१८॥ प्रत्युच्यमानःआक्षिप्यमाणएभिरसद्भिः निशाम्यअभिभूयःअस्मैप्रत्युत्तरंमादेहीतिनिवारणीयः तदेवाह माभूरिति ॥१९॥दशार्धेनसंहृतांगुलिपंचकेनपा णिना इदंसर्वंकुपितमूढेसिद्धमेव ॥२०॥२१॥ इतिशांति०रा०चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११४॥ ॥७॥ पितामहेति ॥१॥ अयंनिंदारूपः ॥२॥ हितंअनिंद्यं आयत्यांउत्तरकाले तदात्वेवर्तमा

तादृग्जनशतस्यापियद्ददातिजुहोतिच ॥ परोक्षेणापवादीयस्तंनाशयतितत्क्षणात् ॥ १३ ॥ तस्मात्प्राज्ञोनरःसद्यस्तादृशंपापचेतसं ॥ वर्जयेत्साधुभिर्वर्ज्यं सार मेयामिषंयथा ॥ १४ ॥ परिवादंब्रुवाणोहिदुरात्मावैमहाजने ॥ प्रकाशयतिदोषांस्तुसर्पःफणमिवोच्छ्रितं ॥ १५॥ तंस्वकर्माणिकुर्वाणंप्रतिकर्तुंयइच्छति ॥ भ स्मकूटइवाबुद्धिःखरोरजसिमज्जति ॥१६॥ मनुष्यशालावृकमप्रशांतंजनापवादेसततंनिविष्टं ॥ मातंगमुन्मत्तमिवोन्नदंतंत्यजेतंश्वानमिवातिरौद्रं ॥१७॥ अधीरजुष्टेपथिवर्तमानंदमादपेतंविनयाच्चपापं॥अरिव्रतंनित्यमभूतिकामंधिगस्तुतंपापमतिंमनुष्यं॥१८॥ प्रत्युच्यमानस्त्वभिभूयएभिर्निशाम्यमाभूस्त्वम थार्तरूपः॥ उच्चस्यनीचेनहिसंप्रयोगंविगर्हयंतिस्थिरबुद्धयोये ॥ १९ ॥ क्रुद्धोदशार्धेनहिताडयेद्वासपांसुभिर्वाविकिरेत्तुषैर्वा॥ विवृत्यदंतांश्चविभीषयेद्वासि द्धंहिमूढेकुपितेनृशंसे॥ २० ॥ विगर्हणांपरमदुरात्मनाकृतांसहेतयःसंसदिदुर्जनान्नरः ॥ पठेदिदंचापिनिदर्शनंसदानवाङ्मयंसलभतेनकिंचिदप्रियं॥२१॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजध० टिट्टिभकंनामचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः॥११४॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच पितामहमहाप्राज्ञसंशयोमेमहा नयं॥ संछेत्तव्यस्त्वयाराजन्भवान्कुलकरोहिनः॥ १ ॥ पुरुषाणामयंतातदुर्वृत्तानांदुरात्मनां ॥ कथितोवाक्यसंचारस्ततोविज्ञापयामिते ॥ २॥ यद्धितंराज्य तंत्रस्यकुलस्यचसुखोदयं॥ आयत्यांचतदात्वेचक्षेमवृद्धिकरंचतत्॥ ३ ॥ पुत्रपौत्राभिरामंचराष्ट्रवृद्धिकरंचयत्॥ अन्नपानेशरीरेचहितंयत्तद्ब्रवीहिमे॥४॥ अभिषिक्तोहियोराजाराष्ट्रस्थोमित्रसंवृतः॥ससुहृत्समुपेतोवासकथंरंजयेत्प्रजाः॥५॥ योह्यसत्प्रग्रहरतिःस्नेहरागबलात्कृतः॥ इंद्रियाणामनीशत्वादसज्ज नबुभूषकः॥६॥ तस्यभृत्याविगुणतांयांतिसर्वेकुलोद्गताः॥ नचभृत्यफलैरर्थैःसराजासंप्रयुज्यते ॥ ७॥

नकाले ॥३॥४॥ मित्रसुहृदौप्रत्युपकारमपेक्ष्यानपेक्ष्यचोपकर्तारौतद्वान् समुपेतः शौर्यादिनेतिशेषः॥५॥ तथापिजितेंद्रियत्वाद्विगुणितभृत्यःसन्राज्येसुखंलभतेनवेतिप्रश्नार्थः सत्यपिसाधनांतरेभृत्यानामा नुकूल्याभावेराज्यंनश्यति तत्सद्भावेचसर्वान्कामान्फलतीत्युत्तरमाह योहीत्यादिना असत्प्रग्रहरतिःइंद्रियाणामनिग्रहशीलः ॥ ६ ॥ भृत्यफलैः भृत्यबलप्राप्यैरर्थैर्धनादिभिः ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ क्षत्ताविदुरः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ लब्धुंलब्धाश्चरक्षितुंशक्याइतिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ असंहार्याःउत्कोचादिनाअभेद्याः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पटलंसमूहं ॥ २० ॥ कोष्ठागारंधान्यादिसामग्रीगृहं गुणीभवेत्बहुगुणिभावंगच्छेत् ॥ २१ ॥ व्यवहारः अर्थिप्रत्यर्थिनोर्विवादेनिर्णयः फलोदयःअर्थिन्यनृतेसतिअर्थ्यमानद्विगुणोदंडोराज्ञाग्राह्यः प्रत्यर्थिन्यनृतेसतियावदर्थ्यमा

एतन्मेसंशयस्यास्यराजधर्मान्सुदुर्विदान् ॥ बृहस्पतिसमोबुध्याभवान्शंसितुमर्हति ॥ ८ ॥ शंसितापुरुषव्याघ्रत्वन्नःकुलहितेरतः ॥ क्षत्ताचैकोमहाप्राज्ञोयोनःशंसतिसर्वदा ॥ ९ ॥ त्वत्तःकुलहितंवाक्यंश्रुत्वाराज्यहितोदयं ॥ अमृतस्याव्ययस्येवतृप्तःस्वप्स्याम्यहंसुखं ॥ १० ॥ कीदृशाःसन्निकर्षस्थाभृत्याःसर्वगुणान्विताः ॥ कीदृशैःकिंकुलीनैर्वासहयात्राविधीयते ॥ ११ ॥ नह्येकोभृत्यरहितोराजाभवतिरक्षिता ॥ राज्यंचेदंजनःसर्वस्तत्कुलीनोभिकांक्षति ॥ १२ ॥ भीष्म उवाच नचप्रशास्तुंराज्यंहिशक्यमेकेनभारत ॥ असहायवतातातनैवार्थाःकेचिदप्युत ॥ १३ ॥ लब्धुंलब्ध्वाप्यपिसदारक्षितुंभरतर्षभ ॥ यस्यभृत्यजनःसर्वोज्ञानविज्ञानकोविदः ॥ १४ ॥ हितैषीकुलजःस्निग्धःसराज्यफलमश्नुते ॥ १५ ॥ मंत्रिणोयस्यकुलजाअसंहार्याःसहोषिताः ॥ नृपतेर्मतिदाःसंतःसंबंधज्ञानकोविदाः ॥ १६ ॥ अनागतविधातारःकालज्ञानविशारदाः ॥ अतिक्रांतमशोचंतःसराज्यफलमश्नुते ॥ १७ ॥ समदुःखसुखायस्यसहायाःप्रियकारिणः ॥ अर्थचिंतापराःसत्याःसराज्यफलमश्नुते ॥ १८ ॥ यस्यनार्तोजनपदःसन्निकर्षगतःसदा ॥ अक्षुद्रःसत्पथालंबीसराजाराज्यभाग्भवेत् ॥ १९ ॥ कोशाख्यपटलंयस्यकोशवृद्धिकरैर्नरैः ॥ आप्तैस्तुष्टैश्चसततंचीयतेसनृपोत्तमः ॥ २० ॥ कोष्ठागारमसंहार्यैराप्तैःसंचयतत्परैः ॥ पात्रभूतैरलुब्धैश्चपाल्यमानंगुणीभवेत् ॥ २१ ॥ व्यवहारश्चनगरेयस्यकर्मफलोदयः ॥ दृश्यतेशंखलिखितःस्वधर्मफलभाङ्नृपः ॥ २२ ॥ संगृहीतमनुष्यश्चयोराजाराजधर्मवित् ॥ षड्वर्गंप्रतिगृह्णातिसधर्मफलमश्नुते ॥ ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजध० पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ निदर्शनंपरंलोकेसज्जनाचरितेसदा ॥ १ ॥ अस्यैवार्थस्यसदृशंयच्छ्रुतंमेतपोवने ॥ जामदग्न्यस्यरामस्ययदुक्तमृषिसत्तमैः ॥ २ ॥

नंअर्थिनेदाप्यंतावानेवराजदंडश्चफलपर्यंतः तत्रदृष्टांतः शंखलिखितइति यथाफलमात्रस्तेनेशंखेनलिखितस्यहस्तच्छेदोराजानंप्रतिषेधयित्वाकारितस्तद्वदित्यर्थः ॥ २२ ॥ षड्वर्गंसंधिविग्रहादिकं ॥ २३ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भा० पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ अत्रेति अत्रवक्ष्यमाणेउत्तमाधममध्यमस्थानेषुक्रमादुत्तमाधममध्यमाएवयोज्यानतुउच्चस्थानेनीचोनियोज्यइत्यस्मिन्नर्थेनिदर्शनंश्चदृष्टांतरूपंइतिहासमुदाहरंति ॥ १ ॥ अस्यैववक्ष्यमाणस्य ॥ २ ॥

॥३॥४॥ सत्वाःप्राणिनः ॥५॥६॥ सुखप्रश्नदाःसुखिनःस्थइतिप्रश्नस्योत्तरंसुखिनःस्मइतितत्प्रदाइत्यर्थः न्यग्भूताःदासभूताः ॥७॥८॥९॥ भावंचित्तं ॥१०॥ द्वीपीक्षुद्रव्याघ्रः ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥

वनेमहतिकस्मिंश्चिदमनुष्यनिषेविते॥ऋषिर्मूलफलाहारोनियतोनियतेंद्रियः॥३॥ दीक्षादमपरःशांतःस्वाध्यायपरमःशुचिः॥ उपवासविशुद्धात्मासततंसत्वमास्थितः॥ ४ ॥ तस्यसंदृश्यसद्भावमुपविष्टस्यधीमतः॥ सर्वेसत्वाःसमीपस्थाभवंतिवनचारिणः ॥ ५॥ सिंहव्याघ्रगणाःक्रूरामत्ताश्चैवमहागजाः ॥ द्वीपिनः खड्गभल्लूकायेचान्येभीमदर्शनाः॥ ६ ॥ तेसुखप्रश्नदाःसर्वेभवंतिक्षतजाशनाः ॥ तस्यर्षेःशिष्यवच्चैवन्यग्भूताःप्रियकारिणः ॥ ७॥ दत्वाचतेसुखप्रश्नंसर्वेयांतियथागतं॥ ग्राम्यस्त्वेकःपशुस्तत्रनाजहात्समहामुनिं ॥८॥ भक्तोनुरक्तःसततमुपवासकृशोबलः॥ फलमूलोदकाहारःशांतःशिष्टाकृतिर्यथा॥ ९ ॥ तस्यर्षेरुपविष्टस्यपादमूलेमहामते॥ मनुष्यवद्गतोभावंस्नेहबद्धोभवद्भृशं ॥ १० ॥ ततोभ्ययान्महावीर्योद्वीपीक्षतजभोजनः ॥ स्वार्थमत्यंतसंतुष्टःक्रूरकालइवांतकः ॥ ११ ॥ लेलिह्यमानस्तृषितःपुच्छास्फोटनतत्परः ॥ व्यादितास्यःक्षुधाभुग्नःप्रार्थयानस्तदामिषं ॥ १२॥ दृष्ट्वातंक्रूरमायांतंजीवितार्थीनराधिप ॥ प्रोवाचश्वामुनिंतत्रतच्छृणुष्वविशांपते॥१३॥ श्वशत्रुर्भगवन्नेषद्वीपीमांहंतुमिच्छति॥ त्वत्प्रसादाद्भयंनस्यादस्मान्ममममहामुने॥१४॥ तथाकुरुमहाबाहोसर्वज्ञस्त्वंनसंशयः॥ समुनिस्तस्यविज्ञायभावज्ञोभयकारणं ॥ रुतज्ञःसर्वसत्वानांतमैश्वर्यसमन्वितः ॥ १५॥ मुनिरुवाच नभयंद्वीपिनःकार्यंमृत्युतस्तेकथंचन॥ एषश्वरूपरहितोद्वीपीभवसिपुत्रक॥१६॥ततःश्वाद्वीपितांनीतोजांबूनदनिभाकृतिः॥ चित्रांगोविस्फुरद्दंष्ट्रोवनेवसतिनिर्भयः॥१७॥तंदृष्ट्वासंमुखेद्वीपीआत्मनःसदृशंपशुं॥ अविरुद्धस्ततस्तस्यक्षणेनसमपद्यत॥१८॥ ततोभ्ययान्महारौद्रोव्यादितास्यःक्षुधान्वितः॥ द्वीपिनंलेलिहद्वक्रोव्याघ्रोरुधिरलालसः॥१९॥ व्याघ्रंदृष्ट्वाक्षुधाभुग्नंदंष्ट्रिणंवनगोचरं॥द्वीपीजीवितरक्षार्थमृषिंशरणमेयिवान्॥ २० ॥ संवासजंपरंस्नेहमृषिणाकुर्वतातदा ॥ सद्वीपीव्याघ्रतांनीतोरिपूणांबलवत्तरः॥ २१ ॥ ततोदृष्ट्वासशार्दूलोनाहनत्तंविशांपते ॥ सतुश्वाव्याघ्रतांप्राप्यबलवान्पिशिताशनः ॥ २२॥ नमूलफलभोगेषुस्पृहामप्यकरोत्तदा॥ यथामृगपतिर्नित्यंप्रकांक्षतिवनौकसः॥ तथैवसमहाराजव्याघ्रःसमभवत्तदा ॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजधर्मानु०श्वर्षिसंवादेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११६॥ ॥७॥ भीष्मउवाच व्याघ्रश्चोटजमूलस्थस्तृप्तःसुप्तोहतैर्मृगैः ॥ नागश्चागात्तमुद्देशंमत्तोमेघइवोत्थितः॥ १॥

द्वीपिनःद्वीपिरूपात्मृत्युतः श्वरूपरहितःश्वरूपहीनः॥१६॥१७॥१८॥१९॥क्षुधाभुग्नंपीडितं॥२०॥२१॥२२॥२३॥ इ०रा०नै०भा०षोडशाधिकशततमोऽध्यायः॥११६॥७॥व्याघ्रश्चेति मृगैस्तृप्तः ॥१॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कमलषंडानिकमलसमूहान् ॥५॥ निशानिशंबहुरात्रं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ समन्वयात्संबंधात् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अकृतज्ञत्वे

प्रभिन्नकरटःप्रांशुःपद्मीविततकुंभकः॥ सुविषाणोमहाकायोमेघगंभीरनिःस्वनः॥ २॥ तंदृष्ट्वाकुंजरंमत्तमायांतंबलगर्वितं॥ व्याघ्रोहस्तिभयात्त्रस्तस्तमृषिंशरणंययौ॥ ३॥ ततोनयत्कुंजरत्वंव्याघ्रंतमृषिसत्तमः॥ महामेघनिभंदृष्ट्वासभीतोह्यभवद्गजः॥ ४॥ ततःकमलषंडानिशल्लकीगहनानिच॥ व्यचरत्समुदायुक्तःपद्मरेणुविभूषितः॥ ५॥ कदाचिद्भ्रममाणस्यहस्तिनःसंमुखंतदा॥ ऋषेस्तस्योटजस्थस्यकालोगच्छन्निशानिशं॥ ६॥ अथाजगामतंदेशंकेसरीकेसरारुणः॥ गिरिकंदरजोभीमःसिंहोनागकुलांतकः॥ ७॥ तंदृष्ट्वासिंहमायांतंनागःसिंहभयार्दितः॥ ऋषिंशरणमापेदेवेपमानोभयातुरः॥ ८॥ सततःसिंहतांनीतोनागेंद्रोमुनिनातदा॥ वन्यंनागणयत्सिंहंतुल्यजातिसमन्वयात्॥ ९॥ दृष्ट्वाचसोभवत्सिंहोवन्योऽभयसमन्वितः॥ सचाश्रमेवसत्सिंहस्तस्मिन्नेवमहावने॥ १०॥ तद्भयात्पशवोनान्येतपोवनसमीपतः॥ व्यदृश्यंततदात्रस्ताजीविताकांक्षिणस्तथा॥ ११॥ कदाचित्कालयोगेनसर्वप्राणिविहिंसकः॥ बलवान्क्षतजाहारोनानासत्वभयंकरः॥ १२॥ अष्टपादूर्ध्वनयनःशरभोवनगोचरः॥ तंसिंहंहंतुमागच्छन्मुनेस्तस्यनिवेशनं॥ १३॥ तंमुनिःशरभंचक्रेबलोत्कटमरिंदम॥ ततःसशरभोवन्योमुनेःशरभमग्रतः॥ १४॥ दृष्ट्वाबलिनमत्युग्रंद्रुतंसंप्राद्रवद्वनात्॥ सएवंशरभस्थानेसंन्यस्तोमुनिनातदा॥ १५॥ मुनेःपार्श्वगतोनित्यंशरभःसुखमाप्तवान्॥ ततःशरभसंत्रस्ताःसर्वेमृगगणास्तदा॥ १६॥ दिशःसंप्राद्रवन्राजन्भयाज्जीवितकांक्षिणः॥ शरभोप्यतिसंहृष्टोनित्यंप्राणिवधेरतः॥ १७॥ फलमूलाशनंकर्तुंनैच्छत्सपिशिताशनः॥ ततोरुधिरतर्षेणबलिनाशरभोन्वितः॥ १८॥ इयेषतंमुनिंहंतुमकृतज्ञःश्वयोनिजः॥ ततस्तेनतपःशक्त्याविदितोज्ञानचक्षुषा॥ १९॥ विज्ञायसमहाप्राज्ञोमुनिःश्वानंतमुक्तवान्॥ श्वात्वंद्वीपित्वमापन्नोद्वीपीव्याघ्रत्वमागतः॥ २०॥ व्याघ्रान्नागोमदपटुर्नागःसिंहत्वमागतः॥ सिंहस्त्वंबलमापन्नोभूयःशरभतांगतः॥ २१॥ मयास्नेहपरीतेनविसृष्टोनकुलान्वयः॥ यस्मादेवमपापंमांपापहिंसितुमिच्छसि॥ २२॥ तस्मात्स्वयोनिमापन्नःश्वैवत्वंहिभविष्यसि॥ ततोमुनिजनद्वेष्टादुष्टात्माप्राकृतोऽबुधः॥ ऋषिणाशरभःशप्तस्तद्रूपंपुनराप्तवान्॥ २३॥ इतिम०शांतिप०रा०श्वर्षिसंवादेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११७॥ ॥ ७॥

हेतुः श्वयोनिजइति ॥ १९ ॥ २० ॥ मदपटुः प्रवहन्मदः ॥ २१ ॥ विसृष्टोविविधेनरूपेणत्वंसृष्टः नतुत्वंकुलान्वयः तेनतेनकुलेनान्वयःसंबंधोयस्यसकुलान्वयस्तादृशस्त्वंनभवसि ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभावदीपेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥७॥ ॥७॥

सश्वेति ॥ १ ॥ दृष्टांतमुपपाद्यदार्ष्टांतिकमाहैवमित्यादिना ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ राज्ञाअनागसिभिद्यमानोपिकुलीनःपापेबुद्धिंनकुरुतइत्यन्वयः ॥ ५ ॥ अकुलीनस्तुनिंदामात्रेणशत्रुतांव्रजेत् ॥ ६ ॥ ७ ॥

भीष्मउवाच सश्वाप्रकृतिमापन्नःपरंदैन्यमुपागतः ॥ ऋषिणाहुंकृतःपापस्तपोवनबहिष्कृतः ॥ १ ॥ एवंराज्ञामतिमताविदित्वासत्यशौचतां ॥ आर्जवंप्रकृतिंसत्यंश्रुतंवृत्तंकुलंदमं ॥ २ ॥ अनुक्रोशंबलंवीर्यंप्रभावंप्रश्रयंक्षमां ॥ भृत्यायेयत्रयोग्याःस्युस्तत्रस्थाप्याःसुरक्षिताः ॥ ३ ॥ नापरीक्ष्यमहीपालःसचिवंकर्तुमर्हति ॥ अकुलीननराकीर्णोनराजासुखमेधते ॥ ४ ॥ कुलजःप्राकृतोराज्ञास्वकुलीनतयासदा ॥ नपापेकुरुतेबुद्धिंभिद्यमानोप्यनागसि ॥ ५ ॥ अकुलीनस्तुपुरुषःप्राकृतःसाधुसंश्रयात् ॥ दुर्लभैश्वर्यतांप्राप्तोनिंदितःशत्रुतांव्रजेत् ॥ ६ ॥ कुलीनंशिक्षितंप्राज्ञंज्ञानविज्ञानपारगं ॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञंसहिष्णुंदेशजंतथा ॥ ७ ॥ कृतज्ञंबलवंतंचक्षांतंदांतंजितेंद्रियं ॥ अलुब्धंलब्धसंतुष्टंस्वामिमित्रबुभूषकं ॥ ८ ॥ सचिवंदेशकालज्ञंसत्वसंग्रहणेरतं ॥ सततंयुक्तमनसंहितैषिणमतंद्रितं ॥ ९ ॥ युक्ताचारंस्वविषयेसंधिविग्रहकोविदं ॥ राज्ञस्त्रिवर्गवेत्तारंपौरजानपदप्रियं ॥ १० ॥ खातकव्यूहतत्त्वज्ञंबलहर्षणकोविदं ॥ इंगिताकारतत्त्वज्ञंयात्राज्ञानविशारदं ॥ ११ ॥ हस्तिशिक्षासुतत्त्वज्ञमहंकारविवर्जितं ॥ प्रगल्भंदक्षिणंदांतंबलिनंयुक्तकारिणं ॥ १२ ॥ चौक्षंचौक्षजनाकीर्णंसुमुखंसुखदर्शनं ॥ नायकंनीतिकुशलंगुणचेष्टासमन्वितं ॥ १३ ॥ अस्तब्धंप्रस्तंश्लक्ष्णंमृदुवादिनमेवच ॥ धीरंशूरंमहर्धिंचदेशकालोपपादकं ॥ १४ ॥ सचिवंयःप्रकुरुतेनचैनमवमन्यते ॥ तस्यविस्तीर्यतेराज्यंज्योत्स्नाग्रहपतेरिव ॥ १५ ॥ एतैरेवगुणैर्युक्तोराजाशास्त्रविशारदः ॥ एष्टव्योधर्मपरमःप्रजापालनतत्परः ॥ १६ ॥ धीरोमर्षीशुचिस्तीक्ष्णःकालेपुरुषकालवित् ॥ शुश्रूषुःश्रुतवान्श्रोताऊहापोहविशारदः ॥ १७ ॥ मेधावीधारणायुक्तोयथान्यायोपपादकः ॥ दांतःसदाप्रियाभाषीक्षमावांश्चविपर्यये ॥ १८ ॥ दानाच्छेदेस्वयंकारीश्रद्धालुःसुखदर्शनः ॥ आर्तहस्तप्रदोनित्यममात्योहिहितेरतः ॥ १९ ॥ नाहंवादीननिर्द्वंद्वोनयत्किंचनकारकः ॥ कृतेकर्मण्यमात्यानांकर्ताभक्तजनप्रियः ॥ २० ॥ संगृहीतजनोस्तब्धःप्रसन्नवदनःसदा ॥ सदाभृत्यजनापेक्षीनक्रोधीसुमहामनाः ॥ २१ ॥ युक्तदंडोननिर्दंडोधर्मकार्यानुशासनः ॥ चारनेत्रःप्रजावेक्षीधर्मार्थकुशलःसदा ॥ २२ ॥

स्वामिनोमित्राणांबुभूषकंऐश्वर्यलिप्सुं ॥ ८ ॥ सत्वसंग्रहणेप्राणिमात्ररंजने ॥ ९ ॥ १० ॥ खातकाः परसैन्यावदारकायेव्यूहादयस्तेषांतत्त्वज्ञं ॥ ११ ॥ १२ ॥ चौक्षंशुद्धं ॥ १३ ॥ प्रस्तंसूक्ष्मार्थगामिनं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ मर्षीक्षमी ॥ १७ ॥ विपर्ययेऽक्षमावतिअपकारिणिक्षमावान् ॥ १८ ॥ दानस्यअच्छेदेविषयेस्वयंअविच्छेदकर्ता ॥ १९ ॥ ननिर्द्वंद्वोननिष्परिग्रहः कर्ताउपकर्ता ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

गुणशतंकुलीनत्वादयएकपंचाशदमात्यगुणास्तत्सहितःधर्मपरमत्वादयएकचत्वारिंशदेवंअष्टोनंगुणशतं एतेषांसंधिविग्रहकोविदमित्यादिरीत्याऽन्यतगुणाष्टकंऊहयित्वापूर्णशतंज्ञेयं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

राजागुणशताकीर्णएष्टव्यस्तादृशोभवेत् ॥ योधाश्चैवमनुष्येंद्रसर्वेगुणगणैर्वृताः ॥ २३ ॥ अन्वेष्टव्याःसुपुरुषाःसहायाराज्यधारणे ॥ नविमानयितव्यास्तेराज्ञा वृद्धिमभीप्सता ॥ २४ ॥ योधाःसमरशौटीराःकृतज्ञाःशस्त्रकोविदाः ॥ धर्मशास्त्रसमायुक्ताःपदातिजनसंवृताः ॥ २५ ॥ अभयागजपृष्ठस्थारथचर्याविशा रदाः ॥ इष्वस्त्रकुशलायस्यतस्येयंनृपतेर्मही ॥ २६ ॥ सर्वसंग्रहणेयुक्तोनृपोभवतियःसदा ॥ उत्थानशीलोमित्राढ्यःसराजाराजसत्तमः ॥ २७ ॥ शक्याचाश्व सहस्रेणवीरारोहेणभारत ॥ संगृहीतमनुष्येणकृत्स्नाजेतुंवसुंधरा ॥ २८ ॥ इतिश्रीम॰शांतिप॰राज॰श्वर्षिसंवादेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

भीष्मउवाच एवंशुनासमान्भृत्यान्स्वेस्वेस्थानेनराधिपः ॥ नियोजयतिकृत्येषुसराज्यफलमश्नुते ॥ १ ॥ नश्वास्वंस्थानमुत्क्रम्यप्रमाणमभिसत्कृतः ॥ आ रोप्यःश्वास्वकात्स्थानादुत्क्रम्यान्यत्प्रमाद्यति ॥ २ ॥ स्वजातिगुणसंपन्नाःस्वेषुकर्मसुसंस्थिताः ॥ प्रकर्तव्याह्यमात्यास्तुनास्थानेप्रक्रियाक्षमा ॥ ३ ॥ अनुरूपा णिकर्माणिभृत्येभ्योयःप्रयच्छति ॥ सभृत्यगुणसंपन्नोराजाफलमुपाश्नुते ॥ ४ ॥ शरभःशरभस्थानेसिंहःसिंहइवोर्जितः ॥ व्याघ्रोव्याघ्रइवस्थाप्योद्वीपीद्वीपीय थातथा ॥ ५ ॥ कर्मस्विहानुरूपेषुन्यस्याभृत्याययथाविधि ॥ प्रतिलोमंनभृत्यास्तेस्थाप्याःकर्मफलैषिणा ॥ ६ ॥ यःप्रमाणमतिक्रम्यप्रतिलोमंनराधिपः ॥ भृत्या न्स्थापयतेऽबुद्धिर्नसरंजयतेप्रजाः ॥ ७ ॥ नबालिशानचक्षुद्रानाप्राज्ञानाजितेंद्रियाः ॥ नाकुलीनानराःसर्वेस्थाप्यागुणगणैषिणा ॥ ८ ॥ साधवःकुलजाःशूरा ज्ञानवंतोनसूयकाः ॥ अक्षुद्राःशुचयोदक्षाःस्युर्नराःपारिपार्श्वकाः ॥ ९ ॥ न्यग्भूतास्तत्पराःशांताश्चौक्षाःप्रकृतिजैःशुभाः ॥ स्वस्थानानपकृष्टायेतेस्यूराज्ञांबहि श्वराः ॥ १० ॥ सिंहस्यसततंपार्श्वेसिंहएवानुगोभवेत् ॥ असिंहःसिंहसहितःसिंहवल्लभतेफलं ॥ ११ ॥ यस्तुसिंहःश्वभिःकीर्णःसिंहकर्मफलेरतः ॥ नससिंहफ लंभोक्तुंशक्तःश्वभिरुपासितः ॥ १२ ॥ एवमेतन्मनुष्येंद्रशूरैःप्राज्ञैर्बहुश्रुतैः ॥ कुलीनैःसहशक्येतकृत्स्नाजेतुंवसुंधरा ॥ १३ ॥ नाविद्योनानृजुःपार्श्वेनाप्राज्ञोना महाधनः ॥ संग्राह्योवसुधापालैर्भृत्योभृत्यवतांवर ॥ १४ ॥ बाणवद्विसृतायांतिस्वामिकार्यपरानराः ॥ येभृत्याःपार्थिवहितास्तेषांसांत्वंप्रयोजयेत् ॥ १५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिशांतिप॰रा॰नै॰भारतभा॰अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥७॥ एवमिति एवंनीचाननीचैर्नैवयोजयेत् ॥ १ ॥ विपरीतेदोषमाह नश्वेति स्वंस्थानंप्रमाणं चोत्क्रम्यउच्चस्थानेनआरोप्यः आरोपितश्चेत्प्रमाद्यतीतियोजना ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अबुद्धिरितिच्छेदः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ बहिश्चराःप्राणाइवेतिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ विसृताःअपरावर्तिनः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० एकोनविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ राजवृत्तानीत्यध्यायः पूर्वोक्तानांराजधर्माणांसर्वेषामुपसंहारार्थः ॥ १ ॥ राजधर्माणांराजधर्मविदांमतंयत्विस्तरेणोक्तं तदेवप्रणेयंप्रकर्षेणनेतुंवोढुंशक्यंसंक्षिप्तमित्यर्थः प्रब्रूहि ॥ २ ॥ सर्वभूतरक्षणेकृत्स्नोराजधर्मःपरिसमाप्तइत्याह रक्षणमिति ॥ ३ ॥ एतदेवमयूरदृष्टांतेनोपपादयति यथेति बर्हाणिपक्षान् भुजगाशनोमयूरः ॥ ४ ॥ तैक्ष्ण्यंक्रूरत्वं जिह्मत्वंकौटिल्यं आदालभ्यंदलभोभयंतदभावोऽदलभःअभयंतस्यभावआदालभ्यं अभयप्रदत्वमित्यर्थः रलयोःसावर्ण्यात्दभीभयेइ

कोशश्चसततंरक्ष्योयत्नमास्थायराजभिः ॥ कोशमूलाहिराजानःकोशोवृद्धिकरोभवेत् ॥ १६ ॥ कोष्ठागारंचतेनित्यंस्फीतैर्धान्यैःसुसंवृतं ॥ सदास्तुसत्सुसंन्यस्तंधनधान्यपरोभव ॥ १७ ॥ नित्ययुक्ताश्चतेभृत्याभवंतुरणकोविदाः ॥ वाजिनांचप्रयोगेषुवैशारद्यमिहेष्यते ॥ १८ ॥ ज्ञातिबंधुजनावेक्षीमित्रसंबंधिसंवृतः ॥ पौरकार्यहितान्वेषीभवकौरवनंदन ॥ १९ ॥ एषातेनैष्ठिकीबुद्धिःप्रजास्वभिहितामया ॥ शुनोनिदर्शनंतातकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारते शांतिप० राजध० श्वर्षिसंवादेएकोनविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच राजवृत्तान्यनेकानित्वयाप्रोक्तानिभारत ॥ पूर्वैःपूर्वनियुक्तानिराजधर्मार्थवेदिभिः ॥ १ ॥ तदेवविस्तरेणोक्तंपूर्वदृष्टंसतांमतं ॥ प्रणेयंराजधर्माणांप्रब्रूहिभरतर्षभ ॥ २ ॥ भीष्मउवाच रक्षणंसर्वभूतानामितिक्षात्रंपरंमतं ॥ तद्यथारक्षणंकुर्यात्तथाशृणुमहीपते ॥ ३ ॥ यथाबर्हाणिचित्राणिबिभर्तिभुजगाशनः ॥ तथाबहुविधंराजारूपंकुर्वीतधर्मवित् ॥ ४ ॥ तैक्ष्ण्यंजिह्मत्वमादालभ्यंसत्यमार्जवमेवच ॥ मध्यस्थःसत्वमातिष्ठंस्तथावैसुखमृच्छति ॥ ५ ॥ यस्मिन्नर्थेहितंयत्स्यात्तद्वर्णंरूपमादिशेत् ॥ बहुरूपस्यराज्ञोहिसूक्ष्मोप्यर्थोनसीदति ॥ ६ ॥ नित्यंरक्षितमंत्रःस्याद्यथामूकःशरच्छिखी ॥ श्लक्ष्णाक्षरतनुःश्रीमान्भवेच्छास्त्रविशारदः ॥ ७ ॥ आपद्द्वारेषुयुक्तःस्याज्जलप्रस्रवणेष्विव ॥ शैलवर्षोदकानीवद्विजान्सिद्धान्समाश्रयेत् ॥ अर्थकामःशिखांराजाकुर्याद्धर्मध्वजोपमां ॥ ८ ॥ नित्यमुद्यतदंडःस्यादाचरेदप्रमादतः ॥ लोकेचायव्ययौदृष्ट्वाबृहद्वृक्षमिवास्रवत् ॥ ९ ॥

त्यस्यरूपं आदानमितिपाठांतरेस्पष्टोर्थः ॥ ५ ॥ यस्मिन्नर्थेदंडेऽनुग्रहेवाहितंक्रूरंशांतंवारूपमादिशेत्दर्शयेत् ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ आपदांद्वारेषुमंत्रभेदादिषुयुक्तोऽवहितःस्यात् शैलवर्षोदकानिपर्वतप्रदेशेवृष्ट्याजनितानिमहानदीजलानि शिखांयोग्यलिंगंक्रूरत्वादिकंकुर्यात् प्रकाशयेत् ॥ ८ ॥ नित्यमिति आचरेत्यथायोग्यंदंडं तत्रदृष्टांतः बृहदिति बृहंतोवृक्षाः यत्रतद्बृहद्वृक्षंतालवनं आस्रवत्रसंप्रस्रवत् यथारसग्राहीप्रदेशविशेषेएवप्रवृत्त्यरसंगृह्णातिनतुकृत्स्नवृक्षच्छेदेनइक्षुकांडादिवत्ततोरसंजिघृक्षति एवंप्रजानामायव्ययौज्ञात्वाताःजीवयंस्ताभ्योधनरसमादद्यादित्यर्थः ॥ ९ ॥

मृजाशुद्धिस्तद्वान् भौमानि परेषां सस्यानि चरणैरश्वादिगमनैः क्षिपेत् नाशयेत् ॥ १० ॥ अर्थात् मृगयादिव्याजात् परराष्ट्रं समाचरन् परपक्षान्विधूनयेत् ॥ ११ ॥ छायां परदुर्गाधिपतिना संधिकृत्वा देवतादर्शनादि व्याजेनाकस्मात्परदुर्गं गत्वा प्रविश्य तन्नाशयेदित्याह उच्छ्रितानिति ॥ १२ ॥ असितग्रीवो मयूरो निशीव प्रावृषि मज्जेत अदृश्योंऽतःपुरचर एव स्यात् ॥ १३ ॥ तत्रापि चारैर्दर्शितासु भूमिषु धात्रीसौविदल्लसूपकारादिषु परैर्भेदितेषु अभिगतान्विषादीन्पाशान्परिवर्जयेदात्मानं रक्षेच्चेत्याह नेति ॥ १४ ॥ ननु कुतस्तत्रापि पाशप्रसक्तिरत आह प्रणयेदिति गहने दुर्बोधे पाशज्ञाने सति तांकपटभूमिं प्रतिपद्यात्मानं प्रणयेत्प्रापयेत्तदानश्येदेव वाशब्द एवार्थे प्रयोजयंति हि राजानो विषमयीं कन्यां कृत्वा द्वीपांतरप्राप्तेयं पद्मिनीजातीया कन्या अस्याः स्पर्शमात्रात् दशी तिवार्षिको पि षोडशवर्षो भवतीति सेयमतिश्रेष्ठरत्नतया श्रीमतामर्थे कल्पितानुग्राह्या चेयं वयं चेति ब्रुवाणाः तत्र चारमुखात्कपटं श्रुत्वा तां न प्रणयेत् ऊहितान्केनचिन्निमित्तेन तर्कितांस्तानतिविषान्कन्यादीन् स्पर्शमात्रेणोच्छ्वासमात्रेण वा संगतमक्षिकामशकादिमरणलिंगेन ज्ञातान्हन्यादेव ॥ १५ ॥

मृजावान्स्यात्स्वयूथ्येषु भौमानि चरणैः क्षिपेत् ॥ जातपक्षः परिस्पंदे स्वे प्रेक्षेद्वैकल्यमात्मनः ॥ १० ॥ दोषान्विवृणुयाच्छत्रोः परपक्षान्विधूनयेत् ॥ काननेष्विव पुष्पाणि बहिरर्थान्समाचरन् ॥ ११ ॥ उच्छ्रितान्नाशयेत्स्फीतान्नरेंद्रानचलोपमान् ॥ श्रयेच्छायामविज्ञातां गुप्तं रणमुपाश्रयेत् ॥ १२ ॥ प्रावृषीवासितग्रीवो मज्जेत निशि निर्जने ॥ मायूरेण गुणेनैव स्त्रीभिश्चावेक्षितश्चरेत् ॥ १३ ॥ न जह्याच्च तनुत्राणं रक्षेदात्मानमात्मना ॥ चारभूमिष्वभिगतान्पाशांश्च परिवर्जयेत् ॥ १४ ॥ प्रणयेद्वापि तां भूमिं प्रणश्येद्गहने पुनः ॥ हन्यात्क्रुद्धानतिविषांस्तान्जिह्मगतयो हितान् ॥ १५ ॥ नाशयेद्बलबर्हाणि सन्निवासान्निवासयेत् ॥ सदा बर्हिनिभः कामं प्रशस्तं कृतमाचरेत् ॥ सर्वतश्चाददेत्प्रज्ञां पतंगं गहनेष्विव ॥ १६ ॥ एवं मयूरवद्राजा स्वराज्यं परिपालयेत् ॥ आत्मबुद्धिकरीं नीतिं विदधीत विचक्षणः ॥ १७ ॥ आत्मसंयमनं बुद्ध्या परबुद्ध्यावधारणं ॥ बुद्ध्या चात्मगुणप्राप्तिरेतच्छास्त्रनिदर्शनं ॥ १८ ॥ परं विश्वासयेत्साम्ना स्वशक्तिं चोपलक्षयेत् ॥ आत्मनः परिमर्शेन बुद्धिं बुद्ध्या विचारयेत् ॥ १९ ॥

नाशयेदिति सार्धः बलबर्हाणि स्थूलान्पक्षान्सैन्यस्य पक्षस्थानीयान्महाशिबिरवारवनितानटनर्तकादींश्च नाशयेत् मयूर इव दूरीकुर्यात् बलं गंधरसे रूपे स्थामनि स्थौल्य सैन्ययोरिति मेदिनी सन्निवासान्दृढमूलान्पक्षानमात्यादीन् शूरांश्च वासयेत् स्थापयेत् बर्हिनिभः मयूरतुल्यः कामं यथेष्टं प्रशस्तं कृतं प्रशस्तां क्रियां पक्षाणां विस्फारणमाचरेत् अनेनैव क्रमेण सर्वतश्च जातिमात्रात्प्रज्ञां आददीत यथोक्तं बकवच्चिंतयेदर्थान्सिंहवच्च पराक्रमेदित्यादि पतंगं शलभसमूहो यथा गहनेषु पतति गहनं च निष्पत्रं करोति एवं संभूय शत्रुराष्ट्रे पतितव्यमित्यर्थः पन्नगं गहनेष्विवेति पाठे पन्नगग्राही पन्नगमिवाकस्माच्छत्रुं गृह्णीयादित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ बुद्ध्या आत्मनः संयमनं इत्थमेव कर्तुं युक्तं नियमं कुर्यात् परबुद्ध्या च तत्रैवार्थे संवादितया तस्यार्थस्यावधारणं दृढतरो निश्चयः कार्यः बुद्ध्या शास्त्रोत्थधिया आत्मगुणस्य पूर्वोक्त निश्चयहेतोः प्राप्तिर्भवति एतदेव शास्त्रस्य निदर्शनं प्रयोजनं यत्कार्यक्षोदक्षमता बुद्धेरित्यर्थः ॥ १८ ॥ आत्मनः स्वस्य परिमर्शेन सर्वतोतीतानागतविचारेण बुद्धिं कार्यनिश्चयं बुद्ध्या ऊहापोहकौशलरूपया मेधया विचारयेत्साधकबाधकभूमौ संचारयेत् ॥ १९ ॥

तमेवाह सांत्वेति वक्तव्येउपदेशेकर्तव्येकृतंअलंतस्योपदेशापेक्षानास्तीत्यर्थः ॥ २० ॥ सःअनंतरश्लोकोक्तःप्राज्ञोबुध्याबृहस्पतिसमोपिसन्यदिनिकृष्टांकथांनिर्बुद्धित्ववादंप्रामुयात्तर्हिसद्यएवयुक्त्यास्व भावंस्वास्थ्यंएष्यते उदकेप्रक्षिप्तंतप्तमायसंशैत्यमिव ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गोभिःरश्मिभिः चरान्चारान्स्वनुचरान्समाचारान् ॥ ३२ ॥ न

सांत्वयोगमतिःप्राज्ञःकार्याकार्यप्रयोजकः॥ निगूढबुद्धेर्धीरस्यवक्तव्येवाकृतंतथा॥ २० ॥ सनिकृष्टांकथांप्राज्ञोयदिबुद्ध्याबृहस्पतिः ॥ स्वभावमेष्यतेतप्तंकृ ष्णायसमिवोदके॥ २१ ॥ अनुयुंजीतकृत्यानिसर्वाण्येवमहीपतिः॥ आगमैरुपदिष्टानिस्वस्यचैवपरस्यच॥ २२॥ मृदुशीलंतथाप्राज्ञंशूरंचार्थविधानवित्॥ स्वकर्मणिनियुंजीतयेचान्येचबलाधिकाः॥ २३॥ अथदृष्टानियुक्तानिस्वानुरूपेषुकर्मसु॥ सर्वांस्ताननुवर्तेतस्वरांस्तंत्रीरिवायता॥ २४ ॥ धर्माणामविरोधे नसर्वेषांप्रियमाचरेत्॥ ममायमितिराजायःसपर्वतइवाचलः॥ २५॥ व्यवसायंसमाधायसूर्योरश्मीनिवायतान्॥ धर्ममेवाभिरक्षेतकृत्वातुल्येप्रियाप्रिये॥ ॥ २६॥ कुलप्रकृतिदेशानांधर्मज्ञान्मृदुभाषिणः॥ मध्येवयसिनिर्दोषान्हितेयुक्तानविक्लवान्॥ २७॥ अलुब्धान्शिक्षितान्दांतान्धर्मेषुपरिनिष्ठितान्॥ स्थाप येत्सर्वकार्येषुराजाधर्मार्थरक्षिणः॥ २८॥ एतेनचप्रकारेणकृत्यानामागतिंगतिं॥ युक्तःसमनुतिष्ठेततुष्टश्चारैरुपस्कृतः॥ २९॥ अमोघक्रोधहर्षस्यस्वयंकृत्यान्व वेक्षितुः॥ आत्मप्रत्ययकोशस्यवसुदैववसुंधरा ॥ ३० ॥ व्यक्तश्चानुग्रहोयस्ययथार्थश्चापिनिग्रहः ॥ गुप्तात्मागुप्तराष्ट्रश्चसराजाराजधर्मवित्॥ ३१ ॥ नित्यं राष्ट्रमवेक्षेतगोभिःसूर्यइवोदितः॥ चरान्स्वनुचरान्विद्यात्तथाबुद्ध्यास्वयंचरेत्॥ ३२ ॥ कालंप्राप्तमुपादद्यान्नार्थंराजाप्रसूचयेत्॥ अहन्यहनिसंदुह्यान्महींगा मिवबुद्धिमान्॥ ३३ ॥ यथाक्रमेणपुष्पेभ्यश्चिनोतिमधुषट्पदः॥ तथाद्रव्यमुपादायराजाकुर्वीतसंचयं ॥ ३४ ॥ यद्धिगुप्तावशिष्टंस्यात्तद्वित्तंधर्मकामयोः॥ संचयान्नविसर्गीस्याद्राजाशास्त्रविदात्मवान्॥ ३५॥ नार्थमल्पंपरिभवेन्नावमन्येतशात्रवान्॥ बुद्ध्यातुबुद्ध्येदात्मानंनचाबुद्धिषुविश्वसेत् ॥ ३६॥ धृतिर्दा क्ष्यंसंयमोबुद्धिरात्माधैर्यंशौर्यंदेशकालाप्रमादः ॥ अल्पस्यवाबहुनोवाविवृद्धौधनस्यैतान्यष्टसमिंधनानि॥ ३७॥ अग्निस्तोकोवर्धतेप्याज्यसिक्तोबीजंचैकं रोहसहस्रमेति॥ आयव्ययौविपुलौसन्निशाम्यतस्मादल्पंनावमन्येतवित्तं॥ ३८॥ बालोप्यबालःस्थविरोरिपुर्यःसदाप्रमत्तंपुरुषंनिहन्यात्॥ कालेनान्यस्तस्य मूलंहरेतकालज्ञातापार्थिवानांवरिष्ठः॥ ३९ ॥

अर्थंप्रसूचयेत् अर्थवत्तांनज्ञापयेत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ संचयान्नविसर्गीस्यात् कोशाद्धनंनदद्यादपितूपर्यात्दतमेवेत्यर्थः ॥ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आत्मदेहः देशेकालेवाऽप्रमादइत्येकं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अबालःअहीनः अन्यःसंपन्नः ॥ ३९ ॥

शत्रोःशत्रुंप्राप्य नैवहीयेत्नैवप्रमादीस्यात् ॥ ४० ॥ क्षयंऐश्वर्यं सर्वंऐश्वर्यादि कामोविजिगीषादिस्तौसर्वकामौबुध्वावासंदधीतसंधिंवाकुर्यात् अन्यत्विग्रहादिकंकुर्यात् ॥ ४१ ॥ वर्धमानंक्षीयमाणं बुद्धेःपश्चात्बुध्यनुसारि ॥ ४२॥ अल्पेनापिसत्वेनबलेन अर्थ्यमानैर्युक्तं आत्मानंप्रार्थयते लुब्धोद्गमश्चभवतीत्यर्थःश्रेयःपात्रंनपूरयतेततःश्रेयोपसर्पतीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ प्रगृहीतः स्निग्धः लक्ष्म्याःमूलंअर्थं सर्वशःसर्वाभ्यःसंपीड्यमानःसंपीडयन्प्रजासुविद्युद्वत्संपातंसम्यक्पतित्वापिऊर्जितःस्यात् अत्रबृहद्वृक्षदृष्टांतः प्रागेवोक्तः ॥४४॥ व्यवसायेनउद्योगेनविद्यात्लभेत् ॥ ४५॥ अनुद्योगेनजन्मननाशयेदित्याह

हरेत्कीर्तिंधर्ममस्योपरुंध्यादर्थेदीर्घंवीर्यमस्योपहन्यात् ॥ रिपुर्द्वेषादुर्बलोवाबलीवातस्माच्छत्रोर्नैवहीयेद्यतात्मा ॥ ४० ॥ क्षयंवृद्धिंपालनंसंचयंवाबुध्वाप्युभौसंहतौसर्वकामौ ॥ ततश्चान्यन्मतिमान्संदधीततस्माद्राजाबुद्धिमत्तांश्रयेत ॥४१॥ बुद्धिर्दीप्ताबलवंतंहिनस्तिबलंबुद्ध्यापाल्यतेवर्धमानं ॥ शत्रुर्बुद्ध्यासीदतेवर्धमानोबुद्धेःपश्चात्कर्मयत्तत्प्रशस्तं ॥ ४२॥ सर्वान्कामान्कामयानोहिधीरःसत्वेनाल्पेनाप्नुतेहीनदोषः ॥ यश्चात्मानंप्रार्थयतेर्थ्यमानैःश्रेयःपात्रंपूरयतेचनाल्पं ॥ ४३ ॥ तस्माद्राजाप्रगृहीतःप्रजासुमूलंलक्ष्म्याःसर्वशोप्याददीत ॥ दीर्घकालंह्यपिसंपीड्यमानोविद्युत्संपातमपिवानोर्जितःस्यात् ॥४४॥ विद्यातपोवाविपुलंधनंवासर्वंह्येतद्व्यवसायेनशक्यं ॥ बुद्ध्यायत्तंतन्निवसेद्देहवत्सुतस्माद्विद्याद्व्यवसायंप्रभूतं ॥ ४५॥ यत्रासतेमतिमंतोमनस्विनःशक्रोविष्णुर्यत्रसरस्वतीच ॥ वसंतिभूतानिचयत्रनित्यंतस्माद्विद्वान्नावमन्येतदेहं ॥ ४६॥ लुब्धंहन्यात्संप्रदानेननित्यंलुब्धस्तृप्तिंपरवित्तस्यनैति ॥ सर्वोलुब्धःकर्मगुणोपभोगेयोर्थैर्हीनोधर्मकामौजहाति ॥४७॥ धनंभोगंपुत्रदारंसमृद्धिंसर्वंलुब्धःप्रार्थयतेपरेषां ॥ लुब्धेदोषाःसंभवंतीहसर्वेतस्माद्राजानप्रगृह्णीतलुब्धं ॥ ४८ ॥ संदर्शनेनपुरुषंजघन्यमपिचोदयेत् ॥ आरंभान्द्विषतांप्राज्ञःसर्वार्थांश्चप्रसूदयेत् ॥ ४९॥ धर्मान्वितेषुविज्ञातामंत्रीगुप्तश्चपांडव ॥ आप्तोराजाकुलीनश्चपर्याप्तोराजसंग्रहे ॥ ५० ॥ विधिप्रयुक्तान्नरदेवधर्मानुक्तान्समासेननिबोधबुद्ध्या ॥ इमान्विदध्याद्व्यतिसृत्ययोवैराजामहींपालयितुंसशक्तः ॥ ५१ ॥ अनीतिजंयस्यविधानजंसुखंहठप्रणीतंविधिवत्प्रदृश्यते ॥ नविद्यतेतस्यगतिर्महीपतेर्नविद्यतेराज्यसुखंह्यनुत्तमं ॥ ५२॥

यत्रेति ॥४६॥ कर्मयज्ञादिगुणोअंगंयस्यतत्फलं सुखंतदुपभोगेसर्वोपिलुब्धः सचेदर्थैर्हीनस्तर्हिसुखलोभाद्धर्मकामंद्रव्यादिविषयंचजहाति ॥४७॥ समृद्धिंचप्राप्यापीतिशेषः धनंउत्कोचरूपं नप्रगृह्णीतनसंगृह्णीत ॥४८॥४९॥ धर्मान्वितेषुब्राह्मणमंडलेषु विज्ञाताज्ञाततत्त्वः राजसंग्रहेसामंतवशीकरणे ॥५०॥ निबोधबुध्यस्व व्यतिसृत्यगुरुमनुसृत्य विदध्यात्तद्वदिकुर्यात् ॥५१॥ विधानजंदैवप्राप्तं राजधर्माज्ञानेप्राप्तोप्यर्थःसद्योनश्यतीत्यर्थः ॥ ५२ ॥

गुणोपपन्नान्शौर्यादियुक्तान् गुणेषुसंधिविग्रहादिषु आत्मवानप्रमत्तः यतः उत्थानंकुर्वाणान्शात्रवानभिसंधायलक्षीकृत्यनिहंति ॥ ५३ ॥ दोषदर्शीनिर्दोषेष्वपीतिशेषः ॥ ५४ ॥ सुहृत्सुविज्ञायज्ञानपूर्वं कंप्रीतेःप्रवृत्तौसत्यांयौसुहृदौनिवृत्यनितरांवत्वाएकस्मिन्कार्येविनिवर्तितौअभिमुखीकृतौतयोरुभयोर्मध्येयदेवगुरुभारमावहेत्तदेवउदाहरेत्प्रशंसेत् ॥ ५५ ॥ चरअनुतिष्ठ आदधत्स्वआधत्स्व दधधारणेइत्यस्यरूपं ॥ ५६ ॥ इतिशांतिप०रा०नै०भारतभा०विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥७॥ अयंपितामहेनेत्यध्यायद्वयेनदंडस्वरूपादिकमुच्यते ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥ कोदंडइत्या

धनैर्विशिष्टान्मतिशीलपूजितान्गुणोपपन्नान्युधिदृष्टविक्रमान्॥ गुणेषुदृक्ष्वानचिरादिवात्मवान्यतोभिसंधायनिहंतिशात्रवान्॥ ५३ ॥ पश्येदुपायान्विविधैःक्रियापथैर्नचानुपायेनमतिंनिवेशयेत्॥ श्रियंविशिष्टांविपुलंयशोधनंनदोषदर्शीपुरुषःसमश्नुते ॥५४॥ प्रीतिप्रवृत्तौविनिवर्तितौयथासुहृत्सुविज्ञायनिवृत्यचोभयोः॥ यदेवमित्रंगुरुभारमावहेत्तदेवसुस्निग्धमुदाहरेद्बुधः॥ ५५ ॥ एतांमयोक्तांश्चरराजधर्मान्नृणांचगुप्तौमतिमादधत्स्व॥ अवाप्स्यसेपुण्यफलंसुखेनसर्वोहिलोकोनृपधर्ममूलः॥ ५६॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध०राजधर्मकथनेविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२० ॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच अयंपितामहेनोक्तोराजधर्मःसनातनः॥ ईश्वरश्चमहादंडोदंडेसर्वंप्रतिष्ठितं॥१॥ देवतानामृषीणांचपितॄणांचमहात्मनां ॥ यक्षरक्षःपिशाचानांसाध्यानांचविशेषतः॥ २॥सर्वेषांप्राणिनांलोकेतिर्यग्योनिनिवासिनां॥सर्वव्यापीमहातेजादंडःश्रेयानितिप्रभो॥३॥इत्येवमुक्तंभवतादंडेवैसचराचरं॥पश्यतालोकमासक्तंससुरासुरमानुषं॥४॥ एतदिच्छाम्यहंज्ञातुंतत्त्वेनभरतर्षभ॥ कोदंडःकीदृशोदंडःकिंरूपःकिंपरायणः॥५॥किमात्मकःकथंभूतःकथंमूर्तिःकथंप्रभो॥ जागर्तिचकथंदंडःप्रजास्ववहितात्मकः॥६॥कश्चपूर्वापरमिदंजागर्तिप्रतिपालयन्॥ कश्चविज्ञायतेपूर्वंकोवरोदंडसंज्ञितः॥ किंसंस्थश्चभवेद्दंडःकावास्यगतिरुच्यते॥७॥ भीष्मउवाच शृणुकौरव्ययोदंडोव्यवहारोयथाचसः॥ यस्मिन्हिसर्वमायत्तंसदंडइहकेवलः॥८॥ धर्मसंख्यामहाराजव्यवहारइतीष्यते॥ तस्यलोपःकथंनस्याल्लोकेष्ववहितात्मनः॥९॥ इत्येवंव्यवहारस्यव्यवहारत्वमिष्यते॥ अपिचैतत्पुराराजन्मनुनाप्रोक्तमादितः॥१०॥ सुप्रणीतेनदंडेनप्रियाप्रियसमात्मना॥ प्रजारक्षतियःसम्यग्धर्मएवसकेवलः॥ ११ ॥

ख्यएकादशप्रश्नास्तत्रकोदंडइत्यस्योत्तरमाह धर्मेति धर्मस्यसंख्या सम्यक्ख्यानंप्रकाशनंदंडापरपर्यायव्यवहारशब्दवाच्यं व्यवहारपदंनिर्वक्ति तस्येतिसार्धेन अवहितात्मनोराज्ञः तस्यधर्मस्यलोपःकथंकेनप्रकारेणनस्यात्सप्रकारोव्यवहारः विगतःअवहारोनीचमार्गेणपरस्वादिहरणंयस्मात्सइतिव्युत्पत्त्यासिद्धः॥ ९॥अपिचेति एतत्एतस्यव्यवहारस्य ॥१०॥प्रजारक्षकत्वाद्व्यवहारएवधर्मपदवाच्योपीत्याहसुप्रणीतेनेति ॥ ११ ॥

यथेति सुप्रणीतेनेतिश्लोकेनयन्मनुवचनमुक्तंतद्ब्रह्मणएववचनंमनुमुखाच्छुतमित्यर्थः ॥ १२ ॥ प्रागिति दंडएवउक्तवचनाद्धर्मशब्देनव्यवहारशब्देनचोच्यतइत्यर्थः प्राग्वचनंधर्मवचनं ॥ १३ ॥ रूपतो ग्निरिवोत्थितइतितस्यांतररूपंदुष्टसंतापकत्वात्क्रूरमग्नितुल्यमित्युक्तं ॥१४॥ बाह्यंरूपंवर्णयति नीलेति दंडाधिष्ठात्र्यादेवतायाइदंध्यानादिकंअज्ञानाददंड्यदंडजंदोषंनिराकर्तुंदंडकर्तृभिरमात्यादिभिर्ध्येयमित्ये वमर्थयुक्तं यदितुलौकिकानिदंडधर्मव्यवहारांगान्यत्रोत्प्रेक्ष्यंतेतर्हिएवंव्याख्येयं तत्रदंडःसंहर्तृत्वाद्रौद्रोरुद्रश्चनीललोहितइतितस्याग्निरिवोत्थितइतिलोहितंरूपमुक्तं नीलंचनीलोत्पलेतिनिरुक्तं तत्रराज्ञोदंड्ये द्वेषात्तद्धनेचलोभात्प्रणयेस्यदंडस्यमालिन्यरागोत्पन्नत्वान्नीललोहितंदंडस्यरूपं चतस्रोदंष्ट्राइवप्राणिनांवधसाधनानियत्रसः तथाहि केचिन्मानभंगेन केचिद्धनहरणेन केचिदंगवैकल्येन केचित्प्राणव्यापाद नेनचवध्यंतेऽतस्तान्येवतद्दंष्ट्राः चत्वारोभुजाःअर्थादानकर्तारोयस्यसः तथाहि प्रजाभ्यःसामंतेभ्यश्चकरादानंअनृतादर्थिनोऽर्थ्यमानद्रव्याद्द्विगुणधनादानं अनृतात्प्रत्यर्थिनस्तत्समंद्रव्यादानं धनवतःकदर्याद्वि प्रात्सर्वस्वादानंचेति अथतस्यैवव्यवहाररूपिणोरूपंवर्णयति अष्टपान्नैकनयनःशंकुकर्णोर्ध्वरोमवान् जटीद्विजिव्हइति आवेदनं भाषासंप्रतिपत्तिर्मिथ्योत्तरं कारणोत्तरं प्राङ्न्यायं प्रतिभूःक्रियाफलसिद्धिश्चे

यथोक्तमेतद्वचनंप्रागेवमनुनापुरा॥ यन्मयोक्तंमनुष्येंद्रब्रह्मणोवचनंमहत्॥ १२॥ प्रागिदंवचनंप्रोक्तमतःप्राग्वचनंविदुः॥ व्यवहारस्यचाख्यानाद्व्यवहारइ होच्यते॥१३॥ दंडेत्रिवर्गःसततंसुप्रणीतेप्रवर्तते॥ दैवंहिपरमोदंडोरूपतोग्निरिवोत्थितः॥१४॥ नीलोत्पलदलश्यामश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः॥ अष्टपान्नैकनयनःशं कुकर्णोर्ध्वरोमवान्॥ १५॥ जटीद्विजिव्हस्ताम्रास्योमृगराजतनुच्छदः॥ एतद्रूपंबिभर्त्युग्रंदंडोनित्यंदुराधरः॥ १६॥ असिर्धनुर्गदाशक्तिस्त्रिशूलंमुद्गरःशरः॥ मुसलंपरशुश्चक्रंपाशोदंडर्ष्टितोमराः॥ १७॥ सर्वप्रहरणीयानिसंतियानीहकानिचित्॥ दंडएवससर्वात्मालोकेचरतिमूर्तिमान्॥ १८॥

त्यष्टौपादाः एतैर्हिनिमित्तैर्दंडश्चरतिनान्यथेत्येतेषांपादत्वं तत्रआवेदनंअर्थिनासभ्यान्प्रतिगत्वादेवदत्तोमदीयंशतंसुवर्णानांअमुकस्मिन्देशेकालेसाक्षिणिचगृहीत्वानददातीति तद्धस्तेनलेखनं पुनरपिप्रत्यर्थिन माहूयतत्समक्षंतथैवलेखनंभाषा तत्रप्रत्यर्थिनाहमेतस्यधारयामीत्युक्तेनकस्यापिदंडइति तदिदंसंप्रतिपत्तिरूपमुत्तरं नदंडपादत्वेनगण्यते नाहमेतस्यधारयामीतिमिथ्योत्तरं मयागृहीतमासीत्तत्पुनःपरावृत्यदत्त मितिकारणोत्तरं अस्मिन्नर्थेऽनेनपूर्वमहमभियुक्तस्तत्रपराजितोमयेतिप्राङ्न्यायोत्तरं त्रिविधेप्यस्मिन्नुत्तरेअर्थिप्रत्यर्थिभ्यांप्रतिभूर्देयः अहमेतस्मिन्पराजितइदंद्रव्यंदास्यामीतिक्रियास्वमतसाधकानांसा क्षिपत्रभोगशपथादीनांप्रदर्शनंततोऽच्यवने तस्यजयइति अष्टभ्यःपादेभ्योऽनंतरअपराधीदंड्यतइत्येतेदंडस्यपादाः यदाहयाज्ञवल्क्यः निन्हवेभावितोदद्यात्धनंराज्ञेचतत्समं मिथ्याभियोगीद्विगुणमभियोगाद्ध नंवहेदिति नैकनयनः नैकानिबहूनिनयनस्थानीयानिराजामात्यपुरोहितपर्षदाख्यानि दर्शनसाधनानियस्मिन् शंकुकर्णःतीक्ष्णकर्णःअवश्यंश्राव्य ऊर्ध्वरोमवान्अत्यंतंउत्फुल्लः शंकुकर्णश्चासौऊर्ध्वरोमवां श्चेतिसमासः॥१५॥ जटीति जटाअनेकसंदेहजटिलः द्विजिव्हः अर्थिप्रत्यर्थिनोर्वाक्यवैमत्यात्द्वैजिव्हेयस्यसतथा एवंव्यवहाररूपिणोदंडस्यरूपमुक्त्वाधर्माख्यंदंडरूपमाह ताम्रास्योमृगराजतनुच्छदइति ताम्रोवन्हिरेवाहवनीयादिरास्यंयस्यसतथा मृगराजःकृष्णमृगस्तत्संबंधिचर्मतनुच्छदःशरीराच्छादकंप्रावरणमस्य एतेनदीक्षाप्रधानोयज्ञउक्तः एतच्चसर्वेषांदानोपवासहोमादीनामुपलक्षणं॥१६॥१७॥१८॥

॥१९॥२०॥२१॥२२॥ मुख्यंदंडस्यरूपमाह दंडोहीति॥२३॥तत्पत्न्यारूपमाह तथेति दंडेनसहितानीतिर्दंडनीतिः॥२४॥ किंपरायणइत्यस्योत्तरमर्थानर्थादिविवेकएवतस्यपरायणमित्याह अर्थानर्थावित्यादिनातस्माद्दंडःपरायणमित्यंतेन ॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ किमात्मकः कथंभूतः कथंमूर्तिरितिप्रश्नत्रयस्योत्तरमाह व्यवस्थापयतीति लोकपालनात्मकः स

भिंदंश्छिंदन्रुजन्कृंतन्दारयन्पाटयंस्तथा॥ घातयन्नभिधावंश्चदंडएवचरत्युत ॥ १९ ॥ असिर्विशसनोधर्मस्तीक्ष्णवर्मादुराधरः ॥ श्रीगर्भोविजयःशास्ताव्यवहारःसनातनः॥ २० ॥ शास्त्रंब्राह्मणमंत्राश्चशास्ताप्राग्वदतांवरः॥ धर्मपालोक्षरोदेवःसत्यगोनित्यगोग्रजः॥२१॥ असंगोरुद्रतनयोमनुर्ज्येष्ठःशिवंकरः॥ नामान्येतानिदंडस्यकीर्तितानियुधिष्ठिर॥ २२ ॥ दंडोहिभगवान्विष्णुर्दंडोनारायणःप्रभुः ॥ शश्वद्रूपंमहद्बिभ्रन्महान्पुरुषउच्यते॥ २३॥ तथोक्ताब्रह्मकन्येतिलक्ष्मीर्वृत्तिःसरस्वती॥ दंडनीतिर्जगद्धात्रीदंडोहिबहुविग्रहः॥ २४ ॥ अर्थानर्थौसुखंदुःखंधर्माधर्मौबलाबले॥ दौर्भाग्यंभागधेयंचपुण्यापुण्येगुणागुणौ॥२५॥ कामाकामावृतुर्मासःशर्वरीदिवसःक्षणः॥ अप्रमादःप्रमादश्चहर्षक्रोधौशमोदमः॥२६॥ दैवंपुरुषकारश्चमोक्षामोक्षौभयाभये॥ हिंसाहिंसेतपोयज्ञःसंयमोथविषाविषं॥ २७॥ अंतश्चादिश्चमध्यंचकृत्यानांचप्रपंचनं॥ मदःप्रमादोदर्पश्चदंभोधैर्यंनयानयौ॥ २८॥ अशक्तिःशक्तिरित्येवंमानस्तंभौव्ययाव्ययौ॥ विनयश्चविसर्गश्चकालाकालौचभारत॥२९॥ अनृतंज्ञानितासत्यंश्रद्धाश्रद्धेतथैवच॥ क्लीबताव्यवसायश्चलाभालाभौजयाजयौ॥३०॥ तीक्ष्णतामृदुतामृत्युरागमानागमौतथा॥ विरोधश्चाविरोधश्चकार्याकार्येबलाबले॥३१॥ असूयाचानसूयाचधर्माधर्मौतथैवच ॥ अपत्रपानपत्रपेह्रीश्चसंपद्विपत्पदं॥ ३२॥ तेजःकर्माणिपांडित्यंवाक्शक्तिस्तत्त्वबुद्धिता॥ एवंदंडस्यकौरव्यलोकेस्मिन्बहुरूपता ॥ ३३॥ नस्याद्यदीहदंडोवैप्रमथेयुःपरस्परं॥ भयाद्दंडस्यनान्योन्यंघ्नंतिचैवयुधिष्ठिर॥ ३४॥ दंडेनरक्ष्यमाणाहिराजन्नहरहःप्रजाः॥ राजानंवर्धयंतीहतस्माद्दंडःपरायणं॥ ३५॥ व्यवस्थापयतिक्षिप्रमिमंलोकंनरेश्वर॥ सत्येव्यवस्थितोधर्मोब्राह्मणेष्ववतिष्ठते॥ ३६॥ धर्मयुक्ताद्विजश्रेष्ठादेवयुक्ताभवंतिच ॥ बभूवयज्ञोदेवेभ्योयज्ञःप्रीणातिदेवताः॥ ३७॥ प्रीताश्चदेवतानित्यमिंद्रेपरिवदंत्यपि॥ अन्नंददातिशक्रश्चाप्यनुगृह्णन्निमाःप्रजाः ॥३८॥ प्राणाश्चसर्वभूतानांनित्यमन्नेप्रतिष्ठिताः॥ तस्मात्प्रजाःप्रतिष्ठंतेदंडोजागर्तितासुच॥३९॥

त्यपक्षपातीब्राह्मणमूर्तिस्वरूपइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ दंडस्यब्राह्मणमूर्तित्वंविवृण्वन्कथंजागर्तिइत्यस्योत्तरमाह धर्मयुक्ताइत्यादिना ब्राह्मणमूर्तिर्दंडोयज्ञादिद्वारान्नसृष्टिहेतुतयाभूतानिपालयन्जागर्तीतिश्लोकत्रयार्थः ॥३७॥३८॥३९॥

कश्चपूर्वापरमिदंजागर्तिप्रतिपालयन्नित्यस्योत्तरमाह एवंप्रयोजनइत्यादिनाज्ञेयोनःसनरेंद्रस्योदंडःप्रत्ययएवचेत्यंतेन ॥ ४० ॥४१॥ अददद्दीश्वरइतिशेषः अस्मैराज्ञे दंडंदंडनीतिं अतएवायंबलेनसंयुक्तः पंचविधआत्मायस्यसतथा धर्मव्यवहारदंडेश्वरजीवरूपेणपंचप्रकारात्मकोराजा ॥ ४२ ॥ बहुधनसहिताअमात्याबहुधनामात्याः बलानितुतेजओजःसहआख्यानिदेहेंद्रियबुद्धिसामर्थ्यानि अष्टकैरष्टसंख्याकैरनंतरश्लोकेवक्ष्यमाणैर्हस्त्यादिभिराहार्यमर्जनीयं अन्यद्बलंकोशवद्धिरूपं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अंगस्यसैन्यस्य राज्यस्यदंडमेवांगमितिवाक्यशेषात् युक्तस्यसन्नद्धस्यरथादिकंशरीरंविदुरिति तृतीयेनान्वयः रसदाःवैद्याः ॥ ४५ ॥ प्राड्विवाकाःपृच्छतीतिप्राट्सचासौविवाकश्चविवदमानयोर्द्वयोःप्रवृत्तिनिमित्तवेत्ता ॥ ४६ ॥ दंडंसैन्यंदंडःप्रसिद्धः ॥ ४७ ॥ दंडोदंडाधीनं ॥ ४८ ॥ प्रदर्शितोदंडः स्थापनायचप्रदर्शिताब्राह्मणाः ॥ ४९ ॥ भर्तृप्रत्ययःभर्तारौद्वौविवदमानौप्रत्ययःकारणंयस्यसतथावादिप्रतिवादिभ्यांप्रवर्तितोव्यवहारः तयोरन्यतरस्यप्रत्ययोभ्युपगमोलक्षणंयस्यसभर्तृप्रत्ययलक्षणः

एवंप्रयोजनश्चैवदंडःक्षत्रियतांगतः ॥ रक्षन्प्रजाःसजागर्तिनित्यंस्ववहितोक्षरः ॥४०॥ ईश्वरःपुरुषःप्राणःसत्वंचित्तंप्रजापतिः ॥ भूतात्माजीवइत्येवंनामभिः प्रोच्यतेष्टभिः ॥ ४१ ॥ अददद्दंडमेवास्मैधृतमैश्वर्यमेवच ॥ बलेनयश्चसंयुक्तःसदापंचविधात्मकः ॥ ४२ ॥ कुलंबहुधनामात्याःप्रज्ञाप्रोक्ताबलानितु ॥ आहार्यमष्टकैर्द्रव्यैर्बलमन्यद्युधिष्ठिर ॥ ४३ ॥ हस्तिनोश्वारथाःपत्तिर्नावोविष्टिस्तथैवच ॥ दैशिकाश्चाविकाश्चैवतदष्टांगंबलंस्मृतं ॥ ४४ ॥ अथवांगस्ययुक्तस्यरथिनोहस्तियायिनः ॥ अश्वारोहाःपदाताश्चमंत्रिणोरसदाश्चये ॥ ४५ ॥ भिक्षुकाःप्राड्विवाकाश्चमौहूर्तादैवचिंतकाः ॥ कोशोमित्राणिधान्यंचसर्वोपकरणानिच ॥४६॥ सप्तप्रकृतिचाष्टांगंशरीरमिहयद्विदुः ॥ राज्यस्यदंडमेवांगंदंडःप्रभवएवच॥४७॥ईश्वरेणप्रयत्नेनकारणात्क्षत्रियस्यच ॥ दंडोदत्तःसमानात्मादंडोहीदंसनातनं ॥ ४८ ॥ राज्ञांपूज्यतमोनान्योयथाधर्मःप्रदर्शितः ॥ ब्रह्मणालोकरक्षार्थंस्वधर्मस्थापनायच ॥४९॥ भर्तृप्रत्ययउत्पन्नोव्यवहारस्तथापरः ॥ तस्माद्यःसहितोदृष्टोभर्तृप्रत्ययलक्षणः ॥५०॥ व्यवहारस्तुवेदात्मावेदप्रत्ययउच्यते ॥ मौलश्चनरशार्दूलशास्त्रोक्तश्चतथापरः ॥५१ ॥ उक्तोयश्चापिदंडोसौभर्तृप्रत्ययलक्षणः ॥ ज्ञेयोनःसनरेंद्रस्योदंडःप्रत्ययएवच ॥ ५२ ॥ दंडप्रत्ययदृष्टोपिव्यवहारात्मकःस्मृतः ॥ व्यवहारःस्मृतोयश्चसवेदविषयात्मकः ॥ ५३ ॥

अन्यतरपराजयादित्यर्थः सहितोहितमिष्टंतेनयुक्तःसहितः अन्यतरजयावहइत्यर्थः ॥ ५० ॥ वेदात्मावेदोक्तोदोषःपारदार्यादिस्तन्निवृत्त्यर्थंपर्षदंप्रतिगतश्चेत्तत्रप्रायश्चित्तात्मकोवेदहेतुकएवदंडः मौलःकुलाचारप्रयुक्तोयोव्यवहारस्तत्रापिशास्त्रोक्तोदंडः यथाशूद्रस्यसुरापानेप्रायश्चित्तंनास्तिअथापिकस्मिंश्चिच्छूद्रकुलेएवंनियमोयोस्माकंमध्येसुरांपिबतिसज्ञातिबाह्यइतितस्योल्लंघनेशूद्रस्यसुरापानोक्तंप्रायश्चित्तंभवति तथाचशास्त्रविदामनुक्रमणंधर्मज्ञानांसमयःप्रमाणंवेदाश्चेति ॥ ५१ ॥ तेषांत्रयाणांदंडानांमध्येआद्यःक्षत्रियाधीनइत्याह उक्तइति नःअस्माभिःक्षत्रियैर्दंडोपिज्ञेयः तत्रप्रत्ययोपिज्ञेयः ॥५२॥ अस्यापिवेदमूलत्वमाह दंडइति विविधोवहारःअन्योन्यंपरपक्षक्षेपेणस्वपक्षसाधनंव्यवहारस्तदात्मकोन्यायःसयद्यपिदंडःप्रत्ययदृष्टस्तथापिसव्यवहारपदार्थोमन्वादिभिःस्मृतोस्ति अतःसोपिवैदिकप्रणीतत्वाद्वेदविषयात्मकोवेदार्थगोचरोस्तीत्यर्थः ॥ ५३ ॥

इतरौद्वौव्यवहारौवेदमूलत्वाद्धर्मरूपावित्याह यश्चेतिद्वाभ्यां यथाधर्मउद्दिष्टःममपारदार्यजेनाधर्मेणधर्मलोपोमाभूदितिपश्चात्तापवतिउद्दिष्टःप्रायश्चित्तरूपोदंडोधर्मएवेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ प्रजागोप्ताप्रजाकृतस्यनियमस्यरक्षिताशूद्रस्यापिसुरापानप्रायश्चित्तादिरूपःसोपिधर्मएवेत्यर्थः ॥ ५५॥ दंडव्यवहारधर्मवेदसत्यथप्रजापतीनामैकात्म्यमाहद्वाभ्यां यइति ॥५६॥५७॥५८॥ यतः प्रजापतिर्भूतकृत् ततोहेतोः

यश्चवेदप्रसूतात्मासधर्मोगुणदर्शनः॥ धर्मप्रत्ययउद्दिष्टोयथाधर्मकृतात्मभिः॥ ५४ ॥ व्यवहारःप्रजागोप्ताब्रह्मदिष्टोयुधिष्ठिर ॥ त्रीन्धारयतिलोकान्वैसत्यात्माभूतिवर्धनः॥ ५५॥ यश्चदंडःसदृष्टोनोव्यवहारःसनातनः॥ व्यवहारश्चदृष्टोयःसवेदइतिनिश्चितं ॥ ५६ ॥ यश्चवेदःसवैधर्मोयश्चधर्मःससत्पथः॥ ब्रह्मापितामहःपूर्वंबभूवाथप्रजापतिः॥ ५७॥ लोकानांसहिसर्वेषांससुरासुररक्षसां॥ समनुष्योरगवतांकर्ताचैवसभूतकृत्॥ ५८॥ ततोन्योव्यवहारोयंभर्तृप्रत्ययलक्षणः॥ तस्मादिदमथोवाचव्यवहारनिदर्शनं॥ ५९॥ मातापिताचभ्राताचभार्याचैवपुरोहितः॥ नादंड्योविद्यतेराज्ञोयःस्वधर्मेणतिष्ठति॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध०दंडस्वरूपादिकथनेएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२१॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ अंगेषुराजाद्युतिमान्वसुहोमइतिश्रुतः॥ १ ॥ सराजाधर्मविन्नित्यंसहपत्न्यामहातपाः॥ मुंजपृष्ठंजगामाथपितृदेवर्षिपूजितं॥ २॥ तत्रश्रृंगेहिमवतोमेरौकनकपर्वते॥ यत्रमुंजावटेरामोजटाहरणमादिशत्॥ ३ ॥ तदाप्रभृतिराजेंद्रऋषिभिःसंशितव्रतैः॥ मुंजपृष्ठइतिप्रोक्तःसदेशोरुद्रसेवितः॥ ४॥ सतत्रबहुभिर्युक्तस्तदाश्रुतिमयैर्गुणैः॥ ब्राह्मणानामनुमतोदेवर्षिसदृशोभवत्॥५॥ तंकदाचिददीनात्मासखाशक्रस्यमानिता॥अभ्यगच्छन्महीपालोमांधाताशत्रुकर्शनः॥६॥ सोपसृत्यतुमांधातावसुहोमंनराधिपं॥ दृष्ट्वाप्रकृष्टतपसंविनतोग्रेभ्यतिष्ठत॥ ७॥ वसुहोमोपिराज्ञोवैपाद्यमर्घ्यंन्यवेदयत्॥ सप्तांगस्यतुराज्यस्यपप्रच्छकुशलाव्ययं॥ ८॥ सद्भिराचरितंपूर्वंयथावदनुयायिनं॥ अपृच्छद्वसुहोमस्तंराजन्किंकरवाणिते॥९॥ सोब्रवीत्परमप्रीतोमांधाताराजसत्तमं॥ वसुहोमंमहाप्राज्ञमासीनंकुरुनंदन॥ १०॥ मांधातोवाच बृहस्पतेर्मतंराजन्नधीतंसकलंत्वया॥ तथैवौशनसंशास्त्रंविज्ञातंतेनरोत्तम॥ ११॥ तदहंज्ञातुमिच्छामिदंडउत्पद्यतेकथं॥ किंचास्यपूर्वंजागर्तिकिंवापरममुच्यते॥ १२॥

अयमस्मदीयोभर्तृप्रत्ययलक्षणोव्यवहारःप्रवृत्तस्तस्मादस्मिन्विषयेसइदंनिदर्शनंवाक्यंउवाच ॥५९॥ तदेववाक्यंपठति मातेति योराजास्वधर्मेणतिष्ठतितस्यराज्ञइतिसंबंधः ॥६०॥ इतिशांतिप०राजध०नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥१॥ ॥१॥ अत्रदंडोत्पत्तौविषये ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥९॥ १० ॥ ११ ॥ १२॥

आचार्यवेतनंगुरुदक्षिणां॥१३॥१४॥यियक्षुः यष्टुमिच्छुः॥१५॥क्षुवतः क्षुतवतः॥१६॥१७॥दृष्टरूपप्रधानत्वात् दृष्टं रूपंदीक्षापरिग्रहः प्रजानियंतादीक्षांप्रविष्टइतिनियमनरूपोदंडोंतर्हितोऽभवदित्यर्थः॥१८॥

कथंक्षत्रियसंस्थश्चदंडःसंप्रत्यवस्थितः॥ ब्रूहिमेसुमहाप्राज्ञददाम्याचार्यवेतनं॥१३॥ वसुहोमउवाच श्रृणुराजन्यथादंडःसंभूतोलोकसंग्रहः॥ प्रजा
विनयरक्षार्थंधर्मस्यात्मासनातनः॥१४॥ ब्रह्मायियक्षुर्भगवान्सर्वलोकपितामहः॥ ऋत्विजंनात्मनस्तुल्यंददर्शेतिहिनःश्रुतं॥१५॥ सगर्भंशिरसादेवोबहुव
र्षाण्यधारयत्॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुसगर्भःक्षुवतोपतत्॥१६॥ सक्षुपोनामसंभूतःप्रजापतिररिंदम॥ ऋत्विगासीन्महाराजयज्ञेतस्यमहात्मनः॥१७॥ तस्मिन्प्रवृ
त्तेसत्रेतुब्रह्मणःपार्थिवर्षभ॥ दृष्टरूपप्रधानत्वाद्दंडःसोंतर्हितोभवत्॥१८॥ तस्मिन्नंतर्हितेचापिप्रजानांसंकरोभवत्॥ नैवकार्यंनवाकार्यंभोज्याभोज्यंनविद्य
ते॥१९॥ पेयापेयेकुतःसिद्धिर्हिंसंतिचपरस्परं॥ गम्यागम्यंतदानासीत्स्वंपरस्वंचवैसमं॥२०॥परस्परंविलुंपंतिसारमेयायथामिषं॥ अबलान्बलिनोघ्नंतिनिर्म
र्यादमवर्तत॥२१॥ ततःपितामहोविष्णुंभगवंतंसनातनं॥ संपूज्यवरदंदेवंमहादेवमथाब्रवीत्॥२२॥ अत्रत्वमनुकंपांवैकर्तुमर्हसिकेशव॥ संकरोनभवेद
त्रयथातद्वैविधीयतां॥२३॥ ततःसभगवान्ध्यात्वाचिरंशूलवरायुधः॥ आत्मानमात्मनादंडंससृजेदेवसत्तमः॥२४॥ तस्माच्चधर्मचरणान्नीतिर्देवीसर
स्वती॥ ससृजेदंडनीतिंसात्रिषुलोकेषुविश्रुतां॥२५॥ भूयःसभगवान्ध्यात्वाचिरंशूलवरायुधः॥ तस्यतस्यनिकायस्यचकारैकैकमीश्वरं॥२६॥ देवानामी
श्वरंचक्रेदेवंदशशतेक्षणं॥ यमंवैवस्वतंचापिपितॄणामकरोत्प्रभुं॥२७॥ धनानांराक्षसानांचकुबेरमपिचेश्वरं॥ पर्वतानांपतिंमेरुंसरितांचमहोदधिं॥२८॥
अपांराज्येसुराणांचविदधेवरुणंप्रभुं॥ मृत्युंप्राणेश्वरमथोतेजसांचहुताशनं॥२९॥ रुद्राणामपिचेशानंगोप्तारंविदधेप्रभुं॥ महात्मानंमहादेवंविशालाक्षं
सनातनं॥३०॥ वसिष्ठमीशंविप्राणांवसूनांजातवेदसं॥तेजसांभास्करंचक्रेनक्षत्राणांनिशाकरं॥३१॥ वीरुधामंशुमंतंचभूतानांचप्रभुंवरं॥कुमारंद्वादशभु
जंस्कंदंराजानमादिशत्॥३२॥कालंसर्वेशमकरोत्संहारविनयात्मकं॥मृत्योश्चतुर्विभागस्यदुःखस्यचसुखस्यच॥३३॥ईश्वरःसर्वदेवस्तुराजराजोनराधिपः॥
सर्वेषामेवरुद्राणांशूलपाणिरितिश्रुतिः॥३४॥ तमेनंब्रह्मणःपुत्रमनुजातंक्षुपंददौ॥ प्रजानामधिपंश्रेष्ठंसर्वधर्मभृतामपि॥३५॥ महादेवस्ततस्तस्मिन्वृत्तेय
ज्ञेयथाविधि॥दंडंधर्मस्यगोप्तारंविष्णवेसत्कृतंददौ॥३६॥विष्णुरंगिरसेप्रादादंगिरामुनिसत्तमः॥प्रादादिंद्रमरीचिभ्यांमरीचिर्भृगवेददौ॥३७॥ ॥१९॥२०॥२१

॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥विनयोविवृद्धिः चत्वारोविभागायस्यतस्यशस्त्रंशत्रुर्यमःकर्मच रोगोऽपथ्याशनप्रयोजकोरागोयमः कर्मचेतिवा॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ विभज्य न्यायंन्यायाभासंचविविच्य दुष्टनिग्रहएवदंडस्यमुख्यंप्रयोजनं हिरण्यादिग्रहणंतुलोकानांबिभीषिकार्थंनतुकोशवृध्यर्थमित्यर्थः ॥ ४० ॥ देहत्यागः प्रपातादौ विवासनं

भृगुर्ददावृषिभ्यस्तुदंडंधर्मसमाहितं ॥ ऋषयोलोकपालेभ्योलोकपालाःक्षुपायच ॥ ३८ ॥ क्षुपस्तुमनवेप्रादादादित्यतनयायच ॥ पुत्रेभ्यःश्राद्धदेवस्तुसूक्ष्मधर्मार्थकारणात् ॥ ३९ ॥ विभज्यदंडःकर्तव्योधर्मेणनयदृच्छया ॥ दुष्टानांनिग्रहोदंडोहिरण्यंबाह्यतःक्रिया ॥ ४० ॥ व्यंगत्वंचशरीरस्यवधोनाल्पस्यकारणात् ॥ शरीरपीडास्तास्ताश्चदेहत्यागोविवासनं ॥४१॥ तंददौसूर्यपुत्रस्तुमनुर्वैरक्षणार्थकं ॥ आनुपूर्व्याच्चदंडोयंप्रजाजागर्तिपालयन् ॥ ४२ ॥ इंद्रोजागर्तिभगवानिंद्रादग्निर्विभावसुः ॥ अग्नेर्जागर्तिवरुणोवरुणाच्चप्रजापतिः ॥ ४३॥ प्रजापतेस्ततोधर्मोजागर्तिविनयात्मकः ॥ धर्माच्चब्रह्मणःपुत्रोव्यवसायःसनातनः ॥ ४४ ॥ व्यवसायात्ततस्तेजोजागर्तिपरिपालयत् ॥ ओषध्यस्तेजसस्तस्मादोषधीभ्यश्चपर्वताः ॥४५॥ पर्वतेभ्यश्चजागर्तिरसोरसगुणात्तथा ॥ जागर्तिनिर्ऋतिर्देवीज्योतींषिनिर्ऋतेरपि ॥४६॥ वेदाःप्रतिष्ठाज्योतिर्भ्यस्ततोहयशिराःप्रभुः ॥ ब्रह्मापितामहस्तस्माज्जागर्तिप्रभुरव्ययः ॥४७॥ पितामहान्महादेवोजागर्तिभगवान्शिवः ॥ विश्वेदेवाःशिवाच्चापिविश्वेभ्यश्चतथर्षयः ॥ ४८॥ ऋषिभ्योभगवान्सोमःसोमाद्देवाःसनातनाः ॥ देवेभ्योब्राह्मणालोकेजाग्रतीत्युपधारय ॥ ४९ ॥ ब्राह्मणेभ्यश्चराजन्यालोकान्रक्षंतिधर्मतः ॥ स्थावरंजंगमंचैवक्षत्रियेभ्यःसनातनं ॥ ५० ॥ प्रजाजाग्रतिलोकेस्मिन्दंडोजागर्तितासुच ॥ सर्वसंक्षिपतेदंडःपितामहसमप्रभः ॥ ५१ ॥ जागर्तिकालःपूर्वंचमध्येचांतेचभारत ॥ ईश्वरःसर्वलोकस्यमहादेवःप्रजापतिः ॥ ५२ ॥ देवदेवःशिवःसर्वोजागर्तिसततंप्रभुः ॥ कपर्दीशंकरोरुद्रःशिवःस्थाणुरुमापतिः ॥ ५३ ॥ इत्येषदंडोविख्यातआदौमध्येतथावरे ॥ भूमिपालोयथान्यायंवर्तेतानेनधर्मवित् ॥ ५४॥ भीष्म उवाच इतीदंवसुहोमस्यश्रृणुयाद्योमतंनरः ॥ श्रुत्वासम्यक्प्रवर्तेतसर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ५५॥ इतितेसर्वमाख्यातंयोदंडोमनुजर्षभ ॥ नियंतासर्वलोकस्यधर्माक्रांतस्यभारत ॥५६॥ इतिश्रीम०शां०रा०दंडोत्पत्त्युपाख्यानेद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२२॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच तातधर्मार्थकामानांश्रोतुमिच्छामिनिश्चयं ॥ लोकयात्राहिकात्स्नर्येनतिष्ठेत्स्वेषुप्रतिष्ठिता ॥१॥ धर्मार्थकामाःकिंमूलास्त्रयाणांप्रभवश्चकः ॥ अन्योन्यंचानुषज्जंतेवर्ततेचपृथक्पृथक् ॥ २ ॥ स्वदेशाद्दूरीकरणं ॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥ इतिशांतिपर्वणिरा०नै०भा० द्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥७॥ तातेति ॥ १ ॥ किंमूलाः किमुद्दिश्यक्रियंतइत्यर्थः प्रभवत्यस्मादितिप्रभवः किमेषामुत्पत्तिस्थानं तेषांसाहित्यंकथंपृथक्पृथक्त्वंचकथमितिचत्वारःप्रश्नाः ॥ २॥

सूचीकटाहन्यायेनसाहित्यमाह यदेति सुमनसःशोभनचित्ताःपुमांसोयदास्युस्तदालोकेभूमौधर्मपूर्वकेअर्थनिश्चये अहंगर्भाधानोक्तविधिनाकृतौभार्यांगत्वासुपुत्रंलप्स्याम्येवेत्येवंरूपेप्रवृत्तेसति तेधर्मार्थ कामास्त्रयोपिकालोऋतुवेलाप्रभावोजायासंस्थासंम्यक्कर्मनिष्पत्तिस्तासुसतीषुसज्जंतेयुगपदुत्पद्यंते योनिसंस्काररूपोधर्मःपुत्ररूपोर्थःस्त्रीसंगरूपःकामश्चभवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ आद्यस्यप्रश्नद्वयस्योत्तरमाह धर्मेति दिव्यदेवतादिशरीरप्राप्तिमर्थांश्चरूयादीनुद्दिश्यधर्मःक्रियतेऽतोदैवेनसहितोर्थोधर्ममूलः अर्थस्यभोगार्थत्वंप्रसिद्धमितिकाममूलोर्थइतिनोक्तं कामोर्थफलंकामस्यमूलंइंद्रियप्रीतिरित्यर्थः संकल्पमूलाःसंकल्पप्रभवास्तेसर्वेपीतिद्वितीयस्योत्तरं एतदेवोपपादयति संकल्पइति रूपादिविषयःसंकल्पोरूपाद्याश्चभोगार्थाइतिसर्वेप्येतेसंकल्पमूलाः मोक्षस्तुतद्विलक्षणोनिःसंकल्परूपइत्यर्थः ॥४॥५॥ किमेवंत्रिवर्गःसर्वेणापिनसेव्यइत्याशंक्यरजस्वलोरजःप्रधानः सनसेव्यः सत्त्वप्रधानस्तुसेव्यएवेत्याह धर्माविति आरोग्यार्थंधर्मःकाम्यधर्मार्थमर्थइंद्रियप्रीत्यर्थंकामइत्येतेहेयाइत्यर्थः ॥ ६ ॥ स्वर्गादिकंबाह्यंफलंविप्रकृष्टंतदर्थाएतेविप्रकृष्टाः आत्मज्ञानरूपंफलंतुसन्निकृष्टं तदर्थाएतेसन्निकृष्टास्तांश्चरेत्सेवेत धर्मश्चित्तशुध्यर्थोऽर्थोनिष्कामकर्मार्थःकामोदेहधारणमात्रार्थइत्येवमेतेसेव्याइत्यर्थः धर्मादीन्कामनैष्ठिकान्कामांतान्धर्मार्थकामान्सर्वानपिमनसापिनत्यजेत्किमुतस्वरूपेणनत्यजेदित्यर्थः कथंतर्ह्येतांस्त्यजेदित्याह तपसाविमुक्तइति विचारेणैवतेभ्योविमुक्तोभवेत् संगफलत्यागपूर्वकंधर्मादीननुतिष्ठेदितिभावः ॥ ७ ॥ ततश्चकिमतआह श्रेष्ठेइत्यर्धेन त्रिवर्गस्यबुद्धिर्निष्ठाश्रेष्ठेमोक्षएवास्ति यत्[य]दिअयंकर्तातंश्रेष्ठंप्राप्नुयात् इतस्तुनिष्कामस्यतस्यदौर्लभ्यमेवेतिभावः काम्यंधर्मंनिंदति कर्मणेति अस्मात्कर्मणइदंफलंप्राप्स्येइतिबुद्धिपूर्वंकृतेनापिकर्मणार्थः कदाचिद्भवतिकदाचिन्नेतिव्यभिचारः ॥ ८ ॥ अर्थार्थंधर्मादपिअन्यत्सेवाकृष्यादिकंभवतीतिनधर्मैकलभ्योर्थइत्यर्थार्थंधर्मोनकार्यः प्रत्युतविपरीतमपिअपरंमतमस्ति केचिद्धठेनैवार्थोभवति स्वभावेनवादैवेनवेतिमन्यतइतितदर्थमलंधर्मेणेत्यर्थः एवंधर्मस्यार्थहेतुत्वंदूरीकृत्यार्थस्यापिधर्महेतुत्वंदूषयति अर्थमवाप्यापिजगदनर्थार्थमपा यार्थंभवति तथाहि धनमत्तःसर्वंपापंकरोतीतिनार्थेनधर्मोत्पत्तिर्नित्यास्ति अर्थंविनापिधर्मोत्पत्तिरस्तीत्याहान्यत्राद्योपकारकं स्वार्थंत्वल् अन्यत्रान्यदेवोपवासव्रतादिकंआद्यस्यधर्मस्योपकारकंवर्धकंभवति इहार्थेअस्मिन्नर्थेधर्मादर्थोर्थतोधर्मइतिविषयेअज्ञाननिकृष्टयाबुध्याउपलक्षितः अबुद्धिर्विमूढः तत्उक्तरूपंधर्मार्थयोःफलंनप्राप्नुयात् उभयत्रापिव्यभिचारस्यान्यथासिद्धेः प्रदर्शितत्वात्तस्माच्छ्रेष्ठमेवतयोः फलमव्यभिचारीतिज्ञेयं ॥ ९ ॥

भीष्मउवाच यदातेस्युःसुमनसोलोकेधर्मार्थनिश्चये ॥ कालप्रभवसंस्थासुसज्जंतेचत्रयस्तदा ॥ ३ ॥ धर्ममूलःसदैवार्थःकामोर्थफलमुच्यते ॥ संकल्पमूलास्तेसर्वेसंकल्पोविषयात्मकः ॥४॥ विषयाश्चैवकार्त्स्न्येनसर्वआहारसिद्धये ॥ मूलमेतत्त्रिवर्गस्यनिवृत्तिर्मोक्षउच्यते ॥५॥ धर्माच्छरीरसंगुप्तिर्धर्मार्थंचार्थउच्यते ॥ कामोरतिफलश्चात्रसर्वेतेचरजस्वलाः ॥ ६ ॥ सन्निकृष्टांश्चरेदेतान्नचैतान्मनसात्यजेत् ॥ विमुक्तस्तपसासर्वान्धर्मादीन्कामनैष्ठिकान् ॥ ७ ॥ श्रेष्ठेबुद्धिस्त्रिवर्गस्ययदयंप्राप्नुयान्नरः ॥ कर्मणाबुद्धिपूर्वेणभवत्यर्थोनवापुनः ॥ ८ ॥ अर्थार्थमन्यद्भवतिविपरीतमथापरं ॥ अनर्थार्थमवाप्यार्थमन्यत्राद्योपकारकं ॥ बुद्ध्याबुद्धिरिहार्थेनतदज्ञाननिकृष्टया ॥ ९ ॥

धर्मादीनांरजस्वलत्वमुक्तंतदेवरजोदर्शयति अपेति अपध्यानंफलाभिसंधिः निगूहनंदानभोगयोरप्रतिपादनं संप्रमोदःप्रीतिविशेषः सएवत्रिवर्गःस्वगुणवर्जितःसुतरांअगुणोदुर्गुणोऽपध्यानादिस्तेनवर्जितः सन् भूयःबहुतरंफलंचित्तशुद्धिद्वाराब्रह्मानंदरूपंप्रयच्छतीतिशेषः ॥ १० ॥ एवंपूर्वोक्तस्यप्रश्नत्रयस्योत्तरमुक्त्वावर्ततेचपृथक्पृथगितिचतुर्थप्रश्नस्योत्तरमितिहासमुखेनाह अत्रापीति ॥११॥ समयपर्ययं

अपध्यानमलोधर्मोमलोर्थस्यनिगूहनं ॥ संप्रमोदमलःकामोभूयःस्वगुणवर्जितः ॥ १० ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ कामंदकस्यसंवादमांगरिष्ठस्यचोभयोः ॥ ११ ॥ कामंदमृषिमासीनमभिवाद्यनराधिपः ॥ आंगरिष्ठोथपप्रच्छकृत्वासमयपर्ययं ॥ १२ ॥ यःपापंकुरुतेराजाकाममोहबलात्कृतः ॥ प्रत्यासन्नस्यतस्यर्षेकिंस्यात्पापप्रणाशनं ॥ १३ ॥ अधर्मंधर्मइतिचयोज्ञानादाचरेन्नरः ॥ तंचापिप्रथितंलोकेकथंराजानिवर्तयेत् ॥ १४ ॥ कामंदउवाच यो धर्मार्थौपरित्यज्यकाममेवानुवर्तते ॥ सधर्मार्थपरित्यागात्प्रज्ञानाशमिहार्छति ॥ १५ ॥ प्रज्ञानाशात्मकोमोहस्तथाधर्मार्थनाशकः ॥ तस्मान्नास्तिकताचैवदुराचारश्चजायते ॥ १६ ॥ दुराचारान्यदाराजाप्रदुष्टान्ननियच्छति ॥ तस्माद्उद्विजतेलोकःसर्पाद्वेश्मगतादिव ॥ १७ ॥ तंप्रजानानुवर्तंतेब्राह्मणानचसाधवः ॥ ततःसंशयमाप्नोतितथावध्यत्वमेतिच ॥ १८ ॥ अपध्वस्तस्त्ववमतोदुःखंजीवितमृच्छति ॥ जीवेच्चयदपध्वस्तस्तच्छुद्धंमरणंभवेत् ॥ १९ ॥ अत्रैतदाहुराचार्याःपापस्यपरिगर्हणं ॥ सेवितव्यात्रयीविद्यासत्कारोब्राह्मणेषुच ॥ २० ॥ महामनाभवेद्धर्मेविवहेच्चमहाकुले ॥ ब्राह्मणांश्चापिसेवेतक्षमायुक्तान्मनस्विनः ॥ २१ ॥ जपेदुदकशीलःस्यात्सततंसुखमास्थितः ॥ धर्मान्वितान्संप्रविशेद्बहिःकृत्वेहदुष्कृतीन् ॥ २२ ॥ प्रसादयेन्मधुरयावाचावाप्यथकर्मणा ॥ तवास्मीतिवदेन्नित्यंपरेषांकीर्तयन्गुणान् ॥ २३ ॥ अपापोह्येवमाचारःक्षिप्रंबहुमतोभवेत् ॥ पापान्यपिहिकृच्छ्राणिशमयेन्नात्रसंशयः ॥ २४ ॥ गुरवोहिपरंधर्मंयंब्रूयुस्तंतथाकुरु ॥ गुरूणांहिप्रसादाद्धिश्रेयःपरमवाप्स्यसि ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० कामंदांगरिष्ठसंवादेत्रयोविंशाधिकशततमोध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच इमेजनानरश्रेष्ठप्रशंसंतिसदाभुवि ॥ धर्मस्यशीलमेवादौततोमेसंशयोमहान् ॥ १ ॥

र्यादाभंगं ॥ १२ ॥ प्रत्यासन्नस्यपश्चात्तप्तस्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ अत्रआपस्तंबाम्रनिदर्शनात् तद्यथाम्रेफलार्थेनिर्मितेच्छायागंधइत्यनूत्पद्येते एवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतइत्येवंरूपाद्धर्मोर्थकामाभ्यामविनाभूतोर्थश्चकामेनाविनाभूतःसर्वत्रास्तिपरिशेषात्कामएवधर्मार्थौअतिक्रम्यास्तितत्परंनिंदति यइति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ एवंनिंदितस्यकर्तव्यमाह अत्रेति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० त्रयोविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ॥ इमेजनाइतिशीलाध्यायः धर्मस्य कारणमितिशेषः ॥ १ ॥

॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ गुणाक्रीडेतिपाठेगुणारामा ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ नैश्रेयसंमोक्षोपयोगि ॥ २२ ॥ कोविशेषः नैश्रेयसादपिकिंश्रेयइत्यर्थः

यदितच्छक्यमस्माभिर्ज्ञातुंधर्मभृतांवर ॥ श्रोतुमिच्छामितत्सर्वंयथैतदुपलभ्यते ॥ २ ॥ कथंतत्प्राप्यतेशीलंश्रोतुमिच्छामिभारत ॥ किंलक्षणंचतत्प्रोक्तंब्रूहि मेवदतांवर ॥३॥ भीष्मउवाच पुरादुर्योधनेनेहधृतराष्ट्रायमानद ॥ आख्यातंतप्यमानेनश्रियंदृष्ट्वातथागतां ॥४॥ इंद्रप्रस्थेमहाराजतवसभ्रातृकस्यह ॥ सभायांचाहवचनंतत्सर्वंश्रृणुभारत ॥ ५ ॥ भवतस्तांसभांदृष्ट्वासमृद्धिंचाप्यनुत्तमां ॥ दुर्योधनस्तदासीनःसर्वंपित्रेन्यवेदयत् ॥ ६ ॥ श्रुत्वाहिधृतराष्ट्रश्चदुर्योध नवचस्तदा ॥ अब्रवीत्कर्णसहितंदुर्योधनमिदंवचः ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच किमर्थंतप्यसेपुत्रश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ श्रुत्वात्वामनुनेष्यामियदिसम्यग्भ विष्यति ॥ ८ ॥ त्वयाचमहदैश्वर्यंप्राप्तंपरपुरंजय ॥ किंकराभ्रातरःसर्वेमित्रसंबंधिनःसदा ॥ ९ ॥ आच्छादयसिप्रावारानश्नासिपिशितौदनं ॥ आजानेयाव हंत्यश्वाःकेनासिहरिणःकृशः ॥ १० ॥ दुर्योधनउवाच दशतानिसहस्राणिस्नातकानांमहात्मनां ॥ भुंजतेरुक्मपात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ११ ॥ दृ ष्ट्वाचतांसभांदिव्यांदिव्यपुष्पफलान्वितां ॥ अश्वांस्तित्तिरकल्माषान्वस्त्राणिविविधानिच ॥ १२ ॥ दृष्ट्वातांपांडवेयानामृद्धिंवैश्रवणींशुभां ॥ अमित्राणांसु महतीमनुशोचामिभारत ॥ १३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यदीच्छसिश्रियंतातयादृशीसायुधिष्ठिरे ॥ विशिष्टांवानरव्याघ्रशीलवान्भवपुत्रक ॥ १४ ॥ शीलेन हित्रयोलोकाःशक्याजेतुंनसंशयः ॥ नहिकिंचिदसाध्यंवैलोकेशीलवतांभवेत् ॥ १५ ॥ एकरात्रेणमांधाताच्यहेणजनमेजयः ॥ सप्तरात्रेणनाभागःपृथिवीं प्रतिपेदिरे ॥ १६ ॥ एतेहिपार्थिवाःसर्वेशीलवंतोदयान्विताः ॥ अतस्तेषांगुणक्रीतावसुधास्वयमागता ॥ १७ ॥ दुर्योधनउवाच कथंतत्प्राप्यतेशीलंश्रो तुमिच्छामिभारत ॥ येनशीलेनतैःप्राप्ताक्षिप्रमेववसुंधरा ॥ १८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ नारदेनपुराप्रोक्तंशीलमाश्रि त्यभारत ॥ १९ ॥ प्रह्लादेनहृतंराज्यंमहेंद्रस्यमहात्मनः ॥ शीलमाश्रित्यदैत्येनत्रैलोक्यंचवशेकृतं ॥ २० ॥ ततोबृहस्पतिंशक्रःप्रांजलिःसमुपस्थितः ॥ तमुवाच महाप्राज्ञःश्रेयइच्छामिवेदितुं ॥ २१ ॥ ततोबृहस्पतिस्तस्मैज्ञानंनैश्रेयसंपरं ॥ कथयामासभगवान्देवेंद्रायकुरूद्वह ॥ २२ ॥ एतावच्छ्रेयइत्येवबृहस्पतिरभाषत ॥ इंद्रस्तुभूयःपप्रच्छकोविशेषोभवेदिति ॥ २३ ॥ बृहस्पतिरुवाच विशेषोस्तिमहांस्तातभार्गवस्यमहात्मनः ॥ अत्रागमयभद्रंतेभूयएवसुरर्षभ ॥ २४ ॥ आत्मनस्तुततःश्रेयोभार्गवात्सुमहातपाः ॥ ज्ञानमागमयत्प्रीत्यापुनःसपरमद्युतिः ॥ २५ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥२६॥२७॥२८॥२९॥ आचर्यआचरणीयं॥३०॥३१॥३२॥३३॥ काव्यानिशुक्रप्रोक्तानि नीतिशास्त्राणिसर्वज्ञत्वाभिमानेननासूयामि॥३४॥ तेमुनयः तेत्वांसंयच्छामिनियमयामीतिमांप्रभाषंते ॥३५॥

तेनापिसमनुज्ञातोभार्गवेणमहात्मना॥ श्रेयोस्तीतिपुनर्भूयःशुक्रमाहशतक्रतुः॥ २६॥ भार्गवस्त्वाहसर्वज्ञःप्रन्हादस्यमहात्मनः॥ ज्ञानमस्तिविशेषेणेत्युक्तो हृष्टश्चसोभवत्॥२७॥सततोब्राह्मणोभूत्वाप्रन्हादंपाकशासनः॥गत्वाप्रोवाचमेधावीश्रेयइच्छामिवेदितुं॥२८॥प्रन्हादस्त्वब्रवीद्विप्रंक्षणोनास्तिद्विजर्षभ॥ त्रैलोक्यराज्यसक्तस्यततोनोपदिशामिते॥२९॥ब्राह्मणस्त्वब्रवीद्राजन्यस्मिन्कालेक्षणोभवेत्॥तदोपादेष्टुमिच्छामियदाचर्यमनुत्तमं॥३०॥ततःप्रीतोभवद्राजा प्रन्हादोब्रह्मवादिनः॥तथेत्युक्त्वाशुभेकालेज्ञानतत्त्वंददौतदा॥३१॥ब्राह्मणोपियथान्यायंगुरुवृत्तिमनुत्तमां॥चकारसर्वभावेनयदस्यमनसेप्सितं॥ ३२॥ पृष्टश्चतेनबहुशःप्राप्तंकथमनुत्तमं॥ त्रैलोक्यराज्यंधर्मज्ञकारणंतद्ब्रवीहिमे॥प्रन्हादोपिमहाराजब्राह्मणंवाक्यमब्रवीत्॥ ३३॥ प्रन्हादउवाच नासूयामिद्विजान्विप्रराजास्मीतिकदाचन॥ काव्यानिवदतांतेषांसंयच्छामिवहामिच॥ ३४॥तेविश्रब्धाःप्रभाषंतेसंयच्छंतिचमांसदा॥तेमांकाव्यपथेयुक्तंशुश्रूषुमनसूयकं॥३५॥धर्मात्मानंजितक्रोधंनियतंसंयतेंद्रियं॥समासिंचंतिशास्तारःक्षौद्रंमध्विवमक्षिकाः॥३६॥सोहंवागग्रविद्यानांरसानामवलेहिता॥स्वजात्यानधितिष्ठामिनक्षत्राणीवचंद्रमाः॥ ३७॥ एतत्पृथिव्याममृतमेतच्चक्षुरनुत्तमं॥यद्ब्राह्मणमुखेकाव्यमेतच्छ्रुत्वाप्रवर्तते॥३८॥एतावच्छ्रेयइत्याहप्रन्हादोब्रह्मवादिनं॥शुश्रूषितस्तेनतदादैत्येंद्रोवाक्यमब्रवीत्॥३९॥यथावद्गुरुवृत्त्यातेप्रीतोस्मिद्विजसत्तम॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेप्रदातास्मिनसंशयः॥४०॥ कृतमित्येवदैत्येंद्रमुवाचसचवैद्विजः॥ प्रन्हादस्त्वब्रवीत्प्रीतोगृह्यतांवरइत्युत॥४१॥ ब्राह्मणउवाच यदिराजन्प्रसन्नस्त्वंममचेदिच्छसिप्रियं॥भवतःशीलमिच्छामिप्राप्तुमेषवरोमम॥ ४२॥ ततःप्रीतस्तुदैत्येंद्रोभयमस्याभवन्महत्॥ वरेप्रदिष्टेविप्रेणनाल्पतेजायमित्युत॥ ४३॥ एवमस्त्वितिसप्राहप्रन्हादोविस्मितस्तदा॥ उपाकृत्यतुविप्रायवरंदुःखान्वितोभवत्॥४४॥ दत्तेवरेगतेविप्रेचिंतासीन्महतीतदा॥ प्रन्हादस्यमहाराजनिश्चयंनचजग्मिवान्॥४५॥ तस्यचिंतयतस्तावच्छायाभूतंमहाद्युति॥ तेजोविग्रहवत्तातशरीरमजहात्तदा॥४६॥ तमपृच्छन्महाकायंप्रन्हादःकोभवानिति॥ प्रत्याहतंतुशीलोस्मित्यक्तोगच्छाम्यहंत्वया॥ ४७॥ तस्मिन्द्विजोत्तमेराजन्वत्स्याम्यहमनिंदिते॥ योसौशिष्यत्वमागम्यत्वयिनित्यंसमाहितः॥ ४८॥

क्षुद्राभिर्मधुमक्षिकाभिर्निर्मितंक्षौद्रंमधु तत्रमक्षिकामध्विवमांतेशास्त्रेणसिंचंति॥

॥३६॥सइति वागग्रविद्यानांवागग्रेएवनतुपुस्तकेविद्यायेषांतेषां॥ ३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥ तेजायमितिसंधिरार्षः॥४३॥४४॥४५॥ तेजोविग्रहवत्तेजोमयशरीरंशीलं ॥४६॥४७॥४८॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इतिशांतिपर्वणिराजध०

इत्युक्त्वांतर्हितंतंद्वैशक्रंचान्वाविशत्प्रभो ॥ तस्मिंस्तेजसियातेतुतादृग्रूपस्ततोपरः ॥ ४९ ॥ शरीरान्निःसृतस्तस्यकोभवानितिचाब्रवीत् ॥ धर्मंप्रल्हादमांविद्धि यत्रासौद्विजसत्तमः ॥ ५० ॥ तत्रयास्यामिदैत्येंद्रयतःशीलंततोह्यहं ॥ ततोपरोमहाराजप्रज्वलन्निवतेजसा ॥ ५१ ॥ शरीरान्निःसृतस्तस्यप्रल्हादस्यमहात्मनः ॥ कोभवानितिपृष्टश्चतमाहसमहाद्युतिः ॥ ५२ ॥ सत्यंविद्ध्यसुरेंद्राद्यप्रयास्येधर्ममन्वहं ॥ यस्मिन्ननुगतेसत्येमहान्वैपुरुषोपरः ॥ ५३ ॥ निश्चक्रामततस्तस्मात्पृ ष्टश्चाहमहाबलः ॥ वृत्तंप्रल्हादमांविद्धियतःसत्यंततोह्यहं ॥ ५४ ॥ तस्मिन्गतेमहाशब्दःशरीरात्तस्यनिर्ययौ ॥ पृष्टश्चाहबलंविद्धियतोवृत्तमहंततः ॥ ५५ ॥ इत्यु क्त्वाप्रययौतत्रयतोवृत्तंनराधिप ॥ ततःप्रभामयीदेवीशरीरात्तस्यनिर्ययौ ॥ तामपृच्छत्सदैत्येंद्रःसाश्रीरित्येनमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ उषितास्मिस्वयंवीरत्वयिसत्य पराक्रम ॥ त्वयात्यक्तागमिष्यामिबलंह्यनुगताह्यहं ॥ ५७ ॥ ततोभयंप्रादुरासीत्प्रल्हादस्यमहात्मनः ॥ अपृच्छत्सततोभूयःक्वयासिकमलालये ॥ ५८ ॥ त्वंहि सत्यव्रतादेवीलोकस्यपरमेश्वरी ॥ कश्चासौब्राह्मणश्रेष्ठस्तत्त्वमिच्छामिवेदितुं ॥ ५९ ॥ श्रीरुवाच सशक्रोब्रह्मचारीयस्त्वत्तश्चैवोपशिक्षितः ॥ त्रैलोक्ये तेयदैश्वर्यंतत्तेनापहृतंप्रभो ॥ ६० ॥ शीलेनहित्रयोलोकास्त्वयाधर्मज्ञनिर्जिताः ॥ तद्विज्ञायसुरेंद्रेणतवशीलंहृतंप्रभो ॥ ६१ ॥ धर्मःसत्यंतथावृत्तंबलंचैवत थाप्यहं ॥ शीलमूलामहाप्राज्ञसदानास्त्यत्रसंशयः ॥ ६२ ॥ भीष्मउवाच एवमुक्त्वागताश्रीस्तुतेचसर्वेयुधिष्ठिर ॥ दुर्योधनस्तुपितरंभूयएवाब्रवीद्वचः ॥ ॥ ६३ ॥ शीलस्यतत्त्वमिच्छामिवेत्तुंकौरवनंदन ॥ प्राप्यतेचयथाशीलंतंचोपायंवदस्वमे ॥ ६४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच सोपायंपूर्वमुद्दिष्टंप्रल्हादेनमहात्मना ॥ संक्षेपेणतुशीलस्यशृणुप्राप्तिंनरेश्वर ॥ ६५ ॥ अद्रोहःसर्वभूतेषुकर्मणामनसागिरा ॥ अनुग्रहश्चदानंचशीलमेतत्प्रशस्यते ॥ ६६ ॥ यदन्येषांहितंनस्यादात्मनः कर्मपौरुषं ॥ अपत्रपेतवायेननतत्कुर्यात्कथंचन ॥ ६७ ॥ तत्तुकर्मतथाकुर्याद्येनश्लाघ्येतसंसदि ॥ शीलंसमासेनैतत्तेकथितंकुरुसत्तम ॥ ६८ ॥ यद्यप्यशीला नृपतेप्राप्नुवंतिश्रियंक्वचित् ॥ नभुंजतेचिरंतातसमूलाश्चनसंतिते ॥ ६९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एतद्विदित्वातत्त्वेनशीलवान्भवपुत्रक ॥ यदीच्छसिश्रियंता तसुविशिष्टांयुधिष्ठिरात् ॥ ७० ॥ भीष्मउवाच एतत्कथितवान्पुत्रेधृतराष्ट्रोनराधिपः ॥ एतत्कुरुष्वकौंतेयततःप्राप्स्यसितत्फलं ॥ ७१ ॥ इतिश्रीम०शां० राजध०शीलवर्णनंनामचतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ६ ॥ नैलकंठीये भारतभा० चतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ६ ॥

शीलमिति ॥ १ ॥ २ ॥ युक्तंयुद्धंविनैवराज्यार्धदानं कर्ताकरिष्यति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ पर्वतान्महत्तरांअविचाल्यत्वेन द्रुमान्महत्तरांनचफलप्रदर्शकत्वेन ॥ ६ ॥ दुर्लभादुर्जया ॥ ७ ॥८ ॥ ९ ॥१० ॥

युधिष्ठिरउवाच शीलंप्रधानंपुरुषेकथितंतेपितामह॥ कथंत्वाशासमुत्पन्नायाचाशातद्वदस्वमे ॥ १॥ संशयोमेमहानेषसमुत्पन्नःपितामह॥ छेत्ताचतस्य नान्योस्तित्वत्तःपरपुरंजय॥ २ ॥ पितामहाशामहतीममासीद्धिसुयोधने ॥ प्राप्तेयुद्धेतुतद्युक्तंतत्कर्तायमितिप्रभो ॥ ३॥ सर्वस्याशासुमहतीपुरुषस्योपजाय ते॥ तस्यांविहन्यमानायांदुःखोमृत्युर्नसंशयः॥ ४॥ सोहंहताशोदुर्बुद्धिःकृतस्तेनदुरात्मना॥ धार्तराष्ट्रेणराजेंद्रपश्यमंदात्मतांमम॥ ५॥ आशांमहत्तरांमन्ये पर्वतादपिसद्रुमात्॥ आकाशादपिवाराजन्नप्रमेयैववापुनः ॥ ६ ॥ एषाचैवकुरुश्रेष्ठदुर्विचिंत्यासुदुर्लभा ॥ दुर्लभत्वाच्चपश्यामिकिमन्यद्दुर्लभंततः॥ ७॥ भीष्मउवाच अत्रतेवर्तयिष्यामियुधिष्ठिरनिबोधतत्॥ इतिहासंसुमित्रस्यनिर्वृत्तमृषभस्यच ॥ ८॥ सुमित्रोनामराजर्षिर्हैहयोमृगयांगतः॥ ससारसमृ गंविध्वाबाणेनानतपर्वणा॥ ९॥ समृगोबाणमादायययावमितविक्रमः॥ सचराजाबलात्तूर्णससारमृगयूथपं ॥ १० ॥ ततोनिम्नंस्थलंचैवसमृगोद्रवदाशु गः॥ मुहूर्तमिवराजेंद्रसमेनसपथागमत्॥ ११ ॥ ततःसराजातारुण्यादौरसेनबलेनच॥ ससारबाणासनभृत्सखङ्गोसौतनुत्रवान्॥ १२॥ ततोनदान्नदीश्चैव पल्वलानिवनानिच॥ अतिक्रम्याभ्यतिक्रम्यससारैकोवनेचरः॥१३॥ सतुकामान्मृगोराजन्नासाद्यासाद्यतंनृपं॥ पुनरभ्येतिजवनोजवेनमहताततः॥१४॥ सतस्यबाणैर्बहुभिःसमभ्यस्तोवनेचरः॥ प्रक्रीडन्निवराजेंद्रपुनरभ्येतिचांतिकं॥१५॥ पुनश्चजवमास्थायजवनोमृगयूथपः॥अतीत्यातीत्यराजेंद्रपुनरभ्येति चांतिकं॥ १६॥ तस्यमर्मच्छिदंघोरंतीक्ष्णंचामित्रकर्शनः॥ समादायशरंश्रेष्ठंकार्मुकेतुतथासृजत्॥१७॥ ततोगव्यूतिमात्रेणमृगयूथपयूथपः॥तस्यबाणप थंमुक्तातस्थिवान्प्रहसन्निव॥ १८॥ तस्मिन्निपतितेबाणेभूमौज्वलिततेजसि॥ प्रविवेशमहारण्यंमृगोराजाप्यथाद्रवत्॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेशांति० राजध० ऋषभगीतासुपंचविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२५॥ ॥छ॥ भीष्मउवाच प्रविश्यसमहारण्यंतापसानामथाश्रमं॥ आससादततोरा जाश्रांतश्चोपाविशत्तदा॥ १ ॥ तंकार्मुकधरंदृष्ट्वाश्रमार्तंक्षुधितंतदा॥ समेत्यऋषयस्तस्मिन्पूजांचक्रुर्यथाविधि ॥ २॥

॥ ११ ॥ बाणासनभृत् धनुर्धरः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ समभ्यस्तोविद्धः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ १९ ॥ इतिशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशाधिकशत तमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ प्रविश्येति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ हेभद्र ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ पुरस्यचत्यागइतिपदैकदेशोपिनिष्कृष्यते आशामृगाशा ॥ १२ ॥ हिमवानुच्चत्वेनमहोदधिर्विततत्वेनचगगनांतंनान्वपद्येतां तस्य ततो प्युच्चत्वाद्विततत्वाच्च अवांतरंएकांशमपि ॥ १३ ॥ १४ ॥ आशावान्आशायामहत्त्वेनतद्वतोपिमहत्त्वमंतरिक्षवत् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिशांतिपर्वणिराज० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशाधि

सपूजामृषिभिर्दत्तांसंप्रगृह्यनराधिपः ॥ अपृच्छत्तापसान्सर्वांस्तपसोवृद्धिमुत्तमां ॥ ३ ॥ तेतस्यराज्ञोवचनंसंप्रगृह्यतपोधनाः ॥ ऋषयोराजशार्दूलंतमपृच्छन्प्रयोजनं ॥ ४ ॥ केनभद्रसुखार्थेनसंप्राप्तोसितपोवनं ॥ पदातिर्बद्धनिस्त्रिंशोधन्वीबाणीनरेश्वर ॥ ५ ॥ एतदिच्छामहेश्रोतुंकुतःप्राप्तोसिमानद ॥ कस्मिन्कुलेतुजातस्त्वंकिंनामाचासिब्रूहिनः ॥ ६ ॥ ततःसराजासर्वेभ्योद्विजेभ्यःपुरुषर्षभ ॥ आचचक्षेयथान्यायंपरिचर्यांचभारत ॥ ७ ॥ हैहयानांकुलेजातःसुमित्रोमित्रनंदनः ॥ चरामिमृगयूथानिनिघ्नन्बाणैःसहस्रशः ॥ ॥ ८ ॥ बलेनमहतागुप्तःसामात्यःसावरोधनः ॥ मृगस्तुविद्धोबाणेनमयासरतिशल्यवान् ॥ ९ ॥ तंद्रवंतमनुप्राप्तोवनमेतद्यदृच्छया ॥ भवत्सकाशंनष्टश्रीर्हताशःश्रमकर्शितः ॥ १० ॥ किंनुदुःखमतोन्यद्वैयदहंश्रमकर्शितः ॥ भवतामाश्रमंप्राप्तोहताशोभ्रष्टलक्षणः ॥ ११ ॥ नराजलक्षणत्यागोनपुरस्यतपोधनाः ॥ दुःखंकरोतितत्तीव्रंयथाशाविहताामम ॥ १२ ॥ हिमवान्वामहाशैलःसमुद्रोवामहोदधिः ॥ महत्त्वान्नान्वपद्येतांनभसोवांतरंतथा ॥ १३ ॥ आशायास्तपसिश्रेष्ठास्तथानांतमहंगतः ॥ भवतांविदितंसर्वंसर्वज्ञाहितपोधनाः ॥ १४ ॥ भवंतःसुमहाभागास्तस्मात्पृच्छामिसंशयं ॥ आशावान्पुरुषोयःस्यादंतरिक्षमथापिवा ॥ १५ ॥ किंनुज्यायस्तरंलोकेमहत्त्वात्प्रतिभातिवः ॥ एतदिच्छामितत्त्वेनश्रोतुंकिमिहदुर्लभं ॥ १६ ॥ यदिगुह्यंनवोनित्यंतदाप्रब्रूतमाचिरं ॥ नगुह्यंश्रोतुमिच्छामियुष्मद्भ्योद्विजसत्तमाः ॥ १७ ॥ भवत्तपोविघातोवायदिस्याद्विरमेततः ॥ यदिवास्तिकथायोगोयोयंप्रश्नोमयेरितः ॥ १८ ॥ एतत्कारणसामर्थ्यंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ भवंतोपितपोनित्याब्रूयुरेतत्समन्विताः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० ऋषभगीतासुषड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ छ ॥ भीष्मउवाच ततस्तेषांसमस्तानामृषीणामृषिसत्तमः ॥ ऋषभोनामविप्रर्षिर्विस्मयन्निदमब्रवीत् ॥ १ ॥ पुराहंराजशार्दूलतीर्थान्यनुचरन्प्रभो ॥ समासादितवान्दिव्यंनरनारायणाश्रमं ॥ २ ॥ यत्रसाबदरीरम्याह्रदोवैहायसस्तथा ॥ यत्रचाश्वशिराराजन्वेदान्पठतिशाश्वतान् ॥ ३ ॥ तस्मिन्सरसिकृत्वाहंविधिवत्तर्पणंपुरा ॥ पितॄणांदेवतानांचततोश्रममियांतदा ॥ ४ ॥

कशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ छ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ वैहायसःविहायसागच्छंत्यामंदाकिन्यावैहायस्याअयंवैहायसः ॥ ३ ॥ ततोश्रमंततआश्रमंमंडपंइयांगतवानहं ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कायानुरूपंस्थूलं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ तेनतवपुत्रेणभूरिद्युम्नेन ॥ २० ॥ २१ ॥ एवंमुनिनाउक्तःवीरद्युम्नःअवसीदन्नष्टप्रायोभूदित्यर्थः

रेमातेयत्रतौनित्यंनरनारायणावृषी ॥ अदूरादाश्रमंकंचिद्वासार्थमगमंतदा ॥ ५ ॥ तत्रचीराजिनधरंकृशमुच्चमतीवच ॥ अद्राक्षमृषिमायांतंतनुंनाम तपोधनं ॥ ६ ॥ अन्यैर्नरैर्महाबाहोवपुषाष्टगुणान्वितं ॥ कृशताचापिराजर्षेनदृष्टातादृशीक्वचित् ॥ ७ ॥ शरीरमपिराजेंद्रतस्यकानिष्ठिकासमं ॥ ग्रीवाबाहूतथापादौकेशाश्चाद्भुतदर्शनाः ॥ ८ ॥ शिरःकायानुरूपंचकर्णौनेत्रेतथैवच ॥ तस्यवाक्चैवचेष्टाचसामान्येराजसत्तम ॥ ९ ॥ दृष्ट्वाहंतंकृशंविप्रंभीतःपरमदुर्मनाः ॥ पादौतस्याभिवाद्याथस्थितःप्रांजलिरग्रतः ॥ १० ॥ निवेद्यनामगोत्रेचपितरंचनरर्षभ ॥ प्रदिष्टेचासनेतेनशनैरहमुपाविशं ॥ ११ ॥ ततःसकथयामासकथांधर्मार्थसंहितां ॥ ऋषिमध्येमहाराजतनुर्धर्मभृतांवरः ॥ १२ ॥ तस्मिंस्तुकथयत्येवराजाराजीवलोचनः ॥ उपायाज्जवनैरश्वैःसबलःसावरोधनः ॥ १३ ॥ स्मरन्पुत्रमरण्येवैनष्टंपरमदुर्मनाः ॥ भूरिद्युम्नपिताश्रीमान्वीरद्युम्नोमहायशाः ॥ १४ ॥ इहद्रक्ष्यामितंपुत्रंद्रक्ष्यामीहेतिपार्थिवः ॥ एवमाशाकृतोराजाचरन्वनमिदंपुरा ॥ १५ ॥ दुर्लभःसमयाद्रष्टुंनूनंपरमधार्मिकः ॥ एकःपुत्रोमहारण्येनष्टइत्यसकृत्तदा ॥ १६ ॥ दुर्लभःसमयाद्रष्टुमाशाचमहतीमम ॥ तयापरीतगात्रोहंमुमूर्षुर्नात्रसंशयः ॥ १७ ॥ एतच्छ्रुत्वातुभगवांस्तनुर्मुनिवरोत्तमः ॥ अवाक्शिराध्यानपरोमुहूर्तमिवतस्थिवान् ॥ १८ ॥ तमनुध्यांतमालक्ष्यराजापरमदुर्मनाः ॥ उवाचवाक्यंदीनात्मामंदंमंदमिवासकृत् ॥ १९ ॥ दुर्लभंकिंनुदेवर्षेआशायाश्चैवकिंमहत् ॥ ब्रवीतुभगवानेतद्यदिगुह्यंनतेमयि ॥ २० ॥ मुनिरुवाच महर्षिर्भगवांस्तेनपूर्वमासीद्विमानितः ॥ बालिशांबुद्धिमास्थायमंदभाग्यतयात्मनः ॥ २१ ॥ अर्थयन्कलशंराजन्कांचनंवल्कलानिच ॥ अवज्ञापूर्वकेनापिनसंपादितवांस्ततः ॥ २२ ॥ निर्विण्णःसतुराजर्षिर्निराशःसमपद्यत ॥ एवमुक्तोभिवाद्याथतमृषिंलोकपूजितं ॥ श्रांतोवसीद्धर्मात्मायथात्वंनरसत्तम ॥ २३ ॥ अर्घ्यंततःसमानीयपाद्यंचैवमहानृषिः ॥ आरण्येनैवविधिनाराज्ञेसर्वंन्यवेदयत् ॥ २४ ॥ ततस्तेमुनयःसर्वेपरिवार्यनरर्षभं ॥ उपाविशन्नरव्याघ्रसप्तर्षयइवध्रुवं ॥ २५ ॥ अपृच्छंश्चैवतंतत्रराजानमपराजितं ॥ प्रयोजनमिदंसर्वमाश्रमस्यनिवेशने ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप०राजधर्मानुशासनप० ऋषभगीतासुसप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ एवंमुनिनाराजपूजानंतरं आगताः किमर्थआश्रमेत्वंप्रविष्टोसीत्यपृच्छन् ॥ २५ ॥ २६ ॥

इतिशांतिप० रा० नै० भारतभा० सप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वीरेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आशयाकृतःहृतः कृहिंसायामित्यस्यरूपं ॥ ४॥५॥६॥७॥८ ॥ आशायाः आशावतः समंअन्यत् कृशत्वेनसमंकिमपिनास्तितस्याःतद्गृहीतार्थस्य ॥९ ॥ कृशाकृशेयआशाजितः

राजोवाच वीरद्युम्नइतिख्यातोराजाहंदिक्षुविश्रुतः ॥ भूरिद्युम्नंसुतंनष्टमन्वेष्टुंवनमागतः ॥ १ ॥ एकःपुत्रःसविप्राग्र्यबालएवचमेनघ ॥ नदृश्यतेवनेचास्मिंस्तमन्वेष्टुंचराम्यहं ॥ २ ॥ ऋषभउवाच इत्येवमुक्तेवचनेराज्ञामुनिरधोमुखः ॥ तूष्णीमेवाभवत्तत्रनचप्रत्युक्तवान्नृपं ॥ ३ ॥ सहितेनपुराविप्रोराज्ञानात्यर्थमानितः ॥ आशाकृतश्चराजेंद्रतपोदीर्घंसमाश्रितः ॥ ४ ॥ प्रतिग्रहमहंराज्ञांनकरिष्येकथंचन ॥ अन्येषांचैववर्णानामितिकृत्वाधियंतदा ॥ ५ ॥ आशाहिपुरुषंबालमुत्थापयतितस्थुषी ॥ तामहंव्यपनेष्यामिइतिकृत्वाव्यवस्थितः ॥ वीरद्युम्नस्तुतंभूयःपप्रच्छमुनिसत्तमं ॥ ६ ॥ राजोवाच आशायाःकिंकृशत्वंचकिंचेहभुविदुर्लभं ॥ ब्रवीतुभगवानेतत्त्वंहिधर्मार्थदर्शिवान् ॥ ७ ॥ ततःसंस्मृत्यतत्सर्वंस्मारयिष्यन्निवाब्रवीत् ॥ राजानंभगवान्विप्रस्ततःकृशतनुस्तदा ॥ ॥ ८ ॥ ऋषिरुवाच कृशत्वेनसमंराजन्नाशायाविद्यतेनृप ॥ तस्यावैदुर्लभत्वाच्चप्रार्थिताःपार्थिवामया ॥ ९ ॥ राजोवाच कृशाकृशेमयाब्रह्मन्गृहीतेवचनात्तव ॥ दुर्लभत्वंचतस्यैववेदवाक्यमिवद्विज ॥ १० ॥ संशयस्तुमहाप्राज्ञसंजातोहृदयेमम ॥ तन्मुनेममतत्त्वेनवक्तुमर्हसिपृच्छतः ॥ ११ ॥ त्वत्तःकृशतरंकिंनुब्रवीतुभगवानिदं ॥ यदिगुह्यंनतेकिंचिद्विद्यतेमुनिसत्तम ॥ १२ ॥ कृशउवाच दुर्लभोप्यथवानास्तियोर्थीधृतिमवाप्नुयात् ॥ सदुर्लभतरस्तातयोर्थिनंनावमन्यते ॥ १३ ॥ सत्कृत्यनोपकुरुतेपरंशक्त्यायथार्हतः ॥ यासक्तासर्वभूतेषुसाशाकृशतरीमया ॥ १४ ॥ कृतघ्नेषुचयासक्तानृशंसेष्वलसेषुच ॥ अपकारिषुचासक्तासाशाकृशतरीमया ॥ १५ ॥ एकपुत्रःपितापुत्रेनष्टेवाप्रोषितेपिवा ॥ प्रवृत्तिंयोनजानातिसाशाकृशतरीमया ॥ १६ ॥ प्रसवेचैवनारीणांवृद्धानांपुत्रकारिता ॥ तथानरेंद्रधनिनांसाशाकृशतरीमया ॥ १७ ॥ प्रदानकांक्षिणीनांचकन्यानांवयसिस्थिते ॥ श्रुत्वाकथास्तथायुक्ताःसाशाकृशतरीमया ॥ ॥ १८ ॥ एतच्छ्रुत्वाततोराजन्सराजासावरोधनः ॥ संस्पृश्यपादौशिरसानिपपातद्विजर्षभं ॥ १९ ॥ राजोवाच प्रसादयेत्वांभगवन्पुत्रेणेच्छामिसंगमं ॥ यदेतदुक्तंभवतासंप्रतिद्विजसत्तम ॥ २० ॥ सत्यमेतन्नसंदेहोयदेतद्व्याहृतंत्वया ॥ ततःप्रहस्यभगवांस्तनुर्धर्मभृतांवरः ॥ २१ ॥

सकृशः येनाशाजितासपुष्टइत्यर्थः तस्यैवआशाविषयस्यैव ॥ १०॥११॥१२ ॥ दुर्लभंकिंनुइतिपूर्वप्रश्नस्योत्तरमाह दुर्लभइति ॥ १३ ॥ त्वत्तःकृशतरमित्यनुपदोक्तस्योत्तरमाह सत्कृत्येति आदरेणाशांप्रदर्श्ययोर्थिनंनोपकुरुते तत्रयाआशासाअतिकृशामयामत्तः दीनत्वसंपादकत्वात् ॥१४॥१५॥१६॥१७॥ तथायुक्ताःप्रदानंस्थितमितिशब्दयुक्ताः ॥१८॥१९॥२०॥२१॥

उपालभ्यतत्रापराधंस्थापयित्वा ॥ २२ ॥२३॥२४॥२५॥२६ ॥ ममसत्तः ॥२७॥ इतिशांतिप० राज० नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥७॥ ॥७॥
नाम्रतस्येति शीलवतोजिताशस्ययत्कर्तव्यंतदत्रोच्यते पर्याप्तिरलंभावस्तृप्तिरितियावत् स्वात्मवृत्तिस्थः समाधिसुखेनेवाहमपित्वद्वागमृतेनतृप्तोस्मीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ धर्मे

पुत्रमस्यानयक्षिप्रंतपसाचश्रुतेनच ॥ ससमानीयतत्पुत्रंतमुपालभ्यपार्थिवं ॥ २२ ॥ आत्मानंदर्शयामासधर्मंधर्मभृतांवरः ॥ सदर्शयित्वाचात्मानंदिव्यमद्भुतदर्शनं ॥ विपाप्माविगतक्रोधश्चचारवनमंतिकात् ॥ २३ ॥ एतद्दृष्टंमयाराजंस्तथाचवचनंश्रुतं ॥ आशामपनयस्वाशुततःकृशतरीमिमां ॥ २४ ॥ भीष्मउवाच सतथोक्तस्तदाराजन्नृषभेणमहात्मना ॥ सुमित्रोपनयक्षिप्रमाशांकृशतरींततः ॥ २५ ॥ एवंत्वमपिकौंतेयश्रुत्वावाणीमिमांमम ॥ स्थिरोभवमहाराजहिमवानिवपर्वतः ॥ २६ ॥ त्वंहिप्रष्टाचश्रोताचकृच्छ्रेष्वनुगतेष्विह ॥ श्रुत्वाममममहाराजनसंतप्तुमिहार्हसि ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिपर्वणिराजध० ऋषभगीतासुअष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच नाम्रतस्येवपर्याप्तिर्ममास्तिब्रुवतित्वयि ॥ यथाहिस्वात्मवृत्तिस्थस्तथातृप्तोस्मिभारत ॥ १ ॥ तस्मात्कथयभूयस्त्वंधर्ममेवपितामह ॥ नहितृप्तिमहंयामिपिबन्धर्मामृतंहिते ॥ २ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ गौतमस्यचसंवादंयमस्यचमहात्मनः ॥ ३ ॥ पारियात्रंगिरिंप्राप्यगौतमस्याश्रमोमहान् ॥ उवासगौतमोयंचकालंतमपिमेश्णु ॥ ४ ॥ षष्टिंवर्षसहस्राणिसोतप्यद्गौतमस्तपः ॥ तमुग्रतपसायुक्तंभावितंसुमहामुनिं ॥ ५ ॥ उपयातोनरव्याघ्रलोकपालोयमस्तदा ॥ तमपश्यत्सुतपसमृषिंवैगौतमंतदा ॥ ६ ॥ सतंविदित्वाब्रह्मर्षिर्यममागतमोजसा ॥ प्रांजलिःप्रयतोभूत्वाउपविष्टस्तपोधनः ॥ ७ ॥ तंधर्मराजोदृष्ट्वैवसत्कृत्यैवद्विजर्षभं ॥ न्यमंत्रयतधर्मेणक्रियतांकिमितिब्रुवन् ॥ ८ ॥ गौतमउवाच मातापितृभ्यामानृण्यंकिंकृत्वासमवाप्नुयात् ॥ कथंचलोकानाप्नोतिपुरुषोदुर्लभान्शुचीन् ॥ ९ ॥ यमउवाच तपःशौचवतानित्यंसत्यधर्मरतेनच ॥ मातापित्रोरहरहःपूजनंकार्यमंजसा ॥ १० ॥ अश्वमेधैश्चयष्टव्यंबहुभिःस्वाप्तदक्षिणैः ॥ तेनलोकानवाप्नोतिपुरुषोद्भुतदर्शनान् ॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशांतिप० राजधर्मानुशासनप० यमगौतमसंवादेएकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥७॥

णमयातवकिंइष्टंक्रियतामितिब्रुवन्यमोन्यमंत्रयततंसंमुखीकृतवान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अश्वमेधैरितिस्वधर्ममात्रस्योपलक्षणं ॥ ११ ॥ इतिशांतिपर्वणिराजधर्मानु० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

([illegible])

मित्रैरित्यध्यायोवक्ष्यमाणानामापद्धर्माणांसूत्रभूतस्तत्रसर्वप्रकारैरापद्यागतायामधर्मेणप्रजापीडनजेनापिकोशवृद्धिःकर्तव्यातेनैवसर्वाआपदस्तरतीत्यध्यायार्थः ॥ १ ॥ सर्वतःसर्वैः ॥ २ ॥ परस्यचक्रं राष्ट्रंप्रतिअभियातस्यबलीयसासार्धं ॥ ३ ॥ असंविहितंअसम्यग्रक्षितंराष्ट्रंयेनतस्य अतिपीडनात् परकीयामात्यादीनांभेदोपिअप्राप्यः तत्रअर्थसाध्यंजीवितंवासुकृतंअर्थश्चामार्गेणापियाह्यउतार्थंविना मरणंवाश्रेयइतिसार्धेनप्रश्नः ॥ ४ ॥ मामांअप्राक्षीःपृष्टवानसि ॥ ५ ॥ वचनात्शास्त्रात्धर्मंश्रुत्वाउपास्यचक्वचिद्देशेकश्चिदेवसाधुर्भवति ॥ ६ ॥ आपत्कालेधनार्थंप्रजाःकर्षन्नपिधनंलभतेचेदापदंनि स्तीर्यप्रजाअनुकंपयेत् नवालभतेचेत्स्वस्यप्रजानांचनाशोभवतीतिविचार्यस्वस्यप्रश्नस्योत्तरंस्वयमेवचिंतनीयमित्यर्थः ॥ ७ ॥ यात्रार्थंराज्ञांव्यवहारनिर्वाहार्थं धर्मोराज्ञांआपद्धर्मस्तदर्थत्वेनबहुलंउपायं

युधिष्ठिरउवाच मित्रैःप्रहीयमाणस्यबह्वमित्रस्यकागतिः ॥ राज्ञःसंक्षीणकोशस्यबलहीनस्यभारत ॥ १ ॥ दुष्टामात्यसहायस्यच्युतमंत्रस्यसर्वतः ॥ राज्यात्प्रच्यवमानस्यगतिमग्र्यामपश्यतः ॥ २ ॥ परचक्राभियातस्यपरराष्ट्राणिमृद्नतः ॥ विग्रहेवर्तमानस्यदुर्बलस्यबलीयसा ॥ ३ ॥ असंविहितराष्ट्रस्यदेशकालावजानतः ॥ अप्राप्यंचभवेत्सांत्वंभेदोवाप्यतिपीडनात् ॥ जीवितंत्वर्थहेतुर्वातत्रकिंसुकृतंभवेत् ॥ ४ ॥ भीष्मउवाच गुह्यंधर्मजमाप्राक्षीरतीवभरतर्षभ ॥ अपृष्टोनोत्सहेवक्तुंधर्ममेतंयुधिष्ठिर ॥ ५ ॥ धर्मोह्यणीयान्वचनाद्बुद्धिश्चभरतर्षभ ॥ श्रुत्वोपास्यसदाचारैःसाधुर्भवतिसक्वचित् ॥ ६ ॥ कर्मणाबुद्धिपूर्वेणभवत्याढ्योनवापुनः ॥ तादृशोयमनुप्रश्नःसंव्यवस्यःस्वयाधिया ॥ ७ ॥ उपायंधर्मबहुलंयात्रार्थंशृणुभारत ॥ नाहमेतादृशंधर्मंबुभूषेधर्मकारणात् ॥ ८ ॥ दुःखादानइहह्येषस्यात्तुपश्चात्क्षयोपमः ॥ अभिगम्यमतीनांहिसर्वासामेवनिश्चयः ॥ ९ ॥ यथायथाहिपुरुषोनित्यंशास्त्रमवेक्षते ॥ तथातथाविजानातिविज्ञानमथरोचते ॥ १० ॥ अविज्ञानादयोगोहिपुरुषस्योपजायते ॥ विज्ञानादपियोगश्चयोगोभूतिकरःपरः ॥ ११ ॥ अशंकमानोवचनमनसूयुरिदंशृणु ॥ राज्ञःकोशक्षयादेवजायतेबलसंक्षयः ॥ १२ ॥ कोशंचजनयेद्राजानिर्जलेभ्योयथाजलं ॥ कालंप्राप्यानुगृह्णीयादेषधर्मःसनातनः ॥ उपायधर्मंप्राप्येमंपूर्वैराचरितंजनैः ॥ १३ ॥ अन्योधर्मःसमर्थानामापत्स्वन्यश्चभारत ॥ प्राक्कोशात्प्राप्यतेधर्मोवृत्तिर्धर्माद्गरीयसी ॥ १४ ॥

शृणु अहंतुनबुभूषइतितस्यशब्दैरनादरणीयत्वंदर्शितं बुभूषेप्राप्तुमिच्छामि ॥ ८ ॥ एषउपायोदुःखादानः प्रजानांदुःखेनआदीयतेंगीक्रियतेऽतएवपश्चात्क्षयोपमोमरणतुल्यः प्रजापीडनसंतापात्समुद्भूतोहुताशनः राज्ञःप्राणान्बलंकोशंनादग्ध्वाविनिवर्ततइति अभिगम्याश्रुताःमतयश्श्रुतास्तासांसर्वासांप्रजानांमितिवा ॥ ९ ॥ १० ॥ अयोगः उपायाभावः ॥ ११ ॥ १२ ॥ अनुगृह्णीयात् प्राक्कर्षिताःप्रजाइतिशेषः उपायधर्मंउपधर्मं अमुख्यधर्ममितियावत् सार्धः ॥ १३ ॥ प्राक्कोशाद्विनापिकोशंतपआदिनाधर्मः वृत्तिर्जीवनं तल्लोपप्रसक्तौतुकोशसंचयविरोधीधर्मोनादर्तव्यइत्यर्थः ॥ १४ ॥

नबलीयान्नैकधेतिवत्समासः दुर्बलोधर्मंप्राप्यअनुरुध्य न्यायवृत्तिन्यायोपेतांश्रेष्ठांजीविकांनविंदति यस्माद्यत्नाच्चावश्यंबलंभवतीतिनियमोनास्तियस्मात् तस्मादापदिअधर्मोपिकर्तव्यत्वेनश्रूयते तत्रचयो धर्मलक्षणोधर्मःसअधर्मएवभवतीतिशास्त्रमर्यादेतिश्लोकद्वयार्थः प्रजाकर्षणादिरधर्मोप्यापदिधर्मएवअकृतश्चेत्सएवाधर्मइतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अनंतरंआपन्निवृत्त्युत्तरंतत्रपूर्वोक्ताधर्मेकिंविचि कित्स्यतेप्रायश्चित्तादिकंकराग्रहणादिकंचविधीयतेदोषपरिहारार्थमित्यर्थः फलितमाह यथेति ॥ १७ ॥ धर्मस्येतिकर्मणिषष्ठी परस्यधर्मंनोज्जिहीर्षेन्नाप्यात्मनोधर्ममुज्जिहीर्षेदपितुआत्मानमेवउज्जिही र्षेत् स्वपरधर्मलोपेप्यात्मानमेवोद्धर्तुमिच्छेदित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ विधृतस्यनिरुद्धस्यकउत्पथोनकोपि किंतुयथाऽपथेनापिप्रद्रवतितथाययितव्यमितिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ नविहि

धर्मंप्राप्यन्यायवृत्तिंनबलीयान्नविंदति ॥ यस्माद्बलस्योपपत्तिरेकांतेननविद्यते ॥ १५ ॥ तस्मादापत्स्वधर्मोपिश्रूयतेधर्मलक्षणः ॥ अधर्मोजायतेतस्मिन्नि तिवैकवयोविदुः ॥ १६ ॥ अनंतरंक्षत्रियस्यतत्रकिंविचिकित्स्यते ॥ यथास्यधर्मोनग्लायेन्नेयाच्छत्रुवशंयथा ॥ तत्कर्तव्यमिहेत्याहुर्नात्मानमवसादयेत् ॥ ॥ १७ ॥ सर्वात्मनैवधर्मस्यनपरस्यनचात्मनः ॥ सर्वोपायैरुज्जिहीर्षेदात्मानमितिनिश्चयः ॥ १८ ॥ तत्रधर्मविदांतातनिश्चयोधर्मनैपुणं ॥ उद्यमोनैपुणंक्षात्रे बाहुवीर्यादितिश्रुतिः ॥ १९ ॥ क्षत्रियोवृत्तिसंरोधेकस्यनादातुमर्हति ॥ अन्यत्रतापसस्वाच्चब्राह्मणस्वाच्चभारत ॥ २० ॥ यथावैब्राह्मणःसीदन्नयाज्यमपियाजयेत् ॥ अभोज्यान्नानिचाश्नीयात्तथेदंनात्रसंशयः ॥ २१ ॥ पीडितस्यकिमद्वारमुत्पथोविधृतस्यच ॥ अद्वारतःप्रद्रवतियथाभवतिपीडितः ॥ २२ ॥ यस्य कोशबलग्लान्यासर्वलोकपराभवः ॥ भैक्ष्यचर्यानविहितानचविट्शूद्रजीविका ॥ २३ ॥ स्वधर्मानंतरावृत्तिर्जात्यानानुपजीवतः ॥ वहतःप्रथमंकल्पमनुकल्पे नजीवनं ॥ २४ ॥ आपद्गतेनधर्माणामन्यायेनोपजीवनं ॥ अपित्येतद्ब्राह्मणेषुदृष्टंवृत्तिपरिक्षये ॥ २५ ॥ क्षत्रियेसंशयःकस्मादित्येवंनिश्चितंसदा ॥ आददीत विशिष्टेभ्योनावसीदेत्कथंचन ॥ २६ ॥ हंतारंरक्षितारंचप्रजानांक्षत्रियंविदुः ॥ तस्मात्संरक्षताकार्यमादानंक्षत्रबंधुना ॥ २७ ॥ अन्यत्रराजन्हिंसायावृत्तिर्ने हास्तिकस्यचित् ॥ अप्यरण्यसमुत्थस्यएकस्यचरतोमुनेः ॥ २८ ॥ नशंखलिखितांवृत्तिंशक्यमास्थायजीवितुं ॥ विशेषतःकुरुश्रेष्ठप्रजापालनमीप्सया ॥ २९ ॥

तायस्येत्यनुषज्यते स्वधर्मोविजयेनक्षत्रियस्यधनार्जनं तस्यअनंतराप्रत्यासन्नास्वपरराष्ट्रावमर्देनधनार्जनंतेनवृत्तिस्तस्यविहितेत्यनुषंगः जात्यान्सजातीयाननुपजीवतःअयाचमानस्यनित्यंप्रथमंकल्पंवहतो पिआपदिअनुकल्पेनजीवनंयुक्तमित्यर्थः ॥ २४ ॥ अन्यायेनविपर्ययेण बुभुक्षितस्त्र्यहंविप्रोधान्यमब्राह्मणाद्धरेदितिप्रतिग्रहालाभेब्राह्मणस्ययथाचौर्यंविहितं ॥ २५ ॥ एवंक्षत्रियोप्यापदिविशिष्टेभ्योबला दाददीतेत्यत्रसंदेहएवनयुक्तइत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ अस्यापवादमाहान्यत्रेति अन्यत्रहिंसायाः कृशजनपीडामकृत्वेत्यर्थः इहहिंसायांकस्यचिदपिवृत्तिर्हिंसापूर्विकानविहितास्तीतिनेत्यर्थः अरण्यसमुत्थस्य वनेएवतिष्ठतः ॥ २८ ॥ शंखेललाटास्थ्निलिखितांवृत्तिं दिष्टमात्रालंबिनाराज्ञाजीवितुंनशक्यं शंखःकंबुललाटास्थिइतिविश्वलोचनः ईप्सयाऔत्कंठ्येनप्रजापालनंचिकीर्षतेतिशेषः ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ अंतरंदूरतः ॥ ३२ ॥ बीजंभक्तेनसंपादितंचेदग्रेभक्तदौर्बल्यंयथाभवति एवमल्पधनोराजाप्रजाभिर्नरक्षितोनश्यति नष्टेचतस्मिन्सर्वाःप्रजाअपिनश्यंतीत्यर्थः एतत्पूर्वार्धोक्तंदर्शनंशास्त्रं ॥ ॥ ३३ ॥ अवृत्त्याजीविकायाअभावेनयस्यराष्ट्रंअवसीदतियोवाअन्यमनुष्यः अल्पेतिपाठेल्पपरीवारः योवावैदेशिकोदेशांतरोपजीवीतस्यराज्ञोजीवितंधिक् ॥ ३४ ॥ राज्ञोमूलंदीर्घकारणंकोशोबलंच तत्रापिकोशोबलस्यमूलंतद्बलंधर्माणांमूलं धर्मश्चप्रजानांमूलंअतःसर्वस्यमूलभूतंकोशंवर्धयेत् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कारणात्दृष्टांतात् राजारक्षार्थंप्रजाःकर्षन्नदोषंप्राप्नोति ॥ ३७ ॥ अन्यत्आपदिप्रजापीडनमप्यर्थार्थंभवति अपरंअपीडनंविपरीतंअनर्थार्थंभवति यदप्यन्यत् अनर्थार्थंअर्थाभावार्थंकुंजरपालनादिभवति तदेवेहार्थस्यकारणंउत्पादकंभवति एवमेतदपीत्याहार्धेन एवमिति सार्धः ॥ ३८ ॥ यज्ञा

परस्परंहिसंरक्षाराज्ञाराष्ट्रेणचापदि ॥ नित्यमेवहिकर्तव्याएषधर्मःसनातनः ॥ ३० ॥ राजाराष्ट्रंयथापत्सुद्रव्यौघैरपिरक्षति ॥ राष्ट्रेणराजाव्यसनेरक्षितव्यस्तथा भवेत् ॥ ३१ ॥ कोशंदंडंबलंमित्रंयदन्यदपिसंचितं ॥ नकुर्वीतांतरंराष्ट्रेराजापरिगतःक्षुधा ॥ ३२ ॥ बीजंभक्तेनसंपाद्यमितिधर्मविदोविदुः ॥ अत्रैतच्छंबरस्याहुर्महामायस्यदर्शनं ॥ ३३ ॥ धिक्तस्यजीवितंराज्ञोराष्ट्रंयस्यावसीदति ॥ अवृत्त्यान्यमनुष्योपियोवैदेशिकइत्यपि ॥ ३४ ॥ राज्ञःकोशबलंमूलंकोशमूलं पुनर्बलं ॥ तन्मूलंसर्वधर्माणांधर्ममूलाःपुनःप्रजाः ॥ ३५ ॥ नान्यानपीडयित्वेहकोशःशक्यःकुतोबलं ॥ तदर्थंपीडयित्वाचदोषंप्राप्तुंनसोर्हति ॥ ३६ ॥ अकार्यमपियज्ञार्थंक्रियतेयज्ञकर्मसु ॥ एतस्मात्कारणाद्राजानदोषंप्राप्तुमर्हति ॥ ३७ ॥ अर्थार्थमन्यद्भवतिविपरीतमथापरं ॥ अनर्थार्थमथाप्यन्यत्तत्सर्वंह्यर्थकारणं ॥ एवंबुद्ध्यासंप्रपश्येन्मेधावीकार्यनिश्चयं ॥ ३८ ॥ यज्ञार्थमन्यद्भवतियज्ञोऽन्यार्थस्तथापरः ॥ यज्ञस्यार्थार्थमेवान्यत्तत्सर्वंयज्ञसाधनं ॥ ३९ ॥ उपमामत्रवक्ष्यामिधर्मतत्त्वप्रकाशिनीं ॥ यूपंछिंदंतियज्ञार्थंतत्रयेपरिपंथिनः ॥ ४० ॥ द्रुमाःकेचनसामंताध्रुवंछिंदंतितानपि ॥ तेचापिनिपतंतोन्यान्निघ्नंत्येववनस्पतीन् ॥ ४१ ॥ एवंकोशस्यमहतोयेनराःपरिपंथिनः ॥ तानहत्वानपश्यामिसिद्धिमत्रपरंतप ॥ ४२ ॥ धनेनजयतेलोकावुभौपरमिमंतथा ॥ सत्यंचधर्मवचनंयथानास्त्यधनस्तथा ॥ ४३ ॥ सर्वोपायैराददीतधनंयज्ञप्रयोजनं ॥ नतुल्यदोषःस्यादेवंकार्याकार्येषुभारत ॥ ४४ ॥

र्थमिति यथापश्वादिकंयज्ञार्थंयज्ञश्चचित्तसंस्कारार्थः पश्वादिकंयज्ञःसंस्कारश्चेतित्रयंअर्थार्थंमोक्षार्थंभवति एवंदंडःकोशार्थंकोशोबलार्थंबलंशत्रुपराभवार्थं कोशोबलंजयश्चेतित्रयंराष्ट्रपुष्ट्यर्थमितिभावः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सामंताः प्रतिपक्षभूताः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ यथानास्त्यधनस्तथेतिजीवन्मृतत्वमधनस्योक्तं ॥ ४३ ॥ यज्ञार्थंधनंसर्वैरप्यनिषिद्धैरुपायैराददीत परंतुकार्याकार्येषुविहितनिषिद्धेषुआपदिप्रजापीडनं विहितंतदेवानापदिनिषिद्धंतथाभूतेष्वर्थेषुतुल्यदोषोनस्याद्देशकालानुसारेणकार्यमप्यकार्यंभवत्यकार्यमपिकार्यंभवतितत्रविपरीतंनप्रतिपद्येतेतिभावः ॥ ४४ ॥

एतौधनसंग्रहत्यागौएकस्मिन्पुरुषेनसंभवतः युगपत्तयोर्वृत्तिर्नसिध्यति विरक्तेषुसंग्रहासंभवात् ॥४५॥ अन्येषुत्यागासंभवमाह यदिदमिति तस्माद्विरक्तत्वाद्राज्ञोधनमेष्टव्यमेवेतिभावः ॥ ४६ ॥ ननुकिं
पापमूलेनधनेनकिंचतन्मूलेनराज्येनेत्याशंक्याह नचेति अनापद्येवराज्ञोबहुकरादानंपापमूलंआपदितुनतत्तथाभवति अतोनपापमूलंधनंनापितन्मूलराज्यस्यहेयत्वं अपितुधर्महेतुत्वादवश्यंकर्तव्यत्वमेवे

नैतौसंभवतोराजन्कथंचिदपिपार्थिव ॥ नत्वरण्येषुपश्यामिधनवृद्धानहंक्वचित् ॥ ४५ ॥ यदिदंदृश्यतेवित्तंपृथिव्यामिहकिंचन ॥ ममेदंस्यान्ममेदंस्यादित्ये
वंकांक्षतेजनः ॥ ४६ ॥ नचराज्यसमोधर्मःकश्चिदस्तिपरंतप ॥ धर्मःसंशब्दितोराज्ञामापदर्थमतोन्यथा ॥ ४७ ॥ दानेनकर्मणाचान्येतपसान्येतपस्विनः ॥
बुद्ध्यादाक्ष्येणचैवान्येविंदंतिधनसंचयान् ॥ ४८ ॥ अधनंदुर्बलंप्राहुर्धनेनबलवान्भवेत् ॥ सर्वंधनवताप्राप्यंसर्वंतरतिकोशवान् ॥ ४९ ॥ कोशेनधर्मःकाम
श्चपरलोकस्तथाप्ययं ॥ तंचधर्मेणलिप्सेतनाधर्मेणकदाचन ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांशांतिपर्वणिराजधर्मानुशासन
पर्वणित्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ समाप्तंचराजधर्मानुशासनपर्व ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथापद्धर्मपर्व

त्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभाव०रा०त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥७॥ ॥७॥

[OrderDescription]
,CREATED=05.06.20 16:51
,TRANSFERRED=2020/06/05 at 17:24:42
,PAGES=259
,TYPE=STD
,NAME=S0003087
,Book Name=M-3048-MAHABHARAT SHANTIPARV
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF

FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF

FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF

FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF

FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF

FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF

FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF

FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF

FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
,FILE216=00000216.TIF

FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
,FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF

FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
,FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
,FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,